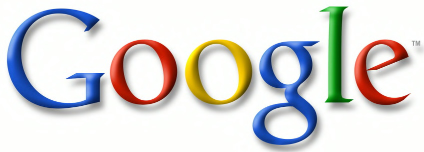

Google

BIBLIOTHECA ARMENO-GEORGICA. IV.

Собраніе древне-армянскихъ и древне-грузинскихъ текстовъ, издаваемыхъ Императорской Академіею Наукъ.

ДІОНИСІЙ ѲРАКІЙСКІЙ

И

АРМЯНСКІЕ ТОЛКОВАТЕЛИ

ИЗДАЛЪ И ИЗСЛѢДОВАЛЪ

Н. Адонцъ

ПЕТРОГРАДЪ.

ТИПОГРАФІЯ ИМПЕРАТОРСКОЙ АКАДЕМІИ НАУКЪ.

Вас. Остр., 9 линія, № 12.

1915.

ARS DIONYSII GRAMMATICI

ET

ARMENIACA IN EAM SCHOLIA

DAVIDIS PHILOSOPHI, ANONYMI AUCTORIS, MOYSIS QERDOLI,
STEPHANI SIUNIENSIS, HAMAMI ORIENTALIS
ET GREGORII MAGISTRI

RECENSUIT ET DISPUTAVIT

N. ADONTZ

BIBLIOTHECA ARMENO-GEORGICA. IV.

ԱՐՈՒԵՍՏ ԴԻՈՆԻՍԵԱՅ ՔԵՐԱԿԱՆԻ

ԵՒ

ՀԱՅ ՄԵԿՆՈՒԹԻՒՆՔ ՆՈՐԻՆ

ԴԱՒԹԻ ՓԻԼԻՍՈՓԱՅԻ, ԱՆԱՆՈՒՆ ՄԵԿՆՉԻ, ՄՈՎՍԷՍԻ ՔԵՐԴՈՂԻ,
ՍՏԵՓԱՆՆՈՍԻ ՍԻՒՆԵՑՒՈՑ, ՀԱՄԱՄԱՅ ԱՐԵՒԵԼՑՒՈՑ
ԵՒ ԳՐԻԳՈՐԻ ՄԱԳԻՍՏՐՈՍԻ

Ի ԼՈՅՍ ԸՆԾ ԵՒ Ի ՔՆԻՆ ԱՐԿ

Ն. ԱԴՈՆՑ

Напечатано по распоряженію Императорской Академіи Наукъ.
Апрѣль 1915 г.
За Непремѣннаго Секретаря, Академикъ *К. Залеманъ*.

Оглавленіе

ТЕКСТЫ

ПРЕДИСЛОВІЕ

Предлежащій трудъ посвященъ грамматической литературѣ, развившейся у армянъ вокругъ Діонисія Өракійскаго. Небольшой трудъ Діонисія пользовался большой славой въ старину. Переведенный почти на всѣ культурные языки древняго міра, онъ появился и на армянскомъ языкѣ и вызвалъ соотвѣтствующую комментаторскую литературу. Интересъ издаваемыхъ нынѣ впервые текстовъ съ точки зрѣнія текущихъ задачъ армянской филологіи вскрывается не въ нихъ самихъ, какъ таковыхъ, а въ томъ значеніи, которое имъ удѣляется въ нарожденіи одного изъ важнѣйшихъ литературныхъ теченій въ исторіи армянской образованности. Мы разумѣемъ грекофильскую школу, являющуюся нынѣ камнемъ преткновенія для нашей дисциплины.

Разработка многихъ вопросовъ изъ древне-армянской жизни становится невозможной безъ предварительнаго изученія и выясненія облика указанной школы. Это ясно для всѣхъ тѣхъ, кто работаетъ въ нашей области. Въ сознаніи той рѣшающей роли, которую сыграли грамматики въ зарожденіи и развитіи названной школы, мы принялись за изслѣдованіе часто упоминаемыхъ, но никѣмъ не изученныхъ, грамматическихъ произведеній. Для этой цѣли въ 1911 году Императорской Академіей Наукъ были выписаны, по нашей просьбѣ, изъ Эчміадзина три рукописи грамматическаго содержанія. Рукописи, носящія имена интересующихъ насъ авторовъ, не оправдали нашихъ ожиданій. При-

шлось за поисками искомыхъ трудовъ совершить поѣздки въ Венецію и Вѣну лѣтомъ того же 1911 года, а въ слѣдующемъ 1912 году въ Эчміадзинъ, для личнаго ознакомленія съ хранящимся тамъ рукописнымъ матеріаломъ. Ходомъ работы мы были вынуждены еще разъ съѣздить въ Венецію лѣтомъ 1913 года.

Розыски наши привели насъ къ заключенію, что подлинные труды первыхъ грамматиковъ, Давида, Моисея и Стефана, не дошли до насъ въ отдѣльномъ видѣ, и то, что носитъ ихъ имя въ рукописяхъ, ничто иное, какъ богословское толкованіе Стефана Сюнійца на грамматику Моисея.

Намъ удалось установить, что искомые труды сохранились въ составѣ позднихъ грамматическихъ компиляцій Григорія Магистра, Іоанна Ерзинкайца и Исаіи Ничца. Очередная задача сводилась къ тому, чтобы путемъ сличеній названныхъ компиляцій выдѣлить поглощенные ими труды болѣе раннихъ авторовъ. Эта работа и исполнена въ настоящемъ трудѣ.

Чтобы провѣрить достигнутые нами результаты и опредѣлить степень достовѣрности или пріемлемости возстановленныхъ текстовъ, мы полагали необходимымъ сличить ихъ со сродными схоліями греческой литературы. Не намъ судить, насколько добытые при этомъ результаты оправдываютъ предпринятое нами, казалось бы, неблагодарное дѣло, въ смыслѣ какъ методологической постановки, такъ и фактическаго исполненія.

Н. А.

I. Обзоръ рукописныхъ памятниковъ

Грамматическая литература и ея значеніе въ древне-армянской письменности. Рукописные памятники, привлеченные въ настоящей работѣ. Обозрѣніе ихъ по кодексамъ библіотекъ эчміадзинскаго монастыря и конгрегацій мхитаристовъ въ Венеціи и въ Вѣнѣ.

Одну изъ значительныхъ областей древне-армянской письменности составляетъ грамматическая литература. Она, какъ всякая иная отрасль духовной жизни, имѣетъ свои собственныя задачи, изученіе коихъ не лишено спеціальнаго интереса. Грамматическая наука хотя и давно была выдѣлена въ самостоятельную дисциплину, но въ древности проходилась въ связи съ риторикой и философіей, считаясь необходимымъ звеномъ въ циклѣ умозрительныхъ наукъ вообще. Это обстоятельство еще болѣе усиливало значеніе грамматическихъ познаній и придавало имъ особый вѣсъ.

Слава перваго грамматика принадлежитъ Діонисію Ѳракійскому, жившему во II в. до Р. Х. при Птоломеѣ Филометорѣ (180—145 г.). Ученикъ извѣстнаго Аристарха, онъ первый привелъ существовавшіе до него матеріалы въ систему въ такомъ изложеніи, которое по сіе время не теряло своего значенія. Трудъ его называется Τέχνη γραμματική[1]. Попытки низвести Искусство Діонисія до временъ послѣ Константина Великаго нынѣ считаются окончательно несостоятельными. Оно въ томъ видѣ, какъ дошло до насъ, уже извѣстно было знаменитымъ

1 Dionysii Thracis Ars Grammatica; новое и критическое изданіе Uhlig'а, Лейпцигъ, 1883 г.

грамматикамъ временъ императоровъ, Аполлонію и Геродіану, а также латинскому грамматику Реммію Полемону, современнику Нерона.

Трудъ Діонисія касается исключительно этимологіи и не затрагиваетъ вопросовъ по синтаксису. Эта часть грамматики была разработана упомянутымъ Аполлоніемъ, по прозвищу Дисколъ, жившимъ на 2 столѣтія позже Діонисія, при императорѣ Антонинѣ Реѣ. Трудъ Аполлонія Περὶ συντάξεως въ четырехъ томахъ дошелъ до насъ, хотя и въ не совсѣмъ полномъ видѣ. Сынъ его и ученикъ, Геродіанъ, прославился не менѣе отца какъ теоретикъ греческой просодики [1].

О Геродіанѣ сохранилось у армянскаго Давида, въ его схоліяхъ къ Діонисію, одно любопытное, но, повидимому, сказочное свѣдѣніе, будто Геродіанъ сжегъ труды всѣхъ другихъ грамматиковъ за исключеніемъ произведенія своего отца; этимъ онъ хотѣлъ увѣковѣчить память единственно своего отца Аполлонія, либо пощадилъ отцовскій трудъ изъ-за его содержательности. Печальной участи избѣгла грамматика Діонисія оттого ли, что она не попала ему въ руки, или же онъ приберегъ ее ради воспитанія дѣтей.

На долю небольшого труда Діонисія выпала необыкновенно большая слава и широкая популярность въ мірѣ греческой образованности. Онъ усиленно комментировался въ древности многими схоліастами [2]; былъ переведенъ на многіе языки, между прочимъ, и на армянскій.

Какъ у грековъ, такъ и у армянъ, Діонисій сдѣлался центромъ грамматической литературы: отъ него исходили и къ нему возвращались всѣ авторы послѣдующихъ вѣковъ. Когда появился армянскій переводъ, кѣмъ онъ сдѣланъ, какіе были комментаріи,

1 Gram. Graeci I, III p. 129; Christ, Geschichte der Gr. litteratur, III Aufl. §§ 564—565.

2 Діонисіевы схоліи собраны и изданы Гильгардомъ въ серіи Греческихъ Грамматиковъ: Scholia in Dionysii Thracis Artem Grammaticam; Gramm. Graeci, v. I pars III, Lipsiae. 1901.

къ какому вѣку они относятся и каковы ихъ взаимоотношенія— вопросы, если и затронутые, еще не разрѣшенные.

Изслѣдованіе этихъ и ряда другихъ вопросовъ требуется не только въ интересахъ изучаемыхъ грамматическихъ памятниковъ, но и въ виду того значенія, которое представляетъ грамматическая литература въ столь важномъ вопросѣ о литературныхъ школахъ въ древне-армянской образованности. Вопросъ о школахъ — одна изъ труднѣйшихъ проблемъ армянской филологіи. Наличность ихъ подмѣчена давно и установлена. Это — два направленія, два теченія мысли и стиля, прорѣзывающія всю литературную старину или, вѣрнѣе, ея начальный періодъ. Теченія эти не поддаются точному хронологическому разграниченію: идутъ-ли они по параллели или по линіи преемственности, то есть, существовали-ли они бокъ-о-бокъ или же одно смѣнялось другимъ, или же моментами и пересѣкались, все это неясно, еще не обслѣдовано и по своей сложности нелегко разрѣшимо.

Два русла теченій вырисовываются вполнѣ ясно; одно изъ нихъ характеризуется съ внѣшней стороны сильнымъ влеченіемъ къ грецизмамъ и можетъ быть названо школой грекофиловъ. Дѣло, конечно, не только въ языкѣ; оригинальность рѣчи поддерживается и особымъ складомъ мысли. Каковы бы ни были ближайшіе мотивы возникновенія этой школы, общимъ основаніемъ остается преклоненіе передъ эллинской образованностью[1]. Принадлежность грамматической литературы къ названной школѣ очевидна. Родство же ея съ главнѣйшимъ и, можетъ быть, наиболѣе раннимъ произведеніемъ этой школы, именно, съ переводами Филона Еврея, выдвигаетъ ее на степень первостепенной важности.

Грекофильская школа обширна и захватываетъ кругъ произведеній разнообразнаго характера. Къ ней относятся не только спеціально философскіе трактаты, но и всѣ догматическія и апологетическія сочиненія, обнаруживающія знакомство съ по-

1 ср. восторженный отзывъ Хоренскаго, I 2, о греческой наукѣ, какъ о „матери и кормилицѣ научной мысли“.

строеніями философскихъ ученій. Духомъ этой школы задѣты также нѣкоторые памятники національной исторіографіи, относимые традиціей къ иной школѣ и средѣ. Обслѣдованіе памятниковъ данной школы, даннаго теченія, выясненіе ихъ взаимной связи прежде всего въ условіяхъ времени — задача, долженствующая предшествовать болѣе общимъ попыткамъ систематизаціи кладовъ древне-армянской письменности.

Цѣль систематизаціи раскрыть фазы послѣдовательнаго развитія духовной жизни армянъ. За утратой многихъ продуктовъ этой жизни, нынѣ отъ насъ ускользаетъ линія преемственнаго развитія даже литературной жизни. Мы безсильны расположить уцѣлѣвшіе письменные клады въ подлинномъ порядкѣ ихъ возникновенія, не можемъ указать каждому изъ нихъ его мѣсто въ хронологической цѣпи. То, что не дается по отношенію къ отдѣльнымъ памятникамъ, можетъ оказаться возможнымъ, если ихъ разсмотрѣть по отдѣльнымъ группамъ. При общей разобщенности литературнаго наслѣдія за начальный періодъ армянской образованности, все же замѣчается между отдѣльными памятниками нѣкоторое тяготѣніе другъ къ другу. Тяготѣніе доходитъ иногда до общности признаковъ и качествъ, связывающихъ данную категорію памятниковъ узами единой группы, единой школы. Изученіе памятниковъ по отдѣльнымъ группамъ, можетъ быть, окажется продуктивнымъ и предъявитъ опорный пунктъ для хронологизаціи вообще спорныхъ памятниковъ.

Грамматическая литература занимаетъ довольно яркую полосу въ грекофильской школѣ. Возможно даже, что первые грамматики и были основателями названной школы. Поэтому за грамматической литературой слѣдуетъ признать большое значеніе какъ для характеристики этой школы, такъ и для фиксаціи времени и иныхъ условій зарожденія ея у армянъ. Къ сожалѣнію и грамматическая область раздѣляетъ общую участь нашихъ памятниковъ литературы: труды наиболѣе раннихъ авторовъ не дошли до насъ въ подлинномъ видѣ.

Задача настоящей работы заключается въ томъ, чтобы

выяснить и установить, что сохранилось въ рукописныхъ сокровищахъ по занимающему насъ предмету, что утрачено безвозвратно и что можетъ быть возстановлено изъ утраченнаго путемъ анализа компиляцій послѣдующихъ временъ, инкорпорировавшихъ комментаріи.

Въ изложеніи намъ хотѣлось бы держаться того порядка, въ которомъ шла наша мысль и работа, и мы предлагаемъ прежде всего обзоръ рукописныхъ матеріаловъ, легшихъ въ основаніе нашего труда или использованныхъ въ томъ или другомъ смыслѣ.

I

Cod 2297 (=2253 по печатному каталогу) библіотеки Эчміадзинскаго монастыря. Маленькаго формата рукопись написана извѣстнымъ Григоріемъ Татевцемъ по заказу учителя его, не менѣе извѣстнаго Іоанна Орот‹а›нца въ 852 (=1403) году арм. лѣтосчисленія и содержитъ слѣдующее:

1. *Յաղագս քերականութեան*. л. 1–42, текстъ Діонисія.

2. *Մովսեսի քերթողի յաղագս քերականութեանց*. 43–120.

3. *Մովսիսի քերթողահօր մեկնութիւն քերականի: Գրականութիւն ստուգաբանի քերականութինդ*. 121–126.

4. *Վերլուծութիւնք բացերեւապէս բազմազան բառից եւ բայից յոքնախումբ շարադրութեամբ արարեալ զսա Առիստակիսի գրչի ի խնդրոյ բազմաց յարհեստ գրչութեան: Աստուածազանից արանց առաջի*. 130–219.

5. *Գէորգեայ վարդապետի արարեալ ի խնդրոյ Ստեփանոսի մականուն Գոյներ Երիցանց Կայծառուն: Անպարապ անձամբ ձեռնարկեցի ի գրել զսա*. 219–260.

6. *Առստակէսի բառագրոցն քաղեալ եւ այս վասն լծորդութեան: Եւ այս են առաջին լծորդութիւնք*. 260–270.

7. *Յաղագս հաւաքաբանութեան Արիստոտէլի: Գիտելն է ճանաչելն զպատճառ իրին*. 273–289.

8. *Յաղագս պատրանաց գրոցն: Եւ արդ զի դիտաւորու-*

Թիւն մեր է յառաջիկայ յիրողութեան խօսիլ ի ստիպտիրա տրամաբանութենէն. 290–337.

9. *Ցաղագս տրամաբանական տեղեացն: Եւ արդ վասն զի յաղագս տրամաբանական տեղեաց հանդերձեալ եմք ասել.* 337–368.

10. *Ցաղագս Ենգից ընթանրից.* 369–387; (въ концѣ статьи читается: *այսպէս իմացու եւ Դաւիթ փիլիսոփային հայկազեան*, 387).

11. *Գիրք վեց սկզբանց.* 388–400.

12. *Համառօտ հաւաքումն վերլուծութեան վեցից սկզբանց զրոց.* 401–453.

Главная запись въ концѣ и гласитъ: *Զստացող սորին զտիեզերալոյս մեծ վարդապետն հայոց Ցովհաննէս Որոտնցի եւ զիս սակաւ աշխատողս Գրիգոր սպասաւոր նմին աղաչեմք զձեզ յիշել ի տէր ամէն. Թվ ՊՃԲ գրեցաւ վերջին զիծս ընդ հովանեաւ սուրբ առաքելալոյս միաբանից ուխտիս Տաթեւոյ:*

Послѣ 5 статьи читается: *Փառք փրկչին Ցիսուսի եւ յիշատակ գրչիս Գրիգորի պիտականուն վարժապետի ամէն.* 260 v.

Имѣется также запись одного изъ послѣднихъ владѣльцевъ рукописи: *Ըք Կարապետ, Սարգիս եպիսկոպոս գինեցի զքրականս իշատակին ծեւ ծնաւղաց իմոց* и пр. 271 v.

Свободные листы исписаны позднимъ почеркомъ курсивнаго письма: *Բառք քերականին* въ концѣ третьей статьи, л. 126–129; *Հոլովք անուանց*, 272. Послѣдняя страница занята четверостишіемъ: *„Եւ այսպր եղեւ պայծառ զարուն,*
զան եւ թռչունքն պար առնուն
քաղցր եղանակն հաւերուն,
դիւրար ըլբուլ հետ ծաղկընուն
շատըրհ կենէ ի վերայ վարդուն:"

Ա՜խ, ա՜խ, ինչ եմ, խիստ մեղաւոր եմ ես, վայ է ինձ, վայ է ինձ:

II

Cod 2359 (=2316 кат. печатнаго) Эчміадзинскаго монастыря. Рукопись, написанная частью монахомъ Исаіей въ

1636 году, частью Вардересомъ изъ Польши, слѣдующаго содержанія:

1. *Քերականութիւն.* л. 1–14, текстъ Діонисія.

2. *Մեկնութիւն բառից քերականին՝ ի յառաջն գիտ ի բառգիրքն* (см. 4 ст.), *բայց տեղ էր այս* (*է*) *ստուգիւ: Մովսեսի Խորենացւոյ բան իմաստութեան.* 15.

3. *Ցառոգանութեան պատառիկս զոր գտի.* 18.

4. *Բառք քերականի.* 19–21; вторично 23–25.

5. *Նախադրութիւն բանի ի ցոյցս պատճառի համաքման մեկնութեան քերականին եւ աղերս խնդրոյ աշխատողիս Յովհաննիսի առ ակսաստորդ բանի.* 25–28. *Ի խնդրոյ տեառն Ցակոբայ հայոց կաթողիկոսի եւ վարդապետաց մերոյ եղբարց արարեալ զհաւաքումն քերականին մեկնութեան Յովհաննիսի Երզնկացւոյ ուսումնականի զրոց:* 29–158.

Авторская запись въ концѣ книги неполная (см. ниже).

6. *Քերականութիւն է հմտութիւն ստոյգ վերծանութեան եւ անթերի գրչութեան: Հարցումն. բանի են մասունք քերականութեան: Պխ. վեց.* 158–215.

7. *Քերականութիւն է ը̄ մասանց բանի: Զի՞նչ է բան: Պխ. բան է հետեւակ բանի շարադրութիւն.* 215–234.

8. *Նուաստ Յոհաննէս վարդապետի Եզնկացոյ, որ եւ ծործորեցի, արարեալ համառօտ տեսութիւն քերականին.* 236–314.

9. *Հարց. զի՞նչ է քերականութիւն: Պխ. հմտութիւն է.* 315–385. Трудъ нѣкоего Давида изъ Амида, представляющій собою переложеніе грамматики Іоанна на вопросы и отвѣты съ записью: *Ցիշեցէք ի մաքրափայլ յաղօթս ձեր եւ զյետնեալ յԱմթայցւոցն զԴաւիթս, որ աշխատեցայ հետ բանական արհեստիս, այսինքն քերականիս, զայնս, որ յառաջին քերթողաց ասացեալ էր եւ մեկնեալ պարզ, զնա յերկուս զծեցի, այսինքն ի հարցումն եւ ի պատասխանիս, ի վարժումն մանկանց նորազունից, զի ի հարցանել միոյն հարկ լինիցի միւսոյն տալ պատասխանի, որ վասն այնորիկ յաժարեսցին ուսանել եւ մի հեղգասցին: Իսկ ի տեղիս տեղիս զերկարն, որ ձանձրա-*

ցուցանէր զընթերցողն, զնա կարճացուցի. եւ զկարճն, որ զմիտս բանին պարզ ոչ յայտնէր, զայն երկարացուցի չափաւոր: Этотъ же трудъ имѣется и въ кодексахъ вѣнской библіотеки n⁰ 84 ст. 2 и n⁰ 95 ст. 1 по каталогу Дашіана.

10. *Յաղագս քերականութեան. համառօտ լուծմունք ի տէր Առաքելէ Սիւնեաց եպիսկոպոսէ ի մեկնութիւն քերականութեանս պէսպէս յառկութեամբ պարզեալ վասն դիւրալուր հասկանալոյ զխորութիւն բանին քերականին եւ յաղագս նախերգանի քերականութեանս առաջին, որ ասէ յաղագս քերականութեան.* 386-442.

Запись Исаіи въ концѣ четвертой статьи, *Բառք քերականին*, гласитъ: *զՆսայի վարդապետ գծող քերականի բնաբանին եւ բառին յիշել աղաչեմ թվին ՌՁԴ* (=1636 г.) *մայիսի իէ: Նաեւ Առաքել Սիւնեցւոյ լուծմունքս, որ ի վերջ գրքիս, գրեցի իմով ձեռամբ ի դուռն ս. Էջմիածնայ տօնի մ̃ք Յովհաննու եւ Աթանագնա, առուր ե-շքթի երեւ աւարտ: Աւաղ կենացս սաթ հազար ալֆ, վայ զիս ո̃հ ո̃հ:*

III

Cod 2372 (=2239 кат. печатнаго) Эчміадзинской **библіотеки** отъ 1621 года слѣдующаго содержанія:

1. *Մեկնութիւն բառից քերականութեան.* 1–4 л. (=cod 2359 ст. 4).

2. *Յաղագս մեկնութեան քերականին, զոր արարեալ է մեծ վարդապետին Վարդանայ ի խնդրոյ թագաւորին հայոց Հեթմոյ.* 5–63.

3. *Առոգանութեան պատուիկս զոր գտի.* 63 (=cod 2359 ст. 3).

4. *Մովսեսի Խորենացւոյ բան իմաստութեան:* 64–65 (=cod 2359 ст. 2).

5. *Նշանագիրք.* 65–67 л.

6. *Վերլուծութիւնք բացերեւալէս բազմազան բայից եւ բառից յորջնախումբ շարագրութեամբ արարեալ զսա Առի-*

ստակիսի գրչի ի խնդրոյ բազմաց յարհեստ գրչութեան. 68–107 (=cod 2297 ст. 4).

7. *Գէորգեայ վարդապետի արարեալ ի խնդրոյ Ստեփաննոսի մականուն Գոյներիցանց Կայթառանցոյ մեղսաներկ անձին.* 108–124 (=cod 2297 ст. 5).

Խրատք գրչութեան զոր արարեալ էր զսա յառաջագոյն ի խնդրոյ ումեմն. 124–132.

8. *Այս բառք բաղաձայնք հոմանուանց բազձաձեալ զամենայն որ ինչ միանգամ են անուանք հեբրայեցի յաւրէնս եւ ի մարգարէս եւ ի Նոր կտակարանս, թարգմանեալ եւ մեկնեալ յեբրայեցւոյն ի յոյնն եւ ի յունէն ի հայ կարգաւ ըստ նշանագրաց ալֆաբեթիցն եբրայեցւոց թէ զինչ միաբանութիւն անուանց ունիցին.* 133–152.

9. *Այս բառք են քերթողականք վասն չափոյ հոմերական տառիցն.* 152–226.

10. *Հանդէս բանաստեղծաց փաղանունաքար ստորոգիլ նորավարժիցն սակս բառ է գեղջուկ.* 226–235.

11. *Թարգմանութիւն պարսիկ բառից ի Վարդան գրոց.* 236.

12. *Շաղկապ է:* 13. *Հոլովք անուանց. ա̄ծ:*

14. *Արդ թուին եբրայեցիք զգիրս զայս ծեւ աւրինակի.* 237—**перечисленіе библейскихъ книгъ.**

15. *Բառք Գալիանոսի բժշկի Մխիթարա վաղամեռուկ.* 238–247.

16. *Թարգմանութիւն դեղոց, զոր ընտրեալ են իմաստունք* 240–242.

17. *Յիշատակարան գրոցս.* 247 -253.

18. *Վասն բժ-ն պարգեւաց մարդոյն.* 258.

19. *Գալիանոսի. արար ա̄ծ զգլուխն գ̄ մասն.* 259–263.

20. *Հարց. զինչ է իմաստասիրութիւն.* 263.

21. *Մովսէսի քերդողի յաղագս քերականութեանց.* 264–303 (=cod 2297 ст. 2).

22. *Մովսիսի քերդողի հաւր մեկնութիւն քերականի.* 303–304, **неполно** (=cod 2297 ст. 3).

23. *Հց. Պղատոն զԱրիստոտէլ որպէս ընդունէր.* 305.

24. *Նորին Գրիգորի աշակերտի Յոհաննու Որոտնեցւոյ լուծումն համառատ ղժուարիմաց բանից ի գիրս գրչութեան, որ(ո) յԱռիստակիսէ հռետորէ.* 306–312.

25. *Նորին Գրիգորի լուծումն համառօտ ի խրատ գրչութեան Գէորգեա վարդապետի, զոր նախ խնդրեալ էր Կոստանդեա գրչի եւ ապա Գոյներիցանց Ստեփաննոսի.* 313–319.

26. *Դարձեալ խրատ նոյն Գէորգ վարդապետի առ Ստեփաննոս Գոյներիցանց գրեալ.* 319–321.

27. *Յաշխարհացն լուծմունք.* 322–325.

28. *Դաւիթ փիլիսոփայն է ի Հայք գաւառէ ի Հերեթն գեղջէ, աշակերտ Սահակայ եւ Մեսրովբայ, քուերորդի Մովսէսի քերթողի հարն ի կ-ից, որք ընտրեցան ուշեղք, փափկածայնք եւ երկարոգիք ամենայն առաքինութեամբ զարդարեալ, որ յետ ճժ ամի սրբոյն Գրիգորի ի գտանել գրոյն ազգիս ընտրեցան եւ յետ իը ամի գտանել գրոյն եւ կոտորումն սրբոց Վարդանանց, ի բաժանումն հայրապետաց յերկուս Յոհան Մանդակունի ի Փարսից կողմն կա կաթուղիկոս եւ Գիւտ ի Յունաց կողմնս, յաշակերտաց սրբոց քահանայիցն:* 321 v.

29. *Նախ ասի զօտի կուսութեան.* 22.

Главная запись помѣщена на 243.

Փառք եւ պատիւ հար անեղին
Անպար, անհաս եւ անմահին:
Արդ ես տկար անճն անարժան
Գծաւղ տառիս իմաստութեան
Հասեալ ի կէտն աւարտման
Հնչեմ ձայնիւ բան գոհութեան:
Եթէ կամիս ըզթվականն
Կալ եւ հաշուեա զքանն յոքնեան
Երկեռակի տասն բեր յայն

Ի ղոմն թիւ ընդ երկոտասան: (*Ի ղոմն,* повидимому, невѣрное чтеніе вмѣсто *Բ ղ-մն,* т. е. 2 на 4–8. Дата–50. 20+2.3.10+2.4+12=1080).

Յուսով անմահին աստուծոյ ի թվիս չըջազայութեան հայկազեան մեծ տամարի հազար եւ ութսուն գծագրեցաւ եւ յանկ

եղեալ կատարեցաւ տառս իմաստասիրական զամէնիմաստ հանճարով ճոխացեալ գիրքս այս, որ ունի կաճառեալ բովանդակ ի յինքեան զմեկնութիւն քերականին բացայայտեալ ի տրամաբան եւ իմաստախոհ մեծին Վարդանա: Այլ եւ խրատ եւ սահման գրչութեան արհեստի վերլուծեալ բազմազան ճոխութեամբ վեհագոյն մակացութիւնն Առիստագիսի գրչի: Եւ զթերին նորա լցեալ յաւելուածով մեծ վարդապետին Գէորգեայ: Այլ եւ զքառգիրքն շարագրեալ զհետ միմեանց: Ընդ նմին եւ զՊաւրփիւրն եւ զվերլուծութիւնք նորին արտադրեալ Ներհուն հռետորին Դաւիթ Ներգինացոյ անյաղթ փիլիսոփայի: Եւ զաշխարհաց գիրքն մեծ իմաստասերին Արիստոտէլի եւ այլ սուղ ինչ, զոր տեսանէք: Ընդ որս եւ զմեկնութիւն քերականին աշխոյժ ախոյանին Մովսէսի քերթողահաւրն:

Եւ արդ եղեւ սկիզբն եւ կատարումն այսմ գծագրութեանս ի յերկիրս Արարատեան ի յոտն Արագածու ի սահմանս գիւղաքաղաքին Կարփու ի հրեշտակաբնակ մենաստանս մ͞ք Կարապետի ընդ հովանեաւ բարձրաբերձ երկնահանգէտ մ͞ք Ա͞ծածնի տաճարիս, որ մակադրեալ յորջորջի Ցոհանավանք, որ է այժմ դպրոց եւ ժողովեալ կան յոլով համբակատիպ մանկունք ի յուսումն եւ ի վերծանութիւն ա͞ծաշունչ գրոց հրամանաւ եւ ծախիւք տ͞ն Մովսէսի սրբազան կաթուղիկոսի ընդհանուր հայկազեան սեռի կրկին լուսաւորչի:

Եւ արդ աստանաւր կամիմ հակիրճ եւ համառաւտ բանիւ վիպել ի տառիս զկենզաղավարութիւն սորա. **Слѣдуетъ изложеніе жизни и дѣятельности патріарха Моисея, кончающееся слѣдующими записями:**

Արդ տարփողք իմաստութեան եւ վայելողք այսմ քերթողական արհեստի ճոխացեալ տառիս, յիշեցէք յաւժար կամաւք ի մաքուր յաղօթս ձեր զամէներջանիկ եւ զպատուական հայրապետս մեր, յորոյ սակս յայսմ վայրի բանս ճառեցաւ, որոյ վեհ հրամանաւն գծագրեցաւ գիրքս այս իմաստասիրական, զտենչալի խաղալիկս աշակերտեալ ուսման սիրող մանկանց:

Նաեւ ընդ բազմավաստակ ո̈ք հօրս յիշեցէք զբազկակից եղբարքն եւ զաշակերտեալ մանկունքն իւր զյոգնահանճար եւ զբազմարուեստ զԽաչատուր վարդապետն Կեսարացի եւ զմաքրասնունդ եւ զշահողն ամենայնի զՓիլիպպոս վարդապետն, որ յոլով եւ բազմադիմի երկ եւ աշխատանս ունին ընդ անարժանութիւնս մեր ուսմամբ եւ ողջշահ խրատով, զոր տէրն Քրիստոս հատուցանէ վարձս բարեաց ընդ տրիտուրն աշխատանաց աստ եւ կրկնակի գալստեանն ամէն:

Այլ եւ յիշեցէք ի ո̈ք սրտի ծերում զաշակերտակից սոցա եւ զհամշիրայք վարդապետքն, զխարազնազգեացն զԹումայ վարդապետն եւ զԱրիստակէս վարդապետն եւ զքաջ տելետինն զՄելքիսէթ վարդապետն ‹եւ› Զաքարիա վարդապետն եւ զմիւս Խաչատուր վարդապետն եւ զՅակոբ վարդապետն եւ զկայծակնամաքուրն զտէրն (Յ)Ոսային, որ յոլով աշխատի ի վերա միաբանից եղբարցս, եւ զաղօթասէր եւ զբաղձալին բնաւից զհամշիրաքն իմ զտէր Ղազարն եւ զտէր Յակոբն եւ զտէր Գրիգորն եւ զտէր Սիմոնն եւ զայլ համաշունչ եւ զմիախորհուրդ եղբարքս եւ զաշակերտեալ մանկունքս, որ կան կաճառեալ եւ ժողովեալ ի համալսարանի կաթուղիկոսարանիս, զոր ամենազութն աստուած и пр.

Այլ ես անարժանս եւ տարորոշեալս բացորոշաբար ի յոքունց բազմավէր գոլով յոգի եւ ի մարմին խոցեալ եւ վիրաւորեալ ի թունալից ժանեաց բանսարկուին, որ կամակար մտօք հետեւիմ դրժանաց նորին: Զոր եւ թախանձեմ զհանդի‹պ›ողք տառիս յիշել ի մաքրափայլ յաղաւթս ծեր զիս զտառապեալ մեղօք մեռեալ Ղուկասս, որ կամ ի կաճառ վերոյգրեալ հարցս եւ եղբարցս իբրեւ սկի լայն ի ջոլիրս խաշանց եւ որպէս զթխատեսակ զագռաւս ի պարս աղաւնեաց: Քանզի եւ ես տրուպս եղէ խուն ինչ պատճառ գրութեան քերթողական տառիս այս հրամանաւ սրբազան հայրապետիս մերոյ, վասն որոյ հայցեմ ի սուրբ հարցդ եւ եղբարցդ, յորժամ վայելէք եւ զմայլիք յայսմ իմաստութենէ գինոյ, յիշման արժանի առնէք առաջի զենման անմահ գառինն Յիսուսի и пр.

Եւ դարձեալ կրկին անգամ աղաչեմ զձեզ, ով ո̈ք ընթեր-

ցողք, զի յիշման արժանի առնէք առաջի Քրիստոսի մ̃ք եւ մաքուր աղաւթիւք ծեր զմիաբան̃ք մ̃ք ուխտից Ցոհանավանից, որ է այժմ ղպրանոց որպէս կանխաւ ճառեցաք. քանզի աստ առ դրան մ̃ք Կարապետիս գրեցաւ եւ սրբագրեցաւ եւ ծաղկեցաւ եւ կազմեցաւ իմաստապատում տառս այս ի մէջ բազմահոյլ եղբարցս: Եւ արդ յիշեցէք զծերունի տէր Բարսեղն, որ է հայր եւ խնամածու մանկանցս եւ զտէր Պետրոսն համախոհ նմին եւ զՍիմէոն զաւազ սարկաւագն, զծաղկօղ գրոցս եւ զՍտեփանոս քահանայն, որ մեծաւ աշխատութեամբ գրեաց զսայ ի վայելումն ուսումնասէր մանկանց եւ զՄարտիրոս ջահընկալն, որ աշխատեցաւ ի սրբագրելն եւ ի վերջ գրոցս է̃ տետր գրեաց. այլ եւ զմիւս Մարտիրոսն ընթերցող, որ կոկեաց զթուղթն եւ զայլ համախոհ եղբարքս արժանի առնէք յիշման и пр.

Тутъ же на свободномъ мѣстѣ запись одного изъ владѣльцевъ: *Զվերստին ըստացող քերականութեան եւ գրչութեան արհեստիս Ցոհան վարդապետ մակ անուն եւ տեղաւ Կարճեւանցի կոչեցեալ յիշեսջիք աղաչեմ, ով ընթերցողք:*

Запись поздняго владѣльца: *Ցիշատակ է այս բառք գիրքս Մըրայտուրեցի Թաթէոսի, որդի տ̃ր Ղուկասին, մօրն Մայրեանին եւ որդոյն իւրոյ Սրմբաթին, խնդրեմ* и пр. л. 246; повторено на л. 132, а также передъ главной записью, 246 л.

Запись второго писца Вардересса въ концѣ 4 статьи на странницѣ 157: *Զմեղաւոր գրչիս սուտ անուն Վարդերեսս Լեհըցիս յիշեցէք ի Քրիստոս աղաչեմ զձեզ*; также на стр. 215: *զմեղապարտ գրչիս զՎարդերեսըս Լեհըցիս յիշեցէք ի տէր. ա̃ գրիչով Ի̃ տետր իմ գրեր, օրն ա̃ տետր:*

На стр. 225, XXI тетрадь обозначепа армянскими и польскими цыфрами *ի̃ա* Zj съ замѣткой подъ ними: *Հային. այլ լեհի գիր է, գրել իմ, որ խալատես ոչ համպումն:*

Запись Вардереса повторяется еще разъ на стр. 314: *Աղաչեմ զձեզ, սիրելիք, վասն աստուծոյ համար, որ եթէ կարդալով, եթէ օրինակելով, թէ ա̃ ա̃ սղալ զտանէք եւ գրիս նուաստութեան համար չի լինի թէ ներանայք, որ իմ կարողութիւնս այսչափ էր. մեղապարտ զծողս սուտանուն գ̃. ժ̃. ե̃. խ̃.*

ծ. շ. բզ-սըս յիշեսջիք ի մաքրափայլ աղօթս ծեր եւ յիշողն յիշեալ լիցի ի միւս անգամ զալուստն քրիստոսի ամէն. По замыслу автора въ перечисленныхъ буквахъ скрывается имя его: цыфровыя значенія *ղ. ժ. ե. խ. ծ. շ. բզ* [=3. 10. 5. 40. 50. 500. (2+3)] съ одной стороны и *վ-ա-ր-դ-ե-ր-ե* [=3000. 1. 5000. 4. 5. 5000. 5] безъ буквы (*-ս*) — съ другой должны соотвѣтствовать другъ другу.

По главной записи рукопись содержала еще сочиненія Порфирія, чего не находимъ въ ней. Можетъ быть, этимъ обусловлена непослѣдовательность въ пагинаціи тетрадей: счетъ тетрадей правильно ведется до *իա*, л. 240; слѣдующая тетрадь отмѣчена буквами *լբ*, но онѣ зачеркнуты и замѣнены *իբ*, съ замѣткой на полѣ *օրինակն հէնց էր*. Зачеркнуты номера старой пагинаціи и на слѣдующихъ тетрадяхъ до послѣдней тетради, отмѣченной *լը* и исправленной въ *իը*. Изъ замѣтки видно, что наша рукопись списана съ поврежденнаго экземпляра со всѣми поправками его.

IV

Cod *Գ. գ.* **1273** венеціанской библіотеки — списокъ грамматическаго труда Вардана отъ 1614 года, сдѣланный рукой писца Аракела, со словаремъ Діонисія и Словомъ о мудрости, приписываемымъ Моисею:

1. *Մեկնութիւն քառից քերականին.* стр. 1–8.
2. *Քերականութիւն է հմտութիւն* — трудъ Вардана.
3. *Մովսէսի Խորենացւոյ բան իմաստութեան:*

Запись гласитъ: *Աստանօր յանգ ելեալ կատարեցաւ տառս այս իմաստապատում, որ կոչի քերական, արարեալ եւ մեկնեալ զսա մեծ վարդապետին հայոց Վարդանայ Կիլիկեցւոյ ի խնդրոյ բարեպաշտ թագաւորին Հեթմոյ: Ի թուիս հայոց ՌԿԳ* (=1614 г.), *ամիս հայոց ահեկի ժգ, աւարտումն եղեւ ծեռամբ մեղապարտ եւ յետին գրչի ի մայրաքաղաք Կոստանդնուպօլիս ի դուռն սուրբ Նիկողայոս Զմիւռնացւոյ հայրապետին եւ այլ սրբոցն, որ աստ կան հաւաքեալ, ի պատրիարգութեան Յովաննէս վարդապետին ի խնդրոյ բարեսէր եւ հեզահոգի եւ*

ընթերցանէր Թորոս արքաուն կրօնաւորի: Աուքել՝ գրիչ. վարպետն՝ Հիզանցի տէր Մարտիրոս քաջ փիլիսոփայն եւ երաժիշտն:

V

Cod *Ք. գ.* **1104**—сборная рукопись безъ записи и даты слѣдующаго состава:

1. *Ցաղագս ‹քերականութեան›.* стр. 1–16, текстъ Діонисія, написанный архаичнымъ круглымъ письмомъ.

2. *Հիմնաբկէք եկեղեցւոյ: Ժողովէ սատուածային քանաւնայականն ի տեղին նուիրեալ.* 27–43. Письмо круглое.

3. *Սուրբ Հայրն մերոյ Մովսէս: Քերթող է, որ զմասունս զիտէ բանին.* 45–101. Письмо до 57 стр. инниціальное, затѣмъ архаичное круглое, какимъ написана первая статья, грамматика Діонисія, но мѣстами смѣняется круглымъ письмомъ обыкновеннаго типа, письмомъ второй статьи.

4. *Պիտիղեայ է պատարիկս: Ով մշտաշարժ երկնի ընութեան զնղամեւ իմաստազործ ծեղուանցն.* 101–105.

5. *Գլուխք երկրորդ արբնաց.* 105–115: *Երկրորդումն արբնաց: Այս են պատգամք.* 115–259.

6. *Ժողովումն մեկնութեան աւետարանին Մատթէի: Սիրոյ զարութիւն գերազանց է.* 263–441, толкованіе Нерсеса Шнорали (Благодатнаго).

7. *Ցաղագս խնդրոյ ընթերցուածին որ վարդապետաց,* введеніе къ послѣдующей статьѣ: *Ամենայն տանից տէրունականաց.* 445–482.

VI

Cod *Ա. դ.* **875** — рукопись также сборнаго состава. Имѣется запись поздняго собственника и обновителя рукописи Вардана изъ Битлиса, *Վարդան Բաղիշեցի*, отъ *ռճի* (=1671) года.

1. *Քերականութիւն.* стр. 1–24, текстъ Діонисія; начальныя 8 страницъ древнѣе остальной части рукописи.

2. *Դրիգորի մագիստրոսի եւ կիտանտի որդոյ Վասակա մարտիրոսի մեկնութիւն քերականի.* 25–141.

3. *Մատենք մարմնոյն.* 141.

4. *Ցաղագս Ժ ստորոգութեանց մասանցն Արիստոտելի.* 142–146.

5. *Բառք երբայեցւոց,* 146. 6. *Բառք յունարէն,* 164. 7. *Բառք քերդողաց,* 165. 8. *Բառք որ ինչ ի խորանն եւ այլոց անյայտից,* 223. 9. *Բառք Վարդան գրոց,* 229.

10. *Մեկնութիւն նշանագրաց ալֆաբէնից եբրայեցոց,* 230. 11. *Անուանք խեցեմորթաց,* 230. 12. *Հանդէսք բանաստեղծաց փաղանունաբար,* 231. 13. *Նշանագիրս այբուբենից,* 243. 14. *Բառք Գաղիանոսի բժշկապետի,* 248. 15. *Բառք զովասանականք ոգեալ,* 255.

16. *Դաւթի փիլիսոփայի Ներգինացոյ յառաջաբանութիւն Սահմանաց իմաստասիրութեան.* 268.

17. *Դաւթի փիլիսոփայի ընդդէմ առարկութեանց չորիցն Պիհռոնի.* 367.

18. *Մեկնութիւն բանից Դաւթի փիլիսոփայի, որ է կատարումն նորին տառի, որով վասն սահմանացն իմաստասիրութեան, ասացեալ Ներսիսի, եղբաւր կաթողիկոսի Հայոց Գրիգորիսի, ուրումն սիրողի իմաստութեան:*

19. *Գիր փիլիսոփայական:* 20. *Ցարարածոց մեկնչէն:*

21. *Պատճառ սահմանաց գրոց: Մեծն Դաւիթ եւ Եզնակ Կողբացին գնացին յԱթէնս եւ լուան եւ տեսին բիծս ի վերա վարդապետացն եւ զայրացեալ մեղադրեցին: Եւ սոքա զչարեալ ասեն զհայս կարճոգիս եւ չարճճիս եւ հակառակս եւ փորձողս, զոր յիշէ աստուածաբան, եւ խորհել չթողուլ զոք անդ ի հայոց ուսանիլ եւ չգոյր պատճառ այլ, բայց աւելի իմանալն քան զայլս յազգաց. եւ զի էր ի նոսա շատ ինչ հակառակութիւն: Պիհռոնացիք եւ սքեստացիք, որք ակադիմեանք կոչին, այս է հակառակ կալ, որք սովորեցին բազում բանս ի սուրբ գրոց հենզնել, որպէս զտէրունին եւ զԴաւթի զբանս թէ „հաւատացի զոր եւ խօսե<ցայ>“: Նոյնպէս եւ զիմաստասիրութիւն անգոյ ասացին եւ անէ եւ պատահմունք եւ անսահման: Առնէ զայս գիրք թէ կարող են հայք զայս եւ թ<է> դուք ընդէր զայս անտես արարեալ զհայս ամբաստանէք: Ումանք ասեն թէ ի տեղն գրեաց եւ զօրինակն ի հետ եբեր եւ կէսք թէ յերկիրս*

զրեաց եւ առաքեաց, որպէս Ստեփաննոս զիւր թուխթն: Բայց յոյնք ասեն է զիրք ունել զԴաւթի եւ յիւրեանց ազգէ ասեն զնա. այլ յայտնի է ազգական եւ աշակերտ է Մովսէսի քերթողի եւ առ մեզ են սորա գիրք դ. ա. քարճրացու‹ցէք›, բ. սահմ‹անաց›, գ. պէտքն, դ. մեկնութիւն քերականին. են եւ այլ ճառք առանձնականք եւ մեկնութիւն վերնագրաց սաղմոսին: Կարող էր եւ բազմաց աստուածատուր իմաստիցն, զի զքնականն եւ զշնորհականն քաջ ունէր զատ յուսմանէն: Այլ վասն անիշխանութեան եւ ազգիս անընդելութեանն խափան եղեւ: Զայս գիրքս ի նոցունց գրոց համառօտէ զկարն յայտնել: стр. 391. Написано на новомъ листѣ и новымъ почеркомъ, въ видѣ копуса, чтобы заполнить 2 сграницы листа. Не сокращеніе ли древняго текста?

22. *Պատճառք զրութեան քերականի.* 393, извлеченіе изъ предисловія Іоанна Ерзинкайца.

23. *Հարցմունք եւ պատասխանիք իմաստասիրաց.* 408.

24. *Դաւթի փիլիսոփայի յաղագս արուեստաւոր իմաստասիրաց* — перечисленіе греческихъ философовъ.

VII

Cod 38 Татевскаго, нынѣ Эчміадзинскаго монастыря, списокъ грамматики Григорія Магистра отъ времени до 1469 года, какъ видно изъ записи вардапета Шмавона отъ 1469 года о томъ, что рукопись, унесенная предъ тѣмъ изъ монастыря, была вновь доставлена по принадлежности въ томъ году.

Գրիգորի մաժիստրոսի եւ կիտաւնտի, որդւոյ Վասակայ մարտիրոսի: Մեկնութիւն քերականի, զոր եղեալ է զայլոց եւ զիւրոց յաւելուածոց միտս: стр. 22–124.

Писецъ Ле(в)онъ: *Եւ յիշատակ գրչիս Լեւոնի ամէն:*

Запись Шмавона гласитъ: *‹զ›Ճմաւոն վր̄դս յիշեցէք որ զքերական գիրքս ի ‹Մ›արկաւագանց վանիցն բերաք ի վասն Եւստաթէի ‹ա›ռ̄ք առաքելոյս: Գիրքս այլ ի Տաթեւ վանիցս է եղել ‹տարա›ծ. վր̄դ Գրիգոր Ցոլանիկս վղ̄ին էր տուել մականուն Կարմիր. մեք այլ վերստին բերաք ի վանքս: Յիշեցէք*

սրտի մտաւք զմեղաւք զառածեալս զճմարտն մ՚րդս եւ ա՛ծ զյիշողքդ յիշէ ի կեան՝ս ամէն: Ի թվ. ՉՃ էր, երբ քերաք զգիրքս:

VIII

Cod Գ. ք. 871 библіотеки венеціанскихъ мхитаристовъ, списокъ грамматики Григорія Магистра, небольшого формата безъ записи и даты; письмо курсивное.

Գրիգորի մաքիստրոսի եւ կինտոնտի, որդոյ Վասակա մարտիրոսի: Մեկնութիւն քերականի, զոր եղեալ է զայլոց եւ այլ եւս յաւելեալ յիւրոց իմաստիցն:

IX.

Cod Է. զ. 306 венеціанской библіотеки — прекрасный списокъ грамматическаго труда Іоанна Ерзинкайца пространной редакціи. Рукопись написана ученикомъ его Торосомъ, повидимому, при жизни автора и имѣетъ значеніе подлинника. Въ началѣ помѣщена, вѣроятно, самимъ же Іоанномъ грамматика Діонисія: *Քերականութիւն է հմտութիւն.* 1—21 л. (имѣется въ приложеніи словарь *Բառք քերականին*, за которымъ слѣдуетъ склоненіе слова *սաստուած*). Съ 22 листа начинается трудъ Іоанна съ обстоятельнымъ введеніемъ, которое разберемъ ниже. Заключительная большая запись также исходитъ отъ автора и гласитъ— *Ցիշատակարան գրոցս*—

Մեծաւքանչ եւ զարմանահրաշ քանաւոր կենդանիս այս մարդ միեւնոյն կազմած եռակի տարորոշմամբ զանազանի, միտք զոլով իմանալի եւ եռամասնեա հոգի եւ մարմին զգալի. վասն որոյ եւ քարեացն սորա փարթամութիւն յերիս զանազանի հոգեկան եւ մարմնական եւ որ շուրջ զմարմնովն: Եւ հոգեկանք են իմաստութիւն եւ հանճար, աստուածային ուսմանցն գիտութիւն, առաքինութիւնք անկեղծ եւ հաւատք ուղիղ: Իսկ մարմնականք են քաջազգացութիւն եւ առողջութիւն, գեղեցկութիւն եւ զաւրութիւն: Իսկ որ շուրջ զմարմնովն իշխանական ճոխութիւն, քարետոհմութիւն ազգի, ստացուածոց փարթամութիւն եւ տոհմաւոր սիրելիք: Արդ որ զկարգ կազմածին իւր

տեսանէ, անտի եւ զիմաստագործ կարգ արարչութեանն աստուծոյ ծանիցէ եւ զվերնոցն ազգակից միտս սկզբնատիպին բարութեամբն կերպարեսցէ: Իսկ որք զվերինն առ ներքինն դարձուցանեն, նոքա զհոգւոյ անմարմնութիւն ի մարմնոյ թանձրութիւն յեղափոխեալ շրջեն: Իսկ որք զվերինն խորհին ըստ Պաւղոսի եւ ելս ի սրտի դնեն ըստ Դաւթի եւ յոտն կան եւ գնան աստի ըստ Միքեա եւ ա՛ւն յարուցեալ երթիցին ընդ Յիսուսի, կատարելոյն բաղձայն բարութեան եւ զմարմին եւ զմարմնական բարիսն եւ որ շուրջ զմարմնովն են պանծալիք յանմարմին հոգւոյն փոխեն յազնուականութիւն եւ զմարմնոյ ծանրութիւն հոգիացուցեալ, զարարչականն ճշմարտեն պատկերագործութեանն նմանութիւն:

Արդ վերնական աստուածային բարեացն ի կերպ կազմածին ստուգապէս պատկերագրողն բարեպաշտութեան եւ իմաստութեան տիրապէս տարփաւորն, աստուածասէր թագաւորն հայոց Հեթում, որդի Լէոնի բարեպաշտի, որդւոյ իմաստուն արքային Հեթմոյ հաւր եւ մաւր Զապելի սրբոյ թագուհւոյ, դստեր առաջին պսակաւորին Լէոնի, որդւոյ Ստեփաննեայ, որդւոյ Լեւոնի, որդւոյ Կոստանդեա, որդւոյ Ռուբէնի մեծ իշխանին, յերկուց թագաւորական ցեղիցն սերեալ զարմի ի Բագրատունւոյն եւ յԱրծրունւոյն. յայսոսիկ թագընկալաց եւ յիշխանաց բարձրագահից բողբոջ բարեպաշտութեան բուսեալ եւ ծաղիկ զարնանային ի ձմեռնացեալ ժամանակիս երեւեալ, սաղարթաւոր եւ բազմոստեան արքայական տնկոյն պտուղ քաղցրաճաշակ ի համս եւ ի հոտս հասեալ, հայկական սեռին եւ Արամեանս ազգին բեկելոց եւ խոցոտելոց յայլալեզու ազանց սպեղանի եւ դեղ դիւրացուցիչ բարեզարդութեան կարգաց եւ կրաւնից եկեղեցւոյ եւ մանկանց նորին դասաւորութեան պայծառացուցիչ, վարժ աստուածային գրոց սրբոց եւ պատուող ուսումնականաց եւ գիտութեան հմտականաց, բարեզութ առ ամենեսեան եւ խնամածու:

Յորմէ եւ ես նուաստ Յոհաննէս Երզնկայեցի բազում խնամ սիրոյ եւ առատութիւն զթոյ վայելեցի. եւ զի յոյժ գրասէր եւ ուսումնասէր ունէր բարս բարեմիտ թագաւորն, որ եւ ի դուռն

*ժամանակիս, յորում աշխարհ ամենայն իբրեւ զծով անդնդա-
կան խորովք խռովեալ եւ ամբոխեալ ծփէր եւ աւազանման
որդիք Աբրահամու անաւրէն ազգն Իսմայէլի եւ աղախնածին
որդիք Հագարու ծանրացեալ ի վայր քարշեալ ծածկէին
զաստեղացեալ որդիս հաւրն հաւատոյ վասն պայծառ լուսոյ
առաքինութեան ի նոսա նուազելոյ եւ բռնացեալ նեղէին մա-
շել սրով եւ գերութեամբ: Իսկ բարեսէր Թագաւորն Հեթում
իբրեւ զաստղ նշանաւ լուսաշոյլ փայլէր եւ զաղքատութիւն
եկեղեցւոյ մաւր զարդարեալ ծածկէր եւ ոչ դադարէր ի գիրս
ստանալոյ եւ յեկեղեցւոյ զանձս յաւելուած առնելոյ: Վասն որոյ
եւ ես նուաստ Յոհաննէս Երզնկայեցի, բիւր բարեաց պարտա-
կան խոհեմամիտ եւ իմաստութեան պատուող արքայի, ընծայ-
եցի զփոքր զայս գրքունք, որ կոչի քերական, առ ի քերել
եւ սրբել, պարզել եւ զտել զամենայն բանախաւսութիւն եւ
իրագործութիւն վեցեակ կատարելաթիւ սորին մասամբքն
կատարելագործել զբանաւորութիւն ի վեցերեկի աւուր ստեղ-
ծեալ մարդոյն, զվերծանութիւնսն առոգանութեանցն ընթեռ-
նուլ արուեստիւ, զզրուցատրութիւնն իմաստապէս եւ ոչ ռամ-
կականացն սովորութեամբ լեզուաց գաւառաց եւ պատմու-
թեանց ազանց համառաւտ համեղախաւսութեամբ, համեմա-
տութեանցն լծակաւք զբայիցն եւ զբանիցն ուղղել մէտս
կշռոց, զղատումն քննողութեան առնել ի տաղիցն չափողու-
թիւն եւ ի ճառիցն ուղղամիտ հարազատութիւն. տեղեկանալ
եւ տառիցն զանազանութեան եւ բառիցն ի բանսն շինողու-
թեան, վերահասու լինել վանգիցն եւ փաղառութեանցն փո-
խայեղութեանց, բանալի ունել բանին զութնեակ մասունս
քերթողութեանն, առնուլ զիմաստս անուանցն հասարակաց
եւ մասնականաց եւ ընդ նոքումբք անկեալ տեսակացն եւ ի
խոնարհմունս բայիցն, յաւդելոյ եւ շաղկապելոյ եւ այլոց մա-
սանցն արուեստիւ անդամոց մարմնոյ:*

*Արդ ի յայսմ ժամանակի, որ էր Թուականիս հայկազնեան
տումարի ՉԽԲ, գրեցաւ գրքունքս. որ եւ յայսոսիկ աւուրս
ժամանակաց բազում եղեւ աղէտս ողորմանաց եւ զզայ-
ական սուգ եւ կսկիծ ազդողական քրիստոնէից ազգի յա-*

նարէն սուլտանացն Եգիպտոսի, զորս պարտ է յիշել կարճառաւտ բանիւ: Զի ՉԼԸ թուականին սուլտանն Եգիպտոսի Ալֆի անուն առ զՏրապօլիս զերեքպարսպեան ամրութեամբ պատեալն զգեղեցկաշէն քաղաք, անցեալ զաւրաւքն ընդ մուտս ծովուն, յաւարի առեալ զանչափ զանձսն, որ ամբարեալ կայր առ փարթամացեալ բնակիչսն, աւերեալ յատակեցին զպարիսպ քաղաքին եւ քակեցին զհրաշազարդ եկեղեցիսն:

Իսկ ՉԽ թուին որդին Ալֆէ, Մելիք-Աշրաֆ անուն, խակամիտ եւ զազանաւբարու առ զմեծահռչակ եւ բազմամբոխ քաղաքն զԱքայ, զոր ունէին ազգ Ֆռերացն, տունն Դամբլուն եւ Ոսպեթալին. անարի եւ թոյլ գտեալ ազգն արիական առաջի անաւրինացն, մատնեցաւ քաղաքն ի պաշարումն եւ առաւ եւ սպառեցան սպանմամբ սրոյ եւ գերութեամբ, զի տուրք անաւրինացն զաւազանածին տունկսն բանաւոր թաւթափէին զգլուխսն ի մսրմնոց իբրեւ զտերեւս ծառոց եւ այլքն վարեցան ի գերութիւն իբրեւ զճագս հաւուց ի բունոյ բնակութեանցն իւրեանց եւ ազնուականքն եւ ազատածինք ճոխքն եւ փառաւորք գնացին ի ստրկութիւն եւ մնաց քաղաքն բազմորդի իբրեւ զմայր սեւազգեստ ի վերայ մանկանց իւրոց:

Իսկ ի թուականին ՉԽԱ յաւելաւ ահ եւ երկեղ դողումն եւ սասանութիւն յերկիրն Հայոց ի Կիլիկիայ, զի վիշապազլուխն այն, որ առ զԱքայ, դիմեաց ի դաւրանէ ահագին շնչմամբ եւ դղորդելով անհուն զաւրաւք, հեծելաւք եւ հետեւակաւք, ըստ Երեմիայի զուժմանն բօթի. „ել առիւծն ի մորոյ իւրմէ սատակել զազգս, խաղաց եւ ել ի տեղւոջէ իւրմէ առնել զերկիր զաւերակ եւ քաղաքք քակտեսցին առ ի չգոյէ բնակչաց ի նոսա, վասն որոյ ասէր, ի վերայ այդորիկ քրձազ‹զած . . . . մար-›[1]

1 Слова пророка Іеремiи, IV 7, прерываются за отсутствіемъ одного листа въ рукописи. Часть настоящей записи напечатана Алишаномъ въ *Հայապատում*, стр. 500, безъ указанія источника, подъ заглавіемъ *Յիշատակագիր ժամանակից*. Въ спискѣ Алишана имѣлось то, чего недостаетъ у насъ, куда и отсылаемъ интересующагося читателя. Другой отрывокъ этой же записи помѣщенъ Алишаномъ тамъ же, стр. 511, въ числѣ *Յիշատակարանք Յովհաննու Արզնկացւոյ*.

ղասէր թագաւորին. կացաք եւ մնայաք մինչեւ ի թիւս թուականին ՉԽԲ եւ վստահանայաք յողորմութիւնն աստուծոյ պարգեւ լինել շինութիւն աշխարհիս յոռոյ եւ սիրոյ թագաւորին, որ յաստուած եւ ի սուրբս նորա: Իսկ աստուած, որ ոչ ամաչեցուցանէ յուսացեալսն իւր ըստ հայցմանն Դաւթի եւ երաշխաւորութեանն Պաւղոսի եւ որպէս փորձի ի բովս ոսկի եւ արծաթ, նոյնպէս ընտրէ զսիրտս աստուած ըստ Սողոմոնի, հայեցեալ ի համբերատար ժուժկալութիւն թագաւորին մերոյ եւ ի նեղութիւնս, զոր կրէր երկիրս հայոց. եւ որ ի ծեռին ունի զսիրտս թագաւորաց, որպէս սահանս ջուրց, եւ ընդ որ կոյս կամի նայեցուցանել, դարձուցանէ զնա եւ որ մինչեւ ցայս վայր թոյլ ետ զոռոզաբարու սուլթանին սրտմտական բարկութեամբ իբրեւ զհոսանս գետոց զոռալ հեղեղաբար յարձակմամբ գերել եւ գերփել եւ զազանային ցասմամբ ցսպառումն սպառանալ ըստ Նաբուգոդոնոսորայն ի վերա Երուսաղէմի, դարձոյց զսահմանս սրտմտութեան նորա եւ նայեցոյց խոհականին վարել ընտրու‹թեամբ› եւ զթալ որպէս Կիւրոս առ գերեալսն յԵրուսաղէմ‹է› ‹ի› Բաբելոն:

Զի ի նոյն թուիս ՉԽԲ ի մուտ ‹յու›նիս ամսոյ եկին դեսպանք պատուաւորք ի ‹սուլ›տանէն, բերին աւժիտս մեծագին եւ ‹պատու›ական զգեստուց, ղալաթ եւ դիլայ, ան‹ծին› թագաւորին եւ զ̃ եղբաւր նորա: Բերին եւ թուղթս երդման զսուլտանին եւ զմեծամեծ ‹ամի›րայոց նորա եւ հաստատեցին դաշինս ‹սիրոյ› եւ խաղաղութեան ընդ թագաւորն Հեթում: Առին ի նմանէ երդումն հաստատութեան, ընկալան եւ պատմուճանս զարդուց ամենայն եկեալքն ի սուլտանէն: Առաքեաց առատամիտ թագաւորն մեր բազում բեռինս արծաթոյ եւ զանազան կտաւս ոսկենկար մետաքսից եւ բազմութիւն ձիոց եւ ջորոց եւ այլ իրս նորազիւտս աղերս եւ հարկ սուլտան: Եւ եղեւ այս սիրոյ եւ խաղաղութեան հաստատութիւն խնդութիւն մեծ երկրին հայոց: Էր եւ աղերս զթութեանն աստուծոյ ի մեզ բարերարելոյ յոյս եւ հաւատ եւ սէր եւ ողորմածութիւն թագաւորին. զի որ զդառն ջուրն Մեռայի արար ըմպելի անուշահամ ‹հնոյն Իսրայէլի, զդառնութիւն› բարուց սուլ-

թանին քաղցրացոյց ընդդէմ թագաւորին մերոյ եւ եկեղեցւոյ Քրիստոսի:

Արդ որք ընթեռնոյք զայսքան յիշատակի եւ ազտիք յարուեստական գրոյս իմաստութենէ, յիշեսջիք բարի յիշմամբ զբարեպաշտ թագաւորն Հեթում, հայցել ի Քրիստոսէ թողութիւն մեղաց եւ խնդրել արքայութիւն անմահական կենաց. յիշել ընդ նմին եւ զսրբաանունդ եւ զբարեբարու եղբարս նորա, զորս անուցանէր երկիւղիւ տեառն եւ ուսմամբ իմաստութեան եւ զբարի արմատ ծնաւղք աւրհնութեան զաւակացս, զի եւ դուք զթութեամբ յիշեալ լիջիք յամենաւրհնեալ յիշումն աստուծոյ, ամէն ամէն:

Затѣмъ слѣдуетъ запись послѣдняго владѣльца рукописи: *զվերջին ստացող սորա զՎարդան վարդապետն յիշեցէք յետ մահուն ի սուրբ ուխտ Ակներոյ:*

На 135 л. *Որք հմուտ եւ տեղեակ իսկ էք առաջնոյ աւրինակին որ յաղագս անուանս ճառի, եւ այժմ տեսանէք միայար եւ ըստ կարգի, զորս երեք եւ չորք կրկին էր եղեալ, կարծեմ եւ յուսամ թէ դիւրութեամբ եւ հեշտաբար յընթեռնուլն եւ յաւարտելն յիշէք զաւկաւ աշխատանս մեր:*

Ո՜հ աղաչեմ զգրող սորին յիշեա. աւրինակողք գրոյս, գրեցէք զչորս տողս բանի — послѣдняя просьба, хотя касается замѣтки Іоанна, но исходитъ не отъ него, а отъ самого писца, ученика Іоанна, личность котораго устанавливается на основаніи другой авторской замѣтки съ припиской писца на 162 л. *Դերանունս խիստ անյայտ եւ խառնակ էր ի մեկնչացն, այլ եւ զոր հնար էր, ըստ կարի մերում պարզեալ եղեւ: Ի հմտանալն քում իմաստիցս, ո՛վ ուսումնասէրդ, աղաչեմ յիշել զաւկաւ աշխատաւղս ի սմա զՅոհաննէս վարդապետ: Ընդ նմին եւ զմեղաւք զառածեալ անձնս, զգրող սորին, զԹորոս Կլայ‹եցի› եւ զաշակերտ վարդապետիս Յոհաննիսի: Եւ որք յիշէք, յիշեալ լիջիք ի Քրիստոսէ:*

X

Cod *Բ. դ.* **990** венеціанской библіотеки — также списокъ пространной грамматики Іоанна Ерзинкайца. Рукопись содер-

жала первоначально календарь и грамматику. Календаря нынѣ нѣтъ; можетъ быть, оторванный, онъ существуетъ гдѣ нибудь. Имѣется запись писца Якова съ указаніемъ даты, но къ сожалѣнію, указаніе это такъ нескладно и непонятно, что вопросъ о датѣ остается подъ большимъ сомнѣніемъ. Она гласитъ слѣдующее:

стр. *յիը. Փառք քեզ կօնի քօղ արեգաագոյն կլիայգնդի եւ Դէմետրի արարիչ...*

Յամի երեսներորդի երկրորդ երրորդի (sic) *յոբելեանի միոյ բիսեքիստոնի մին ոլիմպիադի Թուաբերութեան ժամանակի մարդեղութենէ փրկչի. Նայ եւ ըստ Համարոյ յաբեթազին տումարի Հարիւր քսան եւ ութ* (исправлено сверху въ *երեսուն եւ երկու*) *ինդոսի երկրորդին ամի եղեւ սկիզբն եւ յաւարտումն գրի, որ է տումար եւ քերական Հետ երկոքին ի մի տեղեւ մի կապ, յամսեանն Հայոց Ահեկի, տզոնի միոյ նոնոսի, յեբրայեցոց յամսին Թամուզի, ինդոսի միոյ ոլոմպիադի Հռոմայեցոց յամսեանն յուլին առաջնումն աւուր շբթ ի ժամն ի̅:*

Արդ սայ գրեցաւ ձեռամբ յոգնամեղ եւ անպիտան սոսկանուն Յակոբ սզաւորին, արթուն անուամբ կոչեցեալ եւ գործովք ի քուն մահու ընկլուզեալ: Այլ եւ անմեղադիր լերուք ոչ թէ հմուտ գոլով գրչութեան արուեստի, որպէս եւ այտ է ի գործս: Արդ երեսանկեալ մոխրայթաւալ դիմաւք աղաչեմ եւ մաղթեմ զդասս լուսերամ կրաւնաւորաց եւ աշխատասէր բանասիրաց, որք աւգտիք ի սմանէ կամ աւրինակէք, յիշեցէք զտարակուսեալս մեղաւք եւ զմոլորեալս մտաւք, զգրաւղս զայս. եւ որք սրտի մտաւք յիշէք զմեզ եւ դուք յիշեալ լիջիք առ տէր յաւուրն ահեղ ատենին ամէն:

XI

Cod *Ա. է.* **1736** венеціанской библіотеки — списокъ пространной грамматики Ерзинкайца отъ *ռճե* армянскаго лѣтосчисленія, т. е. 1656 года нашей эры.

XII

Cod *Բ. գ.* **957** венеціанской библіотеки — курсивный списокъ того же труда Іоанна, вѣроятно начала 19 ст. Писецъ—священникъ Стефанъ.

XIII

Cod *Ը. բ.* **174** венеціанской библіотеки отъ 1332 года — грамматика Іоанна Ерзинкайца краткой редакціи.

1. *Յաղագս քերականութեան.* стр. 1–45, текстъ Діонисія съ приложеніемъ: *Արծարծմունք խոնարհմանց բայից. յաղագս աղաւթից. աղաւթական ներգործական ներքսակա ամանակի միաւորական.* 45–48.

2. *Այլ ուսոեք ճարտասան յաղագս բնութեան: Բան եւ սահման եւ բնութիւն զմիոջէ ասէ եւ ստուգաբանի բնութիւնք բանութիւն, որ է այս, որ ինչ ասին զումբքէ.* 48–50.

3. *Յաղագս շրջագայութեան երկնից թէ որպէս իմաստասիրացն թուեցաւ.* 51–54.

4. *Յաղագս անճրեւաց թէ զինչ է,* 54–56. *յաղագս բոլո,* 56. *յաղագս որոտման,* 57. *յաղագս անուանց հողմոց,* 60. *յաղագս փոթորիկ հողմո, զոր ի բաշաղանս եւ յառաջելս միշալ համնել ասեն,* 61. *յաղագս որ յաւղ նշան լինի պէսպէս,* 61–62. (изд. *Արարատ,* 1896 *փետ. մարտ*).

5. *Միշտ բաղձանք բանին բնաւորեալ է.* 65–373:

6. *Այլուստ բան է: Լծորդութիւն է.* 373–392 (статья эта имѣется въ этой же рукописи выше, 271).

7. *Բան այլուստ: Եւ զի սահման եւ բնութիւն խաւսիցէ զիր եւ ամենայն ինչ սահմանաւ ճանաչի.* 393–403.

Имѣется запись на стр. 373, гласящая: *Գրեցաւ քերականիսց տառս ծնոամբ սուտանուն աբեղայ Ներսէս զրագրի ի թուականիս հայոց ՉՁԱ* (=1332 г.) *յանապատին սրբոյն Կիրակոսի ի խնդիր սրբամաքուր եւ արդիմաբան վարդապետի Յովաննէսի, որոյ տէր աստուած վայելեալ տացէ ընդ երկայն աւուրս ամէն:*

XIV

Cod *Ե. ա.* **289** венеціанской библіотеки — списокъ того же труда, сдѣланный писцомъ Григоріемъ:

Նուաստ վրդպտի Յոհնսի Եզընկեցոյ, որ եւ ծործորեցի, արարեալ համառաւտ տեսութիւն քերականի. стр. 3. *Յոհաննու ծործորեցոյ արարեալ համառաւտ մեկնութիւն քերականին, որ Երզնկացի կոչեցեալ:*

XV

Cod *Թ. գ.* **1317** венеціанской библіотеки—значительно поздній списокъ того же труда Іоанна, содержащій кромѣ текста Діонисія также Введеніе Порфирія. Имѣется запись собственника рукописи: *Ես անպիտան Յակոբ երէցս ստացայ զսա ի վայելումն մեղապարտ անձին իմոյ եւ ի յիշատակ ծնողաց իմոց ի թվին հայոց ՌԾԴ* (=1605 г.)

XVI

Cod 336 вѣнской библіотеки — грамматическій трудъ Исаіи Нйчца:

Մեկնութիւն քերականի, արարեալ Եսայեա վարդապետի, съ предпосланнымъ текстомъ Діонисія. Списокъ отъ 1360 года; описаніе у Дашіана, Каталогъ 336.

XVII

Cod *Ա. գ.* **294** венеціанской библіотеки — экземпляръ того же труда Исаіи. Въ началѣ имѣется, какъ въ предыдущемъ спискѣ, грамматика Діонисія, стр. 3–38; въ концѣ главы *յաղագս ոտից* на стр. 37 читается: *Եսայի յիշեսցի.* Спряженіе глаголовъ *խոնարհմունք բայից* занимаетъ только одну страницу до *յարակայի բազմաւորական, էկոփեյաք.* 38. Затѣмъ идетъ трудъ Исаіи съ заглавіемъ:

Քերականութեանն վերլուծութիւն բան առ բան, ձեռամբ Եսայեա հաւաքեալ. 39–263.

Дата рукописи неизвѣстна; мхитаристы считаютъ ее подлинникомъ автора, въ Исаіи записи усматривая самого автора. Воз-

можно, что это такъ, хотя письмо Діонисія, гдѣ имѣется запись, расходится съ письмомъ труда Исаіи; затѣмъ, первыя страницы Исаіи списаны неисправно, съ пропусками, восполненными приписками поверхъ строкъ и сбоку на поляхъ. Можетъ быть, правъ Алишанъ, полагая, что это начальный набросокъ грамматики, исправленный имъ же. Рукой Исаіи написанъ текстъ Діонисія и заголовокъ грамматики[1].

XVIII

Cod *Ն. ա.* **671** венеціанской библіотеки — тоже списокъ труда Исаіи, составленный Іоанномъ (*Յովհաննէս սպասաւոր*) въ *պկդ* (=1415 г.).

XIX

Cod *Դ. գ.* **46** венеціанской библіотеки — тоже списокъ Исаіи. Начальный листъ отпалъ, экземпляръ плохой сохранности. Недостаетъ также грамматики Діонисія.

XX

Cod *Բ. գ.* **442** венеціанской библіотеки — рукопись маленькаго формата сборнаго состава, куда входятъ:

1. *Յաղագս գոյի էութեան եւ պատահման սրբոյն Յոհաննու Դամասկացւոյն ասացեալ եւ թարգմանեալ ի հայ լեզու ի յունարէն գրոյ Բագարատա Մամիկոնեան: Ներածութիւն իմաստասիրութեան, որ է իսաղոյիկի, զկնի այսր եւ զամենայն իմաստասիրութեան գործարան, որ է ղանունն ըստ հելլենացւոց բարբառի.* стр. 1–44.

2. *Դաւթի փիլիսոփայի էակաց գիրք.* 83–96.

3. *‹Մովսեսի քերդողի յաղագս քերականութեանց: Քերդող է, որ զմասունս — ծովական բանին› եւ ոչ անդնդական խորոցն գիտակ.* Недостаетъ начала. Въ концѣ имѣется:

4. *Մովսեսի քերդողի հաւր մեկնութիւն քերականի: Գրա-*

1 Первая страница воспроизведена Алишаномъ, *Այրարատ*, стр. 132; письмо ср. съ *Քարտէզ հայ հնագրութեան, տախտ. ՁԲ*, n⁰ 130, О. Гарегина.

կանութիւն ստուգաբանի до *ստուգաբանութիւն* исключительно; затѣмъ идетъ *կրթական բան* изъ отрывка Мамбрея: *Հարցնես այս իրք — ի քայէ:* (=cod 2297 эчм. библ. ст. 2).

XXI

Cod *Մ. Ե.* **822** **венеціанской библіотеки — сборникъ** *պծա* (=1402) **года разнообразнаго содержапія, между прочимъ:**

1. *Ժամանակացոյցք Մովսիսի քերթողահաւրն:*

Запись Стефана: *Արդ ի վերջին ժամանակիս ի պծա թուականիս ծեռիգրելոյ յիշատակիս ծեռամբ անարհեստ գրչիս տխմար եւ ծոյլ Ստեփաննիս եւ սուտանուն սքեղախս...*

2. *Հարցումն Դաւթի իմաստասիրի: Փրկչական կիրըն-զաւրութիւնքն միապէս.* л. 31v–33.

3. *Խնդիր մն Մուշեղի ընդդէմ Արիանոսի, Եւտիքէ<ի> եւ Նեստորի եւ Քաղկեդոնկնի: Ճշմարտութիւն ամենայն ուտեք յայտնի.* 59v–85v.

4. *Երանելոյն Թէոդորոսի ընդդէմ Մայրագոմացոյն* (изд. въ трудахъ Іоанна Одзунца).

XXII

Cod 47 **вѣнской библіотеки** — liber causarum *ոճկղ* (=1725) года. Описаніе у Дашіана, Каталогъ. Содержитъ между прочимъ слѣдующія статьи:

1. *Սկիզբն եւ պատճառ բարձրացուցեցն ծառի եւ տեսութիւն:*

Հրաշագործողն արարածոց աստուած, որ ի սկզբանէ գոյացոյց զամենայն, յետոյ ոգացեալ վասն մարդոյն, որ ի պատկեր իւր արար եւ տէր եւ թագաւոր այլոց արարածոցն կացոյց ի դրախտին վայելչութեան: Իսկ յանկանել նորա յարազուարճ կենացն, ման թագաւորեաց ի մարդիկ, մինչ յերեւիլ երկրորդն Ադամայ ի կերպարանս նախահօրն, որով փրկեցաք ի մահուանէ եւ լցան տիեզերք փառօք նորա եւ շնորհօք ամենասուրբ հոգւոյն, որ հեղաւ ի դասս եւ նոքօք յամենայն ազգս եւ թագաւորութիւնս. որ եւ ի ձեռն Գրիգորի Պարթեւի, որ յետ Թադէոսի առաքելոյն մեծաւ նեղութեամբ լուսաւորեաց

զՀայաստան աշխարհս. եւ ի նմին հաւատոյ հաստատութիւն անշարժ կացին մինչեւ ի ժամանակս մեծին Սահակայ եւ Մեսրոպայ: Եւ մինչեւ ցայն ժամանակ նշանագրօք ասորոց եւ յունաց վարէին հայք, զի թէպէտ եւ ունէին գիր, այլ ոչ զօլով ի նոսա ձայնաւոր, յաղագս այնորիկ ոչ կատարէր բան, այլ խեցբեկելով իմն անկատար մնացեալ լինէր: Իսկ ի ժամանակս Սահակայ եւ Մեսրոպայ եւ Վռամշապհոյ թագաւորի հայոց խնդիր արարեալ մեծաւ ջանիւ սրբոյն Սահակայ եւ Մեսրոպայ, գնացեալ Մեսրոպ առ ասորիս եւ առ յունականսն ոչինչ օգտեցան: Յայնժամ հրաշատուած ապաւինեալ, աղօթից պարապէին անդադար, մինչեւ ի հոգւոյն սրբոյ որպէս առաքելոցն հրով նոյնպէս եւ աստ, իբր թաթ ձեռին երեւէր գրելով ի վերայ եւ հաստատելով ի սրտին իբր ի ձեան: Եւ այնչափ մեծագոյն էր պարգեւն, մինչ ոչ միայն հայոց, այլ եւ վրաց եւ աղուանից արար գիրս հաստատունս:

Բայց մարթ է գիտել ըստ կար թէ ուստի տուաւ այս շնորհ ազգի մարդկան, զի անշունչ մելանաւ իբր կենդանի բանականաւ խօսին: Յետ ելիցն Ադամայ ի դրախտին վայելչութիւնէ, ասի թէ ունէին ամենայն ազգն, որ աճեաց ի Սեթայ եւ ի տանէն Կայենի, զմի գիր, ոմանք թէ զեբրայեցին եւ այլք թէ զարաբացի գիրն: Իսկ յորժամ լեզուքն բաժանեցան յաշտարակին քակիլն, որով եւ քակեցաւ ի միմեանց բնութիւն ամենայն ազգաց, յետ այնորիկ եւ առանձին ամենեցուն գիր տուաւ: Կիսոց (եւ) ազգաց լի եւ պատարուն, որպէս եբրայեցին եւ յոյնն եւ արապն, որ կոչի պարսիկ, իսկ կիսոցն այնպիսի իբրեւ զմերն, որ ոչ յօդաւորէր բան կատարուն:

Իսկ ահա յետ առնելոյն սրբոյն Մեսրոպայ զաստուածատուր ձիրն սկսան ժողովել զմանկունս փափկաճայնս եւ երկարոգիս եւ քաջամիտս հրամանաւ Թէոդոսի կայսեր եւ Վռամշապհոյ թագաւորի հայոց:

Եւ արդ այսպիսի խնդրոյ դնէին վարդապետք եկեղեցւոյ սկիզբն եւ պատճառ այսպէս: Յոլովս եւ զանազանս գտաք գրեալ պատճառս ներքողենիս անհաւաստիս թէ ուր եւ էր աղազաւ եւ յումէ հարկաւորեալ գրեաց զսա մեծիմաստն Դաւիթ

կեանն իւր խոնարհութեամբն էր պայծառ, առաւել այսու: Այլ այսպէս իմասցուք, զի որպէս աստուածաբան Գրիգոր ի մարգարէէն սկսանի ի ծննդեան ճառին յասելն. „Ուրախ լիցին երկինք եւ ցնծասցէ երկիր“, նոյնպէս եւ սա առնէ յասելն՝ „Բարձրացուցէք զտէր աստուած մեր“. ետես դարձեալ զի նոր կտակարանքս հիմնեցեալք են ի մարգարէից, զնոյն եւ սա ախորժելով եդ: Եւ թէ այսպէս նոցա հրամայեցաւ ի մարգարէէն բարձրացուցանել զտէր աստուած, մեզ զիարդ այնպէս հրամայիցի նոցա երկրպագութեամբ եւ պատարագօք փառաւորել եւ պատուիրանին պահպանութեամբ եւ յիշատակաւ երախտեացն: Իսկ մեք փառաւորիմք հաւատով եւ սրբութեամբ, խոնարհութեամբ, ողորմութեամբ եւ չարչարակցութեամբ փրկութեան մերոյ կատարողի ըստ այնմ թէ „փառաւոր արարէք զաստուած ի մարմինս ձեր“[1]. եւ չարչարանացն կցորդութեամբ փառացն հաղորդիցիք[2]: Յաւելու զտէրն եւ զաստուած անուն ի վերայ Քրիստոսի, զի արարիչ եւ խնամիչ է ընդ հօր, տիրական իշխանութեամբ փրկեաց զմեզ եւ տանջէ զթշնամին մեր: Մարգարէն ձայնէ ի հեռաստանէ, գոչեաց զայսոսիկ Դաւիթ այլովքն հանդերձ: 325–328 л.

2. *Սկիզբն եւ պատճառ Սահմանացն գրոցն, Դաւթի վարդապետի զուգեալ ի տեսութիւն դիւրաւոր գիտ:*

Այսպէս պարտ է իմանալ զպատճառ գրոցս, որ Սահմանաց կոչի: Յորժամ գնաց մեծ եւ կատարեալ փիլիսոփայն Դաւիթ ի մայրաքաղաքն իմաստութեան յԱթէնս եւ վարժեալ եղեւ ամենայն իմաստութեամբ, մինչեւ ընդ առաջին իմաստունսն համարել զնա: Եւ եղեւ ի ժամանակին յայնմիկ բազում հակառակութիւն ի մէջ իմաստասիրացն վասն իմաստութեան, ոմանք անգոյ ասելով եւ այլք օրինակ ի մէջ բերելով թէ որպէս էքս ի ծորման եւ ի հոսման են եւ ոչ ունին դադարումն, այսպէս եւ իմաստասիրութիւն գոյութիւն ունի, բայց ոչ դադարէ: Եւ ոչ միաբանէին ասացեալքն նոցա

1 I Коринѳ. VI 20.
2 Римл. VIII 17.

առ միմեանս եւ սակս այսորիկ բազում վրդով էր ի մէջ նոցա, զոր մի ըստ միոջէ ցուցանէ մեծս Դաւիթ. յինքն առեալ զամենայն հոգս իրին, եղծ զամենայն հակառակութիւնս նոցա եւ եցոյց զոյաւոր զիմաստութիւն եւ ասեալ զքանս նոցա եւ եցոյց միմեանց հակառակ զոլ: Նախ սկիզբն դնէ եւ լուծանէ զնոցա ասացեալսն եւ ապա հաստատէ զիւրսն, որպէս յառաջ մատուցեալ ասէ առ ներհակսն. երկու յեղանակօք պատահեր ծեզ՝ ընդդիմութեամբ եւ ընդդիմայարա(յ)կայութեամբ: Եւ զոր ասէն այսպիսի է. ընդդիմութեամբ առ տեղեաւ կալ ընդէմ նոցայն բանից, իսկ ընդդիմայարակայութեամբն այն է, զնոցայն եղծանել եւ զիւրն հաստատել: Եւ այսպէս ի բազում ճառս տրամատելով տեղեակ առնէ զնոսա խնդրոյն եւ ցուցանէ զ̃ զոլ սահման իմաստութեան, զորս առաջիկայ զիրսդ զտանես եւ զամենայն բանս գրոց այսպէս գրելով եւ տալով նոցա պատասխանէ:

Եւ յումանց ասի դարձեալ թէ ոչ յԱթէնս, այլ յորժամ եհաս համբաւս այս ի լսելիս նորա, զալով ումանց անտի յուսումնականացն եւ պատմելով զանհաշտ խռովութիւն որ ի մէջ իմաստասիրացն էր: Եւ յայնժամ ասեն արար զգիրս զայս եւ առաքեաց առ նոսա, զի բարձցէ ի նոցանէ խռովութիւն: Եւ արարեալ օրինակ զայն թողու ի հայոց աշխարհիս, որ է այս գիրք ի պէտս բանի ապասաորաց:

Եւ թէ ոք հարցանէ թէ ի վերնագիրն զիւր անունն ընդէր ոչ է եդեալ, թէ նորա արարած է այս գիրք: Վասն զի ոչ ունէին հպարտ ազգս հայոց զիմաստս վարդապետաց իւրեանց, ոչ եղ զանունն, զի մի՛ կորուսցեն եւ կամ մի առաել պատուեսցեն այլք: Իսկ ի Բարձրացուցեացն սկիզբն յետոյ եղին զնորա անունն եւ Սահմանաց զիրս ոչ զտեալ եղեւ յայնժամ եւ այլ յետոյ չարարին փոյթ դնել զանուն նորա: Ասացս սա չորս զիրքն. առաջին՝ զԲարձրացուցէքն, երկրորդ՝ զՍահմանացն, երրորդ՝ զՔերականին մեկնիչն, չորրորդ՝ զՊէտքն, զոն եւ առանձինն այլ ճառեր. արար հինգերորդ՝ եւ սաղմոսին պատճառ եւ զի ոչ զոյր փափազանօք խնդրող, վասն այն եւ նա ոչ արար զիրք այլ, զի մի՛ նախատեսցի, որպէս յառաջդ

տասացաք: Ապա թէ ոչ իմաստուն էր առաւել քան զառաւել: 328–329 л.

3. *Սկիզբն եւ պատճառ քերականին Դաւթի փիլիսոփայի*

Քերականութեան արուեստ յարտաքնոցն է. զի նորա մեծաւ ջանիւ ինքնին առին զընտրութիւն ճայնից եւ բառից եւ կորրդիւ խօսից եւ թէ ոյք են աւետեաց ճայնք եւ ոյք ողբականք: Եւ սկիզբն է սորա այսպէս. քերականութիւն է հմտութիւն ի բուն իմաստնոցն յայտնեալ եւ շարագրեալ. եւ սորա մասունք են զ̃: Առաջին վերծանութիւնն է, արուեստ թէ որպէս ներկուռ, այսինքն յիւր մտաց ընտրեալ զարուեստն: Երկրորդ՝ զրուցատրութիւն ներգոյս, այսինքն յատակ եւ քերեալ զկարգ յեղանակին: Երրորդ՝ թէ որպէս լեզուաց թարգմանութեամբ մարթ է զհին պատմութիւն կամ զնոր իմանալ զմեկնութիւն, զոր բացատրութիւն կոչէ: Չորրորդ՝ թէ որպէս զստուգաբանութիւն իմացուք ճշգրտիւ: Հինգերորդ՝ թէ որպէս զհամեմատութիւն իրաց զինչ եւ է մարթացուք ճանաչել: Վեցերորդ՝ թէ որպէս մարթ է քննել զիմաստնոցն քերդածս, զի եւ որք յիմաստասիրութեան են, առաւել սա(յ) է յատուկ:

Արդ զի զ̃ սասացուք զահման իմաստութեան, ցուցուք թէ ոյք էին սասացողքն: Առաջին՝ Պիթագորաս ասաց թէ իմաստասիրութիւն է գիտութիւն գոյիցս, ըստ որում գոյք են: Երկրորդ՝ Պիւթաս իմաստասէր ասաց թէ իմաստութիւն է աստուածայնոց եւ մարդկայնոց իրաց: Երրորդ՝ Պղատոն ասաց թէ իմաստութիւն խոկումն մահու է: Չորրորդ՝ իմաստասիրութիւն է աստուծոյ նմանիլ ըստ կարի, նոյն Պղատոն ասաց աստուածոցն եւ սուրբքն աստուծոյ դարձուցին: Հինգերորդ՝ իմաստասիրութիւն Արիստոտէլ ասաց արհեստ արուեստից եւ մակացութիւն մակացութեան: Վեցերորդ՝ իմաստասիրութիւն Պիւթագորաս ասաց թէ (իմաստ ասի թէ) իմաստասիրութեան սիրելութիւն է իմաստութիւն կատարեալ: 329–330 л.

XXIII

Cod *Ը. բ.* 632 венеціанской библіотеки небольшого формата рукопись разнообразнаго содержанія, безъ даты и за-

писи, но не ранѣе 15 в. Заслуживаютъ вниманія слѣдующія статьи:

1. *Բարսղի Կեսարու": <Գ>րագիտութիւն է վարժ կրթական հմտութիւն. համանգամանք եր<կ>ակի բանական, գործական վասն զեղեցկասութեան. Հայերէն ուղղախաւսութիւն բազմափորձ ըստ տաղից եւ ըստ կարգաց գիտութիւն. եւ մասունք են նորա զ̄. կարդացողականն, բացումն մեկնութեան, դատողական կշռումն իւրաքանչիւր գրոց: Ի կարդացողութենէն ուղղէ զկուռ շաւիղ գրածանութեան հայկեկելով ըստ առաջնորդասից նշանին զպարունակեալ միտսն կալեալ նշանին: Իսկ ի մեկնութենէն բանս զմիտս լեզուացն եւ հնազէտ պատմութեանցն բացատրել զստուգաբանութիւն համեմատ նմանել միմեանց զասումն: Իսկ դատողականաւն կշռել, զառաւելն հանել եւ զթերին լնուլ, գիտել զիւրաքանչիւր գրոցն զբաժանական: Եւ զիծ ասի գիրն եւ զծեալն եւ դրոշմեալն, իսկ քերել ապականել եւ ջնջել ասէ. եւ գիծ որպէս թիթղանն եւ ականցն գիծ եւ ի սոցանէ ինքնածայն են ը, է. եւ բուն երկար ա, է, ո:* стр. 8.

2. *Ցաղագս թեւոց բժ̄-ից.* 8–9.

3. *Մովսեսի Խորենացւոյ բան իմաստութեան.* 12–14.

4. *Հր̄ց եւ պա̄տ.* 44–147 — толкованіе грамматики въ формѣ вопросовъ и отвѣтовъ; не хватаетъ начала. Есть интересныя мѣста, напримѣръ, толкованіе[1] стиха Давида, приводимаго Анонимомъ въ толкованіи грамматики. 129.

5. *Մովսեսի քերդողի յաղագս քերականութեանց: Քերդող է որ զմասունս գիտէ.* 147–229.

6. *Ցաղագս գոյի էութեան եւ պատահման սրբոյն Ցոհաննու Դամասկացւոյն.* 248–287 (=cod Բ. գ. 442, ст. 1).

7. *Մովսէսի թարգմանչի եւ քերթողի մեկնութիւն քերականի: Քերականութիւնսդ անուն իսկ գրականութիւն ստուգաբանի.* 281–305.

1 Оно цитуется о. Алишаномъ въ *Հայապատում.*, ч. I, стр. 42: *Դաւիթ փիլիսոփայն տաղ եւ պատմութիւն է արարեալ ի վերայ Տիգրանայ* и проч.

XXIV

Cod *Է. գ.* **1244** венеціанской библіотеки отъ *չծզ* (=1307) года, какъ свидѣтельствуетъ писецъ Іезекіиль, стр. 497. Содержаніе разнообразное, имѣется между прочимъ:

1. *Ցաղագս քերականին պատճառ Դաւթի փիլիսոփայի ասացեալ: Քերականութեան արուեստ յարտաքնոցն է* (изд. въ трудахъ Давида, стр. 599). Затѣмъ идутъ:

2. *Բանք ի Սահմանաց գրոց յԱրիստոտելէ: Բառք գիրթողականք: Բառք Փիլոնի: Մեկնութիւն բառից քերականի* и другіе словарные матеріалы.

3. Исторія Вардана:

4. *Հարցումն Վաչագանա իշխանի եւ պատասխանի Պետրոսի Սիւնեաց դիտողի*. 620 и сл.

XXV

Cod *Թ. ղ.* **8** венеціанской библіотеки отъ *պկբ* (=1413) года, содержитъ:

1. *Լուծմունք Պարապմանց Տաթեւացւոյ.*

2. *Ն Դաւթի փիլիսոփայի ի խնդրոյ Աշոտոյ պատրկի: Բան զոր Հարցէք*. стр. 176–180.

3. *Նորին աշակերտի Թէոդորոսի Դակոն կոչեցեալ առ երկաբնակն ընդդիմադրութիւն: Անստացական բանն աստուած*. 180–183.

XXVI

Cod *Ե. գ.* **1232** венеціанской библіотеки безъ даты содержитъ разныя мелкія статьи и въ томъ числѣ слѣдующія:

1. *Վասն պատճառի քերականիս որպէս եւ գրեալ էր յոմանց եւ արդ պարզաբար ասացից ի մասունս եւթն թվոցս:*

ա. Առաջին արհեստն այս, որպէս անխասս եւ խասուն կենդանիք ամենայնք առանց գիտելո գրի ծանուցանեն միմեանց զբարս վասն սիրո եւ կռւոյ. եւ ոչ այսչափ միայն, այլեւ ի նոցանէ նախազէտ ազդմամբ ազդեալ լինին եւ իմաստուն մարդիկ:

բ. Սոյնպէս եւ որք զկնի Ադամա որդիք նորա մինչ յԵնովս եւ ի սմանէ մինչ յաւեր աշտարակին առանց գրի վարեցան նշանաւոր բանիւք եւ բառովք, որպէս զայն նշան ի ք̄է եւ այսր է փքին եւ նոցա նշանքն ունեին չափ որպէս կանկուն եւ քայլ ոտին որ է թվեալ զարէհատի:

‹գ.› Եւ չափք նշանացն եին թուով ինն, որպէս եւ գլխաւոր մասունք քերականիս:

դ. Ապա վասն փոփոխման մարդկութեանս եւ մահկանացու բնութեանս ոչ կամեցան կորուսանել զառուեստ խաւսից զ‹ուգ›ապէս եւ անմարմին նշանաւորս:

ե. Նոքա որպէս եին բազմակեցիկք եւ ի լեզուս միախաւսիկք, ուժով եւ լի մեծ հանճարովք զվերոստ առեալ զիմաստս աստուածայինս զանտեսն ածին ի տես եւ զգեցուցին բանին մարմին, որ կապեցաւ գծիւ ի նամակի որպէս մարգարէութիւն եղեալ սա բանին, որ մարմնացաւ առ սուրբ մարմին:

զ. Գտաւ գիրս ոչ միայն յԵնովսա եւ որ զկնի զոր կորուսին յաշտարակին, այլ եւ ազինք երեք վերստին ի շնորհացն աստուծոյ գտան զգիրս նախ քան զղասն մատեանն Մովսեսի:

է. Լատինք եւ պաղեստինք եւ արապիկք հաստատեցին գիրս թուով ի̄դ, զոր թեպէտ ‹աւ›ելի ունին եւ այլ ազինք, ի նոցանէ են որոշմամբ շնչով ճեղեալ եւ աճեցուցեալ, որպէս զքաւզում բանսն, որ են շաղկապիւ միացուցեալ:

Այս են պատճառք վասն սոսկ թվոց գրիտ, զոր ծանուցի եւ արդ վասն ի դոցանէ ծնելոցս գրեցից սակս քերականիս թե զինչ է անուն սորա, զոր են թուով նախկի երիս անուամբ կառուցեալ. նախ գրականութիւն, երկրորդ քերթողութիւն, երրորդ քերականութիւն: Եւ որպէս յանառիկ ամրոց գրականութեանս դրամ‹բ›ք մտանեն ի քերթողութիւն եւ սովաւ բացեալ ժառանգեն զամենայլի տաճար քերականութեանն:

Եւ արդ քննեսցուք զնախկի ասացեալ գրականութիւնս, զոր հմտութիւն կոչեցին վասն տառից հնոցն ի̄դ թվոյն ալփափետաց, զոր ի մերոց թարքմանչացն պատճառաւ թանձր լեզուիս վեցիցս վեց մերոց տառից լ̄գ շարել գրիս: Նախ պարտ է հմտանալ վասն նոցա եւ ձայնիցն որ ի նոսա, զոր

տողգանութեամբքն հեք եւ բանն բաղկանա եւ բանիւ տրին մասունքն զոյանա, զոր Դիոնեսիոս զսուա սաաց հմտութիւն: стр. 1–4. Такъ продолжается до стр. 6, слѣдующіе листы повреждены и перемѣшаны. Въ нихъ трактуется нѣчто въ родѣ *Նոթնագրեանք*. На стр. 12 помѣщена таблица и, какъ бы въ толкованіе ея, слѣдующее: *Պատճէն եւթնագրենից աղիւսակիդ, զոր ի դիմիդ է. գիր լ̄գ յա<յ>բէ մինչեւ ի քէ: Քերականս ի բազում տեղիս գրած է թէ առասպելաբանութեամբ պատմի որ է այլաբանութիւն: Բայց ըստ արուեստիս սոքա այլ իմն ունին իմացմունս, որպէս եւ գրեալ է թէ որպէս քաղաքք եւ պարիսպք, որպէս նոքա եւ սոքա են: Եւ ասացին քերթողքն թէ չէր պարտ ի հասարակաց աւրինակի զսա լուծանել, այլ կնքեցին եւ զչափ սմին եւ ըստ յունականին վասն չափոյն խոնարհմունք ասացին եւ ի հայք հոլովք անուանեցին զչափն, որպէս աւր եւ արեգակն արեգական: Եւ աղիւսակս այս ունի զամենայն արուեստ գիտութեան առ իւր, որպէս եւ ցուցից ի հին գրոց զայս. արարչական գիրքն այս ա̈ ա̈ ա̈ եւ անձայնք են այս ր̈ ր̈ ծ(ր̈) ք̈* и прочее до стр. 30. Кончается слѣдующею записью: *Աստ հաստատեցաւ ցանկալի արհեստս ք̄, նախ զրականութիւնն համառաւտ եւ ապա(յ) քերթողական արուեստս, որ վասն տառից եւթանցն, զոր մերոց սրբոց վարդապետացն ի սրբոյն Դաւթայ եւ ի Մովսիսէ եւ յԱնանիայէ Շիրակացոյ համարողէ էին ի բազում գիրս տողեալ արհեստս այս, զոր ի բազմացն գրեցի եւ լուծի ըստ արուեստին եւ ոչ ի մտացս սուտ ինչ կամ յաւտար գրոց աստ գծեցի, այլ զարճան մերոց հարցն հաւատացեալ եւ ի ջանասէր յաշատակերտացն ոչ թաքուցի եւ զմեզ եւ զհարկողսն այս մատենիս ծեր աղաւթիցտ յանձն արարի զտէր Բարսեղ եւ զհարազատ նորին զարքայն հայոց զՀեթում եւ զԼեւոն որդի նորին, աշակերտ այս մատենիս, յիշեսջիք առ Քրիստոս պահել պսակ մ̄ք եւ թա̄գ ամենայն հայոց աւծմամբ տ̄ն եւ ա̄յ Ցի̄:*

3. *Վասն բառի եւ վասն բանի: Այս են մուտք քերականիս, որ ի Դիոնեսիոսէ սորին զտողէ են եղեալ գլուխս թվով ութ, որ ի բանէ.* 31 и сл. На стр. 66, *ի բազում գիրս քերա-*

կանս զտանի թէ սերմանի նախ քան հնձի եւ իմացեալ յետոյ ազղի բանիւ, զոր եւ վասն այսր ասէ քերթողն Մովսէս. ոչ կամեցաք (ը)զսա(յ) լուծանել յայտնի, զի մի հասարակաց ման-կունք մտցին յարուեստս, զոր (ը)զսա տուաք բարձրագունիցն եւ կատարելոցն գիտել եւ ոչ ի տկարագունիցն ի լսե-լիսն արկանել, զի զիմանալիսս նախկի դասէ քան զտեսանելիսս[1]. *եւ արուեստս բարժանի յերիս՝ ի բարի եւ ի միջակ եւ ի չար,*[2] *որպէս էր տունկն նախա(յ)հաւրն ի մէջ ծառոցն վասն գիտելոյ զբարի եւ զչար. եւ առ լծորդս ունի կցորդութիւն ընդունելութիւնս. ասաց քերթողն թէ պարտ էր զլծորդս եւ զլեզուաց խաւսութիւնս քան զվերծանութիւնն նախդասել եւ այսու հմտանալ եւ յայլսն մտանել դիւրաւ*[3]:

4. *Վասն անուանն ե̅ մասանցն, զորմէ խաւսեցաւ Պոր-փիւր եւ այլաբանեաց զանունն.* 77 и сл.

5. *Վասն տառի եւ վասն բառի, որ ի գրոց Արիստոտէլի մեկնութիւն քերականիս.* 90 и сл.

6. *Յաղագս քերականութեան.* 125, текстъ Діонисія; послѣдніе листы повреждены.

XXVII

Cod *Թ. գ.* **39** **венеціанской библіотеки — словарь Аристакеса съ приложеніемъ текста Діонисія, стр. 323–351. Имѣется также** *Խորենացւոյ Բան իմաստութեան*, 355. **Письмо — курсивное, писецъ — Маркъ:** *զմեղօք լցեալ Մարկոս յիշեցէք*, 135.

XXVIII

Cod *Դ. դ.* **968** **венеціанской библіотеки состоитъ изъ двухъ рукописей въ одномъ переплетѣ. Первая содержитъ разныя статьи** (*տոմար, վասն կազմութեան մարդոյ, աշխարհագրու-թիւն Վարդանի*) **курсивнаго письма новаго времени, стр. 1–245. Вторая же лучшаго качества, значительно древнѣе первой, письмо круглое и содержитъ:**

1 ср. Моисей, *Մեկնութիւն*, стр. 161-165.

2 ср. Давидъ, *Մեկնութիւն*, стр. 79_{10}.

3 ср. тамъ же, стр. 84_{23-24}, 85_{12-14}.

1. *Անանիայի Շիրակունոյ երիցս երանեալ վարդապետին, վասն որպիսութեան կենացն*[1]. стр. 247–254.

2. *Քերականութիւնս, որ կոչի Էազրեանք զուգեալ ի Դաւիթ յանյաղթ փիլիսոփայէ եւ ի Հոռմայ վարդապետէ, որ կոչի անունն Փինիկ:* | *ա, ե, է, ը, ի, ո, ւ* |

Եւ են այսոքիկ է̄, զոր...գին այսպէս. բանայ զմիտս, զոր կամիս ճանաչել: յԱդամայ մինչեւ ի Մովսէս եւ ի Մովսիսայ մինչեւ ի Դաւիթ, ի Դաւթայ մինչեւ ի Քրիստոս, ի Քրիստոսէ մինչեւ ի միւս անգամ գալուստն կարէ գիտել այս է̄ գրովս:

Այքն երրորդութիւն է, որ է անքաւ հաշիւ յկ̄ե եւ զնալն պարտ է է̄ է̄. որ մնա, դիր ի վերայ վեցին, որ է զաւրութիւն իմաստութեան եւ բան ստեղծէ կամ ժամուց եւ զ̄ մասամբ:

Կալ զգլուխ զաւրավարացն եւ խաչակերպ թագաճեւ եւ զ̄ տառիւք ի խոնարհ զանց արա(յ) եւ տուր է̄ երրորդին եւ այնու բովանդակի. եւ այն է անուն որդւոյն աստուածոյ. 255.

Աժճռ մի զործ ունին. բիմս միախորհուրդ են. գլյխ համախորհք են. դխնտ միացեալ են. եծշր միազն են. զկհց, էհզւ, ըծպփ, թղջք, 257.

Սոքաւք զմիմեանս հարցանեն, զմիմեանս քննեն եւ պատասխանեն յիրեաց, զի թագաւոր է այքն, հրամայէ ճորտերուն:

Արդ տուր զգիրն գրոց եւ բաժանեա(յ) ի դ̄ մասունս. թ̄ գիր արուականք են, թ̄ գիր լերկական, թ̄ գիր իգական, թ̄ գիր թվական (весь алфавитъ изъ 36 буквъ дѣлится на четыре группы по 9 въ каждой).

Այս արուեստս զո̄ եկլին, զոր զովեցան Անանիա Շիրակուանցին եւ ասաց. զանձ ծածկեալ է յերկիրն հայոց եւ ակն թաքուցեալ է ի տունն Թորքոմայ, զի մայր է սա(յ) ամենայն իմաստութեան: Այս է եւ թուոց աղբիւրն ամենայն իմաստութիւն հանդերձ ամենայն բաժանմամբ: Եւ թէ տեսին զսա(յ) ճարտարք յունաց ի մերում նահանկիս եւ զարմացան, զի մի գիրն ժք̄ ո ճառս խաւսի. 261:

1 см. изданіе Патканова, *Անանիայի Շիրակունւոյ, Մնացորդք բանից*, *Ս. Պ.* 1877; также, *Հայապատում*, стр. 232.

Եւ եթէ կամեցիս, ուսիր զցանկն եւ զվկայութիւնն եւ զբովանդակն ի բերան եւ զխորագրերն զամենայն գլխոյ եւ նա(յ) քեզ պատճառ ցուցանէ: զՀոմիանոսի իմաստասիրացն այլ առ ի այտ բերեալ զճառն Յոգեպատում տեսողացն բան զոր Փինիկ վարդապետն եւ Մովսէս Յռոմայեցին առ փիլիսոփայութեան իւրեանց եղանակեցին է̃ գիր եւ յետոյ Մեսրոբ վարդապետն մին չափաւորելով ի զուգագրութիւն մնացն, եւ են սոքա թուով լ̃գ գիր. եւ առեալ յայտնապէս ի նոցանէ (զը̃ եւ) զէ̃ քանալիս բռնելով լ̃գ գրին. 271:

Къ тексту приложенъ кругъ, на стр. 254, съ 36 радіусами, въ коихъ по окружности разставлена буква *ա* съ каждой изъ слѣдующихъ буквъ алфавита: *ա*, *աբ*, *ագ* и пр. до *աք*: Въ центрѣ кружокъ со словами: *այս է դուռն զ̃ռեկին, զոր կոչի արհեստ համարողական*. Есть и другіе ряды буквъ.

XXIX

Cod *Ա. է.* **1736** венеціанской библіотеки отъ *ռ̄ճե* (=1646) года содержитъ между прочимъ:

1. *Յովհաննու Որոտնեցւոյ մեկնութիւն Ստորոգութեանց* (составлено авторомъ въ *պկե* =1416 году).

2. *‹Դ›աւթայ Հայոց փիլիսոփայի եւ Փիլիկա Յռովմայեցոց վարդապետի եւ Հոմերայ արուեստաւորի եւ Մովսեսի քերթողի խնդիր փափագման մասանց սիրոյ յաղագս վարժողական ուսմանց:*

XXX

Въ монастырѣ Татевѣ среди рукописей замѣченъ нами, еще студентомъ, экземпляръ этого же труда, какъ значится въ нашей записной книжкѣ:

Քերականութիւնս կոչի էագրէնք, զուգեալ ի Դաւթա փիլիսոփայէ, ի Հռովմայ վարդապետէ, կոչեցեալ անուն ‹Փ›ինիկ, стр. 1–17. Рукопись должна быть теперь въ Эчміадзинѣ.

II. Классификація описанныхъ рукописей.

Сводка матеріаловъ по грамматикѣ. Списки Діонисія и ихъ соотношеніе. Грамматическіе труды MS, Григорія, Вардана, Іоанна, Исаіи и ихъ списки. Статьи имени Моисея и Давида или о нихъ. Словарные матеріалы. Орѳографія.

Рукописные своды, описанные выше, въ существенной части, имѣющей значеніе для нашей задачи, представляютъ слѣдующіе памятники грамматическаго содержанія:

I. **Трудъ Діонисія** сохранился во многихъ спискахъ, содержимыхъ въ кодексахъ: 2297, 2359, *Ը. գ.* 1104, *Ա. դ.* 875, *Է. գ.* 306, *Թ. գ.* 1317, *Ը. բ.* 174, *Ա. գ.* 294, 336, *Թ. գ.* 39, *Ն. գ.* 1232 (а также 2372 (=337), *Բ. գ.* 1273).

Списки Діонисія встрѣчаются обыкновенно въ предпосланіи къ грамматическимъ трудамъ перечисленныхъ авторовъ. Существенныхъ различій нѣтъ между ними, нѣтъ по крайней мѣрѣ такихъ характерныхъ пунктовъ расхожденія, которые могли бы служить основаніемъ для ихъ группировки. Приходится обозначать списки по мѣсту ихъ нахожденія, то есть, именами тѣхъ авторовъ, трудамъ которыхъ они предпосланы. Эта чисто внѣшняя примѣта дѣленія списковъ поддерживается и нѣкоторыми данными внутренняго свойства.

Мы различаемъ, стало быть, Діонисіевъ списокъ Григорія Магистра, Іоанна Ерзинкайца, Исаіи Ничца, при чемъ обозначаемъ соотвѣтствующими литерами ихъ именъ тѣ списки, которые привлечены нами къ аппарату изданія Діонисія: M—списки Магистра, E—Ерзинкайца, J и N—Исаіи Ничца (J по венеціанской рукописи, а N — по вѣнской).

Діонисій имѣется также при грамматическомъ трудѣ, носящемъ въ рукописяхъ имя Моисея, а въ дѣйствительнести представляющемъ собою, какъ мы увидимъ, комментаріи Стефана на трудъ Моисея; какъ трудъ, такъ и Діонисіевъ текстъ при немъ

отмѣчаемъ MS по венеціанской рукописи и T—по эчміадзинской, бывшей татевской. Этотъ списокъ по нѣкоторымъ текстуальнымъ качествамъ, а венеціанскій экземпляръ его и по времени кажется древнѣе остальныхъ списковъ.

Грамматика Вардана, судя по находившимся въ нашемъ распоряженіи спискамъ ея, не была снабжена текстомъ Діонисія. Но въ самомъ толкованіи онъ почти весь приводится по отдѣльнымъ параграфамъ, къ которымъ иногда мы обращались за справками; результаты отмѣчены въ нашихъ сличеніяхъ литерой V^c.

Подобныя выдержки изъ Діонисія попадаются и въ возстановленныхъ нами комментаріяхъ Давида, Анонима, Моисея, Стефана и Амама; онѣ обозначены соотвѣтственными иниціалами— D^c, A^c, M^c, S^c, H^c.

У Іоанна Ерзинкайца встрѣчаются чтенія, несходныя съ использованнымъ имъ спискомъ Діонисія. Очевидно, въ такихъ случаяхъ онъ зависятъ отъ побочныхъ источниковъ; таковые стоятъ у насъ подъ литерой E^c.

Подобные же случаи въ толкованіи Исаіи отмѣчаетъ J^c.

Литера E_2 указываетъ на списокъ Діонисія, имѣющійся при краткой грамматикѣ того же Іоанна Ерзинкайца.

Ссылки на списокъ Діонисія въ приложеніи къ словарнымъ матеріаламъ Аристак(ес)а обозначаемъ буквой A.

Наличные списки Діонисія не отличаются глубокой древностью; они всѣ восходятъ по времени послѣ Магистра († 1058 г.). Отчасти, можетъ быть, этимъ объясняется плохая сохранность ихъ. Есть текстуальные дефекты, общіе всѣмъ спискамъ — обстоятельство, связывающее ихъ одной генетической линіей. Когда текстъ вполнѣ исправенъ, и списки сходятся, то, конечно, вопросъ о генезисѣ ихъ отпадаетъ или теряетъ значеніе. Но когда текстъ страдаетъ недостатками, и недостатки раздѣляются всѣми списками, естественно возвести ихъ къ одному поврежденному архетипу.

Дефекты, обнаруживаемые наличнымъ текстомъ Діонисія,

очевидны и не допускаютъ сомнѣнія. Такъ какъ армянскій переводъ дословный, такъ сказать, матеріальный и буква въ букву отвѣчаетъ греческому оригиналу, то нетрудно при посредствѣ послѣдняго прослѣдить и установить въ точности пункты расхожденія армянскаго текста съ оригиналомъ. Есть случаи, когда неудовлетворительность передачи оригинала относима къ самому переводчику. Заслуживающіе вниманія дефекты наличныхъ списковъ слѣдующіе:

а. Всѣ списки безъ имени автора; ни въ одномъ изъ нихъ не сохранился заголовокъ съ именемъ Діонисія. Изъ комментаторовъ же одинъ Давидъ знаетъ, что толкуемый имъ трудъ принадлежитъ Діонисію Фракійскому[1]. У Анонима и Моисея, къ сожалѣнію, введенія недостаетъ: трудно сказать, знали-ли они Діонисія или нѣтъ. Стефанъ, вѣроятнѣе всего, имѣлъ въ рукахъ списокъ безъ имени автора. Амамъ, жившій въ половинѣ IX столѣтія, не только не знаетъ Діонисія, но и трудъ его приписываетъ Гомеру[2]. Очевидно, и онъ располагалъ безыменнымъ спискомъ и былъ введенъ въ заблужденіе тѣмъ, что̀ говорится о Гомерѣ въ VI главѣ Діонисія.

б. Во всѣхъ спискахъ читается *գրեալ*, стр. 418, вмѣсто ожидаемаго *մակագրեալ*, соотвѣтственно греческому ἐπιγράψας. Что въ этомъ не виновенъ переводчикъ или же тотъ греческій экземпляръ, съ котораго сдѣланъ переводъ, видно изъ того, что правильное чтеніе сохранилось въ коментаріи Анонима[3].

в. Слова о плавныхъ, стр. 820, не покрываютъ греческаго

1 см. стр. 832-15. Въ извѣстной рукописи Мхитара Айриванца имѣется также текстъ Діонисія, гдѣ, по сообщенію о. Гарегина, на полѣ отмѣчено имя автора: *յաղագս քերականութեան Դիոնեսիոսի ասացեալ:*

2 см. стр. 26934-2701, 280 13, 17, 2836, 13. Любопытно, что имя Гомера носитъ трудъ Діонисія и въ одной изъ рукописей монастыря св. Карапета (Предтечи) въ Мушѣ, какъ видно изъ сообщенія покойнаго Срвандзяна. Рукопись отъ 1083 (=1634) года и озаглавлена: „*Այս են՝ գիրքս խուն զտանի, էակք Դաւթի եւ Մովսիսի: (Որ ունի) զբնաբանն Պորփիւրի, եւ զքերականն Հոմերոսին եւ զմեկնութիւնն Մաժիստրոսին Փիլիսոփայ Գրիգորին:*“ *Հնոց եւ Նորոց*, стр. 36. Վ. Պ. 1874. Подъ грамматикой Гомера разумѣется текстъ Діонисія.

3 стр. 1325.

текста; въ армянскомъ первоначально имѣлось выраженіе, соотвѣтствующее греческому *καὶ ὑγρὰ καλεῖται*, какъ явствуетъ изъ того же Анонима: *նայք—այսինքն խոնաւք*[1]:

г. Стихъ Гомера, стр. 11 14–16, дефектенъ; о неисправности его свидѣтельствуетъ не оправдываемое оригиналомъ слово *արեւ*. Хотя и у Давида стихъ этотъ приводится въ дефектномъ видѣ, тѣмъ не менѣе его слѣдуетъ признать поврежденнымъ. Трудъ Давида, какъ увидимъ, сохранился въ компиляціяхъ позднихъ авторовъ, въ условіяхъ, которыя не могли оградить его отъ искаженій или исправленій. Нелишне замѣтить, что въ однихъ спискахъ читается *պատճառ*, а въ другихъ — *պատճառք:* первое чтеніе передаетъ греческое *αἰτίη* первой половины стиха, а второе — повидимому, *αἰτίαι* второй половины, въ чемъ нельзя не усмотрѣть косвеннаго доказательства того, что и въ армянскомъ имѣлась вторая половина стиха: *այլ աստուածք են ինձ պատճառք:*

д. Въ гл. 14, стр. 24–25, армянскій текстъ различаетъ восемь спряженій противъ греческаго 6, но далѣе перечисляетъ не восемь, а десять спряженій. Думается, два класса, вѣроятно, 8 и 9 — добавленія, чуждыя начальному переводу. Но эти классы имѣются уже у Амама—обстоятельство, которое не можетъ быть обращено противъ насъ, а указываетъ только на сѣдую давность добавленій.

е. Въ гл. 17, стр. 27 3–4, въ наличномъ армянскомъ недостаетъ *եւ ստորադասեալ*, но что первоначально читалось, видно изъ армянскаго же текста, гдѣ нѣсколько ниже приводится примѣръ: *եւ ստորադասական է այս, որգան որ:*

ж. Въ той же главѣ, стр. 27 13, невѣрное чтеніе *զայսով* проходитъ черезъ всѣ списки, между тѣмъ слѣдуетъ читать *զայս, ով*, соотвѣтственно греческому *τὴν ὦ*, гдѣ *ὦ* просто передано принятымъ звуковымъ эквивалентомъ *ով:*

з. Глава о предлогѣ, стр. 30, тоже вызываетъ нѣкоторыя сомнѣнія. У Давида, стр. 118 15, есть указаніе, на то, что въ

1 см. стр. 134 9; ср. у Давида, стр. 96 8.

греческомъ языкѣ 18 предлоговъ, 6 простыхъ и 12 сложныхъ. Эти свѣдѣнія имѣются въ оригиналѣ Діонисія, но ихъ нѣтъ въ наличномъ армянскомъ текстѣ. Возможно, что Давидъ въ этомъ пунктѣ зависитъ отъ греческаго комментарія, каковой, какъ мы увидимъ, онъ имѣлъ подъ рукой при составленіи своего толкованія. Но еще вѣроятнѣе, что объ этомъ упоминалось и въ армянскомъ переводѣ, и потому онъ счелъ нужнымъ остановиться на немъ.

и. Во гл. 20, общее всѣмъ спискамъ слово *ծղացի*, стр. 31_{23-24}, повидимому, простая глосса, равносильная *Մուրցացի*; противъ нихъ въ греческомъ стоитъ одно слово.

к. Глава о просодіи также не совсѣмъ совпадаетъ съ оригиналомъ. Кромѣ того, искаженное слово *Դիկղիկոն* читается во всѣхъ спискахъ; только въ одномъ изъ комментаріевъ встрѣчается *Դիկլիտոն*. Второй фрагментъ о просодіи въ нѣкоторыхъ частяхъ ближе къ греческому. Наличность двухъ версій уже признакъ поврежденности текста. Можно было думать, что переводъ второго фрагмента сдѣланъ Магистромъ, но въ его грамматикѣ не замѣчается слѣдовъ.

л. Опредѣленіе искусства, стр. 42, отсутствуетъ въ наличномъ спискѣ. Оно цитуется у Давида въ его введеніи къ грамматикѣ. О немъ трактуютъ и греческіе схоліасты въ своихъ введеніяхъ къ толкованію Діонисія. Дѣло обстоитъ такъ же, какъ въ главѣ о предлогѣ, и соображеніе, высказанное выше по этому поводу, примѣнимо и къ настоящему случаю.

м. Во главѣ о стопахъ, стр. 43–44, порядокъ слѣдованія стопъ въ двухъ мѣстахъ не совпадаетъ съ оригиналомъ. Впрочемъ этотъ случай можетъ быть поставленъ и въ счетъ греческаго экземпляра, использованнаго армянскимъ переводчикомъ. Равнымъ образомъ и то обстоятельство, что опредѣленіе слова, стр. 12, въ армянскомъ выдѣлено въ самостоятельную главу, между тѣмъ въ греческомъ оно присоединено къ слѣдующей главѣ о рѣчи; а также и то, что въ парадигмахъ глаголовъ недостаетъ причастныхъ формъ, хотя глава о причастіи имѣется—эти и имъ подобные

случаи расхожденія могутъ быть объяснены также случайными качествами греческаго списка, служившаго оригиналомъ для армянскаго перевода.

Минуя болѣе или менѣе спорныя мѣста и основываясь на примѣрахъ очевидныхъ, изъ числа тѣхъ, кои подобраны нами въ примѣчаніяхъ къ тексту Діонисія подъ заголовкомъ Armenius discrepans, приходимъ къ заключенію, что дошедшіе до насъ списки Діонисія происходятъ изъ одного, неисправнаго въ указанномъ смыслѣ, архетипа.

Такъ какъ нѣкоторыя изъ отмѣченныхъ неисправностей встрѣчаются у Амама, то этимъ опредѣляется и сѣдой возрастъ архетипа, восходящаго такимъ образомъ ко времени до IX ст., т. е. къ до-багратидскому періоду армянской письменности.

Различія, представляемыя наличными списками, не редакціоннаго характера, а сводятся исключительно къ разночтеніямъ. Провести разграничительную линію между списками невозможно; разночтенія позволяютъ лишь установить общую линію развитія ихъ. Списокъ E, то есть, Ерзинкайца, несомнѣнно, восходитъ къ M, къ списку Магистра; а отъ E зависятъ E_2, J или N, то есть, списки при краткой грамматикѣ Ерзинкайца и при трудѣ Исаіи Ничца. Тексты при MS и T, то есть, при грамматикѣ Мойсея-Стефана — разные экземпляры одного списка. Такого же порядка, думается, и списокъ Магистра; только MS или T дошли до насъ, потерпѣвъ исправленія по экземплярамъ E. Даже въ нашемъ спискѣ T сохранились слѣды такихъ исправленій на поляхъ. Точно также и E_2 подвергся исправленію по MS или T, какъ видно изъ замѣтокъ на поляхъ нашего экземпляра. Списокъ Вардана ближе всего къ MS. Сотоварищъ его Киріакъ хорошо зналъ трудъ MS, какъ увидимъ, и очень вѣроятно, что онъ былъ знакомъ и Вардану.

Къ иллюстраціи сказаннаго приводимъ слѣдующіе примѣры:

стр. 228, *ոցայն — խտրութեան* MS M D^c ($=E^c$).
ոցայն — խտրութեանց T.
ոցայն — խտրութեանց E E_2 J N.

3 1–3, *տապալեն—յարկացոցեն* MS E_2 J.
տապալեն—յարկացուցանեն T V (*-ուցանեն* исправленіе).
տապալէ—յարկացոցէ M.
տապալէ—յարկացուցանէ E (*-ուցանէ* исправленіе).

3 1 *զոյնս* MS T V.
զնոյնս M.
զյոյնս E E_2 N J.
(*զայն* въ цитатѣ, у Іоанна Кат. *Պատմութիւն,* стр. 4).

6 22, *եւ են միջակքն*] *եւ են բարակքն* M E; это чтеніе объяснимо вліяніемъ западняго нарѣчія, перешедшее отъ Магистра и въ текстъ Анонима, стр. 133 15.

7 21, *զձայնաւորսն* M E N J.
զձայնորդսն MS T, *զձայնաւորսն* другіе.

8 18, *մի մի* MS T, *մու մու* другіе, *շարակցեալ* MS T, *շարակացեալ* другіе.

9 2, *ի Հնգիցս յայսցանէ* M E_2 E J=N.

11 21–22, *եզ անձայն*] *եզաձայն* M E E_2 N=J.

14 12, *որգոն*] *որպիսի* M E E_2 J=N.

14 19, *ստացիւքն*] *ստացչիւքն* T V, *ստացչաւքն* MS.

15 12–13, *մակասատութիւն*] *մակասատկութիւն* E E_2 J (T исправлено по E).

15 21, *անբաղդատակի* T MS, *ընբաղդատակի* M, *անբաղդատականին* E E2 J=N.

17 18, *ենթանկեալ*] *ենթակաւ* M E.

19 13, *նրան*] *նրէն* MS T.

19 20, *Աւարան* T MS, *Աւարրեան* M, *Աւարեան* E E_2 J.

10 22, $\frac{\text{որեւ}}{\text{ψ}}$ M, *ամենայն որ եւ* E.

20 24–25, *տոհմ, պար, ամբոխ, հոյլ* MS.
տոհմ, պար, հոյլ, գեհ T.
տոհմ, պար, գեհ, հոյլ, շեղջ M E E_2 J.

21 18, *ծիթենի*] *իւղենի* MS (въ T листъ оторванъ).

23 14–15, *վարդապետեմ, ասհմանաքանեմ*] *վարդապետեմ կամ հակաքանեմ* MS T

23 21, *նորմէ* MS, *յորմէ* M E E_2 J T (исправл. по E).

24 13, *քենիւ, որզոն չամքեմ* и прочее T MS (E_2 исправлено по T).

25 12, *կանեմ*] *պանեմ* T (E_2 испр. *կ* въ *պ* по T).

25 24, *եւ երկրորդն ոյիւ* MS V T (испр. въ *-ումն* по E).
եւ յերկրորդումն նոյիւ եւ M.
եւ յերկրորդումն ոյիւ E E_2 J.

26 26, *յարեւին* T MS] *յարին* M E E_2 J.

27 9, *յարեւին* MS] *յարին* прочіе.

33 5–6, *Հրաշական, ի՟ եւ քաքաաական* } *Հրաշական րաքաաական* MS H^c M (приб. *ի՟*).

33 19, *մատարկաց* MS.
մատակաց M T (T на полѣ *մարտակցաց*).
մարտակաց E E_2 J.
մարտարկաց V.
մարտկացն H^c.

34 10, *մատ՟րամանոյն* MS T J (=на полѣ *մաթ*).
մութ՟րամանոյն M.
մ. թ՟րամանոյն E V.

35 19–20, *արտաքերեալ ջոկամանեն* MS T.
արտաքերեն ջոկամանեալ M E E_2 J.

35 25, *զայսն* MS M, *զայլսն* прочіе.

36 24, *քաղկապել* MS, *շաղկապել* прочіе (J испр. *քաղ-*).

38 9, *չորք* T E_2, *երեք* MS M E J.

64 8, *երկին*] *եսքին* M E.

Предложенные примѣры достаточно освѣщаютъ высказанную нами точку зрѣнія на соотношеніе сохранившихся списковъ. Соотношеніе ихъ еще рельефнѣе выступаетъ въ разночтеніяхъ по парадигмамъ глагола *կոչեմ*, гдѣ причудливыя и безсмысленныя комбинаціи буквъ воспроизводятся въ точности списками однородной категоріи.

II. **Грамматическій** трудъ, приписываемый въ рукописяхъ **Моисею**, въ дѣйствительности представляетъ собою теологическіе комментаріи Стефана на трудъ Моисея. Въ каждой главѣ

приводятся сперва слова Моисея, а затѣмъ снабжаются толкованіемъ Стефана, при чемъ на полѣ обозначается каждый разъ имя автора соотвѣтствующей статьи, Моисея или Стефана; въ нѣкоторыхъ спискахъ имена выставляются вмѣстѣ на нижпемъ полѣ соотвѣтственныхъ страницъ. Иногда опускаются имена по винѣ переписчиковъ, а иногда невѣрно обозначается, кому что принадлежитъ изъ двухъ авторовъ. Подробнѣе объ этомъ трудѣ предстоитъ говорить при изданіи его. Ограничимся пока указаніемъ, что трудъ этотъ пользовался популярпостью. Историкъ Киріакъ на него ссылается въ догматическомъ спорѣ съ латинянами по вопросу о происхожденіи св. Духа и приводитъ двѣ выдержки изъ этого труда, причемъ первая выдержка по ошибкѣ приписывается имъ Моисею, хотя обѣ принадлежатъ Стефану[1].

Произведеніе это было знакомо и Іоанну Ерзинкайцу, какъ можно судить по его намекамъ[2]. Его зналъ и Григорій Магистръ и, вѣроятно, оттуда почерпнулъ все то, что имѣется въ его грамматикѣ отъ Моисея. О популярности его говоритъ сравнительное обиліе дошедшихъ до насъ списковъ. Намъ для пользованія доступны были пять списковъ, описанныхъ выше:

Cod *Ը. գ.* 1104, стр. 45—101.
Cod 2297, стр. 43—120.
Cod 2372, стр. 264—303.
Cod *Ը. բ.* 632, стр. 147—229.
Cod *Բ. գ.* 422, стр. 97—163.

За исключеніемъ перваго, всѣ остальные составляютъ группу одной варіаціи. Первый списокъ, при всей своей неисправности, несравненно лучше остальныхъ. Четыре другихъ списка во-

1 Киріакъ, *Պատմութիւն*, гл. 48, стр. 188: *Եւ Մովսէս Խորենացին ասէ ի մեկնութեան քերականին. սուրբ Հոգին առինչունակ է* и т. д.; *Եւ Ստեփաննոս Սիւնեաց եպիսկոպոսն ասէ. քանզի բղխէ ի Հօրէ իբր յականէ* и пр.

2 Іоаннъ въ послѣдней главѣ своей грамматики, въ главѣ о стопахъ, замѣчаетъ: *այլ եւ ոմանք յառաջնին մեկնողացն ոչ տալով ընդարձակութիւն ըստ տեղւոյն մեկնութեանց. եւ կէսք ըստ այլաբանութեան բանս շարադրեցին.* л. 204.

сходятъ къ одному прототипу и къ такому, въ которомъ листы почему-то были сильно перемѣшаны. Возможно, что начальный экземпляръ былъ ветхій и рванный, и несвѣдущій грамотей списывалъ какъ попало, не будучи въ состояніи справиться съ текстомъ, нелегко поддающимся пониманію.

Послѣ статьи, озаглавленной: Объ общихъ (обоюдныхъ) слогахъ философа Давида — принадлежность коей Давиду оспаривается нами[1] — слѣдуетъ отрывокъ: „*Արդ զերկավանգն կատարեաց եւ յեռավանգն փոխեցաւ եւ դնէ զԱբրաամ*“ и пр.; то есть, „итакъ, онъ закончилъ двухсложныя ‹стопы› и перешелъ къ трехсложнымъ и выставляетъ ‹примѣромъ› Авраамъ“ и пр.

Здѣсь рѣчь идетъ о стопахъ, и далѣе трактуется о *վերջատանք, քողաքորք, քողաղաւտ, աւարտեղ, ներգեւ, տնք,* т. е. объ анапестѣ, амфибрахіи, амфимакрѣ и о прочихъ стопахъ.

Къ этому отрывку примыкаетъ непосредственно небольшой трактатъ о просодіи: *առոգանութիւնք են ժ̄* и пр., въ концѣ котораго читается интересная запись: *Ստեփ. սարկ. յեռն եւ ի քառն*, то есть, діаконъ Стефанъ О трехъ и четырехъ[2]. Запись указываетъ, замѣтимъ кстати, что толкованіе написано Стефаномъ въ молодости, когда онъ былъ еще діакономъ. Это важно для выясненія отношенія Стефана къ толкованію Моисея и къ другому его труду, толкованію Діонисія.

Отрывки, касающіеся стопъ и просодіи, попали не на свое мѣсто, вслѣдствіе перемѣщенія листовъ рукописи. Эта неисправность обща всѣмъ спискамъ, не исключая перваго, въ другихъ отношеніяхъ болѣе исправнаго.

Въ четырехъ указанныхъ спискахъ листы перепутаны и въ

1 см. стр 44.

2 По словамъ мхитариста о. Гавріила (Аветикяна) „*Կայ Յովհաննէս Սարկաւագի անունով գրուածք մը որ կըսուի յեռն եւ ի քառն. բայց թէ արդեօք անվանի Սարկաւագ վարդապետն ծ̄ա դարուն, կամ թէ ուրիշ մը՝ չի գիտցուիր. բանն ալ անյայտ է*“. *Քերականութիւն հայկական*, 1815, *Վենետիկ*, *էջ* 160, § 413. Намъ не удалось убѣдиться въ достовѣрности сообщенія о. Гавріила по даннымъ венеціанской библіотеки и склонны думать, что онъ имѣлъ въ виду интересующую насъ замѣтку, но опознался въ имени автора.

дальнѣйшемъ, такъ что главы слѣдуютъ съ нарушеніемъ порядка. Чтобы дать понятіе объ этомъ, предлагаемъ оглавленіе статей по первому списку и съ боку отмѣчаемъ римскими цифрами порядокъ слѣдованія ихъ, согласно четыремъ искаженнымъ спискамъ.

III { ‹ԺԱ› ՅԱՂԱԳՍ ԲԱՌԻ
‹ԺԲ› ՅԱՂԱԳՍ ԲԱՆԻ

II { ‹ԺԳ› ՀՈԼՈՎՔ ՎՆՑ
‹ԺԴ› ԽՈՆԱՐՀՈՒԹԻՒՆ ԲԱՅԻ
‹ԺԵ› ՅԱՂԱԳՍ ԼԾՈՐԴՈՒԹԵԱՆ
‹ԺԶ› ՅԱՂԱԳՍ ԸՆԴՈՒՆԵԼՈՒԹԵԱՆ

V { ‹ԺԸ› ՅԱՂԱԳՍ ՅԱԻԴԻ
‹ԺԷ› ԴԵՐԱՆՈՒՆ

VII ‹ԺԹ› ՅԱՂԱԳՍ ՆԱԽԱԴՐՈՒԹԵԱՆ

I ‹Ի› a. ՅԱՂԱԳՍ ՄԱԿԲԱՅԻ

VI { b. ԴԱՁԵԱԼ ՄԱԿԲԱՅ
‹ԻԱ› a. ՅԱՂԱԳՍ ՇԱՂԿԱՊԻ

VIII b. ... բաղմատք

‹ԻԲ ՅԱՂԱԳՍ ԱՌՈԳԱՆՈՒԹԵԱՆՑ›

IV ‹ԻԴ› ՅԱՂԱԳՍ ՈՏԻՑ

Картина ясная; въ отношеніи 22 главы о просодіи и отчасти гл. 24 о стопѣ всѣ списки раздѣляютъ общую неисправность. Главы о просодіи нѣтъ на своемъ мѣстѣ ни въ одномъ изъ нихъ; остатки ея уцѣлѣли выше въ концѣ гл. 10, какъ мы видѣли. Что касается остальныхъ главъ, то только первый списокъ соблюдаетъ правильный порядокъ, четыре другихъ списка представляютъ картину разрушенія. Въ нихъ не только отдѣльныя главы, но и часть одной и той же главы разбрелись, куда попало. Есть и другіе дефекты, но на нихъ останавливаться не будемъ, да и не требуется надобностями настоящей работы.

Трудомъ MS мы пользовались для возстановленія текста Моисея. Въ сличеніяхъ онъ обозначается инипіалами обоихъ авторовъ MS, при чемъ въ случаѣ расхожденія списковъ, первый изъ нихъ отмѣчаемъ MS_1, второй — MS_2, третій — MS_3;

остальные списки не привлечены къ дѣлу, такъ какъ они сходятся съ MS_2 и MS_3.

III. Григорія Магистра, Толкованіе грамматики. Это — тотъ трудъ, который написалъ Григорій по просьбѣ своего сына, извѣстнаго Григорія Вкайасера (Мартирофиля)[1]. Грамматическій трудъ Григорія, пользовавшійся большимъ авторитетомъ, былъ вытѣсненъ впослѣдствіи изъ школы и вообще изъ обихода болѣе обстоятельной компиляціей Іоанна, вышедшей въ 1293 году. Этимъ объясняется сравнительная рѣдкость списковъ труда Магистра. Онъ извѣстенъ пока въ трехъ спискахъ, описанныхъ выше: Cod *Թ. գ.* 875.
Cod 38.
Cod *Գ. բ.* 871.

Въ сличеніяхъ трудъ Магистра обозначается у насъ литерой M, а списки его по порядку — M_1, M_2, M_3. Грамматика Магистра вошла цѣликомъ въ компиляцію Іоанна, ею пользовался широко и Исаія Ничецъ; при сличеніи нами привлечены Іоаннъ, отчасти и Исаія, подъ иниціалами E и J.

Наиболѣе древнимъ по времени и лучшимъ текстуально слѣдуетъ признать первый списокъ, т. е. cod *Թ. գ.* 875. Однако и онъ не безупреченъ: у него замѣчается существенный изъянъ, общій и другимъ спискамъ. Трудъ Магистра, какъ мы увидимъ, компилятивный и заключаетъ въ себѣ толкованія болѣе древнихъ авторовъ. Трактатъ объ имени въ той части, которая взята изъ Стефана, прерывается вставкой, чуждой нити изложенія. Она занимаетъ 98—99 страницы рукописи и приведена у насъ въ примѣчаніи на стр. 204—205. Мы полагаемъ, что вся вставка, весь отрывокъ, принадлежитъ Стефану, но какимъ-то образомъ попалъ не на свое мѣсто.

Равнымъ образомъ во главѣ о мѣстоименіи, на стр. 125—126 рукописи, встрѣчается небольшой отрывокъ, касающійся этимо-

1 Самуилъ Аніецъ, *Հաւաքմունք*, стр. 113: „*եւ սա* (*վկայասէր*) *խնդրեաց ի հաւրէ իւրմէ զմեկնութիւն քերականին:*“ ср. Киріакъ Гандзакецъ, *Պատմութիւն*, стр. 54: „*սա խնդրեաց յիւրմէ մեկնել զարուեստն քերականի. զի էր նա իմաստասէր եւ մեկնեաց զնա արուեստաւոր բանիւ:*“

логіи, аналогіи и критики, т. е. начальной главы Діонисія. Онъ помѣщенъ у насъ въ примѣчаніи на стр. 216.

Наконецъ, на стр. 137 рукописи, во главѣ о стопѣ очутились строки, относящіяся къ предыдущей главѣ о просодіи, какъ указано у насъ на стр. 124. Главу о стопѣ съ чуждымъ ей придаткомъ находимъ и у Іоанна, списавшаго ее съ Магистра. Значитъ, этимъ искаженіемъ былъ задѣтъ уже экземпляръ, находившійся въ его рукахъ. Его экземпляръ, повидимому, не былъ свободенъ и отъ упомянутыхъ двухъ другихъ вставокъ.

Наличные списки Магистра, во всякомъ случаѣ, страдаютъ указанными искаженіями; стало быть, они дѣтища одного поврежденнаго экземпляра. Въ остальномъ списки представляютъ кое-какіе пункты отличія, изъ коихъ нѣкоторые очень существенны. Они позволяютъ намъ связать M_2 и M_3 еще болѣе близкимъ родствомъ.

Григорій Магистръ, не раздѣляя объясненія Давида касательно стиха Гомера о Несторѣ, замѣнилъ его собственнымъ толкованіемъ. Оно, какъ и слѣдовало ожидать, имѣется въ спискѣ M_1, о немъ говоритъ и Іоаннъ Ерзинкайецъ. Однако, въ спискахъ M_2 и M_3, вмѣсто словъ Магистра, съ удивленіемъ находимъ толкованіе Давида. Это — отличіе редакціоннаго характера достаточно сильно, чтобы породнить списки M_2 M_3 между собою. Со словъ писца M_3 знаемъ, что въ экземплярѣ, послужившемъ ему оригиналомъ не хватало листа, занимавшаго текстъ о союзѣ, начиная съ *զի ահա հարցեր* до *յառնէր ոք. ապա* стр. 122_{8}–113_{10} и 154_{13}–155_{11}, и потому этого куска недостаетъ и въ M_3, и въ оправданіе себѣ писецъ отмѣчаетъ на полѣ: *յաւրինակն թուխթ անկել է*. Въ виду того, что въ M_2 это мѣсто имѣется, точно также имѣются и другіе пропуски M_3, какъ видно изъ помѣщеннаго ниже сличенія, то M_3 не можетъ быть списанъ съ M_2; но у обоихъ былъ общій ближайшій предшественникъ.

Что касается ихъ отношенія къ M_1, то послѣдній могъ быть признанъ для нихъ оригиналомъ въ томъ случаѣ, если

одновременно допустить, что промежуточный списокъ, соединяющій ихъ, подвергся нѣкоторой корректурѣ лица, вышедшаго изъ школы Исаіи Ничца, въ монастырѣ Татевѣ. Изъ разночтеній списковъ заслуживаютъ вниманія въ особенности слѣдующія:

стр. 223 1, *մայկիստրոսի* M_1, *մաքիստրոսի* M_3, *մաժիշտրոսի* M_2, *մագիստրոսի* E J.

223 4, *եւ յիւրոց յաւելեալ յիմաստից* M_1.
եւ այլ եւս յաւելեալ յիւրոցն իմաստիցն M_3.
եւ զիւրոց յաւելուածոց միտս M_2.

225 23, *զլինելոցն գուշակել* M_1 E.
զեղելոցն » M_2
զհանդերձելոցն » M_3

83 1, *խափանի* M_1, *բանի* M_2 M_3 E, *բանա* J.

185 4, *յառաջարկութեամբ* M_1.
յառաջբերութեամբ M_2 M_3 E.

189 2, *յաւելեալ* M_1 E J, *փոխանակեալ* M_2, *փոխան եղեալ* M_3 (не указано въ нашихъ примѣчаніяхъ).

191 18, *զաւճառն* M_1 M_3 E, *զպաւճառն* M_2.

83, *ըստ զտիչ* M_1, *զգտիչ* M_2, *ստուգիչ* M_3.

184 3–4, *եւ արդ գտեալ գիր նախ քաղդէացիք եւ ապա հելլենացիք եւ զկնի նոցա այլք մի ըստ միոջէ* M M_2 E, *նախ փիւնիկեցիք, բ. եգիպտացիք, գ. եբրայեցիք, դ. արգիացիք, ե. քաղդէացիք, զ. հելլենացիք, է. հայք եւ ապա այլք* M_2 (не указано въ примѣчаніяхъ). Кромѣ того на полѣ въ M_3 читается *վասն գրագիտի*. Видимо, это есть заглавіе отрывка, откуда взяты въ M_3 перечисленныя имена.

83 19–84 1, *ի սմանէ—սկիզբն արուեստի*] вслѣдствіе пропуска, въ M_2 читается *ի բնարուեստի* (изъ *ի* ...*բն արուեստի*):

185 8, *Մեզ արուեստաւորս զորչափութիւն սորա, զոր ճառեացն եւ յայտնել* недостаетъ у M, противъ E.

1607–8, *մանկական ծովակնաց է բանին եւ ոչ անդնդա-կան խորոցն զիտակ*, нѣтъ у М Е, противъ MS.

18621–22, *եւ կամ ճայրն — աղուեսուն* нѣтъ у M_1, противъ M_2 M_3 Е.

1922–10, въ перечисленіи видовъ чтенія расходятся между собою всѣ списки.

1982–3, *այլ այլ եւս—անգեցելոյ*, нѣтъ у M_2.

1374–5, примѣръ у Анонима замѣненъ у M_2 примѣромъ Діонисія, противъ M_1 M_3 Е.

15011–15122 ⌜*եւայս—ինն*, пропускъ въ M_3.

IV. **Іоанна Ерзинкайца** грамматика составлена авторомъ по предложенію и просьбѣ друзей, ревнителей армянскаго образованія, и со времени появленія въ 1293 году обслуживала армянскія школы въ теченіе многихъ вѣковъ въ качествѣ общепринятаго учебника. Вслѣдствіе чего и сохранилось довольно значительное количество экземпляровъ ея. Списки, доступные намъ и представленные въ описанныхъ выше рукописяхъ, слѣдующіе: Cod *Է. գ*. 306, л. 22—210.

Cod *Բ. ղ*. 990, л. *ա—յիթ*.

Cod 2359, л. 29—158.

Cod *Ա. Ե*. 1736.

Cod *Բ. գ*. 957.

Первый списокъ, современный автору, вышедшій изъ-подъ пера его ученика Тороса, имѣетъ всѣ преимущества передъ остальными. Онъ казался намъ достаточно надежнымъ для того, чтобы миновать надобность повѣрки его путемъ сличенія съ другими списками. Положившись всецѣло на рукопись Тороса, лишь изрѣдка обращались къ другимъ спискамъ за частичными справками. Не разъ обращались мы къ списку *Ա. Է*. 1736, иногда и къ *Բ. ղ*. 990, главнымъ образомъ въ цѣляхъ провѣрки маргинальныхъ помѣтокъ автора, касающихся источниковъ его.

Въ теченіе работы, однако, у насъ зародилось сомнѣніе относительно предполагаемой даты рукописи и, пожалуй, принадлежности ея перу Тороса, ученика Іоанна. Въ библіотечныхъ

каталогахъ мхитаристовъ рукопись пріурочивается къ 1293 году, очевидно, на основаніи приведенной выше главной записи ея. Но это невѣрно; запись принадлежитъ автору, и указываемая въ ней дата 1293 годъ отмѣчаетъ время составленія или, вѣрнѣе, появленія книги, а не рукописи. Авторская запись является неотъемлемой частью труда и въ качествѣ таковой она копируется писцами. Она имѣется, напримѣръ цѣликомъ въ спискѣ *Բ. ղ.* 990, и неполно въ 2359; изъ этого, конечно, не слѣдуетъ, что и эти списки относятся къ 1293 году.

Мхитаристы при установленіи даты, вѣроятно, исходили еще изъ другой записи, гдѣ вслѣдъ за именемъ автора, *զաւկաւ աշխատաւղի ի սմա զՅոհաննէս վր̄դ,* значится также имя писца Тороса, *եւ զգրող սորին Թորոս Կլայ" եւ զաշակերտ վարդապետին Յոհաննիսին*[1]. Но строго говоря, и эта замѣтка не предрѣшаетъ спора: такъ какъ и эта запись повторяется въ другихъ спискахъ, то вопросъ о томъ, есть-ли данный списокъ подлинно Торосова рукопись, или простая копія съ нея съ воспроизведеніемъ и ея записи, остается открытымъ.

Есть третья авторская запись о томъ, чтобы поминали его труды, *զաւկաւ աշխատանի մեր*, къ ней присоединилъ писецъ и свою память, *զգրող սորին յիշեա.* Не смотря на его мольбу къ переписчикамъ: *զրեցէք զչորս տողս քանի*, списки не всегда сохраняютъ; такъ напр. *Ա. է.* 1736 слова писца замѣнилъ *զՄիքայէլ յիշեա.* Если 1293 годъ—дата не только самого труда, но и нашего списка, то за послѣднимъ слѣдуетъ признать значеніе подлинника или равносильнаго ему экземпляра, разъ онъ исходитъ отъ ученика автора. Возможно, что списокъ принадлежитъ Торосу, но написанъ онъ не въ 1293 году, а нѣсколько позднѣе, при чемъ къ авторскимъ записямъ подлинника прибавилъ онъ и свою память.

Принимая во вниманіе, что никакой другой записи писца нѣтъ, кромѣ Торосовой, между тѣмъ рукопись отличная, и писецъ,

1 см. выше, стр. 23.

опытный и искусный, не оставилъ бы рукопись безъ обычной записи — должны признать ее продуктомъ пера Тороса[1].

Что касается даты, то относится-ли она къ году появленія самого труда или нѣсколько позднѣе, когда еще, можетъ быть, жилъ авторъ, это не умаляетъ значенія рукописи, какъ экземпляра, равносильнаго авторскому оригиналу. Во время нашихъ занятій на мѣстѣ у насъ еще не было сомнѣнія, которое впослѣдствіи возникло; и при полномъ довѣріи къ рукописи, какъ къ Торосовому списку отъ 1293 года, мы не видѣли надобности въ сравненіи ея съ другими списками, тѣмъ болѣе, что поверхностный пробѣгъ и частичныя справки убѣдили насъ въ несравненномъ превосходствѣ нашего списка надъ другими. Торосовъ списокъ служилъ оригиналомъ для многихъ списковъ, какъ можно судить по нѣкоторымъ чисто внѣшнимъ примѣтамъ; напримѣръ, нѣкоторые списки оставляютъ неписанными тѣ страницы, которыя и у Тороса бѣлыя.

V. У **Іоанна Ерзинкайца** имѣется еще грамматическій трудъ болѣе краткой рецензіи, по литературному и историческому достоинству далеко уступающій пространной грамматикѣ. Онъ представленъ въ описанныхъ выше кодексахъ въ слѣдующихъ спискахъ: Cod *Ը. բ.* 174.
Cod *Թ. գ.* 1317.
Cod *Ե. ա.* 289.
Cod 2359.

Литературный интересъ этого труда заключается въ выясненіи отношенія его къ однородному труду Исаіи Ничца и къ пространной грамматикѣ того же автора. Вопросъ этотъ не затрагивается нами въ настоящей работѣ; краткая грамматика Іоанна служила намъ лишь подспорьемъ для кое-какихъ справочныхъ цѣлей.

VI. **Исаіи Ничца** грамматика во многомъ сходна съ предыдущимъ трудомъ Іоанна. Исаія, игуменъ гладзорскаго мона-

1 Очень возможно, что Торосъ и есть то лицо, которое жило при братѣ царя Этума, еп. Іоаннѣ (1279—1293), и написало для него извѣстную рукопись эчм. библіотеки, содержащую, между прочимъ, труды Иринея; см. *Քարտէզ Հայ Հնագրութեան*, стр. 204, n⁰ 93, 94.

стыря, выдающій педагогъ, основалъ школу въ Гладзорѣ, откуда выходили сотни ученыхъ монаховъ. Онъ старшій современникъ Іоанна, который побывалъ въ его монастырѣ и слушалъ даже его лекціи. Очевидно, этимъ и объясняются общіе пункты соприкосновенія ихъ трудовъ. Списки грамматики Исаіи слѣдующіе:

Cod 336.

Cod *Ա. գ.* 294.

Cod *Ե. ш.* 671.

Cod *Դ. գ.* 46.

Первый списокъ отъ 1360 года, хранимый у вѣнскихъ мхитаристовъ, почти современный автору. Имъ мы пользовались на мѣстѣ и затѣмъ по копіи, снятой спеціально для насъ отцами мхитаристами, за что приносимъ имъ чувства признательности. Данныя, почерпнутыя нами изъ труда Исаіи, помѣчены въ примѣчаніяхъ, какъ указано выше, инициаломъ его J.

Второй, венеціанской списокъ *Ա. գ.* 294, почти ровесникъ вѣнскаго списка. Можетъ-ли онъ быть признанъ авторскимъ наброскомъ, не совсѣмъ ясно, но что къ нему приложена рука Исаіи, очень вѣроятно.

Мы пользовались обоими списками, но пользовались разновременно, что исключало возможность сличенія ихъ. Впрочемъ, сличеніе не требовалось задачей текущей работы нашей. Общія наблюденія говорятъ въ пользу полной тождественности списковъ; сходятся также въ Діонисіевѣ текстѣ, предпосланномъ имъ. Это и понятно, въ виду краткости времени, отдѣляющаго списки отъ автора. Хотя и разночтенія обозначаются у насъ то по одному списку, то по другому, иногда по обоимъ, но въ общемъ указанія одного примѣнимы и къ другому, и потому J и N слѣдуетъ признать равносильными, замѣняющими другъ друга.

VII. Вардана грамматика представлена въ описанныхъ рукописяхъ въ двухъ спискахъ: Cod 2372, ст. 2.

Cod *Բ. գ.* 1273, ст. 2.

Это — толкованіе Діонисіева текста. Оно написано по личной просьбѣ армянскаго царя Этума I (1220—1269) и для его на-

добностей. Объ этомъ упоминается въ самомъ заглавіи труда и въ одномъ наставленіи того же автора, обращенномъ къ царю: *Եւ ապա երեսօք յԱնղուլն Հրամայեցիք, որ գրէաք ծեզ ժղլանք ի մեկնութենէն քերականին*[1]:

Толкованіе Вардана отличается отъ однородныхъ трудовъ своей доступностью; очевидно, авторъ приноровлялся къ потребностямъ и къ степени подготовки царя, повидимому, тогда еще молодого, *տղայահասակ*[2], и нуждавшагося въ пополненіи своего образованія. Доступность сказывается въ изложеніи и въ содержаніи, свободномъ отъ литературной учености. Для нашихъ цѣлей толкованіе Вардана не могло быть полезнымъ; оно использовано нами преимущественно въ частяхъ, взятыхъ имъ изъ Діонисія. Въ сличеніяхъВарданъ обозначенъ буквой V, а въ случаѣ расхожденія первый списокъ—V_1, второй V_2.

У Вардана встрѣчаются интересныя свѣдѣнія. Въ высокой степени цѣнно одно его замѣчаніе къ послѣднему параграфу главы о спряженіи, которое не считаемъ лишнимъ привести: *զեչն եւ զայքն դաւէ ի միում հէգի եւ զԿորճէիցն յայտնէ մեզ զԹանճր եւ զքառքարիկոն*[3] *քառն, զի նոցայցն է այս քառս զեամ, զոր մեք զամ ասենք, զի զայս Բարգուշատեցին ասէ եւ Գորոզացին: Եւ զյղարկեմ-ն եւ զյղեմ-ն յղոմ եւ զլոյսն լուս ասեն ոմանք եւ զգայլն՝ գոյլ եւ զգառն՝ գոռն: Բայց ասեն թէ կայ առ մեզ եւս զեղեցկաքանութիւն, զոր այլք չունին յազգաց՝ սոցա, դոցա, նոցա*[4]. *որք առիս կան սոցա ասեմ, եւ զոր առ քեզ՝ դոցա, եւ որ յիմնէ եւ ի քենէ հեռի են, նոցա ասեմ: Բայց յետոյ զտաւ այս արուեստաւոր քառս:*

Не собираясь войти въ разсмотрѣніе словъ Вардана по существу, замѣтимъ лишь мимоходомъ, что эти слова не оставляютъ сомнѣнія въ томъ, что столь характерная для нѣкоторыхъ армянскихъ нарѣчій особенность, именно, смягченіе или іотація

1 Алишанъ, *Հայապատում*, стр. 470. *ժղլանք* незнакомое слово, видимо, изъ киликійскаго нарѣчія.

2 тамъ же.

3 ср. Давидъ. *Մեկնութիւն*, стр. 93_{13-14}.

4 ср. Анонимъ, *Մեկնութիւն*, стр. 149_{7-8}.

гортанныхъ (=кя, гя, вм. к, г) уходитъ въ глубь временъ до Вардана и вовсе не продуктъ послѣднихъ вѣковъ, сложившійся подъ вліяніемъ тюрко-татарскихъ нарѣчій, какъ принято думать.

VIII. Трактатъ, называемый *Եաւթնագրեանք*, буквально семи-буквенная или книга о семи буквахъ, встрѣчается въ рукописяхъ часто. Намъ были доступны: Cod *Դ. ղ.* 968.
Cod *Ա. է.* 1736.
Cod *Ե. գ.* 1232.
Cod татевскій.

Это — произведеніе не грамматическое, а скорѣе кабалистическаго характера. Подъ семью буквами разумѣются семь гласныхъ, которыя называются ключемъ къ остальнымъ буквамъ. По мысли автора, гласныя служатъ не только для образованія словъ, но и для разгадки и открытія тайнъ. При этомъ предлагаются таблицы и комбинаціи буквъ съ учетомъ и ихъ цыфрового значенія напримѣръ, *ամճո* (=1.10.100.100), по соображенію сочинителя, обозначаетъ соучастниковъ одного дѣла; *բիմս* (=2.20.200.2000) — единомышленниковъ и т. д.

Трактатъ приписывается то Давиду ромею, по прозвищу Финикъ, то Моисею, тоже ромею, или имъ обоимъ вмѣстѣ съ привлеченіемъ еще знаменитаго математика Ананіи. Конечно, нельзя и думать, чтобы столь почтенные писатели были причастны къ такому вздору. Но сочинителю его нужны были громкія имена, чтобы придать вѣру нелѣпицѣ въ глазахъ довѣрчивыхъ людей. И онъ, естественно, остановился на признанныхъ въ грамматикѣ и математической литературѣ авторитетахъ, на Давидѣ, Моисеѣ, Ананіи и даже Гомерѣ. Первоначально, повидимому, рѣчь шла только о Давидѣ, прозванномъ при томъ Финикомъ. Прозвище это, означающее финикіецъ, должно было подкрѣпить за Давидомъ и славу математика: мистификатору, очевидно, было извѣстно изъ наличной литературы — „*Եթէ զթուականն փինիկեցիր գտին*[1]:“

1 Давидъ, *Սահմանք իմաստասիրութեան*, стр. 199.

Въ какой средѣ возникла книга о семи буквахъ и какимъ цѣлямъ служила она ближайшимъ образомъ, трудно сказать. Древность у нея — почтенная, а равно и популярность незаслуженно широкая, судя по тому, что она была извѣстна еще въ XIII ст. и являлась предметомъ интереса даже царскихъ круговъ въ Киликіи, какъ видно изъ слѣдующаго памятника.

IX. Рукопись венеціанской библіотеки *Ƅ. q.* 1232, описанная выше, состоитъ изъ двухъ частей; первая касается грамматики, вторая—книги о семи буквахъ. Въ первой части трактуется о происхожденіи грамматики, при чемъ приводятся мотивы въ общемъ сходные съ тѣмъ, что у Магистра или у его источника, Стефана. Слѣды знакомства съ ними замѣчаются у Іоанна Ерзинкайца, независимо отъ Магистра.

Этотъ бѣглый обзоръ по грамматикѣ является какъ бы вступленіемъ къ сужденію о семи буквахъ. Главная запись гласитъ: „здѣсь кончается два желанныхъ искусства: сначала краткая грамматика, а затѣмъ поэтическое (вѣрнѣе, грамматическое) искусство о семи буквахъ, которое было начертано нашими святыми учителями, святымъ Давидомъ, Моисеемъ и Ананіей Ширакскимъ, во многихъ книгахъ. Изъ многихъ я написалъ слѣдующее и далъ толкованіе согласно искусству; а не то, что я начертилъ тутъ что нибудь вымышленное отъ себя или изъ чужихъ книгъ; я только не скрылъ памятника нашихъ отцовъ отъ вѣрующихъ и трудолюбивыхъ учениковъ и насъ, а также тѣхъ, по настоянію коихъ составлена сія книги, я ввѣрилъ вашимъ молитвамъ, владыку Барсега, родного <брата> царя Эгума, и сына его Леона, послѣдователя сей книги, помяните“ и прочее.

Запись интересная, но, къ сожалѣнію, недостаточно ясна. Прежде всего неопредѣленно, исходитъ-ли она отъ писца или отъ автора, и перечисленныя лица, всѣ-ли они иниціаторы составленія книги, или же первый изъ нихъ, Барсегъ, и есть то лицо, которое и написало книжку по настоянію царя и царевича. Разно можетъ быть понятно и само содержаніе записи: говоритъ-ли здѣсь авторъ о составленіи имъ впервые данной книжки о семи

буквахъ на основаніи кое-чего, найденнаго имъ у поименованныхъ писателей, или же рѣчь идетъ только объ какомъ-то извлеченіи изъ существовавшихъ до того многихъ книгъ. Общій характеръ записи склоняетъ насъ къ мысли, что епископъ Барсегъ и долженъ быть признанъ авторомъ какъ предпосланнаго грамматическаго экскурса, такъ и книги о семи буквахъ, которые онъ написалъ по просьбѣ царя Этума и наслѣдника Леона. Можетъ быть, это было въ родѣ тѣхъ литературныхъ *ժողանք,* которыя тотъ же царь заказалъ Вардану.

Епископъ Барсегъ умеръ въ 1275 году[1], а Этумъ вступилъ на престолъ въ 1220 г. и отрекся отъ него въ 1269 году въ пользу сына своего Леона. Этимъ и опредѣляется время возникновенія нашего памятника въ половинѣ XIII ст.

X. Въ описанныхъ рукописяхъ имя Моисея носитъ, кромѣ разсмотрѣннаго нами труда MS, еще одно сжатое толкованіе къ первымъ тремъ главамъ Діонисія. Оно встрѣчается обыкновенно въ видѣ приложенія къ упомянутому MS, какъ видно изъ нашихъ списковъ: Cod 2297, статья 3.
Cod 2372 » 22.
Cod *Բ. զ.* 442 » 4.
Cod *Ը. ք.* 632 » 7.

Это — скорѣе извлеченіе изъ болѣе обстоятельнаго труда, можетъ быть, изъ толкованія Стефана, во всякомъ случаѣ не Моисея, хотя и кое-гдѣ слышится вліяніе словъ Моисея. Намъ удалось открыть трудъ, откуда взятъ этотъ отрывокъ: послѣдній изъ отмѣченныхъ списковъ, именно *Բ. զ.* 632, представляетъ собою полную редакцію его. Объ отношеніи ихъ мы поговоримъ при ихъ изданіи. Нынѣ же замѣтимъ только, что въ концѣ отрывка имѣется небольшая грамматическая цитата, озаглавленная *Մամբրէի վերծանողի,* которая на лицо и въ полной редакціи. Это не можетъ служить аргументомъ въ пользу принадлежности всего комментарія самому Мамбрею. Анализъ содержанія пока-

1 Дашіанъ, *Ցուցակ*, стр 906.

зываетъ, что онъ есть компендій изъ Давида, Анонима и Стефана съ перевѣсомъ послѣдняго. Можетъ быть и авторъ его назывался Моисеемъ, но онъ ничего общаго не имѣетъ съ Моисеемъ, цитуемымъ Стефаномъ въ трудѣ MS.

XI. **Слово мудрости** Моисея Хоренскаго — небольшой трактатъ, очень часто встрѣчающійся въ рукописяхъ; не считаемъ лишнимъ привести его цѣликомъ по первому изъ слѣдующихъ списковъ: Cod 2359 статья 2.
Cod 2372 » 4.
Cod 632 *Ը. ր.*
Cod *Թ. գ.* 39.
Cod *Ը. ա.* 671.

ՄՈՎՍԵՍԻ ԽՈՐԵՆԱՑՒՈՅ ԲԱՆ ԻՄԱՍՏՈՒԹԵԱՆ

Ցաստուծոյ խորհրդով եւ իմաստութեամբ հաստատեցաւ մարդկայինս տեսակ, իսկ անհմտութեամբ եւ ախտիւ պարտեցաւ ի չարէն եւ յինքենէ. յետոյ միջոց եղեւ երկոցունց ոչ ըստ բնութեան, այլ ըստ պատահման, զի ըստ երկոցունց կարողութիւն է կեալ իմաստութեամբ ըստ առաջնոյն, իսկ շամբշութեամբ ըստ որ յետնոյն: Նոյնպէս քերականութիւնս այս միաստհման կալով ոչ կատարեալ իմաստութիւն, այլ տրամախոհս որոշողութեամբ ենթակայ ունելով զմասունս բանի զատել զբանաւոր ի բառաւորաց. վասն այնր ասի հմտութիւն, իսկ կատարեալ իմաստութիւն յաստուած տեսանի, որով հիմունս էարկ երկրի եւ որ բնակեցաւ ի խորագիտութեան, (այլ ըստ հայցման եւ ըստ արժանոյ ի տեառնէ ծրի: Արդ թէպէտ եւ ոչ է կատարեալ), այլ ըստ մարմնոյ քաղաքավարութեան զընտրելին յայտնէ, որպէս ընդ առապար պողոտա. իսկ անմտաց պատերազմաղ թուի լսելեաց, որք անտեղակ մնալով խրոխտեն եպերելով, զլացեալ զսա իբր դժուարաքանութիւն իմն: Այլ սա է լոյս մտաց եւ որպէս մեծաշուք զարդ ի թագաւորս, այնպէս է սա յիմաստասէրս. որպէս նաւագնացութիւն է ծովային բանից եւ բնակէ ոչ ի հսկայմիտս, այլ <ի>

Հոգիս մտառուաց եւ լոյս տա շաւղաց ըստ պատուիրանին տեառն:

Իսկ մեք զքերականութիւն պատուեմք հանդերձ իւրովին մասամբ, զի սովաւ զանցեալն տեսանեմք եւ ի ներկայումս զուարճանամք եւ զապառնիսն իմանամք հոգւոյն ակամբ: Եւ քերականութիւն այսինքն գրականութիւն: Դարձեալ եւ զտառ, որ է ճշմարիտ տարր, այսինքն գիր, զի սովաւ գոյացեալ ունակացաւ քերականութիւն: Դարձեալ անուն եւ այլ մասունք բանի այսպէս են—յորժամ զաստուած ասեմք կամ Ադամ՝ այն անուն է: Իսկ ասելովն՝ արար աստուած զմարդն, արար-ն բայ է: Եւ աւրհնեաց զնոսա աստուած ‹ի դրախտին›. աւրհնութիւն ընդունելութիւն է, իսկ ի դրախտին՝ յաւդ: Եւ ո պատմեաց քեզ. քեզ-ն դերանուն է: Նախդիրն՝ որպէս մարդն Ադամ, մարդկային ազանց սկիզբն: Իսկ մակբայ յառաջ ի դրախտին, յետոյ յանիծից երկրի, դարձեալ յերկինս: Իսկ շաղկապ, որպէս մարմին բանին աստուածոյ ընդ աստուած եւ ընդ մարդ:

Վասն այնորիկ պատուեմք եւ մեք զարուեստս զայս, զի սովաւ անուրջքն յայտնին, որպէս տարակուսութիւն մեկնութեանց հանգէտ համաբանութեամբ յայտ է եւ ոչ վայրաբար կամ ըստ ախորժականաց մարդկայնոց ըստ ամենայնի եւ յամենայնի փառս տեառն աստուծոյ յաւիտեանս, ամէն:

Хоренскій, конечно, не можетъ быть даже заподозрѣнъ въ авторствѣ подобнаго произведенія. Оно принадлежитъ неизвѣстному сочинителю, который былъ знакомъ съ тѣмъ толкованіемъ имени Моисея къ первымъ главамъ Діонисія, которое разсмотрѣно нами выше. Начальная фраза его: *Գրականութիւն ստուգաբանի քերականութիւնդ եւ հմուտն վեց մասամբ կարէ վարել զարուեստն. իսկ ամենակատար իմաստութիւն աստուած է, որ իմաստիւ* (вар. *իմաստութեամբ*) *հիմն էարկ երկրի,* использована авторомъ Слова о мудрости, гдѣ читается: *կատարեալ իմաստութիւն յաստուած տեսանի, որով հիմունս էարկ երկրի*, и нѣсколько дальше: *եւ քերականութիւն այսինքն գրականութիւն:*

Неизвѣстный сочинитель Слова не силенъ въ грамматикѣ, что видно изъ его опредѣленій частей рѣчи. Кромѣ того, по его понятіямъ, „грамматику мы почитаемъ со всѣми ея частями, такъ какъ при ея помощи постигаемъ прошлое, наслаждаемся въ настоящемъ и вникаемъ въ будущее окомъ духа“. Онъ же думаетъ, что грамматика почетное искусство, „ибо ею толкуются сновидѣнія“. Эти понятія роднятъ Слово и его автора съ міромъ, гдѣ могли возникнуть книги въ родѣ *Եւթնագրեանք*:

Въ спискѣ *Ն. ա.* 671 Слово имѣетъ запись: *Գրեցաւ ՉՂԹ* (=1350 г.) *ի յունվարի մէ.* Мхитаристы на этомъ основаніи всю рукопись относятъ къ 1350 году, между тѣмъ рукопись написана, какъ видно изъ настоящей записи писца Іоанна, въ *պկդ* (=1415) году. Означенная дата 1350 не можетъ считаться также годомъ составленія Слова; вѣроятнѣе всего, это — дата списка, послужившаго оригиналомъ для нашей рукописи.

XII. Матеріалы, касающіеся жизни и литературной дѣятельности Давида и отчасти Моисея, даются въ рукописяхъ:

Cod 2372, статья 27.

Cod 47, ст. 1, 2, 3.

Cod *Ա. դ.* 875, ст. 22.

Cod *Է. գ.* 1244, ст. 1.

Разсужденіе о началѣ и происхожденіи грамматики одно и тоже съ отрывкомъ въ cod *Է. գ.* 1244, изданнымъ мхитаристами въ трудахъ Давида, съ той разницей, что въ немъ кое-что пропущено. Отрывки эти, слишкомъ жалкіе, не могутъ быть отнесены къ Давиду и, думается, къ тому основанія не даютъ и соблазнительный заголовокъ, при правильномъ пониманіи его. Не Давидъ говоритъ о происхожденіи и началѣ грамматики, а кто-то другой о причинѣ и началѣ грамматики Давида. Заглавіе отрывковъ о грамматикѣ должно быть сопоставлено со сходнымъ и болѣе исправнымъ заглавіемъ предшествующей статьи о книгѣ Опредѣленій: *Սկիզբն եւ պատճառ Սահմանացն գրոցն Դաւթի վարդապետի, զուգեալ ի տեսութիւն դիւրաւոր գիտ.* Какъ этотъ заголовокъ, такъ и заголовокъ статьи о грамматикѣ, не только не

даютъ основанія приписать ихъ Давиду, но, наоборотъ, доказываютъ, что кто-то другой пишетъ о немъ по поводу его книгъ.

Что касается статей о жизни Давида и его товарищей, то онѣ не обнаруживаютъ новаго источника, а сообщаемыя въ нихъ свѣдѣнія восходятъ къ извѣстнымъ уже въ изданіи памятникамъ: къ перепискѣ католикоса Гюта съ Давидомъ по поводу Слова на воздвиженіе креста и къ Преніямъ Давида и Моисея. Поэтому, нѣтъ необходимости останавливаться на этихъ статьяхъ, а къ упомянутымъ памятникамъ вернемся ниже.

XIII. Словарные матеріалы и орѳографическія правила **Аристакеса**, Георга и Григорія Татевскаго:

Cod 2297, ст. 4, 5, 6.

Cod 2373 » 6, 7, 24, 25.

Cod *Թ. գ.* 39.

Изъ матеріаловъ по словарю достойны вниманія въ особенности то, что находится въ связи съ орѳографіей. Вопросъ правописанія сталъ камнемъ преткновенія для армянскихъ грамотеевъ съ очень отдаленныхъ временъ. И это полнѣ понятно, въ виду той пропасти, которая открывалась между живой въ разговорѣ рѣчью и живымъ въ литературѣ языкомъ, и которая углублялась съ теченіемъ времени все болѣе и болѣе. Заслуга „недосягаемаго писца“ Аристакеса въ томъ и заключается, что онъ первый взялся за выработку опредѣленныхъ нормъ въ наиболѣе спорныхъ вопросахъ орѳографіи. Родомъ изъ Великой Арменіи, онъ былъ знакомъ и съ киликійской литературной средой, пользовался дружбой Нерсеса Ламбронца; предпріятіемъ своимъ онъ обязанъ указаніямъ Григорія Ламбронца, настоятеля Скеврскаго монастыря. „Сѣмена, полученныя отъ Григорія, Аристакесъ умножилъ подобно тучной землѣ, говоритъ его ученикъ Георгъ, и плоды ихъ развилъ въ широкихъ и обстоятельныхъ наставленіяхъ“. Правила Аристакеса пополнилъ одинъ изъ его послѣдователей, Георгъ Скеврецъ, который и въ своемъ трудѣ сообщаетъ намъ приведенныя свѣдѣнія:

Cod 2297, л. 260: *ոչ միայն ինախագրելոյն առաջնոց Հոր-*

տորագոյն գրչացն շարագրութեանց, այլ եւ ի վերջնոցն քան զնոսա նոցին հետեւողացն ի սոյնս. այսինքն յանհաս գրչէն Գրիգորէ Ղամբրոնեցւոյ եւ եւս առաւել յԱռիստակիսէ երբեմն նորին ծանաւթ եղելոյ ի Հայոց Մեծաց, որ պատճառս խրատու յաղագս այսոցիկ առեալ ի նախասացեալ գրչէն Գրիգորէ եւ ըստ աւրինակի պարարտ երկրի բազմապատկեալ, աճեցոյց զարդիւնս սերմանցն լայն եւ ընդարձակ խրատուց պատմաբանութեամբ ի շահ աւգտի հետեւողացն յարուեստ գրչութեան... որոց խրատուցն սուղ ինչ հանդիպեալ յոքնաթշուառ տառապեալս Գէորգ, թէպէտ զքնաւն անգիտանամ, սակայն փոքր ի շատէ, զոր վասն խնդրոյ եղքաւր մերոյ Կոստանդեայ հարկեցայ գրել, անտարակոյս ունի զճշմարտութիւն:

Георгъ, племянникъ и ученикъ Григорія[1], написалъ свои правила по настоянію Костантина и священника Стефана, по прозвищу Гуйнеръ Ерицанцъ (*Գոյներ Երիցանց*, чаще сокращается въ *Գոյներիցանց*). Георгъ, Стефанъ и ихъ ученики называются недосягаемыми писцами, такъ какъ они писали красиво и правильно и оставили много рукописей, составляющихъ нынѣ украшенія нашихъ хранилищъ.

Касательно правилъ Аристакеса и Георга, разсмотрѣніе коихъ сейчасъ не входитъ въ нашу задачу, довольно будетъ одно общее замѣчаніе. Наблюденія наши показываютъ, что орѳографія, какъ опредѣленная дисциплина, переживала тѣ же фазы развитія, какъ и армянская образованность. Надо различить въ общемъ періоды, до-багратидскій, багратидскій и послѣ-багратидскій. Въ вопросѣ о конечныхъ гласныхъ выясняется, что въ первый періодъ исходныя гласныя *ա, ո, ե* замыкались полугласнымъ *-յ*, какъ общепринятая норма. Переводчикъ Діонисія ясно формулируетъ, что конечными буквами въ армянскомъ могутъ быть всѣ, кромѣ *ա, ե, ո, ը* буквъ.

Въ багратидскій періодъ подъ напоромъ живой рѣчи, все сильнѣе проникающей въ литературу, норма теряетъ обязательный характеръ и она соблюдается только искусными писцами: въ

1 Алишанъ, *Հայապատում*, стр. 505.

древнѣйшихъ изъ дошедшихъ до насъ рукописей, восходящихъ къ багратидской эпохѣ, замѣчается стремленіе къ изъятію конечнаго -յ.

Въ киликійскій періодъ, когда разговорная рѣчь прокладывала себѣ смѣло путь въ литературу, казалось бы, должны были восторжествовать нормы правописанія, отвѣчающія фонетикѣ. Но какъ новому языку не удалось подняться до высоты литературной, такъ и новыя нормы должны были уступить мѣсто старому порядку. Рядъ выдающихся писцовъ, вышедшихъ изъ скеврской школы, изучая древнѣйшія наслѣдія по лучшимъ спискамъ, повернули къ старинѣ и возстановили отжившія нормы писанія. Аристакесу принадлежитъ, напримѣръ, формулировка правила о томъ, что за исключеніемъ мѣстоименій и перваго лица повелительнаго наклоненія въ остальныхъ случаяхъ исходное -ա подпирается мертвымъ -յ. Выработанное имъ и его ближайшими послѣдователями правописаніе пріобрѣло силу обязательной нормы на послѣдующія времена. Оно было признано и мхитаристами и благодаря имъ распространилось и упрочилось въ современной литературѣ.

Издаваемые нами памятники въ основной части относятся къ до-багратидскому періоду армянской письменности, и намъ слѣдовало бы держаться въ изданіи той орѳографіи, которая признается нами нормальной для того періода. Съ другой стороны, ни одинъ изъ наличныхъ списковъ не восходятъ къ тому періоду, даже ихъ ближайшіе оригиналы не подымались до такой старины. Съ этимъ тоже надо было считаться, ибо изданіе должно быть сообразовано съ состояніемъ списковъ, а не архаизовано вопреки ихъ даннымъ. Доступные нашему пользованію списки всѣ изъ эпохи послѣ-багратидской, но многіе изъ нихъ списаны съ оригиналовъ предшествующей, багратидской, эпохи. Это обстоятельство и отразилось на правописаніи списковъ. Смѣшеніе разныхъ нормъ писанія еще нагляднѣе выступаетъ въ компилятивныхъ трудахъ. Іоаннъ Ерзинкайецъ, образцовый писатель и писецъ своего времени, тамъ, гдѣ самъ отъ себя пишетъ, слѣ-

дуетъ обыкновенно нормамъ Аристакеса, но гдѣ списываетъ старыхъ авторовъ, напримѣръ, Давида, очень часто удерживаетъ правописаніе безъ *-յ*.

Изъ этого, конечно, еще не вытекаетъ, что въ тѣхъ случаяхъ, когда правописаніе Давидова текста сходится съ Іоанновымъ, надо усмотрѣть вліяніе Іоанна; такіе случаи могутъ быть возведены ко временамъ подлинника и отнесены къ нему, такъ какъ нормы Іоанна есть только реставрація стараго.

Въ виду этого, не взирая на смѣшанную или двойственную орѳографію списковъ, мы вездѣ держались единой системы, допускающей *-յ*, при чемъ исключеніе сдѣлано лишь въ отношеніи *եղև* вмѣсто *եղէ* и окончанія преходящаго времени *-եր* вмѣсто *էր*, какъ наиболѣе характеристичныхъ признаковъ для того періода, откуда происходили архетипы нашихъ списковъ.

Мы не касаемся другихъ, не менѣе сложныхъ, вопросовъ по орѳографіи, изъ коихъ нѣкоторые имѣютъ современный интересъ. Фонетическій разладъ между двумя основными вѣтвями армянскихъ нарѣчій — наслѣдіе сѣдой старины и несравненно болѣе древное явленіе, чѣмъ принято думать. Эволюція языка давно выдвигала формы, фонетически не покрываемыя установившимися нормами письма. Отступленія отъ шаблоннаго правописанія разсматриваются издателями древне-армянскихъ текстовъ какъ плодъ недостаточной грамотности переписчиковъ, между тѣмъ нерѣдко они должны быть приписаны перу самихъ авторовъ. Вопросы эти требуютъ спеціальной трактовки, и здѣсь достаточно будетъ только отмѣтить ихъ принципіальную важность[1].

1 Немало затрудненій представляетъ и транскрипція греческихъ словъ. Напр. слово ποιητικῶς могло быть транскрибовано разно. Судя по схоліямъ Мелампода (Gram. Gr. III, 3, стр. 14_{24-26}) -οι произносилось при немъ какъ -υ (=франц. u); таково было его произношеніе еще въ началѣ IX в. (K. Krumbacher, Byz. Litt, стр. 585), позже звучало какъ -i. Звукъ οι=υ могъ быть переданъ по арм. черезъ *-ւ*, приравниваемое грамматиками къ греч. υ. Посему слово ποιητικῶς звучало бы при матеріальной передачѣ *պոյետիկոսաբար*, при фонетической—*պւետիկոսաբար*. И та и другая форма подъ традиціонно грамотнымъ перомъ должны перейти въ *պուետիկոսաբար*; какая же изъ трехъ формъ пріемлема въ отношеніи нашего текста? У насъ на стр. 184_{15} встрѣчается это слово: предпочтеніе отдано нами чтенію *պւետիկոսաբար* (внесенному въ текстъ по досадной опечаткѣ въ видѣ *պիետիկոսաբար*).

III. Возстановленіе утерянныхъ текстовъ.

Историко-литературныя свѣдѣнія о грамматикахъ. Сказочное и достовѣрное въ нихъ. Сообщеніе Іоанна Ерзинкайца о древнихъ грамматическихъ авторахъ. Ранніе, нынѣ утраченные, труды въ составѣ позднихъ компиляцій. Пріемы для выдѣленія ихъ. Возстановленіе текстовъ Давида, Анонима, Моисея и Стефана. Анализъ спорныхъ моментовъ. Грамматика Амама.

Обозрѣніе данныхъ наличной, вѣрнѣе, намъ доступной рукописной литературы приводитъ къ заключенію, что сравнительно немного матеріаловъ уцѣлѣло отъ времени. За періодъ отъ начала до вѣка Григорія Магистра мы располагаемъ только переводнымъ текстомъ Діонисія Ѳракійскаго и теологическимъ комментаріемъ Стефана на трудъ Моисея, т. е. тѣмъ произведеніемъ, которое обозначено у насъ MS. Таково фактическое состояніе грамматической литературы. Состояніе это, однако, далеко не покрываетъ имѣющихся въ исторической литературѣ свѣдѣній по тому же предмету.

Въ древности, какъ извѣстно, грамматика вмѣстѣ съ риторикой и философіей составляла группу разумнаго или теоретическаго искусства τέχνη λογική, въ отличіе отъ практическаго искусства τέχνη πρακτική, куда входили плотничество, кузнечество и имъ подобное — дѣленіе, соотвѣтствующее современнымъ понятіямъ объ искусствѣ и ремеслѣ. При этомъ грамматика понималась гораздо шире, чѣмъ нынѣ, и была, если не равносильна, то очень близка къ понятію филологіи. Діонисій Ѳракійскій опредѣляетъ грамматику какъ науку о поэтическихъ и историческихъ твореніяхъ въ смыслѣ опытнаго или практическаго ихъ познанія. Онъ различаетъ въ грамматикѣ шесть частей:

Первая изъ нихъ — анагностика или вразумительное чтеніе по правиламъ просодики.

Вторая — экзегетика, то есть анализъ прочитаннаго по тропамъ, иначе говоря, поэтика.

Третья — языкознаніе и исторія, изъ коихъ первое, съ греческой точки зрѣнія, значило знакомство съ греческими діалектами и называлось глоссематикой, по нашему, діалектологія.

Четвертая — этимологія, подъ которой древніе понимали знаніе происхожденія словъ и ихъ правописаніе, и которая называлась точнѣе алеѳологіей; три послѣднія части до Діонисія составляли отдѣлъ діорѳодики.

Пятая — изысканіе аналогіи или аналогичныхъ формъ словъ, часть, равносильная этимологіи въ нашемъ смыслѣ слова, то есть ученію о частяхъ рѣчи.

Наконецъ, шестая часть — критика, сужденіе о поэтическихъ твореніяхъ, считавшаяся наиболѣе важной изъ всѣхъ частей.

Изъ этого опредѣленія видно, что такъ называемое грамматическое искусство обнимало не только грамматику въ современномъ смыслѣ слова, но и цѣлый рядъ другихъ дисциплинъ. Всѣ онѣ въ общей совокупности приравниваютъ грамматику къ понятію литературы вообще, тѣмъ болѣе, что окончательной цѣлью ставится критика творческой области письменности. Грамматическая наука разсматривается какъ ключъ къ пониманію поэтическихъ твореній. Ранняя, т. с. библейская, школа армянской письменности слово γραμματική передавала совершенно правильно черезъ *դպրութիւն*[1], грекофилы же придумали новое слово *քերական* подъ вліяніемъ, какъ увидимъ, греческой этимологіи слова

1 Езникъ. *Եղծ աղանդոց*, стр. 28: *որպէս ի դպրութենէ դպիր կոչի եւ ի ճարտարութենէ ճարտար*. Изъ сопоставленія съ контекстомъ у Меѳодія Патарскаго явствуетъ, что *դպրութիւն* передаетъ γραμματική, *ճարտարութիւն`* ῥητορική. G. N. Bonwetsch, Methodius von Olympus, 1891, стр. 22. см. *Հանդէս Ամս.* 1893, стр. 360. Кромѣ того, въ армянскомъ псалтирѣ встрѣчается это же слово въ стихѣ 70, 15: *որպէս ոչ թէ խարդախութիւն ինչ գիտէի ես դպրութեան* Къ сожалѣнію, стихъ оказался спорнымъ: въ греческомъ LXX читается: ὅτι οὐκ ἔγνων πραγματίας. Однако, въ нѣкоторыхъ кодексахъ, какъ въ ватиканскомъ и синайскомъ (The Old Testament in Greek, ed. H. B. Swete D. D. Cambridge, 1896), имѣется и чтеніе γραμματίας, соотвѣтственно армянскому тексту.

γραμματική. Имъ же принадлежатъ выраженія *քերթել*, *քերթող*, *քերթուած* со значеніемъ ποιεῖν, ποιητής, ποίημα. Въ виду того, что всѣ перечисленные отдѣлы грамматики считались необходимыми ступенями, ведущими къ разумѣнію поэтическихъ произведеній, то естественно, что познаніе ихъ являлось обязательнымъ въ равной мѣрѣ и для самихъ поэтовъ. Каково бы ни было творческое дарованіе, для того, чтобы оно въ своемъ проявленіи выливалось въ надлежащія формы, необходимо было основательное знакомство съ той дисциплиной, которая трактовала какъ разъ объ этихъ формахъ, то есть съ грамматической наукой. Такимъ образомъ грамматикъ и поэтъ вращались въ одной и той же области творчества, одинъ въ качествѣ теоретика, другой — и теоретика и практика.

Этимъ объясняется, что въ употребленіи армянскихъ авторовъ терминъ *քերթող* означаетъ не только поэта, но и грамматика. Второе значеніе, пожалуй, преобладаетъ: „*քերթող է, որ զմասունս բանին գիտէ*, то есть, кердолъ тотъ, кто знаетъ части рѣчи“, говорится въ комментаріи Моисея. У Давида и у послѣдующихъ схоліастовъ *քերթողութիւն* употребляется въ смыслѣ *քերականութիւն*[1]. Въ армянскомъ переводѣ толкованій Эліи *քերթող* передаетъ одинаково и ποιητής и γραμματικός греч. текста[2].

Съ анализомъ термина кердолъ мы пріобрѣтаемъ нить въ розыскахъ за грамматическими авторами въ армянской письменности. Среди армянскяхъ писателей не мало такихъ, которые красуются эпитетомъ кердолъ, а для нѣкоторыхъ онъ служитъ неразлучнымъ прозвищемъ. Надо полагать, что этимъ обстоятель-

1 Слово *քերական* образовано подъ вліяніемъ греческой этимологіи γραμματική отъ γράφω въ смыслѣ ξύω *քերել*, *скаблить*, см. Діон. 414. Что касается *քերթող*, *քերթել*, то, вѣрнѣе всего, въ немъ имѣемъ аршакидское *կերտող*, *կերտել*, въ позднемъ произношеніи и обѣ формы соотвѣтствуютъ древ. перс. *karta* и сред. перс. *kerden* въ значеніи *дѣлать* ποιεῖν, ποιητής, какъ видно и изъ перевода Діонисія. Но есть и арм. слово *քերթել* *содрать кожу*, и *քրթել* *зачесывать*, груз. ქერქვნა *снимать кору*. Эти слова по смыслу близко подходятъ къ *քերթել* и, вѣроятно, не безъ ихъ вліянія *քերթող* получилъ значеніе также грамматика, *քերական*.

2 Элія философъ, *Մեկնութիւն*, стр. 54_{24}, 55_{2}, изд. Манандяна, 1911.

ствомъ они обязаны своей славѣ въ грамматической литературѣ какъ авторы, либо какъ знатоки. Широкой извѣстностью пользовался Моисей, который называется не иначе, какъ кердолъ или отецъ кердоловъ. Не менѣе громко звучало имя Давида, прозваннаго непобѣдимымъ философомъ. Рядомъ съ ними часто упоминается Мамбрей, называемый *վերծանող*, *ἀναγνώστης*, чтецъ, въ церковномъ-ли смыслѣ, или въ грамматическомъ, неизвѣстно. Преданіе связываетъ названныхъ лицъ даже близостью родства: Мамбрей считается братомъ Моисея, а Давидъ ихъ племянникомъ — данныя, очень подозрительныя и не заслуживающія довѣрія. Впрочемъ, сейчасъ насъ занимаетъ вопросъ не объ ихъ личности, да и нѣтъ возможности разрѣшить его: положиться на явно легендарное преданіе болѣе чѣмъ рисковано.

Имена Давида и Моисея оказались роковыми въ армянской литературѣ. Вокругъ ихъ клубится такой туманъ неопредѣленности, что уловить правду въ слояхъ небылицы остается доселѣ въ числѣ труднѣйшихъ и важнѣйшихъ проблемъ арменистики. Имена эти пріобрѣли значеніе узловыхъ пунктовъ, установленіе коихъ обѣщаетъ пролить свѣтъ въ обѣ стороны, на періодъ времени до нихъ и послѣ нихъ. Къ сожалѣнію, фактическихъ данныхъ такъ мало, а сохранившіяся сказанія такъ сбивчивы, что обнажить быль изъ-подъ налетныхъ прикрасъ неисторическаго характера крайне затруднительно.

Наиболѣе интересное изъ сказаній — Пренія святыхъ армянскихъ вардапетовъ Моисея и Давида съ діофизитами[1]. Отпрысками этого сказанія являются и тѣ отрывочные разсказы, которые приведены выше въ описаніи рукописей. При критическомъ отношеніи нельзя не замѣтить, что Пренія состоятъ изъ разныхъ кусковъ, которые изображаютъ различные эпизоды изъ жизни названныхъ отцовъ, и которые первона-

1 *Սրբոց վարդապետաց հայոց Մովսէսի եւ Դաւթի Հարցմունք ընդ* (sic) *երկաբնակացն*. *Արարատ*, 1879, *ապր.-մայիս*. Еще раньше, въ 1874 году, издано Србандзтяномъ въ Константинополѣ подъ заглавіемъ *Յաղագս սրբոց վարդապետացն հայոց Մովսէսի եւ Դաւթի*. Интересующая насъ часть Преній напечатана Кониберомъ въ *Հանդ. Ամս.* 1903. Этой части недостаетъ въ *Արարատ*ѣ.

чально, видимо, ходили сепаратно, и лишь впослѣдствіи всѣ они сведены вмѣстѣ въ одно цѣлое. Нѣкоторые признаки, довольно наглядные, говорятъ о томъ, что существовали разныя версіи Преній, и замѣтны даже попытки сглаживать острые углы разнорѣчія. Остановиться на этомъ вопросѣ и заняться разборомъ сказаній вообще, какъ это ни желательно, значило бы безъ нужды отвлечься отъ непосредственной нашей темы. Сейчасъ прямой интересъ представляетъ для насъ въ этомъ памятникѣ лишь указаніе касательно литературной дѣятельности упоминаемыхъ тамъ авторовъ.

Въ Преніяхъ рѣчь идетъ о „Давидѣ, прозванномъ непобѣдимымъ философомъ, о Моисеѣ, отцѣ или главѣ кердоловъ, о мудролюбцѣ Мамбреѣ, о риторѣ Авраамѣ и объ имъ подобномъ Павлѣ“. Они получили образованіе въ центрахъ греческой учености и вслѣдствіе долгаго тамъ пребыванія стали „по виду и языку аѳинянами“. Въ этомъ замѣчаніи прекрасно отразилась характерная черта грекофиловъ, увлеченіе ихъ греческимъ языкомъ. По возвращеніи на родину, они застали ее въ тяжелыхъ условіяхъ, неблагопріятныхъ для проявленія своихъ познаній. Страна была охвачена смутами; имъ не суждено было дожить до возстановленія мира, и „преполненное и накопленное сокровище, которое съ давнихъ поръ они держали въ сосудѣ, унесли съ собою къ дателю даровъ“[1].

Слова эти не значатъ, конечно, что они ничего не написали,

1 *Եւ խնդրեցին ի Մովսիսէ գրով տալ նոցա զպատմութիւն Հայոց: Իսկ նա սկսեալ գրէր զպատմութեան Հայոց պատմագիրն եւ այլ բազում ինչ արար քննութիւն պէսպէս ճառեալ ի տնօրինութիւն փրկչին եւ բազում ինչ, արար եւ զքերականին մեկնութիւն. եւ արարին եւ զեղանակս երաժշտականացն ծայնաւորս բազումս ի պէտս եկեղեցւոյ: Այլ վասն խօսից վարդապետութեանց ոչ էր առ ուրեք վասն դառն ժամանակին* <:> *արար*(:)

Եւ Դաւիթ (*գրեաց*) *զՍահմանացն գիրսն, զոր էր առեալ ի փիլիսոփայիցն. արար եւ զմեկնութիւն քերականին:*

Եւ ոչ ժամանեցին ելանել ի խաղաղական ժամանակի, զի զառլցեալ եւ զամբարեալ զգանձն զայն, որ ի վաղ ժամանակաց ի յամանի պահեալ ունէին, զոր եւ ընդ իւրեանս տարան առ տուողն պարգեւացն եւ ննջեցին բարիոք ի Քրիստոս:

Արար եւ Մամբրէ, Պօղոս եւ Աբրահամ ճառս ոչ սակաւս պէսպէս խորհրդոց: Հնոց Նորոց, стр. 84-86. Հ. Ա. 1903, стр. 154.

а что не могли проявить себя въ должной мѣрѣ, соотвѣтственно своей подготовкѣ. Все же они успѣли написать и оставить намъ кое-какое литературное наслѣдіе. Моисею приписывается на ряду съ Исторіей Арменіи и другими произведеніями Толкованіе грамматики: *արար եւ զքերականին մեկնութիւնն*. Равнымъ образомъ и Давиду отводится, кромѣ книги объ Опредѣленіи ‹философіи›, такое же Толкованіе грамматики: *արար եւ զմեկնութիւն քերականին*. Другіе ихъ товарищи Мамбрей, Авраамъ и Павелъ также написали кое-что, но что именно, не отмѣчается памятникомъ.

Въ приведенныхъ выше статьяхъ Давиду приписываются кромѣ помѣченныхъ трудовъ еще Слово въ честь воздвиженія креста, книга Хрій, толькованіе, касающееся псалтиря и отдѣльныя рѣчи. При этомъ заслуживаетъ вниманія оговорка о томъ, что, по словамъ грековъ, „Давидъ написалъ семь книгъ и происходилъ изъ ихъ національности“[1]. Изъ той же статьи узнаемъ, что Опредѣленія философіи и слово на Воздвиженіе въ началѣ ходили анонимно, потомъ уже появились попытки присвоить ихъ имени Давида. Существовала еще версія, по которой Слово пріурочивалось къ моменту возвращенія креста изъ Персіи въ 614 году[2]. Свѣдѣнія эти важны и должны быть учтены при разрѣшеніи сложнаго вопроса о Давидѣ и его времени. Книга хрій, по указанію занимающаго насъ памятника, также принадлежитъ Давиду, между тѣмъ извѣстно, что въ рукописяхъ авторомъ его значится Моисей[3].

Въ отношеніи интересующаго насъ грамматическаго труда, во всякомъ случаѣ, нѣтъ спора: оба автора, Давидъ и Моисей, писали толкованіе грамматики. Указаніе это касательно Давида находитъ подкрѣпленіе и въ помѣщенной выше статьѣ о началѣ и причинѣ грамматики, изъ которой видно, что за Давидомъ признавался какой-то грамматическій трудъ.

Когда отъ этихъ памятниковъ переходимъ къ историкамъ, то

1 выше, стр. 17. 2 Давида изд. труды, стр. 102.

3 О. Гарегинъ, *Դաւիթ Հարքացի եւ Պիտոյից գիրքը. Արարատ*, 1908, *փետր.*

насъ поражаетъ фактъ незнакомства ихъ съ грамматическими авторами. Общее молчаніе прерывается впервые Асоҕикомъ, который знаетъ „Мамбрея, брата Моисея, и третьяго, какъ говорили, философа“, а также „Давида, ученика Моисея, изъ области Харка, изъ мѣстечка Херіанъ“ [1]. Но эти свѣдѣнія имѣютъ источникомъ опять таки разсмотрѣнное нами сказаніе и при томъ ту версію его, которая ставила Давида во времена Іоанна Мандакуни, а не Гюта, такъ какъ именно этой хронологіи держится Асоҕикъ. Тотъ же авторъ упоминаетъ еще „Ездру Ангелца, ученика ритора Моисея, епископа области Багреванда, того, который умножалъ сонмъ риторовъ“ [2]. Ему извѣстенъ также Амамъ, какъ авторъ толкованія грамматики, жившій въ половинѣ IX столѣтія [3].

Но о толкованіяхъ болѣе ранняго періода или объ ихъ авторахъ Асоҕикъ ничего не сообщаетъ. О нихъ молчатъ также и Ѳома Арцруни и Іоаннъ Католикосъ. Послѣдній, однако, обнаруживаетъ фактическое знакомство съ трудомъ Діонисія. У него находимъ двѣ фразы, взятыя изъ текста Діонисія: *„զի մի տղայաբար ինչ յանդգնեալ զմիանգամ գրեալն երկրորդեցից* եւ *„զքերթողացն արութիւնս տպաւեցից եւ զոյնս վերծանողացն ծիծաղելիս յարկացուցից“* [4]. По поводу пораженія, панесеннаго арабамъ однимъ изъ армянскихъ князей,

1 Асоҕикъ, *Պատմութիւն*, стр. 80-81.

2 тамъ же, стр. 82, намекъ на книгу Хрій. Католикосъ Христофоръ тоже называется у него *փիլիսոփայ*, стр. 81.

3 тамъ же, стр. 159.

4 Іоаннъ католикосъ, *Պատմութիւն*, стр. 4=Діонисій, стр. 229-33. Въ изданіяхъ вмѣсто *զոյնս* неправильно *զայն:* Въ московскомъ изданіи вмѣсто *արութիւնս* читается *արուեստ*, каковое чтеніе встрѣчается и въ спискахъ Діонисія. Этотъ примѣръ показываетъ, какъ иногда авторы исправлялись по ихъ источникамъ.

Въ изданномъ арх. Карапетомъ, нынѣ спископомъ, словѣ *Խոստովանութիւն անշարժ յուսոյ մարմնանալոյ բանին*, читаемъ: *եւ արդ ո՞ն առեալ զարհամարելին նոցա բանս ծիծաղելիս յարկացուցից եւ տպաւեցուցից ի ի զաւրութենէ պատրաստ օգնականին մերոյ Քրիստոսի*, стр. 5. Вліяніе приведенной фразы Діонисія въ этихъ словахъ очевидно. То обстоятельство, что характерная фраза встрѣчается у Іоанна Католикоса и въ Исповѣди, можетъ служить доводомъ въ пользу отнесенія Исповѣди къ Католикосу, а не Одзунцу.

тотъ же историкъ цитуетъ слова Діонисія: *„եւ առ նմա յարարողեալ լինէր մակասատութիւն միոյն առ բազումս ասել թէ Դաւիթ արուորագոյն քան զգէթացին“*[1]. Знакомство съ Діонисіевой литературой проглядываетъ также въ его отзывѣ объ Іоаннѣ Одзунцѣ, какъ о человѣкѣ „искусномъ и свѣдущемъ въ поэтическихъ твореніяхъ, въ частяхъ рѣчи и въ частяхъ частей, *Հմուտ եւ տեղեակ զոլով քերթողական շարագրածաց, մասանց բանի եւ մասնականաց*“[2]. Съ Діонисіемъ знакомъ также редакторъ Исторіи Албаніи[3].

Скудость свѣдѣній у багратидскихъ историковъ касательно интересующихъ насъ авторовъ раздѣляется одинаково и историками болѣе поздней эпохи. Самуилъ Аніецъ, Киріакъ, Вардань, Мхитаръ повторяютъ о нихъ только то, что ими вычитано изъ разсмотрѣнныхъ уже нами источниковъ.

Первый изъ нихъ даетъ имена новыхъ лицъ: подъ 775 годомъ онъ упоминаетъ „Стефана, придворнаго іерея, слывшаго лицомъ свѣдущимъ, и одолѣвшаго полностью всѣ философскія и грамматическія искусства купно съ духовной добродѣтелью“. „Были и другіе вардапеты въ армянской землѣ, продолжаетъ тотъ же историкъ, избранные и просвѣщенные — владыка Ефремъ, Анастасій, Хачикъ, Давидъ Ромеецъ и великій философъ Стефанъ Сюніецъ, ученикъ Моисея“[4].

Повторно упоминаемый здѣсь Стефанъ, философъ и іерей — одно-ли лицо или разныя, не совсѣмъ ясно. Сомнѣнія не разрѣшаетъ и историкъ Киріакъ, который списываетъ дословно это мѣсто у Самуила[5] и, хотя предъ тѣмъ имѣлъ уже случай говорить

1 тамъ же, стр. 192=Діон. стр. 15.

2 тамъ же, стр. 57, далѣе идетъ: *այլ եւ վարժից սեռից եւ որք ընդ զոյացութեամբ են սեռական տեսակարարութիւնք մինչեւ ցանհատ վայր եւ տարբերութեանցն եւ հանգամանաց եւ պատահմանց անանջատից ոչ անտեղեակ*—изъ чего видно знакомство съ трудами Аристотеля и Порфирія.

3 Моисей Каланкатуецъ, *Պատմութիւն Աղուանից*, стр. 71: *շարագրած յաղագս... ըստ Ներգոյս զրուցատրաբար*=Діон. стр. 1, ср. также Киріакъ Гандзакецъ, стр. 96. Отмѣтимъ и Діонисіево выраженіе *Հնագէտ պատմութեանց*, стр. 1, въ предисловіи Параллипоменонъ.

4 Самуилъ Аніецъ, *Հաւաքմունք*, стр. 89.

5 Киріакъ Гандзакецъ, *Պատմութիւն*, стр. 40-41.

о дѣятельности Стефана въ связи съ Давидомъ и Мамбреемъ[1], тутъ вновь возвращается къ нему и къ словамъ Самуила присовокупляетъ то, что уже отчасти было имъ отмѣчено касательно литературныхъ трудовъ Стефана; пополняетъ списокъ его работъ перечисленіемъ нѣкоторыхъ новыхъ и, между ними, Толкованія грамматики, *Մեկնութիւն քերականին*. Но вопросъ о томъ, этотъ Стефанъ есть-ли тотъ придворный іерей, „постигшій всѣ философскія и грамматическія искусства", о которомъ упоминаетъ онъ со словъ Самуила, или совершенно другое лицо, повидимому, былъ неясенъ и для самого Киріака. Согласно Самуилу, онъ ставитъ его подъ 222 годъ арм. эры, что равняется 775 году, такъ какъ Самуилъ начало армянской эры ведетъ съ 553 года. Считать опредѣленно обоихъ Стефановъ за одно лицо мѣшала именно эта дата: какъ намъ, такъ названнымъ историкамъ было извѣстно, что Стефанъ Сюніецъ, извѣстный перепиской съ константинопольскимъ патріархомъ Германомъ (715—730) жилъ въ началѣ VIII ст. при католикосѣ Іоаннѣ Одзунцѣ; стало быть, онъ не могъ быть отмѣченъ подъ 775 годомъ. Католикосъ Ананія Мокскій (941—965) въ своихъ письмахъ называетъ въ числѣ участниковъ Хаченскаго собора нѣкоего грамматика Стефана, *Տայր Ստեփաննոս, որ կոչէր քերական*[2]. Не думается, чтобы этотъ Стефанъ имѣлъ какое-нибудь отношеніе къ придворному іерею Стефану, въ виду отдѣляющаго ихъ большого разстоянія времени.

Хронографъ Самуилъ обязанъ занимающимъ насъ свѣдѣніемъ, повидимому, записямъ въ концѣ переводныхъ трудовъ Стефана Сюйица — Немесія, Діонисія Ареопагита и Кирилла Александрійскаго. Записи стереотипны и гласятъ о томъ, что переводы сдѣланы въ Константинополѣ „рукою Давида, ипата и кенара царскаго стола, рукою священника и кердола Стефана, ученика владыки Моисея, епископа Сюніевъ". Онѣ расходятся только въ датѣ. Послѣдняя опредѣ-

1 тамъ же, стр. 17.
2 О. Галустъ, *Անանիա Մոկացի. Արարատ*, 1897, *մարտ*, стр. 134.

ляется тройнымъ исчисленіемъ — годомъ сотворенія, индикта и правленія императора. Числовыя указанія не совпадаютъ другъ съ другомъ и, безспорно, искажены[1]. Но дѣло не въ этомъ. Въ одной изъ записей, той, которая при Немесіи, дается еще дата по армянскому лѣтоисчисленію, именно *Միա*=772 г. Это— несомнѣнно, вставка поздняя, чуждая перу автора записи. Вставка достаточно старая и восходитъ ко временамъ до XII вѣка, до Самуила и Киріака. Она имѣлась уже въ экземплярѣ Немесія,

1 Въ записи Діонисія Ареопагита, напечатанной у Зарбаналяна, *Հայկական Թարգմանութիւնք*, стр. 388, дата перевода значится:

6220 годъ отъ сотворенія міра.
14 годъ индикта греческаго.
II годъ царствованія Филиппа (711—717 г.).

Въ записи схолій Кирилла, напечатанныхъ тамъ же, стр. 519:

6224 годъ отъ сотворенія.
14 годъ индикта.
II годъ царствованія Анастасія (713—716)

Въ записи Немесія тамъ же, стр. 371, а также въ изд., стр. 162:

6227 годъ отъ сотворенія.
14 годъ индикта.
(221 годъ армянской эры).
I годъ царствованія Льва (717—741).

Что цифры неисправны, видно изъ того, что отъ 6220 до 6227 г., т. е. за семь лѣтъ трижды показано индикта 14 число, что явный абсурдъ; если 6220 годъ=14 г. индикта, то 6224 г. долженъ быть=III г. индикта, а 6227= VI г. Дашіанъ, *Մանր ուսումնասիրութիւնք*, стр. 14, находитъ, что 6227 г. сотворенія міра, равный 719 году по Р. X., соотвѣтствуетъ 14 году индикта. Счетъ не совсѣмъ вѣренъ, ибо для опредѣленія года индикта надо дѣлить не 719 на 15, какъ онъ дѣлаетъ, а 719+3, въ виду того, что первый годъ нашей эры, какъ извѣстно, приходился III г. индикта. Поэтому 719 г.=II индикта.

Возможно исправить цифры слѣдующимъ образомъ. Наиболѣе надежная и правильная дата—первый годъ царствованія Льва, 717 годъ; чтобы согласовать его съ годомъ сотворенія міра, слѣдуетъ читать 6225 вмѣсто 6227; годъ же индикта будетъ точно 15, а не 14, который допустимъ въ томъ случаѣ, если годъ Льва начинался съ 716 г. Сообразно этому надо исправить и остальныя даты: вмѣсто II года Анастасія читать III г.=716, что равняется 14 индикта и 6224 сотворенія. Далѣе, въ пѐрвой записи 14 индикта исправить въ 10 (*ժ* вмѣсто *ժդ*), что совпадаетъ съ 6220 годомъ міротв. и II г. Филиппа, именно 712.

Взглядъ на три записи не оставляетъ сомнѣнія, что армянская дата въ третьей записи—интерполяція, исходящая отъ несвѣдущаго грамотея и исправленная въ спискѣ Чамчяна *Պատմութիւն*, II 555, въ *Ճկե*=716. По сообщенію Броссе, Histoire de la Siounie, стр. 83, въ джульфинскомъ спискѣ труда Кирилла тоже значится арм. дата *ՄԻԸ*=779, что также слѣдуетъ считать вставкой.

использованномъ Самуиломъ; оттуда взята дата 775 г. или, какъ у Киріака, 222 г. арм. эры. Упоминаемый въ числѣ современниковъ Стефана Давидъ Ромей никто иной, какъ Давидъ ипатъ записи. Титулъ придворнаго іерея, которымъ величаетъ Самуилъ Стефана, вѣроятнѣе всего, навѣянъ сотрудничествомъ его съ придворнымъ Давидомъ, кенаромъ царскаго стола[1]. Введенный въ заблужденіе армянской датой записи, Самуилъ вынужденъ былъ опустить послѣднюю часть ея, гдѣ говорится о Стефанѣ, какъ объ ученикѣ Моисея, находя ее несоразмѣрнымъ съ тѣмъ, что онъ зналъ объ Стефанѣ, ученикѣ Моисея, жившемъ гораздо раньше. Киріакъ же списываетъ запись цѣликомъ, оставляя вопросъ о тожествѣ Стефановъ открытымъ.

Высказанныя соображенія ведутъ къ признанію, что упоминаемый подъ 775 г. Стефанъ, „постигшій грамматическія искусства“, и есть Стефанъ Сюніецъ.

Это нужно было установить, такъ какъ подъ именемъ Стефана, какъ мы увидимъ, сохранилось два грамматическихъ труда, и мысль о томъ, что кромѣ Стефана Сюнійца существовалъ еще другой одноименный авторъ, могла представить нѣкоторый соблазнъ.

Итакъ, добытыя нами свѣдѣнія сводятся къ тому, что Давидъ, Моисей, Стефанъ написали грамматическіе труды. Эти свѣдѣнія находятъ подкрѣпленіе и должное освѣщеніе у грамматика Іоанна Ерзинкайца. Іоаннъ—одна изъ видныхъ литературныхъ фигуръ той рубежной полосы въ армянской образованности, когда вѣками складывавшіяся представленія объ армянскомъ

1 Естественнѣе было бы *դրան երէց* понять въ смыслѣ іерея при патріаршемъ дворѣ, тѣмъ болѣе, что по разсказу Орбеляна, „Стефанъ былъ сынъ протоіерея великой столицы Арменіи Двина и воспитывался и развивался ученіемъ въ домѣ католикоса, *ի կաթողիկոսարանին Հայոց*, стр. 96. Къ сожалѣнію, сообщеніе это вызываетъ нѣкоторое недовѣріе и, видимо, имѣетъ цѣлью толковать интересующій насъ титулъ *դրան երէց*. Вообще чрезмѣрно хвалебный тонъ Орбеляна въ разсказѣ о жизни Стефана не поддерживается какими нибудь новыми данными, неизвѣстными намъ изъ другихъ источниковъ. Если и замѣчается кое-что новое, то тенденціозный и, подъ часъ, легендарный характеръ подрываетъ его достовѣрность.

прошломъ застываютъ окончательно въ своего рода догматической незыблемости.

Въ занимающей насъ области трудъ Іоанна знаменуетъ собою именно такой моментъ законченности. Онъ — summarium всего того, что сдѣлано до того по грамматической наукѣ и источникъ для дальнѣйшей жизни ея въ послѣдующіе вѣка. Въ немъ Іоаннъ не только подводитъ итогъ фактическимъ матеріаламъ, но и сообщаетъ историко-литературныя свѣдѣнія высокой цѣнности. О нихъ онъ говоритъ во введеніи къ своему труду, которое считаемъ нужнымъ привести цѣликомъ въ оригиналѣ съ дословнымъ переводомъ.

Նախադրութիւն բանի ի ցոյցս պատճառի հաւաքման մեկնութեան քերականին. եւ աղերս խնդրոյ աշխատաւորիս Յոհաննիսի առ սպասաւորսդ բանի:

Ճշմարտութեան հաւատոյ բանին ուղիղ դաւանութեան պահողաց եւ անախտ երկանց ծննդոց՝ դաստիարակ որդւոյ հոգեւորաց, քան զմեղու եւ կաթին քաղցրորակ, ճաշակաց, իմաստութեանն ստեամբք սնընդագործացդ. ընդ ձեզ եւ մանկանց ձերոց նորաբոյս եւ ուսումնատենչ համբակաց, նորոյ Սիոնի սրբոյ գերագոյն գրկաց գգուեալ զաւակաց, ագարակին գանձոյ եւ մարգարտին մեծագնոյ ընդ անցաւոր գոյիս գնողաց, որոց ցանկալի ճոխու-

Предварительное слово для разъясненія причинъ по собиранію толкованій грамматики и молебное обращеніе мое, труженика Іоанна, къ вамъ, служителямъ слова.

Хранителямъ правильнаго исповѣданія истиннаго вѣроученія и кормящимъ грудями мудрости отъ духовныхъ и, болѣе чѣмъ медъ и молоко, сладкихъ яствъ наставника-сына, безпорочныхъ мукъ рожденья — вамъ, за одно и вашимъ дѣтямъ, недоросшимъ и жаждущимъ ученья молодымъ, чадамъ, обласканнымъ въ превысшемъ лонѣ святого новаго Сіона, пріобрѣтателямъ нивы клада и высокоцѣннаго жемчуга вмѣсто преходящаго имущества, для которыхъ богат-

թիւն բանի քան սոփերականն ոսկի, եւ քան զակունս լուսանշոյլս՝ լոյս մտաց եւ ճրագ ընթացից շաւղաց իմաստութեան ջահ տեսողաց. ընկալարուք զաղերս բանի ի շրթանց եւ ապա զընծայս կարկառեալ բազկաց, եթէ հաճոյ թուեսցի ձեզ ըմպել ջուր ի ստոմանէ կաթի ջրոյ կարաւտացելոյ եւ կերակրիլ ի նկանակէ հացից քաղցի սեղանոյ անկեալ փշրանաց:

Հաւանեցուսցէ զձեզ յայս աննախանձութիւն բարուց եւ հեզութիւն հոգւոյ եւ իմաստութեան քաղցր բաղձանք. մի՛ ներհակաբար վարիք ի վարձ քրտանց վաստակաւորի եւ մի սիրով տոչորեցելոյ ի զուգ ուսումնակցացն ազգի զանընդունակն զթութեան շնորհիցէք զատելութիւն: Զի թէպէտ ոչ աղբիւր ջրոյ նոր պատառեցաք եւ ոչ ի կորդ ագարակի սերմանց որայս բարդից հնձեցաք, այլ միայն զխցեալ ջրհորս հարց մերոց բացաք եւ ի նոցունց համբարաց ցորենոյ հաց ի կերակուր գործեալ հասուցաք, բայց ոչ առանց աշխատութեան ուշոյ եւ խստիւ զստինս խորհրդոց ճմլելոյ:

ство слова вожделѣннѣе, чѣмъ золото соферское, и, болѣе чѣмъ лучезарные каменья, желанны умственный свѣтъ и огонь, освѣщающій жизненный путь зрящихъ факелъ мудрости — примите слово-мольбу изъ устъ, а затѣмъ и даръ изъ протянутыхъ рукъ, если угодно будетъ вамъ пить воду изъ сосуда молока, вожделѣнной воды, и питаться крохами хлѣбовъ, павшихъ со стола <для утоленія> голода.

Да склонятъ васъ къ такой независтливости нрава и смиренность духа и сладкіе порывы къ мудрости; не пртивьтесь воздаянію труженнику за труды и не одаряйте ненавистью, неподдающейся жалости, того, кто сгоралъ любовью изъ милосердія къ сонму сотоварищей по ученію. Хотя мы и не разверзли новаго истока воды и не скосили стога сноповъ отъ сѣмянъ на цѣлинѣ полей, а открыли лишь заглохшіе кладези нашихъ отцовъ и, изъ ихъ житницы зерна приготовивъ для ѣды хлѣбъ, доставили <его>, но не безъ напряженія вниманія и тщательнаго выжиманія грудей соображеній.

Եւ այս ոչ ինքնաձեռք համարձակութեամբ վստահացեալ ի զաւրութիւն եւ կամ զգիտութեան փառս յանձն անփառունակ ձգելով, այլ հնազանդ հրամայաւղ հարանց եւ եղբարց հարազատաց խնդրոյ եղաք եւ ի յորդորմանէ յարակցաց յայս յաւժարեցաք:

Զի ի պատահելն մեր յերբեմն ժամանակի ՉԼ թուին մերոյ գնալ յաստուածային քաղաքն Երուսաղէմ, ի տեսութիւն փրկագործ տնաւրինութեան Քրիստոսի աստուծոյ մերոյ: Եւ եկաք յերկիրն հայոց ի Կիլիկէ, ի թագաւորութեանն Լէոնի բարեպաշտի որ յՌուբինեանցն, որդի Հեթմոյ աստուածասիրի, եւ կացաք ժամանակս ինչ առ վերադիտաւղն աթոռոյ սուրբ Լուսաւորչին մերոյ կաթողիկոսն հայոց տէր Յակոբ, հեղինակն հոգւոց եւ հանճարոյ իմաստութեամբ վարժն աստուածաշունչ գրոց, հմուտ եւ զտաւղ բանից իմաստնոց, աննախանձաբար սիրողն եւ պատուաւղն ուսումնասիրաց: Որ եւ հայրն մեր հոգեւոր հրամայեաց մեզ ասել զքերականն դաս իւրոց աշակերտաց, եւ ախորժելի եւ հաւանական եղեւ:

На это мы рѣшились не по самоличной смѣлости, полагаясь на свои силы, либо желая облечь себя, безславнаго, славой ученаго; мы подчинились велѣніямъ отцовъ и просьбѣ родныхъ братьевъ и, по увѣщеванію близкихъ, согласились на это.

Случилось намъ какъ-то въ 730 году нашего лѣтосчисленія ѣхать въ божественный городъ Іерусалимъ на посѣщеніе спасительнаго домостроительства Господа нашего Христа. Мы прибыли въ армянскую землю, въ Киликію, въ царствованіе благочестиваго Леона изъ рода Рубенидовъ, сына боголюбиваго Этума, и остались нѣкоторое время у верховнаго блюстителя престола святого Просвѣтителя нашего, католикоса армянъ, владыки Якова, духовнаго вождя и по мудрости ума начитаннаго въ священномъ писаніи, свѣдущаго толкователя твореній философовъ, независтливаго любителя и почитателя ученыхъ. Онъ же, нашъ духовный отецъ, велѣлъ намъ давать уроки грамматики его ученикамъ, и уроки понравились ему и заслужили

Վասն որոյ խնդրեաց ի մէջ պարզութիւն առնել մեկնութեան նորին եւ լնուլ զթերին մնացեալ ի վերլուծական բանից մեկնողացն: Որ եւ աւուրս ինչ մնաց գործն անկատար սակս անպարապ գոլոյ եւ անդորր ի տեղւոյ:

Եւ ապա շնորհազարդ ոմն ի վարդապետաց եկեղեցւոյ, Յոհաննէս անուն, հեզհոգի եւ առաքինասէր, կացեալ ժամանակս յոլովս ի պաշտաւն սպասաւորութեան եկեղեցւոյ ի դուռն սուրբ Կարապետին որ ի Տարաւն, եւ ըստ շնորհի յաջողելոյն աստուծոյ հասեալ ի վարդապետական. աթոռ ասել դաս եւ մեկնել զգիրս աստուածաշունչ աշակերտելոցն եկեղեցւոյ մանկանց. նա իսկ թախանձելի թղթով եւ աղերսական բանիւ խնդրեաց ի մէնջ զայս իրագործութիւն, իբր յոյժ տեղեակ գոլոյ իւր լուծողական մեկնութեամբ յայտնեցելոցն եւ անյայտ եւ ծածուկ մնացելոցն:

Այլ եւ որ առ մեզ էին ուսումնակիցք եղբարք փափաքելով փութացուցանէին զմեզ յայս: Եւ մեր զի թէպէտ առձեռն էր պատճառն տկարու-

его одобреніе. Вслѣдствіе этого онъ просилъ насъ упростить толкованіе ея и восполнить то, что осталось недоконченнымъ въ комментаріяхъ толкователей. Но дѣло это осталось нѣкоторое время безъ выполненія, за неимѣніемъ досуга и постоянства мѣста.

Впослѣдствіи же нѣкто изъ учителей церкви, по имени Іоаннъ, даровитый, смиренный душой, любящій добродѣтель, состоявшій долгое время на служеніи церкви въ обители святого Карапета (Предтечи) въ Таронѣ и милостью божьей успѣвшій добиться учительской каѳедры для чтенія лекцій и толкованія священнаго писанія учащимся служителямъ церкви—онъ самъ просилъ насъ увѣщевательнымъ письмомъ и молебнымъ словомъ выполнить сіе дѣло, какъ человѣкъ, прекрасно освѣдомленный во всемъ, что извѣстно изъ толкованій и что остается еще неизвѣстнымъ и скрытымъ.

Равнымъ образомъ и находившіеся при насъ братья, сотоварищи по ученію, желая того же, торопили насъ къ тому <дѣлу>. Хотя и у насъ

թիւն մարմնոյ եւ անբաւականութիւն բանի, եւ տեղի եւս անպատշաճ ունողի, եւ կեանս ամբոխականս վասն նեղութեանցն, որ յաւուրս մերոյ ժամանակիս, մնայր անգործ յաւժարութիւն խնդրոյն:

Իսկ շնորհ ողորմութեանն աստուծոյ գթացեալ ի մեզ, այն որ տա թեւս աղաւնւոյ Հոգւոյն արժանաւորաց եւ յարուցանէ զանկեալ բազմամեա անդամալոյծն, արձակեաց եւ զիս ի կապոյ շղթայից երկրաւոր ցնորից: Եւ ետ դուզնաքեա անապատ ի հանգիստ եւ զիւտ անթեվանի եւ հասոյց ի լեառն հանգստեան սուրբ Լուսաւորչին մերոյ սրբոյն Գրիգորի, յանապատն որ ընդ հովանեաւ նորին, յորում՛ ի մանկական հասակին էաք վարժեալ յուսումն դպրութեան, յանապատն որ յանուն սուրբ Մինասին:

Անդ սկիզբն արարաք եղբարց ոմանց ասել զգիրս աստուածաշունչս եւ ի յիշումն ածաք զխնդիրս պատկառելի եղբարցն: Եւ յաստուած ապաւինեալ եւ ի շնորհս սուրբ Լուսաւորչին, եւ եկեղեցեաց սուրբ լերինս, եւ յաղաւթս

была на лицо причина — немощь тѣла и неудовлетворительность мысли, но къ тому же и неудобство мѣста и тревожная жизнь изъ за стѣсненій, бывшихъ въ наше время, не позволяли исполнить принятое предложеніе.

Однако благодать божьей милости, сжалившись надъ нами — та, которая даетъ крылья голубя духа достойнымъ и подымаетъ лежачаго многолѣтняго разслабленнаго — освободила и меня изъ оковъ цѣпей земной бренности. Она дала скромную пустынь на покой и на пристанище, доставила на гору покоя Просвѣтителя нашего святого Григорія, въ пустыни, находящіяся подъ его сѣнью, гдѣ въ дѣтскомъ возрастѣ мы упражнялись въ грамотѣ — въ пустыни имени святого Миная.

Тамъ мы приступили къ чтенію лекцій по священному писанію для нѣкоторыхъ братьевъ и вспомнили просьбу степенныхъ братьевъ. Въ упованіи на бога и на благодать святого Просвѣтителя и церквей на св. горахъ, а также на

եւ յոյս խնդրողացն, զայս առաջին պտուղ յանապատի կենաց ընծայեցաք սուրբ եկեղեցւոյ մանկանց:

Բայց ցուցից ձեզ եւ զայս, զի մի՛ յաւելորդ եւ յանպէտս թուիցի աշխատութիւնս մեր: Վասնզի մեծապատիւ իշխան Մագիստրոս, որդի Վասակայ մարտիրոսի եւ հայր կաթողիկոսին տեառն Գրիգորիսի, տէր Վահրամ կոչեցելոյ, աշխատել էր ի հաւաքումն մեկնութեան սորա. եւ մինչ առ մերս ժամանակ այնու վարժէին վարդապետքն մեր զաշակերտեալսն իւրեանց:

Ապա զինչ հարկ էր այլոց ի մէնջ զայս խնդրողաց, կամ մեր առ այս ձեռնարկութիւն յաւժարելոյ: Ու ասացից նախ զպակասութիւն առաջնոյն. եւ երկրորդ զմերն յաւելուած բանից, եւ երրորդ սակաւ ինչ պատուէր հանճարասիրացդ աւանդեցից: Զի հմուտն իմաստութեան Մագիստրոս իշխանն, աշխատեալ ի սմա, եւ երեք մեկնչաց բանս առ միմեանս եդեալ՝ զԴաւթի փիլիսոփայի եւ զՄովսէսի քերթողի եւ զմիւս իմաստնոյ, որոյ ոչ էր գրեալ անունն. արարեալ եւ ինքն յաւելուած

молитвы и чаянія просителей, поднесли мы сей первый плодъ въ пустыни жизни чадамъ св. церкви.

Но разъясню вамъ и слѣдующее, дабы не показался нашъ трудъ излишнимъ и ненужнымъ. Многочтимый князь Магистръ, сынъ мученика Васака и отецъ католикоса владыки Григориса, называемаго владыкой Ваһрамомъ, трудился надъ собираніемъ толкованій грамматики; и до нашего времени наши учителя по его труду обучали своихъ учениковъ.

Что же заставляло другихъ просить насъ о семъ, или же насъ согласиться на такое предпріятіе? Я скажу: во-первыхъ недостатки перваго, во-вторыхъ, наши собственныя добавленія и въ третьихъ, сдѣлаю вамъ, любителямъ толковаго, кое-какія указанія. Свѣдущій въ мудрости князь Магистръ, работая надъ этимъ дѣломъ, расположилъ рядомъ толкованія трехъ комментаторовъ, философа Давида, кердола Моисея и еще другого мудреца, чье имя не отмѣчено имъ, прибавилъ онъ отъ себя и

քանից յինքենէ, որոյ տացէ տէր վարձս աշխատանացն, զի ընդ իշխանական հոգաբարձութեանն եւ զայս ընծեռեաց մեզ աւժիտս:

Բայց զքանս մեկնողացն ոչ էր խառնեալ ընդ միմեանս եւ ոչ զիւրաքանչիւր մեկնութիւն հանդէպ եւ կշիռ քանին եղեալ: Էին եւ այլ մեկնիչք որք ոչ էին հանդիպե‹ա›լ նմա: Եւ բազումք ի մասանց քանին ոչ ունէին զմեկնութիւն. եւ էր զի կրկին եւ երեքկին էր եղեալ զերից մեկնչացն: Եւ կարգ շարադրութեան, թէ ո՞ր առաջին եւ ո՞ր երկրորդն, ոչ ունէր զյարմարութիւն: Սակս այսորիկ որոց ոչ գոյր լուծումն տարակոյս առնէր մտաց եւ որոց կրկին էր՝ ձանձրութիւն ընթերցողին: Եւ նախադասութիւն եւ ստորադասութիւն ոչ ըստ տեղւոյ գոլով աշխատանս էր շարաքանութեան:

Իսկ մեր ժամանակաւ տարեալ հոգք ժողովել զմեկնութիւնս քերականին եւ զտաք առանձնակի զամենեցունց արարեալսն եւ եղեալ ի մի

кое-какія дополненія; да воздастъ ему господь за труды, за то, что при княжеской заботливости и этотъ даръ онъ поднесъ намъ.

Но у него слова трехъ толкователей не были смѣшаны между собою и не всегда толкованіе было помѣщено кстати и въ соотвѣтствіи съ толкуемымъ. Кромѣ того, были и другіе толкователи, которые не встрѣчались ему. Далѣе, многія изъ частей рѣчи не были снабжены толкованіями, между тѣмъ иная приводилась двукратно и троекратно съ комментаріями трехъ толкователей. Наконецъ, и порядокъ изложенія — что сперва и что потомъ — не представлялъ системы. Вслѣдствіе этого, тѣ части, кои не имѣли толкованія, вызывали сомнѣнія въ умахъ, а тѣ, у которыхъ имѣлись повторныя толкованія, утомляли читателя. Расположеніе же матеріала задъ впередъ, не по мѣсту, затрудняло изложеніе.

Мы, озабоченные съ нѣкотораго времени сводкой толкованій грамматики, нашли толкованія всѣхъ въ отдѣльности, помѣщенныя въ одной книгѣ. Об-

գիրք: Զոր ուսումնասէր պարոնն Յոհաննէս, որդի մեծապատիւ եպիսկոպոսին մայրաքաղաքին Եզնկայի, գտեալ ուրեք աւրինակս հին եւ տուեալ փոխել, յորում էր Դաւթի փիլիսոփային եւ Մովսիսի քերթողին եւ այլ գ̄ մեկնիչս առանց անուան մեկնողին. էր ի նմա եւ Բարսղի մեկնութիւն: Գտայ եւ յանապատն Դերջնա զՀամամայ Արեւելից վարդապետի մեկնութիւնն. այլ եւ ի բառագրոցն Ըռրստակիսի, յայսոցիկ մեկնողաց գրոց, այլ եւ աստի եւ անտի լուծումն բանից արարեալ մերոց իմաստնոց: Եւ էր զոր յայլ իմաստասիրական գրոց զյարմարն եւ զդէպն եւ զնմանն բերեալ եդաք ընդ համազաւրի բանին եւ յայսցանէ ամենեցունց արարաք զմեկնութիւնս զայս: Եւ էր զի ի զաւրութենէ սոցուն եւ շնորհաց ի մերս ծնանէր պիտանութիւն բանի ի միտս: Եւ զամենայն մեկնողացն բան կշիռ եւ համդէպ բանին եդաք. զկրկին եւ զերեքկին բանիցն երկարութիւն ի միաւորութիւն խառնեցաք. եւ որոց ոչ գոյր լուծումն մասանց բանի, լիով եւ անթերի գտեալ լցաք

разованный господинъ Іоаннъ, сынъ многочтимаго епископа метрополіи Ерзинки, нашелъ гдѣ-то старый экземпляръ <этой книги> и далъ снять съ него копію. Въ немъ находились труды философа Давида, кердола Моисея и еще третьяго толкователя безъ имени автора; тутъ же имѣлось еще толкованіе Барсега (Василія). Я же нашелъ въ пустынѣ Дерджана толкованіе Амама, вардапета съ Востока; изъ словарей Аристакеса и изъ этихъ книгъ толкователей, а также отсюда, оттуда <взявъ>, мы составили толкованіе къ словамъ нашихъ мудрецовъ. Порой и изъ другихъ философскихъ книгъ почерпнувъ подходящее, пригодное и сходное, размѣщали по равносильнымъ имъ мѣстамъ. Изъ всего этого мы и составили сіе толкованіе. Иногда подъ вліяніемъ или благодаря имъ и въ нашей мысли зарождались полезныя соображенія. Все, что исходило отъ толкователей, расположено у насъ впопадъ и въ соотвѣтствіи съ толкуемымъ. Двукратныя и троекратныя длинныя повторенія, смѣшавъ, мы слили

զթերութիւն: Բազում եւ այլ դրունս բանական արուեստի յայլմէ տեղւոյ առ ազգակիցն խառնեալ յաւելաք:

въ единое и къ тѣмъ частямъ рѣчи, у которыхъ недоставало толкованій, отыскавъ толкованіе въ полности, пополняли пробѣлы. Много другихъ главъ сего разумнаго искусства мы прибавили, взявъ изъ другого мѣста и приложивъ къ сроднымъ главамъ.

Էր զի եւ յարուեստ բանականութեանս անուանց զյոլովս, որ անծանաւթ էր մերում ազգի, որոց հասու եղաք, փոքր ի շատէ նշանակելով, ծանաւթ մանկանց եկեղեցւոյ արարաք: Եւ այսպէս զմերս դիտաւորութեան աւարտեալ մաւր մեր եկեղեցւոյ սրբոյ ընծայեցաք եւ զմանկունս ուսման ի փոյթ սորին յաւժարամիտ արարաք:

Было также многое по разумному искусству объ имени, неизвѣстное нашему народу, которое мы познали и, отмѣтивъ малое отъ многаго, повѣдали его чадамъ св. церкви. И такимъ образомъ мы выполнили свою задачу и поднесли свой трудъ нашей матери св. церкви и пріохотили чадъ ея къ болѣе ревнивому изученію его.

Վասն որոյ պատուիրեմ ձեզ եւ յոյժ աղաչանաւք հայցեմ, մի՛ անփոյթ առնէք կըրթիլ վարժմամբ փոքու այսու գրովք, զի մեծամեծ եւ յոլովս է տուաւղ զաճումն մտաց եւ բազմաց է սա բանալի իմաստութեան դրանց:

Поэтому прошу васъ и горячо умоляю не пренебрегать изученіемъ сей маленькой книжки, ибо она даетъ большое и разностороннее развитіе уму, а для многихъ она ключъ отъ вратъ мудрости.

Եւ յոյժ սրտաքեկեալ խոցիմ, յորժամ տեսանեմ զազգըս մեր անփոյթ արարեալ զիմաստասիրական ուսմանց եւ զհմտութենէ արհեստից բա-

Сильно сокрушенный въ сердцѣ, болѣю, видя, что нашъ народъ не радѣетъ о философскихъ познаніяхъ и не свѣдущъ въ разумныхъ искусствахъ до

նակմանաց, մինչ զի զհանգամանս անուանց իմաստասիրացն զորոց անտեղեակ գոլով, զորս յայտնեալ են հարքն մեր ի գիրս իւրեանց, զոր ընթեռնումք. զոր այժմ երկարութիւն համարիմ յիշել զանուանն եւ կամ զպատճառ հեղգութեան ազգիս:

Այլ միայն զայս պատուիրեմ, մի՛ ոք որ անտեղեակն է արհեստի գրչութեան ձեռնարկեսցէ գրել զսա եւ տապալել զերկս աշխատութեան բանասիրացն. այլ ստոյգ եւ ուղիղ գրչաց տացէ փոխել, զի իւր եւ այլոց լիցի պիտանացու:

Եւ մի ոք նեղապատեալ ձանձրութեամբ թողցէ զսակաւ բանք նախադրութեան իբրեւ զաւելորդ, որք փոխէքդ աւրինակաւ, կամ որք ասէք զսոյն աշակերտաց, իբր յոլով աշխատութեան զսակաւն ոչ տալով բարեմտութեամբ փոխարէն սիրոյ. եւ այսոքիկ այսքան:

Այսուհետեւ ի սկիզբն եկեսցուք առաջիկա գրոցս, զոր տէր առաջնորդեսցէ: ՈՀ զաղքատս ի պատուական գանձէս յիշեա ի տէր:

того, что не знаютъ даже названій тѣхъ философскихъ книгъ, на которыя ссылаются наши отцы въ своихъ трудахъ, читаемыхъ нами. Долго будетъ, думаю, перечислять ихъ названія или объяснять причины лѣни нашего народа.

Но я заповѣдаю вамъ только слѣдующее: кто не обладаетъ искусствомъ писанія, да не принимается за переписываніе сего труда, чтобы не уничтожить старательныхъ трудовъ ученыхъ. Надо дать снять копію тѣмъ, кто умѣетъ писать правильно и точно, чтобы книга оказалась пригодной и ему и другимъ.

Пусть никто изъ васъ не опускаетъ, угнетенный скукой, сіе небольшое вступительное слово, какъ излишнее — снимаете-ли вы копію, или преподаете ученикамъ — не желая воздать благодушно за большой трудъ сіе малое въ знакъ любви. Да будетъ столько.

Нынѣ приступимъ къ предстоящему труду, въ чемъ да руководитъ Господь. О, меня, нищаго симъ честнымъ сокровищемъ, помяни въ Господѣ!

Въ сообщеніи Іоанна заключается рядъ цѣнныхъ для нашей задачи указаній. Указанія, вполнѣ ясныя, устанавливаютъ существованіе грамматическихъ трудовъ Давида, Моисея и третьяго, неизвѣстнаго по имени, автора, называемаго имъ же Анонимомъ.

Ими пользовался Григорій при составленіи своей грамматики и пользовался такъ широко, что трудъ его представлялъ собою скорѣе сводку изъ названныхъ авторовъ съ кое-какими дополненіями отъ него самого. Далѣе, Іоаннъ увѣряетъ, что и онъ самъ располагалъ трудами Давида, Моисея и Анонима по списку, доставленному ему образованнымъ грамотеемъ Іоанномъ, родомъ изъ того же города Ерзинки, откуда происходилъ нашъ авторъ. Труды трехъ авторовъ содержались въ одной книгѣ, гдѣ имѣлось также толкованіе Барсега, автора, не знакомаго или не использованнаго Магистромъ. Іоаннъ досталъ еще трудъ Амама, котораго также не было въ рукахъ Магистра. Помимо этого, онъ привлекъ еще словарь Аристакеса и другіе источники философскаго или иного содержанія и на основаніи всѣхъ этихъ матеріаловъ сочинилъ свой трудъ. Іоаннъ предвосхищаетъ вопросъ, могущій возникнуть у читателя, и самъ же даетъ объясненіе: при наличности труда Магистра, человѣка съ громкимъ именемъ — труда, принятаго въ школахъ какъ учебникъ — какая же нужда была въ новомъ предпріятіи Іоанна?

По разъясненію Іоанна, трудъ Магистра страдалъ нѣкоторыми недостатками. Существенный изъ нихъ — безсистемность изложенія. Она выражалась въ томъ, что толкованія трехъ авторовъ „не были у него смѣшаны между собою", а слѣдовали другъ за другомъ врозь, вслѣдствіе чего иногда толкованіе по мѣсту, имъ занимаемому, не отвѣчало толкуемому тексту.

Чтобы вникнуть въ смыслъ этихъ словъ, надо знать, что труды упомянутыхъ авторовъ, Давида, Моисея и Анонима, представляли собою ничто иное, какъ толкованіе къ тексту Діонисія. При этомъ каждая глава разбиралась по отдѣльнымъ ея частямъ и параграфамъ. Къ данной главѣ, скажемъ, имѣлось толкованіе у Давида, Моисея и Анонима. Магистръ приводилъ ихъ такъ, какъ

есть, расположивъ одно за другимъ. Между тѣмъ можно было расположить матеріалы по параграфамъ, то есть выдѣлить изъ коментарія то, что каждый изъ нихъ говоритъ по данному параграфу, свести ихъ слова и поставить подъ этотъ параграфъ.

Разложеніе матеріала по параграфамъ Іоанну кажется болѣе стройнымъ и цѣлесообразнымъ, чѣмъ по главамъ. При такомъ изложеніи исключается возможность повтореній, что неизбѣжно по той системѣ, которой держался Магистръ. Прочитавъ толкованіе, допустимъ Давида, къ какой нибудь части рѣчи, скажемъ, имени, читатель ожидаетъ перейти къ слѣдующей части рѣчи. Но тутъ ему предлагаютъ вновь толкованіе, хотя другого автора, но на ту же тему, на ту же часть рѣчи; послѣ того, слѣдуетъ еще третье толкованіе, Анонима. Вотъ на такого рода повторенія, на постоянное возвращеніе къ одному тому же предмету, и сѣтуетъ нашъ авторъ, считая это утомительнымъ.

Въ числѣ недостатковъ труда Григорія Іоаннъ отмѣчаетъ пробѣлы, имѣющіеся въ немъ, а также неполноту въ смыслѣ неиспользованія имъ нѣкоторыхъ матеріаловъ, напримѣръ, толкованія Барсега и Амама и др. Дополненія и прибавленія Іоанна, весь тотъ излишекъ, который наблюдается у него противъ Магистра, прослѣженъ нами по ихъ источникамъ. Но сейчасъ не эта сторона дѣла насъ занимаетъ. Въ настоящей работѣ насъ интересуетъ исключительно то, что соединяетъ трудъ Іоанна съ Магистромъ, то, что является у нихъ общимъ. Критическія замѣчанія Іоанна относительно Мигистра, въ частности, его системы изложенія даетъ намъ ключъ къ открытію и къ возстановленію ряда утерянныхъ трудовъ.

Грамматическій трудъ Іоанна отличается нѣкоторыми весьма интересными особенностями. Это — любопытный образецъ литературной мозаики, искусно сотканной изъ кусковъ, выдержекъ, заимствованій изъ разныхъ источниковъ. Во всей книгѣ самому автору принадлежитъ нѣсколько страницъ, не считая вступительныхъ и заключительныхъ главъ. Задача его сводилась къ умѣлому связыванію разнообразныхъ, часто другъ другу чу-

ждыхъ, отрывковъ въ нѣчто цѣлое. Главное достоинство труда Іоанна заключается въ томъ, что онъ съ пріемомъ отличнаго филолога отмѣчаетъ на полѣ противъ каждой цитаты имя автора, или источникъ, откуда она взята. Такой пріемъ изложенія замѣчается у ученаго монаха Вардана, извѣстнаго историка, въ его толкованіи на книгу Бытія. Трудъ этотъ еще не изданъ и намъ былъ доступенъ по рукописнымъ спискамъ вѣнскихъ и венеціанскихъ мхитаристовъ. Мы замѣтили, что на поляхъ значатся источники приводимыхъ выдержекъ. Отъ Вардана, быть можетъ, и унаслѣдовалъ этотъ пріемъ Іоаннъ, который считалъ себя ученикомъ его[1]. Благодаря указыванію источниковъ, трудъ Іоанна представляетъ большой историко-литературный интересъ. Если бы у насъ не было грамматики Григорія Магистра, то по одному труду Іоанна можно было составить понятіе о нѣкоторыхъ, не дошедшихъ до насъ, произведеніяхъ. Нужно было извлечь изъ него отрывки и выдержки, относимые имъ къ тому или другому автору, свести ихъ и расположить по порядку, соотвѣтствующему грамматикѣ Діонисія. Въ этомъ случаѣ осталось бы сомнѣніе, насколько возстановленный такимъ образомъ текстъ, сшитый, такъ сказать, изъ лоскутьевъ, является цѣльнымъ, и нѣтъ-ли промежуточныхъ отпавшихъ частей.

Трудъ Магистра разрѣшаетъ законныя сомнѣнія. При сопоставленіи контекстовъ у обоихъ авторовъ обнаруживается любопытный фактъ: что у Іоанна приводится разбросанно, по клочкамъ, иногда по фразамъ, даже словамъ, то же самое у Магистра имѣется слитно въ видѣ цѣльнаго отрывка. Иначе говоря, Магистръ и Іоаннъ располагали общими источниками, но пользовались разно: Магистръ беретъ цѣлыми отрывками, а Іоаннъ эти же отрывки дробитъ на кусочки и размѣщаетъ ихъ порознь, переплетая съ подобными же цитатами изъ другихъ авторовъ.

1 Въ записи сочиненія „о небесномъ движеніи“: *Ես նուաստ Յոհաննէս Երզնկայեցի, աշակերտ Հոգելից Հօրն եւ սուրբ վարդապետին Վարդանայ*. Алишанъ, *Հայապատում*, стр. 512.

Магистръ не обозначаетъ своихъ источниковъ, а Іоаннъ противъ каждой цитаты приписываетъ на полѣ имя ея автора. Указанія Іоанна служатъ одновременно и для разбора труда Магистра, для расчлененія и выдѣленія изъ его состава того, что принадлежитъ каждому изъ использованныхъ имъ авторовъ. Наша задача заключается въ томъ, чтобы путемъ сличенія контекстовъ у обоихъ авторовъ, Магистра и Іоанна, возстановить воспринятые ими ранніе труды.

Для выполненія поставленной задачи, прежде всего нужно было установить степень достовѣрности указаній Іоанна—исходнаго пункта и главной опоры нашей работы — выяснить, какъ далеко можетъ простираться наше довѣріе къ нимъ. Для повѣрки указаній, разбросанныхъ на поляхъ, необходимъ былъ критическій аппаратъ съ пріемами, отнюдь не исчерпывающимися простымъ сличеніемъ рукописныхъ списковъ.

Дѣло въ томъ, что не всегда ясно отношеніе между текстомъ и приписаннымъ къ нему на полѣ именемъ автора. Очень часто трудно бываетъ опредѣлить, гдѣ начало или конецъ отрывка, относимаго къ данному имени. Іоаннъ обращается со своими источниками вольно: занимаетъ-ли оттуда страницы, фразы, или отдѣльныя слова, онъ не ставитъ ихъ отдѣльно, не изолируетъ, а нанизываетъ на общей нити связнаго изложенія совокупно съ подобными же заимствованіями изъ другихъ авторовъ. Иногда получается такая смѣсь, что авторъ вынужденъ бываетъ выставлять противъ нея нѣсколько именъ вмѣстѣ.

Вслѣдствіе этого не всегда дается опредѣлить, что кому принадлежитъ. Это было не подъ силу и переписчикамъ, заурядным грамотеямъ; подъ ихъ перомъ обозначаемыя на поляхъ имена нерѣдко скользили то вверхъ, то внизъ, иногда на нѣсколько строкъ, въ зависимости прежде всего отъ чисто внѣшнихъ условій. При всемъ желаніи держаться оригинала возможно ближе, писцы не могли сообразоваться такъ, чтобы списать всю рукопись строка въ строку. Достаточно было различія въ форматѣ, чтобы строки распредѣлялись иначе и тѣмъ внесли бы

разстройство въ мѣстоположеніи тѣхъ именъ авторовъ, которыя стояли на полѣ противъ данныхъ строкъ.

Врядъ-ли можно было пособить дѣлу съ нашей стороны сличеніемъ рукописей. Впрочемъ и нужды не было въ этомъ, въ виду несомнѣнныхъ качествъ списка, легшаго въ основаніе нашей работы, списка Тороса. Тѣмъ не менѣе порой приходилось обращаться и къ другимъ спискамъ. Бывали случаи, когда ожидаемаго имени недоставало на полѣ, или замѣчался неправильный сдвигъ именъ выше или ниже соотвѣтственныхъ строкъ. Ясно было, что и лучшій списокъ не свободенъ отъ погрѣшностей[1]. Рукописи безсильны были разсѣять недоумѣнія, возникавшія въ теченіе работы. Насъ выручалъ въ такихъ случаяхъ исключительно методъ, положенный въ основу нашего изслѣдованія.

Для того, чтобы разобраться въ грамматическихъ трактатахъ армянскихъ авторовъ, необходимо прежде всего прекрасное знакомство съ текстомъ Діонисія. Всѣ трактаты вращаются вокругъ Искусства Діонисія, называвшагося у нихъ грамматикой par excellence, *քերական*. Поэтому, мы принялись за изученіе Діонисія и не почли излишнимъ дать новое его изданіе съ привлеченіемъ многихъ рукописей[2]. Григорій и Іоаннъ слѣдуютъ по стопамъ Діонисія, при чемъ каждый разъ приводятъ его слова, а затѣмъ предлагаютъ собственные комментаріи. Такой системы держались и болѣе древніе авторы, использованные ими.

Если вчитаться въ текстъ Григорія, то не трудно замѣтить, что въ большинствѣ случаевъ подъ однимъ и тѣмъ же параграфомъ помѣщено нѣсколько толкованій, къ одному и тому же вопросу возвращается вновь и вновь. Ясно, что онъ имѣлъ передъ собою труды разныхъ авторовъ и приводилъ слова каждаго изъ нихъ. Кто такіе они, и кому что принадлежитъ — за отвѣ-

1 Такъ, напримѣръ, въ спискѣ Тороса, если только мы не просмотрѣли, пропущено имя Давила противъ текста 1727-8, а также имя Анонима къ 1438-17.

2 Первое изданіе появилось въ Парижѣ въ 1830 году по двумъ хранящимся въ Національной библіотекѣ спискамъ Іоанна Ерзинкайца стараніемъ Шаана Джурпета: Grammaire de Denis de Thrace, Memoires sur les langues dialectes et patois.

томъ и разъясненіями направляемся къ Іоанну: онъ либо списываетъ у Григорія данное мѣсто цѣликомъ, либо приводитъ тѣ же разсужденія въ разбивку, по урывкамъ, иногда вставленнымъ въ слова, взятыя изъ другихъ источниковъ. Но вездѣ на полѣ противъ каждой цитаты указывается имъ личность автора. При такомъ положеніи дѣла, встрѣчающіяся въ указаніяхъ неточности, о которыхъ упомянули выше, теряютъ значеніе серіозной помѣхи во многихъ случаяхъ. Дѣйствительно, разъ то, что имѣется разрозненно у Іоанна, и въ цѣльномъ видѣ у Магистра, то никакой трудности нѣтъ установить на основаніи Магистра, гдѣ начало и конецъ даннаго отрывка у Іоанна, если даже имя автора его окажется отмѣченнымъ на полѣ неисправно выше или ниже принадлежащихъ ему строкъ. Однимъ словомъ, по Іоанну опредѣляемъ автора даннаго отрывка, а по Магистру устанавливаемъ точный размѣръ его.

Все это и вообще процессъ нашей работы предсталъ бы читателю нагляднѣе, если бы мы издали одновременно съ Магистромъ и трудъ Іоанна. Но изданіе его пришлось отложить. Впрочемъ, обнародованіе грамматики Магистра обставлено у насъ такъ, что и безъ этого суть дѣла выступаетъ передъ нами съ достаточной ясностью.

Трудъ Магистра, поглотившій толкованія раннихъ авторовъ, самъ въ свою очередь вошелъ цѣликомъ въ составъ грамматики Іоанна. Отношеніе его къ поглощеннымъ авторамъ, какъ и отношеніе къ нему Іоанна, проглядываетъ въ нашемъ изданіи рельефно. Сводный трудъ Магистра разложенъ на составныя части; сбоку, въ началѣ строки передъ каждымъ отрывкомъ, обозначено нами имя его автора на основаніи данныхъ Іоанна и заключено въ скобку съ правой стороны[1]. Результаты оправдываютъ вполнѣ заголовокъ труда Магистра, свидѣтельствующій о томъ, что трудъ состоитъ изъ произведеній другихъ

1 Поправки наши обозначены такими же скобками съ обѣихъ сторонъ, если даннаго имени, по нашему предположенію, недоставало; круглыя же скобки обозначаютъ, что таковое лишне.

съ добавленіями автора. Этими другими оказались Давидъ, Анонимъ, Моисей и Стефанъ. Выдѣливъ то, что принадлежитъ каждому изъ нихъ, мы помѣстили врозь подъ соотвѣтствующими именами.

Получились болѣе или менѣе цѣльные трактаты, въ особенности Давида и Стефана, отвѣчающіе на многія статьи Діонисія. Ради облегченія пониманія ихъ, мы нашли нужнымъ предпослать каждому отрывку соотвѣтствующую статью или параграфъ Діонисія, отдѣливъ ее отъ текста особой скобкой[1]. На полѣ указываются страницы трудовъ Магистра и Іоанна по ихъ рукописямъ *Ս. ղ.* 875 и *Լ. զ.* 306[2]. Указанія имѣютъ цѣлью иллюстрировать, въ какой связи или послѣдовательности идутъ части даннаго текста у обоихъ компиляторовъ. Какъ сказано, заимствованія изъ разныхъ авторовъ у нихъ перемежаются между собою. Указанныя нами на полѣ страницы отмѣчаютъ только начало заимствованнаго отрывка, сколько бы страницъ онъ ни занималъ въ рукописи. Если на одной и той же страницѣ текстъ прерывается нѣсколько разъ, то каждый разъ выставляется страница; если же текстъ идетъ сплошной полосой на нѣсколько страницъ или листовъ, то въ этомъ случаѣ довольствуемся лишь указаніемъ начальной страницы.

По числу повтореній на полѣ M и E можно судить о томъ, какъ часто пересѣкается данный текстъ чуждыми элементами у того и другого. Это же наблюденіе даетъ возможность провѣрить замѣчанія Іоанна о трудѣ Магистра и объ его къ нему отношеніи.

Прежде всего вызываютъ нѣкоторое недоумѣніе слова Іоанна о томъ, что Магистръ пользовался тремя толкователями, Давидомъ, Моисеемъ и Анонимомъ. Между тѣмъ анализъ труда Магистра показываетъ, что имъ использованъ еще Стефанъ. Ко-

1 Гдѣ нѣтъ скобки, значитъ, Діонисіева слова приведены самимъ авторомъ толкованія.

2 Цифры при M указываютъ страницы рукописи, а при E — листы по нашей пагинаціи.

нечно, пропускъ имени Стефана можно поставить въ счетъ неисправности списка[1], но думается, вѣрнѣе всего, это — простой lapsus, допущенный перомъ самого автора.

По завѣренію Іоанна, „слова толкователей у Магистра не были смѣшаны между собой“[2]. Это положеніе въ общемъ оправдывается: дѣйствительно, за исключеніемъ первыхъ двухъ главъ, гдѣ Магистръ пытается перемѣшать между собой данныя своихъ источниковъ, во всей остальной части онъ придерживается отмѣченной Іоанномъ системы. Это можно прослѣдить и по нашему изданію. Начиная съ третьей главы, Магистръ приводитъ толкованія упомянутыхъ авторовъ врозь; такъ, напримѣръ, въ

III гл. идутъ по порядку Моисей, Давидъ, Анонимъ, Стефанъ.

IV гл. Стефанъ, Мойсей, Анонимъ, Давидъ.

V гл. Давидъ, Анонимъ, Моисей.

VI гл. Давидъ, Анонимъ, Стефанъ, Моисей и т. д.

Разница между системами изложенія Магистра и Іоанна очень картинно выступаетъ въ XIII главѣ объ имени[3]. У Магистра приводится толкованіе Давида (за которымъ слѣдуютъ дополненія самого Магистра), потомъ толкованіе на ту же тему Анонима, затѣмъ Стефана и наконецъ Моисея. Между тѣмъ какъ у Іоанна толкованія четырехъ авторовъ переплетены между собой; вслѣдствіе чего сплошной текстъ Давида объ имени разбитъ у него десятка на три кусковъ. Діонисій различаетъ до 23 видовъ имени. Магистръ помѣщаетъ толкованія всѣхъ 23 видовъ сначала по Давиду, потомъ по Анониму и пр. А Іоаннъ извлекаетъ у каждаго изъ нихъ то, что они говорятъ по данному виду имени и помѣщаетъ все вмѣстѣ. Такъ, напримѣръ, послѣ словъ Давида, скажемъ, о синонимѣ *փաղանուն*, стр. 109 16–19, слѣдуютъ у Іоанна непосредственно слова Анонима о томъ же, 144 22–24, далѣе слова Стефана, 209 14–18, также на ту же тему. Затѣмъ

1 Вмѣсто *երեք* (pro գ̃) *մեկնչաց*, стр. 87, можно читать դ̃ *մեկնչաց*, и ниже послѣ *զՄովսէսի* прибавить ⟨*եւ զՍտեփանի*⟩.

2 стр. 88.

3 стр. 238—245.

уже онъ, Іоаннъ, переходитъ къ слѣдующему виду имени, къ ферониму, *բերանուն*, и приводитъ толкованія тѣхъ же авторовъ подрядъ, начиная съ Давида, 109_{20-21}.

При такой работѣ, понятно, что Іоаннъ иногда переставляетъ фразы, или передаетъ ихъ своими словами, либо опускаетъ то, что оказывается лишнимъ повтореніемъ, въ интересахъ компактности изложенія. Въ концѣ словъ объ имени помѣщена имъ замѣтка, поясняющая его отношеніе къ тексту Магистра: „вы, которые прекрасно знакомы съ тѣмъ, какъ обстояло въ оригиналѣ дѣло съ главой объ имени, и нынѣ видите связное и послѣдовательное ‹изложеніе› всего того, что было ‹тамъ› помѣщено повторно, трижды и четырежды, думаю и надѣюсь, что читая легко и безъ труда до конца, вы помянете нашъ малый трудъ“[1]. Замѣтка автора вполнѣ оправдывается фактическимъ положеніемъ дѣла.

Нелегко было Іоанну выполненіе плана по претворенію разныхъ толкованій въ единый трактатъ. Но еще труднѣе обратная работа, именно, разложеніе этого трактата на первоначальныя составныя части.

Въ примѣчаніяхъ, сопровождающихъ изданіе текста, нами разобраны спорные случаи и мѣста, и даны посильныя разъясненія. Одни изъ нихъ достаточно ясны въ своемъ происхожденіи и нѣтъ нужды къ нимъ возвращаться. Это — мѣста, скорѣе неисправныя, не вызывающія спора. Сюда относятся всѣ тѣ случаи, когда невѣрно поименованы отрывки въ спискѣ Іоанна по сравненію съ Магистромъ. Главные изъ нихъ:

стр. 83_{16-19}, 85_{2-4}, 85_{9-14}; первые два отрывка отнесены неправильно къ *Այլ*, *Այլուստ*, а второй — къ Стефану.

94_{12-17}, гдѣ пропущено имя Давида—характерный случай: слова *զընութեամբ երկարին — ողիցն* слѣдуютъ у Е, т. е. Іоанна, послѣ словъ Анонима безъ указанія автора. Но что они не принадлежатъ Анониму, а Да-

1 см. выше стр. 23.

виду, видно не только изъ Магистра, но и изъ того, что послѣднюю фразу, *որք ի ձգեւն — սղիցն*, Іоаннъ приводитъ вторично и вмѣстѣ съ послѣдующими словами относитъ къ Давиду.

95 3–4, *նոյնպէս — աւրինակիդ* вставлено въ слова Амама; не отмѣчено въ примѣчаніяхъ.

95 10–11, фраза приставлена къ словамъ Анонима, хотя принадлежитъ Давиду.

96 21, къ трактату о слогѣ примыкаютъ непосредственно слова на ту же тему, 135 2–7, которыя относимы къ Анониму, хотя имя его не значится у Іоанна.

101 14–20, пропущено имя Давида; эта часть и послѣдующая до 102 2 помѣщена у Магистра въ предшествующей XI главѣ.

110 1–4, значится подъ именемъ *Այլ*.

112 1–2, *զի երկոքումք հարկաւոր է վարել անուան* у Іоанна между словъ Стефана. Слѣдующая фраза, *վասն զի — էին*, Магистромъ относится къ *հաստատաղրութիւնք*, но возможно, что она вводитъ въ слѣдующую главу.

130 5–7, отнесены неправильно къ Моисею.

135 2–7, пропущено имя Анонима; вслѣдствіе чего могла быть невѣрно сочтено за продолженіе Давидова толкованія.

168 2–5, слѣдуетъ за словами 136 21 Анонима, но не принадлежитъ ему, а другому автору, вѣроятно, Моисею.

Такого же характера неисправности:

147 2, 147 23–24, 149 5–6, 150 17–151 2, 187 5—7, 191 14–23, 211 23–25 и пр.

Но есть случаи, дѣйствительно спорные, нуждающіеся въ болѣе наглядномъ освѣщеніи. Какого рода затрудненія бываютъ, и какъ они разрѣшаются, видно будетъ изъ слѣдующаго примѣра. Рѣчь идетъ о томъ, что значитъ трагедія и комедія. Приводимъ цѣликомъ текстъ Магистра:

a. *Իսկ ողբերգութիւն նոխազերգութիւն ասի ըստ յունականին առ ի պաշտաւն առեալ Դիոնիսեաւ ումեմն տուողի որթոյ, որ է պատմութիւն յայտնի:*

b. *Եւ է ողբերգութիւնդ ոչ աշխարհական քան թէ արարուած քերդողաց զքաջացն գործեցեալ իրս եւ զաւրութիւնս պատմել անաւրապալէս եւ չքնաղ հանգոյն ըստ գործեցելոցն զերազանցութեամբ ամենայնիւ դիւցազնաբար եւ ոչ կաղս ի կաղս ինչ եւ քամահելիս:*

c. *Իսկ զկատակերգութիւն, որ են արարուածք քերթողացն ըստ իւրում պատշաճի:*

a_1. *Քանզի զողբերգութիւնն սակս այնորիկ ասեն նոխազերգութիւն, զի զողբերգութիւնս իւրեանց ի սկսանելն եւ ի կատարելն նոխազաւք մեծարեալ լինէին, որք նուիրէին ծաւնեալք Դիոնիսի զտողի որթոյ:*

b_1. *Եւ զողբերգութիւն դիւցազնաբար, քանզի արարուած քերթողացն է:*

a_2. *Նա եւ մխիթարական, զորս ի վերայ մեռելոց եւ կամ այլ ինչ թշուառութիւն կրելոց առնեն:*

b_2. *Իսկ դիւցազնաբար՝ զյորդորականն ասէ եւ զքաջալերականն եւ զներբողականն ի կենացս վաղճանելոցն:*

c_1c_2. *Իսկ ասելն եթե զկատակերգութիւն աշխարհաւրէն. կատակերգութիւն արարուած է քերդողաց, յանդիմանութիւն վասն կենցաղավարելոցն եւ անարի ծուլիցն եւ ընչասիրացն, որ ունի իրատս եւ յանդիմանութիւնս պիտանացու յաշխարհա‹կա›ն ի(ւ)րս: Եւ ի վերայ այսպիսեացն զեպերականն եւ զհեգնականն առնել ճառս եւ սոիչս որպէս ռամիկքն սովարաբար ստեղծանեն առ այնոսիկ. սոյնպիսեաւ վարեսցիս եւ դու յընթեռնուլն զայնոսիկ:*

Первый отрывокъ, отмѣченный сбоку буквами a b c, касается толкованія словъ: трагедія, героически и комедія.

Второй отрывокъ съ буквами a_1 b_1 затрагиваетъ только два первыя слова.

Третій отрывокъ a_2 b_2 тоже касается тѣхъ же двухъ словъ.

И наконецъ, въ послѣднемъ отрывкѣ разбирается слово комедія, при чемъ нельзя не замѣтить, что и тутъ имѣется повторное толкованіе.

Ясно, что здѣсь представлены слова трехъ авторовъ. Первому принадлежитъ a b c; второму a_1 b_1, третьему a_2 b_2, а въ послѣднемъ заключаются толкованія двухъ авторовъ c_1 c_2. Кто такіе эти авторы, на это отвѣчаетъ Іоаннъ. Ознакомившись съ пріемами работы Іоанна, даже не заглядывая туда, можемъ сказать, что у него весь этотъ матеріалъ будетъ изложенъ въ такой послѣдовательности: a b a_1 b_1 a_2 b_2, а затѣмъ c c_1 c_2. И дѣйствительно, въ этомъ убѣждаетъ насъ текстъ Іоанна, какъ явствуетъ изъ слѣдующаго:

a. *Զի զողբերգութիւն ի հայումս նոխազերգութիւն ասի* ԴԱՒԹԻ
ըստ յունականին առի պաշտաւն առնելոյ Դիոնեսեա ումեմն զտողի որթոյ, որէ պատմութիւն յայտնի:

a_1. *Եւ զողբերգութիւն սակս այնորիկ ասեն նոխազեր-*
գութիւն, զի յողբերգութիւնս իւրեանց ի սկսանելն եւ ի կատա- ԱՆԱՆ.
րելն նոխազաւք մեծարեալ լինեին, որք նուիրեն ճաւնեալք Դիոնիսեա:

b. *Եւ դիւցազնաբար ասէ. զի է ողբերգութիւն ոչ աշխար-* ԴԱՒԹԻ
հական ձայն զռմնկաց քան թէ արարուած քերթողացն վեհականաց, զքաջացն գործեալ իրս եւ զարութիւնս պատմել ահաւորապէս եւ չքնաղ հանգոյնս գործեցելոցն զերազանցութեամբ ամենայնիւ դիւցազնաբար եւ ոչ կաղս ի կաղս ինչ եւ քամահելիս:

b_1. *Զի քերթողացն է արարուած եւ զի դիւցազանց իմս եղելոց իրք են եւ պիտանացու:*

a_2. *Նաեւ մխիթարական, զորս ի վերայ մեռելոցն եւ կամ* ՍՏԵՓ.
այլ ինչ թշուառութիւն կրելոցն առնեն:

.b_2. *Իսկ դիւցազնաբար զյորդորականն ասէ եւ զքաջալերականն եւ զներբողականն ի կենցաղս վախճանելոցն:*

c_1c_2. *Իսկ ասելն զկատակերգութիւն աշխարհաւրէն. կա-* ԴԱՒԹԻ ԵՒ ԱՆԱՆ.
տակերգութիւն արարուածք է քերթողացն, որ եւ պիտանացու իսկ է. [եւ բաժանի երկակի, ոմանց յանդիմանութիւն վատ

կենցաղավարութեան եւ ոմանց յաւժարութիւն ի քարի կեն-ցաղավարութեան], *որ ունի խրատս բազումս պէսպէս դի-մաւք: Կարգեալ յաւրինակ եւ ի խրատ վայելչական պիտոյից:*

ՍՏԵՓ. *Վասն կենցաղավարելոցն եւ անարի եւ ծուլիցն եւ ընչա-սիրացն եւ ի վերայ նոյնպիսեացն զեպերականն եւ զհեգնա-կանն առնել ճառս եւ սոիչս, որպէս ռամիկքն սովորաբար ստեղծանեն առ այնոսիկ: Սոյնպիսեաւ վարեսցիս եւ դու յըն-թեռնուլն:*

Отсюда видно, что приведенные отрывки, дѣйствительно, принадлежатъ разнымъ авторамъ, Давиду, Анониму и Стефану. Догадка наша о порядкѣ изложенія оправдывается только относительно Давида и Анонима. Слова Стефана a_2 b_2 не введена въ цѣпь, то есть a_2 не слѣдуетъ послѣ a_1, и b_2 послѣ b_1, какъ слѣдовало ожидать, а они приставлены къ Анониму такъ, какъ у Магистра. Можетъ быть, это объснимо тѣмъ, что эти слова и у Магистра не представляютъ грамматически самостоятельной тирады, а связаны съ предыдущими словами Анонима; а потому Іоаннъ не нашелъ возможнымъ порвать связь.

Что касается толкованія къ комедіи, то есть къ отрывкамъ с c_1 c_2, то Іоаннъ, вѣрный своей системѣ, помѣстилъ ихъ вмѣстѣ. Трудно расчленить и указать, кому что относится, главнымъ образомъ потому, что контексты нѣсколько отличаются другъ отъ друга у Магистра и Іоанна.

По Магистру Давиду принадлежитъ фраза c, то есть, *իսկ զկատակերգութիւն ‹աշխարհաւրէն›, որ են արարուածք քեր-թողացն ըստ իւրում պատշաճի*; а изъ c_1 c_2 подъ c_1 слѣдуетъ отнести первую часть, то есть, до *ընչասիրաց յաշխարհական իրս*, а остальное составляетъ c_2. Между тѣмъ у Іоанна c Давида слилось съ первой фразой Анонима, и потому на полѣ значатся ихъ имена вмѣстѣ. Іоаннъ читаетъ еще слова, недостающія у Магистра; надо-ли ставить ихъ въ счетъ авторскихъ дополненій, или же, дѣйствительно, ихъ имѣлось въ спискѣ Іоанна. Въ послѣднемъ случаѣ лишнюю фразу *եւ բաժանի երկակի* до *քարի կենցաղավարութեան*, правильнѣе было бы отнести къ Давиду.

Слѣдующая за ней и равносильная по смыслу фраза *որ ունի* до *պիտոյից*, имѣющая контекстъ у Магистра *որ ունի խրատու* до *իրս*, приходится на долю другого автора, именно, Анонима. А то, что слѣдуетъ далѣе, согласно указанію Іоанна исходитъ отъ Стефана. Вотъ какого рода соображенія руководятъ нами при разборѣ спорныхъ пунктовъ.

Трактатъ Давида объ удареніи кончается у Магистра фразой *ոչ է միջոց, նախադասելով սորա զոլորակն, քանզի մարդկային բարբառոյ է.* Затѣмъ слѣдуютъ слова Анонима на ту же тему *իսկ սաելն — զպարոյկն* 129_{18-22}, и сейчасъ же *և դարձեալ տարակասելի է թե ընդէր արդեաւք զոլորակն կիտին նախադասեաց. ասեմք, վասն զի հարկաւոր է յասացուածին նախ զոլորակին ունել զկարգ և ապա կիտին, որպէս աղաւլից երամոցն*, 122_{23}–130_{3}; слова эти относятся Іоанномъ къ Давиду.

Далѣе Магистръ переходитъ къ знакамъ препинанія и приводитъ слова разныхъ авторовъ, и въ концѣ ихъ послѣ словъ Анонима о запятой, примыкая къ *տրամախոհութիւնն*, 130_{21}, вновь всплываетъ фраза *քանզի հարկաւոր է յասացուածին նախ ոլորակին և ապա կիտին ունել զկարգ* 91_{13} и слѣдующее о знакахъ препинанія, относящееся къ Давиду.

Слова эти тѣсно примыкаютъ съ приведенной выше и прерванной вторженіемъ цитаты Анонима фразѣ *ոչ է—բարբառոյ է*. Рѣчь идетъ о томъ, почему техникъ, то есть Діонисій, сначала говоритъ объ удареніи, а потомъ о знакахъ препинанія. По мнѣнію Давида, къ тому имѣются два соображенія: во-первыхъ, удареніе есть достояніе человѣческой рѣчи; во-вторыхъ, въ самой рѣчи удареніе предшествуетъ знакамъ препинанія. Цитата же *և դարձեալ տարակուսելի է—երամոցն* является повтореніемъ этой мысли, а потому не можетъ принадлежать тому же Давиду, вопреки указанію Іоанна, а вѣроятнѣе отнести ее къ Анониму. Повидимому, этой фразой Анонимъ, подобно Давиду, замыкалъ рѣчь объ удареніи, либо ею открывалъ слѣдующую главу объ знакахъ. Анонимъ во многомъ зависитъ отъ Давида; эти слова

взяты имъ изъ Давида, и Іоаннъ имѣлъ основаніе усмотрѣть въ нихъ собственнось Давида.

Списокъ Давида, находившійся въ пользованіи Магистра, видимо, не имѣлъ оглавленій. Вслѣдствіе чего, Магистръ не могъ иной разъ опредѣлить, къ чему относится данная фраза, замыкаетъ-ли она главу или открываетъ новую. Напримѣръ, слова *այսպէս ղնելով երկայնս եւ սուղս*, 98_{10}, кончаютъ трактатъ о долгомъ слогѣ на стр. 68 рукописи Магистра, и вновь всплываютъ на стр. 71 въ началѣ главы о короткомъ слогѣ, 98_{13}.

Въ главѣ о краткомъ слогѣ у Магистра идетъ сначала толкованіе Давида къ общимъ слогамъ, но обрывается вдругъ на словѣ *այսպիսի*, 99_{3}, уступая мѣсто трактату Анонима о краткомъ слогѣ, 136_{11-21}. За нимъ слѣдуетъ новый трактатъ объ общихъ слогахъ, *ըստ հասարակութեան*, 168_{7-19}, который у Іоанна обозначенъ опять же именемъ Давида. Потомъ начинается новая глава подъ заглавіемъ Объ общихъ слогахъ, гдѣ на первомъ мѣстѣ находимъ толкованіе Анонима на тему, 137_{2-13}, и вслѣдъ за нимъ вносится тотъ трактатъ Давида объ общихъ слогахъ, часть котораго до *այսպիսի* была помѣщена въ предыдущей главѣ, при этомъ вновь предлагается эта часть и продолжается до конца 98_{19}–100_{18}.

Безпорядочное изложеніе и небрежная передача словъ толкователей у Магистра — что и ставится ему Іоанномъ въ вину — представляетъ, однако, неожиданный интересъ въ томъ смыслѣ, что облегчаетъ разноску заимствованнаго изъ разныхъ авторовъ матеріала по принадлежности.

Давиду присваивается Іоанномъ два трактата на одну и ту же тему объ общихъ слогахъ. Одинъ изъ нихъ, именно *ըստ հասարակութեան*, 168_{7-19}, повидимому, принадлежитъ другому автору, судя по стилю, Моисею. Этотъ отрывокъ находимъ и въ трудѣ MS, въ толкованіи Стефана къ грамматикѣ Моисея — обстоятельство, долженствующее подкрѣпить нашу догадку о принадлежности его именно Моисею. Но неожиданно для насъ

и здѣсь онъ значится подъ именемъ Давида. Это тѣмъ болѣе странно, что въ трудѣ MS всюду приводятся сперва слова Моисея, а затѣмъ соотвѣтственные комментаріи Стефана; о другихъ авторахъ рѣчи нѣтъ[1]. Какъ объяснить невѣрное обозначеніе автора, это — особый вопросъ; но обозначеніе во всякомъ случаѣ невѣрно. Не только Магистръ, но и Іоаннъ хорошо знакомы съ MS. Можетъ быть, Іоаннъ невѣрнымъ присвоеніемъ Давиду того, что не ему относится, обязанъ вліянію MS. Но не исключается возможность и обратнаго вліянія Іоанна на MS, хотя менѣе вѣроятно.

Изъ Давидова толкованія къ рѣчи два отрывка, именно, начало *բայց մասն—միով*, 102_{11-15}, и конецъ отъ *զաւրէն—ի տերեւ*, 102_{21-24}, связанные между собою словомъ *մասամբ*, имѣются также въ трудѣ MS. Это обстоятельство дѣлаетъ часть комментарія спорной между Давидомъ и Моисеемъ.

Толкованія къ главамъ 15, 16, 18 и 19 раздѣляютъ одну общую особенность. Тексты толкованій къ нимъ у Магистра явно дѣлятся на двѣ половины. На основаніи принятой у него системы изложенія, первая половина должна быть отнесена къ Давиду, а вторая — къ Анониму и Моисею. Въ виду того, что Іоаннъ выдѣляетъ конечную часть второй половины и ставитъ ее подъ именемъ Моисея, то, казалось бы, этимъ рѣшается и вопросъ о принадлежности остальной части Анониму. Но тутъ мы наталкиваемся на нѣкоторое затрудненіе. Но бѣда не въ этомъ. Слова Давида и Анонима приводятся у Іоанна въ такомъ сочетаніи, что безъ Магистра трудно было бы разобраться, кому что принадлежитъ. Вся вторая половина текста, то есть та часть, которую мы отнесли на долю Анонима и Моисея, находится цѣликомъ въ MS. Это значитъ, либо она вся принадле-

1 Зарбаналянъ, *Հայկ. Հին դպրութեան պատմութիւն*, стр. 387, говоритъ, что трудъ *Մովսիսի քերթողի յաղագս դպրութեանց*, нашъ MS — компиляція изъ сочиненій разныхъ авторовъ, при чемъ даетъ имена не только Моисея и Стефана, но и Давида, Магистра, Амама, Аристакеса, Георга и проч. Это — недоразумѣніе или досадный lapsus; такого состава грамматика Іоанна Ерзинкайца, а не названный трудъ MS.

житъ Моисею, либо Моисей взялъ соотвѣтствуюшую часть изъ Анонима.

Дѣло такъ обстоитъ во всѣхъ четырехъ главахъ. Эта неопредѣленность выражена у насъ въ изданіи тѣмъ, что сомнительная часть, спорная между Анонимомъ и Моисеемъ, заключена въ скобки въ текстѣ Моисея.

Толкованіе къ главѣ 22, о просодіи, у Магистра дефектно и неисправно. Часть толкованія, касающаяся облеченнаго ударенія, 123 19–124 5, въ наличныхъ спискахъ Магистра, очутилась въ концѣ слѣдующей 23 главы о стопахъ. Въ такомъ искаженномъ видѣ застаемъ текстъ и у Іоанна; очевидно, поврежденіе труда Магистра произошло еще до Іоанна. Не странно-ли, что Іоаннъ, имѣя подъ рукой подлинный трудъ Давида, о чемъ заявляетъ онъ самъ, не воспользовался случаемъ провѣрить и исправить текстъ по оригиналу.

Мы разсмотрѣли наиболѣе запутанные случаи, на которые натыкаемся при возстановленіи искомыхъ текстовъ. Есть шереховатости и иного характера, которыя обнаруживаются при сличеніи контекстовъ у Магистра и Іоанна, въ видѣ отступленій и расхожденій, хотя и маловажныхъ, но требующихъ объясненія.

Наблюденія наши показываютъ, что Іоаннъ оперируетъ исключительно надъ Магистромъ, тщательно придерживаясь его труда въ тѣхъ частяхъ, которыя касаются Давида, Анонима, Моисея и Стефана. Главы и параграфы, не снабженные толкованіями у Магистра, не имѣютъ таковыхъ и у Іоанна. Иногда попадаются отдѣльныя фразы, слова, даже періоды, которыхъ недостаетъ у Магистра, но не такъ характерны, чтобы не могли быть сочтены за личныя добавленія самого Іоанна. Въ тѣхъ случаяхъ, когда подобныя дополненія, безсомнѣно, вставки Іоанна, ихъ помѣщаемъ внизу въ примѣчаніяхъ. Но бываютъ случаи спорные, когда нельзя съ увѣренностью сказать, принадлежатъ ли данныя выраженія Іоанну или имѣлись въ томъ спискѣ Магистра, который находился въ пользованіи Іоанна. Такія

мѣста, осторожности ради, занесены въ текстъ въ угловатыхъ полускобкахъ, напримѣръ, 185 25—186, 186 2—3, 187 12—14, 190 11—12, 194 7—8, 208 20—23. Нѣкоторыя изъ добавленій относятся къ той категоріи „полезныхъ соображеній, которыя порой возникали“ у Іоанна, какъ онъ самъ говоритъ.

Нерѣдко замѣчаются у Іоанна и пропуски и сокращенія противъ Магистра; ихъ сравнительно меньше, чѣмъ можно было ожидать отъ автора, недовольнаго системой изложенія своего предшественника. Къ числу таковыхъ относятся 190 16—17, 191 6—12, 193 24—27, 199 10—15, 201 23—202 7, 201 9—21 (11 pro 21 опечатка), 204 2—6, 214 22—215 3, 216 13—19 и пр.

Въ текстѣ Давида имѣются два мѣста, коихъ нѣтъ у Магистра, и кои могли быть признаны личными заимствованіями Іоанна помимо Магистра, а именно, толкованіе Давида къ словамъ Діонисія о томъ, что сужденіе есть лучшая часть грамматики, 86 10—14, и статья о членѣ 115 13—24 и 150 2—8. По Давиду, сужденіе цѣннѣе тѣмъ, что при его помощи разбираемся въ лжеученіяхъ и обличаемъ вздорные толки еретиковъ. Хотя подобныя соображенія въ духѣ скорѣе труда MS, тѣмъ не менѣе нѣтъ достаточнаго основанія отрицать принадлежность ихъ Давиду. Можетъ быть, въ Іоановомъ спискѣ Магистра и имѣлось это мѣсто.

Толкованіе же члена состоитъ, по нашему мнѣнію, изъ двухъ частей; первую мы помѣстили подъ именемъ Давида, вторую — Анонима. Вторая часть имѣется также въ MS, чѣмъ статья о членѣ раздѣляетъ участь помѣченныхъ выше главъ 15, 16, 18 и 19. Іоаннъ не правъ, что обѣ относитъ къ одному Давиду. Наличность пера двухъ авторовъ явна. Для насъ спорно скорѣе то, принадлежитъ ли Давиду даже первая часть, или же она относима къ Анониму, а вторая часть — къ Моисею. Въ сохранившихся спискахъ Магистра статьи о членѣ совсѣмъ нѣтъ; она вытѣснена собственнымъ толкованіемъ Магистра. Какъ обстоялъ дѣло въ Іоанновомъ спискѣ, ничего нельзя сказать опредѣленнаго.

Въ текстѣ Анонима также имѣется у Іоанна противъ Магистра толкованіе къ аналогіи, 127_{12}—128_{2}, и разъясненіе именъ, коренныхъ и производныхъ, 139_{16-21}. Послѣднее слѣдуетъ у Іоанна за словами Амама, 258_{23}, и возможно, что принадлежитъ ему самому.

Подъ сомнѣніемъ остаются статья объ аналогіи и упомянутая статья о членѣ. Однако, этого еще недостаточно для того, чтобы доказать знакомство Іоанна съ Давидомъ и Анонимомъ безъ посредничества Магистра.

Зависимость Іоанна отъ Магистра еще поучительнѣе въ текстѣ Моисея. Зналъ-ли Іоаннъ Давида или Анонима, не такъ ясно; но что онъ располагалъ трудомъ Моисея, это несомнѣнно. Несмотря на это, онъ и въ отношеніи текста Моисея, какъ и Давида и Анонима, не отступаетъ отъ Магистра. Толкованія Моисея у Магистра взяты имъ изъ труда MS[1]; этотъ трудъ знакомъ и Іоанну[2]. Магистръ не все занесъ въ свою грамматику, что въ MS носитъ имя Моисея. Начальная глава MS не использована имъ; мы привели ее по MS, 159_{5-16}. Іоаннъ даетъ ея парафразировку, но относитъ ее не къ Моисею, а къ другому автору, *Այլ*. Въ остальномъ онъ идетъ по стопамъ Магистра. Параграфы, недостающіе у Магистра, не имѣются и у Іоанна. Есть мѣста, коихъ нѣтъ у Магистра противъ MS, ихъ не хватаетъ и у Іоанна. Напр. слова 165_{3-4} въ полускобкахъ, очевидно, Магистръ относилъ къ толкованію Стефана, потому и пропустилъ ихъ, между тѣмъ они составляютъ часть тирады Моисея. При самостоятельномъ пользованіи трудомъ MS, Іоаннъ могъ бы иногда и расходиться съ Магистромъ въ разграниченіи частей Моисея и Стефана.

У Магистра пропущены мѣста 164_{14-15}, 165_{3-4}, 166_{20-21}, 173_{8}—174_{6}, нѣтъ главъ 20, 23, ихъ нѣтъ и у Іоанна, между тѣмъ онѣ имѣются въ MS. Наоборотъ, есть мѣста, коихъ нѣтъ

1 Любопытно совпаденіе заголовка MS со словами Магистра *արդ պարտ է ասել զառաջիկայիցս յաղագս էին երկայնութեան*, 162_{22}.

2 см. выше.

въ дошедшихъ спискахъ MS, но они на лицо у Магистра и у Іоанна; напр. 166_{15-18}, 170_{11}–171_{21}, 172_{1-12}. Все это показываетъ, что хотя и Іоаннъ располагалъ трудомъ MS, но не использовалъ его, а ограничился только тѣмъ, что даетъ Магистръ.

Таково его отношеніе и къ другимъ авторамъ. Имѣлъ-ли Іоаннъ въ рукахъ отдѣльные труды Давида, Анонима и Стефана, вопросъ, на которой нельзя дать категорическій отвѣтъ. Допустимо, что Іоаннъ опознался въ доставленныхъ трудахъ и принялъ за подлинныя творенія названныхъ авторовъ нѣчто другое. Вазможно, что наши сомнѣнія неумѣстны, и надо вѣрить безусловно ясному заявленію Іоанна. Для насъ одно непоколебимо, что Іоаннъ не пользовался ими, если и имѣлъ въ рукахъ, а довольствовался лишь извлеченіями Магистра.

Скептицизмъ нашъ обязываетъ отвѣтить на вопросъ, откуда же Іоаннъ могъ узнать, кому что принадлежитъ изъ авторовъ? Вѣдь у Магистра нѣтъ никакихъ указаній на счетъ авторовъ; ихъ имена значатся на поляхъ только у Іоанна. Если непосредственное знакомство Іоанна съ названными авторами оспаривается, то по какимъ же даннымъ онъ могъ разобраться въ сводной работѣ Магистра и отвести каждому автору свое?

Доводы въ пользу нашего предположенія настолько сильны, что придется допустить неисправность наличныхъ списковъ Магистра еще въ одномъ отношеніи и признать, что первоначально и у Магистра на поляхъ указывались имена авторовъ, и что Іоаннъ имѣлъ въ своемъ распоряженіи именно такой списокъ. Стало быть, не только текстомъ, но и маргинальными замѣтками Іоаннъ объязанъ исключительно Магистру.

При иномъ положеніи дѣла должно быть признано, что Іоаннъ прослѣживалъ текстъ Магистра по его источникамъ, ежеминутно обращался то къ одному, то къ другому автору, чтобы установить, кому изъ нихъ принадлежитъ данный отрывокъ, выраженія или слова. Конечно, можно представить себѣ и такой процессъ работы. Но тогда не понятно, почему же при

этомъ Іоаннъ не устраняетъ ошибокъ и неисправностей Магистра на основаніи первоисточниковъ, подлинныхъ твореній поименнованныхъ авторовъ, а воспроизводитъ ихъ съ точностью кописта. Такъ напр. слово *երկիր* земля л. 98 у Магистра принято ошибочно за слово *երկիր* во-вторыхъ, и подъ вліяніемъ этой ошибки внесено въ предыдущую фразу слово *մի*, 97 24, во-первыхъ. Іоаннъ списываетъ это мѣсто такъ, какъ есть, между тѣмъ можно было ожидать иное отношеніе, если бы онъ имѣлъ дѣло съ подлинникомъ.

Далѣе, у Магистра читается 106 24—25, *նոյնպէս իմանալի է: Եւ զզարմազանութիւնս* и пр. Вслѣдствіе невѣрной пунктуаціи слово *իմանալի* отнесено къ предшествующему *նոյնպէս*, между тѣмъ оно грамматически связано со слѣдующимъ *եւ զզարմազանութիւնս*. Іоаннъ тоже держится невѣрнаго чтенія и вынужденъ былъ откинуть *եւ զզարմազանութիւնս բարդից* для того, чтобы спасти фразу отъ несуразности.

Магистру послѣдовалъ Іоаннъ также въ передачѣ неисправной фразы, 112 21—23, гдѣ слово *անուանց* отнесено невѣрно къ предыдущей фразѣ. Не разъ Іоаннъ дѣлаетъ замѣтки съ жалобой на то, что слова толкователей были сбивчивы и ему трудно было разобраться[1]; жалоба была бы неумѣстной при наличіи подлинныхъ трудовъ толкователей.

Наконецъ, если Іоаннъ имѣлъ подъ рукой интересующихъ насъ древнихъ авторовъ, то почему онъ не восполнилъ ими пробѣлы въ трудѣ Магистра? По его замѣчанію, многія главы и параграфы были оставлены Магистромъ безъ толкованій, и онъ, Іоаннъ, старался пополнить недостачу. Мы видимъ, что если и онъ прибавилъ кое-что, то изъ другихъ источниковъ, а не изъ названныхъ авторовъ. Не странно-ли, что онъ минуетъ признанные авторитеты и прибѣгаетъ къ помощи неизвѣстныхъ лицъ *այլ*, *այլուստ* и пр.

Эти наблюденія даютъ намъ право заключить, что Іоаннъ не

1 см. выше, стр. 23.

располагалъ указанными авторами; если и доставленныя ему именитымъ горожаниномъ изъ Ерзинки господиномъ Іоанномъ книги были именно искомые труды тѣхъ авторовъ, которыхъ называетъ Іоаннъ, то во всякомъ случаѣ онѣ не были привлечены къ дѣлу при составленіи Іоанномъ своей грамматики.

Заключеніе, къ которому мы пришли, не безъ значенія для критики возстановленныхъ текстовъ. Если и Іоанновы извлеченія восходятъ къ Магистру, то тѣмъ свободнѣе мы можемъ обращаться съ извлеченными текстами. Недочеты текстуальнаго и иного характера не должны насъ удивлять. Сшитые изъ кусковъ тексты, конечно, не могутъ претендовать на желанную исправность. Но съ другой стороны пріемлемость ихъ съ филологической точки зрѣнія можетъ быть отстаиваема не въ меньшей мѣрѣ, чѣмъ многіе изъ другихъ памятниковъ старины. Вѣдь и тѣ не дошли до насъ въ первичной неприкосновенности.

Какъ ни отрывочны возстановленные тексты, значеніе ихъ нельзя отрицать. Авторы и періодъ литературы, къ которымъ они относятся, остаются до сихъ поръ, какъ извѣстно, въ нѣкоторомъ смыслѣ загадочными. Нынѣ можемъ быть увѣрены въ томъ, что у насъ есть тексты отъ Давида, Моисея и Стефана, несомнѣнно имъ принадлежащіе, тексты, которые представятъ, можетъ быть, опору болѣе надежную, чѣмъ другіе памятники, для разсѣиванія тумана съ нѣкоторыхъ именъ.

Съ возстановленіемъ настоящихъ текстовъ оправдываются и наличныя въ литературѣ свѣдѣнія, которыя мы разсмотрѣли выше. Они говорятъ о толкованіяхъ грамматики, разумѣя подъ ней Діонисіевъ трудъ, написанныхъ Давидомъ, Моисеемъ и Стефаномъ. Объ Анонимѣ нѣтъ помину. Тѣ же свѣдѣнія наряду съ Давидомъ и Моисеемъ даютъ еще имя анагноста Мамбрея, какъ ихъ сотоварища. Само собою напрашивается мысль о сопоставленіи Анонима и Мамбрея. Подъ именемъ Мамбрея имѣется небольшой отрывокъ грамматическаго содержанія, но ни по содержанію, ни по языку не достойный его имени и, вѣроятно, не принадлежитъ ему, или же искаженъ. Что о Мамбреѣ, какъ

о грамматикѣ, ничего не знаютъ тѣ сказанія, въ которыхъ упоминаются толкованія Давида и Моисея, не удивительно. Пока намъ не было извѣстно фактическое положеніе, литературныя свѣдѣнія могли имѣть извѣстную цѣнность. Нынѣ же, когда выяснилась фактическая сторона, литературныя свѣдѣнія представляются нѣсколько въ иномъ свѣтѣ. Для насъ ясно, что разобранное выше сказаніе съ содержащимся тамъ свѣдѣніями сложилось въ такой періодъ, когда грамматика Діонисія уже ходила анонимно, когда трудъ Анонима вышелъ изъ литературнаго обихода, но въ немъ держались еще Давидъ и Моисей. Если нужно ближе опредѣлить этотъ періодъ, то онъ восходитъ ко времени до Амама, такъ какъ Амамъ уже не зналъ Діонисія, какъ автора хорошо извѣстной ему грамматики. Вѣрнѣе было бы сказать, что сказаніе въ той части, которая насъ занимаетъ, есть отраженіе фактическаго состоянія грамматической литературы въ указанный періодъ. Поэтому, незнакомство его съ Анонимомъ-Мамбреемъ, еще не служитъ аргументомъ противъ него, какъ грамматика.

Подтверждается также свѣдѣніе о Стефанѣ. Впрочемъ, надо оговориться, что приведенные выше свидѣтельство касается, по всей вѣроятности, труда MS, то есть толкованія Стефана не къ Діонисію, а къ Моисеевой грамматикѣ. Трудъ этотъ сохранился до насъ и, хотя въ рукописахъ озаглавленъ именемъ Моисея, но принадлежитъ Стефану. Къ Моисею относится только начало и вообще начальныя тирады главъ, подлежащія толкованію. Введенные этимъ въ заблужденіе переписчики отнесли къ нему весь трудъ, главную часть котораго составляютъ комментаріи Стефана.

Произведенная нами работа обнаружила, что у Стефана былъ еще другой трудъ, именно, толкованіе къ Діонисіеву тексту, *Մեկնութիւն քերականին*, какъ правильно называетъ Киріакъ Гандзакецъ, хотя, быть можетъ, невѣрно разумѣлъ подъ нимъ MS.

Первый трудъ, толкованіе Моисея, написанъ Стефаномъ въ бытность его еще діакономъ, какъ видно изъ приведенной выше

замѣтки, и есть ничто иное, какъ дань ученика памяти своего учителя. Толкованіе же Діонисія, возстановленное нами, составлено позже, вѣроятно, въ періодъ педагогической дѣятельности, вызванное, подобно труду Іоанна Ерзинкайца, учебными нуждами. Это толкованіе Стефана извѣстно значительно позднему грамматику, Аракелу Сюнійцу, подлинныя слова котораго не считаемъ излишнимъ привести, тѣмъ болѣе что они касаются не только Стефана, но и являются обзоромъ грамматической литературы вообще. Аракелъ тоже написалъ толкованіе къ Діонисію; списокъ его, описанный выше, находился въ нашемъ распоряженіи. Въ немъ, между прочимъ сообщается слѣдующее: „о томъ, кѣмъ была переведена <грамматика> и кто составилъ къ ней толкованіе. Давидъ философъ перевелъ и толковалъ ее. Послѣ него Григорій Магистръ еще обстоятельнѣе толковалъ то, что было истолковано Давидомъ. Затѣмъ вардапетъ Іоаннъ, по прозвищу Плузъ, изложилъ сжато то же самое въ интересахъ доступности. Послѣ него вардапетъ Исаія изъ Гайлидзора еще короче изложилъ то же самое, — что нынѣ въ обращеніи. Равнымъ образомъ изложено вкратцѣ и Цорцорцемъ. Итакъ въ этой книгѣ имѣются два толкованія: первое то, что истолковалъ Давидъ, второе — Стефана Сюнійца, замученнаго въ Войоц-дзорѣ“[1].

Всѣ причисленные авторы намъ уже знакомы. Подъ комментаріемъ Цорцорца понимается краткая грамматика того же Ерзинкайца; онъ назывался Ерзинкайцемъ по мѣсту происхожденія и Цорцорцемъ по мѣсту пребыванія: послѣдніе годы своей жизни провелъ онъ въ монастырѣ св. Богородицы въ Цорцорѣ древняго кантона Артазъ, въ предѣлахъ нынѣшняго Макинскаго

1 Cod 2359, л. 389. *Թէ յումմէ թարգմանեցաւ եւ ով էր որ մեկնութիւն արար սորա. այսինքն: Զի Դաւիթ փիլիսոփայն թարգմանեաց եւ մեկնեաց զսա(յ): Իսկ յետ սորա Գրիգոր Մագիստրոսն այլ ընդ(յ)արձակ մեկնեաց զԴաւթի մեկնեալն: Իսկ յետոյ Յոհաննէս վարդապետն մականունն Պլուզ համառօտեաց զնոյն վասն դիւրալուր լինելոյ: Եւ յետ նորա Եսայի վարդապետն Գայլիձորոյ այլ համառօտեաց զնոյն, որ այժմս կայ ի միջի: Սոյնպէս եւ Ծործորեցին է համառօտեալ: Արդ երկու մեկնիչ կայ ի գիրքս այս. առաջին Դաւիթ մեկնած է, երկրորդն Ստեփաննոսի Սիւնեաց, որ ի Վայոց ձորն նահատակեցաւ:*

ханства. Въ нашихъ спискахъ названной грамматики въ заголовкѣ значатся оба прозвища[1].

Свѣдѣніями о грамматикѣ ‹Діонисія›, о Магистрѣ, Іоаннѣ и Исаіи, Аракелъ обязанъ личному знакомству съ ихъ трудами. Что касается Давида и Стефана, то о нихъ онъ знаетъ, вѣроятнѣе всего, изъ Іоанна Ерзинкайца. Возможно, что онъ располагалъ еще другими документами, откуда и взято извѣстіе о томъ, что переводъ Діонисія сдѣланъ Давидомъ. Что это не простая догадка съ его стороны, а опирается на какой нибудь источникъ, видно еще и изъ того, что тотъ же Аракелъ въ своемъ толкованіи къ Опредѣленіямъ Давида сообщаетъ, что Давидъ не пользовался успѣхомъ среди армянъ, которые „отвергли его самого и его творенія и задѣвъ оскорбили его, и онъ удалился въ Грузію и тамъ умеръ"[2].

Это въ высшей степени интересное обстоятельство изъ жизни Давида неизвѣстно изъ иныхъ источниковъ и указываетъ, безспорно, на хорошій документъ, находившійся въ распоряженіи Аракела. Подлинныхъ трудовъ Давида и Стефана, ихъ комментаріевъ къ Діонисію, Аракелъ не имѣлъ въ рукахъ; свѣдѣнія его чисто литературнаго характера.

Іоаннъ Ерзинкайецъ упоминаетъ еще о трудахъ Амама и Барсега. Толкованіе Амама тоже не сохранилось, по крайней мѣрѣ, до сихъ поръ не обнаружено въ рукописяхъ. Имъ пользовался Іоаннъ и довольно широко; большія извлеченія, приводимыя имъ, выдѣлены нами и помѣщены подъ именемъ автора Амама особо. Они даютъ полное понятіе о работѣ Амама.

Что касается до Барсега, то Іоаннъ не приводитъ ни одной строки изъ его труда. Должно быть, трудъ его не представлялъ никакого интереса для задачъ Іоанна, для тѣхъ цѣлей, чисто грамматическихъ, которыя онъ преслѣдовалъ. Мы склоны думать, что грамматикъ Барсегъ никто иной, какъ братъ царя Этума,

1 см. текстъ, стр. 7 и 26.
2 Зарбаналянъ, *Հին Դպր. Պատմութիւն*, стр. 322.

носящій это имя, то лицо, о которомъ была у насъ рѣчь выше[1]. Стало быть, грамматическій трудъ Барсега, упоминаемый Іоанномъ, слѣдуетъ отожествить съ тѣмъ трактатомъ въ рукописи Ն. գ. 1232, при которомъ сохранилась запись Барсега[2]. Если наша догадка пріемлема, то Барсегъ можетъ быть исключенъ изъ числа грамматиковъ, въ виду характера его труда, имѣвшаго мало общаго съ грамматикой.

Такимъ образомъ, литературныя свѣдѣнія, а главнымъ образомъ анализъ компиляціи Магистра и Іоанна устанавливаютъ кругъ трудовъ по грамматической наукѣ до Магистра слѣдующими именами и соотвѣтстенными имъ текстами: Діонисій, Давидъ, Анонимъ-Мамбрей, Моисей, Стефанъ, Амамъ и Магистръ.

1 см. текстъ, стр. 62.

2 Издатель Діонисія Шаанъ Джурпетъ въ предисловіи, стр. XXVIII, даетъ въ числѣ грамматиковъ и имя Барсега Джона; подъ упоминаемымъ у Іоанна Барсегомъ онъ разумѣлъ извѣстнаго настоятеля монастыря Дпиреванкъ, жившаго по свидѣтельству Вардана, *Պատմութիւն*, стр. 69, въ VII вѣкѣ. Алишанъ, *Հայապատում*, стр. 510 прим. 5, недоумѣваетъ, кто могъ быть грамматикъ Барсегъ, одноименный ли монахъ изъ Кесуна XII в. или же Машкеворъ, современникъ Іоанна (тамъ же, 534-6). Предположенія Джурпета, какъ и Алишана совершенно непріемлемы.

IV. Разборъ возстановленныхъ текстовъ.

Предѣлы разбора. Критическій аппаратъ. Толкованіе Давида и его отношеніе къ схоліямъ греческихъ грамматиковъ. *Նախերգան* и *προλεγόμενα*. Систематическое сличеніе по главамъ и статьямъ. Сопоставленія съ Меламподомъ, Геліодоромъ, Стефаномъ и Византійцемъ. Литературныя параллели и сближенія.

Задача, намѣченная нами, собственно говоря, исчерпана: она заключалась въ выдѣленіи искомыхъ текстовъ, въ возстановленіи раннихъ трудовъ по грамматикѣ. Эта работа выполнена; различные вопросы, связанные съ воскресшими текстами, или вызываемые ими, лежатъ внѣ предѣловъ настоящей работы. Наиболѣе существенный изъ нихъ, именно, вопросъ объ отношеніи грамматическихъ текстовъ къ другимъ памятникамъ и объ ихъ положеніи среди сродныхъ произведеній грекофильской школы, требуетъ спеціальной трактовки и также долженъ быть отложенъ, такъ какъ онъ можетъ быть производительно обсуждаемъ лишь совмѣстно съ однородными произведеніями и въ общей постановкѣ проблемы о школахъ.

Возможность такой постановки, въ свою очередь, зависитъ отъ ряда частичныхъ работъ, которыя должны быть продѣланы предварительно съ каждымъ изъ произведеній данной категоріи, прежде чѣмъ они будутъ привлечены къ дѣлу при разсмотрѣніи указанной проблемы. При иномъ отношеніи не предвидится возможности выхода изъ того закалдованнаго круга, который создался изъ взаимоотношеній двухъ спорныхъ вопросовъ: съ одной стороны датировка извѣстныхъ памятниковъ ставится въ зависимость отъ момента появленія грекофильскаго направленія, а съ другой—фиксація этого момента обусловливается временемъ появленія оспариваемыхъ памятниковъ. Вслѣдствіе чего не удается отыскать базу, которая бы дала нѣкоторую устойчивость памят-

никамъ, скользящимъ въ сознаніи спеціалистовъ съ V къ VIII вѣку и обратно. Издаваемые грамматическіе памятники могутъ быть использованы для данной задачи успѣшно лишь въ томъ случаѣ, если съ ними будетъ продѣлана упомянутая работа съ опредѣленіемъ ихъ самостоятельной цѣнности въ ряду однородныхъ произведеній.

Критическій аппаратъ, сопутствующій наши тексты, имѣетъ задачу отцѣдить ихъ отъ тѣхъ элементовъ, которые вкрались въ нихъ съ теченіемъ времени въ ущербъ начальной чистотѣ подлинника. То обстоятельство, что они дошли до насъ въ компиляціяхъ, такъ сказать, въ чужомъ организмѣ, должно было повлечь за собою неизбѣжныя послѣдствія такого положенія — искаженность. При возстановленіи текстовъ мы старались держаться исключительно рукописныхъ данныхъ. Такъ поступили мы въ сознаніи необходимости представить прежде всего то, что даютъ рукописи. Исправленія и коньектуры допущены нами постольку, поскольку позволяли списки, поскольку въ нихъ самихъ находили мы основанія, воздерживаясь покуда отъ соображеній и мотивовъ иного характера. Дѣло велось пока только въ рамкахъ рукописныхъ матеріаловъ. Намъ хотѣлось исчерпать эту сторону вопроса такъ, чтобы въ дальнѣйшемъ не было сомнѣній или недоумѣній касательно того, какъ обстояло дѣло въ рукописяхъ. Текстуальныя расхожденія и разночтенія, недостающіеся или лишніе пункты, орѳографическія особенности отмѣчены нами въ точности преимущественно по тѣмъ спискамъ, сравнительная цѣнность коихъ установлена нами, и въ той мѣрѣ, въ какой эти обстоятельства могли быть признаны пригодными съ какихъ-либо точекъ зрѣнія.

Въ выборѣ чтеній и начертаній, можетъ быть, мы и не всегда правы. Считаемъ нужнымъ замѣтить, что нами руководили при этомъ соображенія не только лингвистическаго характера, но и филологическаго. Періодизація армянскаго языка въ его историческомъ развитіи еще не установлена; не лучше обстоитъ дѣло съ хронологизаціей литературныхъ памятниковъ начальнаго

періода. Проникновеніе элементовъ живой народной рѣчи въ древне-армянскій письменный языкъ, или, какъ сказать, вульгаризація грабара подъ напоромъ ашхарабара началась гораздо раньше, чѣмъ принято думать. Вообще о характерѣ и состояніи древне-армянскаго литературнаго языка въ моментъ его выступленія и въ дальнѣйшемъ его развитіи у насъ сложилось мнѣніе, которое мы имѣемъ развить особо. Отрицательное отношеніе къ наличнымъ въ древнихъ текстахъ вульгаризмамъ не всегда можетъ быть оправдываемо съ точки зрѣнія исторической дѣйствительности. Часто лексическіе матеріалы, образованія и формы словъ, вульгарныя въ лингвистическомъ отношеніи, оказываются болѣе древними своей литературой жизнью, чѣмъ многія другія слова, которыя, хотя и архаичны по существу, однако, появляются въ письменности позднѣе. Соревнованіе, замѣчаемое въ памятникахъ между литературнымъ языкомъ и живой рѣчью — фактъ, не подлежащій сомнѣнію. Но не всегда наличные въ древнихъ памятникахъ народныя слова и выраженія могутъ быть подозрѣваемы, какъ результатъ позднихъ исправленій. Многія изъ нихъ отвоевали себѣ мѣсто въ письменномъ языкѣ съ самаго начала или въ первый періодъ его. Словомъ, литературную древность языковыхъ данныхъ слѣдуетъ строго различить отъ лингвистической — обстоятельство, которое значительно осложняетъ задачу критическаго изданія армянскихъ текстовъ.

При существующемъ скептицизмѣ къ наслѣдію армянской старины, а въ данномъ случаѣ въ виду еще специфическаго интереса греко-фильскихъ памятниковъ, научное изданіе таковыхъ должно быть обставлено не только обычнымъ критическимъ аппаратомъ, а еще данными, гарантирующими ихъ историческую достовѣрность. Что представляютъ собою наши тексты и насколько они надежны въ смыслѣ принадлежности къ данной школѣ, или для признанія за ними той древности, на которую они претендуютъ со словъ позднихъ авторовъ — вопросы, безъ удовлетворенія коихъ безполезно было втянуть грамматическіе тексты въ кругъ продуктовъ данной школы.

Изъ возстановленныхъ текстовъ наиболѣе интереснымъ по времени и по внутреннимъ качествамъ является Толкованіе Давида. Комментаріи остальныхъ авторовъ обнаруживаютъ знакомство съ трудомъ Давида въ большей или меньшей степени, и выводы о Давидѣ предрѣшаютъ и ихъ судьбу. Грамматическая литература, какъ всякая другая область армянской образованности, сложившейся въ сферѣ византійской христіанской культуры, можетъ быть и должна быть освѣщена въ связи со своими византійскими первоисточниками.

Богатѣйшія собранія греческихъ грамматическихъ схолій нынѣ изданы въ серіи Grammatici Graeci. Третій томъ серіи содержитъ схоліи, посвященныя Діонисіеву Искусству, Scholia in Dionysii Thracis artem Grammaticam, 1901 г. Сюда вошли три коллекціи схолій, ватиканская, венеціанская въ библіотекѣ Св. Марка и лондонская. Каждая изъ нихъ представляетъ компилляцію изъ трудовъ разныхъ грамматиковъ, въ цѣломъ видѣ не сохранившихся. Авторами использованныхъ трудовъ именуются Мелαмподъ-Діомедъ, Георгій Хойробоскъ, Геліодоръ[1], Стефанъ, Порфирій и нѣкоторые другіе.

Къ сожалѣнію ни время, ни взаимоотношенія ихъ неизвѣстны. Часть труда Меламnода и Геліодора сохранились и въ отдѣльномъ видѣ. То, что носитъ имя Меламnода, въ нѣкоторыхъ рукописяхъ приписывается Діомеду. Полагаютъ, что одинъ изъ нихъ, вѣроятнѣе Діомедъ, пользовался комментаріемъ Меламnода. Равнымъ образомъ думаютъ, что извѣстные подъ именемъ Геліодора комментаріи ничто иное, какъ трудъ Георгія Хойробоска въ изложеніи самого Геліодора. По видимому, и Стефанъ зависитъ отъ

[1] Транскрипція греческихъ именъ и словъ отличается необыкновенной непослѣдовательностью въ русскомъ языкѣ въ зависимости прежде всего отъ двойной системы чтенія, византійскаго, принятаго въ древне-русской письменности, и западно-европейскаго или эразмовскаго; напр. Ἡλιόδωρος звучитъ по визант. Иліодоръ, а по Эразму — Геліодоръ, если густое придыханіе передать черезъ г, а не отбросить, какъ было бы правильнѣе. Латинскія формы могли бы служить примирительной основой для выработки единой нормы при транскрипціяхъ. Но намъ приходится подчиниться болѣе или менѣе принятымъ, хотя и непослѣдовательнымъ, а иной разъ и неправильнымъ, транскрипціямъ.

Георгія. Отъ Порфирія сохранилось немногое, а о личности его ничего неизвѣстно. Объ упомянутыхъ авторахъ и объ ихъ трудахъ, а равно о собраніяхъ схолій трактуется въ обстоятельной, предпосланной изданію, статьи Гильгарда, куда и отсылаемъ интересующихся вопросомъ.

Кромѣ названныхъ схолій, къ сличенію привлечено нами еще небольшое толкованіе Commentariolus Byzantinus, помѣщенное въ концѣ изданія Гильгарда; оно цитуется нами подъ названіемъ Комментарія Византійца.

Толкованію Давида предшествуетъ подобающее введеніе *Նախերգան*. Въ немъ обсуждаются общіе вопросы, касающіеся искусства. Предметъ сужденія составляетъ, собственно говоря, опредѣленіе искусства, имѣющееся въ приложеніи къ Діонисію. По этому опредѣленію, искусство дѣлится на теоретическое и практическое; къ первому относятся грамматика, риторика и философія, а ко второму — плотничество, кузнечество и имъ подобное[1].

При толкованіи означеннаго дѣленія, Давидъ исходитъ изъ двойственной натуры человѣка, состоящей изъ «разумной души и практическаго тѣла». Каждый изъ двухъ родовъ искусства распадаетъ въ свою очередь на доброе, злое и среднее. По мнѣнію Давида, техникъ обходитъ злое и среднее и интересуется только добрымъ искусствомъ, *արդ թողլով արուեստաւորին զչարին եւ զմիջակին* и пр. 80з. Изъ этой ссылки видно, что нашъ авторъ разбираетъ именно то приложеніе объ искуствѣ, которое имѣется въ греческихъ спискахъ Діонисія, но не сохранилось въ наличныхъ армянскихъ спискахъ. Мы возстановили его на основаніи цитаты у Давида.

Прослѣдимъ далѣе ходъ мысли нашего автора въ связи съ аналогичными сужденіями греческихъ грамматиковъ.

Նախերգան Давида соотвѣтствуетъ προλεγόμενα или, вѣрнѣе,

1 Ср. Филонъ, *Այլաբանութիւն*, стр. 124: *քանզի ոմանք յարուեստիցն տեսականք են, այլ ոչ գործականք, երկրաչափութիւն. եւ ոմանք գործականք են, այլ ոչ տեսականք, հիւսնական, դարբնական եւ որ միանգամ ձեռագործք ասին:*

προοίμιον введеніямъ греческихъ схолій. О составѣ армянскаго слова и объ его значеніи рѣчь будетъ у насъ ниже. Въ собраніяхъ греческихъ схолій извѣстно нѣсколько введеній. Они сохранились въ Ватиканской рукописи и занимаютъ въ изданіи стр. 106—115, 115—124, 156—164. Извлеченіями изъ нихъ считаются три другихъ προλεγόμενα значительно сжатой редакціи, стр. 1—4, 4—7 и 7—10.

Въ греческихъ пролегоменахъ трактуются тѣ же вопросы, что и у Давида. Прежде чѣмъ перейти къ опредѣленію искусства, Давидъ разъясняетъ, что значитъ опредѣленіе вообще, пользуясь примѣромъ: «человѣкъ есть животное разумное, смертное».

Греческія схоліи также ставятъ вопросъ, τί ἐστι ὅρος, 106 25, и иллюстрируютъ его на томъ же примѣрѣ: ἄνθρωπός ἐστι ζῷον λογικὸν θνητὸν и пр. 107 10 и 156 30[1].

Затѣмъ Давидъ приводитъ опредѣленіе искусства въ томъ видѣ, какъ оно читается у Діонисія. Греческія προλεγόμενα, упомянувъ взгляды эпикурейцевъ и Аристотеля на искусство, останавливаются на той формулѣ опредѣленія, что у Давида. Изъ нихъ же узнаемъ, что формула эта принадлежитъ стоикамъ и заключается въ слѣдующемъ: τέχνη ἐστὶ σύστημα ἐκ καταλήψεων ἐγγεγυμνασμένων πρός τι τέλος εὔχρηστον τῶν ἐν τῷ βίῳ, 2 25, 8 32, 157 18 (и 108 31, гдѣ вставлено ἐμπειρίᾳ).

Армянскій переводъ, цитуемый Давидомъ, гласитъ: *արուեստ է բաղկացութիւն ի թողմանէ նախակրթեալ առ ի պիտանացու ինչ իրս որ ի կենցաղումն*, 80 16.

Армянская передача не совсѣмъ точна. Слово κατάληψις отъ καταλαμβάνω, означающее понятіе, воззрѣніе, смѣшано со словомъ κατάληψις, оставленіе, отъ καταλείπω. Греческія схоліи вѣрно объясняютъ „ἐκ καταλήψεων“ οἱονεὶ ἐκ ἐφευρημάτων, ἐκ γνώσεων, ἐκ θεωρημάτων, 108 37. *„Ի թողմանէ նախակրթեալն“*, по Давиду, значитъ: „то, что достигнуто кѣмъ нибудь благодаря упражненіямъ, вмѣстѣ съ тѣмъ, что унаслѣдовано отъ другихъ,

1 Ссылки на греческія схоліи вездѣ по изданію Гильгарда; цифры обозначаютъ начало цитатъ по страницамъ и строкамъ.

передается послѣдующимъ поколѣніямъ“. Смыслъ тотъ, что искусства возникаютъ и развиваются путемъ накопленія знаній черезъ передачу изъ поколѣнія въ поколѣніе. Совершенно такъ же понимаетъ грекъ процессъ развитія искусства, реезюмируя свои мысли: *καὶ οὕτως ἐξ ἑνὸς εἰς ἕνα συμπεραιούμεναι αἱ τεχναι τὸ τέλειον κατειλήφασιν*, 109 2.

Разсматриваемое опредѣленіе искусства встрѣчается еще въ Опредѣленіяхъ философа Давида въ болѣе точномъ переводѣ, къ которому мы вернемся ниже.

Давидъ различаетъ въ искусствахъ полезное и вредное, доброе и злое. При толкованіи *εὔχρηστον* греческія схоліи тоже проводятъ грань между полезными и безполезными искусствами: *τέχνη* называются по настоящему искусства, преслѣдующія полезныя цѣли, искусства же съ вредными назначеніями являются *κακοτεχνιά*. Къ нимъ относятся, напримѣръ, *ἡ γοητευτική* колдовство, 109 32; *οἱ φαρμακοπῶλαι ἤγουν οἱ μύρεψοι* составляютъ *ψευδοτεχνία* лжеискусства, 110 10.

Давидъ также считаетъ вредными искусствами *թովչութիւն, դիւթութիւն, կախարդութիւն*, разные виды колдовства, а добрыми—*գիրք հոգեւոր եւ երգք,* то есть духовныя книги и пѣснопѣнія.

Изъ практическихъ искусствъ полезными являются у Давида *հիւսնութիւն, դարբնութիւն* плотничество и кузнечество (*τεκτονική, χαλκευτική*, 110 20), а зловредными — *դեղք մահաբերք* смертоносныя лѣкарства (ср. *φαρμακοπῶλαι* и *μύρεψοι*).

Давидъ расходится съ греческими схоліями въ томъ, что признаетъ еще нѣчто среднее между означенными видами искусства, при чемъ примѣромъ средняго изъ числа разумныхъ искусствъ приводитъ *մրմունջք եւ պարք* (ср. *ὀρχηστική*, 122 34), а таковымъ изъ практическихъ — *աղեղնաւորութիւն եւ գեղարդնաւոր լինել*, то есть вооруженность лукомъ и копьемъ (ср. *στρατηγική*, 110 21).

Греческія схоліи разбиваютъ *λογικαί* на *ποιητικαί* и *θεωρητικαί* и къ первому отводятъ кузнечество и плотничество, а ко

второму — астрономію и философію. То, что Давидъ называетъ среднимъ, въ греческихъ схоліяхъ подводится подъ *πραχτιχαί*, именно, *στρατηγιχή* и *ὀρχηστιχή*.

Греч. схоліи различаютъ также искусства *μιχταί*, что можно было отожествлять съ *միջին* Давида. Но, судя по примѣру *ἰατριχή* врачебное искусство, дѣло не такъ обстоитъ.

По Давиду *բանական* *λογιχαί* распадаетъ на *իմաստասիրութիւն*, *բանական բժշկութիւն*, *քերթողութիւն*, *ճարտասանութիւն*, на философію, медицину, грамматику и риторику. У Діонисія *λογιχαί* имѣютъ только три подраздѣленія, *φιλοσοφία*, *γραμματιχή*, *ῥητοριχή*. Нѣтъ упоминанія о медицинѣ. Въ одной изъ схолій говорится, что Діонисій отмѣчаетъ два вида искусства лишь ради краткости, *δύο μὲν οὗτος εἶπει δια τὸ φιλοσύντομον*, въ дѣйствительности же слѣдуетъ признать три вида *λογιχαί*, *πραχτιχαί* и *μιχταί*, при этомъ примѣромъ послѣдняго приводится *ἰατριχή*, какъ у другихъ схоліастовъ, но съ прибавленіемъ *γραμματιχή*, 1628.

Давидъ какъ будто признаетъ *μιχταί* тѣмъ, что упоминаетъ *բժշկութիւն* *ἰατριχή*, но онъ ставитъ его не отдѣльно наряду съ *λογιχαί* и *πραχτιχαί*, а въ числѣ подраздѣленій перваго вида.

Давидово дѣленіе искусствъ на *կայուն եւ հասարակաց* прочное и общее, и на *անցական եւ առանձին* преходящее и частное основывается, повидимому, на познавательномъ значеніи искусства по сравненію съ наукой и въ этомъ смыслѣ оно можетъ быть сопоставлено со словами схолій: *κατὰ πόσους τρόπους διαφέρει τέχνη ἐπιστήμης; κατὰ δύο, κατὰ τὸ καθολιχώτερον καὶ μεριχώτερον, καὶ* <*κατὰ τὸ*> *πταιστὸν καὶ ἄπταιστον· προσήχει δὲ τῷ μὲν καθολιχῷ τὸ ἄπταιστον*>, *τῷ δὲ μεριχῷ τὸ πταιστόν*, 16214.

Принятыя въ схоліяхъ главы, *τὰ εἰωθότα κεφάλαια*, 1597, упоминаются и у нашего грамматика. Такихъ главъ считаются обыкновенно восемь, какъ видно изъ пространнаго *προλεγόμενα*: *ὁ σχοπός, τὸ χρήσιμον, τὸ γνήσιον, ἡ τάξις, ἡ ἐπιγραφή, ἡ διαίρεσις, ὁ διδασχαλιχὸς τρόπος, τὸ ὑπὸ τί ἀνάγεται*, 159–161. Въ

другомъ пространномъ προλεγόμενα перечисляются только семь главъ, съ исключеніемъ ὁ διδασκαλικὸς τρόπος, 123–124. Въ προλεγόμενα же краткой редакціи отмѣчаются лишь шесть главъ: δεῖ δὲ ἀναγκαίως... τὰ ἑξ κεφάλαια ζητεῖν ταῦτα καὶ αὐτὰ ἀναγκαῖα ὄντα, ἐπιγραφήν, συγγραφέα, σκοπόν, χρήσιμον, τάξιν, τέλος, 3–4.

Изъ этихъ словъ видно, что автору извѣстны и другія главы, но онъ ἀναγκαῖα необходимымъ или важнымъ считаетъ только шесть главъ. Съ нимъ согласенъ нашъ Давидъ. Правда, онъ говоритъ *Հարկաւորաբար* (ἀναγκαίως) *Հնգիւք կատարի,* но перечисляетъ въ дѣйствительности не пять, а шесть главъ: *դիտաւորութիւն, հարազատութիւն, վերագիր, վարդապետական, ըստ մասին բաժանումն, յորում եւ օգտակարն,* то есть, ὁ σκοπός, τὸ γνήσιον, ἡ ἐπιγραφή, ὁ διδασκαλικός, ἡ διαίρεσις, τὸ χρήσιμον.

Подъ συγγραφεύς понимается τὸ γνήσιον подлинность, какъ видно изъ разъясненія, συγγραφέα δὲ Διονύσιον τὸν Θρᾷκα, 4 14, 124 3, 160 24. Значитъ, разница между Давидомъ и греческимъ толкователемъ въ томъ, что вмѣсто τάξις и τέλος у Давида стоятъ ὁ διδασκαλικός и ἡ διαίρεσις. Изъ объясненія: τάξιν, ὅτι αὐτῷ εὔτακτος πᾶσα ἡ διδασκαλία, 4 17, можно было думать, что авторъ смѣшивалъ τάξις съ διδασκαλικός. Тогда единственнымъ пунктомъ расхожденія между двумя авторами останется τέλος вмѣсто ἡ διαίρησις. Любопытно, что Давидъ при толкованіи замѣняетъ *ըստ մասին բաժանումն* выраженіемъ *ըստ մասին կատարումն*, то есть вмѣсто διαίρεσις употребляетъ τέλος. Грекъ толкуетъ: τέλος, ὅτι μέχρι τοῦ συμπεράσματος διεξέρχεται, 4 18. Такой же смыслъ влагаетъ Давидъ въ собственное выраженіе, когда говоритъ, что *ըստ մասին կատարումն* означаетъ: „начавъ съ грамматики довести до послѣдней части, либо съ послѣдней части — до начала, до самаго главнаго“. У обоихъ авторовъ рѣчь идетъ объ одномъ и томъ же требованіи, чтобы поставленная задача была выполнена цѣликомъ. Подъ „главнымъ началомъ“ Давидъ, видимо, разумѣетъ подлинную грамматику Діонисія, а подъ „послѣдней частью“ приложеніе объ искусствѣ.

Давидъ считаетъ обсужденіе общаго вопроса объ искусствѣ необходимой частью грамматики и допускаетъ, что изложеніе возможно начать либо съ грамматики, либо съ опредѣленія искусства, но что обѣ части должны быть разсмотрѣны въ интересахъ полноты предмета.

Родство Давида съ краткими пролегоменами поддерживается еще тѣмъ, что въ нихъ, какъ у Давида во введеніи, разсматривается вопросъ о началѣ грамматики, 420, между тѣмъ въ другихъ схоліяхъ этотъ вопросъ помѣщенъ въ комментаріи къ первой главѣ Діонисіева труда.

По Давиду, „грамматика (*քերթողական* въ смыслѣ *քերական*) возникла изъ музыки, которая отъ природы выражается долготой и краткостью въ собственныхъ звучныхъ пѣсняхъ", иначе говоря, музыкальная пѣсня основана на долготѣ и краткости слоговъ[1]. Въ этихъ словахъ Давида, повидимому, отразилось то мнѣніе, что просодія — часть грамматики, и что именно съ просодіи надо начать изложеніе грамматики. Такъ думалъ и Порфирій, отъ котораго сохранился обстоятельный трактатъ о просодіи, Περὶ προσῳδίας, 128—150, гдѣ проводится именно та мысль, что вопреки Діонисію слѣдуетъ начать ἀπ' αὐτῆς τῆς προσῳδίας. Отсюда же мы узнаемъ, что имѣющаяся въ приложеніи къ Діонисіи глава объ просодіи принадлежитъ не Діонисію, а нѣкоему Θеодосію.

Давидъ приводитъ также мнѣніе тѣхъ, которые предпочитали бы начать со звука, который „является такимъ же матеріаломъ для разума, какъ дерево для плотническаго и желѣзо для кузнецкаго дѣла. Кромѣ того, благоустройство и порядокъ въ мірѣ устанавливаются посредствомъ звука, при чемъ ссылались на то, что посредствомъ слова обучаютъ <учителя> и словомъ же воспитываются ученики".

1 Ср. Давидъ, *Սահմանք*, стр. 176. *քերթողն գիտէ թէ էն և ովն բնութեամբ երկարք են, թէպէտ և զպատճառն ոչ գիտէ, այլ վերածգէ յերաժշտական իմաստասէրն* = греч. 39-40, ὁ γραμματικὸς οἶδε μὲν ὅτι τὸ η̄ καὶ τὸ ω̄ μακρά ἐστι, τὴν δὲ αἰτίαν τῇ μουσικῇ παραπέμπει.

Въ греческихъ схоліяхъ мнѣніе это обосновывается нѣсколько иначе; такъ напримѣръ, по грамматику Геліодору, ἐπειδὴ ἐκ τῆς φωνῆς τὰ στοιχεῖα συνίστανται, στοιχεῖον δέ ἐστιν ἡ πρώτη καὶ ἀμερὴς τοῦ ἀνθρώπου φωνή, ἀναγκαῖον ἡμᾶς περὶ φωνῆς πρῶτον διαλαβεῖν, 4823 (ср. 1655, εἰ γὰρ ὕλη γραμματικῆς λέξις и пр.).

Такого мнѣнія былъ и знаменитый грамматикъ Аполлоній Дисколъ, οἱ δὲ ἀπὸ φωνῆς, ὡς καὶ Ἀπολλώνιος ὁ Δύσκολος, 422.

Давидъ упоминаетъ опредѣленіе звука, какъ поранения *վիրաւորութիւն* воздуха, примѣрно, когда ударяютъ другъ другу жесткія вещи, чтобы пораненный посерединѣ воздухъ издалъ звукъ, а неплотное и мягкое не даетъ звука“.

Геліодоръ свидѣтельствуетъ, что Діогенъ Вавилонскій опредѣлялъ „звукъ какъ пораженный воздухъ, φωνή ἐστιν ἀὴρ πεπληγμένος“, но такъ какъ по Платону воздухъ не признается тѣломъ, то онъ соотвѣтственно этому измѣняетъ опредѣленіе Діогена въ πληγή ἀέρος пораженіе воздуха, 4825 (ср. πλῆξις ἀέρος, 3121). Въ этой формулировкѣ оно цитуется и въ Опредѣленіяхъ Давида: *քանզի քերթողք ի սահմանել զձայն՝ վիրաւորութիւն աւդոյ ասացին,* 178=греч. οἱ μὲν γραμματικοὶ τὴν φωνὴν ὁρίζονται πληγὴν ἀέρος, 4126.

Давидъ считается еще съ тѣми, которые не раздѣляли приведенныхъ мнѣній и говорили, что „такъ какъ со смертью техника погибаетъ и его искусство, то лучше всего начать съ письма, дабы продлить память и далѣе“. Значитъ, преимущественное значеніе признается за письмомъ, какъ за средствомъ увѣковѣченія произведеній искусства.

Діонисій, по словамъ нашего автора, примирилъ оба мнѣнія или начала тѣмъ, что полагалъ, что „изслѣдовать природу звука — дѣло философовъ, а письмо будетъ разсмотрѣно на своемъ мѣстѣ <въ его изложеніи>, дабы поверхностнымъ сужденіемъ техникъ не сдѣлался предметомъ насмѣшекъ. Самъ же приступилъ къ изложенію, начавъ съ того, что грамматика есть эмперія“.

О Діонисіи, прозванномъ Ѳракійцемъ, хотя онъ былъ изъ

Византіи, и о его трудѣ греческія схоліи отзываются весьма лестно, 158 17.

Мнѣніе о томъ, что изслѣдованіе звука относится къ области философіи, читается въ Опредѣленіяхъ Давида, *եւ դարձեալ իմաստասիրութիւն գիտէ զբնութիւնս ձայնից*, 177 = греч. *καὶ πάλιν ἡ φιλοσοφία γινώσκει τὴν φύσιν τῆς φωνῆς*, 40 21.

О Геродіанѣ, сынѣ Аполлонія, упоминается и въ греческихъ схоліяхъ, *ὁ δὲ Ἡρωδιανὸς οὗτος υἱὸς μὲν γέγονεν Ἀπολλωνίου τοῦπίκλην Δυσκόλου*, 129; но то, что Давидъ разсказываетъ о немъ, о сожженіи имъ грамматическихъ трудовъ, незнакомо греческимъ источникамъ [1].

§ 1. О грамматикѣ.

Грамматика есть опытное знаніе того, что употребляется у поэтовъ и историковъ наиболѣе часто.

Давидъ начинаетъ свое толкованіе съ того же, что и греческія схоліи. Ему извѣстно недоумѣніе нѣкоторыхъ, которымъ казалось, что Діонисій словомъ *ἐμπειρία* *հմտութիւն* опытность, навыкъ, ведетъ скорѣе къ безразсудности, чѣмъ къ познанію. Онъ не раздѣляетъ этого мнѣнія и думаетъ, что „Діонисій правъ, и то, что онъ нашелъ (то есть грамматику) и изложилъ, <состоитъ> изъ опытности и разсудительности“ [2]. При этомъ Давидъ объясняетъ, что значитъ понятія *հմտութիւն* и *բանաւորութիւն*. „Когда тебя спрашиваютъ, что такое глаголъ или имя, и ты не можешь отвѣчать, какъ слѣдуетъ, <такъ какъ знаешь это> по безсильной привычкѣ отъ своихъ предковъ, на подобіе хожденія животныхъ въ привычныя имъ мѣста, это есть *հմտութիւն* навыкъ“. Но *բանաւորութիւն*, это — способность „разрѣшать вопросы согласно тому, что говорятъ извѣстные люди, когда человѣкъ слышитъ и провѣряетъ то, что чаще всего употреб-

1 Подобное же дѣяніе по отношенію къ еврейскимъ генеалогическимъ книгамъ приписывалось Ироду. Евсевій *Պատմ. եկեղ.* стр. 41.

2 Правильнѣе было бы вмѣсто *ի բանաւորութենէ* читать *ի բանաւորութենէ* <*է*> 84 4.

ляется у поэтовъ и прозаиковъ, а не тѣ чуждыя слова, которыя не употребительны (букв. не слышны)".

Затрагиваемый Давидомъ вопросъ разбирается и въ греческихъ схоліяхъ. Изъ нихъ узнаемъ, что вопросъ этотъ былъ поднятъ Птоломеемъ Перипатетикомъ и нѣкоторыми другими, которые неодобрительно относились къ Діонисію за то, что онъ „разсудительную грамматику назвалъ эмперіей, которая ничто иное какъ сохраненіе и безсознательное запоминаніе всегда себѣ равныхъ вещей", Πτολεμαῖος ὁ Περιπατητικὸς καὶ ἄλλοι τινὲς ἐγκαλοῦσι Διονυσίῳ ἐμπειρία‹ν› εἰρηκότι τὴν λογικωτάτην γραμματικήν, ἥτις — ἐμπειρία φημί — τῶν ὡσαύτως ἐχόντων πραγμάτων ἐστὶ τήρησίς τε καὶ μνήμη ἄλογος, 165 16, 300 15.

Грамматики и вообще схоліасты древнихъ философскихъ произведеній, дѣлаютъ разницу между πεῖρα, ἐμπειρία, и сопоставляютъ ихъ съ τέχνη и ἐπιστημή или γνῶσις. По Меламподу, πεῖρα есть ἡ ἅπαξ τινὸς πράγματος δοκιμασία ἄλογος, а ἐμπειρία — ἡ πολλάκις τοῦ αὐτοῦ πράγματος δοκιμασία ἄλογος, 10 25. Между тѣмъ τέχνη есть знаніе или совокупность познаній, σύστεμα ἐκ καταλήψεων, 162 20, 166 25[1].

И когда Діонисій говоритъ, что грамматика есть эмперія, опытъ, навыкъ, то тѣмъ самымъ грамматика, эта научная λογικωτάτη дисциплина, гдѣ больше всего требуется λόγος, низводится, по мнѣнію схоліастовъ, на степень простого навыка, чуждаго логоса, δοκιμασία ἄλογος, или *անբանութիւն* *ἀλογία,* какъ выражается нашъ Давидъ.

Схоліасты считаютъ это недоразумѣніемъ и стараются какънибудь разсѣять. Меламподу кажется, что оспариваемое слово здѣсь употреблено вмѣсто знанія, ἐνταῦθα καταχρηστικῶς εἶπεν

1 Ср. Давидъ, *Սահմանք*, стр. 181, *հմտութիւն է միոյ իրի անպատճառ գիտութիւն... Ներհմտութիւն է ընդհանուր անպատճառ գիտութիւն... եւ վարժեալ ներհմտութիւնէ յիշումն եւ անբան պահպանութիւն մարդկային քաղաքաց եւ նոյնաբար երեւեցելոցն*=греч. стр. 43,23. Ἐμπειρία правильно передано черезъ *ներհմտութիւն*, и въ переводѣ Діонисія слѣдовало бы ожидать *ներհմտութիւն*.

Тамъ же, *արուեստ ունակութիւն ոմն է եւ գիտութիւն*, 181 = ἡ τέχνη ἕξις καὶ γνῶσίς ἐστιν, 43 32. Ср. также стр. 182 = греч. 44 23.

ἀντὶ τοῦ γνῶσις, 112. По другому мнѣнію, оно стоитъ вмѣсто искусства, τὴν γὰρ ἐμπειρίαν ἐνταῦθα ὁ Διονύσιος ἀντὶ τῆς τέχνης ἐξελάβετο, 30026. Авторъ Комментарія изъ византійской эпохи полагаетъ, что ἐμπειρία δε λέγεται ποτὲ μὲν ἡ ἄλογος γνῶσις, ποτὲ δὲ καὶ ἡ διὰ λόγου γνῶσις, и что у Діонисія слово эти надо понять именно въ смыслѣ λογικὴ γνῶσις, 56626.

Существуетъ и такое толкованіе, что οὐ λόγῳ πάντοτε καθορθοῦται ἡ γραμματική, ἀλλὰ πολλάκις καὶ ψιλῇ παραδόσει... πολλάκις εὑρίσκομεν τὴν γραμματικὴν ἄλογον, 16520.

Эту же самую мысль высказываетъ комментаторъ Стефанъ въ другой формулировкѣ. Такъ какъ грамматика смѣшанная система μικτή, частью она λογική, а частью πρακτική, то поэтому διὰ τοῦ ἐμπειρία τὸ πρακτικὸν μέρος αὐτῆς ἀφορίζεται τε καὶ ὁρίζεται, ἀπὸ δε μέρους τὸ ὅλον διαλαμβάνει. Ему извѣстно мнѣніе, что ἐμπειρία ἐστὶν ἡ ἄλογος τριβὴ καὶ ἡ λογικὴ γνῶσις, однако, онъ не раздѣляетъ его, и стоитъ за собственное объясненіе, то есть, что Діонисіево опредѣленіе касается лишь практической стороны грамматики, 1675.

Нашъ Давидъ, повидимому, держится того взгляда, что жалобы комментаторовъ не основательны, и что въ формулѣ Діонисія охвачено не только практическое, но и теоретическое значеніе грамматики, такъ какъ тамъ говорится не объ одномъ *հմտութիւն* ἐμπειρία, а объ опытномъ познаніи всего того, что содержится въ литературѣ, въ чемъ онъ усматриваетъ сочетаніе ἐμπειρία съ λογική, навыка со знаніемъ.

Частей ея — шесть. Толкованіе Давида въ буквальномъ переводѣ гласитъ: „онъ указываетъ грамматическія части, отрѣзанныя отъ цѣлаго; и если грамматикъ не знаетъ одной изъ нихъ, не можетъ считаться техникомъ совершеннымъ. Виды риторики исчерпываются и ведутся слѣдующими троякими <рѣчами>, совѣщательной, судебной, торжественной; равносильно отрѣзанные отъ рода они, несутъ свое въ себѣ такъ, какъ живот-

ное — живучесть. И если кто обладаетъ однимъ изъ нихъ, считается совершеннымъ ораторомъ"[1].

Рѣчь идетъ о томъ, почему грамматика дѣлится на части, а не на виды, и какая разница между ними.

Часть *μόρος*, по Давиду, не самостоятельная величина, а отрѣзокъ цѣлаго; а видъ *εἶδος* хотя тоже понятіе частичное по отношенію къ роду *γένος*, но онъ нѣчто цѣльное. Поэтому, если кто не знаетъ одной части чего-нибудь, тѣмъ самымъ онъ не знаетъ цѣлаго; между тѣмъ, знаніе одного вида уже есть обладаніе полнотой. На этомъ основаніи не знать какой нибудь части грамматики, значитъ не заслуживать имени грамматика, а знаніе одного изъ трехъ видовъ риторики уже создаетъ славу ритора.

Сужденіе Давида почти текстуально совпадаетъ съ тѣмъ, что читаемъ въ греческихъ схоліяхъ: *διά τί δὲ μέρη τῆς γραμματικῆς καὶ οὐχὶ εἴδη, καὶ τί διαφέρει μέρος εἴδους; καὶ λεκτέον ὅτι τὰ μὲν εἴδη ἐκ τῶν γενῶν διαιροῦνταί καὶ αὐτοτελῆ εἰσιν, οἷον ἐκ τοῦ ζῴου γένους διαιροῦμεν τὸν ἄνθρωπον· τὸ δὲ μέρος ἀπόσπασμά ἐστι τοῦ εἴδους, ἀτελὲς γὰρ ἀνθρώπου μέρος ἡ κεφαλή. Ὅθεν ῥητορικῆς λέγομεν εἴδη τρία, συμβουλευτικόν, δικανικόν, πανηγυρικόν· καὶ* [*ὅτι*] *τὸν μὲν ἐπιστάμενον ἓν τῶν τριῶν τούτων εἰδῶν ῥήτορα τέλειον λέγομεν, τὸν δὲ μὴ ἐπιστάμενον πάντα τὰ τῆς γραμματικῆς μέρη γραμματικὸν οὐ λέγομεν· ἐκ πάντων γὰρ αὕτη τούτων τῶν μερῶν ἀναπληροῦται*, 301 30 (также 168 19).

Три вида риторики упоминаются и въ Опредѣленіяхъ и здѣсь они переведены тѣми же словами: *ճարտասանական սեռ զոլով յերիս բաժանի ի տեսակս՝ յատենականն, ի քաղխոհականն եւ ի կացրղականն*, 207=греч. 72 5. Термины настолько характерны, что можно было пріобщить грамматика Давида къ переводу Опредѣленій. Но дѣло въ томъ, что въ Опредѣленіяхъ дѣленіе риторики на три вида признается неправильнымъ, *ոչ է բարւոք բաժանումնդ*, *οὐ καλῶς ἔχει αὕτη ἡ διαίρεσις*. Стало быть, нашъ Давидъ, стоящій за это дѣленіе, не можетъ быть

1 Стр. 84 18 и 19 *ոչ* слѣдуетъ заключить въ скобки (*ոչ*), то есть уничтожить.

ни авторомъ Опредѣленій, ни его переводчикомъ. Общность употребляемыхъ ими терминовъ придется отнести къ общимъ для нихъ источникамъ, или къ признанному достоянію переводной литературы.

Для иллюстраціи отношенія видовъ риторики между собою и къ своему роду Давидъ прибѣгаетъ къ сравненію, *որպէս զկենդանութիւն կենդանին*, желая сказать, что виды риторики имѣютъ такой признакъ, какимъ является для понятія животнаго признакъ живучести; какъ каждое животное обладаетъ живучестью, такъ и каждый видъ риторики имѣетъ соотвѣтствующій признакъ. Ссылка на примѣръ сдѣлана у Давида съ такой непринужденностью, точно цитуемый примѣръ общеизвѣстенъ и понятенъ. Не имѣлъ-ли нашъ авторъ въ виду популярное сочиненіе Порфирія, его Введеніе?

Первая часть — чтеніе умѣлое согласно просодіи. Давидъ задается вопросомъ, почему Діонисій отдаетъ предпочтеніе чтенію согласно просодіи, то есть, почему онъ начинаетъ съ чтенія? Онъ находитъ, что предпочтеніе (букв. praepositio et postpositio) бываетъ вообще трояко, по тремъ основаніямъ, по мѣсту, времени и достоинству, и думаетъ, что здѣсь имѣемъ случай предпочтенія по мѣсту, „такъ какъ безъ него (то есть чтенія) невозможно было ему взяться за изложеніе дальнѣйшаго“.

Послѣ этого Давидъ предлагаетъ толкованіе ἀνάγνωσις. По его словамъ, *վերծանութիւն* значитъ чтеніе, а философы говорятъ, что „душа вновь узнаетъ забытыя мысли по примѣру находки слуги“.

Замѣтимъ, что фразы *եւ վերծանութիւն առի ընթերցումն* недоставало въ текстѣ, но она требуется общимъ смысломъ. Наша коньектура поддерживается не только позднимъ комментаторомъ Исаіей, какъ указано у насъ въ примѣчаніи, но и ссылкой самого Давида на это мѣсто на слѣдующей 87 стр. *եւ եթե զինչ է վերծանութիւն ըստ մեզ, կամ որպէս ըստ իմաստասիրացն, քաջայայտ է:*

Изъ греческихъ схолій больше всего подходятъ къ данному толкованію Давида слова Геліодора: ἡ τῶν μερῶν τάξις πεποίηται τῷ τεχνογράφῳ κατὰ τὴν τῆς διδασκαλίας ἀκολουθίαν· πρότερον γὰρ ἀναγνῶναι δεῖ τὸν νέον... Καὶ ἔστιν ἀνάγνωσις ἡ τῶν πρώτων μαθημάτων τῆς ψυχῆς ἀναγνώρισις... φασὶ γὰρ μετεμψύχωσιν εἶναι καὶ ἐρχομένην εἰς ἀνθρώπειον σῶμα τὴν ψυχὴν ἀναγνωρίζειν καὶ ἐπιγινώσκειν ἃ ἤδη προέμαθεν, 453 25.

Изъ этихъ словъ явствуетъ, что греческій толкователь такъ же, какъ Давидъ думаетъ, что въ изложеніи частей грамматики Діонисій держался системы, требуемой педагогикой: молодымъ или несвѣдущимъ людямъ надо сначала упражняться въ чтеніи, прежде чѣмъ перейти къ другимъ частямъ грамматики.

Опредѣленіе анагносиса вполнѣ совпадаетъ съ тѣмъ, что у Давида приписывается философамъ. Впрочемъ и, по Геліодору, это опредѣленіе исходитъ отъ философовъ, какъ видно изъ его словъ, сопутствующихъ тому же опредѣленію при вторичномъ упоминаніи: ἰστέον (ср. *եւ գիտելի է* у Давида) δὲ ὅτι οἱ φιλόσοφοι τὴν ἀνάγνωσιν οὕτως ὁρίζονται· ἀνάγνωσίς ἐστι ἀναγνώρισις τῶν τῆς ψυχῆς προτέρων μαθημάτων, то есть, надо знать, что философы опредѣляютъ чтеніе такъ: чтеніе есть возстановленіе прежнихъ познаній души, 473 7.

У Геліодора приводится и объясненіе философовъ къ этому опредѣленію: „они утверждали, что есть переселеніе душъ, и что душа, входя въ человѣческое тѣло, вновь узнаетъ и воспринимаетъ то, что раньше уже знала". Этого объясненія недостаетъ у армянскаго толкователя, но оно, повидимому, скрыто въ лаконическомъ и непонятномъ выраженіи: „по примѣру находки слуги". Въ одной изъ греческихъ схолій по тому же вопросу говорится: ὥς φασι φιλοσόφων παῖδες μετεμψύχωσιν εἶναι καὶ ἐρχομένην εἰς ἀνθρώπειον σῶμα и прочее, 305 8.

Здѣсь мнѣніе о переселеніи душъ относится не къ философамъ, а къ ихъ παῖδες не въ прямомъ смыслѣ, конечно, а въ смыслѣ незрѣлыхъ представителей философіи, νέοι *նամբակք*. Очень возможно, что слово *ծառայ* у Давида и передаетъ παῖδες

того источника, который имѣлся въ рукахъ его. Тогда неясная фраза Давида можетъ быть истолкована въ томъ смыслѣ, что опредѣленіе чтенія онъ приписываетъ настоящимъ философамъ, а объясненіе его черезъ переселеніе, котораго онъ не приводитъ, а ограничивается лишь намекомъ, относится къ философамъ παῖδες[1].

Во второй части слово ἐξήγησις переведено *զրուցատրութիւն*, что не совсѣмъ правильно. Повидимому, переводчикъ Діонисія смѣшалъ это слово съ διήγησις, которое, дѣйствительно, значитъ *զրոյց*, между тѣмъ ἐξήγησις — разъясненіе или изъясненіе[2]. Давидъ употребляетъ это слово и еще глаголъ *զրուցել* въ томъ же смыслѣ ἐξηγεῖσθαι.

На вопросъ, τί ἐστι τὸ δεύτερον μέρος τῆς γραμματικῆς; Мелампод отвѣчаетъ: τὸ ἐξηγεῖσθαι κατὰ τοὺς ὄντας καὶ ἐγκειμένους τρόπους τοὺς μάλιστα ποιηταῖς ἁρμόζοντας, 13зо. Геліодоръ повторяетъ эту фразу, при чемъ κατὰ τοὺς ποιητικοὺς τρόπους толкуетъ какъ κατὰ τὰς ἰδιότητας τὰς ἐγκειμένας τοῖς ποιήμασιν, 456з.

Армянскій же толкователь говоритъ: „изъясненію подлежатъ не обычныя слова; но творенія поэтовъ или каждаго изъ нихъ съ ихъ особенностями, изображая, изъяснять <надо>“. Въ текстѣ стоитъ слово *գաղափարաւք*, то есть τύποις; возможно, что въ оригиналѣ Давида читалось τρόποις, а онъ прочелъ невѣрно τύποις и такъ и перевелъ. Иначе, оно должно быть понято здѣсь въ смыслѣ ἰδιότητες особенности.

Слова изъясненіе, изъяснять *զրուցատրութիւն*, *զրուցել*

1 Въ примѣчаніи, стр. 85, у насъ приведена замѣтка, имѣющаяся на полѣ одного изъ списковъ Магистра какъ бы въ толкованіе словъ Давида. Подъ слугой будто надо понять тѣхъ слугъ купцовъ, кои пользуясь долговременной отлучкой своихъ хозяевъ, жили съ ихъ женами. Рожденные отъ нихъ дѣти выросли ко времени возвращенія купцовъ настолько, что выступили противъ нихъ на защиту своихъ отцовъ-слугъ. Разсказъ никакого отношенія не имѣетъ къ нашему тексту. Онъ взятъ изъ Нонна, Схоліи къ рѣчамъ Григорія Назіанзинскаго, изд. Я. А. Манандяна, стр. 54.

2 Ср. и въ Библіи διηγήσαντο *ետուն զրոյց*. Числа XIII 28, διήγημα *զրոյց*, Второзак. XXVIII 37.

въ устахъ Давида, какъ замѣтили, тоже означаетъ ἐξήγησις, ἐξηγεῖσθαι. На этомъ основаніи можно было, пожалуй, сблизить Давида съ переводчикомъ Діонисія. Но не исключается возможность объяснить сходство въ невѣрномъ словоупотребленіи вліяніемъ армянскаго перевода на Давида.

Третью часть грамматики Мелamподъ толкуетъ какъ τῶν γλωσσηματικῶν λέξεων καὶ τῶν διηγημάτων ἡ ἕτοιμος ἀπόκρισις, 1420. По Геліодору, γλώσσας φησὶ τὰς διαλέκτους, 46236; а что касается исторіи, то она двояко понимается καὶ γὰρ τὴν διήγησιν τῶν πάλαι πραγμάτων ἱστορίαν φαμέν, καὶ τὴν τῶν παλαιῶν χρῆσιν, сообразно чему и различаютъ ἱστορικοί отъ βιβλιακοί, 4704.

Нашъ толкователь говоритъ о томъ, что „учитель обязанъ знать не что-нибудь чужое, а знать говоры *խաւսս* своего языка и исторію своихъ предковъ, составленную хорошо и знать въ общемъ (букв. вкратцѣ) такъ, чтобы въ случаѣ, если онъ будетъ распрошенъ, легче былъ бы услышанъ“.

Послѣдняя фраза по смыслу и по конструкціи сопоставляема съ греческой схоліей: δεῖ οὖν τὸν γραμματικόν, φησίν, ἐρωτώμενον ἢ περὶ σημασίας ἢ περὶ γλώττης ἢ ἱστορίας προχείρως ἀποδιδόναι τὴν αἰτίαν, 16916.

Странное, казалось, требованіе Давида *զիտել համառօտապէս* имѣемъ нѣкоторую параллель у Геліодора, который тоже находитъ, что грамматикъ не долженъ знать всю исторію πᾶσαν ἱστορίαν, ἀλλὰ τὴν τετριμμένην, 47010.

Обращаетъ на себя вниманіе еще особенность армянскаго перевода *Հնազէտ պատմութեանց* Діонисіева слова ἱστοριῶν. Не означаетъ-ли она, что переводчикъ былъ знакомъ съ двоякимъ значеніемъ этого слова, и не хотѣлъ-ли какъ нибудь оттѣнить то значеніе, которое имѣлось въ виду у Діонисія?

Четвертая часть — изысканіе этимологіи. По Давиду, „три способа ‹узнавать› этимологію: по вещи, по ремеслу, по звуку (букв. если передать по гречески σχήματα γὰρ τῆς ἐτυμολογίας

τρία, ἐκ πράγματος, τέχνης, φωνῆς.). Примѣръ первому — кувшинъ, второму — дровосѣкъ, третьему — воробей. Изысканіе это, однако, не дѣло всѣхъ, а только наиболѣе осторожныхъ".

Въ греческихъ схоліяхъ, напримѣръ, у Меламопода, подъ этимологіей понимается „вскрытіе словъ для обнаруженія правды, ἡ ἀνάπτυξις τῶν λέξεων, δι' ἧς τὸ ἀληθὲς σαφηνίζεται, 142_3. Ближе къ этому стоитъ опредѣленіе другого армянскаго комментатора, Анонима, по которому этимологія — „анализъ слоговъ въ совершенныхъ и первообразныхъ словахъ", 127. Вѣроятно, рѣчь идетъ о первичныхъ и производныхъ словахъ. Изъ послѣдующаго затѣмъ примѣра видно, что армянскій толкователь, подобно Меламоподу, думаетъ, что задача этимологіи — осмыслить слова. Меламоподъ называетъ этимологію ἀθηθολογία правословіемъ и увѣренъ, что „изначала вѣдь греческія слова прилагались къ предметамъ не зря, такъ, какъ попало", а изысканіемъ смысла, χάριν τίνος τόδε τι τοιῶσδε λέγεται, 142_7. Въ доказательство приводятся примѣры. Такого же воззрѣнія держится армянскій толкователь Стефанъ, по которому этимологія есть „исправленіе именъ и глаголовъ", такъ какъ „вслѣдствіе незнанія языка исказились имена и глаголы у всѣхъ народовъ за малымъ исключеніемъ"[1].

Въ виду того, что приписываемое Давиду толкованіе этимологіи не сходится съ греческими схоліями, то подлинность его можетъ быть оспариваема, тѣмъ болѣе, что оно такъ сходится съ тѣмъ, что говоритъ Стефанъ по тому же вопросу.

Пятая часть, аналогія, по Давиду, заключается въ „сравненіи глагола съ глаголомъ и имени съ именемъ, ‹чтобы знать,› что можно говорить „имени" отъ „имя", „творенія", „имущества" (собств. пожитки), и можно привести имена (sc. слова)

1 *Ստեփ.* стр. 188. Замѣчается сходство у Стефана съ Геліодоромъ въ методѣ, рекомендуемомъ ими для этимологическихъ изысканій: ср. сужденіе Стефана 190_{2-5} со словами Геліодора, δεῖ δὲ ἐτυμολογεῖν ὡς ἂν ἕκαστος κατὰ ἰδίαν ἐπιβουλὴν κινούμενος ἅπτεται τοῦ κατὰ τὴν λέξιν σημαινομένου, стр. 470_{34}.

подобныя имъ; и это ведетъ къ большей точности; равнымъ образомъ ‹относительно› и глагола ‹знать, что вѣрнѣе› *ողորմեմ* чѣмъ *ողորմեաց*"[1].

Меламподъ точно также понимаетъ подъ аналогіей сравненіе или сопоставленіе сходныхъ формъ словъ, посредствомъ коего вырабатываются грамматическія правила, τίνος ἕνεκεν ὁ Ὅμηρος τοῦ Ὁμήρου καὶ ὁ φίλος τοῦ φίλου[2], и даетъ формулировку, ἐπὶ πάντων οὖν τῶν ὀνομάτων καὶ τῶν ῥημάτων καὶ τῶν ἄλλων μερῶν τοῦ λόγου ἀκριβῶς ζητοῦντες καὶ τὰ ὅμοια τοῖς ὁμοίοις παρατιθέμενοι τοὺς κανόνας ἀσφαλῶς ἀποφαινόμεθα, 1511.

Относительно послѣдней, шестой части, критики, Давидъ замѣчаетъ, что она, „хотя самая важная (бук. великая) часть грамматики, поставлена въ концѣ", и объясняетъ это „привычкой разсудительнаго техника помѣстить впередъ по больше частей, какъ чтеніе ‹и пр.›, дабы пробудить интересъ въ слушателяхъ", а затѣмъ сочетать ихъ[3].

У Мелампода, въ объясненіе того, почему критика лучшая часть, приводится соображеніе, εἰ γὰρ μὴ προοῖδέ τις τὰ προλεχθέντα μέρη τῆς γραμματικῆς, τὸ ἔργον τοῦ κριτικοῦ ποιεῖν οὐ δύναται, 1530. Собственно говоря, это соображеніе служитъ отвѣтомъ скорѣе на поставленный Давидомъ вопросъ, почему критика считается послѣдней частью. Давидъ же усматриваетъ преимущество критики передъ другими частями въ томъ, что она „опровергаетъ пустословіе еретиковъ, которые хотѣли бы подъ личиной православія провести собственныя заблужденія, но благодаря правдивой критикѣ обличается чуждая смѣсь понятій".

1 Текстъ неисправенъ; послѣднія слова въ зависимости отъ пунктуаціи можно понять иначе, а именно: „привести имена, подобныя имъ, и болѣе; а равно ведетъ и къ точности глагола ‹чтобы говорить› *ողորմեա*, а не *ողորմեաց*":

2 Ср. Анонимъ, *Մեկնութիւն*, стр. 127.

3 Послѣдняя фраза, не совсѣмъ исправная и у Ерзинкайца, замѣнена другой фразой у Исаіи.

Подобная мысль высказывается и въ комментаріи Византійца по тому же вопросу, гдѣ подъ критикой понимается точное знаніе, ἡ ἀκριβῆς γνῶσις, и грамматику вмѣняется въ обязанность знать всѣ церковныя книги τὰ βιβλία τῆς ἐκκλησίας πάντα, дабы умѣть разобраться въ апокрифическихъ произведеніяхъ, ἵνα ὅταν ἀκούσῃ φωνὴν ξένην καὶ σύγγραμμα ἢ ποίημα ψευδές, μὴ δέξηται αὐτὸ ὡς ἀληθινόν, какъ напримѣръ Евангеліе отъ Ѳомы, или Апокалипсисъ Павла, въ дѣйствительности, Павла Самосатскаго, или Апокалипсисъ Богослова, 568 15.

§ 2. О чтеніи.

Толкованіе Давида въ точномъ переводѣ гласитъ: „чтеніе поставлено напередъ какъ первая ступень или какъ преддверіе города мудрости[1]. Техникъ требуетъ умѣлаго чтенія и безпрестаннаго упражненія согласно смыслу просодіи и пунктуаціи. Ради того предупреждаетъ читателя усовершенствоваться упражненіемъ, чтобы не повернуть вновь на привычный путь хожденія.

„Что такое ἀνάγνωσις по нашему объясненію, и какъ надо его понять по мнѣнію философовъ, хорошо извѣстно.

„Есть, чему дивиться въ этомъ искусствѣ: сначала изложилъ ‹техникъ› части его, а нынѣ собирается изложить части частей, пока, разбивая, не доведетъ до недѣлимаго, откуда больше всего извлечется польза (интересовъ).

„И почему помѣщаетъ сначала чтеніе поэтовъ, а затѣмъ прозаиковъ? Во-первыхъ, потому, что каждый техникъ (sc. спеціалистъ) желаетъ оказать своему ‹искусству› почетъ; во-вторыхъ, грамматики увѣрены, что ихъ искусство и есть именно преддверіе и начало разумнаго искусства".

Изъ сужденія Давида видно, что онъ *քերդող* употребляетъ въ смыслѣ грамматика: если рекомендуя сначала *վերծանութիւն քերդողաց*, Діонисій хотѣлъ *զիւրն յարգուն ցուցանել*, то ясно,

1 Ср. слова Геліодора, 472—3.

что рѣчь идетъ о грамматикѣ. Кромѣ того, разумное искусство дѣлится на грамматику, риторику и философію; грамматика на первомъ мѣстѣ, а потому она считается началомъ или преддверіемъ искусства.

Ենթաղատութիւն ὑπόκρισις Давидъ опредѣляетъ какъ „уподобленіе подлежащимъ лицамъ фигурой, а равно голосомъ, что есть дѣло (читать *գործէ*) читателя, сообразуясь съ ареной храбрости, избѣгать трусости и дерзновенія и дождаться только средняго, чтобы, когда наступитъ очередь грознаго слова, читать соотвѣтственнымъ образомъ, и когда станетъ очередь ласкательнаго слова, сообразно тому—дабы можно было оцѣнить значеніе его и того, о комъ идетъ рѣчь, и дабы онъ не провалился и не былъ смѣшенъ въ глазахъ слушателей“.

Геліодоръ говоритъ: „ὑπόκρισις δέ ἐστι μίμησις τῶν ὑποκειμένων προσώπων ἢ πραγμάτων ἢ διὰ λόγων ἢ διὰ σχήματος, 4742.

По Стефану, ὑπόκρισίς ἐστι μίμησις ἁρμόζουσα τοῖς ὑποκειμένοις προσώποις ἔν τε λόγῳ καὶ σχήματι, 1722.

По комментарію Византійца, ὑπόκρισίς ἐστι φωνῆς καὶ σχήματος πιθανὴ διάθεσις, πρέπουσα τῷ ὑποκειμένῳ προσώπῳ καὶ πράγματι, 56843.

Опредѣленіе Давида *նմանութիւն ներքոկայ դիմացն ձեւով եւ ձայնիւ նմանապէս* восходитъ къ греческому оригиналу, ἰστέον, ὅτι ὑπόκρισις μίμησις τοῖς ὑποκειμένοις προσώποις διὰ φωνῆς τε καὶ διὰ λόγου ἐστί. Заслуживаетъ вниманія передача Давидомъ слова ὑποκείμενος *ներքոկայ* вмѣсто *ենթակայ*. То, что далѣе говоритъ Давидъ о чтеніи, можетъ быть сопоставлена со словами Мелампода: героическое надо читать συντόνῳ τῇ φωνῇ... καὶ μὴ ἐκλελυμένῃ, а комическое — ὡς ἐν τῷ βίῳ, τουτέστι μιμουμένους γυναῖκας νέας ἢ γραΐδας ἢ δεδοικότας ἢ ὀργιζομένους ἄνδρας и пр. 1621.

Читать по просодіи, значитъ, по Давиду, „читать правильно“, соблюдая удареніе. Въ греческихъ схоліяхъ, именно у Стефана, читаемъ: κατὰ προσῳδίαν οὖν, τουτέστι κατὰ τὸν ὀρθὸν τόνον, 17212.

Читать по пунктуаціи. „Неправильное разграниченіе <значитъ> подобно неумѣлому повару неправильно разрѣзать члены, то есть, мысли отъ мыслей и слово отъ слова не отдѣлять[1]". По существу та же мысль выражена у Мелампода: ἡ διαστέλλουσα καὶ διαχωρίζουσα ἢ λέξεις ἀπὸ τῶν ἐπιφερομένων λέξεων ἢ στοιχεῖα ἀπὸ τῶν στοιχείων, 17 1, также 172 15.

Неудачное выполненіе требованій по тремъ пунктамъ можетъ вызвать насмѣшки, *մի ծիծաղելի լողացն լիցի,* 88 3, *այլ ինքն ծաղր եկաց,* 88 8, *ինքն անարուեստ ցուցաւ,* 88 14. Въ комментаріи Византійца: ἡ γὰρ ὑπόκρισις λεγομένη πάνυ ἀρέσκει τοῖς ἀκροαταῖς· ἀλλὰ καὶ ἡ προσῳδία ἐκφαίνει τὴν τέχνην καὶ τόν ἀναγνώστην λαμπρύνει· καί ἡ διαστολὴ τὸν περιεχόμενον νοῦν κάλλιστα ἐκφαίνει, 569 14 (ср. *պարունակեալն ի նմա միտք անյայտացաւ,* 88 13).

Объясненіе правилъ чтенія Давидъ заключаетъ замѣчаніемъ, что до сихъ поръ сказанное полезно всѣмъ разумнымъ техникамъ, „а далѣе приступаютъ поэты къ своимъ начинаніямъ". Рѣчь идетъ о трагедіи, комедіи, элегіи, эпосѣ и лирикѣ. Здѣсь подъ *քերթողք* Давидъ понимаетъ, несомнѣнно, поэтовъ. Хоть онъ и говоритъ во множественномъ числѣ, но ясно, что имѣетъ въ виду одного Діонисія. По смыслу фразы, и Діонисій причисляется къ лику поэтовъ.

Слово τραγῳδία въ переводѣ Діонисія передано черезъ *ողբերգութիւն,* букв. θρηνῳδία плаче-пѣніе. При толкованіи Давидъ предлагаетъ дословный переводъ греческаго слова: „*ողբերգութիւն* называется по греческому козлопѣніе τραγῳδία, такъ какъ приносили <козла> въ жертву Діонисію, создателю виноградной лозы — исторія извѣстная".

Трагедія, по его опредѣленію, есть „твореніе великихъ поэтовъ — дѣянія, совершенныя героями, и ихъ подвиги разсказать страшно, а равно и отмѣнно, въ соотвѣтствіи съ ими сотворен-

1 Ср. у Давида, *Վերլուծութիւն Պորփիւրի,* стр. 303, *նման է փցուն խոհակերի, որ ոչ ըստ յաւդից առնէ զբաժանումն,* 308, = греч. 162 8, ἀτέχνῳ μαγείρῳ ἔοικε κατ᾽ ἄρθρα τὰς τομὰς μὴ ποιοῦντι.

ными ‹подвигами› разсказать во всемъ превосходно, какъ подобаетъ героямъ, а не какъ-то хромая ‹лепетать› что-нибудь пренебрежительное“.

По Меламподу и другимъ схоліастамъ, трагедія получила свое названіе отъ того, что побѣдители награждались козломъ, ὅτι τράγον ἐλάμβανον ἔπαθλον οἱ νικῶντες, 183, или, ἀντὶ μισθοῦ τράγον ἐλάμβανον, 17220.

Это объясненіе находимъ у армянскаго Анонима, по словамъ котораго, „трагедію называютъ козлопѣніемъ потому, что, начиная свои трагедіи и кончая, ‹авторы› награждались (букв. возвеличивались) козлами, которые приносились въ даръ Діонисію, открывшему виноградную лозу“, 1288.

У Давида сказано очень сжато, какъ о чемъ-то очень извѣстномъ, и потому не совсѣмъ ясно изъ его словъ отношеніе трагедіи къ Діонисію. Какъ извѣстно, въ происхожденіи трагедіи, дѣйствительно, играетъ роль козелъ, котораго, какъ опустошителя садовъ, приносили въ жертву покровителю виноградника Діонисію, и въ это время распѣвались пѣснопѣнія, называвшіяся трагедіями, пѣснями при закланіи козла. Упоминаніе о Діонисіи, какъ о творцѣ виноградной лозы, можетъ быть истолковано въ смыслѣ болѣе вѣрнаго пониманія происхожденія трагедіи у Давида, чѣмъ у греческихъ грамматиковъ.

Что касается самого опредѣленія трагедіи, то въ греческихъ схоліяхъ имѣются элементы, поддерживающіе Давида: τραγῳδία ποίησίς εστιν, 17217. Ἡ μὲν τραγῳδία ἱστοριαν ἔχει καὶ ἐπαγγελίαν πράξεων γενομένων, 1733; также у Геліодора, 30625, и 3072; ἡ μὲν τραγῳδία περὶ ἡρωϊκῶν προσώπων καὶ πραγμάτων λέγει, 3073. Меламподъ говоритъ, δεῖν ἡρωϊκῶς ἀναγινώσκειν, τουτέστι μεγάλῃ τῇ φωνῇ μετὰ πολλῆς σεμνότητος καὶ ὄγκου, 1732; другой схоліастъ рекомендуетъ читать τραγῳδικὰ διηγήματα ἐν ὑψηλῇ φωνῇ καθὼς οἱ ἥρωες ἀναγινώσκειν, 56921.

Комедія тоже — твореніе поэтовъ, но *ըստ իւրում՛ պատշաճի*, то есть, сообразно дѣйствительности, какъ это бываетъ въ жизни, какъ говоритъ Меламподъ, ὡς ἐν τῷ β!φ, 2011. Она

„бываетъ двояко, однимъ порицаніе за дурное житіе, другимъ одобреніе за доброе житіе". По Меламподу, πολλοὶ γεγονάσι κωμῳδοί, διακωμῳδοῦντες καὶ ἐλέγχοντες τοὺς κακῶς βιοῦντας καὶ τοὺς ταῖς ἀδικίαις χαίροντας, 19 12; а также, κατὰ τὸν ἑκάστου βίον ἔστι γὰρ βίος δίκαιος καὶ βίος ἄδικος, 569 26.

Давидово толкованіе къ элегіи не сохранилось. По Меламподу, элегія καλεῖται ἐπικήδεια πρὸς γὰρ παραμυθίαν, τοῦ τετελευτηκότος τὰ καλὰ μνημονεύοντες, καὶ τῶν συγγενῶν αὐτοῦ καὶ φίλων τῇ παραινέσει τὴν λύπην ἀναστέλλοντες, 20 23. Терминъ τὰ ἐλεγεῖα переведенъ у Діонисія черезъ *դամբանական* надгробное, что соотвѣтствуетъ ἐπικήδεια схоліастовъ. Слова Мелампода подходятъ къ тому, что приписывается армянскому Стефану въ толкованіи трагедіи: *նաեւ մխիթարական*[1], *զորս ի վերայ մեռելոց եւ կամ այլ ինչ թշուառութիւն կրելոց առնեն*, то есть „также утѣшительное, что творится надъ мертвыми или надъ впавшими въ какое-нибудь несчастіе". Если и эти слова принадлежатъ Стефану, то они, повидимому, взяты имъ изъ Давидова толкованія и относятся къ элегіи, а не къ трагедіи.

То, что находимъ у Стефана подъ элегіей, *կսկծողական ձայնիւ մականանուանն ձայնել*, 19 16, есть толкованіе слова *ոճգնական* λιγυρῶς и напоминаетъ фразу Мелампода, ἡ γὰρ λύπη τῇ παρατροπῇ τῆς φωνῆς ἐκ τοῦ κλαυθμοῦ ὀξύτερά τινα παρεισάγει, 21 4.

‹Читать› эпосъ благозвучно. *Ցաղ* передаетъ ἔπος. По Давиду „эпосомъ наывается гомеровское ‹твореніе›, когда надлежащими словами и удареніями отъ начала до конца точно выражается мысль съ соблюденіемъ размѣра". Давиду знакомо не только объясненіе греческихъ схолій, что ἔπος κυρίως ὁ ἔμμετρος λόγος κατ' ἐξοχὴν δὲ τὸ ἡρωϊκὸν μέτρον ἔπος ἐκάλεσαν, но и ихъ этимологія, будто ἔπος δὲ ἀπὸ τοῦ ἕπεσθαι τῷ μέτρῳ, ср. *ի սկզբանէ մինչեւ ցյանկումն կատարեալ* 89 16.

Съ греческими схоліями роднитъ Давида слѣдующее затѣмъ

1 См. выше стр. CII-CIII. Въ текстъ внесенъ на основаніи рукописи Z *որբերգութիւն զմնիթարական աւէ*, что, повидимому, невѣрно, 193 с.

опредѣленіе эпоса, *բայց ասի եւ ոլորակ տաղ*, то есть, ἀλλὰ τὸ ἔπος λέγεται καὶ τόνος. Это самое опредѣленіе, эту самую фразу читаемъ у Геліодора, τόνος δὲ λέγεται τὸ ἔπος, 476 20 (также 307 38); отъ него же узнаемъ, что это пониманіе основывалось на употребленіи Геродота, ἡ δὲ Πυθία ἐν ἑξαμέτρῳ τόνῳ χρᾷ τάδε, I, 47, 62.

Сужденіе Давида ко второму опредѣленію эпоса непонятно. Рѣчь идетъ о какихъ то метрическихъ соображеніяхъ, о стопахъ *անգայտ, մեծասար, մեծավերջ*, πυρρίχιος, τροχαῖος, ἴαμβος (ср. Меламподъ, 21 6, Геліодоръ, 476 15).

‹Читать› лирическое твореніе гармонично. Переходя къ лирическому творенію, Давидъ опредѣляетъ его какъ „часть философіи (sc. математики), имѣющую общее съ астрономіей, геометріей и ариѳметикой, чтобы вносить гармоничность голоса, стопы и хорды въ вещи сходно другъ съ другомъ, а не какъ-то чуждо“.

Въ греческихъ схоліяхъ, какъ у Меламнода, говорится о необходимости τὸ μέτρον διασώζειν καὶ τῶν μελῶν ἐπινοεῖν τὴν εὕρεσιν, 21 12.

Опредѣленіе лирики, какъ части математики, находимъ въ Опредѣленіяхъ Давида. Здѣсь рѣчь идетъ, собственно говоря, о музыкѣ. Математическія науки дѣлятся на указанныя четыре части, такъ какъ ихъ объединяетъ понятіе количества, выражаемаго въ ариѳметикѣ числомъ, въ астрономіи — движеніемъ, въ геометріи — разстояніемъ, и въ музыкѣ — морой звуковъ[1]. Въ нашемъ текстѣ *իմաստասիրութիւն* стоитъ вмѣсто *ուսումնական*.

‹Читать› сострадательное слабо. Этой части недостаетъ у Давида. По Меламподу сострадательное πάλιν ἔστι τινὰ ποιήματα, ἃ ἐπικειμένου τοῦ λειψάνου ἔλεγον θρηνοῦντες αὐτὸν τὸν τεθνεῶτα, 21 23. Слова Стефана *ղարովական քանք... երգեմն ի կենդանութեան եւ երգեմն ի մահու*, 194 4, можетъ быть, взяты изъ Давидова толкованія.

1 Давидъ, *Սահմանք, պրակ ճէ* = греч πρᾶξις κ'.

Сравнить *եթէ ոչ պահիցէ զխտրութիւն* Давида съ ἐὰν μὴ παραφυλάττωνται ταῦτα Меламподa, 22₂, а также *ունակացեալ* съ ἕξεις... τουτέστιν ὧν τινων μετέσχον, 22₈.

§ 3. Объ удареніи.

Удареніе есть отзвукъ гармоническаго голоса. Давидъ разсуждаетъ такъ: „почему ‹техникъ› говоритъ отзвукъ? Отзвукъ служитъ родомъ для ударенія, такъ какъ онъ примѣнимъ одинаково къ неодушевленнымъ и одушевленнымъ и разумнымъ. А удареніе — достояніе только насъ разумныхъ, такъ какъ мы имѣемъ гармоничный голосъ; оно знакомо нѣкоторымъ изъ воспитанія, какъ въ греческомъ языкѣ, а другимъ народамъ не знакомо. Пожалуй, кто-нибудь спроситъ съ недоумѣніемъ, если удареніе называется острымъ ради повышенія ‹голоса›, то почему же оно называется тяжелымъ (букв. тупымъ)? Дѣло въ томъ, что какъ острое тянетъ вверхъ, такъ и тупое, опуская внизъ, равняетъ, и оба сошедшись образуютъ облеченное, по примѣру крайнихъ: отъ бѣлаго и отъ чернаго ‹образуется› сѣрое, а между смертью и жизнью нѣтъ средины“.

Смыслъ Давидовыхъ словъ, что ἀπήχησις означаетъ родовое понятіе, а φωνή — видовое, свойственное только человѣку, выраженъ и у Меламподa: τί οὖν ἐστι τόνος; φησὶν ἀπήχησις, τουτέστιν ἦχος. Τίνος φωνῆς. Οἱασδήποτε φωνῆς; οὔ. Ἀλλὰ ποίας; τῆς ἐναρμονίου, ...οἵα ἐστὶν ἡ τοῦ ἀνθρώπου φωνή, 22₁₈.

Слѣдуетъ отмѣтить и выраженія Меламподa по острому ударенію, τὸ σημεῖον τὴν ἐπὶ τὰ ἄνω φορὰν ἔχει, 22₂₄ или ἐπὶ τὰ ἄνω νεύουσιν, 23₃; по тяжелому — τὸ σημεῖον αὐτοῦ τὴν ἐπὶ τὰ κάτω φορὰν ἔχει, 23₆, или ἡ βαρεῖα κάτω νεύει, 23₁₃; по облеченному — τὸ σημεῖον ἐλέγχει συγκείμενον ἐξ ὀξείας καὶ βαρείας ...ὕστερον δὲ συνελθουσῶν εἰς μίαν συλλαβήν, 23₁₉.

Сравненія Давида *ի սպիտակէն եւ ի սեւոյ գորշն* нѣтъ въ грамматическихъ схоліяхъ, но имѣется въ Пролегоменахъ философіи Давида τὸ γὰρ φαιὸν μῖγμά ἐστι τοῦ λευκοῦ καὶ μέλανος,

781, (въ арм. переводѣ, въ Опредѣленіяхъ, эта часть пропущена) и Эліи, ὁμοίως καὶ τὸ φαιὸν μέσον (ср. միջոց Давида) ὂν λευκοῦ καὶ μέλανος, 710.

§ 4. О точкѣ.

Вступительныя слова касаются вопроса, почему техникъ говорилъ объ удареніи раньше точки. Къ тому два основанія, по мнѣнію Давида: „‹во-первыхъ›, удареніе — достояніе человѣческой рѣчи и ‹во-вторыхъ›, въ рѣчи надлежитъ сначала ударенію а затѣмъ точкѣ имѣть мѣсто".

Этого нѣтъ въ греческихъ схоліяхъ, но въ духѣ ихъ.

„Но почему, продолжаетъ Давидъ, онъ заговорилъ о каждой изъ точекъ впередъ".

Вопросъ, который ставится у Давида, не совсѣмъ понятенъ; онъ былъ превратно истолкованъ и въ древности[1]. Вѣроятнѣе всего, предметомъ вопроса служитъ то, почему Діонисій сразу называетъ три точки, а не останавливается на каждой изъ нихъ отдѣльно? По мнѣнію Давида, техникъ поступилъ совершенно правильно, или какъ онъ выражается, согласно искусству, при чемъ приводитъ два соображенія: во-первыхъ, опредѣленіемъ того, что „есть три точки, конечная, срединная и нижняя", техникъ сразу характеризуетъ ихъ сущность; во-вторыхъ, „ко-

1 Текстъ Діонисія зналъ первоначально только два знака: μέση считается интерполяціей (Μέση bei Dionysius, Uhlig, Heidelberger Festshrift zur XXXVI Philologenversammlung in Karlsruhe, стр. 76). Весьма возможно, что и начальной фразы — предмета спора — не было въ первоначальномъ текстѣ.

Вопросъ Давида нельзя смѣшивать съ тѣмъ недоумѣніемъ, которое высказываетъ греческій схоліастъ Стефанъ по поводу той же главы о точкѣ. Знаки препинанія онъ относилъ скорѣе къ просодіи и потому въ введеніи въ толкованіе означенной главы онъ старается объяснить, почему техникъ предпочелъ писать о точкѣ ранѣе просодіи? Онъ приходитъ къ заключенію, что техникъ обошелъ просодію по чисто педагогическимъ соображеніямъ, именно, въ виду ея недоступности для дѣтей, и остановился на точкѣ, дабы не оставить ихъ въ невѣдѣніи, а дать имъ доступную пищу, 17610.

Армянскій комментаторъ Исаія Ничецъ невѣрно понялъ Давидовъ вопросъ и думалъ, что рѣчь идетъ о томъ, почему начальная фраза очутилась въ концѣ предыдущей главы, какъ это значится во многихъ спискахъ Діонисія.

нечная точка выставляется какъ царь, а двѣ другія — какъ прислужницы ея“.

Ключъ къ пониманію смысла этихъ словъ даетъ намъ греческая схолія Стефана: *οὐ τρεῖς εἰσι στιγμαί, ἀλλὰ τύποι τρεῖς*, 177 6, при чемъ *ἡ τελεία τίθεται δὲ ἐπὶ κεφαλῆς τοῦ γράμματος*, 177 10; *τίθεται δὲ ἡ μὲν μέση ἐν τῷ μέσῳ τοῦ γράμματος, ἡ δὲ ὑποστιγμὴ κάτω ἐν τῷ ἄκρῳ τοῦ γράμματος*, 177 16, т. е. точки опредѣляются по мѣсту или положенію, ими занимаемому при буквѣ, или по нашему, на линіи: ставится-ли она выше, въ серединѣ или ниже буквы или линіи, соотвѣтственно тому и получаетъ наименованіе. Та точка, которая сидитъ выше линіи, она и уподобляется царицѣ, а стоящія ниже ея, въ серединѣ и внизу, низводятся на положеніе прислужницъ ея.

Указанное соотношеніе точекъ устанавливается, по Давиду, не только по мѣсту ими занимаемому, но и по голосу ихъ, *տեղեան եւ ձայնի*. Подъ послѣднимъ понимается то, чѣмъ отличается, по Діонисію, конечная точка отъ нижней, *χρόνῳ* временемъ, вѣрнѣе, морой. *Χρόνῳ δὲ εἶπεν οὐ τῷ καιρῷ*, говоритъ тотъ же Стефанъ, *ἀλλὰ τῷ διαστήματι τῆς φωνῆς*, 178 13, (а также Геліодоръ, 314 12) и разъясняетъ, въ чемъ заключается это разстояніе голоса: послѣ конечной точки позволительно остановиться, сколько угодно, а послѣ нижней — лишь отводится духъ, чтобы перейти сейчасъ же къ слѣдующему. При свѣтѣ словъ Стефана становится понятнымъ смыслъ фразы Давида, слѣдующей за сравненіемъ точекъ съ царицей и прислужницами и нелегко поддающейся переводу, *աւրինակ իմն զնուազեալն եւ զառաւելեալն այնոքիւք նշանակութեամբք, իսկ զչափաւորն* (вѣрнѣе *զչափաւորն*, какъ у J) *յատակ*. Здѣсь слова *այնոքիւք նշանակութեամբք* означаютъ *տեղեան եւ ձայնի*, при чемъ изобилующая ими *առաւելեալն* есть точка-царица, имѣющая ихъ недостаточно *նուազեալն* — нижняя точка-прислужница, а умѣренная — срединная точка.

Далѣе, Давидъ толкуетъ *διάστημα τῆς φωνῆς*. „Обстоятельства основной точки (бук. *φυσιοστιγμή*) таковы: одно ‹опредѣляется›

x*

по абсолютному голосу, напр. „ни псы“ и прочее (Коринө. VI 10); и другое, когда ‹чтецъ› отдыхаетъ на средней точкѣ, отправляясь отъ нижней точки, и оттуда, готовый, выходитъ на ‹конечную› точку на подобіе путешествія[1]. ‹Обстоятельства› же нижней точки таковы: во-первыхъ, и она имѣетъ абсолютный ‹голосъ›, напр. „не апостолъ-ли я“, (Коринө. IX 1); во-вторыхъ, когда рѣчь требуетъ какого-нибудь отвѣта въ родѣ того, „мнѣ надо креститься отъ Тебя, и Ты ли приходишь ко мнѣ“, (Матө. III 14).

Греческіе схоліасты, Меламподъ, Стефанъ, говорятъ въ такомъ же духѣ, что послѣ конечной точки можно молчать, сколько угодно, *ὅσας ὥρας θέλω σιωπῶ*, 24 23, и перейти къ слѣдующему *μετὰ μίαν ὥραν καὶ μετὰ δύο καὶ μετὰ τρεῖς*, 178 15. А послѣ нижней точки нельзя такъ поступать, нельзя долго остановиться, самъ слушатель заставляетъ насъ продолжать дальше, *οὔτι ὅσον χρόνον θέλω σιωπῶ, ἀλλὰ καὶ ὁ ἀκούων ἀναγκάζει με ἐπαγαγεῖν τινα ἕτερον λόγον*, 24 26, 25 20, также у Стефана, 178 16.

Ясно, что *բացարձակ ձայն* Давида равносильно понятію длительной остановки; затѣмъ, *պատասխանւոյ ինչ կարաւտանայ* означаетъ то, о чемъ говорятъ схоліи, а именно, что нижняя точка ставится тамъ, гдѣ фраза еще не докончена и слушающій ждетъ продолженія ея. Давидъ по ошибкѣ и нижней точкѣ даетъ абсолютный голосъ. Правильнѣе у Анонима, *ոչ ինչ ստորակէտ բացարձակ ձայնիւ տայ, այլ խոնարհեցուցանէ եւ յերկարէ առ ի վերայ ածելոյ* и пр. 130 19 (ср. *καταβιβάζοντες ἐκφαντικώτατα τὴν φωνήν*, 178 10; *ի վերայ ածել* ср. *ἐπαγαγεῖν* 178 15 у Стефана и Меламцода).

Въ греческихъ схоліяхъ трактуется еще вопросъ о томъ, почему техникъ отмѣчаетъ разницу между конечной и нижней точками, а замалчиваетъ срединную. Причина, по настоящему, та, что у Діонисія первоначально рѣчи не было о серединной

[1] ср. Моисей, *Մեկնութիւն*, 161 9.

точкѣ; она вставлена въ текстъ другими. Между тѣмъ схоліасты пытались объяснить тѣмъ, ὅτι τὰ ἄκρα ἀεί ποτε ἐναντία ἐστι, καὶ ἐκ τοῦ ἐναντίως ἔχειν πρὸς ἄλληλα δεῖται συγκρίσεως, ἡ δὲ μέση οὐδ' ὅλως... ὥσπερ οὖν τὸ ψυχρὸν τῷ θερμῷ ἐναντίον и пр., 178 19. (ср. со словами Давида *ըստ առակի ծայրիցն* и пр. 91 8, о чемъ была рѣчь въ концѣ предыдущей главы).

§ 5. **О рапсодіи.**

Приступая къ рапсодіи[1], Давидъ прежде всего оговаривается, что „рапсодія не изъ нужныхъ частей искусства, какъ другія, но о ней слѣдуетъ говорить въ интересахъ воспитанія дѣтей".

Геліодоръ тоже знакомъ съ возраженіемъ, что технику не должно быть дѣла до рапсодіи, разъ грамматика занимается лишь частями рѣчи, а таковой не состоитъ рапсодія, τὰ δὲ μέρη τοῦ λόγου οὐκ ἔστιν ὅπερ ἡ ῥαψῳδία, 314 23. Но въ виду того, что техникъ требуетъ начитанности въ поэтическихъ твореніяхъ, частью которыхъ является рапсодія, преподаваемая въ школахъ, то Геліодоръ находитъ разговоръ о рапсодіи вполнѣ умѣстнымъ, μέρος δὲ ποιήματος ἐστιν ἡ ῥαψῳδία καὶ μάλιστα νέοις ἐγνωσμένον, τούτου χάριν περὶ ῥαψῳδίας διέλαβε, 314 29. Изъ этого видно, что въ постановкѣ и разрѣшеніи вопроса солидарны армянское и греческое толкованіе.

Давидъ переходитъ къ этимологіи: „рапсодія по гречески значитъ (слышится) палко-пѣніе, такъ какъ съ лавровой палкой взращенной землей, какъ говорятъ, вмѣсто ушедшей въ землю дѣвы, воспѣвали гомеровскія поэмы, обхаживая кругомъ Аполлона, и просили дарованія. Воспѣтыя Гомеромъ поэмы, такъ какъ забывались вслѣдствіе изложенія подрядъ, были разбиты

[1] Текстъ Діонисія цитуется у Магистра въ его письмѣ къ католикосу Петру, гдѣ слѣдуетъ исправить: *Ներտարեալ* въ *Ներպարփակեալ*, *ստորոգութիւն* въ *ստորադրութիւն*, *պարտ գոլով* въ *պար գոլով* стр. 33. изд. Костаняна. Имѣются въ письмахъ и другія выраженія, взятыя изъ Діонисія, напр.: *վերծանութիւն անվթար յառաջաբերութեամբ*, 207; *տառս եւ տրինչս*, 40 (напрасно исправляетъ издатель *տրինչս* въ *առինչս*, 328) и пр.

на двѣ книги для легкаго усвоенія ихъ дѣтьми, на Иліаду и Одиссею, на 24 главы. Конечно, грозить и сердиться хорошо для дѣтей, но ‹тѣмъ› они не заражаются доброй завистью, чтобы пріобрѣсти могучую силу мыслительныхъ способностей. На то и дѣленіе на главы, чтобы врачевалась мысль для умѣнія давать полные отвѣты на вопросы и сказать, въ какой главѣ находится ‹то-то›, и чтобы не случилось такъ, чтобы она по невѣжеству отчаивалась въ сладкомъ вкушеніи любви къ познанію“.

Меламподъ и другіе схоліасты принимаютъ предлагаемую Діонисіемъ этимологію слова *ῥαψῳδία*, производя его отъ *ῥαβδῳδία*, соотвѣтствующаго *գաւազաներգութիւն* Давида. Происхожденіе же слова объясняется у нихъ тѣмъ, что пѣвцы гомеровскихъ поэмъ исполняли *ῥάβδον δαφνίνην κατέχοντες*, 28$_{25}$, 315$_{23}$. Меламподъ ограничивается выраженіемъ *σύμβολον Ἀπολλωνιακόν*, а схоліастъ Порфирій, подобно Давиду, приводитъ и извѣстный миѳъ о происхожденіи лавра: Аполлонъ, влюбившись въ красавицу Дафну, преслѣдовалъ ее, и земля, какъ мать, желая спасти жертву, разверзла свою грудь и приняла ее, а взамѣнъ дала дерево, называвшееся по имени дѣвицы *δάφνη*. Аполлонъ же изъ его вѣтвей сдѣлалъ себѣ вѣнокъ. Въ память чего и гомериды, держа лавровыя вѣтки въ рукахъ, *κατεῖχον δὲ καὶ κλάδους δαφνῶν*, воспѣваютъ въ праздникъ Аполлона, 180$_{15}$. Миѳъ этотъ приведенъ и въ схоліяхъ Нонна, 71.

Армянскій Анонимъ, 131$_{25}$, сообщаетъ, что „дѣти пользовались лавровыми палками, какъ музыкальнымъ инструментомъ, и влѣзая другъ другу на плеча, ударяли палками, и оставаясь на плечахъ, исполняли гомеровскія пѣсни“.

„Но почему они брали лавръ, продолжаетъ Анонимъ.—Ради неувядаемости, зеленности и ароматовъ; вѣдь лавръ вѣчно неувядаемъ, какъ будто символизируетъ то, что имъ быть вѣчно веселыми“.

Эта деталь, чего нѣтъ у Давида, имѣется у того же Порфирія: *διὰ τί τοιαύτην ῥάβδον κατέχοντες τὰ Ὁμηρικὰ ᾖδουν; Διὰ*

τὸ ἀειθαλὲς τῆς ποιήσεως, ἐπεὶ καὶ ἡ δάφνη ἀειθαλές ἐστιν οὐδέποτε φυλλορ<ρ>οοῦσα, 180 17.

Объ Иліадѣ и Одиссеѣ и объ ихъ дѣленіи на рапсодіи А, В и пр. упоминается и въ греческихъ схоліяхъ, 315, 480. О раздѣленіи на 24 рапсодіи говорится въ главѣ о буквѣ, 320 29. Слѣдуетъ отмѣтить формы *Հոմերոն, Իղիական, Ոդիսիական* у Давида.

Знаменательно, что Давидъ ничего не говоритъ о другой этимологіи слова рапсодіи, которая читается въ наличныхъ спискахъ армянскаго перевода Діонисія, *ի դափնելոյ կարկատուն բանս.* Греческія схоліи усердно комментируютъ эту этимологію; она имѣлась, несомнѣнно, въ использованныхъ ими спискахъ Діонисія. Меламподъ свидѣтельствуетъ, что αὐτὸς ὁ Διονύσιος εἶπε τὰς δύο ἐτυμολογίας, ἣ ἀπὸ τοῦ ῥάπτειν, τουτέστι τὰ διεστῶτα συνάγειν, ἣ ἀπὸ τοῦ ῥάβδου и пр. 291 3.

Повидимому, такой экземпляръ Діонисія и лежалъ передъ армянскимъ переводчикомъ. Но въ виду того, что объ означенной этимологіи нѣтъ помину ни у Давида, ни у послѣдующихъ армянскихъ толкователей Діонисія до Магистра, который впервые комментируетъ ее, то возможно оспаривать ея наличность въ первоначальномъ переводѣ Діонисія. Здѣсь, какъ и въ другихъ памятникахъ данной школы, ῥαψῳδία переводится черезъ *դափներգութիւն*[1]. Кто первый придумалъ это слово, трудно сказать при нынѣшнемъ положеніи вопроса о хронологизаціи памятниковъ. Оно есть, вѣроятно, матеріальный переводъ ῥαψῳδία въ значеніи ῥαβδῳδία, при чемъ ῥάβδον передано не соотвѣтствующимъ словомъ, а замѣнено названіемъ дерева *դափնի* лавра, очевидно, подъ вліяніемъ миѳа о Дафнѣ. Соотвѣтствуетъ-ли реально *դափնի* лавру, это — другой вопросъ; во

1 У Давида, *Վերլուծ. Պորփ.* Ὁμερικοὺς στίχους оригинала, 82 9-10, въ первый разъ переведено *Հոմերականաց դափներգութեանցն*, во второй разъ *տողս Հոմերականս*, 253; тутъ же ἐπλάττοντο στίχους, *տողս ստեղծանելով*. Въ схоліяхъ Нонна *ի Հոմերոսի դափներգութիւնս գրեալ է*, стр. 60 и 61, изд. Манандяна. У Филона, *Հեսս. ի սկզբան ձգ դափներգութեան ի ձևոն այսոց տողից*, стр. 10.

всякомъ случаѣ въ представленіи сочинителя термина *հագներգութիւն* оба слова покрывали другъ друга[1].

Если это такъ, то сочинителемъ его нельзя признать переводчика Діонисія, ибо онъ δαφνίνῃ переводитъ *սարղենի*, стало быть, иного мнѣнія объ армянскомъ эквивалентѣ лавра. Поскольку дѣло касается δάφνη, то переводчикъ Діонисія не можетъ быть отожествленъ и съ переводчикомъ схолій Нонна, гдѣ δάφνη передается черезъ *մուրտ*[2].

Если же наши сомнѣнія относительно словъ *ի հագնելոյ կարկատուն բանս* неосновательны, и они составляютъ подлинную часть текста, то придется допустить, что переводчикъ Діонисія не только не можетъ считаться авторомъ слова *հագներգութիւն*, но что онъ даже не имѣлъ правильнаго представленія о составѣ его. Не зная, что значитъ первая часть составного слова, онъ выдумалъ новое выраженіе *հագնել* отъ *հագն-(երգութիւն)* съ внѣшней стороны совершенно правильно, по примѣру *կատակել* отъ *կատակ-(երգութիւն)*. По смыслу автора, *հագնել* должно имѣть такое же значеніе, какъ *հագներգել*.

Возможно, что тутъ причастно и вліяніе слова *հագագ*. Одинъ изъ ближайшихъ толкователей Діонисія, именно Моисей, поддерживаетъ связь двухъ словъ, *հագներգութիւն է ելք շնչոյ հագագին*, 161 12. Нѣтъ ничего удивительнаго, если такъ думалъ и переводчикъ Діонисія. Взявъ изъ наличной литературы готовое слово *հագներգութիւն*, онъ могъ бы толковать его этимологически въ сближеніи съ *հագագ*[3].

1 Въ Библіи два раза встрѣчается слово *հագնի*, и оба раза стоитъ противъ ἄγνος греческаго текста: *ոստս հագնեաց*, ἄγνου κλάδους, Левит. XXIII 40; во второй разъ у Іов. XL 17, χλῶνες ἀγροῦ, но въ нѣкоторыхъ спискахъ, какъ Cod. Alex. читается ἄγνου, соотвѣтственно армянскому *ձողք հա(ն)գնւոյ*.

2 Въ изданіи Нонна, стр. 71 10, читается: *յաղագս Դափնոյն որ թարգմանի մարտ* вмѣсто *մուրտ:* подлежитъ исправленію и *տունկել ուզանէր* въ *տունկ ելուզանէր*, 71 16.

3 *Հագագ* изъ **հագ-հագ*, діалек. **հեկ-հեկ = հեկեկ-ել*. находится-ли въ связи съ *հեգ*, *հեգնել*? У Филона, *Լինել*. встрѣчается слово *հագածել*, стр. 130, 143, 201, значеніе котораго еще надо установить. Оно не имѣетъ отношенія къ фиктивному *հագնել*, якобы ῥάπτειν, каковое значеніе желаютъ дать ему составители Б. С. на основаніи разобраннаго нами мѣста изъ Діонисія.

Готовыми достались ему, по всей вѣроятности, также слова *ողբերգութիւն* и *կատակերգութիւն*[1].

§ 6. О буквѣ.

Во вступленіи, которымъ снабжается обыкновенно каждая глава, Давидъ отмѣчаетъ, что „до сихъ поръ техникъ, положивъ начало, разсмотрѣлъ части и части частей; нынѣ же онъ приступаетъ къ матеріи, чтобы мало-по-малу восходить выше къ наиболѣе совершенному“.

Подъ **частями** разумѣются тѣ шесть дисциплинъ, которыя перечисляются у Діонисія, а **части частей** — подраздѣленія чтенія. Матеріей называется письмо, которое составляетъ самую меньшую единицу, но отъ котораго образуются болѣе совершенныя величины, слогъ, слово и рѣчь.

Эта мысль развивается и въ греческихъ схоліяхъ въ связи съ тѣмъ, что слѣдуетъ дальше у Давида.

„И почему онъ говоритъ, продолжаетъ нашъ толкователь, <въ заглавіи> о буквѣ, а рѣчь ведетъ съ письма? — А потому, что сама буква безтѣлесна, <а письмо?> точно знакъ слова, такъ какъ посредствомъ письма онъ даетъ познавать (букв. дѣлаетъ познаваемымъ) слово, какъ посредствомъ а — альфу. А что сначала упоминается буква, это примѣръ <предпочтенія> по почету[2], подобно тому, какъ душа выше тѣла“.

По словамъ Мелампода, ἀποριαν τινὰ εὐθέως καὶ ζήτισιν ἔχει ἡ ἐπιγραφή, τίνος ἕνεκεν ἐπιγράψας „περὶ στοιχείου“ οὐκ ἐπήγαγε „στοιχεῖόν ἐστιν... ἀλλὰ γράμματά ἐστιν“. Онъ ставитъ вопросъ, τί οὖν ἐστι στοιχεῖον, и даетъ нѣсколько опредѣленій: ἡ ἐκφώνησις, или ἡ πρώτη καὶ ἀμερὴς τοῦ ἀνθρώπου φωνή, или нѣчто ἐλάχιστον, изъ чего слагаются αἱ συλλαβαί, изъ слоговъ — αἱ λέξεις, изъ

1 Они встрѣчаются въ схоліяхъ Нонна, стр. 58 и 36. Соблазнительно сопоставить *կատակ-երգութիւն* этимологически съ κωμῳδία въ смыслѣ ἡ τῶν κωμῶν ᾠδή. κῶμαι γὰρ λέγονται οἱ μείζονες ἀγροί. Мелам. стр. 208; *կատակ* домъ كده подошелъ бы къ κῶμαι.

2 См. выше, стр. CXXXIII.

словъ — οἱ λόγοι, изъ рѣчей τὰ ποιήματα и συγγράμματα, 30 26—31 18.

По поводу словъ Діонисія, что „тѣ же называются στοιχεῖα", Меламподъ заявляетъ, τὸ δὲ ἀληθές, ὅτι στοιχεῖον μέν ἐστιν ἡ ἐκφώνησις, γράμματα δὲ αἱ εἰκόνες καὶ οἱ χαρακτῆρες, 32 18 (ср. <գիր> *իբր նշանակ բանի* Давида). Ему извѣстно также, что письмо называется στοιχεῖον по аналогіи съ четырьмя элементами, εἴποι δ' ἄν τις αὐτὰ στοιχεῖα εἰρῆσθαι καὶ κατὰ μίμησιν τῶν τεσσάρων στοιχείων, и что изъ нихъ σύγκειται πάντα καὶ ἐν ὑποστάσει ἐστι τὰ ἐν τῷ κόσμῳ, точно такъ же изъ 24 στοιχείων слагаются рѣчь и литература, 36 8.

Къ тѣмъ же словамъ Діонисія даетъ аналогичное толкованіе и нашъ грамматикъ: „и что вторично называетъ букву, <этимъ> онъ отмѣчаетъ элементовку и единеніе письма и звука на подобіе[1] сочетанію элементовъ съ землей и съ животными".

Геліодоръ говоритъ, „какимъ образомъ элементы τῇ μίξει τῇ πρὸς ἄλληλα τὰ ἡμέτερα σώματα καθίστησι, такъ и изъ буквъ τῇ πρὸς ἄλληλα κοινωνίᾳ образуются слоги и пр. 317 25; μίξις или μετ' αλλήλων συμπεπλεγμένα, какъ въ другой разъ выражается тотъ же авторъ, 324 35, а также καταλλήλως πλεκόμενα, 197 8, соотвѣтствуетъ *միայարութիւն* Давида, а κοινωνία равносильно *միաբանութիւն*. Изъ словъ Давида *միաւորութիւն գրոյ եւ ձայնի* видно, между прочимъ, что ему не чуждо пониманіе *տառ* στοιχεῖον въ значеніи *ձայն* ἐκφώνησις; вѣроятно, въ этомъ смыслѣ и *տառղ* называетъ *անմարմին*[2].

У армянскаго Анонима еще яснѣе, чѣмъ у Давида, выражена основная мысль: „но подлежитъ изслѣдованію (букв. ζητέον, ср. ζήτησιν ἔχει Меламнода), почему въ заголовкѣ называетъ букву, а начинаетъ говорить о письмѣ? — Мы говоримъ, что надписывая „о буквѣ" онъ далъ знать, что подобно тому, какъ

1 Въ текстѣ (*անգոյ*) *տարերց* *նանգոյն*; видимо, *անգոյ* искажено изъ *նանգոյն*, что повторено послѣ *տարերց*. E читаетъ *նանգոյն տարերց*, такъ и мы переводимъ.

2 Ср. Стефанъ, *Մեկնութիւն*, 184 1.

элементы составляютъ матерію для каждаго тѣла, такъ и письмо есть элементъ и матерія для каждаго языка“, 131 9.

Къ разъясненію словъ Діонисія о томъ, что буквы имѣютъ στοῖχον καὶ τάξιν, Меламподъ даетъ этимологію στοιχεῖον отъ στείχω, что значитъ μετὰ τάξεως πορεύομαι. Такъ названы буквы, по Меламподу, потому, что буквы слѣдуютъ въ опредѣленномъ порядкѣ, а не какъ попало, ὡς ἐν τῷ κλέος τὸ $\bar{\kappa}$ τοῦ $\bar{\lambda}$ προετάγη ἐν μιᾷ συλλαβῇ... 35 28.

Это сужденіе нашло отзвукъ въ толкованіи того же слова у Давида: *դասութիւն, զի երբեմն այր աւր եւ երբեմն յար* и пр. 94 3.

Греческіе грамматики интересовались количественной стороной буквъ, почему ихъ 24, а не больше. Меламподъ совершенно правильно замѣчаетъ, что „начертанія 24, а звуковъ значительно больше“. Очень интересно заявленіе Стефана, что есть народы, у которыхъ больше буквъ, чѣмъ у грековъ, при чемъ называетъ и армянъ: λέγομεν οὖν ὅτι ἐκεῖνα ἀριθμεῖται καὶ λέγει εἶναι κδ' τὰ παρ' Ἕλλησι μόνα γνωριζόμενα, ἐπεὶ ἔστι πλείω, ὡς τὰ Ἀρμενίων καὶ τὰ Αἰγυπτίων, 196 29.

Вопросъ этотъ знакомъ и Давиду и отвѣтъ его таковъ: „но письменъ нашихъ множество: во-первыхъ, такъ какъ рѣчь безыскуственна (*անարուեստ* ἄτεχνος), языкъ — варварскій; во-вторыхъ, вслѣдствіе густоты (бук. δασύτης) внесены[1] тѣ самыя ‹буквы›, которыя соотвѣтствуютъ рѣчи“, 92 13.

Послѣднія слова указываютъ на добавочныя буквы армянскаго алфавита по сравненію съ греческимъ, вошедшія, конечно, и въ толкуемый Давидомъ текстъ Діонисія о письмѣ.

Въ объясненіяхъ къ дѣленіямъ звуковъ у Давида имѣется одно замѣчаніе, встрѣчаемое и у Меламнода. „Нѣкоторые вздумали возражать и называть ‹звуки двухъ моръ› τρίχρονα, но несостоятельно, ибо три моры не выступаютъ единовременно, а то

1 Правильно было бы *կարգեալ* вм. *կարգել*. Е читастъ *պարտ էր կարգել*; имѣется въ виду переводчикъ Діонисія.

одна, то двѣ“, 94 18, (ср. Моисей, 163 20). Меламподъ говоритъ: τινὲς δὲ τρίχρονα, ὡς ποτὲ μὲν ἔχοντα δύο χρόνους, ὅτε μακρά ἐστι, ποτὲ δὲ ἕνα, ὅτε βραχέα ἐστίν· ἀλλ' οὐ καλῶς οὗτοι ὠνόμασαν αὐτὰ τρίχρονα· οὐ γὰρ ὁμοῦ ἐπιδέχεται τοὺς τρεῖς χρόνους, 38 19.

Согласные и ихъ дѣленія Давидъ толкуетъ образно, сравнивая письмо съ мыслью человѣка, гласные — съ ощущеніями его, а согласные — съ членами тѣла человѣка. Подобно тому, какъ для чувствованія не всѣ органы равноцѣнны, такъ и съ точки зрѣнія звучности (букв. εὐφωνία) согласные представляютъ разную цѣнность.

У греческаго толкователя Стефана находимъ такое же сопоставленіе гласныхъ съ душой, а согласныхъ съ тѣломъ, τὰ ‹μὲν› φωνήεντα τῇ ψυχῇ ἐοίκασι, τὰ δὲ σύμφωνα τῷ σώματι и пр. 198 16, 497 17 (ср. Геліодоръ 325 35).

Двойные согласные διπλᾶ сходно толкуются у Давида и Меламнода: по Давиду, двойнымъ называется „письмо, замѣняющее двухъ“, а по Меламподу, ὡς δύο συμφώνων δύναμιν ἔχοντα, 45 30.

Толкованіе Давида къ плавнымъ звукамъ вызываетъ нѣкоторое сомнѣніе. У Діонисія звуки эти называются ἀμετάβολα неизмѣняемыми вслѣдствіе того, что они не измѣняются въ глаголахъ въ будущемъ времени и въ склоненіи именъ. Тѣ же звуки называются у него также влажными ὑγρά.

Въ наличномъ армянскомъ текстѣ противъ всего этого имѣется: „влажныхъ — четыре, *ղ մ ն ր*“.

Греческія схоліи освѣщаютъ опредѣленіе Діонисія на примѣрахъ πάλλω παλῶ, νέμω, κρίνω, σπείρω, Νέστωρ, Μέμνων; названіе же ὑγρά понимаютъ ὡς εὐόλισθα или διὰ τό τὴν ἐκφώνησιν αὐτῶν λείαν καὶ ὁμαλὴν εἶναι, 46 10.

Армянскій Анонимъ правильно толкуетъ терминъ *նայք* Діонисіева текста въ смыслѣ *խոնաւք* влажные, при чемъ добавляетъ, что „плавные выступаютъ въ греческомъ въ спряженіи глаголовъ, а въ армянскомъ въ склоненіи именъ, когда ‹слово› исходитъ на согласное, какъ *անն, անգղ, վազր, այր*“, 134 9.

Такъ же понимаетъ и Моисей и, приводя примѣръ на *ն* и *ղ*, замѣчаетъ, что слова на *մ* рѣдки, ибо они идутъ по склоненію *-ի*, 166 19.

Что касается Давида, то толкованіе, приписываемое ему, не гармонируютъ съ общимъ характеромъ его толкованій. Оно гласитъ: „и вотъ, природа плавнаго понимается какъ наиболѣе влажная и обладаетъ искусствомъ повышенія и пониженія, какъ *Հողմոյ, եղեգան*“, 96 7.

Повидимому, *Համբառնալն եւ նուաստանալն* — риторическія выраженія, означающія *Հոլովումն եւ խոնարհումն*, а слѣдующія за тѣмъ слова *Հողմոյ*, *եղեգան* служатъ примѣрами, хотя *Հողմ* неудачный примѣръ, какъ правильно оговаривается Моисей.

Но допустимо, что толкователь понялъ *նայ* въ смыслѣ тростника и качество плавныхъ сравниваетъ съ гибкостью тростника, развѣваемаго вѣтромъ (въ этомъ случаѣ читать *իբր թէ ‹ի› Հողմոյ եղեգան*). Такъ понимали переписчики и поздніе схоліасты (ср. *եղեգն ի Հողմոյ* у Исаіи, 96 прим.). Если разбираемая фраза принадлежитъ Давиду, то первое пониманіе предпочтительнѣе. Если же признать второе толкованіе, то фраза не можетъ быть приписана Давиду. Въ виду того, что она цитуется и въ теологическомъ комментаріи Стефана, въ трудѣ, обозначенномъ у насъ выше MS, есть основаніе отнести ее скорѣе къ Моисею, къ которому она по характеру своему больше и подходитъ. Толкованіе плавныхъ у Анонима, можетъ быть, исходитъ отъ Давида, а то, что помѣщено подъ именемъ Моисея, въ свою очередь принадлежитъ Анониму.

Армянскіе толкователи вѣрно понимаютъ значеніе термина *նայ*, какъ *խոնաւ* ὑγρά. Слово *նայ* — армянская, вѣроятно, народная форма персидскаго nam сырой. Въ этомъ смыслѣ употребляется оно въ книгѣ Хрій[1]. Но принадлежитъ-ли передача ὑγρά черезъ *նայ* именно переводчику Діонисія, или онъ

[1] *Յաղագս Պիտոյից. և զնայ տառին*, 564. *Նայ տառից*, 568. *Նայասմէսս բնութիւն*, 577.

пользуется имъ, какъ уже установившимся до него техническимъ терминомъ, остается подъ вопросомъ.

Къ сожалѣнію, Давидъ въ перечисленіа звуковъ не держится строго дѣленій Діонисія. Это было бы важно для критики армянскаго текста. Классификація армянскихъ звуковъ по нормамъ Діонисія въ томъ видѣ, какъ она имѣется въ наличныхъ спискахъ, трудно сказать, восходитъ-ли къ подлинному тексту перевода или же задѣта посторонними руками? Тотъ или другой отвѣтъ не безразличенъ для исторіи армянскаго языка. Въ трактовкѣ армянскихъ звуковъ, недостающихъ въ греческомъ, замѣчается нѣкоторая непослѣдовательность въ переводѣ Діонисія. Аффрикаты *ծ*, *ց*, *ձ* вѣрно распредѣлены между рядами среднихъ, аспиратовъ и глухихъ; между тѣмъ *ճ* оказывается въ ряду среднихъ и *չ*, *ջ* среди аспиратовъ.

Такъ обстоитъ дѣло и у Анонима, который списываетъ соотвѣтствующее мѣсто изъ Діонисія цѣликомъ. Говорить объ обратномъ вліяніи Анонима на текстъ Діонисія нѣтъ основанія. Приходится признать, что хорошо извѣстный звуковой перебой, характеризующій многія армянскія нарѣчія и легшій въ основу западнаго литературнаго языка, не былъ чуждъ армянамъ еще въ эпоху перевода Діонисія.

§§ 7—10. **О слогѣ.**

Греческое слово *συλλαβή* передано двояко, въ заголовкѣ черезъ *վանկ*, а въ текстѣ *փաղաորդին*. Давидъ вслѣдъ за обычными вступительными словами ставитъ вопросъ о томъ, почему такъ поступилъ техникъ, почему онъ озаглавилъ словомъ *վանկ*, а ведетъ рѣчь о *փաղաորդին*?

По мнѣнію Давида, техникъ различаетъ *վանկ* отъ *փաղաորդին:* въ одномъ случаѣ, гласное замыкается согласнымъ лишь съ одной стороны, а въ другомъ, съ обѣихъ сторонъ. Сужденіе это показываетъ, что авторъ, отъ котораго оно исходитъ, не можетъ считаться переводчикомъ Діонисія. Мало того, оно

обличаетъ и не знакомство его съ греческими источниками; въ противномъ случаѣ ему было бы извѣстно, что оба армянскія выраженія соотвѣтствуютъ одному и тому же греческому слову и, стало быть, разсматриваемый имъ вопросъ фактически не существуетъ для Діонисія.

При несомнѣнномъ знакомствѣ Давида съ греческими схоліями — какъ это видно изъ разбора его труда — казалось бы, приведенное сужденіе не могло принадлежать ему. Къ сожалѣнію и рукописная обстановка, довольно неладная, не разрѣшаетъ сомнѣній. У Магистра за интересующимъ сейчасъ насъ текстомъ о слогѣ слѣдуютъ непосредственно тѣ строки, которыя помѣщены нами подъ именемъ Анонима, 1352—7. Іоаннъ Ерзинкайецъ, списывая съ Магистра всю статью такъ, какъ есть, обозначаетъ сбоку на полѣ имя одного Давида. Послѣднія строки статьи являются повтореніемъ первой части и потому не могутъ быть отнесены къ одному и тому же автору. По этимъ соображеніямъ мы ихъ выдѣлили и отнесли къ Анониму, тому, который обыкновенно слѣдуетъ за Давидомъ въ изложеніи Магистра и Іоанна. Возможно, что приписка имени Давида относится только къ началу текста, къ введенію, и, значитъ, ему принадлежитъ только эта часть[1]. Въ виду того, что различіе между *վանգ* и *փաղառութիւն* приводится у Анонима и у Моисея, то вѣроятнѣе допустить, что они оба зависятъ въ данномъ случаѣ отъ Давида. Тогда придется признать подлинность оспариваемаго текста (ср. стилистически *„իսկ զի ճառէ“* и пр. 9617 съ *„եւ զի աւէ յաղագս տառի“* и пр. 938.

Если это такъ, то Давидъ не можетъ быть причастенъ къ переводу Діонисія. Можетъ быть, онъ зналъ, что его сужденіе о разницѣ двухъ словъ не поддерживается греческимъ словоупотребленіемъ, и имѣлъ цѣлью лишь отвѣтить на особенность армянскаго перевода. Объясненіе его во всякомъ случаѣ произвольно. Въ дѣйствительности *վանգ* — живое слово, обозначаю-

1 Въ слѣдующей главѣ Давидъ говоритъ, *յորժամ ծանոյց զվանգին բնութիւն* 973, но о *փաղառութիւն* не упоминаетъ.

щее слогъ, а *փաղառութիւն* искусственное слово, созданное по образцу *συλλαβή*. Въ другихъ памятникахъ встрѣчается греческое слово въ сирійской формѣ *սիղղբայ*[1].

Толкованіе Давида къ долгому, краткому и простому слогамъ обнаруживаетъ въ немъ знаніе ученія о слогѣ въ греческомъ языкѣ. Все, что онъ говоритъ по этому поводу, примѣнимо только къ греческому стихосложенію. Разсматривая количественную сторону слоговъ на примѣрахъ, приводимыхъ въ армянскомъ переводѣ Діонисія, онъ имѣетъ передъ глазами точно греческіе примѣры оригинала. Какъ бы удачно ни были подобраны въ армянскомъ текстѣ слова въ соотвѣтствіи и созвучіи съ примѣрами оригинала, но судить по нимъ о долготѣ и краткости такъ правильно, какъ это дѣлаетъ Давидъ, невозможно и немыслимо безъ знакомства съ греческимъ текстомъ. Трактовка слоговъ сближаетъ Давида съ личностью переводчика Діонисія.

Заслуживаютъ вниманія толкованіе трехъ гомеровскихъ стиховъ, цитуемыхъ Діонисіемъ. Стихи невѣрно освѣщаются Давидомъ. Впрочемъ текстъ толкованія по крайней мѣрѣ перваго стиха несомнѣнно искаженъ. Два раза читается имя Пріама; въ одномъ случаѣ слѣдуетъ читать Парисъ и внести соотвѣтствующую коньектуру: или надо исправить —

Պրիամոս Տրովացի, որոյ ‹որդւոյ› զկինն յափշտակեալ էր Հելլենացւոցն, — որդի նորա Պարիս (а не *Պրիամոս*) — *ընկերով* и прочее; или же

Պարիս (а не *Պրիամոս*) *Տրովացի, որոյ զկինն յափշտակեալ էր Հելլենացւոցն, Հայր* (а не *որդի*) *նորա* и пр.

Въ греческихъ схоліяхъ не встрѣчается толкованіе гомеровскихъ стиховъ; только въ комментаріи Византійца дается нѣкоторое разъясненіе. По поводу перваго стиха говорится: εἰ δὲ θέλεις τὴν αἰτίαν τοῦ Ὁμηρικοῦ στίχου μαθεῖν, ἔστιν οὕτως. ἡ Ἑλένη ὀνειδιζομένη ὑπὸ Πριάμου καὶ τῶν λοιπῶν ἀρχόντων, ὅτι

1 Корюнъ, *սիղղբայս*, стр. 18, *սիղղբայիւք*, 19. Евсевій, *Ժամնկ. մնա-ցեալ սիղղբայս*, 37 (см. J. Karst, нѣм. перев. стр. 242, прим. 31).

διὰ σὲ πολλὰ κακὰ ἔγνωμεν, καὶ συγκαταθεμένης αὐτῆς καὶ ἑαυτὴν κατακρινούσης, ἐλεήσας αὐτὴν ὁ Πρίαμος ἀπεκρίθη τὸν στίχον τοῦτον λέγων· σὺ τί μοι и пр. 571 30.

Второй гомеровскій стихъ Давидъ какъ будто приписываетъ Ахиллу, между тѣмъ у Гомера онъ вложенъ въ уста Հարճ наложницы Брисеиды. Оплакивая смерть Патрокла, Брисеида вспоминаетъ, между прочимъ, и слова покойнаго о томъ, что онъ выдастъ ее за Ахилла, ἀλλά μ' ἔφασκες Ἀχιλλῆος θείοιο κουριδίην ἄλοχον θήσειν; этотъ стихъ упоминается и у Давида, զբեզ յամուսնութիւն տամ Աքիլլեա, но опять же отнесенъ къ Ахиллу. Если устранить Աքիլլեա послѣ զհարճն и снять запятую передъ լալով, то стихъ о замужествѣ можетъ быть отнесенъ къ наложницѣ: „когда Ахиллъ увидѣлъ наложницу оплакивающей храбро павшаго Патрокла <со словами> „тебя выдамъ я въ супружество Ахиллу", сказалъ: „<о, Патроклъ>, мнѣ несчастной весьма милый отъ души". Грамматически послѣдній стихъ относится къ Ахиллу; но такъ какъ у Гомера его произноситъ Брисеида, то можно было и въ нашемъ текстѣ отнести его къ наложницѣ. Однако, по странному совпаденію, такое же невѣрное толкованіе стиха находимъ у византійскаго комментатора: τελευτήσαντος τοῦ Πατρόκλου ὀδυρόμενος αὐτὸν ὁ Ἀχιλλεὺς σὺν τοῖς ἰδίοις ἔλεγεν· Πάτροκλέ μοι и пр. 572 1. Это обстоятельство заставляетъ насъ думать, что ошибка Давида не зависитъ отъ списковъ, а восходитъ къ греческому его источнику.

Неладно и съ толкованіемъ третьяго стиха. По Давиду, выходитъ, какъ будто Несторъ былъ отданъ на попеченіе врача Махаона. Въ дѣйствительности же, врачъ Махаонъ, раненный въ бою Парисомъ, былъ увезенъ Несторомъ, Ил. XI 505, 598. Гомеръ приписываетъ Нестору слабость къ вину; онъ наслаждался питьемъ, когда донесся до него шумъ троянскихъ вождей, и оставивъ Махаона на попеченіе супруги своей Гекамедѣ, вышелъ изъ ставки, XIV 1. Смѣшеніе ролей Нестора и Махаона у Давида легко объясняется тѣмъ, что Махаонъ именуется врачемъ. Думаемъ, и этой ошибкой Давидъ обязанъ своему греческому

источнику. Въ Византійскомъ комментаріи только парафразируется стихъ безъ объясненія происхожденія, χαίπερ πίνοντα τὸν Νέστορα ὁ ἦχος οὐ διέλαθεν, 572 9.

Примѣры Діонисія въ толкованіи Анонима замѣнены стихами, взятыми изъ не дошедшаго до насъ эпическаго произведенія Давида, смыслъ коихъ не совсѣмъ понятенъ.

§ 11. О словѣ.

Слово является, по сравненію Давида, такой же основой для рѣчи, какъ киль для корабля. Греческіе толкователи находятъ, что опредѣленіе слова у Діонисія не полно, и что подъ нее подойдутъ и отдѣльные слоги и даже буквы, ибо всѣ они части рѣчи. Они полагаютъ дополнить опредѣленіе Діонисія, внося „νοητὸν τι σημαῖνον“, какъ предлагаетъ Меламподъ, 56 16, или διανοίας, по Стефану, 212 1.

Нашъ Давидъ, хотя не ставитъ вопроса такъ рѣзко, какъ греки, но раздѣляетъ ихъ возраженіе, такъ какъ и онъ считаетъ смыслъ или значеніе необходимымъ признакамъ слова: „состоитъ-ли слово изъ одного, двухъ или трехъ слоговъ, значеніе должно быть одно, *նշանակն մի է*“, 101 5.

Послѣднія слова текста[1] служатъ переходомъ къ слѣдующей главѣ и являются повтореніемъ не разъ высказанной мысли о томъ, что техникъ началъ съ основного матеріала и постепенно взбирался по лѣстницѣ до рѣчи. Аналогичное сужденіе находимъ и у греческаго Стефана, 211 25.

§ 12. О рѣчи.

Вопросъ о томъ, сколько частей рѣчи, разрѣшался у древнихъ разно. Касающіяся сюда разногласія извѣстны нашему толкователю. Онъ знаетъ, что одни „считаютъ девять частей, прибавляя

1 Имм Ерзнкайецъ открываетъ слѣдующую главу, при чемъ послѣ *զնիւթն* 101 12 вставляетъ слова Стефана Сюнійца, *զմանրկութիւն* — 202 1-3, а послѣднюю фразу замѣняетъ *եւ ելեալ ընդ աստիճանն եւ հասոյց մինչեւ ի բան* см. 202 прим.

<къ восьми частямъ> еще прилагательное“, 1023. Съ этимъ совпадаютъ слова Мелампода, τινὲς τὸ προσηγορικὸν ὄνομα ἠθέλησαν κατ' ἰδίαν τάξαι, ἵνα ᾖ ἔννατον μέρος λόγου, 5821.

Давидъ приводитъ и мнѣніе тѣхъ философовъ, которые признавали пять частей рѣчи, имя, глаголъ, союзъ, членъ и предлогъ. Изъ Геліодора узнаемъ, что столько же частей считали и стоики, но нѣсколько иначе сгруппировали ихъ: οἱ δὲ Στωϊκοὶ πέντε λέγουσιν, ὄνομα, προσηγορίαν, ἄρθρον, ῥῆμα, σύνδεσμον, 51733. По объясненію Геліодора, первой частью признавали имя, второй — прилагательное, третьей — глаголъ съ причастіемъ, четвертой — членъ и мѣстоименіе, и пятой — предлогъ и союзъ, 3567.

Діонисій, относя прилагательное къ имени, принимаетъ восемь частей согласно Трифону, учителю Аполлонія, которому и принадлежитъ эта идея, какъ заявляетъ Геліодоръ, 35621.

У Давида читается, что и Аристотель признавалъ пять частей, при чемъ приводятся *ստորասութիւն*, *բացասութիւն*, *բացերեւութիւն*, *անուն*, *բայ*. Это взято изъ начальной фразы Περὶ Ερμηνείας, и не имѣетъ отношенія къ дѣлу; возможно, что глосса.

Выраженіе части рѣчи заставляетъ Давида вновь остановиться на понятіяхъ вида и части и опредѣлить ихъ соотношеніе въ томъ же духѣ, въ какомъ онъ освѣщалъ этотъ вопросъ по поводу частей грамматики.

Въ концѣ Давидъ напоминаетъ о существующемъ спорѣ по вопросу о томъ, что первичнѣе, имя или глаголъ? Давидъ склоняется въ пользу имени по тѣмъ же соображеніямъ, каковыми руководствуется Геліодоръ, а именно: τὸ δὲ ὄνομα προτέτακται, ἐπειδὴ οὐσίας ἐστὶ σημαντικόν, τὸ δὲ ῥῆμα συμβεβηκότος, αἱ δὲ οὐσίαι προτερεύουσι τῶν συμβεβηκότων, 52113.

§ 13. Объ имени.

Давидъ вновь напоминаетъ различіе между именемъ и глаголомъ повтореніемъ того, чѣмъ кончилъ предыдущую главу.

Затѣмъ даетъ по своему обыкновенію логическій разборъ опредѣленія имени у Діонисія, указывая genus и differentia, и переходитъ къ разсмотрѣнію аттрибутовъ имени.

Нѣтъ надобности останавливаться на сужденіяхъ Давида постатейно; толкованія его, краткія, въ большинствѣ случаевъ являются развитіемъ Діонисіевыхъ словъ и мыслей и не представляютъ ничего такого, чтобы видѣть въ нихъ непремѣнно заимствованія изъ сторонняго источника. Но отдѣльныя слова и выраженія, а иногда и ходъ мысли, выдаютъ вліяніе греческихъ схолій и въ тѣхъ частяхъ его толкованій, которыя могли бы считаться болѣе или менѣе самостоятельными. Все это мелочи, гдѣ допустимы и случайныя совпаденія, и для нашей цѣли рѣшающее значеніе имѣть не могутъ. Ограничимся только констатированіемъ наиболѣе характерныхъ мѣстъ.

Давидъ совершенно правильно объясняетъ, что въ грамматикѣ родъ обозначается не по бытію, а по звуку, 103 20. Греческій толкователь Стефанъ говоритъ, что родъ различается *οὐ κατὰ τὴν ἀλήθειαν*, но *κατὰ τὴν εὐφωνίαν*, 218 13. По словамъ Геліодора, *οἱ φιλόσοφοι οὐκ ἀπὸ τῆς φωνῆς νοοῦσι τὰ γένη, ἀλλ' ἐκ τῆς σημασίας*, 361 35.

Давидъ замѣчаетъ, что „нѣкоторые говорятъ, что въ греческомъ языкѣ мужской, женскій и средній родъ вполнѣ достаточны для того, чтобы выражать все, что желательно".

Слова Давида не должны быть поняты въ томъ смыслѣ, что онъ самъ не знаетъ, какъ обстоитъ дѣло въ греческомъ, вслѣдствіе незнакомства съ языкомъ. Приведенное замѣчаніе Давида находится въ связи съ тѣмъ, что онъ излагаетъ далѣе. Онъ приводитъ два мнѣнія, существующія въ греческой литературѣ, относительно ученія о родѣ. Одни признаютъ лишь три рода, полагая, что ими исчерпываются наши понятія о родѣ. Другіе же къ тремъ родамъ прибавляютъ еще два, общій и над-общій. При этомъ Давидъ вѣрно опредѣляетъ, что общими называются слова, означающія и мужской и женскій родъ, какъ напр., собака и лошадь, *ὁ* или *ἡ κύων ὁ* или *ἡ ἵππος*; а надобщими — слова

грамматически одного рода, но означающія оба рода, мужскій и женскій, напр., ласточка и куница, хотя грамматически женскаго рода ἡ χελιδών, ἡ γαλῆ, но означаютъ и тотъ и другой родъ; или орелъ и левъ, слова мужескаго рода ὁ ἀετός, ὁ λέων, но примѣняются также и къ тѣмъ же животнымъ женскаго рода.

Такъ толкуютъ и греческія схоліи, 218 22 и 572 35. Ясно, что безъ знанія греческаго языка и безъ греческаго источника невозможно разобраться въ этихъ понятіяхъ на основаніи одного Діонисія.

Что Давидъ имѣлъ подъ рукой греческій источникъ, видно еще изъ того, что въ армянскомъ переводѣ примѣръ Діонисія ἀετός замѣненъ словомъ *արծի* γαλῆ, между тѣмъ у Давида приводятся оба слова и еще *առիւծ* λέων.

Послѣднее слово встрѣчается также въ греческихъ комментаріяхъ, но въ толкованіи къ Діонисіеву κοινῶς *Հասարակաբար*, какъ напр. у Стефана, 217 16. Что касается γαλῆ, его нѣтъ въ наличныхъ греческихъ схоліяхъ, но что имѣлся въ нихъ и въ частности въ той схоліи, которой пользовался Давидъ, весьма вѣроятно; γαλῆ mustela упоминается у латинскихъ грамматиковъ[1].

У Діонисія въ параграфѣ о патрономическихъ именахъ вмѣсто τῶν Αἰολέων читается въ армянскомъ переводѣ *Գորղայից*. У Давида же кромѣ *Գորղայից* приводится еще дорійскій языкъ, *ի Տոոմին Դուկրացի*, 105 3. Въ имѣющихся схоліяхъ не встрѣчается этотъ примѣръ, но онъ былъ, несомнѣнно, на лицо въ источникѣ Давида.

Терминъ *փաղաքշական* ласкательный Давидъ толкуетъ словомъ *աղջկական* дѣвичій, что понятно вполнѣ, но только въ примѣненіи къ соотвѣтствующему греческому термину ὑποκοριστικόν, который, по греческимъ толкователямъ, εἴρηται δὲ παρὰ τοὺς κόρους, τουτέστι τοὺς μίκρους νέους ἢ τὰς κόρας, 227 25.

Давиду хорошо знакомъ споръ о томъ, можно-ли ὀρθή именительный назвать падежемъ? По поводу словъ Діонисія,

1 Uhlig, Dionysii Thracis ars, стр. 25 прим.

Հոլովք են անուանց վեց, ուղղական и прочее, Давидъ замѣчаетъ, что нѣкоторые усматривали тутъ противорѣчіе или непослѣдовательность въ томъ, что говоря о падежахъ *Հոլովս*, техникъ упоминаетъ *ուղղական*, и полагали бы *ուղղական* называть *Հոլովական*, 107 11.

Этотъ вопросъ ставятъ и греческія схоліи: εἰ ὀρθή, πῶς πτῶσις; спрашиваетъ Стефанъ, 230 24. Еще яснѣе у Геліодора, ἰστέον δὲ ὅτι ἐζητήθη παρὰ πολλοῖς περὶ τῆς ὀρθῆς, πῶς δύναται ἡ αὐτὴ ὀρθὴ καὶ πτῶσις εἶναι· ἐναντίον γὰρ ἔδοξεν εἶναι τὴν αὐτὴν ὀρθὴν καὶ πτῶσιν καλεῖσθαι, 383 7.

Здѣсь рѣчь идетъ о существующемъ между перипатетиками и стоиками спорѣ. Первые утверждали, что именительный не есть падежъ, ибо падежъ πτῶσις отъ слова падать πίπτειν примѣнимъ къ тѣмъ формамъ, которыя образуются или падаютъ отъ именительнаго, то есть косвенные падежи, а самому именительному не отъ чего падать. Стоики же на это возражали, что именительный падежъ или названія вещей происходятъ отъ нашихъ представленій путемъ конкретизаціи общихъ идей; иначе говоря, они тоже падаютъ, но только отъ нашихъ понятій[1].

Греческія схоліи пользуются обоими мнѣніями при толкованіи падежей: καὶ ἔστιν εἰπεῖν οὕτως, ὅτι κατὰ τοῦτο μὲν πτῶσις καλεῖται, καθὸ μεταπίπτει εἰς τὰς λοιπὰς πτώσεις, ἢ καθὸ ἀπὸ τοῦ γενικοῦ μεταπίπτει εἰς τὸ εἰδικόν, ἤγουν ὅτι ἐπιπίπτει τοῖς σώμασιν, 383 9.

Эти сужденія находимъ и у Давида, но въ нѣсколько иной, т. е. христіанской, формулировкѣ. По Давиду, всѣ существа, всѣ вещи имѣютъ свое названіе отъ бога или отъ тѣхъ, которымъ онъ далъ на это силу. „По этому положенію ‹имени› свыше, заключаетъ Давидъ, имя есть паденіе (πτῶσις) и оно же *ուղղական* (ὀρθή), подобно перу, прямо стоящему при писаніи на какомъ нибудь мягкомъ веществѣ“.

Сходное сравненіе встрѣчается и въ греческихъ схоліяхъ:

1 Scholia in Aristotelem, IV 104, ed. Acad. R. Borussica, 1836.

καλοῖτο ἂν ὀρθή, ὡς ἂν εἴπομεν καὶ περὶ γραφείου, ὥσπερ ἐάν τις λάβῃ γραφεῖον καὶ ἀφῇ εἰς γῆν καὶ ὀρθὸν στῇ, 231 24.

Діонисій ὀρθή называетъ также ὀνομαστική и εὐθεῖα; послѣднее слово невѣрно переведено *ուղղ*, и Давидъ толкуетъ это слово въ армянскомъ смыслѣ какъ *մենակ, անշարադիր,* то есть простой, несложный, что не соотвѣтствуетъ значенію греческаго термина.

Давидъ даетъ далѣе толкованіе остальныхъ падежей, коихъ считаетъ шесть согласно армянскому тексту Діонисія вмѣсто пяти греческаго оригинала. При столь рабской вѣрности подлиннику, появленіе въ армянскомъ чуждаго элемента можетъ по праву вызвать сомнѣніе. Не возникъ-ли въ самомъ дѣлѣ лишній падежъ *առաքական* по недоразумѣнію? Δοτικὴ ἐπισταλτική переведено *տրական պատուիրական,* послѣ чего слѣдуетъ *եւ առաքական ցուցական.* Можетъ быть, *առաքական* относится къ предыдущей фразѣ и вмѣстѣ съ *տրական* передаетъ двойное значеніе слова ἐπισταλτική отъ ἐπιστέλλω, что значитъ приказывать и посылать. Тогда *ցուցական* придется считать глоссой или искаженной диттографіей слѣдующаго *հայցական.*

Давидъ комментируетъ *տրական* черезъ *թղթական*, подобно греческому Стефану: καλῶς οὕτως εἴρηται, ἐπείπερ καὶ τοῖς φίλοις ἐπιστέλλοντες ταύτῃ χρώμεθα, 231 31.

Толкованіе Давида оспариваемаго падежа ничто иное, какъ разъясненіе *ցուցական,* и не даетъ опредѣленнаго понятія о немъ. Въ переводѣ Діонисія *առաքական* повторяется еще въ главѣ о мѣстоименіи и здѣсь, какъ видно изъ склоненія, падежъ этотъ приравнивается къ творительному, 28 25. По словамъ Давида, „*առաքական* есть *ցուցական* по двумъ лицамъ, когда кто-нибудь посылается кѣмъ-нибудь куда-нибудь указывать замѣтнымъ словомъ далекое и близкое и все, что представляется зрѣнію“.

Не думается, чтобы это опредѣленіе можно было отнести къ творительному падежу. Авторъ этихъ словъ, вѣрнѣе всего, не имѣлъ въ виду никакого падежа, а только сочеталъ въ одной

фразѣ значеніе обоихъ терминовъ *ապաքականումադականի*. Если толкованіе принадлежитъ Давиду, и если наши сомнѣнія относительно падежа *ապաքականն* основательны, то придется признать, что искаженіе текста произошло до Давида, и что Давидъ не авторъ перевода Діонисія.

Винительный αἰτιατική переведенъ у Діонисія *Հայցական խնդրական*, то есть просительный, съ замѣчаніемъ, что по-гречески звучитъ *փաստական*. Давидъ замѣняетъ послѣдній болѣе яснымъ выраженіемъ *պատճառական* причинный.

Греческій толкователь Стефанъ говоритъ: κατ' αἰτίαν φησὶν ἤτοι αἴτησιν ἢ καὶ αἰτίασιν, ἐπείπερ αἰτούμενοι λαβεῖν τι ἢ αἰτιώμενοί <τινα> ταύτην προφερόμεθα, 232в. Византіецъ толкуетъ: οἷον τὸν Πέτρον αἰτῶ ἢ ζητῶ, ἵνα αὐτὸν τιμήσω ἢ ἀτιμάσω, ἢ καὶ ἐν ὁδῷ ἀποστείλω ἢ εἰς μεγάλην ἀξίαν ἀναβιβάσω, 575 10.

Изъ этого видно, что греческіе схоліасты не были увѣрены въ томъ, происходитъ-ли αἰτιατική отъ αἰτέω просить, или отъ αἰτιάομαι винить? Это колебаніе отразилось въ армянскомъ переводѣ Діонисія. Сказалось-ли тутъ вліяніе схолій, или же переводчикъ пользовался принятымъ при немъ терминомъ *Հայցական*, но, не находя его въ соотвѣтствіи съ греческимъ словомъ, вынужденъ былъ оговориться — вопросъ, который не разрѣшается и текстомъ Давида.

Въ толкованіи звательнаго падежа Діонисіево слово *Կոչական* прочитано или понято какъ *կոչական*, а *ապաստական* какъ *ամբաստանական*. Оно можетъ быть отнесено къ Давиду при условіи возстановленія правильнаго чтенія названныхъ словъ.

Далѣе Давидъ разсматриваетъ виды имени въ томъ порядкѣ, въ какомъ они перечисляются у Діонисія, снабжая ихъ краткими замѣчаніями.

На первомъ мѣстѣ у Діонисія собственное имя, а затѣмъ идетъ нарицательное. По этому поводу Давидъ отмѣчаетъ существующее между платоновцами и аристотеликами разногласіе касательно того, что первичнѣе, нарицательное-ли имя, какъ утверждалъ Платонъ, или собственное, какого мнѣнія держался

Аристотель. Давидъ находитъ, что Діонисій поступилъ согласно ученію Аристотеля.

Вопросъ о томъ, *διὰ τί μὴ προέταξεν ὁ τεχνικὸς τὸ προσηγορικὸν τοῦ κυρίου*, ставится и въ греческихъ схоліяхъ, но разрѣшается иначе, а именно *ὅτι ἔθος ἐστὶ τοῖς τεχνικοῖς τὰ ἄτομα προτάσσειν τῶν τεμνομένων*, 3863.

Объясненіе Давида по <4> и <5> видамъ имени, по именамъ отношенія, совпадаетъ съ греческимъ, *τὸ μὲν γὰρ πρός τι ἔχον καὶ συνευρίσκεται καὶ συναπόλλυται, τὸ δὲ ὡς πρός τι ἔχον ἓν τοῦ ἑτέρου ἀναιρετικόν ἐστιν*, 23525. Кромѣ примѣровъ Діонисія, Давидъ приводитъ еще *որպէս տէր զծառայ*, что читается и въ греческомъ *ὡς δοῦλος πρὸς δεσπότην*, 38832; впрочемъ, общій источникъ — Категоріи Аристотеля, *առինչքն առ հակադարձութն ասին, հիկէն ծառայ տեառն* и пр. 379.

„Омонимы бываютъ, по Давиду, по случаю и по мышленію; по случаю — когда у двухъ вещей оказывается одно и то же имя, собственное и нарицательное, напр. орелъ птица и орелъ — деревянная постройка; а по мышленію — по почету, по надеждѣ, по молитвѣ и пр.“ Изъ этого видно, что Давидъ беретъ толкуемое слово не въ грамматическомъ смыслѣ, а въ логическомъ. Обозначаемые имъ виды омонимовъ отражаютъ дѣленіе, принятое у комментаторовъ Категорій Аристотеля, напр. у Эліи, по которому омонимы бываютъ:

ἀπὸ τύχης и *ἀπὸ διανοίας*

κατὰ χρονικὴν и *οὐ κατὰ*

κατὰ μνήμην, κατὰ ἐλπίδα и пр. 13929 = арм. 491.

Изъ этихъ видовъ Давидъ упоминаетъ *ἀπὸ τύχης* *ըստ պատահման* (= въ арм. переводѣ Эліи *ի բաստ է*, 493), *ըստ մտածութեան* *ἀπὸ διανοίας* (или *κατὰ ἔννοιαν*), *ըստ պատուոյ*, по смыслу равносильное *κατὰ μνήμην*, *ըստ յուսոյ* *κατὰ ἐλπίδα*, а *ըստ աղաւթից* недостаетъ у Эліи[1].

1 Ср. дѣленіе въ Scholia in Arist. t. IV, p. 34. Нѣсколько иначе дѣлитъ Олимпіодоръ, Comm. in Arist. XII, p. 34, ed. Busse, 1902.

Что омонимы могутъ быть *տիրական* и *առասական* упоминается и въ греческомъ, ὁμώνυμα... ἐπὶ μὲν κυρίων... ἐπὶ δὲ προσηγορικῶς, 389 18.

При толкованіи синонима Давидъ отличаетъ грамматическій смыслъ слова отъ философскаго, что дѣлаютъ и греческіе комментаторы, ἰστέον δὲ ὅτι ἐναντιοῦνται οἱ γραμματικοὶ καὶ οἱ διαλεκτικοί· οἱ μὲν ‹γὰρ› γραμματικοὶ ὁμώνυμά φασι τὰ τιθέμενα ὁμοίως διὰ τοῦ αὐτοῦ ὀνόματος ἐπὶ διαφόρων προσώπων, οἱ δὲ φιλόσοφοι ὁμώνυμά φασι τὰ τὸ αὐτό γένος ἔχοντα καὶ τὴν αὐτὴν οὐσίαν ὡς ἔλαφοι καὶ ἄνθρωποι, ἄμφω γὰρ ζῷα, 554,27.

Греческіе грамматики отмѣчаютъ, что у философовъ, а именно, у перипатетиковъ, синонимы называются πολυώνυμα, 236 20, также 390 1, 554 35. Давидъ, наоборотъ, терминъ *բազմանուն* относитъ къ грамматикамъ, которые такъ называли въ виду того, что „‹одна и та же› вещь нагромождена многими именами“; а философы называютъ „*փաղանուն* (συνώνυμος), такъ какъ животное заключаетъ въ себѣ названія многихъ естествъ“.

У Эліи въ Комментаріи Категорій читаемъ, *ոչ է ընդունելի քերդողն, որ զհոմանունսն փաղանունսն կոչեն. որպէս խաղ, ղալապր, մարտուցու, վաղակաւոր, սուսեր, նրան*, 54 24 (ср. 51 23) = οὐκ ἀποδεκτέον τὸν ποιητὴν... οὐδὲ τοὺς λέγοντας τὰ πολυώνυμα συνώνυμα ἀποδεκτέον. ὡς τὸ ξίφος μάχαιρα σπάθη ἄορ, 143 23 (ср. 141 33). Перечисленные Эліемъ примѣры взяты изъ Діонисія, значитъ, и онъ πολυώνυμα приписываетъ грамматикамъ подобно Давиду, а не философамъ.

Въ греческомъ текстѣ Эліи недостаетъ пятаго примѣра τὸ φάσγανον; въ спискѣ, предлежавшемъ армянскому переводчику, вѣроятно, имѣлось и это слово. Впрочемъ Элія еще разъ цитуетъ эти примѣры, и здѣсь читается также φάσγανον, 141 33 = арм. 51 23. Но дѣло не въ этомъ. Переводъ перечисленныхъ синонимовъ у Эліи совпадаетъ съ армянскимъ текстомъ Діонисія. Это можетъ быть объяснимо либо тѣмъ, что оба перевода исходятъ отъ одного пера, либо переводчикъ Эліи пользовался армянскимъ текстомъ Діонисія. О случайномъ совпаденіи переводовъ рѣчи не можетъ

быть, ибо слова слишкомъ характерны и нѣкоторыя изъ нихъ неизвѣстны изъ другихъ источниковъ, напр. *խաղ*, у Анонима читается *խարբ* 14423, что встрѣчается и у Филона *Լբն.* 432 въ цитуемомъ имъ стихѣ изъ Бытія 2740, *խարբբի քով կեցցես*, вмѣсто *սրով քով կեցցես* вульгаты, ἐπὶ τῇ μαχαίρῃ σου ζήσῃ; *դալապր* изъ лат. dolabra, вѣроятно, употребляемаго въ устахъ народа, и наконецъ *մարտացու* — искусственное слово, образованное подъ вліяніемъ μάχαιρα отъ *մարտ* μάχη.

Вопросъ о соотношеніи переводовъ Эліи и Діонисія представляетъ большой историко-литературный интересъ и для разрѣшенія его важно отмѣтить и слѣдующее обстоятельство.

Въ указанномъ же мѣстѣ Элія далѣе полемизируетъ съ Діонисіемъ относительно паронимовъ. Насъ интересуетъ сейчасъ не существо спора, а переводъ нѣкоторыхъ терминовъ, взятыхъ изъ Діонисія. Θέων и Τρύφων въ армянскомъ текстѣ Діонисія переведены *Տիրիճան, խրախճան*, а Φιλήμων и Νοήμων — *սիրուն* и *իմաստուն*, 162-5. Слова Эліи, τὸ Τρύφων ἀπὸ τοῦ τρυφὴ καὶ τὸ Θέων ἀπὸ τοῦ θεός, 14328, переведены по-армянски, *Փափկանէս ի փափկութենէ եւ Աստուածանէս յաստուծու*, 554. Равнымъ образомъ Эліева фраза ῥηματικὰ δὲ τὸ Φιλήμων νοήμων ἀπὸ τοῦ φιλῶ καὶ νοῶ, 14330, звучитъ въ армянскомъ, *բայականք ի սիրելոյ սիրեմ* (читать *սիրուն*) *եւ յիմանալոյ իմաստուն*, 555.

Если одни и тѣ же слова переводятся въ одномъ случаѣ *Տերբիճան, խրախճան*, а въ другомъ — *Աստուածանէս, փափկանէս*, то, казалось бы, переводы принадлежатъ разнымъ лицамъ, и, стало быть, поставленный выше вопросъ о томъ, исходятъ-ли переводы Діонисія и Эліи отъ одного лица, или одинъ переводъ зависитъ отъ другого, долженъ быть разрѣшенъ въ пользу послѣдняго предположенія. Но въ дѣйствительности дѣло обстоитъ не такъ просто. Грекофильскіе переводы отличаются такими особенностями, часто другъ другу противоположными, что вполнѣ допустимо, чтобы одинъ и тотъ же авторъ разно переводилъ одни и тѣ же выраженія. Въ данномъ случаѣ, желая арме-

низовать греческія имена, онъ могъ перевести *Տրիքճան, խրախճան,* а соображенія держаться ближе текста могли заставить его же перевести въ другой разъ черезъ *Աստուածանէս փափկանէս,* тѣмъ болѣе, что здѣсь требовалось еще выставить этимологію словъ нагляднѣе.

Поэтому вопросъ о соотношеніи названныхъ трудовъ надо оставить открытымъ до привлеченія такихъ фактовъ и наблюденій, которые въ общей совокупности дали бы намъ болѣе прочную базу настаивать на родствѣ переводовъ Діонисія и Элія въ смыслѣ, именно, зависимости Элія отъ перваго.

Толкованіе остальныхъ видовъ имени не представляютъ характеристичныхъ мѣстъ для сличенія съ греческими схоліями, хотя связь несомнѣнна и точекъ соприкосновенія, болѣе или менѣе значительныхъ, немало.

Въ текстѣ же Діонисія въ этой части заслуживаютъ вниманія армянскіе примѣры къ <11> этническому виду имени, *գողերձական*, *տում*, *վրացի*, вмѣсто Θρᾷξ Γαλάτης оригинала. Первое имя не находится-ли въ связи съ названіемъ области Κοταρζήνη у Птоломея, которое принимается обыкновенно за искаженіе Καλαρζήνη, арм. *Կղարջք*? Названіе *տում* встрѣчается у Хоренренскаго, а *վրացի,* повидимому, глосса.

§ 14. О глаголѣ.

Сужденіе о глаголѣ начинается съ обычныхъ для нашего толкователя вопросовъ о мѣстѣ глагола, о его опредѣленіи. Для преслѣдуемой нами цѣли интересно въ особенности его сужденіе о времени. „Времени подлинно три, настоящее, прошедшее, будущее. Нѣкоторые считаютъ настоящее старшимъ, такъ какъ черезъ нее проходятъ два остальныхъ, а другіе — прошедшее, вслѣдствіе того, что оно прошло впередъ по положенію (букв. praepositione)“.

Изъ Стефана узнаемъ, что первое мнѣніе принадлежитъ стоикамъ: τὸν ἐνεστῶτα οἱ Στοϊκοὶ ἐνεστῶτα παρατατικὸν ὁρίζονται, ὅτι

παρατείνεται καὶ εἰς παρεληλυθότα καὶ εἰς μέλλοντα, 250 26, также ἐν ἀκαριαίῳ νοηθήσεται ὁ ἐνεστώς, περιέχων τὸν παρεληλυθότα καὶ τὸν μέλλοντα, 249 7.

Ко второму мнѣнію у того же автора: εἰ δέ τις ζητοίη, πῶς μὴ ἀπὸ παρῳχημένου ἀρχόμεθα, ὡς φύσει προτέρου ὄντος τοῦ ἐνεστῶτος, 249 9.

„Нѣкоторые спрашиваютъ, продолжаетъ Давидъ, что такое есть время, изъ ‹числа› сущностей или изъ несущностей? Тѣ, которые считали его изъ ‹числа› сущностей, говорили такимъ образомъ: движеніе свѣтилъ и развитіе всего сущаго, а также устроеніе міра совершается въ теченіе времени. Но Аристотель думалъ, что оно изъ несущностей подобно молвѣ о кентаврахъ, которые существуютъ лишь по имени, а не въ дѣйствительности. Прошедшее онъ ни во что не ставитъ, оно прошло, дескать, и погибло; будущее — молъ, его нѣтъ даже на лицо; настоящее — оно ‹проходитъ› какъ-то незамѣтно, точно человѣкъ во снѣ или въ другихъ занятіяхъ, на подобіе воды, истекающей изъ трубы въ песчанное мѣсто, ‹что› спускается въ песокъ и не виднѣется и при спусканіи сочится“, 113 10.

Въ словахъ Давида какъ будто сопоставляется мнѣніе Платона и Аристотеля относительно времени[1]. Но сравненіе, которое приводится тутъ, неизвѣстно, откуда взято; по крайней мѣрѣ, намъ не удалось установить источникъ его.

§ 15. О спряженіи.

„За глаголомъ слѣдуетъ говорить о спряженіи — такъ какъ оно есть смѣсь глагольная — приступая къ этимологіи ‹слова›. Спряженіемъ называется, когда съ выходомъ кого-нибудь изъ-подъ ярма, входитъ сотоварищъ его и беретъ ярмо, какъ б̄ ‹беретъ ярмо› м̄ или м̄ ‹ярмо› п̄, а также и другіе“, 114 2.

1 Ср. мнѣніе Платона, цитуемое Аристотелемъ въ Φυσικὴ ἀκρόασις, Θ, стр. 251 17. Оно же, взятое изъ Тимея, приводится у Филона, *Յառաջախնամութիւն*, стр. 10. Ко мнѣнію Аристотеля ср. *յիրողութեանցն ոմանք անգոյգ են, որպէս եղջերուաքաղն*, *Սահմանք*, стр. 121, = гр. 11 7.

Согласно Давиду и греческія схоліи находятъ, что спряженіе есть часть рѣчи, и что самъ техникъ считаетъ его изъ числа τῶν παρεπομένων τῷ ῥήματι, 251 28. Тамъ же относительно этимологіи слова говорится, εἴρηται δὲ <συζυγία> μεταφορικῶς ἀπὸ τῶν ὑποζυγίων, ἃ ὑπὸ τὸν αὐτὸν ζύγον ὄντα ἴσον δρόμον ποιεῖται и пр. 252 6.

Сравненіе Давида не совсѣмъ сходится съ греческимъ, но все же выдаетъ свое греческое происхожденіе.

Къ сожалѣнію, у Давида не приводятся спряженія. Армянскій текстъ Діонисія въ этой части, какъ уже замѣчено нами, неисправенъ: тамъ говорится о 8 классахъ спряженій, то перечисляются 10; два класса считаемъ вставкой, и будь у Давида перечень спряженій, не сомнѣваемся, что таковой подтвердилъ бы наше соображеніе.

У Давида не упоминается ничего и относительно послѣдняго спряженія, *զեամ, զեաս, զեայ եւ ըստ լեզուաց ո-իւ, որզոն զոմ, յղոմ*. Вардапъ въ своей грамматикѣ (см. выше, стр. LX) разъясняетъ намъ эти формы, относя *զեամ*, вмѣсто *զամ*, къ діалектическимъ особенностямъ Корчеи, Баргушата и Гороза. Онъ же отмѣчаетъ формы *լուս* вмѣсто *լոյս*, *զոռն* вмѣсто *զառն*, *զոյլ* вмѣсто *զայլ*. Не трудно догадаться, что рѣчь идетъ, между прочимъ, о Карабахскомъ и Зокскомъ нарѣчіяхъ. Очень важно отмѣтить, что еще при переводѣ Діонисія наиболѣе характерные изъ армянскихъ діалектовъ были уже оформлены — обстоятельство, долженствующее перевернуть ходячія представленія о прошломъ армянскаго языка.

§ 16. О причастіи.

„Причастіе, по Давиду, состоитъ одинаково изъ глагола и изъ имени; если бы оно имѣло оба въ цѣлости, то занимало бы мѣсто <въ изложеніи> выше ихъ обоихъ. Но такъ какъ часть его отъ одного, а часть отъ другого, то поэтому оно помѣщено не передъ ними, а послѣ нихъ“.

Стефанъ говоритъ: ἀναγκαίαν ἡ μετοχὴ τὴν τάξιν εἴληχεν· εἰ γὰρ ἀνόματός τε καὶ ῥήματος αὐτὴν φαμεν μετέχειν, δίκαιον καὶ αὐτὴν ταγῆναι μετ' ἐκεῖνα τὰ μέρη, ὧν δοκεῖ μετέχειν, 254 28.

§ 17. О членѣ.

Въ толкованіи этой статьи Давидъ расходится съ переводомъ Діонисія. Переводъ не обнаруживаетъ пониманія вопроса; греческій членъ въ армянскомъ переводѣ замѣненъ указательнымъ мѣстоименіемъ. Давидъ же совершенно правильно замѣчаетъ, что въ греческомъ членъ ставится въ началѣ слова и различается по роду и числу; правда, предлагаемый имъ при этомъ примѣръ *ով Պետրոս* неудаченъ, если понять его ὦ Πέτρε, а не ὁ Πέτρος (ср. ὁ Ὅμερος, 257 5), но и это обстоятельство указываетъ на знакомство съ греческими схоліями, гдѣ разбирается вопросъ о томъ, есть-ли ὦ членъ, ὦ Μενέλαε, или нѣтъ, 257 33.

Въ армянскомъ же языкѣ членъ, по Давиду, ставится въ концѣ словъ, какъ *ձիս*, *ձիդ*, *ձին*. Онъ правильно различаетъ значеніе *ձի եկն* лошадь пришла отъ *ձին եկն*. Остальные же значенія члена (то есть родъ, число, склоненіе) неизвѣстны въ армянскомъ и обозначены въ переводѣ Діонисія, по его словамъ, только „для пополненія мѣста".

Въ греческихъ схоліяхъ отмѣчается, что членъ иногда обозначаетъ отношеніе въ смыслѣ возвращенія къ уже упомянутому, ἀναφορά, δέ ἐστιν ἀναπόλησις προεγνωσμένου καὶ ἀπόντος προσώπου· ἄλλο γάρ τί ἐστιν εἰπεῖν „ἄνθρωπος ἦλθε", καὶ ἄλλο μετὰ τοῦ ἄρθρου и пр. 256 20. Это сужденіе находимъ и въ Опредѣленіяхъ Давида съ тѣмъ же примѣромъ *այր եկն* и соотвѣтствующими разъясненіями, 158—9 = греч. 27 28 (ср. также Prolegomena Эліи, 10 30). Если бы нашъ толкователь Давидъ имѣлъ бы отношеніе къ Опредѣленіямъ въ качествѣ-ли автора, или переводчика, то можно было бы ожидать бо́льшого сходства въ сужденіяхъ о членѣ въ означенномъ трудѣ и въ грамматикѣ.

§ 18. О мѣстоименіи.

Давидъ понимаетъ терминъ *դերանունութիւն* въ трояком смыслѣ, какъ *փոխանունութիւն* замѣна имени, *թերանուն* неполное имя, и *հասարակ անուն* общее имя. Первое названіе объясняетъ тѣмъ, что мѣстоименіе употребляется „вмѣсто собственнаго имени (ср. ἄντι μόνου τοῦ κυρίου, 258 30, также 77 25), второе — такъ какъ оно въ качествѣ имени не выражаетъ настоящаго (вѣрнѣе, собственнаго), и третье — въ виду того, что оно одинаково примѣняется къ мужскому и женскому, къ взрослому и дѣтямъ“.

Если эти слова подлинно принадлежатъ Давиду, то, несомнѣнно, онъ не можетъ быть авторомъ перевода Діонисія, разъ онъ не увѣренъ въ происхожденіи слова *դերանուն* и полагаетъ возможнымъ возвести его къ *թերանուն*[1].

Толкованіе Давида въ остальномъ не представляетъ ничего оригинальнаго для сопоставленія съ греческими схоліями. Но въ немъ, а равно и въ переводѣ Діонисія есть одна особенность, историко-литературный интересъ коей заслуживаетъ вниманія и долженъ быть отмѣченъ.

Въ грекофильской школѣ, какъ извѣстно, была попытка создать мѣстоименныя формы женскаго рода, *սէ, դէ, նէ*, αὐτή, ἐκεινή. При всей искусственности своей формы эти отчасти привились и встрѣчаются во многихъ памятникахъ грекофильской школы. Онѣ попадаются у Филона, *Այլաբ.* 156, *Հեսս.* 6, въ Хріяхъ, 377, 384, у Иринея, *Հերձ.* 85, 140; въ особенности излюбленны у Тимоѳея Элура, *սէ* 42 17, *զսէ* 26 14, 33 34, *զնէ* 35 17, *նէրա* 221 5 20, 222 11, *նէրում* 105 15, *նէմայ* 31 30,

1 Въ приписываемомъ Кириллу Александрійскому Толкованіи на книги св. Писанія, именно, въ той части его, которая издана о. Торняномъ въ *Հատընտիր ընթերցուածք*, *Վիեննա* 1893, встрѣчаются нѣсколько грамматическихъ терминовъ въ переводѣ времени, безспорно, до грекофильской школы: *ձայնաւոր* гласное, *նշանագիր* буква, *արուաբար* мужской, *իգաբար* женскій, *միաւոր* единственное число, *բազմաւոր* множественное, *փոխանակ-անուան* мѣстоименіе, стр. 300. Очень желательно скорое появленіе въ печати этого замѣчательнаго по языку переводнаго памятника, рукопись коего хранится въ Вѣнѣ и описана у Дашіана, Каталогъ, 231.

93 26, 95 3 и т. д. Но ни у Діонисія, ни у Давида и въ нѣкоторыхъ другихъ трудахъ не встрѣчаются эти формы. Можно-ли использовать это обстоятельство для опредѣленія хронологическаго взаимоотношенія памятниковъ данной школы, и есть-ли основаніе думать, что памятники, незнакомые съ этимъ нововведеніемъ, сравнительно ранѣе памятниковъ, гдѣ оно принято? Если допустима подобная постановка вопроса, то нѣкоторые памятники грекофильской школы должны быть отнесены ко времени до перевода Элура, значитъ, къ VI вѣку.

Поскольку дѣло касается занимающаго насъ сейчасъ памятника, именно, Діонисіева перевода, то должно быть оговорено, что тамъ, гдѣ мы ожидали появленіе названныхъ искусственныхъ формъ, именно, во главѣ о мѣстоименіи, какъ разъ здѣсь греческій оригиналъ не представляетъ случая или повода къ примѣненію переводчикомъ указанныхъ формъ. Въ греческомъ текстѣ нѣтъ на лицо указательнаго мѣстоименія женскаго рода, вслѣдствіе чего армянскій переводчикъ фактически не могъ обнаружить знакомство съ искусственными мѣстоименными образованіями, если даже признать въ немъ таковое знакомство.

При передачѣ падежныхъ формъ члена женскаго рода ἡ τῆς и пр. 27 19 въ предыдущей главѣ о членѣ переводчикъ могъ бы использовать женскія образованія отъ *աա*, но, видимо, въ его спискѣ Діонисія недоставало этихъ формъ, и поэтому не имѣется ихъ перевода. Любопытно, что Геліодору также неизвѣстны эти формы Діонисія, αὗται αἱ πτώσεις γένους εἰσὶ μόνου ἀρσενικοῦ καὶ ἀριθμοῦ μόνου ἑνικοῦ, 76 27.

§ 19. О предлогѣ.

Давидъ разбираетъ вопросъ о мѣстѣ, занимаемомъ предлогомъ, въ связи съ его названіемъ, претендующимъ какъ бы на болѣе предпочтительное положеніе, чѣмъ предоставлено ему, и находитъ, что все обстоитъ правдиво.

Особенно важно въ этой главѣ замѣчаніе Давида о томъ, что „въ греческомъ языкѣ считается 18 предлоговъ, изъ коихъ

6 простыхъ, а 12 сложныхъ, между тѣмъ въ нашемъ языкѣ вслѣдствіе протяжности нашего языка они распадаютъ на безконечное число".

Это замѣчаніе важно потому, что во-первыхъ оно ставитъ внѣ сомнѣнія знакомство Давида съ греческими схоліями, откуда и онъ могъ взять эти свѣдѣнія, такъ какъ таковыя, хотя и имѣются у Діонисія, но пропущены въ армянскомъ переводѣ (ср. выше XLV); и во-вторыхъ доказываетъ, что перечисленныя въ армянскомъ текстѣ частички, предлоги и не предлоги, восходятъ къ подлинному тексту перевода.

§ 20. О нарѣчіи.

Во вступительномъ словѣ положеніе нарѣчія иллюстрируетъ Давидъ на примѣрѣ: если у иного князя слуга богаче, чѣмъ человѣкъ изъ сословія свободныхъ, то это не значитъ, что слуга можетъ занять мѣсто предпочтительно передъ свободнымъ.

Сравненіе столь же характерно, какъ и сопоставленіе предлога въ предыдущей главѣ съ „предтечей, идущимъ хотя и впереди царя, но далеко не достойнымъ ни царскаго почета, ни имени"— все указываетъ на своеобразный источникъ греческаго происхожденія, использованный нашимъ толкователемъ.

Къ греческимъ схоліямъ тяготѣютъ и нѣкоторыя мѣста изъ толкованій частей нарѣчія. То, что говоритъ Давидъ о нарѣчіяхъ времени, 119 14, покрываетъ слова Мелампода, διὰ μὲν τοῦ νῦν ὁ ἐνεστώς, διὰ δὲ τοῦ τότε ὁ παρεληλυθώς, διὰ δὲ τοῦ αὖθις ὁ μέλλων, 59 19.

‹2› Второй видъ нарѣчія τὰ δὲ μεσότητος такъ называется, по греческимъ схоліямъ, не по смыслу, а по тому, что производится отъ формы родительнаго падежа множественнаго числа, общей для трехъ родовъ, съ измѣненіемъ только конечнаго ν въ ς, 59 27.

Давидъ же, приводя Діонисіевы примѣры этого вида нарѣчія, отлично, явно (вм. греч. σοφῶς, прочит. армяниномъ σαφῶς

յայտնապէս, и искажен. писцами въ *յատկապէս*) говоритъ, что „они общи (букв. срединны, ср. Меламподъ, τῆς μέσης οὔσης τῶν τριῶν γενῶν, 5929) мужчинамъ и женщинамъ, такъ какъ я и женщина одинаково говоримъ отлично, когда желаемъ кого нибудь хвалить".

Нѣтъ никакого сомнѣнія, что Давидъ и тутъ имѣлъ въ виду греческое толкованіе, но передалъ его въ формѣ, болѣе или менѣе доступной армянскому читателю, иначе говоря, арменизовалъ его.

‹3› Третій видъ, τὰ δε ποιότητος качественныя нарѣчія, по-армянски переданъ словомъ *բերդողութեան*, вслѣдствіе невѣрнаго чтенія τὰ δὲ ποιήσεως.

Давидъ не только не исправляетъ невольной ошибки, но и старается толковать случайный терминъ въ пріемлемомъ смыслѣ: относительно βοτρυδόν, ἀγεληδόν онъ говоритъ, что они составлены (*բերդեալ*) или возникли „отъ густоты шествующаго на войну войска, какъ бы оно шло толпой и гроздомъ".

Толкуемые имъ слова Діонисія взяты изъ Гомера и тамъ *ողկուզաւորէն* βοτρυδόν, II 89, сказано про пчелъ, стало быть, значитъ роемъ, а *տարմաբար* ἀγεληδόν, XVI 160 — про волковъ и значитъ стаей.

Любопытно, что армянскому толкователю Моисею извѣстно, что данныя слова принадлежатъ Гомеру, и что Гомеръ произнесъ ихъ „при видѣ войска, которое выступало на войну, но собиралось мало-по-малу", 1771.

Если Моисей этимъ свѣдѣніемъ обязанъ Давиду, то наличный текстъ послѣдняго долженъ считаться неисправнымъ.

§ 21. О союзѣ.

По поводу того, что союзъ помѣщенъ послѣдней главой, Давидъ замѣчаетъ, что „не всѣ тѣ, которые на послѣднемъ мѣстѣ, являются лучшими, и вовсе не худшими; такъ видимъ возницу на послѣднемъ мѣстѣ, хотя и это мѣсто предоставляется ему для

того, чтобы онъ правилъ ‹лошадьми›, но тутъ имѣется въ виду и почетъ. Но союзъ ‹занимаетъ послѣднее мѣсто› не ради почета, но изъ-за необходимости: подобно тому, какъ когда матеріалъ уже въ наличности, тогда только требуется связываніе ихъ, такъ и союзъ ‹требуется› послѣ того, какъ глаголъ, имя и другія части уже представлены".

По существу такъ же разсуждаетъ Геліодоръ, который находитъ, что техникъ совершенно правильно поступилъ, оттѣснивъ союзъ на послѣднее мѣсто, ибо всякій техникъ сначала заготовляетъ матеріалъ, а затѣмъ приступаетъ къ дѣлу, 1025.

Въ толкованіи разныхъ видовъ союза, классифицированныхъ Діонисіемъ, есть кое-какія мѣста, соприкасающія съ греческими схоліями, но въ общемъ разъясненія Давида не совсѣмъ удовлетворительны и не всегда обнаруживаютъ въ авторѣ правильнаго пониманія предмета обсужденія, что явствуетъ изъ предлагаемыхъ имъ примѣровъ, если только текстъ не искаженъ. Но и въ этихъ неудачахъ зависимость Давида отъ греческихъ схолій несомнѣнна и ею объяснима.

§ 22. Приложеніе.

Послѣднія главы о просодіи, ‹объ искусствѣ› и о стопѣ, собственно говоря, не относятся къ Діонисію, но онѣ были приложены, очевидно, къ тому списку Діонисія, съ котораго сдѣланъ армянскій переводъ.

Главы объ искусствѣ совсѣмъ нѣтъ, а двѣ остальныя главы дефектны и уцѣлѣвшіе остатки плохой сохранности. Но и тутъ сквозитъ вліяніе греческаго источника; напримѣръ, слова о томъ, что облеченное удареніе ставится на родительномъ и дательномъ падежахъ, 1246, понятны лишь съ точки зрѣнія греческаго языка, ср. 56528.

Замѣтимъ, что столь характерные термины просодіи встрѣчаются у Филона, *Այլաբ.* 109, *եւ զբարբառոյ սաստկութիւնս ոլորմանցն եւթն զոլ ղէպ եղեւ. շեշտ, բութ, պարոյկ, թաւ, սուղ,*

երկար, սուղ — а это важно для опредѣленія взаимоотношенія обоихъ памятниковъ.

Въ главѣ о стопѣ начальная фраза Давида передается у Моисея нѣсколько иначе, *որպէս կենդանի մարմին ի վերայ ոտից հաստատուն կայ*, 178$_{18}$, и почти въ этой формѣ повторяется она въ письмѣ Хоренскаго къ Сааку Багратиду, *եւ որպէս ի վերայ երկուց ոտից բոլոր մարմինն հաստատի:*[1]

Къ парадигмѣ спряженія. Въ концѣ труда Діонисія помѣщается еще образецъ спряженія по глаголу τύπτω, приписываемый Θеодосію Александрійскому. Въ армянскомъ текстѣ переведенъ не только глаголъ τύπτω = *կոփեմ*, но и всѣ измѣненія его по временамъ и наклоненіямъ, при чемъ авторъ, не считаясь ни съ правилами, ни съ духомъ армянскаго спряженія, искажаетъ языкъ, ломая его въ угоду греческимъ формамъ.

Отношеніе Давида къ этой парадигмѣ не извѣстно. Въ одной замѣткѣ, исходящей отъ одного изъ позднихъ толкователей, вѣроятно, Исаіи Ничца, всѣ эти произвольныя образованія называются вздоромъ *բաջաղմունք* и совѣтуется „обуздать коня фантазіи“ и остаться въ предѣлахъ истины (см. стр. 66).

Словарь *ԲԱՌՔ ՔԵՐԱԿԱՆԻ*, находящійся при армянскихъ спискахъ Діонисія, видимо, древняго происхожденія, хотя неизвѣстно, кѣмъ составленъ. Слова въ общемъ толкуются вѣрно, за малымъ исключеніемъ, напр. *բաղաւղք* и *անբաղաւղք* приняты за *բաղայք* и истолкованы *պատճառք*, стр. 63.

1 Моисей Хоренскій, *Մատենագրութիւնք*, стр. 284.

V. Общіе выводы.

Отношеніе грамматика Давида къ философу Давиду. Методологическіе пріемы для выясненія взаимоотношеній памятниковъ грекофильской школы.

Въ представленномъ анализѣ Толкованія Давида нами преслѣдовалась двоякая задача: съ одной стороны, сличая съ греческими однородными схоліями, мы старались вскрыть общія съ ними мѣста, отмѣтить точки болѣе или менѣе близкаго соприкосновенія — это наша главная задача — но съ другой стороны, мы не упускали случая и попутно указывали особенности изслѣдуемаго текста, роднящія его съ другими памятниками переводной литературы грекофильской школы.

Наблюденія наши въ общемъ итогѣ могутъ быть формулированы въ слѣдующемъ видѣ. Результаты сличенія не оставляютъ сомнѣнія въ томъ, что грамматическій трудъ Давида связанъ съ сходными схоліями греческихъ авторовъ тѣсными узами родства. Общій характеръ труда, формальный духъ трактовки вопросовъ, частыя встрѣчи съ греческими схоліями не только въ ходѣ мыслей, но нерѣдко и въ выраженіяхъ, составляютъ тѣ признаки, которые переносятъ нашъ памятникъ въ духовный міръ греческихъ грамматиковъ.

Сходства порой настолько разительны, что можетъ возникнуть сомнѣніе, не есть-ли трудъ Давида, въ дѣйствительности, переводъ съ греческаго? Иначе говоря, не произошло-ли съ Толкованіемъ Давида то же самое, что съ Опредѣленіями философіи.

Какъ извѣстно, армянская традиція считала авторомъ Опредѣленій Давида Непобѣдимаго. Но оказалось, что авторъ ихъ, дѣйствительно, Давидъ, но не армянскій писатель, а одно-

именное лицо, быть можетъ, армянскаго происхожденія, но подвизавшееся въ греческой литературѣ и написавшее названный трудъ по-гречески, нынѣ извѣстный въ изданіи, переводомъ съ коего и является армянскій текстъ со значительными сокращеніями. Возможно, что нѣчто подобное случилось и съ Толкованіемъ Давида, и что оно тоже принадлежитъ тому самому Давиду, греческому писателю, а въ послѣдствіи въ немъ опознанъ армянскій авторъ Давидъ.

Однако, какъ уже отмѣчено выше, нашъ грамматикъ въ вопросѣ о дѣленіи риторики на три части существенно расходится съ Опредѣленіями: онъ одобряетъ это дѣленіе, а Давидъ, авторъ Опредѣленій, считаетъ его неудовлетворительнымъ. На этомъ основаніи, думаемъ, нельзя отожествить ихъ, и придется признать въ грамматикѣ Давида отдѣльное отъ философа Давида лицо — вѣроятнѣе, армянскаго писателя, составившаго свое Толкованіе по даннымъ греческихъ источниковъ, можетъ быть, какого нибудь учебнаго пособія, принятаго въ то время въ имперскихъ школахъ.

Разрѣшеніемъ вопроса о личности Давида, — если даже считать его безповоротнымъ — еще не отпадаетъ вопросъ объ отношеніи его къ греческому автору Давиду. Грамматикъ Давидъ можетъ оказаться аторомъ перевода труда философа Давида; въ этомъ-то обстоятельствѣ, а именно, въ установленіи языковаго отношенія ихъ, скрывается чрезвычайно важный филологическій интересъ.

Выясненіе отношенія Толкованія къ Опредѣленіямъ ведетъ къ разсмотрѣнію соотношеній грекофильскихъ памятниковъ вообще — важнѣйшей проблеммы изученія этой школы. Разсмотрѣніе ея по существу лежитъ внѣ нашей задачи; мы хотѣли бы сейчасъ лишь отмѣтить, въ чемъ заключается сложность и трудность означенной проблеммы и какіе методологическіе пріемы предвидятся нами для разрѣшенія ея.

Посвященнымъ въ армянскую филологію хорошо извѣстно, въ чемъ заключается оригинальность грекофильскаго языка, и

какъ легко по его характернымъ чертамъ отличить памятникъ грекофильской школы отъ всякаго другого. Оригинальность выражается, помимо сантактическихъ и иныхъ особенностей, въ нѣкоторомъ составѣ лексики, приспособленной къ греческому словообразованію. Армянская лексика отличается отъ греческой прежде всего отсутствіемъ словосложенія при посредствѣ предлоговъ. Въ рвеніи сблизить оба языка представители школы старались устранить этотъ дефектъ тѣмъ, что для каждаго греческаго предлога отыскивали соотвѣтствующій эквивалентъ въ армянскомъ, при чемъ привлекались не только существующіе въ немъ предлоги, но и создавались новые путемъ приспособленія наличныхъ, болѣе или менѣе извѣстныхъ, лексическихъ матеріаловъ. Получался цѣлый рядъ предлоговъ:

առ πρός,	*մատ*, *յար* } παρά возлѣ,	*մակ* ἐπί,
ապ, *բաց* } ἀπό,	*տար* παρά отъ,	*վեր* ἀνά,
արտ ἐκ,	*տրամ* διά,	*նախ* πρό,
ներ ἐν,	*պար*, *բակ* } περί,	*գեր* ὑπέρ,
բաղ, *փաղ*, *շաղ*, *շար*, *չոկ* } σύν	*ենթ*, *ստոր* } ὑπό,	*դեր*, *փոխ* } ἀντά,
		հոմ, *համ* } ὁμο-.

Напр.	*առ-ոգանութիւն*	προσῳδία
	ապ-ա-ցոյց	ἀπό-δεξις
	բաց-ա-տրութիւն	ἀπό-δοσις
	արտ-ա-բերել	ἐκ-φέρεσθαι
	ներ-գործութիւն	ἐν-έργεια
	բաղ-դասութիւն	σύν-ταξις
	փաղ-առութիւն	συλ-λαβή
	շաղ-առակ	σύλ-ληψις
	շար-ա-դրութիւն	σύν-θεσις
	չոկ-ա-ման	συμ-πλεκτικός
	մատ-հրաման	παρα-κέλευσις
	յար-անուն	παρ-ώνυμον

տար-բաղ-մատ	παρα-συν-απτικός
տրամ-ա-դրութիւն	διά-θεσις
պար-բեկութիւն	περί-κλασις
բակ-ծածական	περι-ληπτικός
ենթ-ա-դատութիւն	ὑπό-κρισις
ստոր-ա-դրութիւն	ὑπό-θεσις
մակ-անուն	ἐπ-ώνυμον
վեր-ծանութիւն	ἀνά-γνωσις
նախ-ա-դասել	προ-τάσσω
գեր-ա-դրական	ὑπερ-θετικόν
դեր-անուն	ἀντ-ωνυμία
Համ-անուն	ὁμ-ώνυμον

Ստոր κατα у Діонисія не встрѣчается, но имѣется въ другихъ памятникахъ, напр. *ստոր-ոգութիւն* κατ-ηγορία и пр.

Наличіе словъ такого образованія въ какомъ нибудь памятникѣ достаточно для того, чтобы рѣшить безошибочно судьбу его въ смыслѣ принадлежности къ грекофильской школѣ, минуя даже другіе признаки языка, вытекающіе изъ существа матеріальнаго перевода. Эти особенности раздѣляются одинаково и въ большей или меньшей степени всѣми произведеніями грекофильской литературы. Принципы матеріальнаго перевода[1] проведены въ нихъ съ такой послѣдовательностью, что съ перваго раза можетъ казаться, будто всѣ они вышли изъ-подъ одного пера. Между тѣмъ при ближайшемъ ознакомленіи приходимъ къ заключенію, что однообразіе перевода является особенностью, связанной не съ личностью, а съ переводческимъ искусствомъ, установленнымъ въ данной школѣ. Вслѣдствіе этого, лица, прошедшія эту школу, могли перевести одинъ и тотъ же текстъ независимо другъ отъ друга до такой степени сходно, что переводы ихъ почти сливались бы, или во всякомъ случаѣ трудно было бы признать

1 Іоаннъ Петрицскій формулируетъ принципъ матеріальнаго перевода для однородной литературной дѣйствительности въ Грузіи XI-XII в. въ слѣдующихъ выраженіяхъ: „слѣдовать особенностямъ языка (подлинника) до крайней степени“. Н. Марръ, Іоаннъ Петрицскій, стр. 35.

ихъ за разные труды. При такихъ условіяхъ представляется невозможнымъ опредѣлить на основаніи языковыхъ данныхъ и установить личность авторовъ переводныхъ памятниковъ.

Казалось бы, разная степень близости перевода къ оригиналу, большая или меньшая т. е. матеріализація могла служить основаніемъ для того, чтобы различить переводы и отнести ихъ къ разнымъ лицамъ. Но и тутъ мы ошиблись бы, ибо степень огреченія обусловлена, какъ выясняется, скорѣе тѣмъ, кого переводятъ, а не кто переводитъ. Труды великихъ авторитетовъ — тѣ труды, которые являлись предметомъ изученія и толкованій — переводились съ щепетильной точностью, съ рабской привязанностью къ буквѣ, а толкованія и изслѣдованія, написанныя менѣе извѣстными авторами на тѣ же труды, въ передачѣ на армянскій языкъ отличались меньшей принужденностью и большей свободой въ пользу соблюденія нормъ родного языка. Переводы Діонисія, Аристотеля (*Ստորոգութիւն*, *Պերիարմէնիաս*, **Վերլուծական*), Порфирія, Аѳѳонія насколько матеріальны, настолько эллинизованы, что нельзя понять безъ оригинала. Между тѣмъ какъ толкованія къ нимъ, составленнымъ Давидомъ, Эліей, переведены значительно проще, и хотя далеки отъ обычной армянской рѣчи, но вполнѣ понятны и разбираются и безъ помощи оригинала.

Двоякое отношеніе къ переводнымъ авторамъ не простая случайность, а строго задуманная система, принятая въ данной школѣ. Смыслъ его вскрывается въ томъ, что вся послѣклассическая ученость вращалась вокругъ тѣней великихъ учителей античнаго міра въ стремленіяхъ понять и изъяснять ихъ мысли, нелегко поддающіяся пониманію недостаточно подготовленныхъ комментаторовъ. Толкованія ихъ часто принимали формально-грамматическій характеръ со всѣми недостатками мертвой схоластики.

Пересаживая эту ученость на армянскую почву, иниціаторы ея старались передать комментируемые тексты на армянскій языкъ съ сохраненіемъ всѣхъ трудностей языка оригинала,

составляющихъ предметъ разъясненій. При иномъ отношеніи, т. е. при ясномъ и вполнѣ понятномъ переводѣ значило бы предупредить и предрѣшать то или иное пониманіе текстовъ и тѣмъ самымъ исключалась бы возможность и необходимость въ комментаторской учености. Поскольку дѣло касается трактатовъ философскаго характера, именно, въ указанномъ обстоятельствѣ заключается причина раболѣпія переводнаго языка. Подобныя же соображенія, преслѣдующія не только теоретическій, но и практическій интересъ, лежали въ основаніи такихъ же переводовъ догматическаго содержанія.

Въ виду этого грекофильскій искусственный языкъ, служа наиболѣе явнымъ, наиболѣе характернымъ признакомъ школы, сразу выдѣляющимъ произведенія ея изъ ряда другихъ памятниковъ, не даетъ, однако, болѣе или менѣе надежной опоры для разграниченія работъ внутри школы; и мы не можемъ, руководствуясь однимъ языкомъ, какъ бы разнообразно онъ ни былъ оттѣненъ въ своемъ характерѣ, т. е. въ грекословіи, распредѣлять наслѣдіе школы ни по авторамъ, ни по временамъ.

Намъ помогаютъ въ этомъ отношеніи скорѣе промахи перевода, тѣ случаи, когда одно и то же выраженіе греческаго оригинала, встрѣчаемое въ разныхъ памятникахъ, передается разно вслѣдствіе различнаго пониманія самого выраженія. Намъ довелось уловить нѣсколько такихъ характерныхъ случаевъ чрезвычайной важности.

Выше, стр. 120, упомянута нами принадлежащая стоикамъ формула опредѣленія искусства, разбираемая Давидомъ во введеніи Толкованія: *արուեստ է բաղկացութիւն ի թողմանէ նախափորձեալ առ ի պիտանացու ինչ իրս որ ի կենցաղումն.*

Она встрѣчается и въ Опредѣленіяхъ Давида въ нѣсколько иномъ переводѣ: *արհեստ է բաղկացութիւն ի հասողութենէ ներհմտութեամբ նախափորձեալ առ ի պիտանացու ինչ կատարումն որ ի կենցաղումն*, 182. Соотвѣтствующій греческій оригиналъ гласитъ: τέχνη ἐστὶ σύστημα ἐκ καταλήψεων ἐμπειρίᾳ συγγεγυμνασμένη πρός τι τέλος εὔχρηστον τῶν ἐν τῷ βίῳ, 44.

Выше мы ознакомились со значеніемъ слова κατάληψις. Оно вѣрно передано въ Опредѣленіяхъ черезъ Համբռնութիւն въ смыслѣ понятія. Между тѣмъ какъ у нашего Давида, въ его Толкованіи, это же слово переведено Թողումն, очевидно, вслѣдствіе невѣрнаго пониманія этимологическаго состава его. Κατάληψις можетъ восходить къ καταλαμβάνω понимать и къ καταλείπω оставлять. Въ Опредѣленіяхъ принято слово въ первомъ смыслѣ, а въ Толкованіи — во второмъ. Выводъ ясный: переводъ Опредѣленій, написанныхъ греческимъ писателемъ Давидомъ, не можетъ исходить отъ того автора, который написалъ Толкованіе (либо перевелъ, если кто склоненъ усмотрѣть въ авторѣ его не армянскаго писателя). Въ самомъ дѣлѣ, нельзя допустить, чтобы одно и тоже лицо, переводя строго формулированное положеніе извѣстной философской школы, такъ рѣзко разошлось бы съ самими собой не въ подборѣ синонимныхъ выраженій, что было бы понятно, но въ самомъ пониманіи смысла термина. Нѣтъ сомнѣнія, что переводы принадлежатъ двумъ разнымъ лицамъ.

Мы полагали также, что разбираемое опредѣленіе искусства взято Давидомъ изъ приложенія къ Діонисію, каковое приложеніе имѣется при греческихъ спискахъ Діонисія, но его не сохранили наличные списки армянскаго перевода. Предположеніе наше обосновано выше и не можетъ вызвать существенныя возраженія. Эсли это такъ, то и переводчикъ Діонисія другое лицо, чѣмъ авторъ перевода Опредѣленій. Стало быть, двоякій переводъ слова κατάληψις допускаетъ наличіе трехъ авторовъ — одинъ перевелъ Опредѣленія, другой — Діонисія, а третій — тотъ, который въ Толкованіи Діонисія пользуется невѣрнымъ переводомъ указаннаго слова безъ какихъ нибудь оговорокъ.

Можетъ быть, послѣдніе два автора сливаются въ одной личности, т. е. что авторъ Толкованія Давидъ и есть переводчикъ Діонисія и, значитъ, разсматриваемаго выраженія. Но мы замѣтили выше, что если приписываемое Давиду толкованіе

къ статьѣ о слогѣ, дѣйствительно, ему принадлежитъ, то онъ не можетъ быть признанъ авторомъ перевода Діонисія.

Что оба перевода за исключеніемъ означеннаго слова во всемъ прочемъ сходятся — обстоятельство, указывающее на происхожденіе ихъ изъ одной литературной школы.

Другое слово, разно истолкованное и разно переведенное — τὸ προοίμιον.

Оно встрѣчается въ Категоріяхъ, τὸ γὰρ προοίμιον τῆς διηγήσεως πρότερον, 14^{b}з, что по-армянски переведено, *բանզի նախերգութիւն քան զպատմութիւն նախկին է*, 404 <21>. Встрѣчается оно и въ Толкованіи Категорій, приписываемомъ Давиду, *նախկին է նախերգանն* 448, <5>.

ВъТолкованіи Введенія Порфирія, χόρον ἔχειν τῶν προοιμίων, 95 5, передано въ армянскомъ *յանկունս ունելով նախերգանաց*, 264 <4>; въ другой разъ, μετὰ τὰ διττὰ προοίμια, 121 21, переведено *յետ երկակի նախերգութեան*, 281 <16>.

Въ Толкованіи Аналитики Аристотеля также неоднократно читается *նախերգան*, 557, 569, 570, 578. Несомнѣнно, оно и здѣсь соотвѣтствуетъ греческому προοίμιον, хотя фактическая повѣрка невозможна, вслѣдствіе того, что греческій текстъ означеннаго Толкованія до сихъ поръ не обнаруженъ.

Слово это употребительно и въ Толкованіи Категорій Эліи: *զնախերգանն*, 41 5 = τὰ προίμια, 134 9 (ср. *զնախերգանացն*, 41 6 = τῶν μὲν προοιμίων, 134 10), *նախադրոյն է նախերգանն քան զպատմութիւն*, 131 4 = πρότερον τὸ προοίμιον τῆς διηγήσεως, 195 3.

Судя по словамъ Магистра, введеніе Давида въ грамматику тоже называлось *նախերգան*, какъ и обозначено въ нашемъ изданіи, 79 з[1].

Занимающее насъ слово προοίμιον въ книгѣ Хрій переводится послѣдовательно черезъ *նախաշաւիղ*. При этомъ, имѣемъ

1 У Ананіи, *Մնացորդք բանից*, 67, читается: *Պողոսի Աղէքսանդրացւոյ նախերգան ի ներքսածութեանէ* <:> *յոյժ* (:) *զեղեցկաբար* и пр. Судя по слову *նախերգան*, трактатъ не можетъ принадлежать ему.

въ виду не упражненія или примѣры Хрій, а основную часть ихъ, восходящихъ къ ритору Афѳонію. Знакомые съ отношеніемъ армянскаго перевода къ греческому оригиналу знаютъ, что при сравненіи можетъ быть рѣчь только о контекстуальномъ сопоставленіи а не текстуальномъ совпаденіи, что вполнѣ достаточно для нашей цѣли. Греческому: προοιμιάσῃ μὲν πρὸς τὴν οὖσαν ὑπόθεσιν· εἶτα θήσεις τὸ γένος и пр. 87 9[1], соотвѣтствуетъ въ армянскомъ, *նախաշաւիղ առնել ըստ տեղւոյ պատճառին: Ապա դնել զազգն,* 413‹14›;

προοιμιαζόμενος ἐποίσεις τὸ γένος 93 12 = арм. *նախաշաւիղ առնել որպէս ի ներբողեանս: Ի վերայ ածել եւ զազգն* 445‹10›;

πρῶτον μὲν τῇ καλουμένῃ ἐφόδῳ, ἣν ἀντὶ προοιμίων ἐρεῖς, 102 12 = арм. *առաջին նախաշաւղաւն,* 551‹27›. Возможно, что въ этомъ мѣстѣ армянское слово передаетъ ἐφόδῳ, но вѣроятнѣе, что и здѣсь, какъ въ предыдущихъ сопоставленіяхъ оно отвѣчаетъ προοίμιον.

Въ одномъ случаѣ это же слово передано черезъ *յառաջաբան*: διὸ προοίμιον μὲν ὁ κοινὸς τόπος οὐκ ἔχει, 81 4 = арм. *յաղագս որոյ յառաջաբան տեղի ոչ ունի,* 386 9.

Первый переводъ слова προοίμιον *նախերգան* опирается на невѣрное пониманіе второй части слова -οίμιον; переводчикъ производилъ ее отъ οἴμη пѣсня и передалъ въ точности арм. *երգ* пѣсня. Между тѣмъ -οίμιον происходитъ отъ οἶμος путь, дорога и правильно переведено *շաւիղ* въ словѣ *նախաշաւիղ*.

Вполнѣ понятно, что два различныхъ перевода не могутъ быть отнесены къ одному и тому же лицу. Слово *նախաշաւիղ* выдѣляетъ книгу Хрій, вѣрнѣе, текстъ Афѳонія изъ ряда другихъ переводныхъ памятниковъ. Кто бы ни были авторы послѣднихъ, сотоварищи-ли по ученію или связаны иными отношеніями, они стоятъ нѣсколько дальше отъ лица, которое перевело Афѳонія, хотя и принадлежатъ вмѣстѣ съ нимъ одной школѣ.

1 Rhetores Graeci, ed. Ch. Walz, vol. I.

Заслуживаетъ вниманія и двоякая передача термина γραμματικός. Не только у Діонисія, но и во всѣхъ другихъ памятникахъ грекофильской школы γραμματικός переводится *քերական*, γραμματική *քերականութիւն*. Такъ напр. въ Категоріяхъ, ἀπὸ τῆς γραμματικῆς ὁ γραμματικός, 1^a 14 = арм. *ի քերականութենէ քերական* 359‹29›, также 10^a 31 = арм. 391, 1^a26 = 360‹10›, 1^b8 = 360‹16›, 1^b8 = 360‹22›, 1^b29 = 362‹9›, 3^a4 = 365‹28›, 3^a5 = 366‹1›, 14^b1 = 404‹19›, γραμματικώτερος 10^a3 = *քերականագոյն* 393‹8› и проч.

Имѣются также въ Толкованіи Давида къ Категоріямъ 421—422, въ Толкованіи Аналитики 565, въ трактатѣ о вселенной 617 ‹1› = греч. 396 17.

Встрѣчаются также у Филона, *Եփն.*, *ի քերականին*, 275‹22›, у Иринея, *Հերձ.*, *քերականք* 101.

Въ нѣкоторыхъ другихъ памятникахъ *քերական* чередуется съ *քերդող* въ смыслѣ грамматика. Такъ напр. въ Опредѣленіяхъ *քերականութիւն* 177‹13› соотвѣтствуетъ греч. ἡ γραμματική 40 27, а также *ի քերականութենէն* 134‹29› = ἀπὸ τῆς γραμματικῆς 10 17; 134‹30› = гр. 10 17; *քերական* 147‹32, 37› = гр. γραμματικός 19 17, 18 и проч. Но ὁ γραμματικός οἶδε греческаго оригинала, 39 32, передано въ арм. *քերթողն գիտէ* 176‹1›, или ὁ γραμματικὸς λαμβάνει 21 18 = арм. *քերթողն առնու* 151‹15›, или οἱ μὲν γραμματικοὶ τὴν φωνὴν ὁρίζονται πληγὴν ἀέρος 41 26 = арм. *քերթաւղք ի սահմանել զձայն վիրաւորութիւն աւդոյ սասցին* 178‹20›; δίδωσι τῇ γραμματικῇ 40 22 = арм. *ետ զիտել քերթողին* 177‹6›.

У Давида въ Толкованіи къ Порфирію οἱ γραμματικοὶ 83 25 = арм. *քերդողք* 254‹25›, у Эліи въ Толкованіи къ Категоріямъ τοὺς γραμματικοὺς 143 27 = арм. *զքերդողս* и 55 2, также 167 9 = арм. 84 25; въ двухъ послѣднихъ произведеніяхъ *քերական* не встрѣчается.

Такимъ образомъ, въ однихъ памятникахъ употребляется исключительно *քերական*, въ другихъ слово это чередуется съ *քերդող*, и, наконецъ, въ третьихъ оно вытѣсняется послѣднимъ.

ԱՐՈՒԵՍՏ ԴԻՈՆԻՍԵԱՅ ՔԵՐԱԿԱՆԻ

ԵՒ

ՀԱՅ ՄԵԿՆՈՒԹԻՒՆՔ ՆՈՐԻՆ

ԴԱՒԹԻ ՓԻԼԻՍՈՓԱՅԻ, ԱՆԱՆՈՒՆ ՄԵԿՆՉԻ, ՄՈՎՍԵՍԻ ՔԵՐԹՈՂԻ,
ՍՏԵՓԱՆՆՈՍԻ ՍԻՒՆԵՑՒՈՅ, ՀԱՄԱՄԱՅ ԱՐԵՒԵԼՑՒՈՅ
ԵՒ ԳՐԻԳՈՐԻ ՄԱԳԻՍՏՐՈՍԻ

ARS DIONYSII GRAMMATICI

ET

ARMENIACA IN EAM SCHOLIA

DAVIDIS PHILOSOPHI, ANONYMI AUCTORIS, MOYSIS QERDOLI,
STEPHANI SIUNIENSIS, HAMAMI ORIENTALIS
ET GREGORII MAGISTRI

EXPLICATIO SIGLORUM

T = cod 2297 Etschmiatsinensis

MS = cod ը. գ. 1104 Venetianus

M = cod ա. դ. 875 »

E = cod է. գ. 306 »

E_2 = cod ը. բ. 174 »

E_3 = cod ժ. գ. 1317 »

N = cod ա. գ. 294 »

J = cod 336 Vindobonensis

A = cod ժ. գ. 89 Venetianus

V_1 = cod բ. գ. » } V

V_2 = cod 2372 Etschmiatsinensis } V

Is = cod 2759 »

D^c A^c M^c S^c H^c E^c J^c = Commentarii Davidis, Anonymi, Moysis, Stephani, Hamami, Erzencalensis, Jesaiae Nixensis.

His uncis ‹ › inclusa verba in codd non extant.

» » ( ) inclusa quae a textu aliena mihi videntur.

» » ⌜ ⌝ vel ⌞ ⌟ verba ambigua quae apud M vel E solum leguntur.

Vide etiam pp. XCVII-VIII.

ԱՐՈՒԵՍՏ ԴԻՈՆԻՍԵԱՑ ՔԵՐԱԿԱՆԻ

ΤΕΧΝΗ ΔΙΟΝΥΣΙΟΥ ΓΡΑΜΜΑΤΙΚΟΥ

ΤΕΧΝΗ ΔΙΟΝΥΣΙΟΥ ΓΡΑΜΜΑΤΙΚΟΥ

Ա. ՑԱՂԱԳՍ ՔԵՐԱԿԱՆՈՒԹԵԱՆ

Քերականութիւն է հմտութիւն որք ի քերդողացն եւ ի շարագրաց իբրու բազում անգամ ասացելոց:

Եւ մասունք են նորա վեց. նախ՝ վերծանութիւն ներկուռ ըստ առոգանութեան.

երկիր՝ զրուցատրութիւն ըստ ներգոյս քերդողական յեղանակս.

երիր՝ լեզուաց եւ հնագէտ պատմութեանց առձեռն բացատրութիւն.

չորիր՝ ստուգաբանութեան գիւտ.

հինգերիր՝ համեմատութեան տեղեկութիւն.

վեցերիր՝ դատումն քեր-

§ 1. ΠΕΡΙ ΓΡΑΜΜΑΤΙΚΗΣ

Γραμματική ἐστιν ἐμπειρία τῶν παρὰ ποιηταῖς τε καὶ συγγραφεῦσιν ὡς ἐπὶ τὸ πολὺ λεγομένων.

Μέρη δὲ αὐτῆς ἐστιν ἕξ· πρῶτον ἀνάγνωσις ἐντριβὴς κατὰ προσῳδίαν,

δεύτερον ἐξήγησις κατὰ τοὺς ἐνυπάρχοντας ποιητικοὺς τρόπους,

τρίτον γλωσσῶν τε καὶ ἱστοριῶν πρόχειρος ἀπόδοσις,

τέταρτον ἐτυμολογίας εὕρεσις,

πέμπτον ἀναλογίας ἐκλογισμός,

ἕκτον κρίσις ποιημάτων, ὃ

VARIAE LECTIONES CODICUM. 1 ***Nomen auctoris in codicibus armeniacis omissum legitur apud interpretes arm.*** *առնեստ Դիոնիսեայ ասացեալ. Դիոնիսիոս Թրակացի* || 2 *յաղագս—լաւագոյն է* ***restaurata in*** T | *յաղագս քերականութեան* ***om*** E E_2 || 5 *քերթողացն* MS V° N, *քերթողաց* E T || 6 *շարագրացն* E_2 V°, *շարագրացս* M, *շարագրողաց* T | *իբր* M || 10 *առոգանութեանցն* J E_2 N V° A || 19—21 *հնգիր—վեցիր* E_3, *հինգեր''—վեցեր''* E, *հնգեր—վեցեր* M, *հնգերն—վեցերն* A || 19 *համեմատութեանցն* T E J.

ARMENIUS DISCREPANS. 14 *հնագէտ*] ***non legitur in*** arte.

ղածաց. նա եւ լաւագոյն է յամենեցունց որք ներ արհեստիս են:

Բ. ՑԱՂԱԳՍ ՎԵՐԾԱՆՈՒԹԵԱՆ

Վերծանութիւն է քերղածաց կամ շարագրածաց անվթար յառաջբերութիւն:

Եւ վերծանելի է ըստ ենթաղատութեան, ըստ առոգանութեան, ըստ տրոհութեան. քանզի յենթաղատութենէն զզաւրութիւնն, իսկ յառոգանութենէն զարուեստն, իսկ ի տրոհութենէն զպարունակ միտսն տեսանեմք.

զի զողբերգութիւնն դիւցազնաբար վերծանեսցուք,

իսկ զկատակերգութիւնն աշխարհաւրէն,

եւ զդամբանականն ուժգնակի,

եւ զտաղն քաղցրորակի,

եւ զքնարական քերղութիւնն ներդաշնակապէս,

եւ զխանդաղատականն թուլակի եւ աշխարապէս.

զի որք ոչ ըստ սոցայն լինին խտրութեան, զքերղողացն

δὴ κάλλιστόν ἐστι πάντων τῶν ἐν τῇ τέχνῃ.

§ 2. ΠΕΡΙ ΑΝΑΓΝΩΣΕΩΣ

Ἀνάγνωσίς ἐστι ποιημάτων ἢ συγγραμμάτων ἀδιάπτωτος προφορά.

Ἀναγνωστέον δὲ καθ' ὑπόκρισιν, κατὰ προσῳδίαν, κατὰ διαστολήν.

ἐκ μὲν γὰρ τῆς ὑποκρίσεως τὴν ἀρετήν, ἐκ δὲ τῆς προσῳδίας τὴν τέχνην, ἐκ δὲ τῆς διαστολῆς τὸν περιεχόμενον νοῦν ὁρῶμεν·

ἵνα τὴν μὲν τραγῳδίαν ἡρωϊκῶς ἀναγνῶμεν,

τὴν δὲ κωμῳδίαν βιωτικῶς,

τὰ δὲ ἐλεγεῖα λιγυρῶς,

τὸ δὲ ἔπος εὐτόνως,

τὴν δὲ λυρικὴν ποίησιν ἐμμελῶς,

τοὺς δὲ οἴκτους ὑφειμένως καὶ γοερῶς.

τὰ γὰρ μὴ παρὰ τὴν τούτων γινόμενα παρατήρησιν καὶ τὰς

VARIAE LECTIONES CODICUM. 6 *post* *վերծանութիւն* *add* *մասն է* V^c | *քերթուածաց* E || 7 *շարագրաց* E E_2 || 8 *առաջաբերութիւն* T, *յառաջբերութիւն* M E_2 N J || 24 *քերթութիւն* E E_2 T, *քերդողութիւն* J, *քերթողութիւն* N || 28 *սոցայցն — խտրութեանց* E E_2 J N, *սոցայն — խտրութեանց* T, *խտրութեան* *recte* M E^c.

արուեստին տապալեն եւ զոյնս վերծանողացն ծիծաղելիս յարկացոցեն:

τῶν ποιητῶν ἀρετὰς καταρριπτεῖ καὶ τὰς ἕξεις τῶν ἀναγινωσκόντων καταγελάστους παρίστησιν.

Գ. ՅԱՂԱԳՍ ՈՂՈՐԱԿԻ

Ողորակ է բացագանչութիւն պատկանաւոր ձայնի, թէ ըստ վերասաստութեան շեշտիւն, թէ ըստ հարթութեան բթիւն, թէ ըստ պարբեկութեան պարուկան:

§ 3. ΠΕΡΙ ΤΟΝΟΥ

Τόνος ἐστὶν ἀπήχησις φωνῆς ἐναρμονίου, † ἡ κατὰ ἀνάτασιν ἐν τῇ ὀξείᾳ, ἡ κατὰ ὁμαλισμὸν ἐν τῇ βαρείᾳ, ἡ κατὰ περίκλασιν ἐν τῇ περισπωμένῃ.

Դ. ՅԱՂԱԳՍ ԿԻՏԻ

Կէտք են երեք. կէտ աւարտեալ, միջակ, ստորակէտ: * Կէտ է տրամախոհութեան յանգեցելոյ նշան. եւ միջակ՝ նշան * յոգի սակս ընդունելոյ. եւ ստորակէտ է տրամախոհութեան չեւ եւս յանգեցելոյ, այլ եւս կարաստացելոյ նշան:*

Ի՞ւ տարանձնանայ կէտ ի ստորակիտէ. ամանակաւ. զի ի կիտէն կարի յոյժ մեծ է բացատն, իսկ ի ստորակիտէն ամենեւին նուազ:

§ 4. ΠΕΡΙ ΣΤΙΓΜΗΣ

Στιγμαί εἰσι τρεῖς· τελεία, μέση, ὑποστιγμή. † καὶ ἡ μὲν τελεία στιγμή ἐστι διανοίας ἀπηρτισμένης σημεῖον, μέση δὲ σημεῖον πνεύματος ἕνεκεν παραλαμβανόμενον, ὑποστιγμὴ δὲ διανοίας μηδέπω ἀπηρτισμένης ἀλλ' ἔτι ἐνδεούσης σημεῖον.

Τίνι διαφέρει στιγμὴ ὑποστιγμῆς; Χρόνῳ· ἐν μὲν γὰρ τῇ στιγμῇ πολὺ τὸ διάστημα, ἐν δὲ τῇ ὑποστιγμῇ παντελῶς ὀλίγον.

VARIAE LECTIONES CODICUM. 1 *արուեստին*] *արուեստ* J || 1—3 *տապալէ—յարկացուցանէ* E E_2 *cf* καταρρίπτει—παρίστησιν, *տապալէ—յարկացոցէ* M, *յարկացուցանեն* T V^c | *զոյնս*] *զյոյնս* E E_2 N J, *զնոյնս* M || 4, 10 *յաղագս*] *վասն* E || 10 *կիտից* E E_2 M N V^c T || 12 *ստորակէտ*] *ստորատ* T M || 11—12 *ante Դ. ՅԱՂԱԳՍ ԿԻՏԻ* A E J N || 16 *տրամախոհութեան*] *տրամախոհին* codd *ex falsa lectione տրամախոհեն, recte apud* A^c || 21—22 *ի կիտէն—ի ստորակիտէն* codd] *corrigendum ի կետին, ի ստորակետին*=ἐν τῇ στιγμῇ ἐν τῇ ὑποστιγμῇ || 23 *նուաղ* E E_2.

ARMENIUS DISCREPANS. 6 ἡ] *կամ* || 11 *կէտ աւարտեալ*] *pro* τελεία || 13 *կէտ*] *pro* καὶ ἡ μὲν τελεία στιγμή || 15 *նշան ոգի սակս ընդունելոյ*, *id est* σημεῖον πνεῦμα ἕνεκεν τοῦ παραλαμβάνειν] *pro* πνεύματος ἕνεκεν παραλαμβανόμενον, (*cfr* ἕνεκεν τοῦ ἀναπνεῦσαι Melamp. p. 24).

Ե. ՅԱՂԱԳՍ ՀԱԳՆԵՐԳՈՒԹԵԱՆ

*Հագներգութիւն է մասն *քերդածաց ներպարառեալ ստորադրութիւն: Եւ ոգեալ է Տագներգութիւն *ի Տագնելոյ կարկատուն բանս, եւ կամ ի սարդենի մահակէ պար գոլով երգել զՀոմերական քերդածսն:*

§ 5. ΠΕΡΙ ΡΑΨΩΙΔΙΑΣ

Ῥαψῳδία ἐστὶ μέρος ποιήματος ἐμπεριειληφός τινα ὑπόθεσιν. εἴρηται δὲ ῥαψῳδία † οἱονεὶ ῥαβδῳδία τις οὖσα, ἀπὸ τοῦ δαφνίνῃ ῥάβδῳ περιερχομένους ᾄδειν τὰ Ὁμήρου ποιήματα.

Զ. ՅԱՂԱԳՍ ՏԱՌԻ

*Գիր է երեսուն եւ վեց յայբէ մինչեւ ցքէ: Եւ գիր ասի վասն զի իբր ‹գծելով եւ› քերելով իմն զաղափարի. քանզի գրել քերել ասիւր առ նախնեաւքն, որպէս եւ ի Հոմերոնի՝ «եւ ‹մակա›գրեալ իմ զոտին այժմ զքո զարշապար, ունայնս պանծաս»: Նա եւ նոյնք իսկ տառք կոչին, վասն զի ունին * տարրումն իմն եւ դասութիւն:*

§ 6. ΠΕΡΙ ΣΤΟΙΧΕΙΟΥ

Γράμματά ἐστιν εἰκοσιτέσσαρα ἀπὸ τοῦ α̅ μέχρι τοῦ ω̅ γράμματα δὲ λέγεται διὰ τὸ γραμμαῖς καὶ ξυσμαῖς τυποῦσθαι· γράψαι γὰρ τὸ ξῦσαι παρὰ τοῖς παλαιοῖς, ὡς καὶ παρ' Ὁμήρῳ «Νῦν δέ μ' ἐπιγράψας ταρσὸν ποδὸς εὔχεαι αὔτως» ‹Λ 388›. Τὰ δὲ αὐτὰ καὶ στοιχεῖα καλεῖται διὰ τὸ ἔχειν στοῖχόν τινα καὶ τάξιν.

VARIAE LECTIONES CODICUM. 8 *պար զալոյ* E=περιερχομένους artis, *պար գոլով* ceteri || 10 *քերթուածսն* MS || 14 γραμμαῖς *non habent* codd. cf D *գիրդ է ի քերելոյ եւ ի գծելոյ ըստ Տաստատուն յարացուցին* || 17 *եւ Հոմերովնի* M, *ի Հոմերոնին* E || 18 *գրեալ* codd, *գրեալէ* T N, *recte habet* A^c *մակագրեալ* ἐπιγράψας || 19 *զոտին այժմ զքո* codd, *այժմ զոտին քո* A^c V^c || 23 *իմն*] *om* E, *ինչ* E_2 N J *corrigendum իմն.*

ARMENIUS DICREPANS. 4 *քերդածաց* ποημάτων] *pro* ποιήματος *artis*; cf Σ^v ποίησις γὰρ ἡ πᾶσα Ἰλιάς, ποίημα δὲ ἑκάστη ῥαψῳδία || 6 *ի Տագնելոյ կարկատուն բանս* *id est* ἀπο τοῦ ῥάπτειν (?) τὰ ῥαπτὰ ἔπη] *non legitur in contextu; cfr tamen* Mel. p 29 καὶ αὐτὸς ὁ Διονύσιος εἶπε τὰς δύο ἐτυμολογίας, ἢ ἀπὸ τοῦ ῥάπτειν, τουτέστι τὰ διεστῶτα συνάγειν, ἢ ἀπὸ τοῦ ῥάβδον κρατοῦντας ἐπιδείκνυσθαι || 16 *քերել ասիւր* ξῦσαι λέγεται] *in cont deest* λέγεται || 22 *տարրումն* τὸ στοιχεῖν] *pro* στοῖχον *տարր* artis; *nonne ex falsa lectione տարր+իմն?*

*Եւ նոցա ձայնաւորք են ութ. ա, ե, է, (ը), ի, ո, ւ, ω: Եւ ձայնաւորք ասին, վասն զի ձայն յինքեանց *անպակաս ելուզանեն:*

Τούτων φωνήεντα μὲν ἐστιν ἑπτά· ᾱ ε̄ η̄ ῑ ο̄ ῡ ω̄. φωνήεντα δὲ λέγεται, ὅτι φωνὴν ἀφ' ἑαυτῶν ἀποτελεῖ.

Եւ ձայնաւորացն երկայնք են երկու, է, ω. եւ սուղք երեք. ե, ո, ւ. եւ երկամանակք երեք, ա, ը, ի. եւ երկամանակք ասին, վասն զի երբեմն ձգտին եւ երբեմն ամփոփին:

Τῶν δὲ φωνηέντων μακρὰ μέν ἐστι δύο, η̄ καὶ ω̄, βραχέα δύο, ε̄ καὶ ο̄, δίχρονα τρία, ᾱ ῑ ῡ. δίχρονα δὲ λέγεται, ἐπεὶ ἐκτείνεται καὶ συστέλλεται.

Եւ առաջադիր ձայնաւորք են վեց. ա, ե, է, ը, ի ո: Եւ առաջադիրք ասին, զի նախադասելով զինիւն եւ զ(ւ)իւնիւն շաղաշար կատարեն, որպէս աւ, աի:

Προτακτικὰ φωνήεντα πέντε· ᾱ ε̄ η̄ ο̄ ω̄. προτακτικὰ δὲ λέγεται, ὅτι προτασσόμενα τοῦ ῑ καὶ ῡ συλλαβὴν ἀποτελεῖ, οἷον α̅ι̅ α̅υ̅.

*Եւ ստորադասք են երկու. ի, ւ. եւ * ինդ է ուրեք զի վաղադասական է քան զհիւնդ, որպէս յիմաստութիւնդ եւ յարդիւնդ:*

ὑποτακτικὰ δύο· ῑ καὶ ῡ. καὶ τὸ ῡ δὲ ἐνίοτε προτακτικόν ἐστι τοῦ ῑ, ὡς ἐν τῷ μυῖα καὶ ἅρπυια.

Եւ երկբարբառք են բունք հինգ. աւ, եւ, ու, աի, ոի.

Δίφθογγοι δέ εἰσιν ἕξ· α̅ι̅ α̅υ̅ ε̅ι̅ ε̅υ̅ ο̅ι̅ ο̅υ̅.

Եւ բոնաբարբառք երկձայնք երեք. էւ, ըւ, իւ:

VARIAE LECTIONES CODICUM. 1—2 *է. ա, ե, ը, ի, ո, ւ, ով*∞ E_2 V || 3 *ձայնս* T E_2 N J || 4 *յինքեանս* M || 6 *երկայնք*] *երկարք* E_2 || 7 *են add post սուղք* T E_2 N J || 9 *են ante երեք* T || 14 *զի*] *վասնզի* M E_2 || 15 *զհւիւնիւն* J, *զհիւնիւն* E M || 16 *շաղաշարս* E || 18 *ի նոցանէ post են* T E_2 N J V[c] || 19 *ի, ւ*] *ի եւ ւ* T N J || 20 *զի*] *ուր* :T MS (E_2 *corr զի*) || 21 *զւիւնդ* MS T] *զհիւն* E M || 24 *աւ, եւ, ըւ, իւ, աի, ոի, եի* MS || 26 *եւ, իւ, ու* MS, *երկու. ըւ, իւ* V[c] | *բոնաբարբառք երկձայնք*] *այլ երկբարբառք* A[c].

ARMENIUS DISCREPANS. 4 *անպակաս ելուզանեն id est* ἐλλιπῆ (*sc* τελείαν) ἀφίησι] *pro* ἀποτελεῖ graeci; *cfr* Mel. p 36 τελείαν φωνὴν ἀφ ἑαυτῶν ἀφιέντα || 19 *Եւ ինդ է... յարդիւնդ*] *reversata verba* artis και τὸ ῑ (*pro* ῡ) δὲ ἐνίοτε προτακτικόν ἐστι τοῦ ῡ (*pro* ῑ) || 23 *quinque diphthongi*] *pro sex* artis || 25 *Եւ բոնաբարբառք երկձայնք*] *deest in* arte; *cfr* Mel. p 40 κακόφωνοι η̅υ̅, ω̅υ̅, υ̅ι̅.

Եւ այլքն ամենեքեան բաղաձայնք են քսան եւ վեց. բ, գ, դ, զ, թ, ժ, լ, խ, ծ, կ, ձ, ղ, ճ, մ, ն, շ, չ, պ, ջ, ռ, ս, տ, ր, ց, փ, ք: Եւ շարաձայնք ասին, վասն զի սոքա իւրեանց առանձինն ձայն յինքեանս ոչ ունին, բայց շարակածելով ընդ ձայնաւորսն ձայն բացակատարեն:

Եւ են սոքա՝ նուրբք տասն եւ ստուարք ինն եւ միջակք եւթն: Եւ միջակք վասն այնորիկ անուանեցան, զի քան զնուրբսն յոյրք են եւ քան զյոյրսն նուրբք: Եւ են միջակք եւթն ի մէջ բարակացն եւ յոյրից. բ, գ, դ, ձ, ղ, ճ, ժ: Եւ թաւք ինն. փ, ք, խ, թ, ց, ւ, ջ, չ, ռ: Եւ ղերկք տասն. պ, կ, տ, զ, ն, ծ, շ, մ, ս, ր: Եւ են միջակքն բենն ի մէջ մենի պէի եւ փիւրի, վասն զի քան զմենն եւ զպէն խամ է, եւ քան զփիւրն բարակ: Եւ զիմն ի մէջ կենի,

Σύμφωνα δὲ τὰ λοιπὰ ἑπτακαίδεκα· β γ δ ζ θ κ λ μ ν ξ π ρ σ τ φ χ ψ. σύμφωνα δὲ † λέγονται, ὅτι αὐτὰ μὲν καθ' ἑαυτὰ φωνὴν οὐκ ἔχει, συντασσόμενα δὲ μετὰ τῶν φωνηέντων φωνὴν ἀποτελεῖ.

Τούτων ἡμίφωνα μέν ἐστιν ὀκτώ· ζ ξ ψ λ μ ν ρ σ. ἡμίφωνα δὲ λέγεται, ὅτι παρ' ὅσον ἧττον τῶν φωνηέντων εὔφωνα καθέστηκεν ἔν τε τοῖς μυγμοῖς καὶ σιγμοῖς.

VARIAE LECTIONES CODICUM. 1 եւ այլքն] եւ այլն T E_2 | բաղաձայնք են իթ add ց յ վ post կ մ ս J V^c || 6 իւրեանց ինչ MS M A || 7 ձայն] ձայնս Ŧ MS E_2 || 8 շարակածելով] շարածելով T, շարամանելով N A^c || 9 բացակատարեն] կատարեն M E V^o || 16 են միջակք եւթն] սոքա MS E_2 (in mg միջակք է) || 19 փ—ռ] թ, ւ, խ, չ, ջ, ռ, ց, փ, ք, MS V^c, փ, ք, խ, թ, ւ, ց, չ, ջ, ռ M E, թ, փ, ք, խ, ց, ւ, չ, ջ, ռ E_2 N J || 21 պ—ր] ծ, կ, մ, ն, շ, պ, ս, տ, ր V^c || 22 միջակքն] բարակքն E M || 22 et sq. բենն, զմենն, զփիւրն... զշայն զշայն] determ ն deest M E.

ARMENIUS DISCREPANS. 8 vox armena շարածել, շարակածել=συνάγειν cf Mel. p 41 συνήγαγέ τινα μετρίαν φωνήν || 11 Եւ են սոքա (l. սոցա) նուրբք—

քէի եւ խէի, զի քան զկենն թաւ է եւ քան զքէն եւ զխէն լերկ: Եւ դայն ի մէջ տիւնի եւ թոյի, զի քան զտիւնն թաւ է եւ քան զթոյն դերկ: Նոյնպէս եւ այղքն ամենեքեան. ձայն միջակ է սէի, զայի եւ ցոյի. դատն՝ լիւնի եւ նուի. եւ ճէն՝ ծայի եւ ջէի. եւ ժէն՝ շայի եւ չայի, զի քան զշայն թաւ է եւ քան զչայն դերկ:

Եւ են դարձեալ ի սոցանէ անձայնք ինն. բ, գ, դ, պ, կ, տ, թ, փ, ք: Եւ անձայնք ասին, զի առաւել քան զայլսն են չարաձայնք, որպէս անձայն ասեմք զողբերգակն որ վատաձայն է:

Եւ կիսաձայնք են ութ. զ, ց, ն, ծ, շ, մ, ս, ր: Եւ կիսաձայնք ասին, զի փոքր ինչ նուազ քաջաձայնք են քան զձայնաւորսն ի մրմունջս եւ ի սուինչս:

Ἄφωνα δέ ἐστιν ἐννέα· β̄ γ̄ δ̄ κ̄ π̄ τ̄ θ̄ φ̄ χ̄. ἄφωνα δὲ λέγεται, ὅτι μᾶλλον τῶν ἄλλων ἐστὶν κακόφωνα, ὥσπερ ἄφωνον λέγομεν τὸν τραγῳδὸν τὸν κακόφωνον.

Τούτων ψιλὰ μέν ἐστι τρία, κ̄ π̄ τ̄, δασέα τρία, θ̄ χ̄ φ̄, μέσα δὲ τούτων τρία, β̄ γ̄ δ̄. μέσα δὲ εἴρηται, ὅτι τῶν μὲν ψιλῶν ἐστι δασύτερα, τῶν δὲ δασέων ψιλότερα. καὶ ἔστι τὸ μὲν β̄ μέσον τοῦ π̄ καὶ φ̄, τὸ δὲ γ̄ μέσον τοῦ κ̄ καὶ χ, τὸ δὲ δ̄ μέσον τοῦ θ̄ καὶ τ. Ἀντιστοιχεῖ δὲ τὰ δασέα τοῖς ψιλοῖς, τῷ μὲν π̄ τὸ φ̄, οὕτως·

VARIAE LECTIONES CODICUM. 1, 4 *զի*] *վասնզի* MS M E || 6 *ամենեքեան* MS, *ամենայն* ceteri, *նոյնպէս եւ այլքն ամենայն* **om** A^{c} || 6 *ձայն միջակ է*] *ձայն ի մէջ* A^{c} || 7 **post** *ցոյի* **add** *վասն զի քան զսէն եւ զզայն թաւ է եւ քան զցոյն դերկ* J A^{c} || 8 *դատն՝ նոյի եւ լիւնի* M E J E$_{2}$ (*նուի*) || 8 *եւ ճէն*] *ճեն* MS || 9 *եւ ժէն*] *ժէն* MS || 10 *զի*] *վասնզի* MS E || 11 *դեարկ* V || 12 *են*] **om** T, **post** *դարձեալ* E | *ի սոցանէ յայսցանէ* M || 14 *զի*] *վասնզի* M E || 18 *ց*] **post** *ր* MS || 20 *զի*] *քանզի* ME || 21 *զձայնաւորսն* M E (**sine** *ն*) N J, *զձայնորդսն* MS T, *զայլսն* E$_{2}$ A^{c} || 22 *շռինչս* E M, *սուինճս* MS.

ARMENIUS DISCREPANS. 12 *Եւ են — անձայնք*... 18 *Եւ կիսաձայնք* etc. **ordine mutato** ψιλά — ἄφωνα — ἡμίφωνα —] **pro** ἡμίφωνα — ἄφωνα — ψιλά artis; **recte** D^{c}.

«Ἀλλά μοι εἴφ' ὅπῃ ἔσχες † ἰὼν εὐεργέα νῆα» ‹ι 279›, τῷ δὲ κ̄ τὸ χ̄· «Αὐτίχ' ὁ μὲν χλαῖνάν † τε χιτῶνά τε ἕνυντ' Ὀδυσσεύς» ‹ε 229›, τὸ δὲ θ̄ τῷ τ̄· «Ὣς ἔφαθ'· οἱ δ' ἄρα πάντες † ἀκὴν ἐγένοντο σιωπῇ» ‹Γ 95›.

Եւ կրկնակք են ի սոցանէ ութ. զ, ը, խ, շ, չ, ջ, ռ, ց: Եւ կրկնակք ասին, վասն զի մի մի իւրաքանչիւր ոք ի սոցանէ յերկուց ձայնակցաց բաղկացեալ է, վասն զի բաղկանայ՝ զայն ի սէէ եւ դայէ եւ խէն յերկուց քմակից քէից եւ շայն յերկուց սէից եւ ռայն յերկուց րէից: Նոյնպէս եւ այլքն մու մու յերկուց բաղբառակցաց շարակացեալ են:

Ἔτι δὲ τῶν συμφώνων διπλᾶ μέν ἐστι τρία· ζ̄ ξ̄ ψ̄. διπλᾶ δὲ εἴρηται, ὅτι ἓν ἕκαστον αὐτῶν ἐκ δύο συμφώνων σύγκειται, τὸ μὲν ζ̄ ἐκ τοῦ σ̄ καὶ δ̄, τὸ δὲ ξ̄ ἐκ τοῦ κ̄ καὶ σ̄, τὸ δὲ ψ̄ ἐκ τοῦ π̄ καὶ σ̄.

Եւ նայք են չորք. ղ, մ, ն, ր:

Ἀμετάβολα τέσσαρα· λ̄ μ̄ ν̄ ρ̄. ἀμετάβολα δὲ λέγεται, ὅτι οὐ μεταβάλλει ἐν τοῖς μέλλουσι τῶν ῥημάτων οὐδὲ ἐν ταῖς κλίσεσι τῶν ὀνομάτων. τὰ δὲ αὐτὰ καὶ ὑγρὰ καλεῖται.

Եւ վախճանականք անուանց են արուաց եւ իգաց եւ

Τελικὰ ἀρσενικῶν ὀνομάτων † ἀνεπεκτάτων κατ' εὐθεῖαν καὶ

VARIAE LECTIONES CODICUM. 8 ի սոցանէ *om* T | 10 վասնզի] զի T || 11 ոք] *om* V[c] || 12 քանզի] վասնզի T || 17 մու մու] մի մի T MS || 18 բառակցաց T | շարակցեալ են MS, շարակցեալ է T.

ARMENIUS DISCREPANS. 20 Եւ նայք են չորք ղ, մ, ն, ր] *pro* ἀμετάβολα etc; *hanc vocem eiusque explicationem non habent codd arm., vestigium tamen videtur exstare in scholiis arm.* նայք այսինքն խոնաւք. ըստ յունին նայքն ի խոնարհումս բային երեւին, իսկ ի հայում ի հոլովումս անուանց A[c] || 20 Եւ վախճանականք] *non congruunt arm et graecus; omnes litterae finales esse possunt secundum* arm *praeter quinque vocales* || 9 Ἔτι] *non legit* arm; *cfr* դարձեալ p. 712.

չեզոքաց ամենեքեան բաց ի Հնգից, յայբէ եւ յեչէ եւ յեթէ եւ յոյէ եւ յօէ: Ողբ, ազգ, մարդ, սպարզ, բազէ, բաղթ, վարժ, բարի, տալ, խորխ, ինծ, տունկ, մահ, Հանդերձ, մանուէղ, կինճ, որմ, խոյ, Տարան, ուշ, ունչ, ամպ, որջ, կուռ, Հիւս, Խոսրով, կոյտ, այր, ոյց, իրաւ, թուփ, կնիք:

ἑνικὴν πτῶσιν στοιχεῖά ἐστι πέντε. ν̄ ξ̄ ρ̄ σ̄ ψ̄, οἷον Δίων Φοῖνιξ Νέστωρ Πάρις Πέλοψ. θηλυκῶν δὲ ὀκτώ· η̄ ᾱ ω̄ ν̄ ρ̄ ς̄ ψ̄, οἷον Μοῦσα Ἑλένη Κλειώ χελιδών ἕλιξ μήτηρ Θέτις λαῖλαψ. οὐδετέρων δὲ ἕξ· ᾱ ῑ ν̄ ρ̄ σ̄ ῡ, οἷον ἅρμα μέλι δένδρον ὕδωρ δέπας δόρυ. τινὲς δὲ προστιθέασι καὶ τὸ ο̄, οἷον ἄλλο. Δυϊκῶν δὲ τρία· ᾱ ε̄ ᾱ, οἷον Ἀτρείδα Ἕκτορε φίλω.

Եւ բազմաւորականք անուանց են երկու այբ եւ քէ:

Πληθυντικῶν δὲ τέσσαρα· ῑ σ̄ ᾱ η̄, οἷον φίλοι Ἕκτορες βιβλία βέλη.

Է. ՑԱՂԱԳՍ ՎԱՆԳԻ

Փաղառութիւն է իսկապէս պարառութիւն ձայնորդաց ձայնաւորաւ կամ ձայնաւորաւք, որպէսի կար, գութ. իսկ պիտակապէս եւ նեզէ ձայնաւորէ, որպիսի ա, ե:

§ 7. ΠΕΡΙ ΣΥΛΛΑΒΗΣ

Συλλαβή ἐστι κυρίως σύλληψις συμφώνων μετὰ φωνήεντος ἢ φωνηέντων, οἷον κα̅ρ̅ βοῦς· καταχρηστικῶς δὲ καὶ ἡ ἐξ ἑνὸς φωνήεντος, οἷον ᾱ η̄.

Ը. ՑԱՂԱԳՍ ԵՐԿԱՐ ՎԱՆԳԻ

Երկար փաղառութիւն լինի ըստ յեղանակս ութ. բնութեամբ երեք եւ դրութեամբ հինգ. եւ բնութեամբ՝ <1> կամ յորժամ երկար տառիւք արտաբերիցի, որպիսի Մովսէս.

§ 8. ΠΕΡΙ ΜΑΚΡΑΣ ΣΥΛΛΑΒΗΣ

Μακρὰ συλλαβὴ γίνεται κατὰ τρόπους ὀκτώ, φύσει μὲν τρεῖς, θέσει δὲ πέντε.

καὶ φύσει μὲν <1> ἤτοι ὅτ' ἂν διὰ τῶν μακρῶν στοιχείων ἐκφέρηται, οἷον ἥρως·

VARIAE LECTIONES CODICUM. 1 բաց] բայց M || 2 ի Հնգիցս յայսցանէ E E_2 M N J, Հնգիցն MS | ի չորից, յայբէ եւ յեչէ եւ յեթէ եւ յոէ V° || 3 ի վեկէ pro ω M E E_2 J, ի վեւէ MS N || 5 վարժ] արժ E E_2 M MS || 13 յանգի ante անուանց add T | ա եւ քէ T || 22 այբ եւ եչ T || 27 կամ om T.

‹2› *կամ յորժամ զմին յերկամանակացն ըստ երկարման առեալ ունի, որպիսի սիրով.*

‹2› ἢ ὅτ' ἂν ἔχῃ ἕν τι τῶν διχρόνων κατ' ἔκτασιν παραλαμβανόμενον, οἷον Ἄρης·

‹3› *կամ յորժամ զմի ոք ի* * *կոչեցելոցն յերկբարբառոց, որպիսի Հաւուկ։*

‹3› ἢ ὅτ' ἂν ἔχῃ μίαν τῶν διφθόγγων, οἷον Αἴας.

Իսկ դրութեամբ՝ ‹1› *յորժամ յերկուս բաղաձայնս յանգեսցի, որկէն աղց.*

Θέσει δὲ ‹1› ἤτοι ὅτ' ἂν εἰς δύο σύμφωνα λήγῃ, οἷον ἅλ ς·

‹2› *կամ յորժամ սղի եւ սղացելոյ ձայնաւորի վերաբերիցին երկու բաղաձայնք, որպիսի տատրակ.*

‹2› ἢ ὅτ' ἂν βραχεῖ ἢ βραχυνομένῳ φωνήεντι ἐπιφέρηται δύο σύμφωνα, οἷον ἀγρός·

‹3› *կամ յորժամ ի պարզ ձայնորդ յանգեսցի եւ զՀետինն ունիցի ի ձայնորդէ Հաւացեալ, որպիսի երկիր.*

‹3› ἢ ὅτ' ἂν εἰς ἁπλοῦν σύμφωνον λήγῃ καὶ τὴν ἑξῆς ἔχῃ ἀπὸ συμφώνου ἀρχομένην, οἷον ἔργον·

‹4› *կամ յորժամ ի կրկին ձայնակից վերաբերիցի, որպիսի Հեգիկ.*

‹4› ἢ ὅτ' ἂν διπλοῦν σύμφωνον ἐπιφέρηται, οἷον ἔξω·

‹5› *կամ յորժամ յերկ‹կ›ին ձայնորդ յանգիցի, որպիսի աչ։*

‹5› ἢ ὅτ' ἂν † διπλοῦν σύμφωνον λήγῃ, οἷον (Ἄρ)αψ.

Թ. ՅԱՂԱԳՍ ՍՈՒՂ ՎԱՆԳԻ

§ 9. ΠΕΡΙ ΒΡΑΧΕΙΑΣ ΣΥΛΛΑΒΗΣ

Սուղ փաղառութիւն լինի ըստ երկուս յեղանակս.

Βραχεῖα συλλαβὴ γίνεται κατὰ τρόπους δύο,

VARIAE LECTIONES CODICUM. 1 *եւ ante կամ*] codd *praeter* MS E_2 || 3 *առեալ ունի* A^c, *առեալ* codd || 5 *եւ ante կամ*] *habent* omnes *praeter* MS | *յորժամ om* MS || 6 *կոչեցելոց յերկբարբառոցն* MS E E_2 N V^c (*-իցն*), *կո-ցն յերկ-ցն* M, *add եղեալ* M E E_2 N || 11, 15, 19, 22 *եւ ante կամ*] codd *praeter* MS A^c || 8 *կամ ante յորժամ* omnes *praeter* T || 12 *վերաբերեսցին* E E_2 N M || 16 *ձայնորդէ*] *ձայնաւորէ* MS J || 17 *ունիցին* M E || 19 *ի om* M E || 20 *ձայնակիցն* M E || 22 *յորժամ om* T | *յերկ‹կ›ին*] *ի կրկին* T E_2 N J, *յերկար* MS, *յերկայն* V^c || 23 *ձայնորդն* M | *յանգեսցի* codd *praeter* T.

ARMENIUS DISCREPANS. 5 *ի կոչեցելոցն deest in* arte.

<1> *յորժամ ունիցի եզ ինչ ի բնէ աղաւտիցն, Տիզան Նե-տող.*

<2> *կամ յորժամ ունիցի զմի ինչ յերկամանակացն ըստ ամփոփման ընկալեալ, որզան աղաւտ:*

<1> ἤτοι ὅτ' ἂν ἔχῃ ἕν τι τῶν φύσει βραχέων, οἷον βρέφος·

<2> ἢ ὅτ' ἂν ἔχῃ ἕν τι τῶν διχρόνων κατὰ συστολὴν παραλαμβανόμενον, οἷον Ἄρης.

Ժ. ՑԱՂԱԳՍ ՀԱՍԱՐԱԿ ՇԱՂԱՇԱՐԱՑ

Հասարակ վանգ լինի ըստ յեղանակս երիս. <1> *յորժամ ի ձայնաւոր երկայն յանգիցի եւ զհետինն ունիցի ի ձայնաւորէ Տաւացեալ, որզան „ինձ քնաւ ես ոչ դու իրիք պատճառ, արեւ, այղ աստուածքն".*

<2> *կամ յորժամ աղաւտի եւ աղաւտացելոյ ձայնաւորի-վերաբերիցին երկու ձայնորդք, որոց երկրորդն նայ է, իսկ առաջնորդն ըստ եզ անձայն, Տիզան „Պատրոկղէ ինձ Տիքիս կարի յոյժ սիրեցեալ անձին".*

<3> *կամ յորժամ սող իցէ եւ եզերիցի ի մասն բա-*

§ 10. ΠΕΡΙ ΚΟΙΝΗΣ ΣΥΛΛΑΒΗΣ

Κοινὴ συλλαβὴ γίνεται κατὰ τρόπους τρεῖς, <1> ἤτοι ὅτ' ἂν εἰς φωνῆεν μακρὸν λήγῃ καὶ τὴν ἑξῆς ἔχῃ ἀπὸ φωνήεντος ἀρχομένην, οἷον «Οὔ τί μοι αἰτίη ἐσσί· θεοί νύ μοι αἴτιοί εἰσιν» <Γ 164>·

<2> ἢ ὅτ' ἂν βραχεῖ ἢ βραχυνομένῳ φωνήεντι ἐπιφέρηται δύο σύμφωνα, ὧν τὸ μὲν δεύτερον ἀμετάβολον, τὸ δὲ ἡγούμενον καθ' ἓν ἄφωνόν ἐστιν, οἷον «Πάτροκλέ μοι δειλῇ πλεῖστον κεχαρισμένε θυμῷ» <Τ 287>·

<3> ἢ ὅτ' ἂν βραχεῖα οὖσα καταπεραιοῖ εἰς μέρος λόγου καὶ

VARIAE LECTIONES CODICUM. 5 *զմի*] *մի* MS || 8 *Տասարակաց* M E E_2 N || 12 *յանգեսցի* MS M E E_2 || 13 *զՏետին* M E N | *ի ձայնաւորէ*] *ի ձայնորդէ* T N || 15 *ես ոչ*] *ոչ ես* M MS V | *պատճառք* M E E_2 N || 17, 25 *եւ* *ante* *կամ* codd *praeter* MS || 19 *ձայնորդքն* M E E_2 N || 20 *նայ է*] *նա է* M E E_2 N || 21 *առաջնորդ* M E N | *եզ անձայն*] *եզաձայն* M E E_2 N || 26 *եզերեսցի* E_2 J.

ARMENIUS DISCREPANS. §§ 8 et 9 ***exemplis*** artis ***substituit*** arm ***voces alias*** || 13—16 ***Versum homericum legit*** arm Οὔ τί μοι αἰτίη ἐσσί, ἥλιε, ἀλλὰ θεοί. *vox արեւ dittographia corrupta <այղ եւ> esse potest.*

571051

նի եւ զհետինն ունիցի ի ձայնաւորէ հաւացեալ, որպիսի „զՆեստոր ոչ խաբեաց խաւշիւն թեպէտ եւ յումպ էր“:

τὴν ἑξῆς ἔχῃ ἀπὸ φωνήεντος ἀρχομένην, οἷον «Νέστορα δ' οὐκ ἔλαθεν ἰαχὴ πίνοντά περ ἔμπης» <Ξ 1>.

ԺԱ. ՅԱՂԱԳՍ ԲԱՌԻ

Բառ է մասն դուզնաքեայ ըստ քաղղասութեան բանի:

§ 11. ΠΕΡΙ ΛΕΞΕΩΣ

Λέξις ἐστὶ μέρος ἐλάχιστον τοῦ κατὰ σύνταξιν λόγου.

ԺԲ. ՅԱՂԱԳՍ ԲԱՆԻ

Բան է հետեւակ բառի շարադրութիւն զտրամախոհութիւն ինքնակատար յայտնելով: Եւ բանի մասունք են ութ. անուն, բայ, ընդունելութիւն, յաւդ, դերանուն, նախադրութիւն, մակբայ, շաղկապ: Քանզի է առասութիւնդ իբրեւ տեսակ ընդ անուամբ ենթանկեալ:

Λόγος δέ ἐστι πεζῆς λέξεως σύνθεσις διάνοιαν αὐτοτελῆ δηλοῦσα.

Τοῦ δὲ λόγου μέρη ἐστὶν ὀκτώ· ὄνομα, ῥῆμα, μετοχή, ἄρθρον, ἀντωνυμία, πρόθεσις, ἐπίρρημα, σύνδεσμος. ἡ γὰρ προσηγορία ὡς εἶδος τῷ ὀνόματι ὑποβέβληται.

† ΑΡΧΗ ΤΩΝ ΟΚΤΩ ΜΕΡΩΝ ΤΟΥ ΛΟΓΟΥ

ԺԳ. ՅԱՂԱԳՍ ԱՆՈՒԱՆ

Անուն է մասն բանի հոլովական, մարմին կամ իր նշանակելով. մարմին, որզան քար. եւ իր, որպէս խրատ. հա-

§ 12. ΠΕΡΙ ΟΝΟΜΑΤΟΣ

Ὄνομά ἐστι μέρος λόγου πτωτικόν, σῶμα ἢ πρᾶγμα σημαῖνον, σῶμα μὲν οἷον λίθος, πρᾶγμα δὲ οἷον παιδεία, κοινῶς τε καὶ ἰδίως

VARIAE LECTIONES CODICUM. 1 զհետին M E E_2 N | ի ձայնորդէ MS E_2 J || 4 խաւշիւն MS V°, խաշոյն M E_2 || 7 դուզնաքեա M E E_2 N || 8 քաղղասութեան] քաղղաստութեան T E_2 || 11 շարադրութիւնն MS T || 16 նախադիր MS || 17 առասութիւն MS T.

ARMENIUS DISCREPANS. 9* ԺԲ. ՅԱՂԱԳՍ ԲԱՆԻ περὶ λόγου] *deest in* arte || 20 Ἀρχὴ τῶν—λόγου *om* arm.

սարակաբար եւ յատկապէս. Հասարակաբար որգունակ մարդ, եւ յատկապէս որգոն Պաւղոս: Եւ հետեւին անուան հինգ. սեռք, տեսակք, ձեւք, թիւք, հոլովք:

Եւ սեռք են երեք. արական, իգական եւ չեզոք. եւ են ոմանք որ յաւելուն ի նոսա այլ եւս երկուս, հասարակ եւ մակաւասար. եւ է հասարակ ձի շուն, իսկ մակաւասար ծիծեառն, աքիս:

Եւ տեսակք են երկուք, նախագաղափար եւ ածանցական. եւ է նախագաղափարն, որ ըստ առաջին գաղափարին կոչեցաւ, հիքար երկիր. եւ ածանցական, որ յայլմէ զսեռութիւնն ընկալաւ, որպիսի երկրային: Եւ տեսակք են ածանց<ական>աց եւթն. հայրանունական, ստացական, բաղդատական, գերադրական, փաղաքշական, յարանուն, բայածական:

‹1› Հայրանունական է որ ի հաւրէ իսկ ձեւացեալ է. իսկ պիտակապէս որ ի նախնեացն, հիքար Համազասպ-

λεγόμενον, κοινῶς μὲν οἷον ἄνθρωπος ἵππος, ἰδίως δὲ οἷον Σωκράτης. — Παρέπεται δὲ τῷ ὀνόματι πέντε· γένη, εἴδη, σχήματα, ἀριθμοί, πτώσεις.

Γένη μὲν οὖν εἰσι τρία· ἀρσενικόν, θηλυκόν, οὐδέτερον. ἔνιοι δὲ προστιθέασι τούτοις ἄλλα δύο, κοινόν τε καὶ ἐπίκοινον, κοινὸν μὲν οἷον ἵππος κύων, ἐπίκοινον δὲ οἷον χελιδὼν ἀετός.

Εἴδη δὲ δύο, πρωτότυπον καὶ παράγωγον. πρωτότυπον μὲν οὖν ἐστι τὸ κατὰ τὴν πρώτην θέσιν λεχθέν, οἷον Γῆ. παράγωγον δὲ τὸ ἀφ' ἑτέρου τὴν γένεσιν ἐσχηκός, οἷον Γαιήϊος ‹η 324›.

Εἴδη δὲ παραγώγων ἐστὶν ἑπτά· πατρωνυμικόν, κτητικόν, συγκριτικόν, ὑπερθετικόν, ὑποκοριστικόν, παρώνυμον, ῥηματικόν.

‹1› Πατρωνυμικὸν μὲν οὖν ἐστι τὸ κυρίως ἀπὸ πατρὸς ἐσχηματισμένον, καταχρηστικῶς δὲ καὶ τὸ ἀπὸ προγόνων, οἷον Πηλείδης,

VARIAE LECTIONES CODICUM. 1 *հասարակաբար եւ յատկապէս* om J (*habet* J^c) | *յատկաբար* T || 8 *եւ ante չեզոք*] MS T || 9 *ի սոսա* MS || 10 *երկու* MS || 11 *հասարակն* MS || 12 *մակաւասարն* MS || 13 *ծիծառն* omnes *praeter* T || 14 *երկու* MS E_2 || 17 *նախագաղափարին*

ARMENIUS DISCREPANS. 1 λεγόμενον *deest* arm || 2 *exemplum* ἵππος *non habet arm* || 4 *Պաւղոս*] Σωκράτης || 13 *աքիս mustella*] *pro* ἀετός artis.

պեան (եւ) Մանուէղ: Եւ զաղափարք են հայրանուանց արականացն վեց. նէնն, յէղն, նիթն, ի զէնն, նէճն, յակն. որպիսի Սամէն, Մանուէղ, Մանիթ, Բաքզէն, Մանէճ, Արտակ. եւ Գորղայիցն ինքեանց զաղափար յատկական, որպիսի Մանայճ:

Եւ իգականացն չորք. նին, յոյշն, նուհին, նոցն. որզոն Վարդենի, Մանանոյշ, Տրդատուհի եւ Վարդոց:

Եւ զիտասցիր, զի ընդ կանայս ոչ պճնէ Հոմերոս զհայրանունական տեսակս, այղ համքակազոյնքն:

‹2› *Իսկ ստացական է որ ընդ ստացիւքն ստորանկեալ է, ներքակառեալ ի ստացողէն. որզոն Դաւթեան երիվարն, արքունի պատմուճանն, Պաւղոսական գիրն:*

‹3› *Բաղդատական է որ հա-*

Αἰακίδης ὁ Ἀχιλλεύς.—Τύποι δὲ τῶν πατρωνυμικῶν ἀρσενικῶν μὲν τρεῖς, ὁ εἰς δης, ὁ εἰς ων, ὁ εἰς αδιος, οἷον Ἀτρείδης, Ἀτρείων, καὶ ὁ τῶν Αἰολέων ἴδιος τύπος Ὑρράδιος· Ὕρρα γὰρ παῖς ὁ Πιττακός.

θηλυκῶν δὲ οἱ ἴσοι τρεῖς, ὁ εἰς ις, οἷον Πριαμίς, καὶ ὁ εἰς ας, οἷον Πελιάς, και ὁ εἰς νη, οἷον Ἀδρηστίνη ‹Ε 412›.

Ἀπὸ δὲ μητέρων οὐ σχηματίζει πατρωνυμικὸν εἶδος ὁ Ὅμηρος, ἀλλ' οἱ νεώτεροι.

‹2› Κτητικὸν δέ ἐστι τὸ ὑπὸ τὴν κτῆσιν πεπτωκός, ἐμπεριειλημμένου τοῦ κτήτορος, οἷον † Νηλήϊοι ἵπποι ‹Λ 597›, Ἑκτόρεος χιτών ‹Β 416›, Πλατωνικὸν βιβλίον.

‹3› Συγκριτικὸν δέ εστι τὸ τὴν

VARIAE LECTIONES CODICUM. 1 *եւ Մանուէղ* T M E, *Եմանուէղ* MS E_2N || 3—4 *նենն, յէղն*] *ենն, եղն* M E E_2 J (*յենն, յէլն* J[c]) | *նիթն*] *յիթն* MS T J[c] | *ի զէնն*] *զենն* M, *զէնն* T E E_2 J | *նէճն*] *յէճն* T MS || 5 *Սամեան* M E E_2 J || 7 *է եւ Գորղայիցն* omnes *praeter* T || 10 *չորք* T M, *չորս* E_2 N, *դ̃* MS E | *նին* MS] *նինն* ceteri || 11 *եւ ante յոյշն, նուհին, նոցն* T MS J | *յոյշն,* M E, *ուշն* E_2, *նուրհին* M E E_2, *յոցն* MS T || 12 *որզոն*] *որպիսի* M E E_2 J | *Վարդանի* MS, *Մանոյշ* T || 13 *եւ ante Վարդոց* T MS || 14 *զիտասցիք* T | *կանանց* M E E_2 N || 15 *զհայրանունական*] *զհայրանուն* T || 23 *պճնէր* J || 19 *ստացչիւքն* T V[c], *ստացչաւքն* MS || 20 *զստացողէն* T MS, V[c] || 21 *երիվարն* MS M E_2 J | 23 *զիրքն* codd *praeter* T.

ARMENIUS DISCREPANS. 3 arm *praebet masculinorum formas sex (pro tribus artis) el femininorum quattuor cum totidem exemplis* || 14 *եւ զիտասցիր, զի ընդ կանայս*] ἀπὸ δὲ μητέρων || 19 arm ὑποπεπτωκός || 21—22 arm *exempla sua.*

սարակութիւն ունի եզ առ մու նմանասեր, որգոն Դաւիթ արուորագոյն քան զՍաւուղ. կամ միոյ առ բազումս այլասերս, որպէս Դաւիթ արուորագոյն քան զգեթացիսն: Եւ բաղդատականացն զաղափարք են երկու. նիգոյն, Տիքար արագագոյն, յամրագոյն. եւ ի գին, որգոն սաստկագին, ուժգին:

‹4› Գերադրական է մակսաստութիւն միոյ առ բազումս յարաոոցեալ ըն բաղդատութեան: Եւ զաղափարք են նորա երկու. նեղն, որգոն արագեղ, յամրեղ. եւ նելին, որպէս սքանչելի, զարմանալի:

‹5› Փաղաքշական է որ զնուազութիւն նախագաղափարին անբաղդատակի յայտնէ. որգոն այրիկ, քարուկ, խոճկորակ, քաղակ:

‹6› Ցարանուն է որ յար յա-

σύγκρισιν ἔχον ἑνός πρὸς ἕνα ὁμοιογενῆ, ὡς Ἀχιλλεὺς ἀνδρειότερος Αἴαντος, ἢ ἑνὸς πρὸς πολλοὺς ἑτερογενεῖς, ὡς Ἀχιλλεὺς ἀνδρειότερος τῶν Τρώων. Τῶν δὲ συγκριτικῶν τύποι εἰσὶ τρεῖς, ὁ εἰς τερος, οἷον ὀξύτερος βραδύτερος, καὶ ὁ εἰς ων † καθαρός, οἷον βελτίων καλλίων, καὶ εἰς ων, οἷον κρείσσων ἥσσων.

‹4› Ὑπερθετικὸν δέ ἐστι τὸ κατ' ἐπίτασιν ἑνὸς πρὸς πολλοὺς παραλαμβανόμενον ἐν συγκρίσει. Τύποι δὲ αὐτοῦ εἰσι δύο, ὁ εἰς τατος, οἷον ὀξύτατος βραδύτατος, καὶ ὁ εἰς τος, οἷον ἄριστος μέγιστος.

‹5› Ὑποκοριστικὸν δέ ἐστι τὸ μείωσιν τοῦ πρωτοτύπου ἀσυγκρίτως δηλοῦν, οἷον ἀνθρωπίσκος λίθαξ μειρακύλλιον.

‹6› Παρώνυμον δέ ἐστι τὸ

VARIAE LECTIONES CODICUM. 4 *եւ ante կամ*] omnes *praeter* MS | *միոյ*] *մի* MS | *բազում* MS || 5 *որպիսի* M E E_2 N, *որգոն* MS || 8 *նիգոյն* M E E_2 N] *ի գոյն* MS A[c], *գոյն* T || 10 *ի գին*] *գին* codd, *recte* A[c] || 12 *Եւ ante զերադ.*] codd *praeter* MS || 13 *մակսաստկութիւն* T E E_2 J || 14 *ըմ բաղդատութեան* T (*corr ըստ*), *ըմ բաղդատութեամբ* M E E_2, *անբաղդատելի, որոյ զաղափարք են երկու, նեղն եւ նելին, որգոն* MS || 17 *որպիսի* M E E_2 J, *որգան* MS || 19 *Եւ ante փաղաք*] codd *praeter* MS || 21 *զնուաղութիւն* M E E_2 J || 21 *անբաղդատակի*] *ըմբաղդատակի* M, *անբաղդատականին* E E_2 N J, *անբաղդատելի* MS || 22 *խոչկորակ* (*post քաղակ*) T, *խոզկորակ* MS, *խոճքորակ* E || 24 *յար om* M.

ARMENIUS DISCREPANS. 1 *համարակութիւն*] σύγκρισις. || 13 *մակսաստութիւն*] *pro* τὸ κατ' ἐπίτασιν **ըստ մակսաստութեան* || 18 *սքանչելի, զարմանալի*] *falso forma superlativi recerta* || 23 *խոճկորակ, քաղակ porcelus*] *pro* μειρακύλλιον.

նուն ինչ քերղոցեալ է, որպիսի Տիրիճան, խրախճան:

<7> Բայածական է որ ՚ի բայէ ածանցոցեալ է, Հիքար սիրուն, իմաստուն, մարթուն:

Եւ ձեւք անուանց են երեք. պարզ, բարդ, յարաբարդ. եւ պարզ, որգոն Մանան, եւ բարդ, որզան քաջ Մանան, եւ յարաբարդ, որպէս քաջ Մանուէղ: Եւ բարդիցն զարմազանութիւնք են չորք. քանզի են ի նոցանէ որ յերկուց ատարտեցելոց են, որզան Նորայր. եւ են, որ ներկուց ըն պակասեցելոց, որպիսի իմաստնապատում. եւ են, որ ըն պակասեցելոյ եւ նատարտեցելոյ, որպիսի սիրամարգ. եւ են որ ՚ի լիոյ եւ ՚ի պակասելոյ, որպէս մարդիթ:

Թիւք երեք. եզական, երկական, յոգնական. եզական

παρ' ὄνομα ποιηθὲν, οἷον Θέων † Τρύφων.

<7> Ῥηματικὸν δέ ἐστι τὸ ἀπὸ ῥήματος παρηγμένον, οἷον Φιλήμων Νοήμων.

Σχήματα δὲ ὀνομάτων ἐστὶ τρία· ἁπλοῦν, σύνθετον, παρασύνθετον· ἁπλοῦν μὲν οἷον Μέμνων, σύνθετον δὲ οἷον Ἀγαμέμνων, παρασύνθετον δὲ οἷον Ἀγαμεμνονίδης † Φιλιππίδης. — Τῶν δὲ συνθέτων διαφοραί εἰσι τέσσαρες. ἃ μὲν γὰρ αὐτῶν † εἰσιν ἐκ δύο τελείων, ὡς Χειρίσοφος, ἃ δὲ ἐκ δύο ἀπολειπόντων, ὡς Σοφοκλῆς, ἃ δὲ ἐξ ἀπολείποντος καὶ τελείου ὡς Φιλόδημος, ἃ δὲ ἐκ τελείου καὶ ἀπολείποντος, ὡς Περικλῆς.

Ἀριθμοὶ τρεῖς· ἑνικός, δυϊκός, πληθυντικός· ἑνικὸς μὲν ὁ Ὅμη-

VARIAE LECTIONES CODICUM. 4 *ըմբայ է* J, *յըմբայէ* E E_2 | *ածանցուցեալ* E E_2 || 7 *են* om T || 8 *եւ* om codd exc T || 9 *եւ*] *իսկ* T, om MS || 10 *որզան*] *որպէս* T || 12 *զարմանազանութիւնք* E_2 || 14 *ի սոցանէ* T, om MS E E_2 || 15 *որզան*] *որպէս* MS || 16 *ըն*] *ըմ* M E E_2 N, *յերկուցն պակասելոց* T, *յերկուց պակասից* MS || 18 *ըն*] *ըմ* M E E_2 N, *որք ըն պակասելոց եւ նատարտացելոց* T, *ի պակասէ եւ յատարտելոյ որպէս* MS || 21 *որք* omnes exc MS || 22 *ի պակասէ* MS | *որպիսի* M E E_2 N || 24 *եզական—p. sq. Պետրոսք*] *որգոն Պետրոս, Պետրու, Պետրոսք* omnes *praeter* MS.

ARMENIUS DISCREPANS. 2 *Տիրի-ճան* *cfr* Θέ-ων, *խրախճան* *cfr* Τρύφ-ων | 5 *սիրուն* *cfr* Φιλήμων, *իմաստուն* *cfr* Νοήμων | *մարթուն potens*] deest in arte || 9 *Մանան* pro Μέμνων, *քաջ Մանան* pro Ἀγαμέμνων, *քաջ Մանուէլ* pro Ἀγαμεμνονίδης et Φιλιππίδης | *Նորայր* Νεάνδρος] pro Χειρίσοφος, *իմաստնապատում* reddit Σοφοκλῆς, *սիրամարգ* *cfr* Φιλόδημος || 22 *Մարդիթ* pro Περικλῆς.

Պետրոս, երկուորական Պետրու, յոգնական Պետրոսք: Եւ են ոմանք գծածք եզականք եւ ի վերայ բազմաց ասացեալք, հիզան տոհմ, պար, ամբոխ. եւ յոգնականք ի վերայ եզականաց եւ երկականաց. եզականաց, որպիսի Խոյարաւնք եւ Ցրաւնք. եւ երկակա<նա>ց, որզոն երկուք:

ρας, δυϊκὸς δὲ τὼ Ὁμήρω, πληθυντικὸς δὲ οἱ Ὅμηροι.—Εἰσὶ δέ τινες ἑνικοὶ χαρακτῆρες καὶ κατὰ πολλῶν λεγόμενοι, οἷον δῆμος χορός ὄχλος· καὶ πληθυντικοὶ κατὰ ἑνικῶν τε καὶ δυϊκῶν, ἑνικῶν μὲν ὡς Ἀθῆναι Θῆβαι, δυϊκῶν δὲ ὡς ἀμφότεροι.

Հոլովք են անուանց վեց. ուղղական, սեռական, տրական, առաքական, հայցական, հոչական: Եւ ասի ուղղականն անուանական եւ պարզ. եւ սեռականն՝ ստացական եւ հայրենի. եւ տրականն՝ պատուիրական. եւ առաքականն՝ ցուցական. եւ հայցականն՝ խնդրական եւ կամ ըստ հեղղենացուց լեզուին փաստական. եւ հոչականն՝ առասական:

Πτώσεις ὀνομάτων εἰσὶ πέντε· ὀρθή, γενική, δοτική, αἰτιατική, κλητική.

Λέγεται δὲ ἡ μὲν ὀρθὴ ὀνομαστικὴ καὶ εὐθεῖα, ἡ δὲ γενικὴ κτητική τε καὶ πατρική, ἡ δὲ δοτικὴ ἐπισταλτική, ἡ δὲ αἰτιατικὴ † κατ' αἰτιατικήν, ἡ δὲ κλητικὴ προσαγορευτική.

Ենթանկեալ ընդ անուամբ եւ այսք, որք եւ նորա տեսակք կոչին. իսկ, առասական, մակդիր, առ ինչ ունակ, իբր առ ինչունակ, հոմանուն, փաղանուն, քերանուն, երկանուն, մակա-

Ὑποπέπτωκε δὲ τῷ ὀνόματι ταῦτα, ἃ καὶ αὐτὰ εἴδη προσαγορεύεται· κύριον, προσηγορικόν, ἐπίθετον, πρός τι ἔχον, ὡς πρός τι ἔχον, ὁμώνυμον, συνώνυμον, † διώνυμον, ἐπώνυμον, ἐθνικόν,

VARIAE LECTIONES CODICUM. 7 եւ երկականաց. եզականաց om T || 8 *pro* եզականաց *habent* ասացեալք M, ասացեալ E E_2 N | որպիսի] om MS, որզան M E, որզոն E_2 N || 9 եւ Ցրաւնք] om M E | եւ երկակա<նա>ց—երկուք] om M E E_2 (*add marg*) || 10 որզոն] որպիսի MS V* || 23 Ենթանկեալ ընդ] ենթակաւ M E || 24 որք] որ T MS.

ARMENIUS DISCREPANS. 1 Պետրոս *pro* Ὅμηρος || 8–9 Խոյարաւնք Ցրաւնք *pro* Ἀθῆναι Θῆβαι || 18 եւ առաքականն՝ ցուցական] *deest in arte* || 20 խնդրական] κατ' αἰτιατικήν | եւ կամ ըստ հեղղենացուց լեզուին փաստական] *deest in arte.*

նուն, ազգական, հարցական, անորոշ, վերբերական որ եւ նմանական եւ ցուցական եւ դերհատուցական կոչի, բակծածական, մակբաշխ, պարունակ, քերդեալ, սեռական, յատուկ, դասական, թուական, բացարձակ:

‹1› *Իսկ է որ զինքեան զգոյութիւնն ցուցանէ. որպիսի Մարկոս:*

‹2› *Առասական է որ զհասարակաց էութիւնն ցուցանէ. որգոն մարդ, ձի:*

‹3› *Մակադրական է որ ի վերայ իսկիցն եւ կամ առասականացն եդեալ է, եւ յայտէ զով կամ պարսաւ ինչ. եւ ծածի եռակի՝ նոգւոյ եւ <ի> մարմնոյ եւ նարտաքնոցն. եւ նոգւոյ իբր թէ ողջախոհ, բղջախոհ. եւ <ի> մարմնոյ, իբր թէ արագ, հեղգ. եւ նարտաքնոցն, իբր թէ փարթամ, աղքատ:*

‹4› *Առինչունակ է իբրու թէ հայր, ուստր, սիրելի, աջող:*

‹5› *Իբրառինչունակ է իբր թէ գիշեր, աւր:*

ἐρωτηματικόν, ἀόριστον, ἀναφορικόν ὃ καὶ ὁμοιωματικὸν καὶ δεικτικὸν καὶ ἀνταποδοτικὸν καλεῖται, περιληπτικόν, ἐπιμεριζόμενον, περιεκτικόν, πεποιημένον, γενικόν, † ἰδικόν, τακτικόν, ἀριθμητικόν, ἀπολελυμένον, † μετουσιαστικόν.

‹1› Κύριον μὲν οὖν ἐστι τὸ τὴν ἰδίαν οὐσίαν σημαῖνον, οἷον Ὅμηρος Σωκράτης.

‹2› Προσηγορικὸν δέ ἐστι τὸ τὴν κοινὴν οὐσίαν σημαῖνον, οἷον ἄνθρωπος ἵππος.

‹3› Ἐπίθετον δέ ἐστι τὸ ἐπὶ κυρίων ἢ προσηγορικῶν † ὁμωνύμως τιθέμενον καὶ δηλοῦν ἔπαινον ἢ ψόγον. λαμβάνεται δὲ τριχῶς, ἀπὸ ψυχῆς, ἀπὸ σώματος, ἀπὸ τῶν ἐκτός· ἀπὸ μὲν ψυχῆς ὡς σώφρων ἀκόλαστος, ἀπὸ δὲ σώματος ὡς ταχύς βραδύς, ἀπὸ δὲ τῶν ἐκτὸς ὡς πλούσιος πένης.

‹4› Πρός τι ἔχον δέ ἐστιν ὡς πατὴρ υἱος φίλος δεξιός.

‹5› Ὡς πρός τι ἔχον δέ ἐστιν ὡς νὺξ ἡμέρα † θάνατος ζωή.

VARIAE LECTIONES CODICUM. 8 *բացարձակ*] *բացարձական* T || 10 *զոյութիւնն*] *զոյաւորութիւն* T, *զոյացութիւն* A^c S^c | 10 *ցուցանէ*] *յայտնէ* MS || 12—13 *որ զհասարակաց էութիւնն ցուցանէ* **deest** T || 14 *ձի* **om** MS || 17 *յայտնէ* E E_2 J, *յայտնի է* M || 19 *նոգւոյ* M E_2 J, *ոգւոյ* T || 20 *արտաքնոցն* T (*atque* 19), *նարտաքնոց* M E J | *եւ նոգւոյ*] *եւ ոգւոյն է* T MS, *նոգւոյ* M E E_2 J (*corr -ւոյն է*) || 21 *իբրու* E E_2 J || 22 *եւ* **om** MS | *մարմնոյն* T MS || 22, 24 *իբր*] *իբրու* M || 25 **ab** *եւ* **incipit** M E E_2 J ||

ARMENIUS DISCREPANS. 7 μετουσιαστικόν **deest in** arm || 11 *Մարկոս*] *pro* Ὅμηρος Σωκράτης || 16 ὁμωνύμως **om** arm || 28 θάνατος ζωή *deest* in arm.

<6> *Հոմանուն է, որ ի վերայ բազմաց հոմանունակի եդեալ է. ի վերայ իսկիցն, որպիսի Յովհաննէս Զաքարեան եւ Յովհաննէս Զեբեդեան. իսկ ի վերայ առասականացն, որպէս մուկն ծովային եւ մուկն երկրային:*

<7> *Փաղանուն է որ ի զանազան անուանս զնոյն ցուցանէ. որգոն խաղ, ղալապր, մարտացու, վաղակաւոր, սուսեր, նրան:*

<8> *Բերանուն է որ նիմեքէ պատահէ եդեալ է իբր թե վանեալ եւ մեծասուգ:*

<9> *Երկանուն է անուանք երկու ի վերայ միոյ իսկի դասեալք, որգոն Եղիազար որ եւ Աւարան. այլ սակայն ոչ անդրադարձի բանս, զի ոչ եթե որ Եղիազար նոյն եւ Աւարան կարէ կոչիլ:*

<10> *Մականուն է որ եւ երկանուն կոչի, որ հանդերձ այ-*

<6> Ὁμώνυμον δέ ἐστιν † ὄνομα τὸ κατὰ πολλῶν ὁμωνύμως τιθέμενον, † οἷον ἐπὶ μὲν κυρίων, ὡς Αἴας ὁ Τελαμώνιος καὶ Αἴας ὁ Ἰλέως, ἐπὶ δὲ προσηγορικῶν, ὡς μῦς θαλάσσιος καὶ μῦς γηγενής.

<7> Συνώνυμον δέ ἐστι τὸ ἐν διαφόροις ὀνόμασι τὸ αὐτὸ δηλοῦν, οἷον ἄορ ξίφος μάχαιρα σπάθη φάσγανον.

<8> Φερώνυμον δέ ἐστι τὸ ἀπό τινος συμβεβηκότος τεθέν, ὡς Τισαμενός καὶ Μεγαπένθης.

<9> Διώνυμον δέ ἐστιν ὀνόματα δύο καθ' ἑνὸς κυρίου τεταγμένα, οἷον Ἀλέξανδρος ὁ καὶ Πάρις, οὐκ ἀναστρέφοντος τοῦ λόγου· οὐ γάρ, εἴ τις Ἀλέξανδρος, οὗτος καὶ Πάρις.

<10> Ἐπώνυμον δέ ἐστιν ὃ καὶ διώνυμον καλεῖται, τὸ μεθ'

VARIAE LECTIONES CODICUM. 4 *որպիսի*] *որգոն* MS || 4, 5 *Յովհաննէս* M, *ի Յովհ.* E E_2 J || 6 *իսկ*] *եւ* MS || 7 *որպէս*] *որզան* M E, *որգոն* MS || 9 *Եւ փաղանուն* M E E_2 J || 10 *զանազան*] *զարմանազան* T || 11 *որգոն*] *որզան* M E E_2 J || 13 *նրէն* T MS | 14 *նիմեքէ*] *յիմեքէ* T MS || 15 *պատահէ*] *պատահմանէ* MS | *իբրու* M E E_2 J || 16 *եւ*] *կամ* MS || 18 *դասեալ* T MS J || 19 *Եղիազարոս* codd *praeter* MS | *որ om* E E_2 || 20 *Աւարրեան* M, *Աւարեան* E E_2 N, *cfr* I Mac. 2, 5 *vulg.* *Աւարեան pro* Αὐαράν || 21 *զի*] *քանզի* M E E_2 || 22 *որ*] *որ եւ*, *եւ correctum in ամենայն* M, *ամենայն որ եւ* E.

ARMENIUS DISCREPANS. 1 ὄνομα *om* arm || 3 οἷον *om* arm || 4 *hic et deinde exempla sua* || 11 *sex species gladii*] *pro quinque* artis || 16 *վանեալ cfr* Τισαμενός, *մեծասուգ cfr* Μεγαπένθης || 23 *կարէ կոչիլ*] *non legitur in* arte.

լով խսկիւ ի վերայ միոյ ասացեալ է, որգոն Բաներեգէս Յովհաննէս եւ ծայն գոչման Յովհաննէս:

ἑτέρου κυρίου καθ' ἑνὸς λεγόμενον, ὡς Ἐνοσίχθον ὁ Ποσειδῶν καὶ Φοῖβος ὁ Ἀπόλλων.

‹11› Ազգական է որ ազգի է յայտական, որպէս գողերծական, տուհ, վրացի:

‹11› Ἐθνικὸν δέ ἐστι τὸ ἔθνους δηλωτικόν, ὡς Φρύξ Γαλάτης.

‹12› Հարցական է որ *հարցանելով կոչի, ըստ հարցման ասացեալ, որգոն ո, որ, որքան, որչակ, (որչան):

‹12› Ἐρωτηματικὸν δέ ἐστιν, ὁ καὶ πευστικὸν καλεῖται, τὸ κατ' ἐρώτησιν λεγόμενον, οἷον τίς ποῖος πόσος πηλίκος.

‹13› Անորիշ է որ հարցականին հակառակ ասի, որգոն որ ոք, որպիսի ոք, որչափ, որքան:

‹13› Ἀόριστον δέ ἐστι τὸ τῷ ἐρωτηματικῷ ἐναντίως λεγόμενον, οἷον ὅστις ὁποῖος ὁπόσος ὁπηλίκος.

‹14› Վերբերական է որ եւ նմանական եւ ցուցական եւ դերհատուցական կոչի, նմանութիւն իմն ցուցանելով, որգոն այսանակ, այսպիսի, այսչափ, այսքան:

‹14› Ἀναφορικὸν δέ ἐστιν, ὁ καὶ ὁμοιωματικὸν καὶ δεικτικὸν καὶ ἀνταποδοτικὸν καλεῖται, τὸ ὁμοίωσιν σημαῖνον, οἷον τοιοῦτος τοσοῦτος τηλικοῦτος.

‹15› Բակծածական է որ եզական թուով բազում ինչ ցուցանէ, որգոն տոհմ, պար, ամբոխ, (հոյլ, գեհ):

‹15› Περιληπτικὸν δέ ἐστι τὸ τῷ ἑνικῷ ἀριθμῷ πλῆθος σημαῖνον, οἷον δῆμος χορός ὄχλος.

‹16› Մակբաշխ է որ ներկուց կամ յաւելեաց ի մին

‹16› Ἐπιμεριζόμενον δέ ἐστι τὸ ἐκ δύο ἢ καὶ πλειόνων ἐπὶ ἓν

VARIAE LECTIONES CODICUM. 2 Բաներեգէս=Marc. 7, 17 Βοανεργές || 5 ազգի է յայտական] զազգ յազգ յայտնէ M, զազգ յայտնէ E E_2 J || 7 տուհ *deest* MS || 10 որգոն *om* T MS | որ *om* MS] որք ceteri, *recte* N^c || 14 որչափ, որքան] որքան, որչակ T || 16 Վերաբերական T || 20 այսքանակ M, այսական J E_2 V^c || 21 այսչափ] այսչակ E_2 || 25 ամբոխ *om* T | գեհ *om* MS | չեղջ *add* M E E_2 N || 27 յերկուց T, ներկուցէ M E J | ի մին] իմն M E E_2 J.

ARMENIUS DISCREPANS. 2 *exempla substituta* || 6—7 *goderzanus, tuh, iberus*] *pro* Φρύξ Γαλάτης || 9 հարցանելով] πευστικόν.

ունիցի զվերաբերութիւնն, որգոն երկաքանչիւր, իւրաքանչիւր:

ἔχον τὴν ἀναφοράν, οἷον ἑκάτερος ἕκαστος.

‹17› *Պարունակ է որ երեւեցուցանէ ինչ յինքեան պարփակեալ, որգոն որթոց, կուսաստան, մարդաստան, ընկուզուտ, կթոց:*

‹17› Περιεκτικὸν δέ ἐστι τὸ ἐμφαῖνον ἐν ἑαυτῷ τι περιεχόμενον, οἷον δαφνὼν παρθενών.

‹18› *Քերդեալ է որ ըստ Ձնչմանն յատկութեան նմանակի ասացեալ է, որգոն խազմ, վրդով, յոյզ:*

‹18› Πεποιημένον δέ ἐστι τὸ παρὰ τὰς τῶν ἤχων ἰδιότητας μιμητικῶς εἰρημένον, οἷον φλοῖσβος ῥοῖζος † ὀρυγμαδός.

‹19› *Սեռական է որ կարէ ի բազում տեսակս կտորիլ, որգոն կենդանի, տունկ:*

‹19› Γενικὸν δέ ἐστι τὸ δυνάμενον εἰς πολλὰ εἴδη διαιρεθῆναι, οἷον ζῷον φυτόν.

‹20› *Ցատկական է որ ի սեռէն է զատուցեալ, որգոն եզն, ձի, որթ, ձիթենի:*

‹20› † Ἰδικὸν δέ ἐστι τὸ ἐκ τοῦ γένους διαιρεθέν, οἷον βοῦς ἵππος ἄμπελος ἐλαία.

‹21› *Դասական է որ զդասն յայտնէ, որգոն առաջին, երկիր, երիր:*

‹21› Τακτικὸν δέ ἐστι τὸ τάξιν δηλοῦν, οἷον πρῶτος δεύτερος τρίτος.

‹22› *Թուական է որ զթիւն նշանակէ, որգոն մու, երկու, երեք:*

‹22› Ἀριθμητικὸν δέ ἐστι τὸ ἀριθμὸν σημαῖνον, οἷον εἷς δύο τρεῖς.

‹23› *Բացարձակ է որ առանձինն իմանի, որգոն աստուած, բան:*

‹23› Ἀπολελυμένον δέ ἐστιν ὃ καθ' ἑαυτὸ νοεῖται, οἷον θεὸς λόγος.

VARIAE LECTIONES CODICUM. 1 *զվերաբերութիւնն* M E E$_2$ J || 2 *երկաքանչիւր*] *իւրաքանչիւր* M (*bis*) || 10 *Ձնչման* M E E$_2$ J || 13 *կարէ*] *կարի* T || 16 *Ցատկական է* ***usque*** *տրամադրութիւնք են երեք.* ***folium intercisum*** T || 18 *ձիթենի*] *իւղենի* MS || 19 *զդաս* M E E$_2$ J || 20 *երկիր*] *երկրորդ* codd *exc* T | *երիր*] *երրորդ* MS || 22 *զթիւ* M E E$_2$ J || 23 *մու*] *մի* T.

ARMENIUS DISCREPANS. 6—7 ***quinque exempla enumerantur*** || 9 *որ ըստ Ձնչմանն յատկութեան*] τὸ παρὰ τὰς τῶν ἤχων ἰδιότητας *id est* *Ձնչմանց յատկութեանց*.

‹24› † Μετουσιαστικὸν δέ ἐστι τὸ μετέχον οὐσίας τινός, οἷον πύρινος δρύϊνος ἐλάφινος.

Եւ անուան հաստ(ատ)ադրութիւնք են երկու, ներգործութիւն եւ կիր. եւ ներգործութիւն է իբր թե դատաւոր, ընտրաւղ. եւ կիր իբր թե դատեալ, դատեցեալ:

Τοῦ δὲ ὀνόματος διαθέσεις εἰσὶ δύο, ἐνέργεια καὶ πάθος, ἐνέργεια μὲν ὡς κριτὴς ὁ κρίνων, πάθος δὲ ὡς κριτὸς ὁ κρινόμενος.

ԺԴ. ՅԱՂԱԳՍ ԲԱՅԻ

§ 13. ΠΕΡΙ ΡΗΜΑΤΟΣ

Բայ է բառ անհոլով, ընդունական ժամանակաց, դիմաց, եւ թուոց, որ ներգործութիւն եւ կամ կիր յարկացոցէ:

Ῥῆμά ἐστι λέξις ἄπτωτος, ἐπιδεκτικὴ χρόνων τε καὶ προσώπων καὶ ἀριθμῶν, ἐνέργειαν ἢ πάθος παριστᾶσα.

Եւ յարեւանայ բային ութ. խոնարհմունք, տրամադրութիւնք, տեսակք, ձեւք, թիւք, դէմք, ժամանակք, լծորդք:

Παρέπεται δὲ τῷ ῥήματι ὀκτώ, ἐγκλίσεις, διαθέσεις, εἴδη, σχήματα, ἀριθμοί, πρόσωπα, χρόνοι, συζυγίαι.

Եւ խոնարհմունք են հինգ, սահմանական, աներեւոյթ, հրամայական, ըղձական, ստորադասական:

Ἐγκλίσεις μὲν οὖν εἰσι πέντε, ὁριστική, προστακτική, εὐκτική, ὑποτακτική, ἀπαρέμφατος.

Տրամադրութիւնք են երեք, ներգործութիւն, կիր, միջին. եւ ներգործութիւն է ‹որգոն› գանեմ, եւ կիր՝ ‹որգոն› գանիմ. իսկ միջին է որ երբեմն

Διαθέσεις εἰσὶ τρεῖς, ἐνέργεια, πάθος, μεσότης· ἐνέργεια μὲν οἷον τύπτω, πάθος δὲ οἷον τύπτομαι, μεσότης δὲ ἡ ποτὲ μὲν ἐνέργειαν ποτὲ δὲ πάθος παριστᾶσα,

VARIAE LECTIONES CODICUM. 11 *ընդունական*] *ընդունակ* MS || 14 *յարկացոցէ*] *յարկացուցէ* T || 15 *բային*] *բայի* T MS || 19 *խոնարհմունք*] *խոնարհութիւնք* M E E_2 (*corr marg -ունք*) || 21 *հրամանական* M, *հրամանեան* V^c || 27 *իսկ om* MS.

ARMENIUS DISCREPANS. § 1 μετουσιαστικόν... ἐλάφινος] *non habet* arm || 20 *աներեւոյթ*] *ultimo loco in* arte || 24 *միջին*] pro μεσότης *id est միջակութիւն:*

ներգործութիւն եւ երբեմն կիր յարկացոցէ, որգոն մեռանիմ, տանիմ, խորհիմ, սփածայ, մոռացայ։

οἷον πέπηγα διέφθορα ἐποιησάμην ἐγραψάμην.

Տեսակք երկու, նախագաղափար եւ ածանցական. եւ նախագաղափար, որգոն ոռոգեմ, եւ ածանցական ‹որգոն› ոռոգանեմ։

Εἴδη δὲ δύο, πρωτότυπον καὶ παράγωγον· πρωτότυπον μὲν οἷον ἄρδω, παράγωγον δὲ οἷον ἀρδεύω.

Ձեւք են երեք, պարզ, բարդ, յարաբարդ. պարզ, որգոն գիտեմ, բարդ, որգունակ ըստգիտեմ, եւ յարաբարդ, որգան վարդապետեմ, սահմանաբանեմ։

Σχήματα τρία, ἁπλοῦν, σύνθετον, παρασύνθετον· ἁπλοῦν μὲν οἷον φρονῶ, σύνθετον δὲ οἷον καταφρονῶ, παρασύνθετον δὲ οἷον ἀντιγονίζω φιλιππίζω.

Թիւք երեք, եզական, երկական, յոգնական. եւ եզական, որգոն գանեմ, երկական(ն) որպիսի գանոմ, եւ յոգնական(ն), որգան գանեմք։

Ἀριθμοὶ τρεῖς, ἑνικός, δυϊκός, πληθυντικός· ἑνικὸς μὲν οἷον τύπτω, δυϊκὸς δὲ οἷον τύπτετον, πληθυντικὸς δὲ οἷον τύπτομεν.

Դէմք երեք, նախ, նորմէ բանն, երկիր, առ որ բանն, երիր, յաղագս որոյ բանն։

Πρόσωπα τρία, πρῶτον, δεύτερον, τρίτον· πρῶτον μὲν ἀφ' οὗ ὁ λόγος, δεύτερον δὲ πρὸς ὃν ὁ λόγος, τρίτον δὲ περὶ οὗ ὁ λόγος.

Ամանակք երեք, ներկայ, անցեալ, ապառնի. եւ ի սոցանէ անցեալն ունի զանազանակս չորս, յարածգական, յարակայ,

Χρόνοι τρεῖς, ἐνεστώς, παρεληλυθώς, μέλλων. τούτων ὁ παρεληλυθὼς ἔχει διαφορὰς τέσσαρας, παρατατικόν, παρακείμενον,

VARIAE LECTIONES CODICUM. 3 տանիմ] տանչիմ T || 6 եւ *om* M E J || 7 նախագաղափար է M E E_2 J, -րն է MS || 8 ‹որգոն›] է M E E_2 J || 7, 9 առոգեմ, առոգանեմ T || 10 Ձւ ձեւք T || 12 որգոն M E E_2 J, որգան MS || 13 եւ *om* MS M J | որգան] որգոն M È E_2 J || 14 վարդապետեմ կամ հակաբանեմ T MS || 18 որգոն] որգան E E_2 J || 18 եզականն codd, *recte* J^c || 19 որպիսի] որգոն E E_2 J || 21 նորմէ MS, յորմէ ceteri.

ARMENIUS DISCREPANS. 2—3 *exempla non consentiunt* || 14 arm *exempla sua* || 21 πρῶτον, δεύτερον, τρίτον] *om* arm.

գերակատար, անորիշ, որոց բաղադանութիւնք են երեք, ներկային ընդ յարաձգին, յարակային ընդ գերակատարին, անորիշին ընդ ապառնոյն:

ὑπερσυντέλικον, ἀόριστον· ὧν συγγένειαι τρεῖς, ἐνεστῶτος πρὸς παρατατικόν, παρακειμένου πρὸς ὑπερσυντέλικον, ἀορίστου πρὸς μέλλοντα.

ԺԴ. ՑԱՂԱԳՍ ԼԾՈՐԴՈՒԹԵԱՆ

§ 14. ΠΕΡΙ ΣΥΖΥΓΙΑΣ

Լծորդութիւն է կարգաւոր խոնարհութիւն բայից. եւ են լծորդութիւնք շեշուոր բայից ութ, որոց

‹1› առաջինն արտաբերի բենիւ, մենիւ, պէիւ, փիւրիւ. որգոն ջամբ-եմ, ծամ-եմ, ըմպ-եմ, չափ-եմ.

‹2› եւ երկիրն՝ գիմիւ, կենիւ, քէիւ, խէիւ. որպիսի կարգ-եմ, փակ-եմ, կնք-եմ, աղխ-եմ:

‹3› եւ երիրն՝ դայիւ, տիւնիւ, թոյիւ. որգան աղ-եմ, աւարտ-եմ, յաղթ-եմ.

‹4› եւ քառորդն՝ զայիւ, սէիւ, ծայիւ, ցոյիւ. որգան կորզ-եմ, աս-եմ, փորձ-եմ, հայց-եմ.

‹5› եւ հինգերորդն՝ ժէիւ, շայիւ, չայիւ. որպիսի շարժ-եմ, մաշ-եմ, կոչ-եմ.

Συζυγία ἐστὶν ἀκόλουθος ῥημάτων κλίσις. Εἰσὶ δὲ συζυγίαι βαρυτόνων μὲν ῥημάτων ἕξ, ὧν

‹1› ἡ μὲν πρώτη ἐκφέρεται διὰ τοῦ β̄ ἢ † φ̄ ἢ π̄ ἢ π̄τ̄, οἷον λείβ-ω † γράφ-ω τέρπ-ω κόπτ-ω·

‹2› ἡ δὲ δευτέρα διὰ τοῦ γ̄ ἢ κ̄ ἢ χ̄ ἢ κ̄τ̄, οἷον λέγ-ω πλέκ-ω τρέχ-ω τίκτ-ω·

‹3› ἡ δὲ τρίτη διὰ τοῦ δ̄ ἢ θ̄ ἢ τ̄, οἷον ᾄδ-ω πλήθ-ω ἀνύτ-ω·

‹4› ἡ δὲ τετάρτη διὰ τοῦ ζ̄ ἢ τῶν δύο σ̄σ̄, οἷον φράζ-ω † νύσσ-ω ὀρύσσ-ω·

VARIAE LECTIONES CODICUM. 14—15 *որգոն—չափեմ*] *բենիւ, որգոն ջամբեմ, մենիւ՝ ծամեմ, պէիւ՝ ըմպեմ, փիւրիւ՝ չափեմ* T (E₂ *sic corr marg*) ‖ 16 *եւ om* T MS ‖ 16—17 *երկիրն—աղխեմ*] *գիմիւ՝ կարգեմ, կենիւ՝ փակեմ etc usque վեցերորդ* MS ‖ 21 *որգան*] *որպիսի* M E J ‖ 26 *եւ om* T ¦ *հինգերն* M, *հինգեր* MS, *հինգեր*″ E, *հինգերորդ* E₂ J.

ARMENIUS DISCREPANS. 10 *եւ են լծորդութիւնք շեշտուոր* — *usque*

‹6› *եւ վեցերորդն՝ լիւնիւ, ղատիւ, նուիւ. որպիսի ծալ-եմ, մաղ-եմ, ման-եմ.*

‹7› *եւ եւթներորդն՝ ծայիւ, ճէիւ, ջէիւ. որպիսի կարծ-եմ, կարճ-եմ, տանջ-եմ.*

*‹8› *եւ ութերորդն՝ երկուորեակ յատուկքն րէիւ, ռայիւ. որպիսի քեր-եմ, վառ-եմ.*

*‹9› *եւ իններորդն՝ հոյիւ. որգոն կահ-եմ.*

‹10› *եւ տասներորդն՝ մաքուր եչիւ. որպիսի դի-եմ, *գով-եմ, արշաւ-եմ, հովուեմ, հրամայ-եմ, համբաւ-եմ:*

Եւ պարոյկ բայից լծորդութիւնք են երեք, որոց

‹1› *առաջինն արտաքերի յառաջին եւ յերկրորդ դէմս այքիւ երկայնիւ. որպէս գա̅մ, գա̅ս, գա̅յ.*

‹2› *եւ երկրորդն՝ ոյիւ երկ-*

‹5› ἡ δὲ πέμπτη διὰ τῶν τεσσάρων ἀμεταβόλων, λ̄ μ̄ ν̄ ρ̄, οἷον πάλλ-ω νέμ-ω κρίν-ω σπείρ-ω.

‹6› ἡ δὲ ἕκτη διὰ καθαροῦ τοῦ ω̄, οἷον ἱππεύ-ω πλέ-ω † βασιλεύ-ω.

Τινὲς δὲ καὶ ἑβδόμην συζυγίαν εἰσάγουσιν διὰ τοῦ ξ̄ καὶ ψ̄, οἷον ἀλέξω ἕψω.

Περισπωμένων δὲ ῥημάτων συζυγίαι εἰσὶ τρεῖς, ὧν

‹1› ἡ μὲν πρώτη ἐκφέρεται ἐπὶ δευτέρου καὶ τρίτου προσώπου διὰ τῆς ει̅ διφθόγγου, οἷον νοῶ νοεῖς νοεῖ·

‹2› ἡ δὲ δευτέρα διὰ τῆς ᾱͅ

VARIAE LECTIONES CODICUM. *եւ* **om** T | *վեցերն* **M**, *վեցերր''* E,—*որդ* E_2 J; **item** *եւթներն*, *ութերն*, *իններն* || 2 *նուիւ* MS, *նոյիւ* E | *որպիսի*] *որգոն* MS || 5, 8, 11, 13 *եւ* **om** T MS 8 — 9 *երկուորակքն* E J N, *երկուորականքն* E_2 (*յատուկ* **corr** -*քն*) || 12 *կահեմ*] *պահեմ* T E_2 **corr in mg** *պ* || 14 *եջիւ* M E | *որպիսի*] *որգոն* J || 15 *գովեմ* **om** T || 24 *որպիսի* M E E_2 J || 26 *երկրորդն*] *յերկրորդումն* M E N E_2 | *ոյիւ*] *նոյիւ եւ* M, *ոիւ* N E_2, **legendum** *ու-իւ*.

ARMENIUS DISCREPANS. *համբաւեմ*] octo **classes verborum oxytonorum censet sed** decem **enumerat** *pro sex* **classibus** **artis** || 21 *Եւ պարոյկ բայից... յղում*] **tres classes circumflexorum** *profert* **secundum** **artem** || **26** προσγραφομένου τοῦ ῑ μὴ συνεκφωνουμένου] **non legitur** arm.

բարբառով. որգոն առնում, առնուս, առնու.

<3> *եւ երրորդն՝ եչիւ եւ այբիւ դարձեալ, որգոն գեամ, գեաս գեայ. եւ ըստ լեզուաց ո(յ)իւ, որգոն գոմ եւ յղոմ:*

διφθόγγου, προσγραφομένου τοῦ ῑ, μὴ συνεκφωνουμένου δέ, οἷον βοῶ βοᾷς βοᾷ·

<3> ἡ δὲ τρίτη διὰ τῆς οι διφθόγγου, οἷον χρυσῶ χρυσοῖς χρυσοῖ.

Τῶν δὲ εἰς μι ληγόντων ῥημάτων συζυγίαι εἰσὶ τέσσαρες, ὧν <1> ἡ μὲν πρώτη † ἐκφέρεται ἀπὸ τῆς πρώτης τῶν περισπωμένων, ὡς ἀπὸ τοῦ τιθῶ γέγονε τίθημι·

<2> ἡ δὲ δευτέρα ἀπὸ τῆς δευτέρας, ὡς ἀπὸ τοῦ ἱστῶ γέγονεν ἵστημι·

<3> ἡ δὲ τρίτη ἀπὸ τῆς τρίτης, ὡς ἀπὸ τοῦ διδῶ γέγονε δίδωμι·

<4> ἡ δὲ τετάρτη ἀπὸ τῆς ἕκτης τῶν βαρυτόνων, ὡς ἀπὸ τοῦ πηγνύω γέγονε πήγνυμι.

ԺԶ. ՑԱՂԱԳՍ ԸՆԴՈՒՆԵԼՈՒԹԵԱՆ

Ընդունելութիւն բառ ընդունական բայից եւ անուանց յատկութեան. եւ յարեւին նմա այնք, որք եւ բային թարց դիմաց եւ ներխոնարհութեանց:

§ 15. ΠΕΡΙ ΜΕΤΟΧΗΣ

Μετοχή ἐστι λέξις μετέχουσα τῆς τῶν ῥημάτων καὶ τῆς τῶν ὀνομάτων ἰδιότητος. Παρέπεται δὲ αὐτῇ ταὐτὰ ἃ καὶ τῷ ὀνόματι καὶ τῷ ῥήματι δίχα προσώπων τε καὶ ἐγκλίσεων.

VARIAE LECTIONES CODICUM. 4 *երրորդն*] *յեռումն* omnes *praeter* T E_2 (*corr* *երրորդն*) || 6 *ըստ լեզուաց ոյիւ եւ եչիւ* omnes *exc* T || 7 *յղոմ*] *յղեա* E E_2 N, *յղեայ* M, *յղեմ* MS || 26 *յատկութեանց* codd *exc* MS | *եւ յարեւին*] *եւ յարին* M E E_2 J || 27 *այնքն* M S] *այսք* ceteri.

ARMENIUS DISCREPANS. 5 *դարձեալ*] *pro* διφθόγγου || 8 Τῶν δὲ εἰς μι… πήγνυμι] *non habet* arm || 27 καὶ τῷ ὀνόματι] *deest* arm.

ԺԷ. ՅԱՂԱԳՍ ՅԱՐԴԻ

Յաւդ է մասն բանի հոլովական, նախադասեալ ‹եւ ստորադասեալ› ներխոնարհութեան անուանցն. եւ նախադասական է այս, որգոն ո. եւ ստորադասական է այս, որգան որ:

Եւ յարեւին նմա այսք. սերք, թիւք, հոլովք:

Եւ են սերք, որգոն արարաւղ, արարած, արարուած:

Թիւք երեք. եզական՝ այս, այդ, այն. երկուորական՝ այսու, այդու, այնով. եւ յոգնական՝ այսք, այդք, այնք:

Եւ հոլովք՝ այս, այսր, այսմ, այսու, զայս, ով, այսք:

§ 16. ΠΕΡΙ ΑΡΘΡΟΥ

Ἄρθρον ἐστὶ μέρος λόγου πτωτικόν, προτασσόμενον † καὶ ὑποτασσόμενον τῆς κλίσεως τῶν ὀνομάτων. καὶ ἔστι προτακτικὸν μὲν ὁ, ὑποτακτικὸν δὲ ὅς.

Παρέπεται δὲ αὐτῷ τρία· γένη, ἀριθμοί, πτώσεις.

Γένη μὲν οὖν εἰσι τρία· ὁ ποιητής, ἡ ποίησις, τὸ ποίημα.

Ἀριθμοὶ τρεῖς· † ἑνικός, δυϊκός, πληθυντικός· ἑνικὸς μὲν ὁ ἡ τό, δυϊκὸς δὲ τώ ‹τώ› τά, πληθυντικὸς δὲ οἱ αἱ τά.

Πτώσεις δὲ ὁ τοῦ τῷ τόν ὦ, † ἡ τῆς τῇ τήν ὦ.

ԺԸ. ՅԱՂԱԳՍ ԴԵՐԱՆՈՒՆՈՒԹԵԱՆ

Դերանունութիւն է բառ փոխանակ անուան առեալ, որոշեալ դիմաց յայտական:

§ 17 ΠΕΡΙ ΑΝΤΩΝΥΜΙΑΣ

Ἀντωνυμία ἐστὶ λέξις ἀντὶ ὀνόματος παραλαμβανομένη, προσώπων ὡρισμένων δηλωτική.

VARIAE LECTIONES CODICUM. 5 *անուանցն* MS] *անուանց* J[c], *անուան* J, *եւ անուանց* M T, *եւ անուան* E E_2 (*in mrg add -ց*) || 9 *յարեւին* MS, *յարին* T M E E_2 J || 14 *այս, այդ, այն*] *om* MS || 16 *այսու, այդու, այնով*] *այսիւ, այսու* MS | *այնով*] *այդով* M E E_2 J | *յոքնականք* T MS (E_2 *add marg -ք*) || 18 *Եւ* MS] *om* codd || 19 *զայսով* codd || 20 *դերանուան* MS || 24 *յայտական*] *յայտակ* MS, *յատկական* T.

ARMENIUS DISCREPANS. 4 *ներխոնարհութեան* ἐγκλίσεως] *pro* κλίσεως artis || 6 *այս, որգոն*] *et* 7 *այս, որգան*] *desunt in* arte || 9 *այսք*] *pro quo* τρία *in* arte || 11 *որգոն*] *pro* τρία || 14—15 ἑνικός, δυϊκός, πληθυντικός] *non habet* arm || 14—18 *pronomina demons*] *pro articulis* graeci || 16 *այսու, այդու, այնով formae fictae*] *pro* τώ, ‹τώ›, τά artis || 19 *formas feminini non habet* arm | *այսք*] *deest in* arte.

Եւ հետեւին դերանուանութեան վեց. դէմք, սեռք, թիւք, հոլովք, ձեւք, տեսակք:

Παρέπεται δὲ τῇ ἀντωνυμίᾳ ἕξ· πρόσωπα, γένη, ἀριθμοί, πτώσεις, σχήματα, εἴδη.

Եւ դէմք նախագաղափարացն ես, դու, նա. եւ ածանցացն իմ, քո, նորա:

Πρόσωπα πρωτοτύπων μὲν ἐγώ σύ ἵ, παραγώγων δὲ ἐμός σός ὅς.

Եւ սեռք նախագաղափարացն ձայնիւ ոչ ընտրին, այլ յատուկ ի վերայ ինքեանց ցուցի‹ա›ն ‹որգոն ես›, իսկ ածանցացն, որգոն իմն, քոյն, նորայն:

Γένη τῶν μὲν πρωτοτύπων διὰ μὲν τῆς φωνῆς οὐ διακρίνεται, διὰ δὲ τῆς ὑπ' αὐτῶν δείξεως, οἷον ἐγώ· τῶν δὲ παραγώγων, οἷον ὁ ἐμός ἡ ἐμή τὸ ἐμόν.

Թիւք նախագաղափարացն. եզական ես, դու, նա. երկուորական մոնք, դոնք, նոնք. յոգնական մեք, դուք, նոքա. եւ ածանցացն եզական իմ, քո, նորա. երկական իմէն, քովրա, նովրա. յոգնական իմք, քոյք, նորայք:

Ἀριθμοὶ πρωτοτύπων μὲν ἑνικὸς ἐγώ σύ ἵ, δυϊκὸς νῶϊ σφῶϊ, πληθυντικὸς ἡμεῖς ὑμεῖς σφεῖς· παραγώγων δὲ ἑνικὸς ἐμός σός ὅς, δυϊκὸς ἐμώ σώ ὥ, πληθυντικὸς ἐμοί σοί οἵ.

Հոլովք նախագաղափարացն. ուղղական ես, դու, նա.
սեռական իմ, քո, նորա.
տրական ինձ, քեզ, նմա.
**առաքական ինեւ, քեւ, նովաւ.*

Πτώσεις πρωτοτύπων μὲν
ὀρθῆς ἐγώ σύ ἵ,
γενικῆς ἐμοῦ σοῦ οὗ,
δοτικῆς ἐμοί σοί οἷ,

VARIAE LECTIONES CODICUM. 10 *ցուցի‹ա›ն*] *ցուցցին* M E E_2 J, *ցուցցի* MS, *ցուցանին* T, ***restituendum*** *ցուցիւն*=διὰ τῆς δείξεως (cf. φανεροῦνται δὲ διὰ τῆς ὑπ'αὐτῶν δείξεως Com. Byz. p. 581) || 11 *իմն*] *իմս* MS || 15 ***dualis*** *մեք*, *դուք*, *նոքա* MS | *նոնք*] *նոք* M || 16 *յոգնական մեք*, *դուք*, *նոքա*] *յոգնականք ոնք*, *նոնք*, *նոքանք* M E E_2, *ոնք նոքանք* N J || 18—19 *իմէն*, *քովրա*, *նովրա*] *իմեն*, *քորա*, *նորոն* M E E_2 N J || 22 *ուղղական*] *ուղղակի* T || 23 *իմոյ*, T MS | *քոյ* T M E_2 | *նորայ* T, *նորայոյ* MS (E_2 ***corr*** *-ոյ*) || 24 *ինձ—առաքական*] ***om*** M (***adscr. in marg alia manu***).

ARMENIUS DISCREPANS. 9 *յատուկ*] ***deest in*** arte || 11 *իմն*, *քոյն*, *նորայն*] ***pro meus, mea, meum*** artis || 21 *առաքական* ἐπισταλτική] ***deest in*** arte.

Հայցական զիս, զքեզ, զնա.
Կոչական դու.
եւ ածանցացն՝
իմ, քո, նոյր.
իմոյ, քոյ(ոյ), նոր(այ)ոյ.
իմում, քում, նում.
*իմով, քով, նով,
զիմ, զքո, զնոյր:

Ձեւք պարզ, որգոն իմ, քո, նորա. բարդ, անձին իմոյ, անձին քոյ, անձին նորայ:

Եւ տեսակք, զի ոմանք են նախագաղափարք, որպէս ես, դու, նա. եւ ոմանք ածանցականք, որպէս ամենայն ստացականքն, որք եւ երկդիմիքն կոչին. եւ ածանցին այսպէս. նեզականէն, որ մու զստացաւղն յայտնեն, որպէս ն իմոյ իմն. եւ ներկականաց երկու, որպիսի նովք նովր. եւ յոգնականք են որք բազումս, որպիսի մեք մեր:

αἰτιατικῆς ἐμέ σέ ἕ,
κλητικῆς σύ·
παραγώγων δὲ
ἐμός σός ὅς,
γενικῆς ἐμοῦ σοῦ οὗ,
δοτικῆς ἐμῷ σῷ ᾧ,

αἰτιατηκῆς ἐμόν σόν ὅν.

Σχήματα δύο, ἁπλοῦν, σύνθετον· ἁπλοῦν μὲν οἷον ἐμοῦ σοῦ οὗ, σύνθετον δὲ ἐμαυτοῦ σαυτοῦ αὐτοῦ.

Εἴδη δέ, ὅτι αἱ μὲν εἰσι πρωτότυποι, ὡς ἐγώ σύ ἵ, αἱ δὲ παράγωγοι, ὡς πᾶσαι αἱ κτητικαί, αἳ καὶ διπρόσωποι καλοῦνται. παράγονται δὲ οὕτως· ἀπὸ μὲν ἑνικῶν αἱ ἕνα κτήτορα δηλοῦσαι, ὡς ἀπὸ τοῦ ἐμοῦ ὁ ἐμός· ἀπὸ δὲ δυϊκῶν αἱ δύο, ὡς ἀπὸ τοῦ νῶϊ νωΐτερος· ἀπὸ δὲ πληθυντικῶν αἱ πολλούς, ὡς ἀπὸ τοῦ ἡμεῖς ἡμέτερος.

VARIAE LECTIONES CODICUM. 4 նոյր] նորա MS E E_2 J || 5 նորայոյ] նորա M E E_2 J N || 6 նում] նորայում MS || 7 քով] քոյով MS | նով] նովաւ T || 8 զքոյ M | զնոյր] զնոյ (*sic*) M, զնորա ceteri; A° *legit* քոյոյն, քոյումն, քոյովն, նորայոյն, նորայումն, նորայովն: *si non* քում, քով, *certe* նում, նով *ex falsa lectione* նո̄ւմ, նո̄վ *ortum esse videtur* || 9 իմ, քո, նորա] իմոյ, քոյոյ, նորայոյ MS, իմոյ, քոյ, նորա M E || 11 նորա codd *exc* T || 16 *post* որպէս *add* եւ M E E_2 J || 19—20 որ մու զստացաւղն յայտնեն] յորում ստացողին յայտնեն MS || 20 նիմոյ] յիմոյ MS, իմոյ E E_2 J || 21—22 ներկականաց—նովր] ներկական նովր, երկու T, ներկակացն նովր E E_2 (*in margine add* երկու), ներկակացն ով ոյ երկու, որպիսի մեք մեր M, ներկակացն նովք J, երկականաց ի մեք մեր MS: *propria lectio* որպիսի նովք նովր *apparet esse; fortasse legendum* որպէս ի նովք նովր ἀπὸ τοῦ νῶϊ νωΐτερος || 24 *forte* որպէս ի մեք մեր.

ARMENIUS DISCREPANS. 5—7 γενικῆς, δοτικῆς, αἰτιατικῆς] *deest* arm || 9 δύο, ἁπλοῦν, σύνθετον *om* arm.

Եւ դերանուանցս են որ անբաղաւղք են, եւ են որ բաղաւղք. անբաղաւղք, որգոն ես. եւ բաղաւղք, որզան իմս:

Τῶν δὲ ἀντωνυμιῶν αἱ μὲν εἰσιν ἀσύναρθροι, αἱ δὲ σύναρθροι· ἀσύναρθροι μὲν οἷον ἐγώ, σύναρθροι δὲ οἷον ὁ ἐμός.

ԺԸ. ՅԱՂԱԳՍ ՆԱԽԱԴՐՈՒԹԵԱՆ

§ 18. ΠΕΡΙ ΠΡΟΘΕΣΕΩΣ

*Նախադրութիւն է բառ նախադրեալ յամենայն մասունս բանի *ըն բարդութեան եւ բաղդասութեան:*

Πρόθεσίς ἐστι λέξις προτιθεμένη πάντων τῶν τοῦ λόγου μερῶν ἔν τε συνθέσει καὶ συντάξει.

Եւ են ամենայնն յիսուն. ներ, արտ, ատր, ապ, բաց, նը, ին|ըն, բար, բաղ, շար, շաղ, մուշտ, զով, ջոկ, պատ, նախ, կանուխ, վաղ, առ, արդ, վեր, ըստ, ընդ, ենթ, ստոր, խուն, ունջ, զկնի, յետ, տար, մատ, յար, քող, զաւ, թափ, պար, կար, փար, բակ, հիռ, թեռ, հակ, դեր, փոխ, մակ, քան, գեր, աւել, վասն, յաղագս:

Եւ ստորադասք են ի սոցանէ երեք. սակս, կից, որդ:

Εἰσὶ δὲ αἱ πᾶσαι προθέσεις ὀκτὼ καὶ δέκα, ὧν μονοσύλλαβοι μὲν ἕξ· ἐν εἰς ἐξ σύν πρόπρός, αἵτινες οὐκ ἀναστρέφονται· δισύλλαβοι δὲ δύο καὶ δέκα· ἀνά κατά διά μετά παρά ἀντί ἐπί περί ἀμφί ἀπό ὑπό ὑπέρ.

VARIAE LECTIONES CODICUM. 1 դերանուանցս] ի դերանուանցս codd *exc* T | անբաղաւղք] անբաղ յաւղք T || 2 բաղաւղք] բաղ յաւղք T || 3 անբաղաւղք որգոն ես] եւ են անբաղ յաւղք որգոն իմ T || 4 որզան] որպիսի T MS, *om* M || 9 ըն] ի MS, ըստ T *et* ceteri | բարդութեան; *verisimile corr* *բաղդութեան | եւ ի codd *praeter* T || 10 բաղդասութեան] ի բաղդասութեան J E || 12 բաց] բա MS | նը, ին | ըն] նը, ի, նըն T, ին, ըն MS V^c, նը նըն M E H^c N E_2 (*in mg add* ի) || 15 կանուխ] կան *et* ուխ MS H^c || 16 ըստ, ընդ, ենթ] ենթ, ընդ, եսթ MS (E_2 *corr* եսթ) | խուն] խոն MS M V^c || 19 ունջ *om* MS, ունչ M || 18 զաւ] դաւ MS || 19 կար, փար] կար, ափար M, կարա, փար ceteri | հիռ MS H^c V^c, հիռ, իռ ceteri || 23 ի նոցանէ T.

ARMENIUS DISCREPANS. praepositiones 50] *pro* 18 artis || 19 *postpositivae desunt in* arte.

Ի. ՑԱՂԱԳՍ ՄԱԿԲԱՅԻ

Մակբայ է մասն բանի անխաղաց, ստոր բայի ասացեալ կամ մակասացեալ բայի:

*Եւ մակբայիցս ոմանք պարզք են եւ ոմանք ջոկադիրք. եւ են պարզք վաղ, *նախ. եւ ջոկադիրք *վաղվաղ, նախավաղ:*

‹1› *Եւ են որք ամանակի են յայտնիչք. որգոն այժմ, յայնժամ, դարձեալ, ապա: Ընդ սոքաւք իբրեւ զտեսակս դասելի է զամանակի յարակայականն, որպիսի սերկ, վաղիւ, ցայս, ցայն, ցայսքան, ցայնքան, մինչեւ:*

‹2› *Եւ միջակութեանն, որգոն բարւոք, *յայտնապէս, բնաւ, ամենեւին, համաւրէն:*

‹3› *Եւ քերդութեանն, որպիսի մուրցացի, *ծղացի, աքացի, ողկուզաւրէն, տարմաքար:*

§ 19. ΠΕΡΙ ΕΠΙΡΡΗΜΑΤΟΣ

Ἐπίρρημά ἐστι μέρος λόγου ἄκλιτον, κατὰ ῥήματος λεγόμενον ἢ ἐπιλεγόμενον ῥήματι.

Τῶν δὲ ἐπιρρημάτων τὰ μὲν ἐστιν ἁπλᾶ, τὰ δὲ σύνθετα· ἁπλᾶ μὲν ὡς πάλαι, σύνθετα δὲ ὡς πρόπαλαι.

‹1› Τὰ δὲ χρόνου δηλωτικά, οἷον νῦν τότε αὖθις. τούτοις δὲ ὡς εἴδη ὑποτακτέον τὰ καιροῦ παραστατικά, οἷον σήμερον αὔριον τόφρα τέως πηνίκα.

‹2› Τὰ δὲ μεσότητος, οἷον καλῶς σοφῶς.

‹3› Τὰ δὲ ποιότητος, οἷον πύξ λάξ βοτρυδόν ‹Β 89› ἀγεληδόν ‹Π 160›.

VARIAE LECTIONES CODICUM. 6 *ջոկադիրք*] *ջոկադրեալք* T MS || 8 *ջոկադիրք*] *ջոկադիրքն* T, *ջոկադիրք են* M E E_2 J || 11 *որգոն* MS, **om** ceteri | *չեւ* **post** *այժմ* MS (E_2 ***in mg***) || 12 *եւ դարձեալ ապա ընդ սոքաւք* M E E_2 N || 13 *զտեսակ* M E E_2 N || 16—17 *յայս, յայն, յայսքան, յայնքան* T || 17 *ցայդքան* **post** *ցայնքան* M E E_2 J (**om** *ցայսքան*) || 18 *Եւ միջակութեանն* ***articulum determinativum*** *-ն* ***praebet*** MS T; ***item*** 22 *եւ քերդութեանն* MS || 19 *յայտնապէս* A°] *յատկապէս* codd || 23 *ծղացի*] *բազկացի* A°.

ARMENIUS DISCREPANS. 7 ὡς] ***om*** **arm** || 8—9 *նախ, վաղվաղ*] ***non leguntur in*** arte || || 19 *յայտնապէս*] ***pro*** σοφῶς, ***arm videtur legisse*** σαφῶς; ***cfr*** Comm. Byz. p. 582 | ***cetera exempla non habet*** **ars** || 22 *եւ քերդութեանն* (!) ποιήσεως] ***pro*** ποιότητος, *որակութեանն* || 23 *ծղացի*] ***deest*** **in arte.**

‹4› Եւ քանակութեան‹ն›, որգոն բազում անգամ, սակաւ անգամ:

‹4› Τὰ δὲ ποσότητος, οἷον πολλάκις ὀλιγάκις.

‹5› Եւ թուոյ յայտականն, երկիցս, երիցս, չորիցս:

‹5› Τὰ δὲ ἀριθμοῦ δηλωτικά, οἷον δίς τρίς τετράκις.

‹6› Եւ եւտեղականն, վերին, ստորին. որոց կալք երեք, կամ ներ տեղւոջ, կամ ի տեղի, կամ ըն տեղւոյր. որգոն ներ տան, ի տուն, անդուստ:

‹6› Τὰ δὲ τοπικά, οἷον ἄνω κάτω· ὧν σχέσεις εἰσὶ τρεῖς, ἢ ἐν τόπῳ, ἢ εἰς τόπον, ἢ ἐκ τόπου, οἷον οἴκοι οἴκαδε οἴκοθεν.

‹7› Եւ ըղձից նշանականք‹ն› են, իբրու թե իցիւ, աւշ, գոյշ-մարտան:

‹7› Τὰ δὲ εὐχῆς σημαντικά, οἷον εἴθε αἴθε ἄβαλε.

‹8› Եւ խրոխտականն, իշտ.

‹9› Եւ սպառնականն, տիր, տի:

‹10› Եւ հեշտականն, վաշ, յայ:

‹11› Եւ շնորհակալուն, դէն, արքէն, դրուատ:

‹12› Եւ ողոքականն, փոխան, փարելի:

‹13› Եւ ապաշնորհենին, դժմիտ, ճառադէմ, ապադէմ, ապաժաման:

VARIAE LECTIONES CODICUM. 4 թուոց M E E_2 J | յայտականն MS, յատկական T J յայտական ceteri || 5 չորիցս MS V^c] քառորդ ceteri || 6 եւ *om* MS | տեղական T | վերի, ստորի M E J || 9 ի տեղի MS, ի տեղւոջ T, ի տեղոջ ceteri | ըն տեղոյր MS M, E *etc* || 10 ներ տան] ներ ի տան J | անդուստ T, ընդուստ MS V^c, ընդ տում M E, ըն տում E_2 N J || 11 նշանակք MS M (*corr* նշանակականք) || 13 աւշգուշ MS, աւշ, գուշ M *etc praeter* T (գոյշ) || 19 շնորհակալոյն M E, շնորհակալւոյն T | դէն] զէն MS M (E_2 *in mg corr* զէն || 25 ապադէմ *om* J.

ARMENIUS DISCREPANS. 5 οἷον *hic et porro deest in arm* || 14—25 *sex classes:* 8, 9, 10, 11, 12, 13 *desunt in* arte.

<14> Եւ աղաղականն, ո՛հ, ախ, ուխ, իշ, վահ:

<15> Եւ եղկականն, վայ, աւաղ, աղէտ, եղուկ:

<16> Եւ հրաշականն, իհ:

<17> Եւ քաքասականն, քէք սաէ, չէք սաէ:

<18> Եւ հեգնականն, ուահ, յէհ:

<19> Եւ ուրացութեանն կամ ապերեւութեանն, չէ, ոչ, ոչ իւիք, ոչ եզով իւիք:

<20> Եւ բաղատորադրութեանն, այո, հայո:

<21> Եւ ապաստութեանն, մի, մի իւիք, մի եզով իւիք:

<22> Եւ զգուշականն, զգոյշ, զուգէ:

<23> Եւ մատարկայ<ին> կամ ճշգրտութեանն, որպէս, զի-պէս, որպիսի, զիարդ, ըստ որոյ, որգոն:

<8> Τὰ δὲ σχετλιαστικά, οἷον παπαῖ ἰού φεῦ.

<9> Τὰ δὲ ἀρνήσεως ἢ ἀποφάσεως, οἷον οὔ οὐχί οὐδῆτα οὐδαμῶς.

<10> Τὰ δὲ συγκαταθέσεως, οἷον ναί ναίχι.

<11> Τὰ δὲ ἀπαγορεύσεως, οἷον μή μηδῆτα μηδαμῶς.

<12> Τὰ δὲ παραβολῆς ἢ ὁμοιώσεως, οἷον ὡς ὥσπερ ἠΰτε καθάπερ.

<13> Τὰ δὲ θαυμαστικά, οἷον βαβαῖ.

VARIAE LECTIONES CODICUM. 1–2 ուհ, ախ, ուխ, վախ, խայ (l. վայ) MS (*cfr* ուխ, ուհ, վախ, վայ H^c^), ուխ, ո՛հ, իշ, վահ M E (E_2 J *antecedit* ախ) || 5 իհ] ի՛հ, ո T E_2 J || 5–6 եւ հրաշական քաքասական է MS M (ի՛հ *post* հրաշական *add alia manu*) H^c^ || 6 քէք] յէք T || <17> *deest omnino* A^c^ || 8 հեգնական T | ուահ] ուհ E E_2 J, վահ, ուահ M S || 10 կամ] եւ M || 12 ոչ եզով MS H^c^] ոչ միով ceteri || 13 բա-ղադրութեանն MS || 14–15 այո, հայո: Եւ ապաստութեանն] *om* M || 19 մատար-կաց MS, մատուակաց (*in margine* մարտակցաց) T, մատուակաց M, մարտակաց E E_2 N J, մարտկացն H^c^; *rectius* մատարկային=παρα-βολή (*cf* մատհրամանույն παρα-κέλευσις); A^c^ *explicat* մերձակա, V^c^ *legit falso* մարտարկացն *interpretaturque* այն որ մարտ վէճ արկանէ ի բան || 20 ճշգրտութեանց MS || 21 որպիսի *om* MS || 22 որգոն] *falso* որքան MS, *add* հիպէս J.

ARMENIUS DISCREPANS. *classes* <14> *atque* <15> *respondent cl.* <8> artis; *classes* <16> *et* <17>=<13> artis || *cl.* <18> *non habet* ars; *cl.* <19> *respondet* <9> artis || 11 ապերեւութեան *falsa interpretatio vocis* ἀποφάσεως *conceptae sicut* αποφάνσεως *ab* ἀποφαίνειν || *cl.* <22> *deest in* arte || <13> artis *resp.* <16> *et* <17> arm.

<24> Եւ դիպուածոյն, թերեւս, ինձ թուի, ի դէպ:

<25> Եւ դասականն, յետ այսորիկ, զկնի սորա, ըստ որմէ, զատ, առանձինն, մի ըստ միոջէ:

<26> Եւ ժողովոյն, միանգամայն, խումբ, համուռ, հոյլ:

<27> Եւ մատհրամանոյն, ադէ, թող, ած, եկ, բեր:

<28> Եւ բաղդատականն, առաւել, նուազ:

<29> Եւ հարցականն, ուստ, երբ, իբր, զիբար, հիզան:

<30> Եւ սաստկութեանն, յորդ, յոյժ, կարի, շատ, սաստիկ, յաւէտ, մանաւանդ:

<31> Եւ ապերդմնականն, տա, քաւ:

<32> Եւ խուներդմնականն, հա:

<33> Եւ հաստատութեանն, յայտ:

<14> Τὰ δὲ εἰκασμοῦ, οἷον ἴσως τάχα τυχόν.

<15> Τὰ δὲ τάξεως, οἷον ἑξῆς ἐφεξῆς χωρίς.

<16> Τὰ δὲ ἀθροίσεως, οἷον ἄρδην ἅμα ἤλιθα.

<17> Τὰ δὲ παρακελεύσεως, οἷον εἶα ἄγε φέρε.

<18> Τὰ δὲ συγκρίσεως, οἷον μᾶλλον ἧττον.

<19> Τὰ δὲ ἐρωτήσεως, οἷον πόθεν πηνίκα πῶς.

<20> Τὰ δὲ ἐπιτάσεως, οἷον λίαν σφόδρα πάνυ ἄγαν μάλιστα.

<21> † Τὰ δὲ συλλήψεως, οἷον ἅμα ὁμοῦ ἄμυδις.

<22> Τὰ δὲ ἀπωμοτικά, οἷον μά.

<23> Τὰ δὲ κατωμοτικά, οἷον νή.

<24> Τὰ δὲ βεβαιώσεως, οἷον δηλαδή.

VARIAE LECTIONES CODICUM. 4 *սորա*] *այսորիկ* **E J** (**E$_2$** *corr* *սորա*) 5 *առանձինն*] *առանց* **MS** || 7 *ժողովոց* **T** | *միանգամայնք* **M E E$_2$ J** || 8 *համուռն* **M E E$_2$ J** || 10 *մատհրամանոյն* **T MS J** (*in marg corr* *մաթ*), *մութհրամայնոյն* **M**, *մ. թհրամանոյն* **E V°** || 14 *ուստ*] *ուստի* **MS** || 12 *բաղդատական* (*sine -ն*) **T**, *itemque* *հարցական*, *սաստկութեան*, *ապերդմնական*, *հաստատութեան*, *միլութեան* || 15 *զիբար*] *զիարդ* **H^c** | *զիբար*, *հիզան* *om* **MS** || 17 *կարիշատ* **E E$_2$ J** || 23 *տա*] *տար* **T J**.

ARMENIUS DISCREPANS. <14>—<35> οἷον *ibique om* **arm** | *exempla ampliora enumerat* **arm** *quam exhibet* **ars** || <21> Τὰ δὲ συλλήψεως—ἄμυδις] *non legitur in* **arm**.

‹34› Եւ ղրականն, ամուսնանալի, *քետագամելի, տամկացելի:

‹35› Եւ մոլութեանն, է՜ հ, ը՜հ, հը՜, ըհը՜:

‹25› Τὰ δὲ θετικά, οἷον γαμητέον πλευστέον.

‹26› Τὰ δὲ θειασμοῦ, οἷον εὐοῖ εὐάν.

ԻԱ. ՑԱՂԱԳՍ ՇԱՂԿԱՊԻ

Շաղկապ է բառ, որ շաղկապէ զտրամախոհութիւնն ոճով եւ զմեկնութեանն փեռեկումն յայտնէ:

Եւ շաղկապացն ոմանք ջոկամանք են եւ ոմանք անջատականք եւ ոմանք քաղմատք, տարքաղմատք, փաստքանականք, տարակուսականք, քաղքանականք եւ թարմատարք:

‹1› Եւ ջոկամանք են որ զմեկնութիւնն յանհունս արտաքերեալ ջոկամանեն. եւ են այսոքիկ՝ եւ, զի, այղ, թեպէտ, աւն, քեաց, իկ:

‹2› Եւ անջատականք են որ եզ անգամ զձայն մակ-

§ 20. ΠΕΡΙ ΣΥΝΔΕΣΜΟΥ

Σύνδεσμός ἐστι λέξις συνδέουσα διάνοιαν μετὰ τάξεως καὶ τὸ τῆς ἑρμηνείας κεχηνὸς δηλοῦσα.

Τῶν δὲ συνδέσμων οἱ μέν εἰσι συμπλεκτικοί, οἱ δὲ διαζευκτικοί, οἱ δὲ συναπτικοί, οἱ δὲ παρασυναπτικοί, οἱ δὲ αἰτιολογικοί, οἱ δὲ † ἀπορρηματικοί, οἱ δὲ συλλογιστικοί, οἱ δὲ παραπληρωματικοί.

‹1› Συμπλεκτικοὶ μὲν οὖν εἰσιν ὅσοι τὴν ἑρμηνείαν ἐπ᾽ ἄπειρον ἐκφερομένην συνδέουσιν. εἰσὶ δὲ οἵδε· μὲν δέ τέ καί ἀλλά ἠμέν ἠδέ ἰδέ ἀτάρ αὐτάρ ἤτοι κέν ἄν.

‹2› Διαζευκτικοὶ δέ εἰσι ὅσοι τὴν μὲν φράσιν ἐπισυνδέουσιν,

VARIAE LECTIONES CODICUM. 1 *ղրականն*] *ղրութեանն* MS | *ամուսնալի* MS ‖ 2 *քետագամելի*] *post* *տամկացելի* MS, *քետա, գամելի* T, *քետաքելելի* H° ‖ 4 *էհ, ըհը, ըեհ, ըհ* MS, *էհ, ըհ, էը, էհ, ըհը* M E E_2 J ‖ 7 *Շաղկապն* M ‖ 10 *փեռեկումն* MS, *sine -ն* ceteri ‖ 14 *եւ ante փաստքանականք* T ‖ 16 *եւ* MS] *om* ceteri ‖ 19—20 *արտաքերեն ջոկամանեալ* M E E_2 N ‖ 21 *այղ, թեպէտ*] *om* MS ‖ 22 *քեցիկ* MS V°, *քեց իկ* J ‖ 24 *են om* M ‖ 25 *զայսն* MS M] *զայլսն* ceteri; *այս dubitari nequit quin radix verbi ասել censeatur et reddat* φράσις.

ARMENIUS DISCREPANS. ‹2› *քետագամելի vox corrupta*] *deest in* arte ‖ 8 arm *legit* τὴν διάνοιαν ‖ 25 *եզ անգամ*] *non habet* ars.

շաղկապեն, բայց սակայն յիրէ յիր խտրոցեն. եւ են այսք՝ կամ, եւ կամ, եւ կամ թե:

ἀπὸ δὲ πράγματος εἰς πρᾶγμα διιστᾶσιν. εἰσὶ δὲ οἵδε· ἤ ἤτοι ἠέ.

‹3› *Եւ բաղմատք են ոյք գոյութիւն ոչ յայտնեն, այլ ոճ իմն նշանակեն. եւ են այսոքիկ՝ թե, գիթե, թեպէտ, գիթեպէտ:*

‹3› Συναπτικοὶ δέ εἰσιν ὅσοι ὕπαρξιν μὲν οὐ δηλοῦσι, σημαίνουσι δὲ ἀκολουθίαν. εἰσὶ δὲ οἵδε· εἰ εἴπερ εἰδή εἰδήπερ.

‹4› *Եւ տարբաղմատք են որք ընդ գոյութեան եւ ոճ յայտնեն. ‹եւ են այսք›՝ քան, քանզի, ‹վասն›, վասնզի:*

‹4› Παρασυναπτικοὶ δέ εἰσιν ὅσοι μεθ' ὑπάρξεως καὶ τάξιν δηλοῦσιν. εἰσὶ δὲ οἵδε· ἐπεὶ ἐπείπερ ἐπειδή ἐπειδήπερ.

‹5› *Եւ փաստքանականք են ոյք ի քացատրութեան սակս բաղայց յարատոցին. եւ են այսք՝ զի, որպէս, եթե, արդ եթե, վասն, յաղագս, վասն որոյ, վասնզի, վասն ոյր, ըստ որոյ, ըստ որքան, որքան, որքանի անգամ:*

‹5› Αἰτιολογικοὶ δέ εἰσιν ὅσοι ἐπ' ἀποδόσει αἰτίας † ἕνεχεν παραλαμβάνονται· εἰσὶ δὲ οἵδε· ἵνα ὄφρα ὅπως ἕνεκα οὕνεκα διό διότι καθ' ὃ καθ' ὅτι καθ' ὅσον.

‹6› *Եւ տարակուսականք են որք տարակուսեալք յերկբայս սովորեցաք բաղկապել. եւ են այսոքիկ՝ արդեւք, ապա, ապաքէն, ապա ուրեմն, իսկ ընդէր, էրում, զմէ:*

‹6› † Ἀπορρηματικοὶ δέ εἰσιν † ὅσοι ἐπαποροῦντες εἰώθασι συνδεῖν. εἰσὶ δὲ οἵδε· ἆρα κᾆτα μῶν.

VARIAE LECTIONES CODICUM. 1 *սակայն* **om** MS ‖ 2 *յիրէ*] *իրէ* MS | *խտրոցին* codd, *խտրոցէին* E, **legendum** *խտրոցեն* ‖ 3 *այսք*] *այսոքիկ* T ‖ 5 *Եւ* **om** M E E_2 ‖ 11 *որք*] *որ* MS J | *ընդ գոյութեան*] *գոյութիւն* J ‖ 15 *ոյք*] *որք* T ‖ 16 *բաղայց*] *բաղայս* V[c] | *յարատոցեն* E | *բաղայյարատոցին* MS ‖ 20 *ըստ որոց* M ‖ 21 *որքան* **om** M E E_2 J | *որքանի անգամ*] *մի անգամ* MS ‖ 22 *տարակուսականք*] *տարակուսանք* T E_2 ‖ 23 *որք*] *ոյք* T, *որ* M E E_2 J | *տարակոյսեալ* T ‖ 24 *սովորեցաք*] **pro** *սովորեցան*? | *բաղկապել* MS, *շաղկապել* **ceteri** (J *corr* *բաղկապել*) ‖ 25 *արդեւք* T ‖ 27 *էրում*] *էր, ում* E J.

‹7› Եւ բաղքանականք են որք առ մակքերսն եւ շաղառակս բացատրութեանն քաջ տրամակային. եւ են այսք՝ արդեաւք, ուրեմն, այլ, այլ սակայն, այսուհետեւ, վասն նորոյ, յաղագս որոյ:

‹7› Συλλογιστικοὶ δέ εἰσιν ὅσοι πρὸς τὰς ἐπιφοράς τε καὶ συλλήψεις τῶν ἀποδείξεων εὖ διάκεινται. εἰσὶ δὲ οἵδε· ἄρα ἀλλά ἀλλαμήν τοίνυν τοιγάρτοι τοιγαροῦν.

‹8› Եւ թարմատարք են որք ի չափոյ սակս եւ կամ զարդու յարառոցեալք լինին. եւ են այսք՝ իգն, մակ, իքր:

‹8› Παραπληρωματικοὶ δέ εἰσιν ὅσοι μέτρου ἢ κόσμου ἕνεκεν παραλαμβάνονται. εἰσὶ δὲ οἵδε· δή ῥά νύ ποῦ τοί θήν ἄρ δῆτα πέρ πώ μήν ἄν αὖ νῦν οὖν κέν γέ.

‹9› Եւ են ոմանք որք առաղրեն եւ ընդդիմակս. որպիսի սակայն, համայն.

Τινὲς δὲ προστιθέασι καὶ ἐναντιωματικούς, οἷον ἔμπης ὅμως.

‹10› Եւ վարանականք են որք ակամայ ընտրելի առնեն զերկրորդն. որգոն գեթ, գոնէ, փարթար:

VARIAE LECTIONES CODICUM. 1 բաղքանակք T, բաղմանականք M || 2 մակքերս T | շաղառակս] շաղկապս առակս T, եւ առ շաղկապսն J E_2 || 3 բացատրութեանն E J, **sine** -ն ceteri || 5 արդեաւք MS M, արդեւք ceteri || 6 վասն որոյ **ultimo loco** MS || 9 որք] որք MS, որ J | ի չափոյ] ի չափու T | ի սակս չափոյ M E E_2 || 10 յարառոցեալ T MS || 11 այսք] այսորիկ M E J || 14 որք] որ MS, որք M E E_2 J || 15 որպիսի] այսպիսի T, **om** MS.

ARMENIUS DISCREPANS. 3 բացատրութեանն] **pro** τῶν ἀποδείξεων || ‹10› Եւ վարանականք... փարթար] **non habet** ars.

SUPPLEMENTA ARTIS

I

§ *ԻԲ. ՑԱՂԱԳՍ ԱՌՈԳԱՆՈՒԹԵԱՆՑ*

*Առոգանութիւնք են տասն. շեշտ, բութ, պարոյկ, երկար, սուղ, թաւ, սոսկ, ապաթարց, *ենթամայն, ստորատ ,:*

Առոգանութիւնք սեռականք են չորք. ոլորակ, ամանակ, հագագ, կիրք:

*Եւ ի սոցանէ ոլորակք են երեք. շեշտ, բութ, պարոյկ. ամանակք երկու. երկար, սուղ. հագագք երկու. թաւ, սոսկ. կիրք երեք. ապաթարց, *ենթամայն, ստորատ՛:*

Շեշտոլոր անուն է, որ նան-

ΠΕΡΙ ΠΡΟΣΩΙΔΙΩΝ

Προσῳδίαι εἰσὶ δέκα· ὀξεῖα΄, βαρεῖα`, περισπωμένη῀, μακρά¯, βραχεῖα˘, δασεῖα˫, ψιλή˧, ἀπόστροφος’, ὑφὲν‿, ὑποδιαστολή ,.

Διαιροῦνται δὲ αἱ προσῳδίαι εἰς τέσσαρα· εἰς τόνους, εἰς χρόνους, εἰς πνεύματα, εἰς πάθη.

Τόνοι μὲν οὖν εἰσι τρεῖς· ὀξύς΄, βαρύς`, περισπώμενος῀. χρόνοι δύο· μακρὸς¯ καὶ βραχύς˘. πνεύματα δύο· δασὺ˫ καὶ ψιλόν˧. πάθη τρία· ἀπόστροφος’, ὑφὲν‿, ὑποδιαστολή ,.

Ἡ ὀξεῖα τόπους ἔχει τρεῖς· ὀξύτονον, παροξύτονον, ὃ καὶ βαρύτονον ‹λέγεται, καὶ προπαροξύτονον, ὃ καὶ βαρύτονον› παρατέλευτον λέγεται. ὀξύτονον ὀνο-

VARIAE LECTIONES CODICUM. 2 *առոգանութեան* E E$_2$ J^c || 7 *ենթամայն* M, *ենթամնայ* ceteri, ***nihil nisi signum*** ‿ MS || 9 *չորք*] գ̄ MS J, *երեք* M E || 10 *կիրք* *om* MS M E N || 12—16 ***nomina prosodiae non litteris sed signis*** ´ ` ˆ ***etc tantum exprimit*** MS || 14 *հագագք* MS] *հագագ* ceteri || 16 *ենթամնա* M, *ենթամնայ* E, *ենթամնայ* T, *ենթամնա* E$_2$ N J, *supra* M ***legit*** *ենթամայն*, ***idemque*** *D^c*, ***quod rectius censendum est, quia compositum*** *ենթամնայ* ***nullam vim habet, interim vocabulum armeniacum idem valere videtur ac*** ὑφέν (***licet et*** **ենթամոյն*) || 21 *յանգին* T MS.

ARMENIUS DISCREPANS. 8 *Առոգանութիւնք սեռականք*] *pro* διαιροῦνται δὲ αἱ προσῳδίαι || 11 *ի սոցանէ*] ***non legitur in*** arte || 17—20 ἡ ὀξεῖα τόπους—λέγεται] ***deest***; ***cfr*** *շեշտոլորն երեք տեղ ունի* ***in altero*** Fragmento *collocato* ***infra***.

գին ունի զոլորակն, որպիսի Սահ՛ակ: Ցարաշեշտոլոր անուն է, որ նախ եզով ‹վանգիւ› նանգէն ունի զոլորակն, որպիսի Պե՛տրոս: Նախայարաշեշտոլոր անուն է, որ նախ երկուք ‹վանգիւք› յանգէն ունի զոլորակն, որպիսի Դի՛կղիկոն:

Պարոյկ անուն է, որ յանգին ունի զպարոյկն, որպիսի Նրակղէս̑: Ցարապարոյկ անուն է, որ նախ եզով ‹վանգիւ› նանգէն ունի զպարոյկն, որպիսի՝ Պա̑ւղոս:

ՑԱՐՈՂԱՆՈՒԹԻՒՆՄՆ

ՊԱՏԱՌԻԿՍ ԶՈՐ ԳՏԻ

Շեշտոլորն երեք տեղ ունի, որ յանգին, աստուած, մար-

μα καλεῖται τὸ ἐπὶ τοῦ τέλους ἔχον τὴν ὀξεῖαν, οἷον καλός σοφός δυνατός. παροξύτονον ὄνομα καλεῖται τὸ πρὸ μιᾶς συλλαβῆς τοῦ τέλους ἔχον τὴν ὀξεῖαν, οἷον Ἰωάννης Πέτρος. προπαροξύτονον ὄνομα καλεῖται τὸ πρὸ δύο συλλαβῶν τοῦ τέλους ἔχον τὴν ὀξεῖαν, οἷον Γρηγόριος Θεόδωρος.

Ἡ περισπωμένη τόπους ἔχει δύο, περισπώμενον καὶ προπερισπώμενον. περισπώμενον ὄνομα καλεῖται τὸ ἐπὶ τοῦ τέλους ἔχον τὴν περισπωμένην, οἷον Θωμᾶς Λουκᾶς. προπερισπώμενον ὄνομα καλεῖται τὸ πρὸ μιᾶς συλλαβῆς τοῦ τέλους ἔχον τὴν περισπωμένην, οἷον κῆπος δῆμος.

VARIAE LECTIONES CODICUM. 4 *նանգէն*] *յանգէն* M E E_2 J ‖ 7 *երկուււք* M | *յանգէն*] *յանգին* MS ‖ 8 *դիկղիկոս* M *դի՛կղիկոն կամ Սիմէոն* Is ‖ 18 *նանգէն*] *յանկէն* M E E_2 J, *յանգին* MS ‖ 19 *որպէս* MS ‖ 20 FRAGMENTUM *cui inscriptum* ՑԱՐՈՂԱՆՈՒԹԻՒՆՄՆ *cum nota պատառիկս զոր գտի excerptum ex codd* Is fol 18 et V fol 63.

ARMENIUS DISCREPANS. 2 *Սահ՛ակ*] καλός, σοφός, δυνατός; *in altero* fragm. *աստուած, մարգարէ, առաքեալ*; *cfr* θεός, σοφός, ὀξύς, καλός *in scholiis Dionys.* Gram. Gr. p 565 ‖ 3 *եզով*] πρὸ μιᾶς συλλαβῆς, ‹*վանգիւ*› *om* codd, *item* 7 *et* 17, *vide* Fragm. ‖ 5 *Պե՛տրոս*] Ἰωάννης, Πέτρος; *cfr Պետրոս, Մարկոս, Յովհաննէս, Յուդայ in* Fragm. ‖ 8 *դի՛կղիկոն*] Γρηγόριος, Θεόδωρος; *cfr. դիկղիկոն, անթրոպէ, Թէոդորոս in* Fragm. ‖ 11—12 Η περισπωμένη—περισπώμενον] *deest*; *cfr Պարոյկն երկու տեղ ունի in* Fragm. ‖ 16 *Նրակղէս*] Θωμᾶς, Λουκᾶς; *cfr Թովմաս, Ջոհիմէ in* Fragm; Ἑρμῆς, Ἡρακλῆς *apud Choeroboscum* Gram. Gr. p 127 ‖ 19 *Պաւղոս*] κῆπος δῆμος; *quae leguntur in* Fragm. *դէմաս, կեփաս.*

զարէ՛ առաքեալ եւ այսպիսիք: Ցարաշեշտ, որ միով վանգիւ նախ քան զվերջինն, Պետրոս, Մարկոս, Յովհաննէս, Ցուղայ: Նախյարաշեշտ, որ երկու վանգիւ նախ, դիկղիկոն, անթրաւպէ, Թէոդորոս. իսկ նախ քան զերիս վանգս ոչ լինի ոլորակ, զի մի լիցի Գէորգիոս.

Պարոյկն երկու տեղ ունի. պարոյկ է որ յանգին ունք Թովմաս, Զոսիմէ: Նախապարոյկ է, որ միով փաղառութեամբ յառաջ ունի, դէմաս, կեփաս:

Բութն ոչ է իսկապէս ոլորակ, այլ փաղառնական, զի երկու ամանակք են՝ երկար, սուղ. երկարն պարոյկ ոլորակ է, զի պարոյկն ի շեշտէ եւ ի բթէ է. երկար վանգքն կամ յերկքարքառացն լինի կամ ‹յ›երկար տառիցն. իսկ ի վերայ սուղվանգիցն շեշտ դիցեն: Իսկ բութն բազումանգամ դիցի ի վերայ շարակարգեալ բանիցն կամ ի սկիզբն կամ ի մէջն, բայց յորժամ ի կատար բառին հասանէ, բութն ի շեշտ

Ἡ γὰρ βαρεῖα συλλαβικὸς τόνος ἐστί, τουτέστιν εἰς τὴν συλλαβὴν τὴν μὴ ἔχουσαν τὸν κύριον τόνον † ἐπὶ τέλους ἐτίθετο. ἀλλ' ἵνα μὴ καταχαράσσωνται τὰ βιβλία, τοῦτο νῦν οὐ γίνεται, ἀλλ' εἰς τὸν τόπον τῆς ὀξείας ἐν τῇ συνεπείᾳ τίθεται· οἷον ἄνθρωπος καλός. ἰδοὺ ἐνταῦθα εἰς τὸ λ̄ο̄ς ἐτέθη ἡ ὀξεῖα, ὅτι ἐπὶ τέλους εὑρέθη. ἐὰν δὲ εἴπῃς καλὸς ἄνθρωπος, ἰδοὺ ὧδε εἰς τὸ λ̄ο̄ς ἐτέθη ἡ βαρεῖα, ὅτι μετὰ ταῦτα ἐτέθη τὸ ἄνθρωπος.

VARIAE LECTIONES CODICUM. **10** *մի լիցի Գէորգիոս*] *մի լիցի Գէորգիոս, այլ Գէորգիոս* **Is** || **25** *դիցեն*] *սդիցին* **Is.**

ARMENIUS DISCREPANS. 18 Ἡ γὰρ βαρεῖα *usque ad finem*] *deest in* arm; *quod partim exstat in* Fragmento *quamquam non ad litteram conversum.*

փոխի, զի դիւրական ոլորակ է եւ ոչ սաստկական:

Ճեշտ աւքսիա կոչի, որ թարգմանի սուր, որպէս ոք <որ> սուր նիզակաւ երթայ ի պատերազմ. բութն՝ վարիա, որ է ծանր, որպէս ոք որ ծանր բեռն յուսն ունի, կորացեալ գնայ:

Պարոյկն պերիսպաւմնի կոչի, որպէս ոք որ պար զգլով շրջաբերի:

Այլ երկարն եւ սուղն ի չափ ոտիցն պիտի:

Թաւն ի վերայ ձայնաւոր գրոյ թաւացելոյ:

Սոսկն ի վերայ ձայնաւոր գրոյ սոսկացելոյ:

Ապաթարցն՝ յորժամ երկու ձայնաւոր առ միմեանս լինին, վասն բարեյարմար եւ քաղցրաձայն լինելոյ բառին զմի ձայնաւորն ի բաց հանեն եւ փոխանակ նորա դնեն զապաթարցն, որպէս զվերաբերաւղն՝ վեր՚բերաւղ, կամ երկ՚երիւր՝ զերկուհարիւրն:

Περὶ γὰρ τῆς μακρᾶς καὶ τῆς βραχείας οὐκ ἔστι νῦν πολλὴ χρεία.

Ἡ δὲ δασεῖα τίθεται εἰς γράμμα φωνῆεν δασυνόμενον, οἷον ἡμέρα ὥρα καὶ εἰς τὰ ὅμοια. ὁμοίως καὶ ἡ ψιλὴ τίθεται εἰς γράμμα φωνῆεν ψιλούμενον, οἷον ἔγραφον ὄνομα καὶ εἰς τὰ ὅμοια. φωνήεντα δὲ γράμματά εἰσιν ἑπτά· ᾱ ε̄ η̄ ῑ ō ῡ ω̄.

Ἡ δὲ ἀπόστροφος τίθεται, ὅτ' ἂν διὰ τὴν καλλιφωνίαν κουφίζηται τὸ ἓν φωνῆεν γράμμα, ὁπηνίκα δύο φωνήεντά εἰσιν ἐν μιᾷ λέξει, οἷον οὐχ οὕτως, «οἱ ἀσεβεῖς οὐχ' οὕτως» <Psalm. 14>. ἥρμοζεν γὰρ οὐχὶ οὕτως, «οἱ ἀσεβεῖς οὐχὶ οὕτως». ἀλλὰ διὰ τὴν καλλιφωνίαν ἐκουφίσθη τὸ ῑ, καὶ ἀντ' αὐτοῦ εἰσῆλθεν ἄνωθεν ἡ ἀπόστροφος. οὕτως καὶ τὰ ὅμοια.

VARIAE LECTIONES CODICUM. 6 *վարիա*] *ւարիա* V || 7 *ոք* *om* V | *որ* *om* Is || 10 *ոք* *om* V || 31 *Post* *զերկուհարիւրն* codices *add* *Առոգանութիւն՝ առերգութիւն, ոգել՝ երգել, առն՝ նախդիր:*

Ἡ δὲ ὑφὲν τίθεται, ὅτ᾽ ἂν δύο λέξεις ἐν τῷ ἅμα ὀφείλωσι λέγεσθαι, οἷον φιλό‿θεος ἀρχι‿στράτηγος, καὶ εἰς τὰ ὅμοια.

Ἡ δὲ † διαστολὴ τίθεται, ὅτ᾽ ἂν διαστεῖλαι καὶ διαχωρίσαι ὀφείλωμέν τινα λέξιν, οἷον ἔστιν, ἄξιος. μεταξὺ τοῦ ν̄ καὶ τοῦ ᾱ εἰσῆλθεν ἡ διαστολή, ἵνα μὴ ὁ ἀναγινώσκων ἀντὶ τοῦ εἰπεῖν ἔστιν, ἄξιος εἴπῃ ἔστι, Νάξιος, τουτέστιν ἀπὸ τῆς Ναξίας τῆς νήσου. οὕτως καὶ τὰ ὅμοια.

II

[§ *ԻԳ. ՅԱՂԱԳՍ ԱՐՈՒԵՍՏԻ*

Արուեստ է բաղկացութիւն ի թողման է նախակրթեալ առ ի պիտանացու ինչ իրս որ ի կենցաղում...]

ΠΕΡΙ ΤΕΧΝΗΣ

Τέχνη ἐστὶ σύστημα ἐκ καταλήψεων ἐγγεγυμνασμένων πρός τι τέλος εὔχρηστον τῶν ἐν τῷ βίῳ. τῶν δὲ τεχνῶν διαφοραί εἰσι δύο. αἱ μὲν γὰρ αὐτῶν εἰσι λογικαί, αἱ δὲ πρακτικαί. καὶ λογικαὶ μέν εἰσιν οἷον γραμματική, ῥητορική, φιλοσοφική. πρακτικαὶ δὲ οἷον τεκτονική, χαλκευτικὴ καὶ αἱ τούτοις παραπλήσιοι.

ARMENIUS DISCREPANS. 1 Ἡ δὲ ὑφὲν τίθεται—τὰ ὅμοια] *deest in* arm || 14 *Caput de arte deest in codicibus; haec definitio technes uncis circumclusa habetur in commentariis Davidis sumptaque ex arte esse videtur; cfr etiam versionem արհեստ է բաղկացութիւն ի հասողութենէ ներհմտութեամբ նախակրթեալ առ ի պիտանացու ինչ կատարումն որ ի կենցաղումն: Սահմ. փիլիս.* p 182.

III

§ ԻԴ. ՅԱՂԱԳՍ ՈՏԻՑ

Ոտք են պարզք երկոտասանք. եւ ի սոցանէ երկշարավանգք չորք եւ եռավանգք ութ:

(*ա.*) *Եւ երկավանգք են այսք.*

‹*ա.*› *Համբոյր՝ ներկուց երկայնաց, քառամանակ, որզոն Մա̄շ-դո̄ց:*

բ. Մեծասար՝ ներկայնէ եւ նաղաւտէ, եռամանակ, որզոն Դա̄ւ-ի̆թ:

գ. Մեծավերջ՝ նաղաւտէ եւ ներկայնէ, եռամանակ, որպէս Կո̆-րի̄ւն:

դ. Անզայտ՝ ներկուց աղաւտաց, երկամանակ, Հիպէս Ե̆նո̆ք:

Եւ եռավանգք ութ.

ΠΕΡΙ ΠΟΔΩΝ

Πούς ἐστι μετρικὸν σύστημα συλλαβῶν, ὁ μὲν ἁπλοῦς δύο ἢ τριῶν, ὁ δὲ σύνθετος ἀπὸ τεσσάρων μέχρις ἕξ.

Πόδες εἰσὶν ἁπλοῖ μὲν δύο καὶ δέκα, ὧν δισύλλαβοι μὲν τέσσαρες, τρισύλλαβοι δὲ ὀκτώ. τετρασύλλαβοι δὲ δεκαέξ.

καὶ δισύλλαβοι μὲν οἵδε·

‹1› σπονδεῖος ἐκ δύο μακρῶν = τετράχρονος, οἷον ἥρως.

‹2› πυρρίχιος ἐκ δύο βραχειῶν ᵕᵕ δίχρονος, οἷον λόγος.

‹3› τροχαῖος ἐκ μακρᾶς _ καὶ βραχείας ᵕ τρίχρονος, οἷον † Σόλων·

‹4› ἴαμβος ἐκ βραχείας ᵕ καὶ μακρᾶς _ τρίχρονος, οἷον Σόλων.

Τρισύλλαβοι δὲ ὀκτώ·

VARIAE LECTIONES CODICUM. 7 *post* *ի սոցանէ* *add* *են* codd *exc* MS || 10 *երկավանգն* T, *երկավանգքն* MS | *այսք* E_2] *այս* ceteri || 11 *Համբոյրն* M E E_2 N | *ներկուց*] *երկուց* MS | *ներկայնաց* V^c || 14 *մեծասարն* MS *etc praeter* T || 17 *մեծավերջք* T, *մեծավերջն* ceteri | *յաղաւտէ* MS *etc praeter* T || 18 *յերկայնէ* MS || 20 *Անզայտն* M E E_2 N | *նաղաւտաց* V^c || 23 *եւ* *om* T | *ութ որզոն* T.

ARMENIUS DISCREPANS. 2 Πούς ἐστι—μέχρις ἕξ] *deest in* arm || 8 τετρασύλλαβοι δὲ δεκαέξ] *om* arm || 10 *են*] *non legit* arm || 13 *exemplum hic et porro suum* || 14 ‹2› πυρρίχιος] *post* ‹3› *trochaeum et* ‹4› *iambum*.

ա. Ստեղն՝ ներկայնէ եւ ներկուց աղաւտաց, քառամանակ, որբար Աբ-րա̆-ամ.

բ. Վերջատանչ՝ ներկուց աղաւտաց եւ նեզէ երկարէ, քառամանակ, որպիսի Սո̆-ղո̆-մո̄վն.

գ. Քողաքորք՝ ներկարէ եւ նաղաւտէ եւ ներկայնէ, _ հինգամանակ, որգոն Ամ-քա̆-կո̄ւմ:

դ. Քողաղաւտ՝ նաղաւտէ եւ ներկարէ եւ նաղաւտէ, քառամանակ, որզան Փի̆-ղի̄պ-պո̆ս:

ե. Հաւեղ՝ ներկուց երկարաց եւ նաղաւտէ, հինգամանակ, որզան Ցո̄վ-սէ̄-պո̆ս:

զ. Աւարտեղ՝ նաղաւտէ եւ ներկուց երկարաց, հինգամանակ, որպիսի Ստե̆-փա̄ն-նո̄ս:

է. Ներզեւ՝ներից աղաւտաց, եռամանակ, որպիսի Ի̆-սա̆-ա̆կ:

ը. Մոնք՝ ներից երկարաց, վեցամանակ, որպիսի Ցո̄վ-հա̄ննէս:

‹1› δάκτυλος ἐκ μακρᾶς _ καὶ δύο βραχειῶν ᵕᵕ τετράχρονος, οἷον Ἥλιος·

‹2› ἀνάπαιστος ἐκ δύο βραχειῶν ᵕᵕ καὶ μακρᾶς _ τετράχρονος, οἷον Πολέμων·

‹3› ἀμφίμακρος ἐκ μακρᾶς _ καὶ βραχείας ᵕ καὶ μακρᾶς _ πεντάχρονος, οἷον Ἡγεμών·

‹4› ἀμφίβραχυς ἐκ βραχείας ᵕ καὶ μακρᾶς _ καὶ βραχείας ᵕ τετράχρονος, οἷον Σερῆνος·

‹5› βακχεῖος ἐκ βραχείας ᵕ καὶ δύο μακρῶν = πεντάχρονος, οἷον Νοήμων·

‹6› παλιμβάκχειος ἐκ δύο μακρῶν = καὶ βραχείας ᵕ πεντάχρονος, οἷον Ἥφαιστος·

‹7› χορεῖος ἐκ τριῶν βραχειῶν ᵕᵕᵕ τρίχρονος, οἷον Δολίος·

‹8› μολοσσὸς ἐκ τριῶν μακρῶν ≡ ἑξάχρονος, οἷον Ἡρώδης. τοῖς γὰρ τετρασυλλάβοις οὐ χρῶνται οἱ μετρικοὶ ἐν τοῖς χρόνοις τούτοις...

VARIAE LECTIONES CODICUM. 1 *Ստեղնղ* T MS || 2 *ներկուց*] *յերկուց* T, *յերկայնէ եւ յերկուց* MS | 3 *որբար*] *որգոն* J | *Աբրահամ* M || 4 *Վերջատանչն* MS *etc praeter* T | *յերկուց* MS || 5 *յեզէ* MS | *ներկարէ* J || 6 *Սողոմոն* MS M, *Սաղոմովն* E E_2 J || 8 *Քողաքորքն* MS | *յերկարէ* MS || 9 *եւ յաղաւտէ եւ յերկայնէ* MS || 10 *որգոն*] *որպիսի* E M J || 12 *Քողաղաւտն* MS *etc praeter* T | *յաղաւտէ* MS M E || 13 *ներկարէ*] *յերկարէ* MS, *յերկայնէ* M E, *ներկայնէ* E_2 N J | *յաղաւտէ* MS || 14 *Փիլիպպոս* T || 15 *Հաւեղն* codd *exc* T || 16 *յաղաւտէ* MS || 18 *Աւարտեղն* T M E E_2 J, *աւարտեալն* MS; *legendum sine -ն* | *յաղաւտէ եւ յերկուց* MS || 20 *Ստեփաննոս*] *Ծղիշա* MS || 21 *Ներզեւն* MS E E_2 | *ներից*] *յեւից* (*sic*) MS || 22 *Իսահակ* J || 23 *Մոնքն յերից երկայնաց* MS.

ARMENIUS DISCREPANS. 15 *ե. Հաւեղ resp.* ‹6› artis et *զ.*=‹5› || 25 τοῖς γὰρ — τούτοις *et sqq.* Τετρασύλλαβοι *usque ad finem*] *om* arm.

IV

Բայ սահմանական, ներգործական, պարզ, լծորդութեան առաջնոյ շեշտոլոր բայից, ամանակի ներկայի ըստ երից դիմաց եւ ըստ իրից թուոց:	Ῥῆμα ὁριστικὸν ἐνεργητικὸν ἁπλοῦν συζυγίας πρώτης τῶν βαρυτόνων ῥημάτων ἐγκλίσεως ὁριστικῆς χρόνου ἐνεστῶτος τῶν τριῶν προσώπων τε καὶ ἀριθμῶν.
Եզական. կոփեմ, կոփես, կոփէ.	Ἑνικός. τύπτω τύπτεις τύπτει
Երկուորական. կոփոմ, կոփոս, կոփոյ.	Δυϊκός. τύπτετον τύπτετον
Բազմաւորական. կոփեմք, կոփէք, կոփեն.	Πληθυντικός. τύπτομεν τύπτετε τύπτουσι
Ցարաձգականի	Παρατατικοῦ
Եզական. կոփէի, կոփէիր, կոփէր.	Ἑνικός. ἔτυπτον ἔτυπτες ἔτυπτε
Երկուորական. կոփոյի, կոփոյիր, կոփոյր.	Δυϊκός. ἐτύπτετον ἐτυπτέτην
Ցոգնական. կոփէաք, կոփէիք, կոփէին:	Πληθυντικός. ἐτύπτομεν ἐτύπτετε ἔτυπτον

VARIAE LECTIONES CODICUM. Codices *praeter* MS *habent titulum* ԽՈՆԱՐՀՄՈՒՆՔ ԲԱՑԻ vel ԲԱՑԻՑ || 2 լծորդութե MS || 9—13 *dualis et plur*] *om* MS || 11 բազմ.] յոգնական M^c || 13 Ցարաձգ.] երկարաձգականին E E_2 M^c || 15—19 կոփէիր—կոփէին] *om* MS || 18 Ցոգն.] բազմաւորական E E_2 N J.

ARMENIUS DISCREPANS. 3 շեշտոլոր] *pro* βαρυτόνων graeci || 3 ἐγκλίσεως ὁριστικῆς] *om* arm || 4, 5 ըստ *non legitur in* arte || 9 *hic et porro tres personas dualis praebet* arm.

Յարակայի	Παρακειμένου
Եզ. եկուփէի, եկուփէիր, եկուփէր.	Ἐν. τέτυφα τέτυφας τέτυφε
Երկ. եկուփոյի, եկուփոյիր, եկուփոյր.	Δυ. τετύφατον τετύφατον
Բազմ. եկուփէաք, եկուփէիք, եկուփէին:	Πληθ. τετύφαμεν τετύφατε τετύφασι
Գերակատարի	Ὑπερσυντελίκου
Եզ. եկուփեցի, եկուփեցեր, եկուփեաց.	Ἐν. ἐτετύφειν ἐτετύφεις ἐτετύφει
Երկ. եկուփոցի, եկուփոցեր, եկուփոցր.	Δυ. ἐτετύφειτον ἐτετυφείτην
Յոգն. եկուփեցաք, եկուփեցէք, եկուփեցին:	Πληθ. ἐτετύφειμεν ἐτετύφειτε ἐτετύφεισαν
Անսահմանականի	Ἀορίστου α'
Եզ. կուփեցի, կուփեցեր, կուփեացր.	Ἐν. ἔτυψα ἔτυψας ἔτυψε
Երկ. կուփոցի, կուփոցեր, կուփոցր.	Δυ. ἐτύψατον ἐτυψάτην
Յոգն. կուփեցաք, կուփեցէք, կուփեցին:	Πληθ. ἐτύψαμεν ἐτύψατε ἔτυψαν
Ապառնւոյ	Μέλλοντος α'
Եզ. կուփեցից, կուփեսցես, կուփեսցէ.	Ἐν. τύψω τύψεις τύψει

VARIAE LECTIONES CODICUM. 4—7 ***dualis et plur***] ***om*** MS || 6 *եկուփէաք etc*] *եկուփեցաք, եկուփեցէք, եկուփեցին* E E_2 J N || 6 ***hic interrumpit*** cod N || 8 *գերակատարի*] *առաւելակատարականին* E J E_2 || 10 ***hinc nullam nisi primam personam sing notat aliasque om*** MS | *եկուփեաց*] *եկուփեացր* E (***augmentum*** *ե*) J E_2 || 11 *եկուփոցի etc*] *եկուփեցի, եկուփեցիր, եկուփոցր* T || 13 *յոգն.*] *բազմ.* E E_2 J || 15 *Անսահմ.*] *աներիշի* M[c], *աներիշ* MS || 18 *կուփոցր*] *կուփոյցր* E E_2 J || 22 *Ապառնի* MS.

ARMENIUS DISCREPANS. 7 ***post activum sequuntur in*** arte ***formae medii quae ubique praetermittit*** arm || 20 *aoristus* β ***hic et infra om*** arm.

Երկ. կոփոցից, կոփոցես, կոփոցէ.	Δυ. τύψετον τύψετον
Բազմ. կոփեսցուք, կոփեսցէք, կոփեսցեն:	Πληθ. τύψομεν τύψετε τύψουσι
Սահմանական կրաւորական	Ὁριστικὰ παθητικὰ
Ներկայ ամանակի	χρόνου ἐνεστῶτος
Եզ. կոփիմ, կոփիս, կոփի.	Ἑν. τύπτομαι τύπτῃ τύπτεται
Երկ. կոփովմ, կոփովս, կոփով.	Δυ. τυπτόμεθον τύπτεσθον τύπτεσθον
Յոգն. կոփիմք, կոփիք, կոփին.	Πληθ. τυπτόμεθα τύπτεσθε τύπτονται
Յարաձգականի	Παρατατικοῦ
Եզ. կոփիի, կոփիիր, կոփիւր.	Ἑν. ἐτυπτόμην ἐτύπτου ἐτύπτετο
Երկ. կոփուի, կոփուիր, կոփուր.	Δυ. ἐτυπτόμεθον ἐτύπτεσθον ἐτυπτέσθην
Բազմ. կոփիար, կոփիիք, կոփիին.	Πληθ. ἐτυπτόμεθα ἐτύπτεσθε ἐτύπτοντο
Յարակայականի	Παρακειμένου
Եզ. էկոփիի, էկոփիիր, էկոփիւր.	Ἑν. τέτυμμαι τέτυψαι τέτυπται
Երկ. էկոփուի, էկոփուիր, էկոփուր.	Δυ. τετύμμεθον τέτυφθον τέτυφθον

VARIAE LECTIONES CODICUM. 3 բազմ.] յոգն. M^c | կոփեսջիք T corr կոփեսցէք || 7 Ներկայ] Ներկայաժամանակի E E_2 J MS (*sine* -ի) || 10 կոփով] կոփովր J || 11 յոգն. կոփիմք *etc*] բազմ. կոփիար, կոփիիք, կոփիին J || 15 կոփուր] կոփուըր E M^c || 17 բազմ. կոփիար *etc*] յոգն. կոփիուար, կոփիուիք, կոփիուին M^c || 20 էկոփիի *etc*] էկոփէի, էկոփէիր T E_2 J | *augmentum* -ե E || 22 էկոփուր] էկոփուիւր T.

ARMENIUS DISCREPANS. 4 *futurum* β *hic et infra*] *om* arm.

Յոգն. էկոփիաք, էկոփիիք, էկոփիին:	Πληθ. τετύμμεθα τέτυφθε τετυμμένοι εἰσίν, καὶ ἰακῶς τετύφαται
Առաւելակատարականի	Ὑπερσυντελίκου
Եզ. էկոփեցայ, էկոփեցար, էկոփեցաւ.	Ἑν. ἐτετύμμην ἐτέτυψο ἐτέτυπτο
Երկ. էկոփոցայ, էկոփոցար, էկոփոցաւ.	Δυ. ἐτετύμμεθον ἐτέτυφθον ἐτετύφθην
Բազմ. էկոփեցաք, էկոփեցայք, էկոփեցան:	Πληθ. ἐτετύμμεθα ἐτέτυφθε τετυμμένοι ἦσαν, καὶ ἰακῶς ἐτετύφατο
Անսահմանականի	Ἀορίστου α′
Եզ. կոփեցայ, կոփեցար, կոփեցաւ.	Ἑν. ἐτύφθην ἐτύφθης ἐτύφθη
Երկ. կոփոցայ, կոփոցար, կոփոցաւ.	Δυ. ἐτύφθητον ἐτυφθήτην
Յոգն. կոփիցաք, կոփիցայք, կոփիցան:	Πληθ. ἐτύφθημεν ἐτύφθητε ἐτύφθησαν
Ապառնւոյ	Μέλλοντος α′
Եզ. կոփեցայց, կոփեսցիս, կոփեսցի.	Ἑν. τυφθήσομαι τυφθήσῃ τυφθήσεται
Երկ. կոփոցայց, կոփոսցիս, կոփոսցի.	Δυ. τυφθησόμεθον τυφθήσεσθον τυφθήσεσθον
Բազմ. կոփիսցուք կոփիսցիք, կոփիսցին:	Πληθ. τυφθησόμεθα τυφθήσεσθε τφθήσονται

VARIAE LECTIONES CODICUM. 1 յոգն.] բազմ. E J | էկոփիաք etc] էկոփուաք etc T E || 4 առաւելակատարականին] գերակատարի M^c || 7 էկոփոցայ etc] էկոփոցի etc T, էկոփուցի etc E E_2 J || 9 էկոփեցաք etc] էկոփիցաք etc E E_2 J || 11 անսահմանականի] աներոշին T M^c || 19 Ապառնոյ MS, -նւոյն ceteri || 24 բազմ.] յոքն. MS | կոփիսցուք, -եսցիք, -եսցին T E_2 E J.

ARMENIUS DISCREPANS. 3, 11 *forma ionica*] *om* arm || 25 *sequitur futurum atticum*] *quod om* arm.

Աներեւոյթք գործաւորականք	Ἀπαρέμφατα ἐνεργητικὰ
Ներկայ ամանակի եւ յարածգականի	χρόνου ἐνεστῶτος καὶ παρατατικοῦ
կոփել	τύπτειν
Յարակայի եւ գերակատարի	Παρακειμένου καὶ ὑπερσυντελίκου
էկոփել, էկոփոցել.	τετυφέναι
Անորոշի	Ἀορίστου α′
կոփոցել.	τύψαι
Ապառնոյ	Μέλλοντος α′
կոփոցոցել կամ կոփոտոցել:	τύψειν
Աներեւոյթք կրաւորականք	Ἀπαρέμφατα παθητικὰ
Ներկայ ամանակի եւ յարածգականի	χρόνου ἐνεστῶτος καὶ παρατατικοῦ
կոփիլ.	τύπτεσθαι
Յարակայականի եւ գերակատարի էկոփիլ.	Παρακειμένου καὶ ὑπερσυντελίκου
էկոփիցիլ.	τετύφθαι

VARIAE LECTIONES CODICUM. 1 *Աներեւոյթ* MS E E_2 M° J | *գործաւորական* MS ‖ 3 *Ներկայ* M°] *Ներկայական* ceteri | *յարածգականի* M°] *յերկարածգական* T E E_2 J MS (*sine -յ*) ‖ 6—10 *perf plusq aor om* MS | *գերակատարի*] *վաղակատարին* T, *առաւելակատարին* E E_2 J ‖ 9 *անորոշի*] *աներեւութին* E E_2 J ‖ 10 *կոփոցել om* M° ‖ 11 *եւ ապառնոյ* M° ‖ 12 *tantum* *կոփոցել* MS ‖ 13 *Աներեւոյթ* MS E J | *կրաւորական* MS ‖ 15 *Ներկայ* M] *Ներկայական* ceteri | *յարածգականի* M] *յերկարածգականին* ceteri ‖ 18 *գերակատարի*] *վաղակատարին* E J, *վաղակատարականին* E_2.

Անորոշի	Ἀορίστου α΄
կոփոցիլ.	τυφθῆναι
Ապառնոյ	Μέλλοντος α΄
կոփոտոցիլ, կամ կոփոցոցիլ:	τυφθήσεσθαι
Հրամայականք ներգործականք.	Προστακτικὰ ἐνεργητικὰ
Ներկայ ամանակի եւ յարաձգականի.	χρόνου ἐνεστῶτος καὶ παρατατικοῦ
Եզ. կոփեա, կոփեսցէ.	Ἑν. τύπτε τυπτέτω
Երկ. կոփոա, կոփոսցէ.	Δυ. τύπτετον τυπτέτων
Բազմ. կոփեցէք, կոփեսցեն:	Πληθ. τύπτετε τυπτέτωσαν
Յարակայի եւ վաղակատարի	Παρακειμένου καὶ ὑπερσυντελίκου
Եզ. էկոփեա, էկոփեսցէ.	Ἑν. τέτυφε τετυφέτω
*Երկ. *էկոփո(յ)ա, էկոփոսցէ.*	Δυ. τετύφετον τετυφέτων
Բազմ. էկոփեցէք, էկոփեսցեն:	Πληθ. τετύφετε τετυφέτωσαν
Անորիշի եւ ապառնոյ	Ἀορίστου καὶ μέλλοντος α΄
Եզ. կոփեսջիր, կոփեսցէ.	Ἑν. τύψον τυψάτω
Երկ. կոփոսջիր, կոփոսցէ.	Δυ. τύψατον τυψάτων
Բազմ. կոփեսջիք, կոփեսցեն:	Πληθ. τύψατε τυψάτωσαν

VARIAE LECTIONES CODICUM. 1 *Անորոշի*] *Աներեւութին* E E_2 J ‖ 4 *կամ կոփոցոցիլ* **om** E E_2 J ‖ 5 *Հրամայական ներգործական* MS ‖ 7 *Ներկայական* MS, *Ներկայականք* E E_2 J | *ամանակի* **om** MS | *յերկարաձգին* T E E_2 J, *յերկարաձգական* M S ‖ 9 **sola prima persona** MS ***hic** et porro* ‖ 10 **dual** *կոփոայ* E E_2, *կոփրեա* T J ‖ 14 *էկոփեայ* E_2 ‖ 15 **dual** *էկոփո* M^c, *էփոց* E Is, *էկոփոցա* E_2, *էկոփոյցա* T, *էկոփոյզա* J | *էկոփոոց* M^c, *էփոսց* E, *էփոսցիր* Is, *էկոփոսցէ* T E_2 J ‖ 17 *Անորիշի*] *Աներեւութի* T E E_2 J ‖ 19 *կոփոսջիր*] *կոփոս* M^c | **post** *կոփոսցէ* **add** *կոփոսջիք* T E E_2 J ‖ 20 *բազմ*] *յոքն* M^c *hic et porro* | **plur** *կոփոսջիք* M^c E J | *կոփեսցեն*] *կոփոսցեն* M^c.

Հրամայականք կրաւորականք.	Προστακτικὰ παθητικὰ
Ներկայ ամանակի եւ յարաձգականի	χρόνου ἐνεστῶτος καὶ παρατατικοῦ
Եզ. կոփեաց, կոփ‹ի›ցի.	Ἑν. τύπτου τυπτέσθω
*Երկ. կոփոաց, *կոփովցի.*	Δυ. τύπτεσθον τυπτέσθων
*Բազմ. կոփիայք, *կոփիցին:*	Πληθ. τύπτεσθε τυπτέσθωσαν
Ցարակայի եւ գերակատարի	Παρακειμένου καὶ ὑπερσυντελίκου
Եզ. էկոփիցիր, էկոփիցի.	Ἑν. τέτυψο τετύφθω
Երկ. էկոփո(ւ)ցիր, էկոփովցի.	Δυ. τέτυφθον τετύφθων
Բազմ. էկոփի(ց)այք, էկոփիցին:	Πληθ. τέτυφθε τετύφθωσαν
Անսահմանականի եւ ապառնոյ	Ἀορίστου καὶ μέλλοντος α'
Եզ. կոփեսցիր, կոփեսցի.	Ἑν. τύφθητι τυφθήτω
Երկ. կոփոսցիր, կոփոսցի.	Δυ. τύφθητον τυφθήτων
Բազմ. կոփեցարուք, կոփեսցին:	Πληθ. τύφθητε τυφθήτωσαν
Ըղձական‹ք› ներգործական‹ք›. Ներկայ ամանակի եւ յարաձգականի.	Εὐκτικὰ ἐνεργητικὰ χρόνου ἐνεστῶτος καὶ παρατατικοῦ

VARIAE LECTIONES CODICUM. 1 *Հրամայական* M[c] ‖ 3 *Ներկայականական.* T E E_2 J \| *յերկարաձգին* T E E_2 J, *յարաձգական* MS ‖ 5 *կոփեաց*] *կոփիաց* MS, *կոփիրեաց* M[c], *կոփիեաց* T E E_2 J (T *add etiam կոփիցիր*) ‖ 6 *կոփոաց*] *կոփուց* T E E_2 J \| **կոփովցի*] *կոփուվաց* M[c], *կոփովուց* T E E_2 J ‖ 7 *կոփիայք*] *կոփեայք* E J, *կոփայք* M[c] \| **կոփիցին*] *կոփայցին* omnes, *կոփոոցին* E_2 ‖ 8 *գեր.*] *վաղակատարին* T E $Ն_2$ J ‖ 10 *էկոփեցիր* MS, *էկոփեցիր, էկոփեցի* E E_2 J, *solum էկոփեցի* M[c] ‖ 11 *էկոփուցիր* M[c], *էկոփուցր* T E_2 J, *էկոփուցւր* E ‖ 12 *էկոփիցին*] *էկոփեիցին* E, *էկոփէիցին* E_2 J ‖ 14 *Անսհ*] *Անորոշի* M[c] ‖ 17 *կոփուսցիր* M[c] E E_2 J, *կոփուսցի* M[c] ‖ 20 *Ներգծ* M[c], *զործառրական* ceteri ‖ 21 *Ներկայի եւ յարաձգի* MS \| *Ներկայական* T E E_2 J \| *երկարաձգականի* iidem.

Եզ. կոփերմ, կոփերս, կոփեր.
Երկ. կոփորմ, կոփորս, կոփոր.
Բազմ. *կոփերմք, կոփերք, կոփերն:

'Εν. τύπτοιμι τύπτοις τύπτοι
Δυ. τύπτοιτον τυπτοίτην
Πληθ. τύπτοιμεν τύπτοιτε τύπτοιεν

Յարակայի եւ գերակատարի

Παρακειμένου καὶ ὑπερσυντελίκου

Եզ. էկոփեցիւ, էկոփեցիւր, էկոփեցեր.
Երկ. էկոփոցիւ, էկոփոցիւր, էկոփոցեր.
Բազմ. էկոփեցիւք, էկոփեցիւրք, էկոփեցիւն.

'Εν. τετύφοιμι τετύφοις τετύφοι
Δυ. τετύφοιτον τετυφοίτην
Πληθ. τετύφοιμεν τετύφοιτε τετύφοιεν

Անսահմանականի եւ ապառնւոյ

'Αορίστου α'

Եզ. կոփեցիւց, կոփեսջիւր, կոփեսցեւ.
Երկ. կոփոցիւց, կոփոսցեւս, կոփոսցեւ.
Բազմ. կոփեսցիւք, կոփեսջեւք, կոփեսցեւն:

'Εν. τύψαιμι τύψαις τύψαι
Δυ. τύψαιτον τυψαίτην
Πληθ. τύψαιμεν τύψαιτε τύψαιεν

Μέλλοντος α'

'Εν. τύψοιμι τύψοις τύψοι
Δυ. τύψοιτον τυψοίτην
Πληθ. τύψοιμεν τύψοιτε τύψοιεν

VARIAE LECTIONES CODICUM. 1 կոփեմ, -ես, -է T E_2 || 2 կոփում, -ուս, -ոյր T, կոփոմ, -ոս, -ո E_2 J || 4 կոփոերմք, -երք, -երն M^c, կոփոյեմք, -երք, -երն E, կոփոյեմք, -էք, -են T E_2 (կոփոեն J) || 6 վաղակատարի T E E_2 J || 8 *pers* I II] էկոփեեցիւր, -եեցեր E (E_2 J -եեցեր) || 11 *dual* III էկոփոցեր E || 12—13 *Plur* I էկոփեցիաւք M^c, էկոփոցիւք T E E_2 J, II -ցիիրք M^c, -էոցիւրք T E J E_2 | III -ցիւր M^c, -ոցիւն E E_2 J || 14 Անսահ] անորոշի M^c || 16—21 *Aor fut* կոփեցիից (l. կոփեցիւց), կոփեջեւցիւր, (l. կոփե⟨ս⟩ցիւր, ջեւ *orta est certe ex correctione* ջեւ *pro* ցիւ կոփեսցիւր), կոփեսցեւիւ (*ex correctione* եւ *in* իւ); *dual* կոփոցիւց, -ոսցեւս, -սցեւ; *plur* կոփեսցիւքն, -սջիւք -սցեւն M^c; MS *habet* I II III *pers sing* կոփեցիւց, կոփեսջիւրցես (*ex correctura* ցես < ջիւր), կոփեսցիւրվ (վ *correctura* ւ); T E_2 *item legunt ac ad perfectum et plusq omisso duale*; *id praebent atque* E J *et addunt* կոփեցիւց, կոփեսջիւր⟨,⟩ ցեւ(ց). ⟨կո⟩փոցիւց, փոցեւս, փոսցեւ. կոփեսցուք, -եսցիւր, -եսցիւն.

Ըղձականք կրաւորականք.	Εὐκτικὰ παθητικὰ χρόνου
Ներկայ անմանակի եւ յարաձգականի	ἐνεστῶτος καὶ παρατατικοῦ
Եզ. կոփիմ, կոփիս, կոփի.	Ἑν. τυπτοίμην τύπτοιο τύπτοιτο
Երկ. կոփում, կոփուս, կոփու.	Δυ. τυπτοίμεθον τύπτεισθον τυπτοίσθην
Բազմ. կոփիմք, կոփիք, կոփին:	Πληθ. τυπτοίμεθα τύπτοισθε τύπτοιντο
Յարակայի եւ վաղակատարի	Παρακειμένου καὶ ὑπερσυντελίκου
Եզ. էկոփեալ իի, իիւ, իիր.	Ἑν. τετυμμένος εἴην, εἴης, εἴη
Երկ. էկոփուալ ուի, ուիւ, ուիր.	Δυ. τετυμμένω εἴητον, εἰήτην
Յոգն. էկոփեալք իւանք, իիք, իին:	Πληθ. τετυμμένοι εἴημεν, εἴητε, εἴησαν
	Ἀορίστου α΄
	Ἑν. τυφθείην τυφθείης τυφθείη
Անահմանականի եւ ապառնոյ	Δυ. τυφθείητον τυφθειήτην
	Πληθ. τυφθείημεν τυφθείητε τυφθείησαν
Եզ. կոփիցայց, կոփիցիս, կոփիցի	Μέλλοντος α΄
Երկ. կոփոցայց, կոփուցիս, կոփուցի.	Ἑν. τυφθησοίμην τυφθήσοιο τυφθήσοιτο
Բազմ. կոփիցուք, կոփիցիք, կոփիցին:	Δυ. τυφθησοίμεθον τυφθήσοισθον τυφθησοίσθην
	Πληθ. τυφθησοίμεθα τυφθήσοισθε τυφθήσοιντο

VARIAE LECTIONES CODICUM. 1 *Ըղձական* M^c MS | *կրաւորական* MS ‖ 2 *Ներկայական* T | *անմանակի om* MS | *յերկարաձգականին* E E_2 J ‖ 4 *dual կոփուըմ, -ըս, -ուր* M^c, *om* E_2 J ‖ 7 *plur կոփիըմք, -ըք, -ըն* M^c ‖ 9 *վաղ*] *զերակատարի* M^c ‖ 11 *sing էկոփէոսը* (*l. էկոփեալ*), *իիւ, իիր* M^c M; *էկոփեալ, իիւ, փիւր* (*l. իիւր*) E; *էկոփեալ, (էկոփ)իիւ, (էկոփ)իիւր* T J E_2 ‖ 12 *dual կոփուալ, ուիւ, ուիւր, ուվր* M^c, *կոփուեալ, ուվւ, փուըր* E (E_2 J *-փուր*), *կոփուեալ, (կոփոյ)իւ, (կոփ)ուր* T ‖ 13 *pl էկոփեալք, իանք, իոն, իւն* M^c, *կոփեալք, փիանք* (*կոփանք* E_2 J), *փիոն, իին* E E_2 J ‖ 17 *Անմ*] *անորիշի* M^c ‖ 19 *sing կոփիւցայըց, ւսցիւըս, իւցիւ* M^c, *կոփի իցայցր, ցիւս, ցիւ* MS ‖ 21 *dual կոփոցայըց* (*sine ը* E_2 J), *-ուսցիս, -ուցիւ* E E_2 J, *om* M^c T.

Ստորադասական<ք> ներգործական<ք>.	Ὑποτακτικὰ ἐνεργητικὰ
Ներկայ ամանակի եւ յարաձգականի	χρόνου ἐνεστῶτος καὶ παρατατικοῦ
Եզ. Թե կոփիցեմ, թե կոփ<ից>ես, թե կոփ<ից>է.	Ἑν. ἐὰν τύπτω ἐὰν τύπτῃς ἐὰν τύπτῃ
Երկ. Թե կոփ<ից>ովմ, կոփ<ից>ովս, կոփ<ից>ով.	Δυ. ἐὰν τύπτητον ἐὰν τύπτητον
Բազմ. Թե կոփ<ից>եմք, թե կոփ<ից>էք, թե կոփ<ից>են:	Πληθ. ἐὰν τύπτωμεν ἐὰν τύπτητε ἐὰν τύπτωσι
Ցարակայի եւ գերակատարի	Παρακειμένου καὶ ὑπερσυντελίκου
Եզ. Թե էկոփեցի, էկոփեցեր էկոփեացր.	Ἑν. ἐὰν τετύφω τετύφῃς τετύφῃ
Երկ. Թե էկոփովցի, էկոփովցեր, էկոփովցր.	Δυ. ἐὰν τετύφητον τετύφητον
Բազմ. Թե էկոփիցեմք, էկոփիցէք, էկոփիցեն:	Πληθ. ἐὰν τετύφωμεν τετύφητε ἐὰν τετύφωσιν
Անսահմանականի եւ ապառնւոյ	Ἀορίστου καὶ μέλλοντος α'
Եզ. Թե կոփեցից, թե կոփեսցես, թե կոփեսցէ.	Ἑν. ἐὰν τύψω τύψῃς τύψῃ

VARIAE LECTIONES CODICUM. 1 *ներգործական*] *գործառութական* E E$_2$ J ‖ 3 *ներկայական* T E E$_2$ J | *յարաձգականի*] *դառաւզործի* E E$_2$ J, *դեռաւգործի* T, *դառաւզոյ* MS ‖ 5 *sing* *թե կոփիցեմ* MS (*cetera om*), *թե կոփեիցեմ, թե կոփէ, թե կոփէը* T E J E$_2$ (*կոփէ sine ը*), *թէ կոփե, կոփես, կոփէ* M^c ‖ 7 *dual* *կոփովմ, կոփովս, կոփով* omnes ‖ 9 *plur* *թե կոփոցայցեմք, թե կոփէցուք, թե կոփէցին* T, *կոփեմք, -փէք, -փեն* M^c E$_2$ J E (*փէք, փեն*] *փեըք. փըն*) ‖ 11 *գերակ*] *վաղակատարի* E E$_2$ J ‖ 13 *sing* *թէ էկոփեցի* MS *թէ էկոփեցի, -փեցեր, -փեայր* (*l.* *փեացր*) M^c E$_2$, *similia* T E J (*diff* *թե էկոփեցի* T, *թե կոփեցի* E J) ‖ 15 *dual om* T, *-ովցր*] *եփով* E E$_2$ J ‖ 17 *plur* *էկոփիցեմք, -ցէք, -ցէին* M^c, *թե էկոփեսցուք, կոփիովցէք, կոփեսցեն* T, *էկոփոցայեմք, եփեցուք, եեցեին* E E$_2$ J (*էկոփոցայցեմք* E$_2$ J) ‖ 19 *Անսհմ*] *Անոր·չի* M^c ‖ 21 *sing* *թէ կոփեցից* MS, *թե կոփեցից, -սցես, -ցէ* M^c T, *կոփեցիցեմ, -եսցես, -եսցէ* E E$_2$ J (*կոփիցեմք* E$_2$. *կոփեցիցեմք* J).

Երկ. Թե կոփովցից, կոփովսցես, կոփովսցէ.	Δυ. ἐὰν τύψητον τύψητον
Բազմ. Թե կոփեսցուք, Թե կոփեսցէք, կոփեսցեն:	Πληθ. ἐὰν τύψωμεν ἐὰν τύψητε ἐὰν τύψωσιν
Ստորադասական<ք> կրաւորական<ք>.	
Ներկայ ամանակի	
Եզ. Թե կոփիցիմ, Թե կոփիցիս, Թե կոփիցի.	Ὑποτακτικὰ παθητικὰ χρόνου ἐνεστῶτος καὶ παρατατικοῦ
Երկ. Թե կոփոցիմ, կոփոցիս, կոփոցի.	Ἑν. ἐὰν τύπτωμαι τύπτῃ τύπτηται
Բազմ. Թե կոփիցիմք, Թե կոփիցիք, կոփիցին:	Δυ. ἐὰν τυπτώμεθον ἐὰν τύπτησθον ἐὰν τύπτησθον
Յարաձգականի	
Եզ. Թե կոփեալ լինէի, լինէիր, լինէր.	Πληθ. ἐὰν τυπτώμεθα τύπτησθε τύπτωνται
Երկ. Թե կոփոյլ լինոյի, լինոյիր, լինոյր.	
Բազմ. կոփեալք լինէաք, լինէիք, լինէին:	

VARIAE LECTIONES CODICUM. 1 *dual կոփովեցիցում, փոեսցեսր, ցէր* M[c], *կոփէովցի, ցոմ, կոփէովցեսոյ, կոփէովսցէոյ* T (E E_2 J *ubique ե*); *quae corruptelae ex correctioni marginali vel dittographia ortae videntur* || 4 *Post aor et fut* codices M[c] E E_2 J *addunt*: *Թէ կոփէի, էկոփեց, էկոփեր* M[c], *Թե կոփէլ, եկոփեիր, եկոփեր* E J, *Թե կոփոյի* (*atque* J), *եկոփեեր, էկոփերմր* E_2); *dual էկոփովի, -վիր, -ովր* M[c] E J (*om* E_2); *plur էկոփէաք, փէիք, էին* M_2 E E_2 J (*էկոփոյեաք* E_2 J); *Թե կոփեցի, -ցեր, -ցր, կոփովցի, -վցեր, -վցր. կոփեցաք, -ցէք, -ցին. quae lectiones secundariae formae vel potius dittographia antecedentis* (*praes et perf*) *censendae sunt* || 5 *Ստորադասական<ք>—usque ad finem*] *desunt* E_2 J, *quo loco legitur: Ստորադասականին կրաւորականն նոյնպէս ըստ այլոց յեղանակաց* || 7 *Ներկայական* T | *Ներկայ եւ յարաձգական* MS || 10 *dual om* T || 12 *plur կոփիցիմք*] *կոփիցումք* E || 15 *Յարաձգ*] *Երկարաձգականի* T E || 16 *sing Թե կոփեալ լինէի, էր,* M[c] || 18 *dual om* T, *կոփոյլ*] *կոփող* M[c].

Յարակայի
Եզ. թե էկուփեալ եմ, ես, է.
Երկ. թե էկուփոյլ ոմ, ոս, ո.
Բազմ. թե էկուփեալք եմք, էք, են:

Παρακειμένου καὶ ὑπερσυντελίκου

Գերակատարի
Եզ. թե կուփեցեալ էի, էիր, էր.
Երկ. թե էկուփոցեալ ոյի, ոյիր, ոյր.
Բազմ. թե էկուփեցեալք էաք, էիք, էին:

Ἑν. ἐὰν τετυμμένος ὦ, ᾖς, ᾖ
Δυ. ἐὰν τετυμμένω ἦτον, ἦτον
Πληθ. ἐὰν τετυμμένοι ὦμεν, ἦτε, ὦσι

Անսահմանականի
Եզ. թե կուփիցայ, ցար, ցաւ.
Երկ. թե կուփոցայ, ցար, ցաւ.
Բազմ. թե կուփիցաք, ցայք, ցան:

Ἀορίστου καὶ μέλλοντος α'

Ապառնւոյ
Եզ. թե կուփիցայցիմ, կուփիսցիս, կուփիսցի.
Երկ. թե կուփեցայցում, կուփեցայցոս, կուփեցայցո.
Բազմ. թե կուփիցիմք, կուփիցիք, կուփիցին:

Ἑν. ἐὰν τυφθῶ τυφθῇς τυφθῇ
Δυ. ἐὰν τυφθῆτον τυφθῆτον
Πληθ. ἐὰν τυφθῶμεν ἐὰν τυφθῆτε ἐὰν τυφθῶσι

VARIAE LECTIONES CODICUM. 1 Յարակայի] յարակայականի E || 2 **sing** թե կուփեալիմ Mc MS, թե կուփեալ եմ T, թե եկուփեալ եմ E || 3 **dual** om T || 4 **plur** էկուփեալք եմք] թե կուփեալք եմք T E || 6 Գերակ] վաղակատարի E || 7 **sing** թէ էկուփեցեալ եմ MS, թէ կուփեցեալ էի Mc, թէ կուփեալ էի T, թե եկուփեց(եց)եալ եի E (եիր, եըր) || 8 **dual** om T, էկուփեցէք ոյի Mc E || 10 **plur** եկուփոփոցեալք էաք Mc, թե եկուփուցեալք եաք E (եիք, եին), թե կուփեցեալք էաք T || 12 Անսհ] Անոր·շի Mc || 14 **dual**] om T || 15 *plur* կուփիցաք etc T || 17 Ապառնի Mc, ապառնւոյն եզականք E || 18 **sing** թե կուփեցայցիմ MS, թե կուփեցայցիմ, եցիմ, եցի Mc E (եսցիս, եսցի), թե կուփայցիմ, փիսցիս, փիսցի T || 20 dual om T, կուփեցայցում, կուփոցիմ, ոցի Mc, կուփոցայցում, եցուս, եցու E || 22 **plur** habet atque MS et add քրիստոսի փառք || 23 **post** կուփիցին **sequitur apud** Mc: երկրորդ իս ըստ նմին զաղափարի. կոպեմ, կոպէի. էկոպէի, էկոպեցի. կոպեցի, կոպեցից եւ ըստ այսոցիկ է զերակատար, յարաժիզն, երկու ապառնի: Կոչի եւ վաղակատար եւ առաւելակատար զերակատարն, իսկ աներիշն կարէ երրեմն անսահման կոչիլ:

ADDITAMENTUM ARMENIACUM

ԲԱՌՔ ՔԵՐԱԿԱՆԻՆ

Ա.]

վերծանութիւն, ընթերցողութիւն.
ներկուռ, ըստկուռ, կամ կոխ, կամ կիրթ.
ըստ ներգոյս, ըստ ի ներքս գոլոյ.
առձեռն,. ձեռն ի ձեռն.
բացատրութիւն, ի բաց տալ.
դատումն, ընտրութիւն կամ քննութիւն.
ներ արհեստիս, ըստ արուեստիս.

Բ.]

անվթար, անահոկ, կամ անբիծ, կամ անսխալ.
առաջբերութիւն, առաջի բերումն.
ըստ ենթադատութեան, ըստ քննութեան կամ ըստ նմանաբանութեան.
ըստ առոգանութեան, ըստ առասացութեան.
ըստ տրոհութեան, ըստ որոշողութեան.
պարունակ, որ ի ներքս փակէ.
ողբերգութիւն, ընդ ողբսն զյուսոյ նուագսն խառնեալ.
կատակերգութիւն, զկատականացն նուագել խաւսս.
դիւցազնաբար, որպէս դիւցազանց վայելէ.
դամբանական, գերեզմանանական.

VARIAE LECTIONES CODICUM M E V=(V_1 V_2). 2 ԲԱՌՔ ՔԵՐԱԿԱՆԻՆ E M (*sine* -Ն)] ՄԵԿՆՈՒԹԻՒՆ ԲԱՌԻՑ ՔԵՐԱԿԱՆՈՒԹԵԱՆ V_2 || 5 կամ կոխ] կամ կուռ M, կամ կոխ, կամ կուռ V | post կիրթ add կամ վարժ V || 6 ի ներքս] ի ներքոյ M, ներքոյ Is E | գոլոյս M || 10 ներ արուեստիս M V || 12 անահոկ] անհոկ V || 13 post յառաջբերութիւն] առասանութիւն, առասացութիւն. վերծանելի, ընթեռնլի V || 14 ըստ ենթադատութեան ante յառաջբերութիւն M E || 17 որոշութեան E || 20 զկատակացն E M | զխաւսս V.

զտաղն, զչափով գրեալն.
քաջոլորակի, պատշաճ ոլորակաւք ի յայտ բերել.
զոյնս, զքաջութիւնս.

Գ.]

ոլորակ, վերացումն ձայնի կամ ցուցումն.
բացագանչութիւն, ձայնատուութիւն.
պատկանաւոր, պատշաճաւոր.

Դ.]

տրամախոհութիւն, որոշումն իմաստից.
յանգեցելոյ, ի գլուխ ելելոյ.
սակս, յաղագս.
ամանակ, նուաղ մասն ժամանակի.
բացատ, դատարկ վայր.

Ե.]

հազներգութիւն, կատակերգութիւն.
ստորադրութիւն, ի ներքոյ դրութիւն.
ոգեալ, ասացեալ.

Զ.]

տառք, տարերք.
ելուզանել, ելուցանել.
երկար, երկայն.
սուղ, սակաւ.
թաւ, թանձր.
երկամանակ, որ յերկոսին յանգի.
նախադասելով, յառաջ դասելով.
շաղաշար, զուգաշար.
ստորադասք, կրտսերադասք.
բաղաձայն, այլոց ձայնակից.
շարակածել, շարադասել.

VARIAE LECTIONES CODICUM. 1 *զգրեալսն* M E || 3 *զյոյնս* E || 6 *ձայնատրութիւն* E || 9 *որոշումն*] *ողորմն* M || 10 *անկեցելոյ* M | *ելելոյ*] *եղելոյ* Is || 13 *post* *վայր* *add* *կամ միջակէտն* V || 17 *ոգեալ, ասացեալ*] *om* M E *ելուցանել* *om* M || 21 *երկայն*] *երկայնել* M || 22 *սակաւ*] *անամանակ* M, *սակաւ ամանակ* E || 23 *թանձր*] *թանձրանալ* V || 24 *յերկոսին*] *ի յերկոսին* E, *յերկուս ինչ իրս* V | *անգի* M || 29 *շարակածեալ, շարադասեալ* V.

յոյր, ստուար կամ ծանր.
խաժ, սակաւ ստուար.
անձայն, ասի չարաձայնն.
կիսաձայն, որ զկէս ձայնաւորին ունի.
մըմունչ<ս> եւ շռինչս ասի, զոր ձայնիւ նուազեն.
նայք, խոնաւք.
բաղկանայ, գոյանայ,
բարբառակից, ձայնակից.
շարակացեալ, կայացեալ,
նայ, որ զաւրութիւն պահէ, որպէս երկիր զխոնաւութիւն.
վաղճանականք անուանց, սպառուածք անուանց.
չեզոք, ոչ արու եւ ոչ էգ.
բազմաւորական, բազմաբար.
անզականք, սպառուածք.

Է.]

վանգ, Տեզ, որ ի միջոցէ կողմանէ առնու զձայնաւորն կամ զբաղաձայնն.
բաղաձայն, ձայնակից
փաղառութիւն է, որ յերկուցն է.
պարառութիւն, շրջառութիւն.
պիտակապէս, սոսկ.
նեզէ, ի միջոցէ.

Ը.]

ըստ եղանակս, ըստ փոփոխմունս.
դրութեամբ, որ դնելով է եւ ոչ բնութեամբ.
արտաքերիցի, ի դուրս բերիցի.

VARIAE LECTIONES CODICUM. 1 ծանր] ստուար կամ ծանր V || 3 չարաձայնն ասի] խոշորաձայն կամ չարաձայն V || 5 մըմունչ եւ շռինչս M E, մըմունչք եւ շռինչք V || 6 նայք, խոնաւք om M E, add կամ կակուղք Is || 9 շարակացեալ] տարակածեալ V (տարածեալ V_1) || 10 նայ է V || 12 սպառածք V || 14 բազմ] բազմանական M, բազմական E, բազմանակ V || 17 Տեզ] om M E || 19 բաղաձայն, անձայն կամ այլոց ձայնակից V || 20 իսկ փաղառութիւն է, որ յերկուցունց է M E || 21 պարառութիւն] պատառութիւն V, պիտառութիւն M E | կամ շրջառութիւն M E || 22 պիտակապէս] պիտակ M E || 26 արտաքերցի M E | ի դուրս] ի դէմս V | բերցի M E.

սղացեալ, պակասեալ.
պարզ ձայնորդ, որ չէ կրկնակ կամ նուրբ.
զհետինն զհետագայն.
ի ձայնորդէ, յոչ ձայնաւորէ.
հաւացեալ, սկսեալ.
կրկին ձայնակից, որ յերկուց տառից մի.
(ի) յեր‹կ›ին, ի կրկնակ բաղաձանն.
վերաբերիցի, բերեալ լիցի կամ ի դէմս բերիցի.

Թ.]

եզ, մի.
իքնէ աղաւտիցն, ընութեամբ նուաղիցն.
հիզան, զոր նմանակ, կամ իբր.
որզան, որ տարազ կամ որպէս.
շաղաշարաց, շարեցելոց.
աղաւտ, նուազ.
հէք, թշուառացեալ.
եզերիցի, ի վերջ գայցէ.
խաւշիւն, զանգիւն.
յումպ էր, յըմպել էր.

ԺԱ.]

դուզնաքեա‹յ›, փոքր

ԺԲ.]

հետեւակ, զհետ երթումն.
առասութիւն(ք), ասմունք (կամ առնուլ եւ ասել).
ենթանկեալ, ընդ անուամբ անկեալ.
հոլովական, յեղյեղական կամ թաւալական.
(իր, անմարմին).

VARIAE LECTIONES CODICUM. 2 չէ կրկնակ կամ նուրբ] ոչ նայ է եւ ոչ ի կրկնակաց M || 3 զհետինն] add ունի V_2, ունիցի Is || 6 կրկին—մի] om M E || 7 (ի)յեր‹կ›կին—բաղաձայնն] om V || 8 վերաբերցի M E | բերցի M E V_2 || 12—13 հիզան—որպէս] om E M | 12 նմանակ V_1, նման V_2 || 14 շաղաշար T | շարացելոց E || 15 ante աղաւտ add հիքար, իբր. հիկէն, ինչկէն. որկէն եւ որպակ, որպէս. որզոն, որզունակ. որպակ, որքան. որչան (corr որչակ V_2) որչափ V || 17 եզերեսցի V || 18 խաւշիւն, զանգիւն] խաշոյն, որ խմելոյ տային M E || 19 յըմպել էր] ի խմել էր M E || 21 դուզնաքի M | post դուզնաքեայ—] add բառ, ձայն կամ ասացուած V || 23 երթումն] երթալ M E || 26 յեղյեղական կամ] om M E || 27 իր, անմարմին om M.

սերք, յայտնիչ բնութեան՝ արականին եւ իգականին եւ չեզոքին.
ձեւք, տարազք.
մակաւասար, ի վեր քան զհաւասար.
նախազաղափար, նախաւրինակ.
ածանցական, յայլմէ յայլ ածեալ անցուցեալ.
հայրանունական, որ զհաւրն անունն ունի.
բաղդատական, համեմատական.
գերադրական, առաւելադրական.
յարանուն, որ յանունն յարի ինչ.
բայածական, որ ի բայէ ասացեալ է.
պիտակապէս, լոկաբար.
Գորդէիցն, Կորճէիցն.
պճնէ, յաւրինէ.
համբակազոյնք, մանկազոյնք.
ստորանկեալ, ի ներքոյ անկեալ
ներքականեալ, ընդ ստացողին առեալ.
եզ առ մու, մի առ մի
նմանասեր, նմանազգի
արուորազոյն, քաջազոյն.
մակաստութիւն, վերաստութիւն.
յարառոցեալ, առեալ.
ըմբաղդատութեամբ, առանց համեմատութեան.
արազեղ, ունել յինքեան զարազութիւնն (կամ սրազնաց).
յամրեղ, զյամրութիւն ունել.
պարզ, մեկին.
բարդ, ի մեկինն այլ ինչ զաւղել.

VARIAE LECTIONES CODICUM. 1 սերք] սերք են V | յայտնիչք արականաց եւ իգականաց եւ չեզոքաց M E || 3 տարազ M E || 6 յայլ om M E || 9 առաւելադրական. յարանուն desunt M || 12 post լոկաբար add կամ զե<րծ>ղ առ աչաւք M E (զերթ) || 22 յարառոցեալ] վերառոցեալ V | համապազ առեալ M E || 23 ըմբաղդատութեամբ (l. ըն բաղդատութեան) M E V_2, ամբաղդատութեամբ V || 24 զարազութիւն] զարդարութիւն V | կամ սրազնաց om M E || 25 յամրեղ] յամբեղ V || 28 ի մեկինն] ի մին M E | զաւղել V_2, յաւղել V] յարել M E ||

յարաբարդ, *ի զաւղեալն այլ ինչ յաւելուլ.*
զարմազանութիւնք, *զանազանութիւնք.*
աւարտացելոց (**աւարտեցելոց*), *կատարեցելոց.*
յոգնական, *բազմաւորական.*
փաստ, *պատճառ.*
հոշական, *կոչական.*
առասական, *հասարակական.*
մակդիր, *վերադիր.*
առինչունակ, *որ առ այլ ինչ ունի.*
հոմանուն, *նոյն անուն.*
փաղանուն, *բազմանուն.*
քերանուն, *ի քերման է.*
մականուն, *որ ի վերայ անուանն այլ ինչ անուն ասի.*
վերբերական, *որ ի ցուցումն ածի.*
դերհատուցական, *փոխհատուցական.*
մակբաշխ, *վերաբաշխ.*
պարունակ, *շրջապատ.*
քերդե<ա>լ, *զանունն նման իրաւցն առնել.*
բակծածական, *բակառական.*
բացարձակ, *անկապ.*
հաստատադրութիւնք, *հաստատուն դրութիւնք.*
ներգործութիւն, *յայլս գործել ինչ.*
կիր, *յինքն ընդունել.*

VARIAE LECTIONES CODICUM. 1 *ի զաւղեալն այլ ինչ յաւելուլ*] *ի մեկին ու ի յերկոքին վերա<յ> այլ ինչ զաւդել* M E || 2 *զարմանազանութիւնք* V₂ N^c; **utraque vox sine -ք** M E || 8 **utraque sing -ոյ** M E || 8 **ante** *մակդիր*] **add** M E *ենթանկեալ, ընդ անուամբ անկեալ* (**v. supra** 60₂₅) || 9 *որ առ այլ ինչ ունի*] *որ այլով ցուցանի* M E || 12 *քերանուն, ի քերմանէ*] **om** M E || 13 *այլ ինչ անուն ասի*] *միւս եւս այլ անուն ունի* M E || 14 *ածի*] *ունի կամ յածի* E | *վերբերական, որ ցուցումն ունի* **praetermittit legitque solum** *կամ ածի* M || 18 *քերթացեալ, որ զանունն ըստ իրացն նման ասացեալ է* M E || 19 *բակծածական, բակառական* **om** M E || 20 *անկապ* (, *առկապ* V1)] *որ ընդ ումեք չկապի* M E || 21 *հաստատուն*] *հաստատ անուն* V₂ | *են* **ante** *հաստատուն* M E || 22 *ներգործութիւն է* M E | *գործել ինչ*] *գործել զիրս* M E || 23 *կիր*] *կիրք* V, *<իսկ> կիր* M E | *ընդունելով* V.

ԺԴ.]

ամանակաց, ժամանակաց.

յարեւանայ, զհետ երթայ.

խոնարհմունք, տապալմունք.

տրամաղրութիւնք, որոշմունք.

դէմք, երեսք կամ ոմանս.

լծորդ(ութիւնք), լծակցութիւնք.

սահմանական, պարզ բառ.

սփածայ, զգեցայ.

ներկայ, որ այժմ կայ.

ապառնի, որ յապա լինի.

զանազանակս, այլայլմունս.

յարածզական, որ ծգտի.

յարակայ, որ միշտ կայ.

անորիշ, անզատոյց.

բաղազանութիւնք, զուգատրութիւնք.

ԺԵ.]

շեշտոլոր, վերացեալ ձայն.

արտաքերի, ցուցանի.

ԺԶ.]

յատկութիւն, առանձնակութիւն.

թարց, առանց.

ներխոնարհութեանց, ըստ խոնարհութեանց.

ԺԷ.]

յաւղ, յանգ.

ԺԸ.]

դերանուն, փոխանուն.

նեզականէն, ի միաւորականէն.

բաղաւդք, պատճառք.

անբաղաւդք, անպատճառք.

VARIAE LECTIONES CODICUM. 5 *որոշմունք*] *փոփոխմունք* V || 6 *դէմք երեք առ իւր ոմանս* E M (*դեմք երք*) || 7 ***utraque vox sing*** V || 16 ***item*** M E || 19 *արտաքերիցի, ցուցանիցի* V || 21 *առանձնութիւն* V || 25 *յաւղ, յանգ*] *post* *դերանուն, փոխանուն* M E || 29 *պատճառ* M E || 30 *անպատճառ* V.

ԺԹ.]

նախադրութիւն, յառաջադրութիւն.

ի բաղդասութեան, ի շարադասութեան.

Ի.]

մակբայ, ի վերայ բայի.

ստոր բայի, խոնարհ բայի.

ԻԴ.]

երկին եւ համբոյր, զոյգ.

մեծասար, որ յառաջն երկայն է.

մեծավերջ, որ վերջն երկայն է.

անզայտ, որ երկոքին կարճ են.

ստեղն, մէջ.

վերջատանջ, որ վերջն երկայն է.

քողաքորք, որ առաջն երկայն է.

քողաղաւտ, որ առաջն սակաւ է.

հաւեղն, որ առաջն երկայն է.

աւարտեղ, որ վերջն երկայն է.

ներգեւն, միաչափ (կամ) սուղ.

սոնք, ստուար.

ԻԱ.]

տրամախոհ, ճշմարտախոհ կամ մտածաքար, կամ մտածարէն.

փեռեկումն, բացումն.

VARIAE LECTIONES CODICUM. 2 նախադրութիւն] *post* ի բաղդասութեան V || 5 մակբայ *ante* նախադրութեան M E V || 6 իստորաբայէ, ի խոնարհ բայէ M E; *hic addunt* codd *vocabula:* բաղաձայն ապէս, բաղաձայնաբար. բակծածական, (ժողովական կամ M E) շրջաբերական. քողախնդրի, քննի— *quae praeter* բակծածական, *iam inscriptum supra* 62,19 *non leguntur in* arte || 8 երկին] կրկին V_2, եւքին M E || 9 որ առաջն երկայն է *deest* M || 10 եւ մեծավերջ M E || 12 մէջն M E || 14 քողաքորք—] *post* քողաղաւտ V || 16 հաւեղն, առաջն M E | հաւեղն, որ առաջն երկայնէ] *post* մեծավերջ V || 18 կամ սուղ *om* M || 21 կամ մտածաքար] կամ ճարտար E, կամ տաճար M; *haec vocabula* տրամախոհ (*pro* տրամախոհութիւն) *et* փեռեկումն *non suo loco posita ad ultimum caput* artis *de coniunctione vero pertinent*; *post* փեռեկումն *sequuntur deinde in* codd *voces quae minime ad* artem *spectant:*

ենթակայ, քնութիւն.

ննթակայումն, պատահումն.

հակակայ, ընդդիմակայ.

տարորոշ, բաժանեալ. porro cod V *adiicit atque alias, quae non legunur apud* M E: *տրամադրեալ, փոփոխեալ.*

ենթանկեալ, ի ներքոյ անկեալ.

տրամատեալ, բաժանեալ.

տրամատել, որոշել, բաժանել, երկատել, տրոհել:

***

Post coniugationem verbi** կոփեմ **in nonnulis codicibus (T E_2 J Is) ***adiectum invenimus** hoc additamentum, quod **armeniaci commentatoris cuiusdam,** fortasse **Jesaiae** Nixensis, **esse videtur**:* ԱՐԺԱՐԺՄՈՒՆՔ ԽՈՆԱՐՀՄԱՆՑ ԲԱՅԻ (յաղագս աղաւթից.) աղաւթական (*T* **corr in mg** սահմանական) ներգործական.

Ներքսակայ ամանակի.

Միաւորական. աղաւթեմ, աղաւթես, աղաւթէ.|

Բազմաւորական. աղաւթեմք, աղաւթէք, աղաւթեն:

Անցելոյ

Յատկի. աղաւթեցի, աղաւթեցեր, աղաւթեաց.

Մեքական. աղաւթեցաք, աղաւթեցէք, աղաւթեցին:

Ապառնւոյ

Ինքնական. աղաւթեցից, աղաւթեսցես, աղաւթեսցէ.

Ինքեանական (ոմանքական J). աղաւթեսցուք, աղաւթեսջիք, աղաւթեսցեն:

Որից ժամանակաց յարածզական

Եզական. աղաւթէի, աղաւթէիր, աղաւթէր.

Եզերքական. աղաւթէաք, աղաւթէիք, աղաւթէին:

Աղաւթական կրաւորական

Ներքսակայ ամանակի

Եզական. աղաւթիմ, աղաւթիս, աղաւթի.

Բազմաւորական. աղաւթիմք, աղաւթիք, աղաւթին:

Անցեալ

Յատկի. աղաւթիցայ, աղաւթիցար, աղաւթիցաւ.

Մեքական. աղաւթիցաք, աղաւթիցայք, աղաւթիցան:

Ապառնւոյ

Ինքնական. աղաւթիցայց, աղաւթիսցիս, աղաւթիսցի.

Ինքեանքական. աղաւթիսցուք, աղաւթիսջիք, աղաւթիսցին:

Որից ժամանակաց յարածզական

Եզական. աղաւթիի, աղաւթիիր, աղաւթիւր.

Եզերքական. աղաւթիիմք, աղաւթիիք, աղաւթիին:

Ըղձական ներգործական

Ներքսակայ ամանակի

Միաւորական. եթե գովեմ, եթե գովես, եթե գովէ.

Բազմ. եթե գովեմք, ⟨եթե⟩ գովէք, ⟨եթե⟩ գովեն:

Անցեալ ներգործական

Յատկի. եթե գովեցի, ⟨եթե⟩ գովեցեր, ⟨եթե⟩ գովեաց.

Ոմանքական. եթե գովեցաք, եթե գովեցէք, եթե գովեցին:

Ապառնւոյ ներգործական

Միաւորական. եթե գովեցից, գովեսցես, ⟨գովե⟩սցէ.

Բազմաւորական. եթե գովեսցուք, գովեսցէք, գովեսցեն:

Երից ժամանակաց յարածզական

Ինքնական. եթե զովէի, <զով>էիք, <զով>էր.

Ինքեանքական. եթե զովէաք, <զով>էիք, <զով>էին:

Ըղձական կրաւորական

Ներքսակայ ժամանակի

Միաւորական. եթե զովիմ. <զո>վիս, զովի.

Բազմաւորական. եթե զովիմք, զովիք, զովին:

Անցեալ կրաւորական

Եզական. եթե զովեցայ, զովեցար, զովեցաւ.

Եզերքական. եթե զովեցաք, <զովե>ցայք, <զովե>ցան. (**hucusque** E$_{2}$).

Ապառնւոյ կրաւորական

Ցատկի. եթե զովիցիմ, զովիցիս, զովիցի.

Մեքական. եթե զովիսցուք, զովիսցիք, զովիսցին:

Երից ժամանակաց յարածզական

Ոմնական. եթե զովիի, եթե զովիիր, <եթե> զովիւր.

Ոմանքական. եթե զովեաք, զովեիք, զովեին:

Որպէս սկզբունք (om J), *դեռախաւսութիւնք, նոյնպէս եւ կատարեալք, բայց միայնն ի թույ* (*ի թուոց* J) *որ կոչի աներեւոյթն կալ(ն)՝*

Միաւորական. զովեալ, երանեալ.

Բազմաւորական. զովեալք, երանեալք:

Այս է աւարտումն խաւսից, ապա եթե ըստ քաջաղմանց արտաքնոց եւ ըստ բաւսանացն իւրոց մնաց ոք ընթանայցէ, ի միում յաներեւոյթ անցելումն գտանէ բիւր մասունս, զվաղանցեալսն եւ առժամ մի եւ զմիւս եւս եւ յամենայն ի ներկայս եւ յապառնիս եւ ի մասունս նոցա գտանէ հազար յեղանակս ղաւղանչմանց: Այլ մեր սանձահարեալ զերիսար մնաց յաւրինեսցուք զասպարէզս իմաստից եւ առցուք զնպատակն ճշմարտութեան:

Արուեստից բաժանեալ որոշմունք են երեք. իմացական, կրաւորական, արարչական, եւ յերիցս յայսցանէ խառնք լինին մի: Եւ գործ արուեստականի է երեք. լեզուագիտական, մեկնչական, արուեստիւ գիտնական:

Զափ տաղից են որ վեցթեւեանք են, եւ են որ հինգթեւեան եւ են որ քառաթեւեան. եւ թեւք որով են վեց, որոց անուանք են այս. լիաթեւն, մատն, մեծաստեղն, նրբաստեղն, մեծառաջ, մեծավերջ. եւ վեցթեւեան չորիւք. լիաթեւն, մատն, մեծաստեղն, մեծառաջն:

* * *

INDEX GRAECO-ARMENIACUS

Numeri paginas versusque indicant.

A

ἀπαγόρευσις *ապաստութիւն* 3315.
ἀπαρέμφατος *աներեւոյթ* 2220 49 *sq.*
ἀπαρτίζω, ἀπηρτισμένης *յանգեցելոյ* 3 *bis.*
ἄπειρος *անհուն* 3519.
ἀπήχησις *բացազանչութիւն* 35.
ἁπλοῦς *պարզ* 16 **bis** 23 **bis** 299.
ἀπόδειξις *բացատրութիւն* 378.
ἀπόδοσις *բացատրութիւն* 115.
ἀπολείποντος *պակասեցելոյ* 16 **bis**, *պակասելոյ* 1621.
ἀπολελυμένον *բացարձակ* 188 2125.
ἀπορηματικοί *տարակուսականք* 3515 3622.
ἀπόστροφος *ապաթարց* 38 **bis** 4123.
ἀποτελέω *անպակաս ելուզանել* 54, *կատարել* 516, *բացակատարել* 69.
ἀπόφασις *ապերեւութիւն* 3311.
ἄπτωτος *անհոլով* 2211.
ἀπωμοτικά *ապերդմնական* 3424.
ἀρδεύω *exm*] *ոռոգանեմ* 239.
ἄρδω *exm*] *ոռոգեմ* 237.
ἀρετή *զաւրութիւն* 218, *արութիւն* 31.
ἄρθρον *յաւդ* 1215 27 **bis**.
ἀριθμητικόν *թուական* 187 2122.
ἀριθμός *թիւ* 136 1620 2122 22 **bis** 27 **bis** 28 **bis** 324.
ἄριστος *exm*] *սքանչելի* 1516.
ἄρνησις *ուրացութիւն* 3310.
ἀρσενικός *արական* 137 148, *արուաց* 826.
ἀρχόμενος *հաւացեալ* 1014 1118 122.
ἀσυγκρίτως *անբաղդատակի* 1520.
ἀσυνάρθροι *անբաղաւդք* 30 **bis**.
αὖθις *դարձեալ* 3111.
αὔριον *վաղիւ* 3116.
αὐτός **gen** *նորա* 18 1514 ***et pass***, αὐτά *սորա* 66, *նոյնք* 42, *այնք* 2627.
αὐτοτελής *ինքնակատար* 1212.
αὐτοῦ *անձին նորայ* 2920.
αὔτως *ունայնս* 420.
ἄφωνος *անձայն* 1121 7 *ter*.

B

β̄ *բ*, *բեն* 6—7 *pass*, 2413.
βακχεῖος *սաւրուեղ* 4418.
βαρεῖα (προσῳδία) *բութ* 38 38 *bis*, 40 *bis*.
βαρύτονος *ծեծտոլոր* 2010.
βεβαίωσις *հաստատութիւն* 3526.
βελτίων *exm*] *արագագոյն* 157.
βιβλίον *գիր* 1423.
βιωτικῶς *աշխարհաւրէն* 220.
βοτρυδόν *ողկուզաւրէն* 3119.
βοῦς *եզն* 2114 (*exm գութ* 920).
βραδύς *հեղգ* 1819. -ύτερος *exm յամրագոյն* 157, -ύτατος *յամրեղ* 1515.
βραχυνόμενος *սղացեալ* 1011, *աղաւտացեալ* 1118.
βραχύς - *սուղ* 56 10 **bis** 1125, *աղաւտ* 11 **bis**, 38 **bis**.
βρέφος *exm*] *նեւոող* 112.

Γ

γ̄ *գ*, *գիմ* 6—7 ***pass***, 2416.
γαιήϊος *երկրային* 1321.
γαμητέον *ամուսնանալի* 351.
γάρ *քանզի* 212 1216 1611, *զի* 228 320 416 1921.
γένεσις *սեռութիւն* 1319.
γενικός *սեռական* 186 2118 17 **bis**, 2823.
γένος *սեռ* 2117, γένη *սերք* 13 **bis**, 27 **bis**, 28 **bis**.
γῆ *երկիր* 1319.
γηγενής *երկրային* 198.
γίνομαι *լինիմ* 228 924 1024 1111.
γλῶσσα *լեզու* 114.
γοερῶς *աշխարապէս* 227.
γράμμα *գիր* 41218.
γραμμαῖς ‹*գծելով*› 414.
γραμματική *քերականութիւն* 12, 4.
γράφω *գրել* 416.

Δ

δ̄ *դ*, *դայ* 6—7 ***pass***.
δάκτυλος *ստեղն* 441.
δασυνόμενος *թաւացեալ* 4116.
δασύς *ստուար* 612, *յոյր* 6 **bis**, (*խաժ* 625), *թաւր* 619 7 ***ter***, 38 ***ter***.
δαφνίνη *սաղղնի* 48.
δαφνών *որթոց* 212.
δέ *եւ* 1—2 *pass*, *իսկ* 2 — 3 *pass*.
δεικτικόν *ցուցական* 1726 2018.
δεῖξις *ցոյց* 286.
δεξιός *աջող* 1824.

E

Z

H

Θ

Ρ

Σ

* * *

ՄԵԿՆՈՒԹԻՒՆՔ ՔԵՐԱԿԱՆԻՆ

I

ՄԵԿՆՈՒԹԻՒՆ ԴԱՒԹԻ ՓԻԼԻՍՈՓԱՅԻ

ՆՈՐՈԳ ԿԱՆԴՆԵԱԼ ԸՍՏ ՔԱՂԱԾՈՑ ՈՐ ԱՌ ՑԵՏԻՆՍ

SCHOLIA ARMENIACA

IN

DIONYSII THRACIS

ARTEM GRAMMATICAM

I

COMMENTARIUS DAVIDIS PHILOSOPHI

RESTITUTUS E SCHOLIIS RECENTIORIBUS.

ԴԱՒԻԹԻ ՓԻԼԻՍՈՓԱՅԻ

‹ՄԵԿՆՈՒԹԻՒՆ ՔԵՐԱԿԱՆԻ›

M 28 E 35 ՆԱԽԵՐԳԱՆ. Թե էր աղագաւ բազում փոյթ յանձին կալեալ վասն քերականութեանս:

Քանզի բնութիւն մարդոյս յերկուց բաղկացեալ գոյացաւ, յոգւոյ բանականէ եւ ի մարմնոյ գործականէ. քանզի բոլոր զիտ իմաստից յայսոսիկ յանգեալ դադարեաց, ի տեսականն եւ ի գործականն: Բայց կարգեալք առ միմեանս առաջնորդելով մտածութէն իւրաքանչիւր ոք ի սոցանէ զիւրն կատարէ, եւ բաժանին յերիս մասունս՝ բարւոյ չարի եւ միջակի: Բանականիս, որ է բարի, բնաբարն առաքինութեամբ զիրք ինչ (ստեղծանել) հոգեւոր եւ երգք, իսկ չարին՝ թուլչութիւնք եւ դիւթութիւնք եւ կախարդութիւնք, իսկ միջակին՝ մրմունջք, պարք եւ որ ինչ միանգամ այսմ հետեւին: Այսոքիկ բանականին գործառնութիւնք: Իսկ գործականին՝ աւգտակարք յարհեստից եւ պիտանացուք, որպէս հիւսնութիւնք եւ դարբնութիւնք եւ նմա-

DISCREPANTIAE CODICUM M (=M₁ M₂) E J. ***Ad titulum restituendum*** *cfr* ըստ մեկնութեան Դաւթի E p 104v, ***ad*** քերականին՝ ***cfr*** բառք քերականին ***in additamento armeniaco artis, atque*** Մագիստրոս, որ զմեկնութիւն քերականին չարադրեաց E ***infra***, (***cfr etiam*** վերլուծութիւն քերականին ***Asolik*** III, 2 ***de*** *Hamamo*) || 3 Նախերգան] ***non legit*** M | Նախերգան—գոյացաւ] եթէ է՞ր աղագաւ բազում փոյթ յանձին կալեալ եղեւ վասն քերականութեանս, ուսանիմք ի բանից նախերգանի եռամեծին Դաւթի փիլիսոփայի, որ ասէ. յերկուց իմն պատճառէ մարդոյս գոյացեալ հաստատեցաւ բնութիւն E, ***eademque habet*** J: թէ է՞ր աղագաւ բազում փոյթ յանձին կալեալ եղեւ վասն քերականութեան. այլ զայս ուսանիմք ի նախերգանէ եռամեծին Դաւթի փիլիսոփայի, որ ասէ այսպէս. յերկուց իմն պատճառաց մարդոյս գոյացեալ՝ հաստատեցաւ բնութիւն || 6 բանականէ] գոյականէ M_2 || 7 յանկեալ M_1 || 10 յերիս] յերիր M_2 | բարւոյ] բարոյ M_2, բարի M_1 || 12 հոգեւոր եւ երգք] եւ հոգեւոր երգք M_2 || 15 աւգտակարք] աւգտակար M_2 || 6 ***et sq usque ad*** բարւոյն ***simillima habet*** J ***nonnullis vocabulis exceptis:*** ի հոգւոյ եւ ի մարմնոյ. եւ սոցա արուեստք որոշեալ առանձինն ըստ ինքեանց, հոգւոյս՝ բանականն եւ մարմնոյն՝ գործականն, բայց հաւասարութեամբ առ միմեանս կարգեալք, միոյն մտա-

նողք սոցա: Իսկ չարին՝ դեղք մահաբերք եւ որք հետեւին այնմ: Իսկ միջակին՝ աղեղնաւորութիւն եւ զեղարդնաւոր լինել:

Արդ թողլով արուեստաւորին զչարին եւ զմիջակին, ի խնդիր ելեալ բարւոյն: Եւ քանզի յարուեստիցն ոմն է կայուն եւ ոմն անցական, ոմն հասարակաց եւ ոմն առանձին: Բանականիս կայուն եւ հասարակաց՝ գիրք, եւ անցականն եւ առանձինն՝ մրմունջք եւ իւր մտածութիւնք: Իսկ գործականին հասարակաց եւ կայուն՝ դղեակք եւ հանեալ ջուրք. անցաւոր եւ առանձինն՝ դուզնաքեայ գործք:

Բայց ի հարցման ուրուք զսահման արուեստի, զոր աւրինակ եթե ասիցէ ոք, զինչ է մարդ, · լիով պատասխանեալ ասէ. „կենդանի բանաւոր, մահկանացու“:

Կենդանեաւն ըստ բնաւ կենդանիս դասեցաւ, բանաւորաւն՝ ընդ վերին զաւրութիւնսն, եւ մահկանացուաւն՝ զատեաւ ի վերնոցն: Ապա թե ոչ այսպէս, տզիտանայ.

Նոյնպէս տզիտութեամբ այն՝ եթե „արուեստ է բաղկացութիւն, ի թողմանէ նախակրթեալ, առ ի պիտանացու ինչ իրս որ ի կենցաղումս“:

Բաղկացութիւն՝ իբր եթե ի բազմաց գոյացեալ եւ կամ միացեալ ըստ առակի ոստայնանկութեան. վասն զի ոմն

ծաւրէն առաջնորդելով եւ մինն զնոյն գործ(ով) կատարելով. *եւ ծեւք եղկոցունց ըստ երից որոշմանց՝ բարւոյ եւ չարի եւ միջակի: Բանականիս, որ է բարի, գիրք ինչ եւ երգ հոգեւոր. չարին՝ թովչութիւն եւ կախարդութիւն. միջակին՝ մրմունջք եւ նմանողք նոցա: Իսկ գործականին՝ աւգտակարք արհեստիցն, հիւանդութիւն եւ ղարընութիւն եւ նմանք իւր. եւ չարին՝ դեղք մահաբերք. եւ գործք միջակին՝ աղեղնաւորութիւն եւ ղալապրելն: Եւ թողլով արուեստաւորին զչարին եւ զմիջակին խնդիր վերաբերէ զբարւոյն* || 1 *սոցա*] *իւր* M_2 M_3 E || 2 *այնմ*] *այսմ* M_2 | *աղեղնաւորութիւնք* M_2 | *լինել*] *լինելն* M_3, **add in mg** *կամ զեղապարել կամ դեղազրել ի նետս* || 3 *արուեստաւորիս թողլով* M_3 || 4 *բարոյն* M_1 | *յարուեստիցն*] *յարուեստից* M_2, *յաւեստիցն* (**sic**) M_1 | *կայուն*] *կաուն* M_1 || 6 *եւ առանձինն*] **om** M_3 J, *եւ* **om** E || 8 *կաուն* M_1 | *կայուն եւ հասարակաց* M_3 | *դղեակք*] *բերդք* J | *հանեալ*] *հանել*] M_3 || 9 *դոյզնաքեա* M_3 | *գործք*] *գործ* M || 12 *ասէ*] *ասեն* M_3 || 14 *վերինսն զաւրութիւնս* J || 15 *զատեաւ* M_2] *զատաւ* ceteri | *Ապա թե ոչ այսպէս, տզիտանայ*] *եւ թէ ոչ այսպէս ասիցեն տզիտանայ* M_3, *ապա թէ ոչ, տզէտ է* J || 16 *Նոյնպէս տզիտութեամբ այն՝ եթե*] *Նոյնպէս տզիտանայ եթէ* E, *Նոյնպէս զիտութեամբ այն է, թէ ասիցէ* J, *Նոյնպիսի զիտութիւն եւ յայս. եթէ ոչ ասեն թէ* M_3 || 18 *կենցաղումս* M_2 || 19 *գոյացեալ եւ կամ*] **ignorant** M_1 J || 20 *առակի*] *անկի* J.

զատաւղ բայի, եւ ոմն անուան, միւս այլ ոմն մասին ինչ, ուստի բաղկացեալ արուեստ:

Իսկ ի Թողմանէ Նախակրթեալն՝ որպիսի ինչ. զի զոր ինչ եզիտ ոք կրթելով, եւ յայլմէն եւս մնացելովք, զկնի իւր եթող ապագայիցն:

Իսկ պիտանացուն՝ զի բոլոր ինչ ի կենցաղումս արուեստի յառաջացեալ ունի զտեղի:

Արդ հարկաւորաբար բանական արուեստս առաջարկութիւն հնգիւքս այսոքիւք կատարի. դիտաւորութեամբ, հարազատութեամբ, վերնագրաւն, վարդապետականաւն եւ ըստ մասին բաժանմամբ, յօրում եւ ազգատակարն:

Դիտաւորութեամբ՝ մտածաբէն իմն ըստ տնաշինութեան առակի եւ միանգամայն առաջատեսակ խոհականութեամբ:

Իսկ հարազատութեամբ՝ ոչ ատարս ինչ եւ այլեւայլս, քան եթէ համբոյրս եւ հարազատս զասացուածսն առնել:

Այլ վերագիրն՝ զի բաւական իցէ միով կարգիւն զամենայն գրոցն գիտել զմիտս, որպէս ի քերականութենէ կամ ի գործոց առաքելոցն է յայտ:

Բայց վարդապետականն յերկուս իմն ունի ձեւս, որ է կատարելոց գործ. կամ զգոյացութենէ բուռն հարկանել եւ իջանել ընդ արարածս, աւրինակ իմն ընդ աստիճանս յանհատ տեսակս, եւ կամ աստի դարձեալ անդր ելանել:

Սոյնգունակ եւ ըստ մասին կատարումն, թեպէտ ի քերականութենէ սկիզբն առնելով առաջնորդէ մինչեւ ի վերջին մասն, եւ կամ ի վերջի մասնէն մինչեւ ի գլխաւորագոյն

DISCREPANTIAE CODICUM. 1 *անուան*] *add* *ինչ* E | *այլ ոմն* M_1 E] *այլ իմն* M_2, *ոմն այլ* M_3, *այլումն* J || 2 *արուեստ*] *add* *ինչ* E || 3 *նախակրթեալն*] *նախակրթութիւն* M_1 M_3 | *ինչ*] *om* M_3 || 6 *ի կենցաղումն*] *ի կենցաղիս* J | *արուեստի*] *արուեստ* J || 11 *յորում եւ ազգատակարն*] *յորմէ եւ է ազգատակարն* || 12 *եւ է դիտաւորութիւնն մտածաբար* J || 13 *առաջատեսակ* M_2] *առաջատես* ceteri (*յառաջատես* J) | *խոհականութեանն* J || 15 *իսկ հարազատութիւնն ոչ ատար ինչ եւ այլեւայլ* J || 16 *համբոյրս ինչ* J || 17 *վերնագիրն* M_1 || 18 *գրոցն*] *զգրոցն* M_2 || 22 *ընդ արարածս*] *ընդ յարարածս* J, *յարարածս* E | *աստիճանս*] *աշտիճանս* M_2 J || 23 *աստի*] *անդի* J | *անդր*] *անդէն* M_2 J || 24 *ի քերականութենէ*] *ի քերականէ* E || 26 *եւ կամ*] *եւ թէպէտ* J | *ի վերջի*] *ի վերջէ* M_1 J | *մասնէն*] *om* J.

սկիզբն. յորում ըստ առաւել քաջայայտութեան եւ ծանաւթ կացուցանելոյ զառաջարկեալսն լողացն ընտանենայ եւ աւգտակարն:

Արդ գիտելի է եւ այն, զի բաժանի բանական արուեստ ի չորս. յիմաստասիրութիւն, ի բանական բժշկութիւն, ի քերթողութիւն եւ ի ճարտասանութիւն: Եւ երկաքանչիւր ոք ի սոցանէ յանգութիւն ունին առ իրեարս, իմաստասէրն եւ բանական բժիշկն. ոմն քննէ զերկնի եւ զերկրի զբնութիւն եւ ոմն զմարդոյն: Իսկ քերթողութիւն եւ ճարտասանութիւն, զի քերթողական արուեստին պիտոյ է ճարտասանականին պայծառաբանից, որք եւ հասարակապէս վարին առասպելաւք եւ խրատուք: Իսկ ճարտասանականն ի նմանէ կիտից եւ ոլորակաց եւ այլոց ի նոցանէ գիտից:

Բայց սկիզբն առեալ քերթողականիս յառաջ գալոյ յերաժշտականէ անտի, վասն զի բնաւորեցաւ երկայնիւք եւ սղիւք յիւրն վարիլ նուազաւոր երգս. եւ ապա բազմաց մարդկան ի մէջ առեալ զքերթողականսն. վասն որոյ մեր այժմ խնդիրս է ըստ իւրաքանչիւր կարգաց: Սկիզբն առնելով ոմանց ի ձայնէ, իբր թէ ձայնս է նիւթ բանականութեան, որպէս հիւսնականին փայտ եւ դարբնականին երկաթ, այլ եւ վայելչութիւնք եւ կարգք աշխարհիս ձայնիւ ասացեալ յարմարին. եւ հաստատելով յայս, զի բանիւ վարդապետեին եւ բանիւ աշակերտեալք կրթեին: Եւ ասացին զձայն վիրաւորութիւն աւդոյ, աւրինակաւ զխիստ ինչ ընդ իրեարս բաղխելով, զի վիրաւորեալ աւդն ի միջոցին տացէ ձայն. իսկ անզայտն եւ կակուղն ոչ տացէ զհնչումն: Բայց այլոց պախարակելով զայն, թէ ընդ արուեստա-

DISCREPANTIAE CODICUM. 1 առաւել քաջայայտութեան] առաւելայայտութեան J || 2 կացուցանելով M_3 | ընտանենայ] պիտանանա J || 6 ոք] om M_1 M_2 E || 7 յանգութիւն] յանկութիւն J, յատկութիւն M_2 || 9 քերդողութիւն J] քերականութիւն ceteri | քերդողական J] քերթողութեան ceteri || 10 ճարտասանականին J] ճարտասանին ceteri | պայծառ բանից] պայծառաբանից M_1, պայծառ բան M_3 || 11 հասարակապէս] հաւասարապէս M_3 J || 12 ճարտասանականն] ճարտասանն M_3 E || 14 գալոյ] գոլով J || 21 ձայնիւ post ասացեալ M_1 | ձայնիւս M_2 | ասացեալք J || 22 վարդապետին M_3 J || 23 վիրաւորութիւն աւդոյ cfr ԱՀՄ. թ. 178 || 25 ի միջոցին] ի միջի M_3 et post տացէ | ոչ տացէ] ոչ նոյնպէս տան J.

ւորին անցանել խափանի եւ արուեստն, սկիզբն արարին ի գրոյ, որպէս զի յառաջակայսն զյիշատակն յարաձգեսցէ:

Իսկ ապա Դիոնիւսիոս ումն անուն եկեալ ըստգտանելով զերկոցունցն սկզբունսն այսպէս, թէ զձայնի բնութիւն գտանել իմաստասիրաց է, եւ զիրն տեսցի ի կարգի իւրում, զի մի այլ ընդ այլոյ քննութեամբ ծաղր լիցի արուեստաւորն. եւ իւր սկսեալ բուռն հնար զնոյն ինքն զիրէս, եթէ „քերականութիւն է հմտութիւն“:

Զկնի որոյ Հերովդիանոս ումն որդի Ապողղոն(ար)ի ·խոհեմագոյն միանգամայն եւ իշխան, որոյ վասն յոյժ անբաւութեան արուեստից զբոլորից այրելով զգրեան, միայն զհաւրն իւրոյ եթող զգրեան, ոմանք ասեն վասն յիշատակի եւ այլք վասն առաւել մտաւորութեան: Բայց փոքր ինչ այս արուեստ կամ վասն չանկանելոյ ի բուռն եւ կամ վասն մանկանց կրթութեան մնացեալ Դիոնիւսիայ ասացեալս:

M 81 E 41- *Առ որովք նախ քան ի սոյն արուեստ մտանել, գիտելի է եւ զամբարեալսն ի սմա շահս. քանզի կէտք եւ ոլորակք, հոլովք անուան եւ խոնարհմունք բայի եւ ստուգաբանելն եւ այլ այսպիսիքն ոչ ուստեք որպէս ի սմանէ հմտանալի լինին:*

‹Ա. ՑԱՂԱԳՍ ՔԵՐԱԿԱՆՈՒԹԵԱՆ›

Քերականութիւն է հմտութիւն որք ի քերդողաց
E 43 *եւ ի շարագրաց իբրու բազում անգամ ասացելոց] Եւ*

DISCREPANTIAE CODICUM. 1 *անցանելն* E | *խափանի* M_1] *բառնա* J, *բառնի* M_2 M_3 E | *գրոյ* M, *ի գրոց* M_3 || 2 *յառաջիկայսն* M_1 J | *յիշատակն* J] *զյիշատակն* ceteri | *յարածգեսցի* M_3, *յերկարածգեսցի* J, *յերկարածգեսցէ* M_1 M_2 E || 3 *Դիոնիւսիոս*] *Դիոնեսիոս* codd | *ումն անուն եկեալ*] *ումն եկեալ* M_1, *ումն անուանեալ* J || 4 *զսկզբունսն* M_1 || 6 *արուեստաւորն*] *արուեստն* M_1 || 9 *Հերոդիանոս* M_1 M_3 | *Ապողինարի* E J, *Ապաւղինարի* M, **legendum** *Ապողղոնի* = Ἀπολλωνίου (Δυσκόλου) || 11 *զգրեան*] *զգիրս* J || 13 *post արուեստ*] **add** *մնաց* M_3 || 15 *մնացեալ*] **add** *եղեւ* E M_3 | *Դիոնիւսեա* M_1 M_3, *Դիոնիսեայ* M_2, *Դիոնեսեա* J, *Դիոնիսիա* E || 17 *զամբարեալն ի նմին շահն* J | *ի սմա*] *ի սմին* M_3, *ի նմին* J | *շահս* E, *զշահս* M_2, *զշահսն* M_1, *զշահն* J, *շնորհս* M_3 | *եւ հոլովք* M_3 | 18 *անուան* J] *անուանց* ceteri | *բայի* J M_2] *բայից* M_1 M_3 E || 19—p. sq 1 *ի սմանէ—արուեստիս*] *ի բնարուեստիս* M_2 | *լինին*] *լինին մեզ* J **cui addit**: *այսոքիկ ըստ եռամեծին Դաւթի:* **ultimi versus ab** E **relati inter verba** *Այլուստ.*

արդ զի նախակարգեաց զակիզբն արուեստիս ի հմտութենէ, թուեցաւ ոմանց յանքատութիւն ածեալ փոխանակ առաւել զիտութեան: Այլ նա ճշմարտիւ զոր ինչ եզերն եւ կարգեաց ի հմտութենէ եւ ի քանաստրութենէ:

Եւ է հմտութիւն այսպիսի ինչ. հարցեալ ցքեզ բայ եւ կամ E 44 *անուն եւ քո ոչ կարացեալ ըստ արժանոյն պատասխանել ի նախնեացն անկար սովորութիւն ըստ նմանութեան երթալոյ անասնոցն ի սովորական տեղիսն: Իսկ քանաստրութեամբ լուծանել զխնդիրն ըստ նշանաւոր հրամանաց ի լսելոյ մարդոյ ստուգելով զբազում անգամ ասացեալսն քերթողաց եւ շարագրաց, այլ ոչ զասաւոր ինչ որ ոչ լսի բան: Իսկ ասելն եթէ՝*

Եւ մասունք են նորա վեց, եցոյց զքերթողական մա- M 33 E 46 *սունս, որ հաստեալք են ի բոլորէ. եւ եթէ զմի ոչ կալցի յայսցանէ քերթողն, ոչ ասի կատարեալ արուեստաւոր: Քանզի տեսակք ճարտասանականին երիք այսոքիւք կատարին եւ վարին՝ ատենականաւն եւ քաղախոհականաւն եւ կացողականաւն, զուգահաւասար հաստեալք ի սեռէ. եւ զնոյն ինքն քերթելով յինքեան, որպէս զկենդանութիւն կենդանիին, յորոց եթէ ոչ ունիցի ոք զմի ի նոցանէ ոչ կատարեալ ասի ճարտասան:*

Նախ՝ վերծանութիւն ներկուռ ըստ առոգանութեան] E 47- *Ըստ որում եւ զայն գիտելի է, զի նախադասութիւն եւ ստորադասութիւն ըստ երից եղանակաց է, ըստ տեղւոյ, ըստ ժամանակի, ըստ պատուոյ: Իսկ եթէ էր աղագաւ նախադասեաց* M 85 *զվերծանութիւն ըստ առոգանութեան ըստ տեղւոյ. քանզի ան-*

DISCREPANTIAE CODICUM. 2 *ածեալ*] *ածել* E, *արկանել* J | *ածեալ—զոր*] **desunt** M_2 || 4 *եւ ի քանաստրութենէ*] **om** J, **add** *եղեալ սահման քերականութեան* E || 5 *post* *Եւ է* **add** *արիանակաւ* J || 6 *պատասխանել*] *պատասխանատրել* E || 7 *նմանութեան անասնոց երթալով* J || 9 *նշանաւոր*] *շնորհաւոր* E || 10 *ի քերթողաց եւ ի շարագրաց* E || 11 *լսի ձայն եւ բան* M_3 || 8—11 *իսկ—բան*] *իսկ լուծանել զխնդիրն ըստ նշանաւոր հրամանին, զոր ստուգեալ է ի բազում ասացուածոց քերթողաց եւ շարագրաց, լինի հմտութիւն* J || 12 *զքերթողական մասունս*] *զքերթողականս* M || 13 *են*] **deest** M | *յայսցանէ*] **post** *զմի* E J || 15 *ճարտասանականին*] *ճարտասանին* M_1, *ճարտարասանին* M_2 | *երիք*] *երիւքս* M_2 | *երիք—կացողականաւն*] *երեք այսոքիկ են՝ ատենականն եւ քաղխոհականն եւ կացողականն* E || 16 *եւ կացողականաւն* **bis** M_2 || 17 *զուգահաւասարք* M_2 E || 18 *յինքեանս* M_2 | *ոչ* **om** M_3 || 22 *եղանակաց է*] *լինի յեղանակաց* E J || 23—24 *իսկ եթէ—տեղւոյ*] *իսկ վերծանութիւն, որ ասի ընթերցումն ըստ առոգանութեան, նախադասեցաւ*

կար էր առանց սորա այլեւս առաջիկայիցն զյարմարութիւն ունել: ‹Եւ վերծանութիւն ասի ընթերցումն›, այլ առաջինն իմաստասէրքն վերստին ճանաչել հոգւոյ զմոռացումն իմաստից արհեստական զիւտի ծառային:

Երկիր՝ զրուցատրութիւն ըստ ներգոյս քերդողա- E 48- կան յեղանակս] Եւ զրուցատրութիւնն առնելի է ոչ ըստ սովորական ինչ խաւսից, այլ կամ զքերդողացն արարուածս, կամ զիւրաքանչիւր ուրուք, նոցուն զաղափարաւք ձեւացուցանելով զրուցել:

Երիր՝ լեզուաց եւ հնազէտ պատմութեանց առձեռն E 49 բացատրութիւն] Նա եւ հարկ է վարդապետին ոչ զաւտար ինչ, այլ զիւրոյ լեզուին խաւսս եւ պատմութիւնս ինչ նախնեացն արարեալ լաւագոյնս համառաւտապէս գիտել, զի իբրեւ հարցանիցի, դիւրաւ լուիցի:

M 38 E 50- Չորիր՝ ստուգաբանութեան գիւտ] Քանզի ստուգաբանութեան ձեւք են երեք, յիրէն, յարուեստէն, ի ձայնէն: Եւ յարացոյց առաջնումն սափոր, եւ երկրորդին փայտահատ, E 53 եւ երրորդին ճնճղուկ: Բայց ոչ ամենեցուն է գիւտս այս, այլ խոհեմագունիցն եւ եթ:

M 125 E 54- Հինգերիր՝ համեմատութեան տեղեկութիւն] Իսկ հա-

ըստ տեղւոյ E, եւ նախադասեցաւ սա ըստ տեղւոյ J ‖ 2 pro այլ] եւ վերծանութիւն E ‖ 2—4 այլ—ծառային] իսկ վերծանութիւն ասէ ըստ յանկաց ընթերցումն ըստ մտացն եւ ստուգաբանին վերստին ծանել ըստ հոգւոյ զմոռացումն իմաստից J; verba այլ — ծառային suo loco apud M relata Davidi tribuenda sunt, quamquam E e regione versus a verbo վերստին incipientis posuit notam Այլ Alius quam potius ad sequentem v. pertinere credo. Uncis saepsi quae ex E et J restituenda duxi. Ad verba զիւտ ծառային legitur in margine cod M_8 p. 24 haec explicatio scribae indocti: զայն վարժապետականսն ասէ, որ զնացեալք յամեցին եւ ի դառնալն կանայք նոցա ընդ ծառայսն շաղախեալք էին եւ մանկունքն ի յայրս հասեալ յարեհ‹ա›ն ծառա որդիքն ի վերայ տեղաց ի պատերազմ ‖ 8 նոցուն] նոցին J ‖ 13 արարեալս ինչ J | լաւագոյնս M_8 ‖ 14 հարցանիցէ J | դիւրաւ լուիցի] դիւրաւ լուր ուսցի J | զի իբրեւ—լուիցի] om E; 11 ante Նա եւ հարկ է E legit: երրորդ ասէ զլեզուացն բացատրութիւն, այսինքն որ ընդ միով լեզուաւ բառիցն է տեղեկանալ ձայնի atque simul etiam quae sequuntur usque ad հարցանիցի falso refert Steph. 15 — 19 Quae de etymologia David commentatus est apud M iterum proferuntur in capite de pronomine p 125 et tantum hic legimus: Բայց ոչ — եւ եթ. similia legit E quoque: եւ արդ գիւտ ստուգաբանութեան է խոհեմագունիցն գիտութեամբ, quibus concludit disputationem de etymologia.

մեմատութիւն է բայի առ բայ եւ անուան առ անուն, եթե ասացի անուան առ անուն, ստեղծուածոյ եւ կամ կազմածոյ եւ բերցին անուանք հանգոյն նոցին, եւ առաւելն տանի զհաստատութիւն. Նոյնպէս եւ բային ողորմեայն քան զողորմեացն:

Վեցերիր՝ դատումն քերդածաց] Իսկ վեցերորդն E 56 ի քերդողութեանս դատողական մասն է, մեծ թեպէտ եւ ի վերջէ դասեցաւ, զի սովորութիւն է բանական արուեստաւորի յառաջադասել զառաւելն, որպէս զվերծանութիւն, զի զարթուցէ զլսաւղսն եւ ապա ընդ միմեանս շաղկապին:

Նա եւ լաւագոյն է յամենեցունց] ⌜Քանզի զհերձուածողացն ընդունայնաբանութիւն լուծանելով, որք ուղղափառու- E 57 թեան անուամբք կամեցան զիւրեանցն արդարացուցանել վրիպանս, ի ստուգիւ քննութենէ դատելոցն յանդիմանի աստարոտի խառնուածն⌝:

‹Բ› ՅԱՂԱԳՍ ՎԵՐԾԱՆՈՒԹԵԱՆ

⌞Վերծանութիւն նախադասեալ եղեւ իբրեւ զաստիճան M 41 E 58 առաջին կամ զմուտ դրան ի քաղաք իմաստութեան: Բայց

DISCREPANTIAE CODICUM. 1—2 եթէ ասացի անուան առ անուն] om M_1 M_3 || 2 եւ կամ om M || 3 ante եւ բերցին] եւ բեր M_1 M_3. **Commentarius Davidis in analogiam apud** M **non nisi indicato loco in capite de pronomine fortuito servatus est post eiusdem de etymologia commentationem; eundem suo loco atque sub Davidis nomine habet** E: եւ զանուն առ անուն, այսպէս, յորժամ ասիցիս ստեղծուածոյ եւ կամ կազմածոյ եւ բերցի անուանքն etc **usque** զողորմեացն. **apud** J **solum:** Նոյնպէս եւ բային՝ ողորմեայն քան զողորմեացն || 8 զառաւելն om M | վերծանութիւն M || 9 զլսաւղն M_2; **haec verba Davidis leguntur ibidem ubi et quae antecedunt; eadem proprio loco exhibet** E: մեծ ի քերթողութեանս արհեստի, թէպէտ եւ ի վերջէ դասեցաւ, է դատողականս մասն, զի սովորութիւն է բանաւոր արուեստաւորի առաջադասել զառաւելն, որպէս զվերծանութիւն, զի զարթուցէ զլսաւղն. **proinde pro** եւ ապա ընդ միմեանս շաղկապին **legitur:** եւ զկնի զաւրէնս դատողականիս, զի համթողցէ յասացուածն; **eadem apud** J: եւ արդարեւ դատողականս մեծ է ի քերդողական արհեստն թէպէտ եւ ի վերջէ դասեցաւ, քանզի սովորութիւն է բանաւոր արուեստաւորի յառաջ դասելն զառաւելն, որպէս սա զվերծանութիւն, զի զարթուցէ զլսաւղսն եւ զկնի զօրէն դատողականիս, զի համթողցէ յասացուածսն || 10—14 *quae* **uncis inclusi desunt apud** M; **utrum ea ex grammatica an ex alio Davidis opere sumpta sint nescio; breviora habet** J: եւ են հանգամանք դատողականիս այս. քանզի զհերձուածողացն ընդունայնաբանութիւնսն լուծանելով, որք ուղղափառացն անուամբ կամեցան զիւրեանցն արդարացուցանել վրիպանս.

խնդրելն արուեստաւորիս զներկուռ ընթերցմունս եւ զանդադար կրթութիւնս եւ այն ըստ ենթադատութեան, ըստ առոգանութեան, ըստ տրոհութեան. եւ սակս այսորիկ զգուշացուցանէ զընթերցողն հմտանալ ներկուռ կրթութեամբ, զի մի դարձեալ ի սովորականսն թիւրեալ ընթացցի ուղէգնացութիւն: Եւ եթէ զինչ է վերծանութիւն ըստ մեզ, կամ որպէս ըստ իմաստասիրացն, քաջայայտ է յ:

Բայց զարմանալ գոյ ընդ արուեստիս, զի յառաջ ասաց զսորին մասունս, իսկ այժմ ասելոց է զմասանց մասունս մինչեւ տարեալ հասուցէ յանհատն, ուստի առաւելապես շահիցն մատակարարիցի աւգուտ:

Վերծանութիւն է քերդածաց կամ շարագրածաց անվթար յառաջբերութիւն] Եւ զի նախակարգէ զվերծանութիւն քերդողաց եւ ապա շարագրաց. նախ՝ զի ամենայն արուեստաւոր զիւրն կամի յարգուն ցուցանել. երկրորդ՝ զի նախադուռն իսկ եւ սկիզբն բանաւոր արուեստիս զիւրեանցն սաեն լինել քերդողքն:

M 42 E 58- Քանզի յենթադատութենէն զզաւրութիւնն] Ըստ որում ապա զենթադատութիւն իմանալի է նմանութիւն ներքոկայ դիմացն ձեւով եւ ձայնիւ նմանապէս, որ գործէ ընթերցողին ըստ քաջութեան հանդիսի, յերկչոտութենէ եւ ի յանդգնութենէ խոյս տալ եւ միայն միջակին սպասելով, յոր-

DISCREPANTIAE CODICUM. **7 praefatio huius capitis usque ad** քաջայայտ է **vix Davidis esse videtur; duas priores lineas repetit** E **suis verbis praemissis:** յետ ասելոյ զվեց մասանց քերականութեան զանուանս, դարձեալ ի ձեռն առնու զվերծանութիւնն, զառաջին մասն, եւ նախադասեալ դնէ (նախադասէ J) զսա իբրեւ զաշտիճան առաջին կամ մուտ դրան ի քաղաք իմաստութեան, *at* **non indicat cuius sint voces ultimae, Davidis an Magistri; (si credideris Davidis esse, noli neglegere vocem Magistri de arte dictam,** քանզի սա է դուռն ամենայն իմաստութեան եւ կրթութեան M^c p 34). Բայց խնդրելն **usque ad** տրոհութեան **omittit** E **et quae sequuntur** եւ սակս—ուղէգնացութիւն **ipse collocat non hic sed inferiore loco et sub nomine Stephani; ceterum in altero cod** E (*anno* 1316) **nota in mg** Ստեփ **apposita est ad ea quae sequuntur post** ուղէգնացութիւն. **Postremae voces** եւ եթէ—քաջայայտ է **conferendae cum verbis Davidis** p. 85 || 8 գոյ] զա M, արժան է J | արուեստիս] արուեստաւորս J || 11 աւգուտն M_2 || 18—19 ըստ որում ապա] այլ E || 19—20 ներքոկայ] ներքոյկա M, ներքսակայ E || 20 ձեւով եւ ձայնիւ նմանապէս] *add* յառաջբերել **et ponit post** որ եւ գործէ ընթերցողին E || 22 տալ] տուեալ E | միջակին] միակին M_3.

ժամ խորհրդականն գայցէ բանն եւ ձեւ ըստ այնմ ընթեռնուլ, եւ եթէ խանդաղատականն, ըստ այնմ, զի եւ իւր եւ վասն որոյ բան է, ծանիցէ արութիւն եւ մի տառապալեսցի, զի մի ծիծաղելի լսողացն լիցի:

Իսկ յառողջանութենէն զարուեստն] Նա եւ ըստ առողջանութեան, եթէ ուղիղ վերծանիցի, որպիսի Պա՛ւղոս եւ Պե՛տրոս եւ մի ըստ միոջէ զայլսն, զիւր արուեստն ցոյց լսողացն. ապա թէ ոչ նա որպէս լուաւն լուաւ, այլ ինքն ծաղր եկաց: E 59–

Իսկ ի տրոհութենէն զպարունակ միտսն տեսանեմք, այսինքն, յորոշելոյ զբանսն եւ զատանելոյ: Իսկ ոչ M 43 ուղիղ տրոհելն ըստ չար խոհակերի զանդամսն ոչ ուղիղ յաւշել, որ է զմիտսն ի մտաց եւ զբան ի բանէ ոչ զատուցանել. եւ պարունակեալն ի նմա անյայտացաւ միտք, զի ի լսողէն զանխըլացոյց եւ ինքն անարուեստ ցուցաւ:

Մինչեւ ցայսվայր ասացուածս պիտանացու բոլոր բանական արուեստաւորաց. իսկ յայսմ հետէ զհիւրեանցն ձեռնարկութիւն ի մէջ առեալ քերդողացն: E 60

DISCREPANTIAE CODICUM. 1 յորժամ] յորամ M_3 || 3 արութիւնն M_2 | ծիծաղելի] ծիծաղեսցի M_3 || 4 լիցի om M_3; eadem profert J: Ենթաղատանութիւն է նմանաբանութիւն... քանզի զնմանութիւն առնու զներքսաղիմաց բանին, ձեւով եւ ձայնիւ նմանապէս, որ գործէ ընթերցողի ըստ քաջութեան հանդիսի, յանդգնութենէ եւ յերկչոտութենէ խօսս տալ եւ միայն զմիջակին պահելով, (զի աղաղակացութեանց բարուց մարդկան առաքինութիւն եւ զովութիւն է ընթերցողին), յորժամ խորհրդական գայցէ բանն եւ ձեւն ըստ այնմ ընթեռնուլ եւ եթէ խանդաղատական ըստ այնմ որպէս ասացի... paulo infra: եւ դարձեալ կրկին տեսութիւն. ըստ ենթադատութեան, որ է ըստ նմանաբանութեանն... եւ նմանել ներքսակարգիմացն եւ ըստ այնմ յառաջ բերել || 5 Նա եւ] Նա եւ թէ J | ըստ առողջութեանցն M || 6 եթէ] եւ յորժամ E | ուղիղ post վերծանիցի E | վերծանիցէ J | Պա՛ւղոս եւ Պե՛տրոս] Պօ՛ղո՛ս եւ ոչ Պօ՛ղո՛ս || 7 զայլսն] om M_1, ante մի J | լսողացն] լսողին M_2, լսօղին J || 8 որպէս լուաւն] որպէս էրն J || 12 զբան] զբանս M_1 | ոչ] om M || 13 մտաց] om M_1 M_3 || 10 այսինքն յորոշելոյ զբանսն եւ զատանելոյ] non legit M, qua de causa potius Ersencaiensi quam Davidi tribuenda; suis verbis haec tradit J: Իսկ ըստ տրոհութեան, որ է ըստ որոշողութեան, որ զատէ եւ ընտրէ զբան ի բանէ.... որպէս անմիտ խոհագործքն զանդամսն, paulo infra: վասնզի ի տրոհելոյ եւ յորոշելոյ զբանսն զի ներքս պարունակեալ միտսն տեսանեմք. զի թէ ոչ որոշէ ըստ արժանոյն յընթեռնուլն իւրում զբերդուածս ուրուք կամ զշարագրացս, չիջոթէ զմիտսն եւ ի լսողէն զանխլացուցանէ եւ ինքն անարուեստ մնայ || 15 արուեստս եւ ասացուածս բոլոր բանականաց պիտանացու M_2 | պիտանացու է E J | ante պիտանացու] համառօտակարար J.

M 44 *Զի զողբերգութիւն դիւցազնաբար վերծանեսցուք*] *Իսկ ողբերգութիւն նոխազերգութիւն ասի ըստ յունականին առ ի պաշտաւն առնել Դիոնիսեայ ունելն տուողի որթոյ, որ է պատմութիւն յայտնի: Եւ է ողբերգութիւնդ ոչ աշխարհական (ձայն զռեհկաց) քան թէ արարուած քերդողացն վեհականաց զքաջաց գործեցեալ իրս եւ զարութիւնս պատմել ահաւորապէս եւ չքնաղ հանգոյն ըստ գործեցելոցն զերազանցութեամբ ամենայնիւ դիւցազնաբար եւ ոչ կաղս ի կաղ ինչ եւ քամահելիս:*

M 44 E 60- *Իսկ զկատակերգութիւնն ‹աշխարհաւրէն. կատակերգութիւն, որ է արարուածք քերդողացն ըստ իւրում պատշաճի, ⌜եւ բաժանի երկակի, ոմանց յանդիմանութիւն վասն կենցաղավարութեան եւ ոմանց յաւժարութիւն ի բարի կենցաղավարութեան⌝:*

Եւ զղամբանականն ուժգնակի]... ||||

M 45 E 61 *Եւ զտաղն քաջոլորակի*] *Տաղ ասի հոմերականն, յորժամ յարմար բառիւք եւ ոլորակաւք ի սկսմանէ մինչեւ ցյանկումն զմիտսն կատարեալ բերիցէ եւ զչափսն:*

Բայց ասի եւ ոլորակ տաղ, յորժամ առաջարկութիւն մտացն երկարագոյն իցէ, երկրորդ տաղին սկիզբն ի բաղաձայնից եւ կամ ի կրկնակաց հաւիցի, զի զանգայտն եւ զմեծասարն գործիցէ երկայն. իսկ մեծավերջն վասն երկայնութեան ձայնին սահմանեցաւ ողբերգակին:

DISCREPANTIAE CODICUM. 2 *իսկ ողբերգութիւն*] *զի զողբերգութիւնն ի հայումն* E | *իսկ—յունականին*] *իսկ ի հոռոմին ողբերգութիւն նոխազերգութիւն ասի* J || 3 *առնել* M J] *առնելոյ* E | *Դիոնիսեայ*] *զԴիոնիսեա* M_2, *Դիոնիսեա* E J || 4 *եւ է*] *զի է* E J | *ոչ աշխարհական*] *զաշխարհականն* M_1, *ոչ աշխարհականն* E J || 5 *ձայն զռեհկաց* **non legunt** M J | *արարուածք* J | *քերդողացն վեհականաց*] *քերթողաց* M_1, *քերդողականն* J || 6 *եւ զարութիւնս պատմել*] *զորս պատմելն է* J || 7 *եւ չքնաղ*] **om** J | *հանգոյն ըստ*] *հանգոյնս* M_2 E || 8 *ի կաղ*] *ի կաղս* E || 7—8 *հանգոյն—քամահելիս*] *հանգոյն գործեցելոցն ամենեւին ըստ զերազանցութեամբ բանից եւ ոչ կաղս ինչ եւ քամահելիս, որ ոչ է դիւցազնաբար* J || 11—13 ***verba uncis inclusa non legit*** M || 14 ***Commentatio*** D ***de elegia non extat in*** codd M E; ***fortasse similis erat ei quam profert*** A || 15 ***ante*** *ասի*] ***add*** *դարձեալ* M | ***post*** *ասի*] ***add*** *եւ* M || 16 *յարմար*] *յարմարի* M_2 | *մինչեւ*] *մինչ* M_2 || 17 *ցյանկումն*] *ցկատարումն* J | *կատարեալ բերիցէ եւ զչափսն*] *եւ զչափ առհասարակ արարեալ բերիցէ* J || 19 *երկարագոյն*] *այգոյն* M, *յերկարագոյն* E | *տաղին*] ***post*** *սկիզբն* M | *ի բաղաձայնիցն* M_2 || 20 *կամ*] **om** M | *հաւիցի*] *հաւիցէ* M_2 || 22 *ողբերգակին*] *ողբերգականն* M_2 J.

Եւ զքնարական քերդութիւնն ներդաշնակապէս] *Իսկ ասելն զքնարական քերդութիւն(ս)ն, որ է մասն իմա-* M 45 E 63- *ստասիրութեան, ըստ աստեղագիտութեան, ըստ երկրաչափականին, ըստ թուականին ունի հանգամանս, զի զդաշնակումն ձայնին, զոտինն եւ զաղւոյն ի ներքս ի յիւրսն համանման եւ ոչ աւտարս ինչ բերիցէ:*

Եւ զխանդաղատականն թուլակի եւ աշխարապէս]... |||

Որք ոչ ըստ սոցայն լինին խտրութեան] *Ըստ* M 46 E 69 *ասացեալ առոգանութեանս եւ մի ըստ միոջէ այլոց ձեւոցն եթէ ոչ պահիցէ զխտրութիւն, զարիապէս քերդողացն աշխատութիւնս եւ զջանս տապալէ եւ զիւր ունակացեալ արուեստն ի վերծանելն ծիծաղելի երեւեցուցանէ:*

‹Գ› ՑԱՂԱԳՍ ՈՂՈՐԱԿԻ

Ողորակ է բացագանչութիւն պատկանաւոր ձայնի] M 46 E 78 *Իսկ զի ասէ բացագանչութիւն՝ բացագանչութիւն ողորակի սեռ իմանի, քանզի համասարապէս անշնչիցն եւ շնչաւորացն եւ բանաւորացն է: Իսկ ողորակն միայն բանականիս առ ի պատկա-*

DISCREPANTIAE CODICUM. 2 *իմաստասիրութեանց* M_2, *իմաստասիրաց* M_3 || 3 *աստեղագիտութեան*] *աստեղաբաշխութեան* M_3 || 4 *ունի*] *ունին* M | post *ունի*] *համանգամայն* M_2 | *զհանգամանս* M_2 | *դաշնակումն* M_1 M_3 || 6 *աւտարս*] *աւտարոտիս* M_2 | *բերիցեն* M_3 || 2—6 *իսկ—բերիցէ*] **uberiora habet** E: *քնարական քերթութիւնն մի է ի չորից մակացութեանցն, որ յուսումնականէ բաժանին, որ է թուականն, երաժշտականն, աստեղաբաշխականն: Եւ չորք սոքա քանակիւն գոյանան. թուականն բաղկանայ ի տարրորոշ քանակէն որ ըստ ինքեան. իսկ երաժշտականն ի տարրորոշ քանակէն որ ըստ բաղազանութեան. իսկ երկրաչափականն յանշարժ շարունակ քանակէն. եւ աստեղաբաշխականն ի շարժուն շարունակ քանակէն: Արդ քնարական քերթութիւնս է ըստ երաժշտական արուեստին հանգոյն թուականութեան եւ համեմատ երկրաչափութեան եւ ըստ ձեւոյ աստեղագիտութեան: Եւ ունել ասէ զյարմարումն եւ զդաշնակումն ձայնի, աղտոյն եւ ոտին ի յիւրսն նման եւ ոչ աւտար:* (cf. *Սահմ.* 197); **quae contraxit** J **hoc modo:** *Եւ քնարական քերթութիւնս յարմարումնս բաղկանա ըստ երից իրաց համեմատութեանց. ըստ թուականութեան, ըստ երկրաչափութեան, ըստ աստեղաբաշխութեան. եւ ունի յարմարումն դաշնակումն ձայնի եւ աղոյն եւ ոտին ի միասին* || 7 **quae de hoc loco commentatus erat D non servarunt** M E || 10 *եւ մի*] *եւ թէ մի* M_2 || 11 *եթէ ոչ*] *եթէ* **om** M M_2 || 13 *ծիծաղելի*] *ծիծաղի* M_2 | *երեւեցուցանէ*] *երեւեցուցանել* M_3 || 17 *համասարապէս*] *համարակապէս* J || 18 *առ ի*] *առնի* J.

նաւոր ունելոյ ձայն, եւ ոմանց ծանաւթ լեալ առ ի կրթութենէ. որպէս ի յունական լեզուին, իսկ այլ ազգացն ոչ եւս:

Թէ ըստ վերասաստութեան շեշտիւն, թէ ըստ հարթութեան բթիւն, թէ ըստ պարքեկութեան պարուկաւն] Եւ թերեւս տարակուսեսցի ոք, թէ շեշտ վերացմանն աղագաւ ասի ոլորակ, իսկ բութն ընդէ՞ր. այս է, զի որպէս նա ի վեր հանէ, սա ի խոնարհ նմանապէս զիջուցանելով հարթէ, որք ի մի տեղ եկեալ բաղկացուցանեն զպարոյկն, ըստ առակի ծայրիցն՝ ի սպիտակէն եւ ի սեւոյ գորշն, իսկ ընդ մահ եւ ընդ կեանս ոչ է միջոց:

‹Դ› ՑԱՂԱԳՍ ԿԻՏԻ

M 46 E 78 *Նախադասելով սորա զոլորակն, քանզի ոլորակն մարդ-*
M 52 E 44 *կայինս բարբառոյ է, ‹եւ› | քանզի հարկաւորէ յասացուածին նախ ոլորակին եւ ապա կիտին ունել զկարգն:*

Կէտք են երեք, կէտ աւարտեալ, միջակ, ստորակէտ] Իսկ զի ասաց զիւրաքանչիւր ոք ի կիտիցն յառաջագոյն արուեստին, նախ՝ զի սահմանաւ զիւրաքանչիւրոցն բնութիւն ծանուցէ, երկրորդ՝ զի տեղեաւն եւ ձայնիւ զաւարտեալ կէտն իբրեւ զարքայ, իսկ զերկուսն իբրեւ զծառայս նորին. աւրինակ իմն զնուազեալն եւ զառաւելեալն այնոքիւք նշանակութեամբք, իսկ զչափաւորսն յստակ:

Եւ են հանգամանք բնակիտիս, մի՝ ըստ բացարձակ ձայնի, որպէս „ոչ շունք“ եւ որ ի կարգին, եւ միւսն՝ յորժամ ի միջին կիտին հանգիստ առնուցու, երթեալ ի ստորակէտէն, ուստի պատրաստական ի կէտն ելանիցէ ըստ առակի ճանապար-

DISCREPANTIAE CODICUM. 1 ունելոյ] ունելով J | զձայն J || 2 ի յունական] եւ յունական M_1 M_2 E, յունական J (**sine** եւ) | այլ] այլոց J || 6 այս է] այնու J | նա] նայն J || 7 նմանապէս] **post** հարթէ J || 8 ըստ առակի] ըստ օրինակի J || 9 գորշն] զգոշն J || 12 **verba** նախադասելով սորա **usque ad** բարբառոյ է **antecedenti capiti adiuncta** (**post** միջոց) **leguntur in** cod | մարդկային M_2 || 13 յասացուածին] **om** J || 16 ոք] **om** J || 19 զարքայ] թագաւոր J (**ut apud** A^c) | նորին] նորա M_2 || 20 զնուազեալն] զնուաղեալն M_3, զպակասեալն J | **post** այնոքիւք] **add** կոչէ J || 21 չափաւորն J | յստակ] պարզաբար J || 23 որպէս] **add** միայն M_2 | „ոչ շունք“, Cornth VI 10 | ի կարգին է J || 24 ի ստորակէտն M_3 J.

հորդութեան: Եւ ստորակիտիս է եւ այս. առաջին՝ ունել զբացար-ծակն եւ ամա, որպիսի՝ „ոչ առաքէն առաքեալ եմ“, երկրորդ՝ յորժամ պատասխանւոյ ինչ կարաւտանայ բանն ըստ այնմ, „ինձ պիտոյ է ի քէն մկրտիլ եւ դու առ իս գաս“:

‹Ն› ՅԱՂԱԳՍ ՀԱԳՆԵՐԳՈՒԹԵԱՆ

Յետ որոյ զհագներգութիւնն ասելի է, զի ոչ եթե ի հար- E 85
կաւորացն է մասանց արուեստիս, որպէս եւ այլքն, այլ առ կրթութիւն մանկանց:

Եւ ոգեալ է հագներգութիւն ⸢ի հագնելոյ կարկատուն բանս, եւ կամ⸣ ի սարդենի մահակէ պար գոլով երգել զհոմերական քերդածսն] Վասն զի հագներգութիւն ըստ հոռոմին լսի զասագաներգութիւն, վասն զի սարդենի զասագանաւ, զոր փոխանակ սուզելոյ կուսին, որպէս ասեն, բուսոյց երկիր, պար գոլով Ապողոնի երգեն զհոմերական քերդածսն վասն խնդրելոյ շնորհին, որ ի Հոմերոնէ ասացեալ քերդածացն, որ զանխլացեալ յաղագս միայարութեանն, բաժանումն գործեցաւ յաղագս դիւր ուսման մանկանց յերկուս գիրս՝ յիղիականն եւ յոդիսիականն ի քսան եւ չորս ճառս, քանզի մանկանց է խրոխտելն եւ սրտմտելն բարուք, այլ ոչ զբարուք նախանձն ախտանան եւ զքանականն ունել հզաւր զաւրութիւն խորհրդոցն: Վասն այնորիկ բաժանմամբ ճառիցն, զի բժշկեսցին միտքն առ ի յամբողջ պատասխանելոյ առ հարցու-

DISCREPANTIAE CODICUM. 1 առաջին] om omnes, exc M_2 || 2 „ոչ առաքէն“, Cornth IX 1 | երկրորդ M_2 J] երրորդ ceteri || 4 պիտոյ է] պարտ է J | „ինձ պիտոյ է“, Math III 14 || 6 post որոյ] add եւ J | եթե] om J || 7 արուեստիս] արուեստուորիս M_2 J | առ] առ ի J || 13 զոր] om J | pro որպէս] habet զոր J || 14 գոլով] գալով E | Ապաւղոնի M | երգեն] երգել M_3 | քերդածսն] քերդուածսն J || 15 վասն] վասն զի M_1 | խնդրելոյ] խնդրոյ M_3 | քերդածացն] քերդուածացն J || 17 յաղագս] վասն J | դիւրաւ] դիւր M_3, դիւրաբար J | դիւրաւ post մանկանց E | ուսման մանկանց] ուսումնական J | յեւակիոն M_1 M_3, յեղիականն M_2, յեւլիականն E, յեւլիականն J || 18 յոդեսիականն M_1 E, յոդոսիականն M_3, յեդեսիականն M_2, յոդէսիականն J | մանկանց է — բարուք] մանկանց է այս բառք. խրոխտանալն եւ սրտմելն բարուք ըստ դժուարութիւն իրին J || 20 ունել] ունելով J || 21 խորհրդոյն M_2 || 22 պատ‹ասխ›անելոյ M_1 | հարցուածն M_3.

ածուն, ասել, յորում ճառք է, եւ մի վհատեալ պատահեսցէ ի քաղցր ճաշակէ ուսումնասիրութեանն անգիտանալովն:

‹Զ› ՅԱՂԱԳՍ ՏԱՌԻ

M 55 E 88 Արդ մինչեւ ցայս վայր սկիզբն արարեալ արուեստաւորիս քննեաց զմասունս եւ զմասանց մասունս: Իսկ այժմ բուռն հարեալ զնիւթոյն, զի առ փոքր փոքր ելցէ ի վերին կատարելագոյնն:

Գիր է լզ յայբէ մինչեւ ցքէ] Եւ զի ասէ յաղագս տառի եւ բուռն հարկանէ զգրոյ. քանզի տառդ անմարմին, իբր թե բանի նշանակ, զի գիտելի կացուցանէ գրովն զբանն,
E 88- որպէս՝ այբիւն զայբն: | Իսկ նախադասեալ տառիս աւրինակ իմն ըստ պատուոյ, իբրեւ ոգի քան զմարմին լաւագոյն:

E 89 Բայց բազմութիւն գրոյս, մի՝ զի անարուեստ խաւսք, եւ բարբարիկոն լեզու, եւ երկրորդ՝ վասն թաւութեան զնոյնս կարգել ի գրին, որք ըստ խաւսիցն յարմարին:

E 89 Եւ գիր ասի, վասնզի քերելով իմն զաղափարի] Եւ գիրդ է ի քերելոյ եւ ի գծելոյ ըստ հաստատուն յարացուցին որ ի Հոմերոնէ կոչի, հարկանելով նետիւն զզարշապարն Դիոմիդեայ Պարիսի:

E 90 Նաեւ նոյնք իսկ տառք կոչին, վասն զի ունին տարրումն իմն եւ դասութիւն] Եւ զի ասաց կրկնաբա-

DISCREPANTIAE CODICUM. 1 ասել om M_2 | յորում է ճառք M_2 | պատահեսցէ] պահեսցէ M_2, զրկեսցին J || 2 ճաշակէ] ճաշէ M_3, ճաշէ M_2 (post ուսումնասիրութեան); prior nominis rhapsodiae etymologia derivata illa a verbo ῥάπτειν haud nota Davidi fuisse videtur || 4 ցայս] զայս M_1 | սկիզբն] սկիսբն M_3 | արուեստաւորիս] add քերականութեան E || 4—5 սկիզբն—քննեաց] ասացեալ քերողիս զմասունս քերականութեան եւ զմասանց մասունս J || 6 կատարելագոյնն] կատարելութիւնն M_2 || 9 post անմարմին] add է E, om J || 11 Իսկ նախադասեալ տառիս M J] Իսկ զի նախադասեաց զտառ E || 12 ոգի քան զմարմին լաւագոյն] հոգի անմարմին քան զմարմին նիւթական լաւագոյն E_1, լաւագոյն քան զմարմին ոգի լինել J || 13 Բայց բազմութիւն գրոյս] add հայոց J, եւ զի ասէ գիր է լզ, ընդէ՞ր բազմութիւն գրոյս քան զայլոց ազգաց E || 14 զնոյնս] զնոյն J | պարտէր կարգել E || 15 ի գրին] ի գիրս J || 18 որ ի Հոմերոնէ] որ ի Հոմերոսէ E, որպէս ի Հոմերոնէ J | նետիւն] add Պարիսի J || 19 pro Պարիսի] legit ասպարիզին J || 21 Եւ զի ասաց կրկնաբանելով] կրկնաբանելով J, եւ զի կրկին մեկնաց E.

նելով զտառս, ցուցանէ զտարրումն եւ զմիաբանութիւն զրոյ եւ ձայնի անզոյ տարերց հանգոյն ընդ երկրի եւ ընդ կենդանիս միայարութեան. եւ դասութիւն, զի երբեմն այր ասի եւ երբեմն յար, միոյն յին եւ միւսոյն այբն նախադասելով:

Եւ նոցա ձայնաւորք են ութ] Եւ ապա որոշելով զձայնաւ- E 90 *որսն ի բաղաձայնիցն, իբր պատուականս եւ պատճառս ձայնի յարմարման. զի եւ ըստ ինքեանց եւ ըստ զայլսն խառնելոյ բաւական‹ան›ան հնչումն եւ կամ բան յաւդաւոր պատկանաւորել:*

Եւ ձայնաւորացն երկայնք են երկու, է, ω. եւ սուղք երեք, ե, ո, ւ. եւ երկամանակք են երեք, ա, ը, ի] Եւ այնուհետեւ կամեցեալ զանազանել եւ զայլսն, ի ձայնաւոր որոշմունս զձայրսն զատանել զէն եւ զովն, | զընութեամբ երկարսն, E 91 *յորս թէ խառնի եւ թէ ոչ ձայնորդ, ոչ երբեք ամփոփեն զիւրեանց ձայնսն: Նոյնպէս զեչն եւ զոն եւ զիւնն ընութեամբ սուղ եցոյց, որ ոչ երբեք թողուն զիւրեանց չափն: Եւ միջակս զատուցեալ սոցա զերկամանակսն, զայբ եւ զեթ եւ զինի որք ի ձգելն երկարիցն հաւասարք եւ յամփոփելն՝ սղիցն, |* E 92 *որպէս տուն եւ տան: Բայց ոմանց հակառակել դէպ եղեւ եւ ասել եռամանակս, իսկ ոչ կալաւ զտեղի, վասն զի ոչ համանգամայն երեքին ամանակք ասին, այլ երբեմն մին եւ երբեմն երկուն:*

Եւ առաջադիր ձայնաւորք են վեց] Իսկ առաջադիրքն ոչ առ բաղաձայնսն են քան եթէ առ ձայնաւորսն, քանզի այլ

DISCREPANTIAE CODICUM. 1 *ցուցանէ*] *ցուցանելով* M_3 || 2 *անզոյ*] *անզիւտ* M_2, *om* E J | *հանգոյն տարերց* E J | *ընդ երկրի*] *երկրի* E | *կենդանիս* J || 3 *միայարութեան*] *միյարութեան* M_2, *միատրութեան* E J | *այր*] *յար* E J || 4 *յար*] *այր* E J || 5 *որոշելով*] *որոշէ* E J || 7 **alterum** *ըստ*] *om* M_2 E | *զայլսն*] *լեզուին* M_3 | *խառնելոյ*] *խառնելով* E J || 8 *բաւականանայ* E *բաւական առ* J | *պատկանաւորել*] *պատկանել* M || 10—12 ***priora verba usque ad*** *զովն*] ***non legit*** E || 12 *զընութեամբ երկարսն*] *ընութեամբ երկար զոլով նոցա* E || 14 *ձայնսն*] *զձայնսն* M_3 | *զոն*] *զոյն* M_2 | *զիւնն*] *զւին* E || 15 *իւրեանցն չափ* M_3 || 16 *զատուցեալս* M_2 || 17 *հաւասարք*] *հաւասարին* E || 18 *հակառակել*] *ի հակառակել* E || 20 *երեքին ամանակք*] *երեք ժամանակք* E || 12—17 *զընութեամբ — սղիցն* *apud* E *sequuntur post verba Anonymi,* ***cuius esse non recte*** *crederes; immovero Davidis sunt,* ***cuius nomen in margine incuria scribae non*** *positum est;* ***ultimus versus*** *որք ի ձգելն—սղիցն* ***iterum legitur apud*** E *et recte* ***una cum iis*** *quae* ***sequutur*** *tribuitur* ***Davidi*** || 23 ***prius*** *առ*] ***om*** M_1 M_3.

ձայնաւորքն կարեն ինիդ եւ հիւնիդ առաջադիր լինել, իսկ դոքա ոչ եւ։

E 95 *Եւ ստորադասք են երկու] Նոյնպէս եւ ինդ հիւնիդ կարէ լինել ըստ ցուցելում աւրինակիդ։*

E 95 *Եւ երկբարբառք են բունք հինգ] Նաեւ երկբարբառք՝ երկու ձայնաւորք ի միասին լեալք, երկու նշանակս ձայնի ցուցանեն. ⸢եւ ասին երկձայնք, զի ի միում հեգի սոքա պատահեալք յանուան կամ ի բայի, երկձայն ասի հեգն այն⸣։*

Եւ բնաբարբառք երկձայնք]... |||

E 96 *Եւ այլքն ամենեքեան բաղաձայնք են իգ] Ըստ որում*
E 96 *զիտելի է եւ զբաղաձայնիցն հանգամանս, | քանզի աւրինակ իմն դիցի առաջի միտք մարդոյ՝ տառի, եւ զգայութիւնք՝ ձայնաւորաց, եւ այլ անդամք մարմնոյ՝ բաղաձայնից։ Արդ որպէս ոմանք յանդամոցն առաւել ազնականութիւն տան զգայութեանցն եւ այլք դուզնաքեայ եւ կէսք զմիջինն, նոյնպէս եւ բաղաձայնքն. նուրբքն առաւել ազնեն քաջաձայնութեանց, իսկ ստուարքն նուազ եւ միջակքն զհասարակն երկուցունց։*

Եւ կիսաձայնք են ութ] Բայց ոմանք ի բաղաձայնիցն զկիսաձայնին առ ձայնաւորսն զեկուցանեն հանգամանս ի սուղմունս եւ ի մրմունջս։

E 97- *Եւ են դարձեալ ի սոցանէ անձայնք ինն] Եւ այլք*

DISCREPANTIAE CODICUM. 1 *ինիդ*] *ենոյդ* M_1 | *հիւնիդ*] *ի հիւնդ* M_1 || 2 *pro իսկ — դոքա ոչ եւ*] *իսկ նոքա սոցա ոչ կարեն լինել նախադիրք* E 95 || 4 *լինել*] **add** *նախադիր* E | *ցուցելում*] *ասացելում* E || 5 *նաեւ երկբարբառք*] *իսկ ասեմն թէ երկբարբառք են բուն ե, զի* E J (**pro** *զի* **habet** *երկբարբառքն* **iterum** M) || 6 *ձայնաւորք* M J] *ձայնաւոր* E | *լեալք* M J] *լինել* E | *երկուս* J | *նշանակ* E | *ձայնի*] *ձայնից* M || 7 *ցուցանէ* E | *եւ ասին երկձայնք*] **desunt** M J || 7—8 *զի ի միում—հեգն այն*] **non habet** M || 7 *զի*] *եւ* J | *ի միում*] *միում* E || 8 *կամ ի բայի*] *եւ ի բայ* E || 9 *Tractatus Davidis de բնաբարբառք* **non extat apud scholiastas; hoc** *genus* **diphthongorum** *ignorasse videtur* || 11 *քանզի*] **om** E J || 13 *մարմնոյ*] **deest** M_2 || 14 *ազնականութիւն տան*] *post զգայութեանցն* M_3 (**legit** *սզայութեանցն*) || 15 *դուզնաքեա* **ubique** | *եւ կէսք*] *եւ այլք* M_2 || ⸢16 *առաւել ազնեն նուրբքն եւ նպաստ եղանին քաջաձայնութեան* J || 17 *միջակքն* J] *միջակն* M E | *զհասարակն*] *հասարակ* J | *զհասարակ երկոցունցն* M_3; **primi versus** *ըստ որում* **usque ad** *հանգամանս* **auctor** *non* *designatus* **apud** E, **qui post** *հանգամանս* *profert* **primum** **verba** *Anonymi* **deinde** *Davidis: աւրինակ իմն etc* || 18—20 *de* **semivocalibus:** *բայց ոմանք — ի մրմունջս*] **non habet** E, **legit** J: *ի սուլմունս եւ ի մրմունջս եւ կիսաձայնքս առ ձայնաւորսն զեկուցանեն հանգամանս* || 21 *եւ այլք*

վատաձայնք ըստ առակի ողբերգակին, զի հարկաւորապէս արուեստն զքաջաձայնութիւն խնդրէ:

Եւ կրկնակք են ի սոցանէ ութ] Նա եւ կրկնակացդ E 98 *հանգամանք այսպիսի. յորժամ մի գիր բաղաձայն լիցի ունել զերկուց տեղի, քանզի աստուածազգեաց եւ աստուածազգեստ՝ մին զերկուց եւ երկուն զմիոյ լնու տեղի:*

Եւ նայք են չորք] Տինա, եւ նայի ընութիւն իմանի իբր թե խոնաւագոյն, եւ արուեստ ունի զհամբառնալն եւ զնուաստանալն իբր թե հողմոյ, եղեգան:

Եւ վախճանականք անուանց]... |||

‹Է› ՅԱՂԱԳՍ ՎԱՆԳԻ

Փաղառութիւն է իսկապէս պարառութիւն ձայնորդաց ձայնաւորաւ կամ ձայնաւորաւք] Արդ իբրեւ եզիտ M 68 E 100 *արուեստաւորս զնիւթն եւ եցոյց հանգամանս ձայնաւորացն եւ բաղաձայնիցն, կամի ի սմանէ այլ ես մեծագոյն յարմարել շինուածս, որ է վանգ:*

Իսկ զի ճառէ զվանգէ եւ բուռն հարկանէ զփաղառութենէ, զեկուցանելոյ աղագաւ զընութիւն երկոցունց, զվանգի՝ իբր թե ի միջէ կողմանէ ձայնաւորն վանգեալ իցէ ի ձայնորդաց, իսկ փաղառութիւն շուրջանակի: Իսկապէսն է ընդ ձայնորդսն փաղեալն ընդ միում կամ ընդ երկուս. իսկ պիտակն սոսկ ա, ե:

usque ad *ողբերգակին*] *վասն որոյ վատաձայնք են ըստ ողբերգակին* E || 2 *արուեստն*] *արուեստս* E J || 3 *Նա եւ*] *այլ* E, *եւ* J || 4 *այսպիսի*] **add** *են* E J | *գիր*] *գիծ* J | *լիցի*] *լիցին* M_1, *եղիցի* J || 5 *աստուածազգեաց եւ աստուածազգեստ* M_3 || 6 *մին*] *մինն* M_2 | *զերկուց*] *զերկուց* M_3 | *եւ երկունն* E] *եւ մին* M_1 M_2, *մի* M_3, *իսկ միւսն* J | *զմիոյ*] *զմիոյն* M_1 M_2 | *լնու*] *լնլով* M || 7 **liquidarum tractationi** J **praemisit notam:** *որպէս Դաւիթ ասէ ի լուծումն այս բանիս* | *եւ նայի*] *եւ ի նա ի* M, *եւ նաի* J || 8 *եւ զնուաստանալն*] *եւ զխոնարհիլն կամ զնուաստանալն* M_3 || 9 *հողմոյ, եղեգան* E] *հողմ յեղեգանէ* M_1 M_3, *հողմ յեղեգան* M_2, *եղեգն ի հողմոյ* J || 10 ***de finalibus tractatus Davidis deest apud*** M ***et*** E; ***cfr*** *A*[c] ***qui eo usus esse videtur*** || 14 *զնիւթն*] *զնիւթ* J | *ձայնաւորաց* J || 15 *բաղաձայնից* J, *բաղաձայնիցս* M_2 | *ի սմանէ*] *ի սոցանէ* J || 16 *շինուած* M_2 || 19 *իցէ*] *է* J || 20 *իսկ փաղառութիւն*] *ի փաղառութեանց* M_2 || 21 *ձայնորդն փաղեղն* E, *փաղորդն ձայն առեալ* J | *ընդ* **alterum**] *om* M_3 | *երկուս*] *երկուց* M_2.

‹Ը. ՑԱՂԱԳՍ ԵՐԿԱՐ ՎԱՆԳԻ›

Երկար փաղառութիւն լինի ըստ յեղանակս ութ] Եւ յորժամ ծանոյց զվանգին բնութիւն, զեկուցանէ այժմ եւ զքանիաւնութիւն երկարիցն եղելոց զբնութեամբն եւ զդրութեամբն միանգամայն, թե որ քան զոր ունի երիցագոյն աստիճան:

‹1› Արդ սկիզբն բնութեամբ երկարն է, ինքնաբաւն եւ անկարաւտ լծակցութեան ձայնորդի, սակս որոյ եւ առաջին տեղւոյ համաւ:

*‹2› Իսկ երկամանակքն, *վասն երկայնից եւ սղից գոլոյ պատճառ, երկրորդ նորա ցուցաւ:*

‹3› Այլ երկբարբառս յերկուց խառնուածոց պատուականութեամբ, թեպէտ եւ ոչ զերազանցեալ քան զերկամանակսն, համայն յերկրորդին դասեցաւ:

Զկնի սոցա դրութեամբն.

‹1› որոյ առաջինն աղց իբրեւ զմիաւոր ոք զերկուս ձայնորդսն ձգելով զինքեամբ դասեցաւ, թեպէտ եւ ոչ համգոյն առաջնոյն, սակայն առաւելեալ ձգէր զկնիսն.

‹2› որում ընդդէմ է տատրակն, զի որպէս յաղցին զցոյն եւ զղատն յառաջ կոյս ամփոփեաց այքն, իսկ ի տատրակին զտիւնն եւ զրէն առ վերջին այքն. այսպէս, զի մինն առաջադիր կարէ լինել տիւն րէին, աւրինակ իմն տրզալ. եւ ուր այսպէս դիպեսցի, հարկաւոր է կիտիւն զտիւնն եւ զրէն վերջնում ձայնաւորին տալ: Իսկ զի սուղ եւ սղացեալ ասի, (մի) զի սուղ է այքն եւ ըստ երկամանակի սղանայ ի տեղւոջ:

DISCREPANTIAE CODICUM. 5 *ունի*] post *երիցագոյն* J ‖ 7 *է*] *էն է* M_2 ‖ 10 *վասն զի* codd, *զի* J | *երկայնիցն* E J | *սղիցն* J ‖ 12 *երկբարբառս*] *երկբարբառդ* E J | *պատուականութեամբ*] *պատկանաւորութեամբ է* J ‖ 13 *զերազանցեաց* M_1 M_2 | *զերկամանակսն* E J ‖ 14 *երկրորդին* J ‖ 15 *սոցա*] *նոցա* M_1 M_2 | 16 *զմիամաւոր*] *զմիաւոր* M_2, *զմիամօր* J ‖ 18 *ձգէր*] *զեր* E J | *զկնիսն*] *ի զկնիսն* M_2 ‖ 19 *ընդդէմ*] *ի դէպ* M_2 ‖ 21 *զտիւնն եւ զրէն*] *տիւնս րէս* J | post *այքն* add *փաղառի յետուստ կուսէ* J | *այսպէս*] *այսպիսի* J | *մինն*] add *միշտ* J ‖ 23 *դիպիցի* J | *վերջնում*] *վերջին* J ‖ 24 *սուղ*] *սուղդ* M | *մի զի սուղէ այքն եւ*] *թէպէտ ոչ սուղ է այքն, բայց* J | *երկամանակին* J.

‹3› *Երկիր, զի հաւասար մատուցանէ զբաժանումն զաւրէն եղբարց եչիդ եւ թնիդ ի ձայնորդաց պաճառաւ, զի ոչ կարէ ըէդ կենիդ առաջի դասիլ ընդդէմ աղցին եւ տատրակին. միումն՝ զի յառաջ կոյս ամփոփեաց զբաղաձայնսն, եւ միւսումն՝ զի ի վերջ. զի պարզ ձայնորդ է կենդ:

‹4› Նոյնպէս կրկին ձայնորդք միմեանց ընդդէմք են. հեզիկն, -զիկն, զի զաւրութեամբ զայն եչին ետ ձեռն, իսկ կիտիւն ինիդ:

‹5› Բայց աջդ եւ զաւրութեամբ եւ կիտիւ չէդ այբին: (Այսպէս ղնելով երկայնս եւ սուղս:)

‹Թ› ՅԱՂԱԳՍ ՍՈՒՂ ՎԱՆԳԻ

Սուղ փաղառութիւն լինի ըստ երկուս յեղանակս] Այսպէս ղնելով զըստ բնութեամբ երկայնսն եւ զսուղսն: Իբրեւ M 71 E 102
զձայրս քննեաց, եկն եւ ի միջոցն. եւ կամի արդ զսուղ վանգիդ վերաբերել հանգամանս՝

‹1› զնախկինս ի բուն սղիցն յեչէ եւ յոյէ.

‹2› իսկ զմիւսդ յայբէ երկամանակէ ամփոփեցելոյ:

‹Ժ› ՅԱՂԱԳՍ ՀԱՍԱՐԱԿ ՇԱՂԱՇԱՐԱՑ

Յետ որոյ եւ հասարակ լինի ըստ երիս յեղանակս M 71-73
վասն դիւրութեան իմն զտեալ ի Հոմերոնէ, զի մի միտք ինչ քանի զանխլացեալ ի դժուարին չափոցն ծածկիցին, որ հասա-

DISCREPANTIAE CODICUM. 1 *Երկիր] երկրորդ M E ***exemplo armeniaco, quod in locum graeci*** ἔργον ***adscitum erat, prave intellecto, quasi esset*** երկիր «***secundo***», ***non*** երկիր «***terra***» || 2 ի ձայնորդաց] ձայնորդացդ J | կարէ] կարէր M_3 || 3 ըէդ] ընդ M_1, եչ M_3 | առաջի դասիլ] առաջադասիլ J || 4 միումն] ումն J || 7 -զիկն] ***om*** M_2 | ***ante*** զայն] աստ J | եչին] էին M_3 || 8 ինիդ] ինոյդ J || 9 այբին] ***add*** տա ձեռն J || 10 երկայնս] երկարս M_1 || 11 սուղ] ***om*** M_1 M_3 || 13 ***Hoc caput incipit ab eodem versu, in quem desinit praecedens*** | ղնելով] ղնել M_1 | երկայնսն եւ զսուղս M_3 || 15 զհանգամանս M_3 || 16 զնախկինսն M, զնախկինդ J | սղիցն] Նուազիցն ցուցանէ J || 20 զտեալ] ***add*** եղեւ E || 21 քանի զանխլացեալ] ***omittit, ubi hunc locum iterat,*** M_2 | ծածկիցին] ***in priore huius loci positione habent*** զրկիցին M_1 M_2, զրկեսցին M_3 | որ հասարակապէս] առ հասարակապէս J (***atque*** M_3 ***in iteratione***). ***Nam huius Davidis de communibus syllabis commentationis eam partem, quae a*** Յետ որոյ ***usque ad*** (***p. sq.***) հանգամանք այսպիսի ***pertinet, bis***

ըակապէս ըստ չափոյ երկայնիցն եւ սղիցն մատուցանէ ի տեղիս ածանղականութեան:

M 73 E 103 ‹1› Եւ է առաջնոյ յեղանակին հանգամանք այսպիսի. „ինձ բնաւ ես ոչ դու իրիք պատճառ, արդ, այլ աստուածքն“: Արդ առաջին վանգիդ տեղի ի բնաւ իսկ տաղս եթե բնութեամբ եւ եթե դրութեամբ միշտ զերկայնն եւ եթ խնդրէ: Իսկ երկրորդ վանգդ, զի ի ձայնաւոր երկայն յանգեցաւ, երկբարբառ է եւ ի դիմի յարուցեալ եչն, խորտակելով զդա եւ արգելլով սաստկաբար, աւրինակ իմն զալիս ծովու վէմ պատահեալ, իշխանութիւն ետ առնել սուղ, որ է ստեղն:

‹2› Իսկ երկրորդ՝ „Պատրոկղէ, ինձ հիքես կարի յոյժ սիրեցեալ անձին“: Վասն զի սովորութիւն է նային զաւրէն մոմոյ երբեմն կակղանալ եւ երբեմն խստանալ, արդ յառաջին վանգիդ կակղանալով ըէդ թոյլ ետ զերազանցել ձայնին, զի արասցէ երկայն: Իսկ յերկրորդում վանգիդ խստանալով ղատն հանգոյն ցուրտ մոմոյ արգել զվատաձայնն, առնելով սուղ, որ է ստեղն:

Եւ յորժամ կամի յեղուցանել ըստ այսմ աւրինակի զվանգն, ձայնաւորի պէտք են, կամ աղատի եւ ըստ սղի սասցելոյդ եւ կամ ըստ երկամանակի, զգուշանալով յայլոց ձայնաւորաց. եւ զնային եւ զվատաձայնի զնոյն պահել խորութիւն:

‹3› Իսկ երրորդն՝ „զՆեստոր ոչ խաբեաց խա‹ւ›շիւն,

praebet M, *primum capiti superiori adnexam tum suo loco sub proprio titulo collocatam. Post* հանգամանք այսպիսի *in eodem capite sequuntur explanationes Anonymi de syllabis brevibus, deinde adiunctam invenimus Davidis nomen prae se ferentem alteram de syllabis communibus commentationem:* Իսկ հասարակութիւնս այս—համբոյր, *quae tamen potius Moysi quam Davidi tribuenda est* || 1 սղիցն] add ըստ խորհրդոցն **E J || 2** ածանդականութիւն **M || 3** այսպիսի] **add** յորժամ ասէ **M_3 || 4** պատճառք **M_3 M_2 || 5** իսկ տաղս] ես ի տաղս, իսկ ի տաղս **J |** եթե] թէ **M || 6** եթե] թէ **M |** զերկայնն] զերկայն **M_1 M_3 |** խնդրէ] խնդրեւ **M M_2 || 7** վանգ **M |** երկայն] յերկայն **M_2 || 8** ի դիմի] դիմին **M_2,** առ դիմին **J |** յարուցեալ] յարառոցաւ **J || 9** ծովու վէմ] ծով ընդ վէմ **M_3 || 10** ստեղն] **add** այս է միջակ **J || 13** խստանալ] խստանան **M_3 |** արդ] առ **M_2 || 14** ըէդ] **om M |** զերազանց **M || 15** յերկրորդում վանգիդ] յերկրորդ նուագիդ **M_3 || 16** ղատն] ղատդ **J, om M || 18** կամի] կամիս **J,** ’ի **M_2 |** յեղուցանել] յեղացուցանել **M_2 M_3,** սղացուցանել **E J || 19** ըստ սղի **M_1]** ստեղի **M_3,** զսղի **M_2 |** աղատի եւ ըստ սղի սասցելոյդ եւ կամ] սղի ըստ դյին եւ կամ սղացելոյ **J || 21** խորութիւն] զխստութիւն **M_3 || 22** խա‹ւ›շիւն] խաշոյն **M_1.**

թեպէտ եւ յումպ էր“: Յորժամ յերկրորդ վանգի ձայնաւոր սուղ դիպիցի եզով բաղաձայնիւ, եւ բանն երկուք վանգիւք միայն զկատարումն առնուցու, եւ յաջորդ վանգն ի ձայնաւորէ հաւիցի, իշխանութիւն է քեզ առնել համբոյր, թեպէտ եւ սուղ է ըստ այլում կարծեաց. եւ հաստատի այս, զի ամենայն խնդիր թեպէտ եւ փոքր ինչ է, կատարելութիւն է այսոցիկ շաղաշարաց:

Յայտ են եւ պատմութիւնք առաջնոյն: Պրիամոս Տրովացի, որոյ զկինն յափշտակեալ էր հելլենացւոցն, որդի նորա Պրիամոս քննելով զ'ի վերայ եկելոցն զգործս, ասելով ցաղջիկն. եկ այսր, արդ զի ոչ ես դու այսմ պատճառք“:

Իսկ երկրորդին՝ Աքիլլեւս հելլենացի եւ Պատրոկղէ դայեկորդին նորա. եւ իբրեւ ետես Աքիլլեւս զՊատրոկղէ մեռեալ հանդերձ քաջութեամբ, լալով զհարճն Աքիլլեւս, թե „զքեզ յամուսնութիւն տամ Աքիլլեա“. ասէ՝ „ինձ հիքիս կարի յոյժ սիրեցեալ անձին“:

Իսկ յերրորդումն՝ Նեստոր ոմն ծեր, հմուտ պատերազմի, զոր տուեալ զՄաքաոն ոմն բժիշկ վիրաւորեալ, զի դարմանեսցէ. որոյ դարմանելով զվէրսն, տայր նմա հաց եւ գինի: Բայց իբրեւ յոյժ ամբոխէր գործ պատերազմին, ոչ սիրելի լինէր նմա ըմպումն գինւոյն քան թե երթալ ի գործ պատերազմին:

DISCREPANTIAE CODICUM. 1 *յումբ* M' || 2 *սուղ*] **om** M_3 | *եզով* J, *միով* ceteri || 3 *առնուցու*] *առնու* M_3 | *յաջորդոյ* M_3 | *վանգին* E | *հաւիցի*] *հաւա(ս)արեսցի* M_3 || 6 *ինչ է*] *իսչ իցէ* J || 7 *առաջնոյն* J] *առաջնոցն* ceteri | *Պրիամոս* M_3] *Պրիմոս* ceteri | *Տրովացի*] *տրըւացի* M_2 || 9 *Պրիամոս* M_1 | *զգործն* J || 10 *այսմ*] *այժմ* M_1 M_2 || 11 *Աքիլլեւս* M_1] *Աքիլլեա* ceteri || 13 *թե զքեզ — Աքիլլեա*] **om** M_3 J || 16 *ի յերկրորդումն* M_1 || 17 *զՄաքաոն*] *զՄաքաան* M_1 E (*զՄաքան* **alter cod** E) J, *զՄաքաս* M_3, *զՄաքաան* M_2, **legendum** *զՄաքաոն* Μαχάων Hom. Il. XI 505 || 18 *որոյ*] *որով* M | *գինի*] *սեաւ գինի* M_2 M_3 || 19 *գործ* E] *յոյզ* M_2 M_3 || 18—21 *հաց եւ գինի—պատերազմին*] **haec verba leguntur in** M_2 M_3, **quorum loco** M_1 **habet:** *տայր նմա ըմպել խաշելոյ իրի ջուր, զոր ասէր թէ սեաւ գինի է. իսկ նորա ըմբռալ ծանեաւ եթէ ոչ է գինի, այլ խաշոյ.* **Apud** E **prolatis illis verbis additur nota:** *այս պատմութիւն ըստ մեկնութեան Դաւթի այսպէս եղեալ է. այլ Մագիստրոս, որ զմեկնութիւն քերականին շարադրեաց առ միմեանս, այսպէս եղեալ է. «իսկ նորա ըմպեալ ծանեաւ թէ ոչ է գինի, այլ խաշոյ». վասն որոյ ասէ թէ՝ «Նեստոր ոչ խաբեաց խաշոյն թեպէտ եւ յումպ էր»:* **neque Nixensis haud ignarus utriusque interpretationis Magistrum nominat, cum huius interpretationem post eam, quae Davidis est, refert:** *Իսկ այլք ասեն թէ տայր նմա ըմբել խաշելոյ իրի ջուր եւ խաբէր թէ սեաւ գինի է, նորա ըմբռալ ծանեաւ թէ ոչ է գինի, այլ խաշոյ:*

‹ԺԱ› ՑԱՂԱԳՍ ԲԱՌԻ

Բառ է մասն դուզնաքեայ ըստ բաղդասութեան
M 74 E 108 *բանի] Հիմն արկանէ արդ բանի զքառս, որպէս նաւի զող-*
նափայտն: Եւ լսի բառ ասացուածն, որ է ըստ միում վանգի
կամ ըստ երկուց կամ ըստ երից. Նշանակն մի է: Իսկ մասնդ
ասէ սեռ, եւ դուզնաքեայ առ բան ասի, որ է մեծագոյն քան
զդա—⌈եւ դարձեալ զի դոյզն ասի, որ թե եւ իցէ իսկ դուզնա-
քեայ⌉—որ թե եւ ինքն փոքր է, զմեծի ունի զաւրութիւն, եւ
E 109- *անդամ լեալ բառդ բանի, | առ որով իմանալի է եւ զայն, զի*
ամենայն արուեստաւոր ի կամել իրս առաջի արկանել ոչ
առանց նիւթոյ գիտի մտաքերել, որպէս եւ այս արուեստաւորս
յառաջ եգիտ զնիւթն, որով ընդ աստիճանն եւ մինչեւ ի բանն:

‹ԺԲ› ՑԱՂԱԳՍ ԲԱՆԻ

M 75 E 109- *Եւ արդ կամի ցուցանել, որքան ի սմանէ բաժանմունք մա-*
սանց եւ այլ եւս պաշտեցեալ լինին կիրք:
Բան է հետեւակ բառի շարադրութիւն] Եւ հետեւեալդ
ասելով զդա իբրեւ զհետ անկեալ բառիցն համեմատ իմն շա-
րագրոցն, զորս ի մանրամասն գործոյն իւրեանց ասացին հե-
տեւեակս, իսկ զքերդողս հեծեալս, ‹որ եւ հետեւին› քաղելով ի
յինքն եւ անդամս գործելով.
Ձտրամախոհութիւն ինքնակատար յայտնելով⌉
E 110- *որով եւ ինքնակատար երեւի եւ զհանգամանս մտացն եւ զփո-*
փոխմունս զլխոցն ըստ տրամախոհութեան բաւականաւքար

DISCREPANTIAE CODICUM. 4 *ասացուած կամ ասումն* E J || 4—5 *ըստ* **utrumque om** E J || 5 *Նշանակդ* E J | *մի*] *մին* M_2 | *մասնդ ասէ սեռ*] *մասն դասէ սեռ* M_1 M_3, *մասնդ սեռ է, զի ունի ընդ ինքեամբ տեսակս* E || 7 **uncis inclusa om** E || 8 *որ թե եւ ինքն փոքր է*] *որ թե եւ իցէ ինքն փոքր* M_2, *եւ թեպէտ փոքր է* E | *զմեծի*] *մեծի* M_2, *մեծ* M_1 M_3 | *post զաւրութիւն*] **add** *ըստ որում եւ բաղդասութիւն բանի իբր քաղեալ իմն կարգաւորութեամբ* E || 9 *առ որով իմանալի է*] *պարտ է իմա-նալ* E || 5—12 *իսկ—ի բանն*] **om** J || 14—20 **verba ab** *Եւ արդ* **usque ad** *գործելով*, **quae vocem** *բանն* **apud** M **et** E **excipiunt**, ***Davidi sine dubio tribuenda sunt***, **quamquam** E **eius nomen in margine incuria omisit** || 15 *կիրք*] *իրք* M_3 || 16 *հետեւեալդ*] *հետեւել* E || 18 *գործոց* M_3 || 21 **hunc versum** artis, **quem uncis saepsi**, **om** E || 22 *որով*] *վասն զի բան* E.

յայտնիցէ եւ ոչ ընդ տարակուսութեամբ զաւրէն վանգին եւ կամ նոյն ինքն բառիս ինքն ըստ ինքեան յանգեալ:

Եւ բանի մասունք են ութ] Բայց զմասունս բանի եւ ■ 76 E 11c-
զառասութիւնս եւս յաւելլով ասացին ինն: Իսկ իմաստասէրք զանուանն մասունս ընդ անուան դասելով եւ զբային ընդ բայի, ածելով առ նոսա զշաղկապն եւ զյաւդն եւ զնախդիրն, ասացին հինգ. այլ սա զառասութիւն իբրեւ զտեսակ դասելով ընդ անուամբ ասաց ութ: Իսկ Արիստոտելէս զստորասութիւն եւ զբացասութիւն եւ զբացերեւութիւն ընդ անուան եւ ընդ բայի ասաց հինգ զոլ:

Բայց մասն ասելով ստանաւր եւ ոչ տեսակ երիցացոյց զմասն, զի ոչ յամենայնի ի վեր է տեսակ քան զմասն, որպէս եւ ի վեցսն ի սկզբան արուեստիս. քանզի եւ զնոսա թե ոչ զվեցեսին ունիցին, ոչ են կատարեալ քերդողք. իսկ ճարտասանն միով միով: Այլ եւ յայսմ վայրի, զի զաւրէն սեռի զայլ եւ զայլ մասունս կարէ գոյացուցանել, որպիսի ինչ անուն, զնոյն հետեւեալսն եւ զնոյն զուգապատիւսն, ոչ երէց եւ ոչ կրսեր: Այլ տեսակն թե ունիցի մասունս, որպէս ատենականն՝ զամբաստանելն եւ զպատասխանելն, երէց եւ կրսեր, զի նախ ամբաստանելն լինի եւ ապա պատասխանի առնելն: Նոյնպէս եւ այլքն. յորոց գիտելի է եւ զայս, զի է տեսակ, որ զաւրէն սեռի բաժանի ի մասունս եւ ոչ ինքն մնայ, որպէս մարդ. եւ է որ բաժանի եւ ինքն մնայ, որպէս է ծառ՝ ի պտուղ, ի յոստս եւ ի տերեւ:

DISCREPANTIAE CODICUM. 3—4 բայց—ինն] ումանք եւ զառասութիւն յաւելլով ասացին ինն E J || 4 յաւելլով] յայտնելով M_3 || 6 զյաւդն] զաւդն M_2 | զնախդիրն] զնախադրութիւն E J || 8 անուամբ] անուանն J || 10 ասաց] ասելով J | հինգ զոլ] զոլ հինգ M_2, հինգ զոլով J || 11 մասն] մասունս E J | երիցոյց M_3 || 13 ի վեցսն իսկ զբան M_1, ի վեցսն ի սկիսբ⟨ու⟩նսն M_3 | զնոսա] նոքա M_3 || 14 զվեցեսին] զվեցսն M | ունիցին] ունէին J | քերդողք] քերթող M_2, քերթաւղք E, քերդօղք J || 15 այլ եւ յայսմ վայրի] այլ եւ յայլս վարի M_2, յայսմ վայրի J || 16 զայլ եւ զայլ] զայլ եւս J || 17 post prius զնոյն] add յինքեան J | հետեւեալն, զուգապատիւ (sine-ն) J | կրսերս J || 18 թե] թերեւս J || 20 լինի] եղանի J | զպատասխանիսն J | առնուլ M J | Նոյնպէս] Նոյնզունակ J || 23 որպէս է ծառ] որ է ծառ M_1 M_2, որպէս ծառ J || 11—24 Բայց—ի տերեւ] priorem partem cum ultima connexam habet MS, media (a միով usque ad զաւրէն) omissa.

E 118 *Զկնի որոյ իմանալի է եւ զեղեալն վէճ անուան եւ բայի, քանզի ոմանք կամեցան նախադասել զբայ. իբր թէ ի շինելոյ զշինելն եւ ի նաւելոյ զնաւելն. իսկ այլքն ոչ նմանապէս, այլ զանուն ասացին նշանակիչ գոյացութեան եւ զբայ՝ պատահման:*

‹ԺԲ› ՑԱՂԱԳՍ ԱՆՈՒԱՆ

M 78 E 113 *Անուն է մասն բանի հոլովական, մարմին կամ իր նշանակելով. մարմին, որգան քան, եւ իր, որպէս խրատ: Ասացաք եթէ զանուն ասացին նշանակիչ գոյացութեան եւ զբայ՝ պատահման: Եւ զի այսպէս է նախ յառաջանալ ի դէպ է գոլոյն քան պատահման, յայտ է՝ անուան քան բայի:*

E 113- *Իսկ մասնդ է սեռ. հոլովականաւ՝ իբր սահմանաւ զատոյց ի բայէն. մարմին եւ իր ասելով նշանակել՝ որոշեաց զնա ի դերանուանութենէ իբր զմարմին, որ շաւշափի եւ ըմբռնի, եւ իր, որ ի մտաց յառաջ գայ եւ միայն լսելեաց լինի ըմբռնելի: Բայց եւ զիրս աստանաւր պարտ էր ասել անմարմին քան զիր:*

Հասարակաբար եւ յատկապէս] Հասարակն՝ մարդ, յատուկն՝ ոմն անուամբն իսկիւ:

E 114- *Եւ հետեւին անուան հինգ. սերք] Իսկ սերք ոչ ի գոյութենէ վերակոչին, զի ոչ էր զբնութիւն քննել, այլ զձայնի նշանակս յայտնել: Արդ ասեն ոմանք եթէ ի հոռոմին լինել արական եւ իգական եւ չեզոքական, իւ եւ կամեցի ոք յայտնել ըստ երիցունց կարողութիւն է յայտնել:* M 83 E 118- *| Եւ եթէ ոք*

DISCREPANTIAE CODICUM. 1 *զեղեալսն* M ‖ 3 *զշինելն*] *շինօղ* J | *զնաւելն*] *նաւող* J ‖ 4 *նշանակիչ*] *նշանակ* M_2 | *գոյացութեանց* M_2 | *պատահմանց* M_2 ‖ 11 *գոլոյն*] *գոյացութեանն* E | *քան*] *զեր քան* M_3 | *պատահման*] *զպատահելն* M_2 M_3 | *յայտ է*] *յայտ է թէ* M_2 | *բայի*] *զբաի* M_2, *զբայի* E ‖ 12 post *սեռ*] add *զի յոլովք եւ բազում տեսակք են անուանց* E | *հոլովական* E ‖ 14 *իբր*] *իբրեւ* M_3 ‖ 15 *յառաջ գայ*] *հնչէ* M_2 | *լինի ըմբռնելի*] *լսի անըմբռնելի* M E ‖ 16 *աստանաւր*] om M_3 ‖ 17 *քան զիր*] *քան իր* E, *քանզի իր* M ‖ 19 *անուամբ*] *անուն* J ‖ 20—21 *ի գոյութե վերա կոչին* M_1 M_3 E (*վերայ*), J (*վեր*) ‖ 22 *նշանակս*] add *եւ զանուան* J | *յայտնել*] *արտայայտել* J ‖ 22—23 *Արդ—չեզոքական*] *որք են ի հոռոմին լինել անուն արականին եւ իգականին եւ չեզոքին* J ‖ 23 *կամեցի*] *կամիցի* E, *կամիցէ* J.

ջան տարցի, զսա ուղղապէս զտցէ տրամախոհութեամբ: Բայց յաւելլով ոմանց զհասարակն եւ զմակաւասարն, ոչ զինքն, այլ զայլ զեկուցանէ արուեստաւորս այսմ պատճառ: Եւ հասարակ այսպիսի. քանզի ծի եւ շուն հասարակ կոչին երկուքում<բ>ք՝ անուամբքն եւ ձայնիւքն: Իսկ մակաւասարն ոչ եւս, այլ ի վեր քան զհաւասար: Իգական եւ եթ անուն ծիծառն եւ աքիս. նոյնպէս արականին առանձինն արծուի եւ առիւծ, քանզի այն միայն հանդիպի:

Եւ տեսակք են երկուք, նախագաղափար եւ ածանցական] Եւ նախագաղափար իմանալի է նախաւրինակ ինչ, M 85, E 121 յորմէ ածանցին, իբրեւ յերկրէ բոյսք եւ կենդանիք, ըստ նմին եւ քանն ի մարդոյ եւ բերք ի սերմանց պտղոց եւ տնկոց:

Բայց տեսակք ասին, զի որպէս ածանցին իբրեւ յաղբերէ E 121 վտակք, այսպէս ի յունակէն իւրաքանչիւրքն. երկին եւ երկնային, երկիր եւ երկրային, ջուր եւ ջրային:

Եւ տեսակք են ածանցացն եւթն] Իսկ ածանցացն տեսակք զի յոյժ անհուն եւ անքաւ են. թողլով զայլոցն յատուկ զքանականէս բուռն հնար առաջնորդութեամբ յայտնել, ասելով նախ՝

<1> զհայրանունականսն այսպիսի. հայրանուն ստոյգ ասի ըստ հարազատութեան զաւակին յառաջակայ նոյնպէս եւ զանուն դնել, իբր թէ Արտաւազդեան, Վարդանեան. իսկ պիտակապէս ի նախնեացն:

Եւ զաղափարք հայրանուանցն, որպէս թե անուն որդ- E 121- ւոյն զառաջին վանգն ի հաւրն անուանէ ունիցի. իբր ի Բաքայ՝

DISCREPANTIAE CODICUM. 1 զտցէ] *ante* զսա *ponit* M_3 || 2 զհասարակն] զհաւասարն M_2 || 3 զայլ] *add* ոք J | այսմ] այս M_2 || 5 անուամբքն եւ M_3] *om* ceteri || 8 այն] յայս J || 11 ըստ նմին] *add* լոյս յարեգակնէ, հոտք ի ծաղկանց, որդի ի հաւրէ E || 13 որպէս] *add* ասացեալքս E J M_2 || 14 ի յունակէն M_1] յանուանէն M_2, յանուանէ M_3 E J | իւրաքանչիւրքն] իւրաքանչիւր որքն M_1, իւրքն J | երկին եւ երկնային] *om* J || 15 ջուրք եւ ջրայինք J || 14—15 *exmp om* E || 17 անհունք M_2 | անքաւք J | զայլոցն] զայլսն J || 18 զքանականէս] զքանաւորէս E J || 21—22 ըստ—Վարդանեան] որ ըստ հարազատ զաւակին յառաջ խաղա. այսպէս եւ զանունն ի նմանէ դնել. իբրեւ թէ Արտաւազդ Վարդանեան J || 24 *ante* որպէս] *add* զ̄, որպէս ասէ, եւ այսպէս ծանիր զգաղափարն E J.

Բաքգէն եւ ի Սամայ՝ Սամեան. ըստ որում եւ Գորդայիցն զաղափար է, զի որպէս դոքա ծեքելով ի հոմանուն լեզուէ ի խաւսս, նմանապէս եւ ի հոռոմին՝ Դովրացի իմն անուանեալ լեզու:

Եւ նովին ձեւով ըստ հայրանուանցն եւ իգականացն երեւի զաղափար կոչեցեալ ի հարցն. ի Մանայ՝ Մանանոյշ, եւ ի Տրդատայ՝ Տրդատուհի, որոց թեպէտ եւ ոչ իրաւ համարեցաւ Հոմերոս առնել զաղափար, իբր անարժան յիւրն հզաւր եւ պայծառ արարուածս խառնել զտկար եւ զնուաստ բնութեան անուանս, այլ զկնի եկեալքն արժանաւորս վարկան ըստ ամենայն կարեկցութեան նոցա եւ յայսմ ոչ զատուցանել զնոսա:

‹2› *Իսկ ստացական է որ ընդ ստացիւք ստորանկեալ է*] E 122 *Նա եւ ստացական դնէ իբր թէ պար առեալ զինքեամբ ստացուածոյն զստացողին անուն. առինչունակաբար կոչեցեալ ի նմանէ գիրք կամ այլ ինչ կենցաղաւգուտ ստացուածք:*

‹3› *Բաղդատական է*] *Այլ եւ բաղդատականացն են ձեւք երկուք, անզոյգ եւ զոյգ, որպէս ի միում ազգի էին քաջք երկոքին Դաւիթ եւ Սաւուղ. եւ կամ նուազք ընդ առաւելի, որպէս Գեթացիքն ընդ Դաւթի, որ եթե ընդդէմ թուեսցի ոմանց, զի զգեթացիք բազում, բժշկի այնու, զի ոչ համեմատեաց զաւրութիւն բազմացն առ Դաւթին, որով նուազք զտան:*

Գաղափարք բաղդատականացն են, յորժամ յերկուցն

DISCREPANTIAE CODICUM. 1 *Սամա*] *Սամեա* M_2 | *Գորդացիքն* M_2 || 2 *ծեքքելով* M_1 || 3 *ղովրացի* M_3] *ղորացի* ceteri | *իմն* E J] *ոմն* M || 5 *Եւ*] om M_1, *արդ* J || 6 *ի հարցն*] *ի հարանցն* J | *Մանոյշ* M_1 M_3 | *Տրդատեա* M_1 | pro *ի Տրդատայ՝ Տրտատուհի*] *ի Տիգրանայ՝ Տիգրանուհի* J || 7 *համարեցաւ*] *համարձակեցաւ* M_2 || 8 *անարժան*] *տարարժան* J || 9 *արարածս* M_1 M_3 || 10 *արժանաւորս*] *ըմբռն եւ արժան* J || 7—11 *որոց—զնոսա*] praemisit J notam: *Իսկ Դաւիթ այսպէս ասէ* || 12 *ստացական դնէ* M] *ստացականք է* E, *ստացական դէ* J, rectius *ստացականդ է* || 15 *կենցաղաւգուտ*] *ի կենցաղս աւգուտ* J | *ստացուած* E J || 17 post *զոյգ*] interponit E verba artis: *որ հասարակութիւն ունի եզ առ մու* cum nota, *այսինքն մի ոմն առ միւսումն, նմանասեռ՝ ի նմին ազգէ*, quo loco J praebet: *մին՝ որ հասարակութիւն ունի մի ոմն առ մի ոմն, որ զոյգ ընդ զոյգի որ ի նորին ազգէ է* | *ի միում ազգի*] *ի միոյ ազգէ* J, *ի նմին ազգէ* E || 18 post *Սաւուղ*] inseruit E verba artis: *կամ միոյ առ բազումս այլասեռ, որպէս* (om *եւ կամ*); eadem J: *եւ երկրորդն՝ մի առ բազումս այլասերս* (*եւ կամ* legit) | *նուազ* J || 19 *եթե*] *թէ* E J || 20 *բազում*] *բազումք* J, *բազում են* E || 21 *նուազք*] *նուազ* E, *նուազքն* J || 22 *յերկուցն*] *յերկուց* J.

ընթացողաց ասիցի ոմն քան զոմն արագ, սակաւ ինչ նշանակեալ, ապա եթէ արագագոյն զոլ ամենայն իրաւք առաւելուլն իմանի. նոյնպէս սաստկագին, ուժգին:

<4> Եւ գերադրական է] Իսկ գերադրականն ամենեւին E 123
առանց բաղդատութեան իմանի ծայրից ծայրքն, քարին եւ ընդդիմակն նորին. յորժամ ասիցի սքանչելի՝ զընաւիւք գերազանցէ զարմանալեաւք, նոյնպէս եւ հակառակ նորին:

<5> Եւ փաղաքշական է] Այլ փաղաքշականն է աղչկա- E 123-
կան, զի ոչ ասացաւ ի մերումս վասն պատկառանաց, վասն զի այնպիսեացն ընութիւն սովորեաց ըստ անկարութեան տիոցն եւ զխաւսսն անկատար ասել, այլ ի փաղաքշելն վասն ազնի հարկաւոր է զծանունսն եւ զպատուականսն անուլ ի մէջ անուանս թախանձանաց, որպէս զի դիպեսցի խնդրոյն, այլ մի մնասակարին ի գծուծ կոչեցելոցն հանդիպեսցի:

<6> Ցարանուն է] Ցարանուն է, յառաքինութենէ՝ առա- E 123-
քինի եւ ի խրախամտութենէ՝ խրախճան:

<7> Բայածական է] Իսկ բայածական է, յորժամ սիրեմ E 124
ասի՝ բայ է, իսկ սէր՝ անուն: Արդ ածանցելով ի սիրոյ անտի՝ սիրուն հաստատի:

Եւ ծեւք անուանց] Դարձեալ զծեւս անուան, պարզն E 124
իբրեւ զմեկնակ ինչ անուն, ի նոյն յաւելեալ միուն՝ բարդ ճանաչի, եւ յարաբարդն անուն լի եւ սուղ ինչ յար ինքեան ունելով. եւ յարաբարդ ասի, զի ի պարզէն զատ եւ հուպ ի բարդն մասամբ, այլ ոչ նոյնպէս:

Իմանալի է եւ զզարմազանութիւնս բարդիցն, վասն զի E 125

DISCREPANTIAE CODICUM. 1 *ասիցի* E M] *ասասցի* J | *արագ*] *երագ* M_2 || 3 *նոյնպէս սաստկագին, ուժգին*] **desunt** J || 6 *նորին* M J] *նորա* E | *զընաւիւք* M E] *զընաւեօքն* J | *գերազանցէ* M E] *գերազանցիցէ* J || 7 *զարմանալիւք* M_2 || 11 *ի փաղաքշելն*] *փաղաքշելն* J || 12 *զծանունսն*] *զմեծս* J || 14 *գծուծ* E J | *կոչեցելոյն* M || 17 *բայածական* E] *բայասական* M_1 J, *բայասացական* M_2, *բացասական* M_3 | *pro* *է*] *ասի* E J | *ante* *յորժամ*] *զի* E J || 18 *ասի*] *ասէ* E | *անտի*] *անդի* E J; *Davidis de nomine verbali commentationem* E *permixtam affert cum explanationibus Anonymi et Moysis* || 21 *միուն*] *միա եւս* J | *post* *ճանաչի*] *add* *որ է շարադրեալ* E J || 22 *pro* *յարաբարդ—ունելով*] J *legit* *ի զօդեալն այլ ինչ յաւելուլ*; *cfr add arm p.* 62 | *յար*] *om* E || 24—25 codd M *habent punctum non post* *նոյնպէս*, *sed post* *իմանալի է*, *quam evidenter falsam lectionem secuti sunt* E J; *իմանալի* *recte refertur ad* *զզարմազանութիւնս* || 25 *եւ զզարմազա-*

անճնար է անուան իմիք առանց այսոցիկ լինել զարմազանութեանց, կամ թե յերկուց լիոց եւ կամ յերկուց պակասից, եւ դարձեալ նախադասեալ զլին եւ զպակասն ի հետ բերելով, եւ կամ առաջի զպակասն եւ զլին ի վերջէ:

E 126 Թիւք երեք] Բայց թիւ ստանայր չափ իմանի, իբր թե առանց յաւելլոյ եւ նուազութեան չափեալ լինի եզականդ ի մի եւ յոգնականն ի յանքաւսն:

E 126 Այլ է երբեք, զի եզականիդ զիծք զյոգնականի բերէ նշանակս, որպէս պար ասելով եւ տոհմ. նոյնպէս եւ յոգնականին՝ զեզականի, որպէս Խոյարաւնքն, զերկուսն:

Հոլովք են անուանց վեց] Իսկ ասելն նախ հոլովս եւ ապա ուղղական, երեւեցաւ ոմանց ընդդիմութիւն ի տեղւոջդ, որպէս թե ուղղականն եւ կամ հոլովականն պարտ էր անուանիլ: Բայց բժշկեցաւ այսպէս, թե եւ բոլորից ընդ արեգակամբ լինելութեանց անուանք կոչեցան շնորհիւն ստուծոյ եւ կամ զորս նա զաւրացոյց: Արդ ըստ վերուստ դրութեան անունն անկումն ասի եւ նոյն ինքն ուղղական. աւրինակ իմն գրչի ի վերայ կակուղ իրիք նիւթոյ նկարմամբ ուղիղ կացուցելոյ, եւ անդուստ ապա հոլովումն առնելով ի սեռականն եւ ի դրականն եւ որ ի կարգին:

Եւ զի անուանական ասի ուղղականդ, իբրեւ սկիզբն իմն եւ պատուականագոյն. իսկ պարզ՝ մենակ, անշարադիր:

E 127 Եւ սեռականիդ՝ դասականդ ըստ ինքեան հանդիպեալ ստացուածոյ կամ հայրենեաց:

նութիւնս քարդիցն] om E J, ita ut vox խմանալի excipiat vocem նոյնպէս || 3 նախադասեալ E] նախադասել M_1 M_3, նախադասելով M_2 J || 4 առաջին M_2 | զպակասն] add ունելով M_2 || 5 թիւ] թէ եւ M || 7 յոգնականն M J] յոգնականդ E | յանքաւսն] յանքանն M_2 || 8 Այլ է երբեք, զի] զի երբեմն E, այլ երբեմն է, զի J | զիծք] add յանգականք E | նշանակ E J || 9 post տոհմ] add եւ զայսդ որ ասացաւ E (cod 1316 om որ ասացաւ), pro quo զոր եւ ինքն ասաց J || 10 Խոյարանաւքն E, Խոյանարաւնքն M_2 | զերկուսն] եւ զերկուսն E; hic nonnulla intercidisse videntur || 13 կամ ուղղականն M | եւ ante կամ] om M_2 M_3 J || 14 թե եւ] եւ M, թե J | ընդ արեգական M_3 E || 15 լինելութեամբ E, լինելութեան J || 16 նա] նայն J | անունն] անըւանն M, անուան J || 18 նկարմամբ] անգմամբ M_3, անկմամբ J | ուղիղ կացելոյ M, ուղեղեկաց J || 21 զի անուանական] զանուանական անունակ M_2, զի M_3 (om անուանական) | 22 եւ post մենակ M_3 || 23 սեռականիդ՝ դասականդ M E] սեռականն ստացական. եւ է ստացականդ J | հանդիպեալ] դիպել J.

Բայց տրականդ լինի Թղթական:

Եւ ցուցական իսկ առաքականդ ըստ երկուց դիմաց. յորժամ առաքիցի ոք ուրեք յումեքէ զհեռաւորն նշանաւոր բանիւ ցուցանել եւ զմաւտաւորն եւ որ երեւին տեսութեամբն:

Իսկ հայցականդ, որ ըստ հելլենացւոց լեզուին պատճառական, է այս. քանզի յորժամ ի չար ինչ կամ բարի կոչեսցի ոք, ընդ ձայնին զեկուցանէ զպատճառն:

Նաեւ կոչականդ յայտնի առհասարակական, զի ո՛վդ, որ է հասարակականի նշանակ, հաւասարապէս *եղեալ լինի ի վերայ դիմաց եւ իրաց, բարեաց եւ հակառակին:

Ենթանկեալ ընդ անուամբ եւ այսք] Իսկ ենթակայ E 128 անուան, որպէս ընդ անուամբ անկեալ եւ առաջակայ մասունք. զոր‹ս› ասացեալ է տեսակս ոչ իբրեւ ի սեռէ բաժանեալս, այլ միայն ձայնիդ նշանակաւ հասարակաւոր անուամբ վարի ի տեղւոջդ:

Վասն ‹1› իսկիդ եւ ‹2› առասականիդ հակառակութիւն եղեւ յոմանս: Պղատոն զառասականդ ասաց առաջին իբր թե ի տեսակաց ոմանց տիրական զաղափարաւ ըստ ժամանակի. իսկ Արիստոտելէս զիսկդ. այսպիսի թե՝ տեսանել հաստատուն է քան զլուր. որպէս զարեգակն ոչ ո՛ք կարէ ժխտել, իսկ զաներեւելի ինչ բազումք, վասն որոյ եւ նախադասեցաւ տիրականս Մարկոս քան զառասականն մարդ:

DISCREPANTIAE CODICUM. 1 լինի] լսի J | Թղթական] **add** ոչ ի հայս այլ ի հոռոմին յումեմնէ ումեք առաքեալ գրոյց E, Թխտական եւ պատուիրական եւ զի ոչ իմանի հաւաստի ի մերումս. որպէս եւ ի հոռոմին յայտնի տրականդ ձայնիւ յայսմ անուանէ այսմ անուան առաքեալ J || 2 եւ ցուցական իսկ] codd **legunt falso** Թղթական եւ ցուցական: Իսկ | առաքելականդ M_1 M_3 || 3 առաքեսցի J || 3—4 բանիւ ցուցանել] բան ի ցուցանել M_1 M_3 || 4 զմաւտաւորն] զմոտաւորն M_1 M_3, հպաւոր **in contextu** J || 5 հայցականդ] հարցականդ M_2 | ըստ հել.] զհել. M_2 || 8 կոչնականդ M_2 | առհասարակական] առհասարական M_2; **voce** առասական artis **non recte lecta aut falso intellecta** || 9 եղեալ] երթեալ M_3 E, եթեալ M_1 M_2, երթալ J || 12 անուան J] անուամբ ceteri; **in exemplari suo** ենթակայ անուան (ենթանկաւ անուամբ **in contextu** E) **legisse videtur Davides verba** artis || 14 նշանակաւ] նշանակ M_1 M_3 | հասարակաւոր] հասարակ J || 16 **ante** վասն] եւ սկիզբն արարեալ յիսկէն որ եւ E J (**sine** որ եւ) || 17 զառասական դասեաց J || 18 զաղափարաւ] զաղափարեալս J | ամանակի M_1 || 19 Արիստոտելիս M_2 || 20 զաներեւելի] զքան երեւելի M_2 || 21 ինչ] իրք M_3 | նախադասեցաւ] դասեցաւ M_1.

<3> Մակադրական է որ ի վերայ իսկիցն եւ կամ առասականացն եդեալ է] Եւ յերկոցունց ի վերայ առեալ E 129- լինի եռակի ի գով եւ կամ ի պարսաւ, որ է ոգոյն մեծ քան զմարմնոյն եւ մարմնոյն քան զարտաքնոցն, իւրաքանչիւրքն գովութիւն եւ կամ հակառակն:

E 130 <4> Առինչունակն՝ ստոյգ, որ ի միմեանց հակադարձին եւ զմիմեանս բառնան, որպէս տէր զծառայ եւ հայր զորդի:

<5> Իսկ իբր առինչունակդ նման սմին այլ ոչ նոյն, վասն զի բառնան զմիմիանս տէր եւ ծառայ, իսկ տիւ եւ գիշեր ոչ եւս. եւ են սոքա իբր առինչունակք:

E 130- <6> Եւ հոմանուն լինի ըստ պատահման եւ ըստ մտածութեան. պատահմամբ՝ յորժամ երկուց իրաց նոյն դիպեսցի անուն տիրական եւ առասական, արծուի՝ թռչուն եւ արծուի՝ շինուած փայտից. իսկ մտածութեամբ՝ ըստ պատուոյ, ըստ յուսոյ, ըստ աղաւթից եւ այլոցն եւս:

E 131 <7> Քանզի փաղանուն ըստ քերդողացն ասի բազմանուն իբրու թե իրն բազում անուանս ունի զիւրեաւ բարդեալ: Իսկ ըստ իմաստասիրացն է փաղանուն, զի կենդանին զբազում բնութեանց անուանս փաղեաց:

E 131 <8> Բերանուն կոչի յիրացն բերմանէ, ի գաղթէ՝ գաղթայր եւ ի վանմանէ՝ վանեալ:

E 131- <9> Երկանուն, որպէս ումեմն կոչեցաւ Պետրոս եւ Կեփաս. արդ եթե ումեք կոչեսցի Կեփաս միայն, ոչ անդրադարձի հարկաւորապէս նմին եւ Պետրոս, որպէս ջրոյ խոնաւ գոլ հարկաւոր է եւ հրոյ ջերմ:

DISCREPANTIAE CODICUM. 2 *ի վերայ*] *վերա* M_1 M_3 || 2—3 *Եւ յերկոցունց—պարսաւ*] **non praebent** E J || 5 *հակառակքն* M_2 || 6 *առ ի միմեանց* M_2 || 7 *զծառայ*] *առ ծառա* J | *զորդի*] *առ որդի* J || 8 *սմին*] *սմա* M_3 || 9—10 *տէր—առինչունակք*] *զգիշերոյ եւ տուընջեան այլ ոչ եւս նոյն* M_2, *որպէս տիւ եւ գիշեր եւ ոչ* M_3 || 11 *Եւ հոմանուն*] *եւ համանունն* M_2, *եւ ոչ համանման* M_3 | *ըստ* **posterius**] **om** E || 13 **ante** *թռչուն*] *եւ* M_1 M_2 || 14 *շինուած*] *ի շինուածոց* M | *փայտից*] *փայտի* J || 15 *յուսոյ, աղաւթից* M_2 (**sine** *ըստ*) | *այլոցն* M J] *այլն* E || 16 *ասի*] *լսի* J | *բազմանուն*] **add** *գոլ* J || 17 *զբազում* M | *զիւրեւ* M_2 || 19 *փաղեաց*] *փաղղեաց* E, *փաղեցաւ* J || 20 *ի գաղթէ*] *ի գաղթից* J | *գաղթէ այր* M_1 || 23 *ումեք*] *ուրուք* M_3 | **ante** *կոչեսցի*] *որ* M_2 || 24 *նմին*] *նմա* M_2 | *որպէս—ջերմ*] *որպէս հրոյ ջերմ գոլ եւ ջրոյ խոնաւ* (*գոլ* **add** J) *հարկաւոր է* M_3 J.

‹10› *Բայց մականուն հանդերձ այլով անուամբ կամ* E 132 *յառաջինութենէ կամ յընդդիմակէն ասի, իբրեւ Յո‹վ›հաննու՝ որդի որոտման, զի զաւրէն որոտման հնչեցոյց զաւետարանական քարոզութիւնն:*

‹11› *Ազգական է, որպէս միում ազգի մարդ ինքեամբ յատուկ կարող է զբովանդակն յայտնել զազգ:*

‹12› *Հարցականն է ըստ երից դիմաց, մի՝ իբրեւ զոլորակն* E 132- *առաջի դնելով հարցանէ զիրն, ապա զորպիսութենէն եւ դարձեալ զորչափութենէն, սոյնպէս եւ զդիմացն բնութիւն քննել եւ որպիսի եւ որչափ:*

‹13› *Անորիշ է*] *Իսկ եթե անպատճն իցէ ասելն զայնցանէ, ընկենլով ի յապա զխնդիրն, յայնժամ անորոշ եցոյց իբր անյայտ զխնդիրն ի բազմաց:*

‹14› *Վերաբերական է*] *Այլ դարձեալ ի վեր բերելով եւ նմանեցուցանելով եւ հաստուցանել զխնդրելին բանիւ, այնպէս յայտնէ իբրեւ այսպիսի, այսչափ, այսքան:*

‹15› *Բակծածական լսի բակատական, որպէս պար* E 133 *ասելովն եզական թուով զբազմաց բակատեաց:*

‹16› *Իսկ մակբաշխ, եթե յիշխանէ բան կամ այլ ինչ* E 133 *պարգեւ իցէ երկաքանչիւրոց եւ կամ իւրաքանչիւրոց, որում տացին ի վերայ նորին երթայ վերաբերութիւնն:*

‹17› *Պարունակն՝ պարփակեալ ունի յինքեան տեղեաւն.* E 133 *կուսաստան՝ զկոյսն եւ ընկուզուտն՝ զընկուզիսն:*

‹18› *Քերդեալ է որակարար բնութիւն, զի որպէս ի քաղ-* E 133-

DISCREPANTIAE CODICUM. 2 *ասին* M_2 || 3 *հնչեցոյց*] **add** *ընդ տիեզերս* J: ***hanc de eponymis commentatiunculam*** E ***profert sub nomine*** *Այլ*, ***ut credo, falso*** || 5 *միում*] *միոյ* E J || 6 *յատուկ*] **om** M_2 | *զբովանդակն*] *զբոլորն* J | *յայտնել*] *բացայայտնել* J || 7 *մի*] *առաջինն* M_3 || 8—9 *եւ դարձեալ զորչափութենէն*] **deest** M_3 || 9 *քննել զբնութիւն* M_2 || 12 *ընզենլով* M, *ընկենուլ* E, *ընկենու* J | *անորոշ*] *անորիշ* E J | *եցոյց*] *ցուցանէ* J || 15 *նմանեցուցանելով*] ***fortasse legendum*** *նմանելով եւ ցուցանելով* ***cfr*** **artem** | *հաստուցանել*] *հաստուցանէ* E J || 16 *այսչափ*] *այսչակ* J || 17 *բազծածական* E M_2 || 7—18 *որպէս—բակատեաց*] **om** E J || 19 *բան*] **add** *հրամայի* E | *այլ ինչ պարգեւ իցէ* M] *այլ ինչ ծիրք պարգեւիցի* J, *ինչս պարգեւիցի* E || 20 *իւրաքանչիւրոց*] **add** *կամ բազմաց* E, *կամ որոց* J | *որում եւ* J || 21 *տացին եւ հրամայիցին* E J || 22 *պարփակեալն* M | *ունի յինքեան*] **om** E, ***legit*** J || 23 *զընկուզիսն*] *զընկուզին եւ զընկոյզն* J || 24 **hic notam apponit** J: *Իսկ Դաւիթ այսպէս ասէ. քերդեալ է որակաբառութիւն* (**pro** *որակարար բնութիւն*):

ցրութիւնէն առնի քաղցրութիւն եւ ի դառնութիւնէն առնի դառնութիւն. նոյնպէս եւ Հոմերոս իբրեւ ետես զնոսա յիւրում պատերազմին խուճապեալս ասաց, խազմ եւ վրդով եւ յոյզ:

E 133 ‹19› *Սեռական, թեպէտ եւ բազում ուրեք ասացաւ հաւաստեաւ եւ աստանաւր ասացուք, զի կենդանին զբազում տեսակս կենդանեաց ունի յինքեան, նոյնպէս տունկն՝ զծառսն:*

‹20› *Իսկ յատկական է, կենդանւոյն՝ եզն եւ տնկոյն՝ ծիթենին. այսպէս անհատելով զիւրաքանչիւր բնութիւն եւ ի միմեանս անխառն եւ լինի անհատ մին ըստ կարծրութեան, որպէս ադամանդ եւ միւսն ըստ մանրութեան, որպէս հիւլէ՝ ի շող. երրորդն՝ ըստ անխառնութեան՝ ծիրոյն յարջառոյն տեսակ:*

‹21› *Դասական*] *Զանազանի իմն դաս եւ թիւ. քանզի դաս ասի, յորում կարգաւորութիւն ընտրի ըստ աստիճանի.*

E 134 ‹22› *Թուական*] *Եւ թիւ, թեպէտ ի ստորուստ ի վեր եւ կամ ի վերուստ ի խոնարհ սկսցի, անհակառակ է:*

E 134- ‹23› *Բացարձակդ ասելով զաստուած, բան(ն) եւ զյառաջագոյն զսխալանսն իւր բժշկեաց. եւ է բացարձակն մի ըստ այնմ, զի ոչ տեսանի գոյութեամբ եւ ի քննելն ոչ ըմբռնի արարչական զաւրութիւնն. բայց ի հեռուստ հաւատով իմանի առ իւրաքանչիւր ումեք: Եւ միւս բացարձակն ծայնիւ լսի համառաւտ ի բաց տուեալ, որպէս ի պտուղս հոգւոյ՝ զսէր, զխնդութիւն եւ զխաղաղութիւն եւ որ ի կարգին է:*

E 134- *Եւ անուան հաստատադրութիւնք են երկու*] *Եւ զի յերկարեաց զմասունս ճառիս, յիշատակէ վերստին զանունն, զի ծանիցի, եթե սորա են ասացեալքս ամենայն: Եւ հաստա-*

DISCREPANTIAE CODICUM. 1 *առնի* **posterius**] *om* M_3 J || 2 *նոյնպէս*) *նոյնգունակ* J || 3 *զխազմն եւ զյոյզն եւ զվրդովն* J || 4 *ուրեք*] *անգամ* M_3 || 6 *յինքեան*) *ընդ ինքեամբ* J | *տունկն*] *տունկքն* M_3, *տունկ* J || 8 *եւ ի միմեանս*] *ի միմեանց* J || 10 *ի շող*] *ի հող* M_2 || 12 *զանազանի իմն դաս եւ թիւ* M J] *զանազանութիւն ունին առ միմեանս* E || 14 *ի ստորուստ* M_3 J] *ստորուստ* M_1 M_2 E | *ի վեր եւ*] *om* M_2 || 16 *Բացարձակդ ասելով*] *բացարձակ դասելով* M, *եւ զի բացարձակ ասելով* J, *իսկ զի բացարձակ ասէ* E | *զաստուած, բանն*] *զաստուծոյ բանն* M_1 E, *զաստուած բանն* M_2, *զաստուածաբանն* M_3, *զաստուած եւ զիւր բանն* J || 18 *այնմ*] *այսմ* M_3 | *գոյութիւն* J || 19 *զօրութիւն նորա* J || 20 *Եւ միւս*] *իսկ միւսն* J | *լսի*] *եւս* J || 21 *որպէս ի պտուղս հոգւոյ*] *որգան պտուղ հոգւոյն* J || 24 *ճառիս* M J] *ճառից* E || 25 *ծանիցի*] *ծանիցեն* E, *ծանուցէ* J.

տաղրութիւն ասի յիրաւի ներգործութիւն եւ կիր,|զի երկոքումք E 134- հարկաւոր է վարիլ անուան. վասն զի յառաջագոյն ասացաք, եթե անուն զէն նշանակէ, իսկ բայ զներգործութիւն էին:

‹ԺԳ› ՑԱՂԱԳՍ ԲԱՅԻ

Բայց թե որպէս նախադասեցաւ անուն քան զբայ, յայտ է M 109 E 137- ցուցանելովն, իսկ բայի արժանաւորն իսկ էր երկրորդիս հասանել դասու եւ սկսմամբ:

Բայ է բառ անհոլով] Իսկ սահմանեալ զատուցաւ յայ- E 138 լոցն բայդ, զաւրէն սեռի անհոլովիւ որոշի յանուանէ. եւ զի կայր խառն եւ ընդ այլսն էած հոլովս ի վերայ, որպէս ի վերայ Սոկրատայն, զի ի բոլորից զատուցէ:

Եւ յարեւանայ բայի ութ] Եւ զի յարեւանայ՝ զհետ երթայ բայի: Բայց զի նախ զխոնարհութիւնս ասաց քան զամա- E 139 նակս, զի խոնարհութիւնք են բերող ամանակաց եւ յայտ ի խոնարհմանցն է:

Տրամադրութիւնք են երեք] Տրամադրութիւնք են E 139- տրամախոհութիւնք եւ ոչ ի վերայ հաստատութեան. եւ է բուն եւ ստոյգ ներգործութիւն՝ զանեմն եւ կիր՝ զանիմն եւ միջին՝ մոռացայ զոք կամ մոռացեալ եղէ: Բայց յայլ վայրս, որպէս Կորճայքդ, վարին կրականին ոչ հմտաբար, այլ ըստ սովորութեան:

Տեսակք երկու, նախազաղափար եւ ածանցական] ‹Տեսակ› անուանց նախազաղափարիցն ‹եւ ածանցացն›՝ E 140 անուան զբունն եւ զածանցեալն նշանակէր, իսկ սա սոսկ ի վերայ ձայնի միով վանգիւ ածանցեալ:

DISCREPANTIAE CODICUM. 1—2 *զի երկոքումք հարկաւոր է վարիլ անուան*] *հարկաւոր է վարիլ անուանակոչութեամբ ամենից* J || 2—3 *ultima verba վասն զի—էին magis ad subsequens caput spectare putes, quo sensu etiam compilatores* E *et* J *ea accepisse videntur* || 5 *նախադասեցաւ*] *նախադասեալ եղեւ* E J || 6 *ցուցանելովն*] *ցուցանելն* M_1 M_3 || 7 *սկզբամամբ* M_1 || 5—7 *praefationis sensum suis verbis tradunt* E *et* J, *hic adferentes etiam versum praecedentem* || 9 *բայդ*] *բարդ* M_3, *բառդ* E | *եւ զի*] *զի* M || 10 *եւ ընդ այլսն*] *եւս ընդ այլսն* E, *ընդ այլսն եւս* J || 14 *խոնարհութիւն բերող է* J || 17 *տրամախոհութիւնք*] *տարափոխութիւնք* E J | *հաստատութեան*] *add այլ ի վերայ փոփոխման* E J || 20 *Կորճէքդ* M_1 M_2 || 20—23 *locus non integer*; M *legit: ըստ սովորութեան*

Ձեւք նոյնք ըստ անուանն ձեւոյ:

E 141 *Եւ թիւք՝ եզական միոյ նշանակիչ, յոգնական յանքաւս անկանի*

E 141 *Դէմք ասին ոչ զիրաց, այլ զդիմաց իսկ, իբր թե նախ՝ յառաջնմէն բան, երկիր՝ առ մատաւորն, երիր՝ առ եւս հեռագոյնն:*

E 141 *Ամանակ հաւաստեաւ երեք. ներկայ, անցեալ, ապառնի:*
E 448- *Ասացին ոմանք զներկայ երիցագոյն վասն անցանելոյն ընդ նա երկուցն եւս. եւ այլք զանցեալն՝ յաղագս յառաջ անցանելոյն ըստ նախադասութեան: Դարձեալ հարցաւ յոմանց թե զի՞նչ իցէ ժամանակն, ի գոյից թե յոչ գոյից: Ոյք ի գոյիցն՝ ասացին զայս աւրինակ թե լուսաւորաց շարժմունք եւ բնաւին լինելութեանս աճմունք եւ յարմարութիւնք աշխարհի ի ժամանակի կատարին: Իսկ Արիստոտելէս ասաց՝ յոչ գոյից, որպիսի յուշկապարկացն համբաւ անուամբ միայն եւ ոչ ճըշմարտութեամբ. զանցեալն այսպէս աղարտէ, որպէս զի էանց եւ ապականեցաւ, զապառնին՝ զի չէ իսկ ի միջի. զներկայն՝ աներեւութաբար իմն, զոր աւրինակ եթե ի քուն ոք իցէ եւ կամ յայլ զբաւսանս ըստ նմանութեան ջրոյ իջելոյ ի խողովակէ յաւազին տեղիս, իջանէ յաւազն եւ ոչ երեւի եւ ընդ իջանելն ծորի:*

անուանց նախադաղափարիցն, անուան՝ զբունն եւ զածանցեալն etc; E refert *անուանց* ad *սովորութեան* et cetera praebet hoc modo: *նախադաղափարիցն անուամբ զբուն եւ զանցեալն նշանակելով, իսկ սա սովկակի ի վերայ ձայնի* etc; recte explanavit J: *Գտաք եւ զայս գրեալ, զի նախադաղափարն եւ ածանցականն՝ յանունն զբունն նշանակէր, իսկ ի սմա սովկ կա* (sic et M_3) *ի վերայ ձայնիցն միով վանգիւ ածանցեալ.* agi apparet de ratione quae inter species nominum verborumque intercedat; itaque ad hunc sensum supplevi quae intercidisse credo || 1 hoc versu carent E J, ceterum cfr quae tribuuntur Stephano || 3 *անկանի*] om E J || 4 *զիրաց*] *ըստ իրաց* J | *զդիմաց*] *զանուան դիմաց* M_3, *ըստ դիմաց* J | *իսկ*] om E || 5 *մաւտաւորսն* J | *հեռաւորագոյնսն* J || 8 *Ասացին*] J praemisit notam: *Իսկ յաղագս երից ժամանակացդ այսպէս գրէ եռամեծն Դաւիթ ասելով* | *զներկա* M J, *զներկայն* E | *անցելոյն* M_3 || 9 *եւս*] om M_3 | *յառաջ անցանելոյն*] *յառաջանալոյն* E J || 11 *իցէ*] *է* J | *յոչ գոյից*] *չգոյից* M | *որք ի գոյիցն ասեն՝ զայս ասացին օրինակ* J || 12 *բնաւ* M, *բնաւին* E || 13 *լինելութեանց* J || 14 ante *կատարին*] *յարմարին եւ* M_3 || 15 *յուշակապարացն* M_2 || 16 *էանց*] *անցաւ* J | *եւ*] om M_1 M_2 || 17 *չէ*] *ոչ է* J || 18 *իցէ*] *կացցէ* J | *յայլ*] *յայս* M_3 || 19 *զբաւսանս*] *սքաւսման* M_3, *զքաղաման* M_2 | *զբաւսանս*] add *նաւն զիւրն կատարէ զընթացսն* J | *ըստ նմանութեան*] *ըստ տարացուցի* J | *ի խողովակէ—յաւազն*] *յա-*

‹ԺԾ› ՑԱՂԱԳՍ ԼԾՈՐԴՈՒԹԵԱՆ

Լծորդութիւն է կարգաւոր խոնարհութիւն բայից] Առ սովաւ ասելի է զլծորդութիւնս, զի խառնուած է սա բայի, M 117 ձեռն տալով ստուգաբանութեան. եւ լծորդութիւն ասի, յորժամ | ելեալ մինն ի լծոյն, մտանէ ընկերակիցն բառնալով զլուծն, E 145 որպէս բենն զմենի եւ կամ մենն զպէի, նոյնպէս եւ այլքն:

Կարգաւոր, զի ոչ այլ ընդ այլոյ, այլ յանձիւր կարգի մտանիցեն. յորոց լծորդաւքդ անուն զոլորակն, յորժամ սոսկ ասիցի բերեմ, իսկ յաւելեալ՝ զայս ինչ բերեմ, ոչ եւս:

Եւ տասներորդն՝ մաքուր եչիւ] Արդ ծախելով զքոլոր E 147 բաղաձայնսն ի լծորդսն, կամի արդ եւ զձայնաւորսդ ի նմին դասու լծորդաց դասել: Եչդ, ըստ որում նշանակէ զգովեմն եւ զդիեմն, ասեմ լծորդ. իբր զի յատուկ է, ոչ անուանի լծորդութիւն:

‹ԺՁ› ՑԱՂԱԳՍ ԸՆԴՈՒՆԵԼՈՒԹԵԱՆ

Այլ վասն ընդունելութեան, զի հասարակ ասի գոյա- M 118 նալ ի բայէ եւ յանուանէ. եթէ կատարեալ ունէր զերկոսեան, E 154

ուշին տեղի, որ յանհրեւութուստ իշանէ ի վերա աւազի J || 3 verba: զի (վասնզի E) խառնուած է սա բայի E *tribuit Anonymo non recte* || 4 ձեռն տալով ստուգաբանութեան] om E | *ante* եւ լծորդութիւն] *inserit* E: եւ լծորդութիւն կոչի ձայնակցաց տառից ելանել յիւրաքանչիւր տուղաղիրն (տողաղիրն J) շարուց տեղի տալով ընկերին մտանել ի լուծ առ յարմարութիւն բանին, որպէս իր եւ գործ բացակատարելով: Եւ այսպէս ասի լծորդութիւն, զի ելեալ etc *usque ad* ոչ եւս, *quae cum* M *non legat, Davidis esse neganda sunt eo magis quod verba Davidis de iisdem rebus subsequuntur* || 5 ելեալ] եղեալ M_1, ելանէ M_3 || 7 կարգաւոր] կարգաւ M | յանցնիւր codd, զանցնիւր M_2 || 9 յաւելեալ] յաւդեալ E, յաւելեալ թէ J || 11 բաղաձայնսդ J || 11—12 ի նմին դասու լծորդաց] ընդ լծորդս E || 12 լծորդացդ J | դասել] շարել J | ըստ որում] որ E, յորում J || 13 իբր] իսկ E, իսկ իբր J || 14 *post* լծորդութիւն *altera pars epitomae de coniunctione apud* M *legitur hoc adiecto argumento* — բայց ըստ մերումս (հայկական լեզուիս E) եւ այլ ինչ է (երեւի E), որ ոչ է եղեալ զիստ առաջնոցն վասն անծանաւթութեան լեզուոյս իբր սոցա, նոցա, որ ոչ միայն յառաջի դասեցելումն, այլ եւ յերկրորդիս խոնարհմանն, որպէս կոփեմ—կոփես, *cui et Anonymi et Davidis nomina adscripta apud* E *exstant; dubitari tamen nequit, quin Anonymo soli tribuendum sit* || 17 յանուանէ եւ ի բայէ M_3 E J.

ապա նախադաս դասէր քան զերկոսեան: Իսկ զի մասն ինչ ի միջոցէն ունի եւ մասն ինչ ի միւսմէն, այնր աղագաւ ոչ քան զնոսա նախկին, բայց ըստ սոցանէն կարգեցաւ:

E 155- *Ընդունելութիւն է բառ] Բայց եթե զինչ է ընդունելութիւն, ինքն ըստ ինքեան անունդ յայտնէ: Բառդ ի սմա սեռ* E 155 *է եւ|յարբեւանայ՝ իբր զհետ երթայ ընդունելութեան, որ ինչ բային անկք: Բայց զդէմս ոչ յայտնէ եւ ոչ զխոնարհմունս|, զի շինելն ոչ յայտնէ զդէմս: Իսկ այլք ի բային նոյնք եւ ի նմա: Եւ զհոլովս ըստ անուանն, որպէս արարելոյ, արարելովն եւ որ ի կարգին:*

<ԺԷ> ՅԱՂԱԳՍ ՅԱՒԴԻ

Յաւդ է մասն բանի հոլովական, նախադասեալ <եւ ստորադասեալ> ներխոնարհութեան անուանց: Յաւդդ E 156 *որպէս ի հոռոմին եւ ի մերումս ոչ եւս նշանակ է, այլ սուղ ինչ մասն: Եւ է յաւդդ որպէս սուկ բան յաւդեալ իմն բարդած, որ պատկանաւոր եւ յարդարուն գործիցէ: Եւ ունի ի հոռոմին ի սկզբան բանին, որպէս թե ո՛վ Պետրոս. եւ են զանազանեալք արականի եւ իգականի եւ չեզոքի, սոյնպէս եզականին եւ յոգնականին: Այլ եւ այս իսկ ի հայումս ի վախճանի ըստ երիցս այսոցիկ աւրինակացս իբր թե ծին, կամ ծիդ, կամ ծիս, որ նշանակիչ յայտնի իրաց է. զի ասիցեմ՝ ծի եկն, ոչինչ նշանակեցեր, իսկ դնելով ի վերայ զաւդն, իբր թե ասիցիս՝ ծին եկն, անդէն ծանուցեր: Բայց այլ ամենայն նշանակ յաւդիդ ոչ միայն ոչ գտանի ի հայումս, այլ եղեալ է զտեղիսն լնլոյ:*

DISCREPANTIAE CODICUM. 1 *զերկոսեան*] *զերկուսն* E J | *ապա — զերկոսեան: Իսկ*] **om** M_3 || 2 *ի միւսմէն* M_2 || 4 *բայց*] *իսկ* E J; ***hinc usque ad*** *յայտնէ* E ***falso sub*** *Այլ* || 5 *յայտնէ*] *արտայայտեալ յայտնաբանեաց* J | *ի սմա*] *ի դմա* M_3 J || 6 *յարբեւանայ*] *յարբեւին* ***legit*** ars | *իբր*] *իբրեւ* M_1 E, *իբր թէ* J | *որ ինչ*] *որք եւ* E, *որ ինչ եւ* J || 7 *զդէմս*] *զի դէմս* (**add** *միտս* M_3), *զդէմն* E | *խոնարհմունս ունի* E | *զի շինելն*] *զշինելն* M_1, *ոչ շինելն* M_3 || 8 *այլք*] *այլքն որք* J | *նմա*] *սմա* J || 9 *արարելոյ, արարելովն*] *արարելով, արարեալ, արարելումն* J || 7—10 *զի շինելն—ի կարգին*] **non praebet** E, ***legit*** J || 13 ***ante*** *անուանց*] *եւ* M E, ***recte*** J || 13—24 ***tractatum de articulo,*** *qui apud* E ***sub nomine*** *Davidis* ***legitur,*** M ***non profert, eius in locum*** *suo* ***proprio*** *commentario* ***substituto;*** *post* *լնլոյ* E *adicit* ***non-nulla, quae cum in*** cod MS *exhibeantur*, *Davidis* ***esse*** *haud* ***possunt.***

‹ԺԸ› ՅԱՂԱԳՍ ԴԵՐԱՆՈՒՆՈՒԹԵԱՆ

Դերանունդ գիտելի է, զի որպէս անուն նախադասեցաւ քան զբայ, սոյնպէս եւ սա քան զմակբայ: M 128 E 160 •

Դերանունութիւն է բառ] Եւ է դերանունութիւն փոխանունութիւն եւ թերանուն եւ հասարակ անուն. մինդ՝ իբր փոխանակ տիրականին, եւ միւսդ՝ զի ոչ զեկուցանէ զիսկն իբրեւ զանուն, եւ երրորդն՝ հաւասարապէս ի վերայ արուի եւ իգի եւ կատարելումն եւ մանկան առեալ լինի: Բառդ զի աստ զաւրէն սեռի:

Եւ հետեւին դերանունութեան վեց. դէմք] Բայց E 160- յայտնէ զորոշումն դիմաց իբր թէ՝ ես եւ դու եւ նա, ոչ զանյայտ որքան զյայտնոյ աստ: Բայց նախ թե զեկուցանէ զհեռաւորէն, այլ զայնմանէ որ ծանաւթացեալ լինին դէմք:

Արդ զի կամի զանուան նմանութիւն բերել յինքեան, նա- E 160- խադաղափար յայտնէ իբրեւ զիմ, զքո, զնորա դէմս: Իսկ ածանցացն ի դիմաց տեղւոյ ստացուածն ոչ իբրեւ զարարչէ, E 160- այլ զստացողէ:

Եւ սերք] Սերք ի վերայ արականին եւ իգականի եւ չեզոքի ծայնիւք ոչ նշանակին. | ասացեալ է յանուանն, զի կա- E 160- տարելութեան նշանակ իցէ:

DISCREPANTIAE CODICUM. 2 *անուն*] om M_3 || 5 *post դերանունութիւն*] add *իբր փոխանակութիւն ըստ եր‹ից›* M_2, *ըստ երից զի աստ* E | *փոխանունութիւն*] *փոխանունիւն* (*pro —նուիւն*) M_2, *փոխանակ անունութիւն* M_3 || 5 *թերանուն*] *դերանուն* M_2, *եւ թէ ըա անուն* (*falsa lectio*) M_3, *թերի անուն* J | *ante մինդ*] *արդ յիրիցս* J | *իբր*] om M_2 || 7 *զանուն* add *վասն որոյ թերի աստ* E | *հաւասարապէս*] *հասարակաբար* J || 8 *մանկան* E] *մա‹ն›կաւրէն որ* M_1 M_3, *մանկաւրէն որ* M_2 || 7—8 *ի վերայ—լինի*] commentatur J: *զի զոր օրինակ ըուլորեցուն ազգի մարդկան ամենեցուն ասի մարդ, նոյնպէս դերանունդ ամենեցուն երթա ասել՝ ես, դու, նա* || 8 *զի աստ*] om J || 9 *սեռի է* J || 11 *յայտնէ*] *յայտ* M_2 | *անյայտ է* M || 13 *որ*] om M_3 | *լինի* E || 14 *բերել*] *բերեալ* M || 15 *իսկ ածանցացն*] *Եւ են սոքա ածանցեալք* E || 16 *տեղւոյ*] *տեղոյ* M_1, *տեղս* (*l. տեղոյ*) M_2 | *կամ այլ իր ստացուած* E | *իբր* E || 17 *ի ստացողէ* E || 10—17 *ex verbis inde a Բայց usque ad զստացողէ*] non profert J nisi haec, quae sunt ultimi versus interpretamentum: *եւ սոքա տեղւոյ կամ ստացուածոց յառաջ եկուն* (pro *եկին*) *ոչ իբր զարարչէ, այլ ի ստացողէն* || 18—19 *արականն եւ իգականն եւ չեզոքական ծայնիւ նշանակին ասացեալ թէ յանուան զի կատարեալ էր, փոքր ինչ ունէր, սմա եւ ոչ ըստ, զի մասն է.* (et inferiore, secundum E) *իսկ յանուանն ասացեալ է, զի կատարելութեան նշանակ ունի* J.

E 161- *Հոլովք] Բայց հոլովք յաւէտ քան յանուանն աստ ունին զկարգ, զի անդ, որպէս ասացեալ եղեւ, շատ անգամ այլ այլոյ քերել զձեւ, որով զանխլացեալ լինի յանհրեւութենէ իբր թէ տրական զսեռականին եւ հայցական զուղղականին եւ առաքական զկոչնականին:*

E 161- *Ձեւք] Զնոյն նմանութիւն անուան ունի եւ աստ ձեւքն:*
E 162 *Բայց ի հոլովեցուցանելն պարտ է նախ յուղղականէն առնել սկիզբն իբր թէ անձն իմ, անձն քո, անձն նորա եւ ապա ի կարգին:*

Եւ տեսակք] Եւ զնախազաղափարն զի կրկնեաց, ոչ թէ վասն երկայնաբանութեան ինչ, այլ կամեցաւ դուլա եւ զերկդիմի բնութիւն ածանցիցդ ցուցանել, աւրինակ իմն եթէ ասիցես, իմոյ այգւոյ բերք, թէ այլ ինչ նոյնպիսի, միով ձայնիւ զինքն եւ զստացուածն զեկուցանէ:

Եւ դերանունանցս են որ անբաղաւղք են, եւ են որ
E 162- *բաղաւղք] Բաղաւղքդ իմացան սխալանս արուեստաւորիս, զի հանգամանք են յաւդի, զոր ասացեալ է յիւրում տեղւոջն: Եւ եթէ զինչ անբաղաւղք է՝ պարզ բառ. իսկ բաղաւղք՝ յաւելուած ունելով ի պարզն:*

‹ԺԹ› ՑԱՂԱԳՍ ՆԱԽԱԴՐՈՒԹԵԱՆ

M 127 E 162 *Իսկ նախադրութեան անուն եւ տեղի հակառակութիւն ունին առ իրեարս, զի անունդ նշանակութիւն ունի նախազահութեան եւ ի տեղի նուաստի դասեալ. թէ եւ սխալանք էին*

DISCREPANTIAE CODICUM. 1 *յանուանն*] **add** *ճառի* M_3 || 3 *որով*] *որոյ* M_1 M_2 | *իբր թէ*] *իբրեւ է* M || 1—5 *Բայց—զկոչնականին*]՝ *Հոլովք առաւել եւս քան յանուանն աստ կարգաւոր է, վասն զի անդ է ինչ որ այլ զայլոյ ունի, իսկ աստ ստոյգ* J || 6 *զնոյն նմանութիւն*] *ըստ նմանութեան* E J | *անուան ունի*] *անուանին* M_3 | *ձեւքն*] *ձեւ* J || 9 *ի կարգին*] **add** *զբարդն՝ անձին իմոյ, անձին քո, անձին նորա* E J || 11 *եւ զերկդիմի* M J] *երկդիմի* E || 12 *իմն*] *իբր* M_3 || 13 *թէ* M J, *եւ եթէ* E || 14 *զինքն*] *զքեզ* J || 16 *բաղյաւղքդ* M | *իմացան*] *իմանի* J | *բաղյաւղքդ դիմաց անսխալանս* M_2, *սխալանս* M | *ազալանք* J || 17 *հանգամանք*] *մասն* J | *յիւրում*] *յայլում* M_2 || 18 *անբաղաւղք*] *անբաղյաւղ* M_2 | *բաղյաւղք* M_3, *բաղաւղդ* M_2 || 21 *եւ տեղի*] **om** M_3 || 22 *նշանակութիւն ունի*] *նշանակ է* M_2 || 23 *նուաստի*] *ի վերջոյ* M_3 | *դասել* M_2 | *թէ եւ*] *եւ թէ* E.

այս, ոչ վարեհին սովաւ մինչեւ ցայժմ, այլ զի ճշմարիտ է եւ հաստատի այսպէս:

Նախադրութիւն է բառ նախադրեալ յամենայն մասունս բանի ըն բարդութեան եւ բաղդասութեան]

Նախադիր ասի այնր աղագաւ, զի նախ եդեալ լինի քան զանուն եւ զբայ եւ քան զբնաւ տեղիս իբրեւ զսպասաւոր: Իսկ զի ոչ է քան զսոսա պատուական, աստանօր անցեալ ունի զխոնարհ տեղի, նմանութեամբ իմն կարապետի թե եւ եկեալ յառաջ, այլ ոչ զպատիւ թագաւորին կամ զանուն նորա կարացէ բերել:

Բառդ ի դմա իբրեւ սեռ է: Բարդութիւնդ ի սակաւաբանութեան վերայ իբր թե վաշխտուր: Իսկ յորժամ զխնդիրն եւս ի վերայ սորա յաւելեալ ասասցես, ի վերայ սորա բաղդասեցեր:

Եւ սա ի հոռոմին ը̄ եւ ծ̄, զ̄ պարզք եւ երկոտասան բարդք: Իսկ ի մերումս ըստ երկայնութեան լեզուիս յանքաւս հատեալք:

Իսկ ստորադասքդ՝ միևդ եւ նախադիր կարէ լինել եւ ստորադիր, յորժամ ասիցես՝ սակս քո եւ քո սակս: Իսկ եւս թե ստորադիրք իբր զրկակից կամ հաղորդակից:

Բայց զի սա նախադասեցաւ քան զմակբայ, զի մասն է սա բանի իբրեւ զայլսն:

‹Ի› ՅԱՂԱԳՍ ՄԱԿԲԱՅԻ

Իսկ մակբայդ թեպէտ եւ մեծ է եւ ի բազում ինչ բաւակա- M 139 E 166-

DISCREPANTIAE CODICUM. 1 ճշմարտէ M_1 M_2 || 2 այսպէս M_2 E] այս M_1 M_3, || 6 քան ante զբնաւ] om M_2 || 7 զսոսա] զդոսա M_2 || 11 բառ M_2 | ի դմա] ի սմա E | ante իբրեւ] է M_2 || 12 վաշտուր M_1 M_2 E (in mg corr ղ), վաղտուր J, վաշխտուր M_3 | յորժամ] յոր M_2 || 13 եւս ի վերայ սորա] om M_3 | բաղդասեսցես M_3 || 15 սա ի] սաի M_3 | ը̄ եւ ծ̄ զ M (pro ծ̄, զ̄) sine զ E | երկոյտասան M_1 || 16 հատեալս M_2 || 18 ստորադասդ M_2 || 19 prius քո] om M_1 || 20 զրկակից] դրակիցք M_3 || 22 իբրեւ] որպէս եւ M_3; non verba sed summam capitis reddit J: Նախադրութիւնդ՝ անուան եւ տեղի անմասն ի միմեանց, վասն զի անունդ նշանակ է առաջնոյ եւ տեղի՝ վերջոյ. եւ եթէ սխալ էր, ոչ վարեցեալ մինչեւ ցայսօր եղանակք: Իսկ ապա նախադիր ասի, զի յառաջ եդեալ լինի քան զանուն եւ զբա ի րո-

նութիւն ունի, զոր աւրինակ եթե իշխանի ուրուք ծառայ հարուստ իցէ եւ այլ ոք ազատ՝ աղքատ, ոչ կարէ ծառայն քան զազատն նախազահութիւն ունել:

Մակբայ է մասն բանի անխաղաց ստոր բայի ասացեալ կամ մակասացեալ բայի] Արդ անխաղաց յայնս սակս ասի մակբայ, զի ոչ ունի խոնարհմունս իբրեւ զբայ: Իսկ ստոր(ա) բայի, մակ‹ասացեալ› բայի՝ այսպէս իմացիս զդա, իբր թե՝ զայս շինեմ, կամ շինեմ զայս:.

Եւ մակբայիցս ոմանք պարզք են եւ ոմանք ջոկաղիրք] Եւ քանզի ասելի, ցորքան հանգամանս բաժանեալ լինի մակբայդ. զպարզդ իմացիս որպէս զմեկնակ՝ վաղ, նախ. իսկ ջոկաղիրդ իբրեւ զպարզն կրկնելով առնէ ջոկս՝ վաղվաղ, նախավաղ:

‹1› Եւ են որք ամանակի են յայտնիչք] Նա եւ ամանակաց յայտնիչ է. այժմդ ասելով՝ զներկայն, յայնժամ՝ զանցեալն, դարձեալ՝ զապառնին: Զդոսա իբրեւ զեռս, զերկս եւ զվաղի՝ տեսակս.

‹2› Եւ միջակութեանն] Այլ զբարուքն, զյատկապէս՝ իբր արականաց եւ իգականաց միջակ, զի հասարակ են եւ կինն ասեմք զովելոցն բարուք:

‹3› Եւ քերդութեանն, որպիսի մուրցածի, ծղացի,

լոր տեղիս իբրեւ զսպասաւոր. իսկ զի ոչ է քան զնոսա պատուական, օրինակ իմն կարապետ քան զթագաւոր: Բառդ՝ զօրէն սեռի: Բարդութիւն ի սակաւաբանութեան վերայ իբր թէ վաղտուր: Իսկ յորժամ զխնդիրն յաւելեալ յայս բաղդասեցեր, զոր ասէ ըստ բարդութեան եւ ի բաղդասութեան: Եւ ի հոռոմին է ութ եւ տասն. վեց պարզք եւ երկոտասան բարդք, իսկ ի մերումս անհամար եւ անքաւ. *postremum versum de praepositione adverbio praeponenda* J *rettulit ad sequens caput* || 1 ունի] om M_1 M_2 | եթե] թէ E M_3 || 2 ազատ՝ աղքատ] աղքատ՝ ազատ M_2 || 5 ի յայն M_3 || 7 ստոր(ա) բայի, մակ‹ասացեալ›բայի] ի ստորաբայէ, ի մակբայէ *falso* codd (J *habet* ստոր բա է կամ ի վերայ, զայս շինեմ եւ կամ շինեմ զայս) || 10 ցորքան հանգամանս] ցորքանս M_3 | բաժանել E || 12 ջոկաղիրդ] զջոկաղիրքդ M_2 | ջոկս] ջոկ M_3 || 15 այժմդ ասելով] այժմ դասելով M_2 || 16 դարձեալ] դարձեալն M_1 M_2, եւ համդերձեալն M_3 | զդոսա] զսոսա E | զեռ E | զերկս] զերկ M_3 E, զերքս M_1 M_2 || 18 զբարուքն] զբարիքն E, զբարդոյքն M || 19 միջակ] միջակաց M_3 | *ante* միջակ] եւ codd | հասարակ] հասարակապէս E | են եւ կինն] է սա եւ կոկին M_3; *de medio genere haec habet* J: Բարուք է եւ յատկապէս ասի արականին եւ իգականին հանգէտք, զի միջին են. կամ ըստ այլոց, զի հասարակ են եւ կինն ասեմք զովելոցն բարուք || 20 բարուք] բարդոյքն M.

աքացիդ՝ յայտնի է. իսկ ողկուզաւրէնդ եւ տարմաքար՝ զոր քերդեալ ի խտութենէ պատերազմիկ զաւրուն երթալոյ, իբր թե տարմաքար երթային եւ ողկուզաւրէն:

‹4› ...||||

‹ԻԱ› ՑԱՂԱԳՍ ՇԱՂԿԱՊԻ

Նա եւ վասն շաղկապիդ, զի ի վերջէ դասեցաւ, գիտելի է M 131 E 179- *այսպէս. զի ոչ ամենայն վերջադասեալքն պատուականք են եւ ոչ բնաւ անարգք, զի տեսանես զկառավարն ի վերջէ մտեալ, թեպէտ եւ տեղին զայն խնդրեսցէ հրամանատարութեան աղագաւ, այլ եւ վասն պատուոյ: Իսկ սա ոչ պատուոյ քան թե պիտոյից, առակ իմն՝ յորժամ նիւթ ի միջի կայցէ, ապա պիտի կապն. սոյնպէս եւ սա՝ բայի եւ անուան եւ այլոցն եւս եկելոց ի մէջ:*

Շաղկապ է բառ, որ շաղկապէ զտրամախոհութիւնն ոճով] Այլ շաղկապ ասի ի շաղելոյ իմն եւ ի կապելոյ ի կարգի զբառն ընդ բառն եւ զմիտս ընդ զմիտս, որպէս զի զմեկնութիւն բանին պատշաճապէս արտաքերեալ յայտնեսցէ:

Եւ զմեկնութիւն ոչ զայն ինչ որ մեծապէս լուծմանց E 180 *խնդիրք լինիցին, այլ զսովորական խաւսից:*

Եւ բառդ ի դիմա զաւրէն սեռի իմանի:

Արդ զի ի վերայ բերէ զհանգամանս շաղկապին որքան են:

DISCREPANTIAE CODICUM. 1 *աքացի* M_3 || 2 *ի խտութենէ*] *ի խտրութենէ* M_1 M_2, *ի խստութենէ* M_3; ***ad postremum versum haec*** J: *Իսկ ողկուզաւրէն եւ տարմաքար քերթեալ ի Հոմերոսէ իբր թէ խիտ եւ տարմաքար զօրն հանդիսանայր ի պատերազմի ուրեմն* || 4 ‹4› ***usque ad finem*** ‹35› artis ***desunt in*** codd || 6 *Նա եւ*] ***om*** E || 8 *մտեալ*] *դասեալ* M_3 || 9 *խնդրեսցէ*] *խնդրիցէ* E, *խնդրեաց* M_3 || 6—10 ***haec ita contraxit*** J: *Շաղկապ, զի ի վերջ դասեցաւ. գիտելի է, զի ոչ ամենայն վերջին լաւ է եւ ոչ բնաւին անարգ. զի թէպէտ եւ կառավարն ի վերջոյ մտեալ ըստ հարկաւոր պահանջման տեղւոյն առաւել պատուական* || 11 *առակ*] *աւրինակ* M_3 | *յորժամ*] *զի նախ* M | *կայցէ*] *կա* J | *ապա*] *յայնժամ* J || 12 *այլոցն*] ***add*** *յօդ եւ կապ եւ յարմարութիւն լեալ* J || 16 *ի կարգի*] ***ante*** *ի կապելոյ* M_3, ***om*** J | *զբառն ընդ բառն*] *զբառ ընդ բառ* J, *զբնոն ընդ բնոն* M || 17 *մեկնութիւն—յայտնեսցէ*] *անյայտութիւն բանին յայտնեսցի* J || 19 *խաւսից*] ***add*** *զոր կապով իմն ժողովէ եւ ի լսելիս բերէ* E J || 20 *բառդ*] *բառք* M_3 | *ի դիմա*] *ի սմա* E, *om* J | *սեռի*] *սեռ* M || 21 *որքան են* M E, *որք են* J *quod rectius videtur.*

‹1› *Եւ ջոկամանք են որ զմեկնութիւնն յանհունս]* *Ջոկամանքդ՝ իմանալի զանհուն իմն ըստ երկուց աւրինակաց, կամ թե որ ի սկզբանէ աշխարհի լեալ էին իրք մինչեւ ցայժմ ի մէջ առնուցուս վերաբերելով, կամ ի քէն ինչ մտածելով խորհին: Եւ ջոկամանն՝ իբրեւ զմիաբանութիւն իմն առ իրեարս դիմացն ըստ ցուցելումն աւրինակիդ եւ ասի եւ յաւղի, իբր թե ես եւ դու:*

‹2› *Իսկ անջատականքն՝ ընդդէմ սմին, իբր զմիտս իրին ոչ բաժանելով, այլ զդէմսն ի վերայ նորին որոշելով ըստ առակին:*

E 182 ‹3› *Յետ այսորիկ եւ բաղմատդէ, որ ‹ոչ› ի վերայ ճանապարհի հաստատուն իրաց, այլ զճանապարհաւն ի վեր ⸢ըստ առակի սերմանն որ ի վերայ բերէ ի հերձուածողս:⸣ Նոյն եւ բաղմատիս հանգամանք, յորժամ ասիցիս՝ լուսաւորեա՛, զարեզակ‹ա›ն ողջ նշանակեցեր զգոյութիւնն, ոչ եւս ի լինելոյ նորա ընդ ամպով:*

DISCREPANTIAE CODICUM. 2 *Ջոկամանդ* E, *ի ջոկամանիդ* M, *ջոկամանիս* J (*post ջոկամանք* E *add: են, այսինքն շարամանեալ, որ ասի ժողով, որ է ոճով, որ ասէ թէ զմեկնութիւն յանհուն արտաքերեն որ իմանի ըստ երկուց* etc) || 5 *խորհինս* J | *իմն] add եւ համակամութիւն]* E || 6 *իրարս* M | *ըստ om* M E, *legit* J || 6—7 *եւ ասի—դու] եւ ասի զի եւդ շաղկապ է երկուց դիմաց, որպէս ես եւ դու, նա եւ նա, երթան ճանապարհ ինչ* J, *եւ ասի եւ յաւղի իբր թէ եկ, ես եւ դու երթանք* (sic) *ճանապարհ* M, *quae lectio exstat etiam apud* E, *sed ibi exemplum «եկ ես եւ դու երթանք ճանապարհ» allatum est inter verba quibus in margine adscriptum est Այլուստ գտի* || 9—10 *ըստ առակին] ըստ աւրինակին* M_3 || 11 *Synapticarum vel conditionalium tractatio adeo corrupta est, ut vix intellegatur; uncis saepsi quae aliena ab archetypo esse credo, quamquam ubique leguntur: այլ զճանապարհն ի վեր* (*ի վերա* M_3) *ամանակի սերմանն որ ի վերա բերէ ի հերձուածողս* etc M; *բաղմատդ, որ ասի ժողովմատ, որ ասէ թէ գոյութիւն ոչ յայտնեն, այլ ոճ իմն նշանակեն. որպէս առակաւ սերմանն որ ի վերայ ճանապարհին որ նշանակ էր հաստատուն իրաց. վարդապետութիւն բանին որ ի ժամանակի սերմանելոյն, որ վերաբերի ճանապարհն ի հերձուածաւղս կոխան եղեալս: Եւ կամ յորժամ ասես, լուսաւորեա՛, թեպէտ զգոյութիւնն ոչ ցուցեր, այլ ոճ իմն նշանակէ, զի զարեգակն ողջ նշանակեցեր զգոյութիւն, ոչ եւս լեալ նորա ընդ ամպով* E; *similia habet* J *hac nota praemissa: Այլ վասն սորին մեր փիլիսոփայն այսպէս ասէ. բաղմատ է, որ ոչ ի նմին հաստատի ճանապարհին, այլ զճանապարհաւն ըստ առակի սերմանն որ ասի յաւետարանն, որ վերաբերի ի հերձուածողսն: Եւ գիտելի է 'զսա, զի յորժամ ծագեալ ծածկի յամպ արեգակն, նոյնպէս եւ այս զգոյութիւնն ոչ նշանակէ, բայց զկարգն, զոր ոճ կոչէ: Արդ ըստ վերասացեալ ապացուցին ի սերմանն ասացեալ ոճ կարգի զհերձուածողսն առակէր առանց դիմաց. եւ արեգակն ամպով ծածկեալ զգոյութիւնն, բայց զլոյսն*

‹4› Տարբաղմատղ՝ ընդդէմ սմին, ոչ առ ճանապարհաւ, E 182-
այլ ի վերայ նորին իբրեւ զգոյութիւն եւ զոճ զոյգ յայտնէ. այսպիսի ինչ՝ «‹զի› ուրախ արարեր դու զիս, ուրախ արարից եւ ես զքեզ»:

‹5› Իսկ փաստքանականղ այսպէս. յորժամ եկեալ ոք ի E 183
ճանապարհէ եւ զյամելոյն կամիցիս գիտել, իբր պատճառաւ իմն հարցանես. «զի՞ եղեւ քեզ, ընդէ՞ր յամեցեր»:

‹6› Ահա ընդդէմ տարակուսականս, զի ահա հարցեր E 183-
զպատճառս յամելն եւ պատասխանի առեր. իսկ աստ զկարծիս ի մէջ առեալ զյամելոյն տարակուսիս ասելով՝ արդեաւք զի՞ եղեւ:

‹7› Այլ բաղքանականղ՝ իբր թե բազում ինչ բաղեալ E 185
բանիւ ի վեր եկեալ առակաւք եւ այլ եւս հաստատութեամբ, զոր դիւրին է զարմանալով ասել այսպիսի ինչ, «ուրեմն այսք էին երազքն Յովսեփայ:» Բայց ուրեմնղ ի տարակուսանս ասացան որ են անհաստատ իրք, որպէս սովորութիւն անուան զուղղականն ասել եւ ի սեռականն խոնարհել, սոյնպէս բառի՝ զանյայտ եւ հաստատուն նշանակել իրս:

‹8› Իսկ թարմատարդ, որ ասէ, զշաղկապիդ իմանալի է E 186
ոչ հարկաւորս իբրեւ զայլսդ. առակ իմն ճամուկ ի մեկնոցի, զի ոչ զպէտս մեկնոցին վճարէ, այլ զեղեցկութիւն: Նոյնպէս եւ սա կամ զչափ տաղոյն լնլոյ սակս եւ կամ պայծառացուցանելոյ զմիտսն եղեալ է:

տարածեալ ունի: Նոյնպէս եւ բաղմատիս շաղկապ զիրացն որ առաջին կա զէութիւնն ոչ յայտնէ, բայց զկարգն ոճով ասէ զանխլաբար || 1 առ ճանապարհաւ] ըստ առակի ճանապարհին E || 3 ինչ] add որպէս յորժամ ասեն E || 5 փաստաքանականղ M_3 || 6—7 գիտել—յամեցեր] զպատճառս եւ քննէ թե էր աղագաւ յամեց, նախադրեալ շաղկապի այսպէս՝ զի՞ եղեւ քեզ, որպէս եղեւ, եթե զինչ պատահեաց E || 8 տարակուսանս M | ահա] անդ || 10 տարակուսիս] add վասն ճանապարհորդին... եւ ի տարակուսելն ասեն՝ արդեաւք զի՞ եղեւ E | 12 ‹7› **huius classis coniunctionum commentatio apud** E **inter verba Hamami prolata est** | բաղեալ] բաղբաղեալ E (J բաղեալ) || 13 բանիւ] բան J | ի վեր] ի վերայ E (J ի վեր) || 14 դիւրին] դիւրագոյն J || 15 Յովսեփու J || 18 նշանակել] նշանակէ E || 20 իմն] **add** իբրեւ E || 22 տաղոյն] տեղոյն M, տաղի J | սակս] **inserit** E, ի տաղաչափութեան բանին կամ վասն զարդու առ ի գեղեցկացուցանել եւ պայծառացուցանել etc (cfr Պէրպերեանեան p. 489); J **habet**: Նմանապէս եւ սա վասն չափոյ ինչ տաղի եւ զարդու առ ի գեղեցկացուցանել զբանն.

E 186 ‹9› *Բայց ընդդիմակս՝ զոմանս յիշեաց. սովորութիւն է իմաստնոց զհաստատունսն ինքեանց անուամբ ասել, իսկ զկեղակարծելիսն որ ինչ ի յերկուց ի վերայ կայ՝ այլոց, զի թե յանկարծ պատահարանք ուստեք եկեսցեն, զայլոցն հետ երթիցին ընդդիմակքն. իբր թե արարն՝ անարարին եւ հեղգն՝ արագին. յորժամ ասասցէ՝ „սակայն թե զաւրաւոր է յաղթիցի“, „համայն թե արագ էր հասի“:*

‹10› *Իսկ վարանականդ է, յորժամ ճշմարիտ բարւոյն չհանդիպեսցիս, հարկաւորապէս զերկրորդն ունիցիս. այսպիսի ինչ, „իբր մեկնիչ քաջ չեղէ, զէթ բանիկ ասէի:“*

‹ԻԲ› ՑԱՂԱԳՍ ԱՌՈԳԱՆՈՒԹԵԱՆ

M 134 E 187 *Առոգանութիւնդ՝ առասանութիւն ասի. եւ սեռական վասն այնր ասին երեքդ, զոր պարտ է ասել չորս, զի յառաջիկայս բաժանի ոլորակն ի շեշտ, ի բութ եւ ի պարոյկ, ամանակն՝ յերկար եւ ի սուղ, հագագն՝ ի թաւ եւ ի սոսկ, կիրդ՝ յընթամայն յապաթարց եւ ի ստորատ:*

‹*Շեշտ....*||||

‹*Բութ....*||||

M 137 E 202 *Պարոյկ առնու նախկի երկուց վանգից ի մի խառնումն, որպէս Երակլէս:*

Դարձեալ յորժամ մի վանգ բնութեամբ երկայն իցէ առաջիկայն եւ զկնի սուղ եզերիցի, իբր Պաւղոս: Եւ միւս՝ յորժամ ‹յ›երկբարբառ յանգեսցի (ծայնորդ) որպէս ի կատարածին թարց բաղաձայնին լինելոյ:

DISCREPANTIAE CODICUM. 1 *Բայց—յիշեաց*] *բայց ընդդիմակիս զայլ ոմանս ասէ առաղբօղս* J || 2 *զկեղակարծելիսն*] *զերկբա‹յ›ելիս* J || 3 *այլոց*] **om** M_3 || 4 *յանկարծ*] **om** E | *պատահարանք* M, *պատահարականք* E, *եպերանք* J | *զայլոյ* M || 5 *ընդդիմակ* M_2 || 6 *ասասցէ*] *ասիցէ* E || 7 *թէ արագ է հասցի* E, *թեպէտ երագ էր, սակայն հասի* J || 9 *հանդիպեսցիս* M | *հարկաւորապէս—ունիցիս*] **om** E; **de ultima coniunctione haec J:** *Վարանական է, զի յորժամ յապատնոյն ոք վրիպիցի, առ հարկի ընդունի զերկրորդն* **etc** || 11 *Առոգանութեանց* M || 12 *առասութիւն* M_1 M_3 || 13 *այնր*] *այնորիկ* M_2, *էր* M_3 || 17—18 **de acuto et gravi commentatio deest apud** M E || 22 *իբր*] *որպէս* E | *Եւ միւս*] *իսկ միւս* M_3 || 23 *յանգիցի* M_3 | *ծայնորդ* codd M E *pro ծայնաւոր*(?) | **post** *որպէս եւ* M_1 || 24 *թարց*] *առանց* M_3.

Արդ ըստ անուան եւ դերանուանութեան եւ ըստ բայի յորժամ առաջիկայ վանգն երկայն իցէ ընութեամբ եւ զկնին սուղ եզերիցի առնու զպարոյկն. եւ դարձեալ թէ յերկայն վախճանիցի վանգ առանց բաղաձայնի ըստ հոլովի տրականն եւ սեռական առնու զպարոյկ նշանն:

‹Ամանակ....||||

‹Հագագ....||||

Եւ ենթամայն եւ ստորատդ հակառակին միմեանց. M 134 E 187 *ենթամայնդ ի խառնել զբանդ իբր թէ աւրէնսուսոյց, իսկ ստորատդ՝ ի բաժանել զսոյն, իսկ ապաթարցդ եղեալ լինի նշան վասն ունելոյ զձայնաւորն առ ի պարզ ասելոյ զբանն. առակ իմն՝ հանեալ այբի եւ դնելոյ զդա ի վերայ տեղւոյն ասասցես ապաթարց:*

‹ԻԴ› ՅԱՂԱԳՍ ՈՏԻՑ

Ոտք յայն սակս ասին, զի որպէս կենդանին չկարէ առանց M 137 E 202 *ոտից ի հաստատութեան կալ—յայլոց մասանցն իբր թէ յաչաց կամ ի ծեռաց ունիցի ոք կիսամասն, զիարդ եւ իցէ զհարկաւոր կեանսն հայթայթէ, բայց առանց սոցա ոչ եւս—սոյնպէս եւ՝ քերդութեանս գործ ի սա հաստատեալ ունի զկատարելութիւն:*

Ոտք են պարզք] Պարզք այնր. աղագաւ ասին, զի աճմամբ դոքա լինին եւ շարադրեալք...||||

DISCREPANTIAE CODICUM. 3 *եզերեսցի* M_3 | *վախճանեսցի* M_3 || 4 *սեռականն*] *առաքականն* E || 5 *առնուն* E || 6—7 *Hic temporum spirituumque tractatio exspectatur, qua carent* M E || 8 *ենթամայն* M_1 M_3 *ubique*, *ենթամնայ* M_2 E J || 11 *ասելոյ*] *ասել* M_1 | *առակ*] *աւրինակ* M_3 || 12 *հանեալ զթոյ, որ ընդ այբի եւ դնելոյ զդա ի վերայ տեղւոյն ասասցես ապաղարծ* E, *unde apparet explanationem Davidis, quae apud* M *legitur, perperam ab* E *esse intellectam* || 16 *կալ*] *կեալ* E || 16—17 *ի ծեռաց կամ յաչաց* M_3 || 17 *ոք*] *om* M_3 || 19 *գործ*] *գործի* M_1 E, *գրի* M_3 || 22 *post շարադրեալք* M *exhibet tractationem circumflexi, quam ad proprium locum relatam posuimus in capite de prosodia. Hac perturbatione affectum iam erat id exemplar commentarii* M, *quo usus est* E, *nam* E *quoque eundem ordinem habet.*

II

ԱՆԱՆՈՒՆ ՄԵԿՆԻՉ ՔԵՐԱԿԱՆԻՆ

II

ANONYMI AUCTORIS COMMENTARIUS

ԱՆԱՆՈՒՆ ՄԵԿՆԻՉ ՔԵՐԱԿԱՆԻՆ

‹Ա› ՑԱՂԱԳՍ ՔԵՐԱԿԱՆՈՒԹԵԱՆ

Քերականութիւն է հմտութիւն]...||||

Եւ մասունք են նորա վեց]...||||

Երկիր՝ զրուցատրութիւն]...||||

Երիր՝ լեզուաց եւ հնազէտ պատմութեանց առձեռն բացատրութիւն]...||||

M 40 E 52- *‹Չորիր›՝ ստուգաբանութեան գիւտ, որ է լուծումն փաղառութեանց ի կատարեալս եւ ի նախատիպս բառսն, որպէս որ զյափշտակութիւն ստուգաբանիցէ եւ ասիցէ թե զհարդ իցէ յափշտակութիւնս եւ ապա ստուգաբանէ:*

E 54- *Հինգերիր՝ համեմատութեան տեղեկութիւն] ⌈Եւ այլ եւս, յորժամ ոք տարակուսի թե զիարդ զՄովսէս անուն կամ Պետրոս առ այլ ոք կամ միւս Պետրոս համեմատէ. եւ ասեմք թե ըստ անուանն միազոյք են եւ համեմատք եւ իւաւք ի գործս անհամեմատք եւ բացորիչք ի միմեանց: Եւ դարձեալ, յորժամ ոք ի տարակոյս անկեալ ասիցէ թե զԴաւիթ անունն զիարդ պարտ է հոլովեցուցանել՝ Դաւիթ Դաւթայ, թե Դաւիթ Դաւթի. եւ համեմատելով ըստ նմանոյն հոլովէ Դաւիթ Դաւթի ըստ*

DISCREPANTIAE CODICUM. 3—7 ***Anonymi ad has paragraphos et nonnullas sequentes explanationes desunt apud*** M ***et*** E, ***quod ita explicandum esse videtur, ut statuamus Anonymum eadem ac Davidem vel similia ei disseruisse ideoque ab excerptoribus non esse usurpatum*** || 8 ***ante*** *ստուգաբանութեան*] ***habet*** *քանզի* M E (*քանզի ստուգաբանութիւն է լուծումն*) || 9 *ի կատարեալ սեռ նախատիպ բառիցն* E | *նախատիպ* M_3 || 10 *թե*] ***om*** M_2 || 11 *ստուգաբանիցէ* M_3 || 1—11 *որպէս—ստուգաբանէ*] ***pleniora*** E ***et*** J. *որպէս զիրաւացին կամ զյափշտակաւղն որ ստուգաբանելով ասէ թէ զիարդ են այսորիկ ներհակք միմեանց եւ ստուգաբանէ թէ իրաւունք յիրաւացոյն վերայ ասի եւ յափշտակութիւն յանիրաւին եւ ապա քերթողապէս ստուգաբանէ զբառս ասէ. յափշտակութիւն է յափ-շատարկութիւն, որպէս թէ շատին եւ հոլովին ծեռնարկելով ոչ խտրէ զանիրաւութիւն* || 12 ***com-***

խրոմ գրին ճայնաւորի, որ ի վերջի վանգին: Եւ այս ըստ
արուեստաւորիս բանի տեսութեան:⌉
Վեցերիր՝ դատումն քերդածաց]...||||

‹Բ› ՅԱՂԱԳՍ ՎԵՐԾԱՆՈՒԹԵԱՆ

Վերծանութիւն է]...||||
Եւ վերծանելի է]...||||
Զի զողբերգութիւն դիւցազնաբար վերծանեսցուք] M 44
·Քանզի զողբերգութիւնն սակս այնորիկ ասեն նոխազերգու- E 60-
թիւն, զի զողբերգութիւնս խրեանց ի սկսանելն եւ ի կատա-
րելն նոխազաւք մեծարեալ լինեին, որք նուիրեին ճանեալք
Դիոնիւսեա, զտողի որթոյ: Եւ զողբերգութիւնն դիւցազնաբար՝
| *քանզի արարուած քերդողացն է եւ զի դիւցազանց իմն եղե-* E 60-
լոց իրք են եւ պիտանացու:
Եւ զկատակերգութիւնն աշխարհաւրէն] *Կատակեր-* M 44
գութիւն արարուած է քերդողաց, որ ունի խրատս եւ յանդի- E 60
մանութիւն, պիտանացու յաշխարհական իրս:
Եւ զդամբանականն ուժգնակի. դամբանական որ է M 44
զերեզմանական, երիւք այսորքիւք կերպարանելով, ըստ յան- E 61
կարծադիպութեան, անհեթեթ ձայնիւ եւ անյարմար ձեւով լա-
լումն յինքեան, որովք պարտ է իմանալ յընթեռնուլն:
Եւ զտաղն քաջոլորակի] *Իսկ քաջոլորակի տաղ ասի* M 45 E 61

mentario in analogiam **inde** *ab* *եւ այլ եւս* **usque** *ad* *տեսութեան* **caret** M; **ultimam partem** *legit* J: *յորժամ ի տարակոյս անկեալ ասիցէ թէ զԴաւիթ անունն զիարդ պարտ իցէ հոլովեցուցանել՝ Դաւիթ Դաւթա, եթէ Դաւիթ Դաւթի, զոր համեմատել ըստ անուանն ըստ նմանոյ որ նմանապէս հոլովի յամենեցունց որպէս Դաւիթ Դաւթի ըստ խրոմ գրին ձայնաւորի ի վերջի վանգին* || 8 *քանզի*] *եւ* E | *յողբեր-գութիւնս* E || 11 *Դիոնիւսի* M, *Դիոնիսեա* E | *զտողի որթոյ*] om E; *de* **tragoedia** J **habet**: *եւ զսա վասն այնորիկ ասէին նոխազերգութիւն, զի ‹ի› սկսանելն եւ յաւար-տելն զսա նոխազօք մեծարեալ լինէին* || 12 *քերդողացն*] *քերդողական* M₃ J | *եւ զի—պիտանացու*] **om** M J || 12—13 *քանզի արարուած քերթողացն է*] *զի քերթո-ղացն է արարուած* **et porro usque** *ad* *պիտանացու* **apud** E *falso sub Davidis no-mine traduntur* || 15 *արարուած*] *արարած* M₁ || 16 *յաշխարհական իրս*] *յաշխարհա-կիւրս* M₁ || 15—16 *որ ունի—իրս*] *որ խրատ բազումս ունի յինքեան եւ պիտանացու ի յաշխարհական իրս* J, *որ ունի խրատս բազումս այսպէս դիմար* E || 18 *երիւք*] *երիւրս* J, *երիւ* M₂, *եւ իւր* M₃ || 20 *որովք*] *որով* M₃, *որոյ* J | *իմանալ*] *նմանել* E J.

Դուլթեան քերթութիւն (եւ) որ յաղագս Տիգրանայ, յորժամ երկար բառիք եւ ոլորակաւք ի սկսմանէ մինչեւ յաւարտումն զմիտս առեալ բերիցէ, որպէս յորժամ ասէ.

„Եւ արդ ներգործող ի միտս երեւիւր առ խորհուրդս փողարին
Մեծոգւոյ Տիգրանայ զեղանին Տիգրանունի
Իւր ներածեալ կողաբաղ նաեւ ողջամիտ աշխարհածունի“:

Արդ տաղ ասի դա, վասնզի առաջարկութիւն մտացն յառաջնումն տաղուն ընդ երկարագոյն գոլով, երկրորդ տաղին սկիզբն առնելով ի կրկնակէն արար հանդերձութիւն եւ զայնզայտն եւ զմեծասարն երկայն գործեաց եւ զտրամախոհութիւնն ելից յերկրորդումն տաղուն:

Եւ զքնարական քերդութիւնն]...||||
Եւ զխանդաղատականն թուլակի]...||||
Զի որք ոչ ըստ սոցայն լինին խտրութեան]...||||

‹Գ› ՑԱՂԱԳՍ ՈԼՈՐԱԿԻ

Ոլորակ է բացազանչութիւն]...||||

M 47 E 78 *Իսկ ասելն եթե ըստ վերսաստութեան շեշտիւն, այսինքն թե ի վեր ունելով շեշտիւն, իսկ ըստ հարթութեան բթիւն, իսկ ըստ յեղման պարուկաւն, այսինքն ի վերացմանէ եւ յիջուցմանէ յեղյեղումն ձայնին բաղկանայ, յորոյ վերայ դասեմք զպարոյկն:*

E 79 *⸢Եւ (դարձեալ) տարակուսելի է թե ընդէ՞ր արդեւք զոլո-⸣*

DISCREPANTIAE CODICUM. 1 *որ*] *որպէս* M_2, *եւ կամ որ* E om J | *երկար*] *յերկար* M_1 M_2, *յարմարական* J || 2—3 *ի սկսմանէն—բերիցէ*] *ի սկզբանէ տաղին մինչեւ ցկատարումն զմիտս եւ զչափ առհասարակ արարեալ բերիցէ* J; *eadem Davidi tribuit* J || 4 *post արդ*] *add այս* J | *խորհուրդ* M_2 || 6 *մեծոգոյ* M_1 || 7 *ներածեալ*] *կողածեալ* M_3 | *կողաբաղ նաեւ* M_3] *կողոյ բաղնեա եւ* M_1, *կողաբար նաեւ* M_2, *կողաբաղնա եւ* E, *զկողաբաղ. նա է* J || 9 *երկրորդ տաղին*] *երկրորդին* M_1 M_3 || 20 *բթիւն*] *բութիւն* M_1 | *յեղման*] *pro պարբերութեան artis* | *պարուկաւն*] *պարոյկիւն* M || 22 *վերադասեմք* M || 23 *quae uncis inclusi verba ab եւ (դարձեալ) usque ad երաժոցն (p. sq) suo loco apud* M *posita Anonymo tribuenda sunt, quamquam* E *ad Davidem incuria refert.*

բակն կիտին նախադասեաց. սաեմք, վասն զի հարկաւոր է ստացուածին նախ ոլորակին ունել զկարգ եւ ապա կիտին, որպէս առաջալից երամոցն[1]:

‹Դ› ՑԱՂԱԳՍ ԿԻՏԻ

Կէտք են երեք] Եւ զի ասաց եւ անուանեաց զիւրաքանչիւր M 51 E 84 ոք ի կիտիցն, զոմն տրամախոհութեան անգեցելոյ նշան եւ զոմն միջակէտ, պարտ է գիտել թե ստորակէտ է, որ տրամախոհութեան չեւ եւս անգեցելոյ դնի, այսինքն մտածութեանն, որպէս յառաջակայումս տաղի. „փողատեղիցին ի Պարսս“, եւ դնէ զկէտն, որ կոչի ստորակէտ, որ ունի տկարութիւն յանգման մտածութեանն. զի յորժամ ի վերայ ածէ „զՄարային թագաւորութիւն“, աւարտեալ լինի տրամախոհութիւնն եւ դնի մեծակէտն եւ կոչի տրամախոհութեան անգեցելոյ նշան, իսկ միջակէտն կոչի նշան ոգի սակս ընդունելոյ:

Բայց ծանուցանէ զիւրաքանչիւր ոք ի կիտիցն նախասահմանաւ եւ ապա տեղեաւ, զի ի ճետն սահմանին եւ տեղւոյն զաւարտեալ կէտն որպէս թագաւոր ցուցցէ, իսկ զայլ եւս երկուսն որպէս սպասաւորս:

Բայց գիտելի է թե ոչ ինչ ստորակէտ բացարձակ ձայնիւ ասի, այլ խոնարհեցուցանէ եւ յերկարէ առ ի վերայ ածելոյ զկատարեալ տրամախոհութիւնն:

‹Ե› ՑԱՂԱԳՍ ՀԱԳՆԵՐԳՈՒԹԵԱՆ

Հագներգութիւն է]...||||

Եւ ոգեալ է հագներգութիւն] Արդ ասելն հագներգու- M 55 E 87 թիւն՝ յայսմ հագներգութեան մանկունքն յունաց, որք ոչ զայլսն հզաւրագոյն գիտեին, գործարանս երաժշտականութեան առեալ մինակս սարդենի, որ է դափնի, եկեալ յուս մի-

DISCREPANTIAE CODICUM. 2 կիտին] ի կիտին M_2 ‖ 5—7 versus usque ad միջակէտ E non recte annexit verbis praecedentibus Moysis ‖ 10 ի Պարս M_2 ‖ 13 անգեցելոյ] յանգեցելոյ M_2 ‖ 14 ոգի] յոգի E ‖ 20 յերկարէ] յերկարացուցանէ M_3 ‖ 25 յայսմ] ի յայսմ M_1 ‖ 26 զայլսն] զայլ M_3 ‖ 27 inde ab եկեալ usque

մեանց եւ երկուս զաւազանաւքն բա‹ղ›խեն, կալով ի վերայ ուսոցն եւ երգեն զհոմերական տաղսն:

Եւ եթէ է՞ր աղագաւ զղափնին առնուն. սակս անթառամութեանն եւ կանաչութեանն եւ հոտոցն, քանզի սա միշտ անթառամ գոյ, իբրու թէ զայս գուշակելով նոցա միշտ լինել ուրախ:

‹Զ› ՅԱՂԱԳՍ ՏԱՌԻ

M 57 Դարձեալ սկիզբն առնէ արուեստիս եւ ասէ.

Գիր է երեսուն եւ վեց յայքէ մինչեւ ցքէ: Բայց խնդրելի է, թէ ընդէ՞ր ի մակագրութեանն տառ անուանելով, բուռն հարկանէ զգրոյ. եւ ասեմք, եթէ տառ մակագրելով
E 90 | յայտարար թէ, որպէս տարերք նիւթ են ամենայն մարմնոյ, այսպէս գիր տարր է եւ նիւթ ամենայն խաւսից: Զորս բաժանէ ի ձայնաւորս եւ ի բաղաձայնս:

Եւ նախադասէ զձայնաւորսն իբրեւ զպատուականսն եւ զպատճառս ձայնի յարմարման. քանզի ընդ ինքեանց եւս խառնելով զբաղաձայնսն բաւական հնչումն եւ յաղաւոր ձայն բացակատարեն, զորոց զզանազանութիւնսն յերիս բաժանէ, յերկար, ի սուղ եւ յերկամանակ:

Եւ ասէ երկար գոլ բնութեամբ զէ եւ զով, որք ոչ երբեք ամփոփին: Իսկ զեչ եւ զո եւ զ՚ին՝ բնութեամբ սուղ, որք ոչ երբեք թողուն զիւրեանցն չափ, բայց յորժամ՝ ի բաղաձայնսն վերաբերին: Իսկ զայբ եւ զեթ եւ զին՝ երկամանակս եւ կոչին երկամանակք վասն ձգտելոյ եւ ամփոփելոյ, վասն զի եր-

ad ուրախ] **suis verbis reddit** J: երկուս ընդ իրեարս բախէին կալով ի վերայ ուսոց միմեանց եւ երգեն զհոմերական տաղսն եւ յայլս ոմանս հեծանելով ի դափնիս պար գալով երգէին զնոյն տաղ: Եւ ասեն թէ զայս առնէին վասն կանաչութեան եւ հոտոցն, քանզի միշտ անթառամ է տունկն, որպէս թէ պարտ է նոցա միշտ ուրախ լինել || 4 հոտոցն] հոտոյն M_3 || 5 գոյ] կա M_3 || 9—11 **inde a** Բայց խնդրելի է **usque ad** մակագրելով] **desunt in** E || 15 նախադասէ] նախադասել M_3 || 16 քանզի] զի M_3 || 17 ձայն] բան M_2 || 19 յերկար] ի յերկար M_3 | եւ սուղ M_1 M_2 || 20 երբեք] երբեմն M_2 || 21 զո] զոյ M_3 | զ՚իւն] զիւն M_2, զինի M_3 || 22 ի բաղաձայնսն վերաբերին] բաղաձայնքն ի վերա բերին M_3 || 23 զին] զ՚իւն M_3 || 24 ձգտելոյն M_1.

քեմն ի ճգտելն իւրեանց երկար ժամանակս առնեն եւ յամփոփելն՝ սուղ. վասն այնորիկ անուանեցան երկամանակ:

Բայց ասացուք երկրորդ անգամ՝ թե ընդէր կոչի գիր, զոր ասէ արուեստաւորս թե քերելով իմն զաղափարի որպէս եւ ի Հոմերոնի „եւ մակագրեալ իմ՝ այժմ՝ զոտին քո զարշապար, ունայնս պանծաս“:

Եւ է սորա պատմութիւն այսպէս: Պարիս Տրովացի ընդ E 89- *գիրկս մտեալ ի պատերազմի, եհար զզարշապարն Դիոմիդեայ, եւ նորա ի բաց կորզեալ, „յաղջկանց, ասէ, նետք ինչ ոչ ստնանեն“: Իսկ նորա պատասխանի արարեալ. „մակագրեալ իմ՝ այժմ՝ զոտին քո զարշապար, ունայնս պանծաս“. վասն այնորիկ ասի գիր:*

Յետ բաժանելոյ զգիր ի ձայնաւորս եւ ի բաղաձայնս եւ E 91 *զձայնաւորսն դարձեալ ի յերկարս եւ ի սուղս եւ յերկամանակս | աստուստ դարձեալ բաժանումն առնէ ձայնաւորացն՝* E 94 *առաջադիրս եւ ի ստորադիրս: Եւ առաջադիրք են այսոքիկ. ա, ե, է, ը, ի, ո եւ ստորադիրք՝ ի, ւ:*

Եւ առաջադիրք ասին ոչ զի առաջադրին բաղաձայ- E 94 *նիցն, այլ եւ ձայնաւորաց—քանզի բաղաձայնիցն ամենայն ձայնաւորքն առաջադրին—այլ նոցին իսկ ձայնաւորացն առաջադրին. որպէս, աւ, եւ, էւ, ըւ, իւ:*

Եւ երկբարբառք բունք ըստ Հայումն են հինգ. աւ, եւ, ու, աի, ոի:

Եւ այլ երկբարբառք երեք. էւ, ըւ, իւ. այսոքիկ վասն ձայնաւորացն:

DISCREPANTIAE CODICUM. **1** *եւ*] *երբեմն* M_3 || 2 *անուանեցան*] *անուանին* M_3 || 4 *ասէ*] ***post*** *զաղափարի* M_3 | *որպէս եւ*] *որպէս որ* M_3 || 6 *քո*] ***om*** E | *զարշապարս* M_2 || 8 *Դիոմիդեայ*] *Դիոմիդեա* M_3, *Դիոմիդա* M_1 || 9 *նետք ինչ*] *նետ քո ինձ* M_3 | *ինչ ոչ*] *ոչ ինչ* J || 10 *ստնանեն*] *ստնանէ* M_3, *ստնանեն ուրուք* M_2; ***ad versum Homericum haec adnotavit*** J: *զայս վկայութիւն ի Հոմերոսէ եբեր ի զատողէ զրոյ. զի եգիտ ի զրութիւն նորա քերել զաս կոչեցեալ: Եւ թուի ինձ թէ ի գիրսն Հոմերոսի գրեալ է զոր այժմ քերել ասի կամ զերկոսին անուանս ունէր նա զքերելն եւ զգրելն զրոյս* || 12 *ասի*] ***add*** *որպէս թէ քերելով իմն զաղափարի* E || 16 *եւ առաջադիրք են այսոքիկ*] *եւ ասէ առաջադիր ձայնաւորք վեց* E || 17 *եւ ստորադիրք ի* E || 18—19 *եւ վերջերին սորա ոչ միայն բաղաձայնիցն առաջադրին, այլ եւ* E || 19 *այլ եւ*] *այլ* M || 21 *էւ*] ***om*** M_2 | ***pro*** *էւ, ըւ*] *ու* M_3 || 24 *Եւ այլ երկբարբառք*] ***pro*** *ռնաբարբառք* artis | *երեք. էւ, ըւ. իւ*] *եաւ, ու, ով, աւ* M_1 | *Եւ այլ—իւ*] ***om*** M_3.

E 96 Եւ բաղաձայնք են իզ. բ, գ, դ, զ, թ, ժ, լ, խ, ծ, կ, ձ, ղ, ճ, մ, ն, շ, չ, պ, ջ, ռ, ս, տ, ր, ց, փ, ք: Սոքա իւրեանց ինչ առանձին ձայն ոչ ունին, բայց շարամանելով ընդ ձայնաւորսն, ձայն բացակատարեն:

Եւ միջակք են ընդ ձայնաւորս եւ ընդ բաղաձայն երեք. Հոյ ի բաղաձայնն յանկ է եւ հուպ ի հիւնն, յի բաղաձայն է եւ յանկի յին, վեւ բաղաձայն է եւ հուպ ի յուվն:

Իսկ ի բաղաձայնսն՝ ոմանք նուրբք եւ ոմանք ստուարք, եւ ոմանք միջակք: Եւ են նուրբք տասն եւ ստուարք ինն եւ միջակք եւթն: Եւ միջակք ասին, զի քան զնուրբսն յոյրք են եւ քան զյոյրսն նուրբք: Եւ միջակք եւթն ի մէջ բարակացն եւ յոյրիցն. բ, գ, դ, ձ, ղ, ճ, ժ:

Եւ թաւք ինն. թ, փ, ք, խ, լ, հ, չ, ռ, ց:

Եւ լերկք տասն. պ, կ, տ, զ, ն, ծ, շ, մ, ս, ր:

Եւ են բարակք բեն ի մէջ մենի, պէի եւ փիւրի, վասն զի քան զմեն եւ զպէ խաժ է եւ քան զփիւր բարակ: Եւ գիմ՝ ի մէջ կենի, քէի եւ խէի, զի քան զկեն թաւ է եւ քան զքէ եւ զխէ լերկ: Եւ դայն՝ ի մէջ տիւնի եւ թոյի, վասն զի քան զտիւն թաւ է եւ քան զթոյն լերկ: Ձայն՝ ի մէջ սէի, զայի եւ ցոյի, վասն զի քան զսէն եւ զզայն թաւ է եւ քան զցոյն լերկ: Եւ ղատն՝ նուի, լիւնի: Եւ ճէն՝ ծայի եւ ջէի: Ժէն՝ շայի եւ չայի, վասն զի քան զշայն թաւ է եւ քան զչայն լերկ:

Եւ անձայնք են ինն. բ, գ, դ, պ, կ, տ, թ, փ, ք: Եւ անձայնք ասին, վասն զի առաւել քան զայլսն են չարաձայնք, որպէս անձայն ասեմք զողբերգակն, որ վատաձայն է:

Եւ կիսաձայնք են ութ. զ, ց, ն, ծ, շ, մ, ս, ր: Եւ կիսա-

DISCREPANTIAE CODICUM. 1—2 *litteras non profert* E || 3 բայց] այլ զուգելով E | ձայն ոչ ունին] ձայն չունին M_1 M_3, ձայնս ոչ ունին E || 5 *post* երեք] *add* հ, յ, վ E, վ, հ, յ M_3 || 6 ի բաղաձայնն յանկէ M, բաղաձայն յանգ E J | հիւնն] ւիւն E J, հւիւն M_2 || 7 յանկի յին] յանգի յին E, յանկ է ինին J, *fortasse legendum* յանկ <ի> յին | հուպ ի յուվն] հուպ ի յաւն M_3, յանգէ ի ովն երկբարբառն E, յանկ է ի ովն J || 13 թ] *post* խ M_2 || 15 բարակքն] *pro* միջակքն *artis* || 17 զքէ եւ] *om* M_3 || 18 տիւնի] տոյնի M_3 | թոյի] թաւի M_3 | զտոյն M_3 | զթաւ M_3 || 19 ցոյի] յիի M_3 || 20 զսէն եւ զզայն] զա եւ սէ M_3 | զցոյն] զյի M_3 || 20 նուի] *om* M_3 || 25 զողբերգակն] զողբերգականն M_2 || 26—p. 134_2 *his verbis ex arte sumptis addit* J: դարձեալ յայլ օրինակս այսպէս էր գրեալ. կիսաձայնք ասեն, զի փոքր

ձայնք ասին, վասն զի ինչ նուազ քաջաձայնք են քան զայլսն ի մրմունջս եւ ի սոսինչս:

Եւ կրկնակք են ութ. գ, Լ, խ, շ, ծ, ջ, ռ, ց: Եւ կրկնակք ասին, վասն զի մի մի իւրաքանչիւր որք ի սոցանէ յերկուց ձայնակցաց բաղկացեալ է, քանզի բաղկանայ զայն ի սէէ եւ ի ղայէ, եւ խէն յերկուց քմակից քէից, եւ ռայն՝ յերկուց րէից, եւ շայն՝ յերկուց սէից. նոյնպէս եւ այլքն մի մի յերկուց բաղբաղակցաց շարակացեալ են:

Եւ նայք են չորք. ղ, մ, ն, ր, այսինքն խոնաւք: Ըստ յունին նայքն ի խոնարհումն բային երեւին. իսկ ի հայումս ի հոլովումն անուանց, յորժամ միով բաղաձայնիւ յանգի, որպէս առն առին, անզղ անզեղ, վագր վագեր, աւր աւուր, զի յանգմունս անուանց ունելով զնուն եւ զղատն եւ զրէն, զնոյն յանգմունս եւ սեռականին պահեալ:

Իսկ որ ասէ, թէ վախճանականք անուանց են արուաց եւ իգաց եւ չեզոքաց ‹ամենեքեան› բայց ի հնգիցս՝ յայբէ, յեչէ, յեթէ, յոյէ, ի վեւէ: Արդ վախճանականք ի յունին ըստ արականին եւ իգականին եւ կչռապէս ունին եւ ամհամանաբար: Իսկ ի հայումն բայց ի հնգիցն ասացելոց յամենայն գիր ունին զվախճանականս անուանց:

Եւ բազմաւորական յանգականք անուանց՝ այք եւ քէ, որպէս քաղաքք եւ պարիսպք, որպէս տոքա, նոքա. ղիցես եւ կեն, որպէս մարդիկ:

ինչ նուազաձայնք են քան զձայնաւորս ի մրմունջս եւ ի սոսինչս || 6 ի ղայէ] ի ձա է M_3 || 7 մի մի յերկուց բաղբաղակցաց շարակացեալ են] յերկբաղակցաց մի մի շարակաց են M_3; *quae hic de litteris dicuntur ex arte sunt exscripta ab Anonymo* || 12 աւր, աւուր] *om* M_2 || 13 ունելով] ունին M_1 | զնուն] զնայքն M_3 | զղատն] զ.յղատ M_3 || 14 պահեալ] պահել M_3 || 16 ի հնգիցս], ի չորիցս M_2 || 17 ի վեւէ pro ω artis] իւնէ M_3, յովէ J, *om* M_2 || 19 ի հնգիցն] ի չորիցն M_2 | յամենայն գիր] ոչ յամենայն գիրսն M_3 || 20 անուանց] *add* անորիշ եւ անբաւս անկեալ E J (առեալ); *ad haec notam apposuit* J: Իսկ այն որ ասաց բաց ի հնգիցս՝ տեսաք յոմանց ի չորից գրեալ եւ զվերն ի յետ առեալ, վասն դնելոյ ի կարգ անուանցդ զխոսքով: Բայց ինձ թուի թէ գրիչն ծռեալ է եւ յաւին տեղն վեւ դրեալ վասն այն մեք զհինգն կամեցաք դնել ի կարգն: Իսկ զվախճանականս անուանցդ ըստ կարգի այբուբենիցն է եղեալ արուեստաւորս || 21 բազմաւորական] բազմանական M_1, բազմանակ M_3.

‹Է› ՑԱՂԱԳՍ ՎԱՆԳԻ

M 68 *Փաղպութիւն է իսկապէս] Քանզի վանգ է, որ զձայնաւորն ի միջէ կողմանէ ունի յառաջոյ կամ ի վերջոյ: Իսկ փաղառութիւն, որ է հէգ, շուրջանակի պատեալ ունի զձայնաւորն կամ զձայնաւորսն. զձայնաւորն, որգոն կար կամ սէր, եւ զձայնաւորսն, որպէս զութ, սուրբ: Իսկ պիտակապէս ի միջէ ձայնաւոր է, որպէս այբ եւ եջ:*

‹Ը› ՑԱՂԱԳՍ ԵՐԿԱՐ ՎԱՆԳԻ

M 70 E 101 *Երկար փաղառութիւն լինի ըստ յեղանակս ութ. ընութեամբ երեք եւ դրութեամբ հինգ: Բնութեամբ՝ ‹1› կամ յորժամ երկար տառիւքն արտաբերիցի, որպէս Մովսէս: Ցառաջագոյն ասացաք ի բաժանման ձայնաւորացն, թե ոմանք բնութեամբ երկարք են, որպէս ով եւ է, եւ ոմանք՝ սուղք, որպէս ե, ո, ւ. այլ յորժամ երկար ձայնաւորքդ փաղառին, կոչի բնութեամբ:*

‹2› Դարձեալ բնութեամբ, յորժամ զմի ոք յերկամանակաց առեալ ունի ըստ երկարման, որպիսի սիրով:

‹3› Դարձեալ բնութեամբ, յորժամ երկբարբառովն փաղառիցի որպիսի հաւուկ:

Իսկ դրութեամբ լինի, ‹1› յորժամ յերկուս բաղաձայնս յանգեսցի, որկէն աղց.

‹2› կամ յորժամ սղի կամ սղացելոյ վերաբերին երկու բաղաձայնք, որպիսի տատրակ.

‹3› կամ յորժամ ի պարզ ձայնորդ յանգեսցի եւ զհետինն ունիցի ի ձայնորդէ հաւացեալ, որպիսի երկիր. վասն զի ըէն պարզ գոլով եւ ոչ ի կրկնակաց, զկէնն

DISCREPANTIAE CODICUM. 2—6 *haec syllabae definitio, quae apud* M *post verba Davidis posita, apud* E *autem et* J *cum illis permixta exhibetur, Anonymo tribuenda videtur* || 11 *կամ*] *om* M_1 || 14 *ւ*] *om* M_2 | *երկար*] *երկարք* M_2 | *ձայնաւորքդ*] *ձայնորդքդ* M_1 || 16 *զմի ոք*] *pro* *զմին* artis || 17 *յերկարմանն* M_1 || 18 *երկբարբառովն*] *երկար բառովն* M || 20 *լինի*] *om* ars || 25 *ի ձայնորդէ*] *ի ձայնաւորէ* M_1 M_2.

առնլով զերկրորդ ձայնորդն սկիզբն երկրորդի փաղառութեան, երկարացոյց զինն:

<4> *Եւ կամ յորժամ ի կրկին ձայնակիցն վերաբերիցի, որպիսի Տեգիկ. վասն զի զայն կրկնակ գոլով զերկուց բաղաձայնիցն ոյժ ունի: Եւ է զայն կրկնակ ոչ ըստ Տայումն, այլ ըստ յունին, ի սէէ եւ ի ղայ բաղկացեալ:*

<5> *Եւ կամ յորժամ ի կրկին ձայնորդ յանգեսցի միով փաղառութեամբ, որպիսի աչ. վասն զի չէն կրկնակ գոլով ի ճէէ եւ ի ձայէ երկարացոյց զայբն:*

<Թ> ՑԱՂԱԳՍ ՍՈՒՂ ՎԱՆԳԻ

Սուղ փաղառութիւն լինի ըստ երկու յեղանակս. M 71 E 103

<1> *յորժամ ունիցի եզ ինչ ի բնէ աղաւտիցն, Տիզան նետող: Ասաց եթե երեք են բնութեամբ սուղ. ե, ո, ւ: Արդ իւրաքանչիւր որ ի սոցանէ յորժամ ի մի մի բաղաձայն յանգի, որ ոչ է կրկնակ, սուղ փաղառութիւն բացակատարէ:*

Սուղ փաղառութիւն լինի ըստ երկրորդ յեղանակի, <2> *յորժամ երկամանակ գոլով ըստ ամփոփման առեալ լինի, որզան աղաւտ:*

Ասացաք յառաջագոյն եթե երկամանակք են երեք. ա, ը, ի: Արդ յորժամ կամի որ զիւրաքանչիւր որ ի ղոցանէ ի մի բաղաձայն յանգել, որ ոչ է կրկնակ, սուղ փաղառութիւն առնէ:

DISCREPANTIAE CODICUM. 2 *երկարեցոյց* M_2 | *զինն* codd] *pro* *զեն*, *scilicet* *զեչն* || 5 *ոյժ*] *ուժ* codd (*atque* J) | *ունի*] *ունիցի* M_2 || 7 *ի կրկին*] *ի կրկնակին* M_1 *pro* *յերկ<կ>ին* artis || 11 *լինի*] *om* M_2 || 13 *ասաց*] *ասաց նախ* J, *ասացաւ* E || 14 *յորժամ ի մի*] *յոր մի մի* M_1 || 15 *է post ոչ*] *om* M | *բացակատարի* M_1, *post quod add* *Տիզան նետող* E, *Տիզան, որ է զոր նման, նե-տող* J || 17 *երկամանակի* M || *առեալ լինի*] *pro* *ընկալեալ* artis || 18 *որզան*] *add* *որ լինի որ ասացաք* J || 19 *Ասացաք յառաջագոյն*] *om* E, *legit* J | *ասացաք*] *ասասցուք* M_3 | *եթե*] *զի* E | *են*] *om* M || 23 *post* *առնէ* *apud* M *et* E *sequitur haec alia de eadem syllaba brevi commentatiuncula quae ab* E *Anonymi esse perhibetur, cum potius Moysi tribuenda sit:* *բանզի սուղքս այս երեքեան երկուս առնեն յեղանակս եւ մի բաղաձայն ընդ սոսա, որ ոչ է կրկնակ, որպէս նետող եւ ըստ ամփոփման երկամանակացն աղաւտ. բան զայս զերկոսեան ասել* (om E) *այլ ոչ լինի սուղ.* *vide infra* Comm. *Moysis.*

‹Ժ› ՅԱՂԱԳՍ ՀԱՍԱՐԱԿ ՇԱՂԱՇԱՐԱՑ

M 72 E 104- Հասարակ վանկ լինի ըստ յեղանակս երիս. ‹1› յորժամ ի ձայնաւոր երկայն յանգիցի եւ զհետինն ունիցի ի ձայնաւորէ հաւացեալ, որզան „այլ եւ ի նաշխահաժահութենէն անդ եթե ոք հաստանիցէ“:

‹2› Եւ կամ յորժամ աղաւտի կամ աղաւտացելոյ վերաբերիցին երկու ձայնորդք, որոց երկրորդն նայ է, իսկ առաջնորդն ըստ եզ անձայն, հիզան „քոլոր իր եւ փոքրագոյն ի տէրութեանն ընդ արեգակն էանց“:

‹3› Եւ կամ յորժամ սուղ իցէ եւ եզերիցի ի մասն բանի եւ զհետինն ունիցի ի ձայնաւորէ հաւացեալ, որպիսի „ի տրամաբանելն ընդհանուր երկրի ածողեալ զնա“:

‹ԺԱ› ՅԱՂԱԳՍ ԲԱՌԻ

M 75 (Դարձեալ) ասելն թե բառ է մասն դուզնաքեայ ըստ բաղդատութեան բանի, այսինքն բառ ի շարադրութեան
M 76 E 109- բանի մասն է շարադասութեան, | վասն զի բառ շարադրութիւն է փաղառութեանց, որպէս յորժամ շարադրէ ոք զԴաւ եւ զիթն

DISCREPANTIAE CODICUM. 2 Commentationi syllabarum communium apud J praemissa nota: Իսկ Մովսէս այսպէս գրէ ի վերլուծութեան հասարակաց վանգից, non recte se habet; nam Anonymi haec esse testatur E || 3 երկայն] երկար M | յանգիցի] յանգեսցի E, յանկեսցի M_1 || 3—4 ի նաշխահաժահութենէն] ի նաշխաժահութենէն M_1, ի նաշխահաժահութեան M_3, ի յաշխարհաժողովութենէն E, qui add զոր Մագիստրոսին այսպէս եղեալ է. «այլ եւ ի նաշխահաժահութենէն անդր եթէ ոք հաստանիցէ». eodem modo explicat atque J: այլ եւ ի նաշխարհաժահութենէն անդ եթէ ոք հաստանիցէ, որ է այսպէս. այլ եւ ի յաշխարհաժողովութենէն անդր եթէ ոք հաստանիցէ; pro hoc versu M_2 affert exemplum artis: Ինձ ընդ ոչ ես դու etc || 7 ձայնորդք] ձայնաւորք M_2 || 8 ըստ եզածայն M_2 M_3 E J || 9 փոքրագոյն ի տէրութեան] փոքրագունի տէրութեան J | էանց] էանցն M_1 M_3 || 12 ի տրամաբանելն] ի տրամաբանեալսն M_3, տրամասնել J | երկրի] երկիր J | ածողեալ] ածողեալ J || 16 բաղդատութեան] pro բաղդասութեան artis | ի շարադրութեան] ի շարադասութեան M_3, ի շարադասութենէ M_2 || 17 շարադրութիւն] շարադասութիւն M_2 || 18 post փաղառութեանց commentarius Anonymi apud M aliorum explanationibus interruptus continuatur infra p 76, parte verborum sic iterata: զի բառ շարադրութիւն է փաղառութեանց, որպէս յորժամ etc; quae habet etiam E | շարադրէ] շարադրիցէ E.

եւ առնէ բառ զԴաւիթն: Եւ դարձեալ շարադրէ զԲա եւ զկուր եւ առնէ բառ զԲակուր:

‹ԺԲ› ՑԱՂԱԳՍ ԲԱՆԻ

Բան է հետեւակ բառի շարադրութիւն] Իսկ բան շարադրութիւն է բառի, | յորժամ շարադրէ ոք զԴաւիթն զշարադրեացն եւ զպատերազմն եւ զմարացն եւ զհայոցն եւ ասիցէ յարապէս եթե „Դաւիթ շարադրեաց զպատերազմն մարաց եւ հայոց“, որ է բան: Արդ Դաւիթն առանձինն բառ է, եւ պատերազմն առանձինն բառ է եւ այլն, իսկ շարադրութիւն նոցա բան լսի, որ կատարէ զշարադրութիւն յինքենէ:

Իսկ հետեւակ ասաց զոչ ներչափականն, յորժամ ոչ բա- M 77 E 110 ցորոշեալ տեղիս ցուցանէ սղից եւ երկարաց հեգենայից:

Իսկ ասելն բան է հետեւակ բառի շարադրութիւն, այսինքն եթե բան հետեւանայ ընդ բառսն ցան եւ գիր եւ շարադրէ առ E 114 միմեանս զատարսն եւ լինի բան:

‹ԺԳ› ՑԱՂԱԳՍ ԱՆՈՒԱՆ

Անուն է մասն բանի հոլովական] Հոլովական, այսինքն E 114 ընդունակ հոլովիցն մարմին կամ իր նշանակելով | անե-

DISCREPANTIAE CODICUM. 1 *զԲա եւ զկուր*] *զբար եւ զկութիւն* M || 2 *զԲակուր*] *զբարկութիւն* M; *verba: Եւ դարձեալ — զԲակուր aliena ab Anonymo esse videntur* || 4 *բան*] *բառ* E | 5 *է*] *om* M_1 | *բառի*] *բանի* E | *զշարադրեացն*] *զշարագրացն* M_2 E, *զշարագրեացն* J || 7 *եւ ասիցէ etc usque ad զհայոց*] *om* M_3 E | *շարադրեաց*] *շարագրեաց* M_2 J || 9 *եւ այլն*] *om* M J || 10 *զշարադրութիւն*] *զմտածութիւնն* E J | *յինքենէ*] *add որպէս եւ ցուցանէ յառաջիկայդ* E || 11 *ante յորժամ*] *այսինքն* E, *non legit* J | *բացորոշեալ*] *զբացորոշեալ* M_3 || 12 *տեղիս*] *զտեղիս* M || 13—15 *Իսկ ասելն—բան*] E, *primo versu (qui ex arte sumptus est) omisso, Anonymi notam ceteris adscribit, quae sic aucta praebet: հեգենայից, այլ հետեւանայ ընդ բառսն ցան եւ գիր եւ շարադրէ առ միմեանս զատարսն (om hic եւ լինի բան, sed habet infra inter verba Alterius Այլ) ասեն յինթադասութիւն միմեանց եւ առնել բան բառ շարադրութեան, այսինքն զի բան ի շարադրութենէ բառիցն լինի, որպէս եւ բանն ի փաղառութեանց եւ ի վանկից, որպէս յորժամ շարադրէ ոք զբար եւ զկութիւն եւ առնէ բառ զբարկութիւն. Ex quibus ea tantum, quae* E *(et* J*) communia cum* M *habet, Anonymo tribuenda sunt, reliqua vero ipsius* E *esse videntur, exceptis postremis verbis որպէս—զբարկութիւն, ad quae consulendum est exemplum supra positum, ubi legitur Բակուր apud* E *pro բարկութիւն quod habet* M || 17 *Anonymi commentarius in nomen subsequitur apud* M *adnexus Davidis*

նայն որ ընդ տեսութեամբ անկանի եւ ընդ շաւշափմամբ մարմին կոչի. իսկ որ ընդ շաւշափմամբ եւ ընդ տեսութեամբ ոչ անկանի, այլ մտաւք միայն իմանի, որպէս իմաստութիւն եւ խրատ, նա իր կոչի: Արդ աստ թէ անուն կամ զգալի իր նշանակէ, որպէս քար որ կոչի մարմին, եւ կամ իմանալի իր նշանակէ, որպէս իմաստութիւն, եւ կոչի իր:

E 114 Հասարակաբար եւ յատկապէս. ամենայն անուն աստ կամ ընդհանուր իր նշանակէ, ‹որպէս մարդ›, որ կոչի հասարակաբար, եւ կամ մասնական իր նշանակէ, որպէս Պաւղոս, որ կոչի յատկապէս:

Եւ հետեւին անուան հինգ. սերք, տեսակք, ձեւք, թիւք, հոլովք:

‹Եւ› սերք են երեք. արական, որպէս Տիգրան, եւ իգական, որպէս Տիգրանուհի, ‹եւ› չեզոք, որպէս մանուկ ըստ հայումս:

E 121 ‹Եւ› տեսակք ‹են› երկու, նախազաղափար եւ ածանցական: Նախազաղափար կոչի առաջինն, որ էնախատիպ, որպէս մարդ, երկին, երկիր, ծով եւ որ ինչ միանգամ անուն է ուղղական նշանակիչ մարմնոյ: Իսկ ածանցական է, որ յէէն ունի զգոյութիւնն, որպէս ի մարդոյ մարդկայինն, ի ծովէ ծովայինն. վասն զի ծովն եւ մարդն նախազաղափարք են, իսկ մարդկայինն եւ ծովայինն ածանցականք են:

E 121- Եւ տեսակք են ածանցացն եւթն] ‹1› Հայրանունական կոչի, որ ի հաւրէ ճշմարտապէս ծնեալ է, որպէս ի

tractationi eiusdem rei: վասնզի յառաջագոյն ասացաք եթէ անուն զէն նշանակէ, իսկ բայ զներգործութիւն էին (vide supra 112_2); haec verba legit etiam J, ex cuius hac nota eis praemissa: Բարւոք նախապատնեաց զանուն քան զբայ, վասն զի որպէս յառաջագոյն ասացաք etc, apparet verba, quae Davidis sunt, ab J pro parte commentationis Anonymi habita esse || 2 իսկ որ ընդ տեսութեամբ ոչ ան‹կ›անի եւ ընդ շօշափմամբ J || 3 post իմանի] J inserit verba Davidis եւ միայն լսելեաց լինի ըմբռնելի || 5 իր] իրս J || 5—6 եւ կամ իմանալի— կոչի իր] om E, habet J || 6 prius իր] om M || 8, 9 իր] utrumque իրս M_1 E J || 8 որպէս մարդ] habet J post հասարակաբար, om M E || 9 որպէս Պաւղոս] om E || 10 post յատկապէս] որպէս աստ, հասարակաբար՝ մարդ, եւ յատկապէս՝ Պաւղոս E || 11—14 Եւ հետեւին usque ad հայումս] om E, habet J || 16 նախատիպ] add եւ նախօրինակ J || 19 զգոյութիւնն] add եւ յայլմէ ածանցուցեալ է J || 16—21 specierum commentationem inde a Նախազաղափար usque ad finem ածանցականք են] om M, servarunt E et J || 22—23 Զի ճշմարիտ հայրանունական այն կոչի, որ ի հաւրէ զոյացեալ է E.

Համազասպայ Համազասպեան: Իսկ ըստ պիտոյից հայրանունական կոչի, որ ոչ ի հաւրէ, այլ ի նախնեացն ունի զածանցական անունն. որպէս ի Տիգրանայ հաւրէ Համազասպ, զորդին Համազասպայ ոչ Համազասպեան, այլ Տիգրանեան անուանեմք:

Եւ զաղափարք են հայրանուանց արականացն վեց. ի մենն, (ի) նենն, (ի) նիթն, ի զէնն, յէճն, յակն. որպէս ի Սամայ՝ Սամեան, Երան՝ Երանեան, Մանան՝ Մանիթ, Բաքզէն, Մանէճ, Արտակ. եւ Գորդայիցն իւրեանց զաղափար յատկական Մանայճ, այսինքն թե զորդիս քաջացն այղուիկ E 122 միայն ածանցականիւ յորջորջեին:

Իսկ իգականացն ածանցականացն զաղափարք են չորք. (ի) նինն, յոյշն, նուրհին, յոցն. որգոն Վարդենի, Մանանոյշ, Տրդատուհի, Վարդոց:

Եւ գիտացիր, զի ընդ կանայս ոչ պճնէ Հոմերոս զհայրանուանական տեսակս. այսինքն թե Հոմերոս յիւրում քերդուածեանն զհայրանունականն տեսակն զքաջացն ածանցական անուանցն ոչ ածանցէ ի կանանց, այսինքն ի մարց, այլ ի հարց: Բայց համքակազոյնքն, այսինքն մանկազոյն քերդողքն նոքա են, որ յորջորջեն զքաջսն կանանց անուամբ:

‹2› Իսկ ստացականէ որ ընդ *ստացիւքն են ստորանկեալ է ներքակառեալ ի ստացողէն: Անցեալ յաղագս հայրանունական ածանցականացն, աստանաւր զստացականն ուսուցանէ եթե ստացական է որ ընդ ստաց(ող)ին ներան-

DISCREPANTIAE CODICUM. 1 ըստ պիտոյից] պիտակապէս E ‖ 2 ոչ] ոչ է E ‖ 3 ի Տիգրանայ] ի Տիրանայ J ‖ 4 Համազասպեայ M_2 E | Տիրանեան J ‖ 7 ի մենն] pro նէնն artis, cfr Սամեան pro Սամէն | ի նենն] pro յէղն artis cfr Երանեան pro Մանուէղ ‖ 8 ի Սամայ՝ Սամայեան M_2 | Իրան՝ Իրանեան M_3 ‖ 9 Գորդացիքն M_2 ‖ 10 այղուիկ M J] այսուիկ E ‖ 11 յորջորջեին M_1 E, յորջորջեն M_2, անուանեն J ‖ 12 իգացն ածանցացն M_3 ‖ 13 յոցն] յոյցն M_3 | որգոն] որգոյն M_2 | Վարդեանի M_3, Վարդանի M_1 | Մանոյշ M_1 M_2, Մանանուշ J ‖ 12—14 Իսկ իգականացն—Վարդոց] om E ‖ 15 գիտացիր] pro գիտասջիր artis ‖ 16 զհայրական M_3 ‖ 17 քերդողութեանն M_2 ‖ 20 են, որ յորջորջեն] ասեն M_3 ‖ 15—21 Եւ գիտացիր—անուամբ] om E ‖ 22—25 Իսկ—ներանկեալ է] om E ‖ 22 *ստացիւքն] ստացաւղքն M_1 M_2, ստացողաւքն M_3 ‖ 24 հայրանուանական M_2 ‖ 25 ստացողին M_2.

E 122- կեալ է | եւ ածանցական անուամբ ի նմանէ անուանեալ շըր-
ջափակի. որպէս Դաւթեան երիւարն, արքունի պատմու-
ճանն, Պաւղոսական գիրքն. այսոքիկ յաղագս ստացականին:
Աստուստ զբաղդատականն ուսուցանէ, ասելով.

‹3› Բաղդատական է որ հաւասարակութիւն ունի եզ
առ մու ի նմանասերս, այսինքն մի ումն առ միւս ումն որ ի
նմին ազգէ է. որգոն՝ Դաւիթ արուորագոյն քան զՍաւուղ եւ
կամ միոյ առ բազում այլասերս, որգոն Դաւիթ արուորագոյն
կան զգեթացիսն: Եւ բաղդատականացն գաղափարք են
երկու. ի գոյն՝ արագագոյն, հեղգագոյն. եւ ի գին՝ սաստ-
կագին, ուժգին:

E 123 ‹4› Եւ գերադրականէ ‹մակսաստութիւն› միոյ առ
բազումս յարառոցեալ ընբաղդատութեան: Եւ գաղա-
փարք են նորա երկու. նեղն, որգոն արագեղ, յամրեղ.
եւ նելին, որպէս սքանչելի, զարմանալի. այսինքն, եթե
E 123 չորրորդ ածանցական | գերադրականն է, որ առաւելութեամբ
է ածանցեալ, որպէս՝ յարագն գոլոյ արագեղն. եւ ի յամրն
գոլոյ եւս առաւել յամրեղն:

‹5› Եւ փաղաքշական է որ զնուազութիւն նախագա-
ղափարին անբաղդատակի յայտնէ: Հինգերորդ տեսակ
ածանցացն փաղաքշականն, ⌜զոր ասացաք զոլ աղջկական⌝
E 123 եւ ողոքական, որ | զնուազութիւն նախագաղափարին յայտ
առնէ առանց համեմատութեան. որգոն այրիկ, քարիկ, ծուլիկ:

DISCREPANTIAE CODICUM. 2 զԴաւթեան M_3 | երիվարն M_1 || 2—3 *pro* արքունի—ստացականին] եւ այլք, զոր ասէ, որ զստացիչն երեւեցուցանէ E J || 4—16 Աստուստ—ածանցական] *praetermisit* E || 6 ի նմին] ի նորին M_1 M_3 || 10 հեղգագոյն] *pro* յամրագոյն artis, *om* M_3 | ի գին] գին M_1 M_3 || 13 ընբաղդատութեան] ըմբաղդատութեամբ M_1 M_2, բաղդատութեամբ M_3 || 16 որ] *add* յոյժ E J || 17 արագեղն] արագելն M_1 M_3 || 18 յամրեղն] յամրելն M_1 M_3 E || 20 անբաղդատակի] ըմբաղդատակի M_1 M_2, անբաղդատականին J, բաղդատականի M_3 || 21 ածանցիցն M_3 | *quae uncis saepsi verba, non prolata apud* E J, *aliena ab Anonymo ipsiusque Magistri esse credo; nihil sunt nisi vocis Davidis* աղջկական *supra positae allegaatio; vide* p. 106_8; *haec praebet* J: հինգերորդ տեսակ փաղաքշական(ի)ն եւ ողոքականն, որ զնուազութիւնն նախագաղափարին յայտնէ առանց համեմատութեան, որգոն այրիկ, քարուկ, խոչքոլակ, քաղակ; *pro quibus* E *habet:* այլ եւ զնուազութիւն գաղափարին առանց բաղդատելոյ եւ համեմատելոյ յայտնէ, որգոն այրիկ, քարիկ, ծուլիկ, զի ի բառիցն յայտ լինի նուա-

‹6› *Յարանունէ*] *Վեցերորդ տեսակ ածանցացն է յարանունաբար, որպիսի ի տիրութենէ Տիրիճան եւ զխրախճանութիւնն ճանաչելով խրախճան:*

‹7› *Բայածական է որ ի բայէ ածանցեալ է, հիքար սիրուն իմաստուն, մարթուն: Եւթներորդ տեսակ ածանցացդ աւէ զբայածականն,* | E 124 *այսինքն, ի սիրելոյ սիրուն, յիմաստութենէ իմաստուն, ի մարթելոյ մարթուն եւ ի հաստատելոյ հաստատուն:*

Եւ ձեւք են անուանց երեք. պարզ, բարդ, յարաբարդ. պարզ, որզոն Մանան. բարդ, որզան քաջ Մանան, եւ յարաբարդ, որպէս քաջ Մանուէլ: Յետ ասելոյ զտեսակս անուանց, բուռն հարկանէ զձեւոյ անուանց, եւ աւէ թէ ձեւք անուանց են երեք. պարզ, որպէս Մանան, բարդ, այսինքն շարադրեալ՝ քաջ Մանան եւ յարաբարդ՝ քաջ Մանուէլ:

Եւ բարդիցն զարմազանութիւնք են չորք, այսինքն, E 124- *շարադրեցելոց անուանցն:*

Յետ զձեւս անուանելոյ եւ զթիւս նորին աւէ եթէ թիւք են երեք. եզական, որպէս մարդ, երկական, որպէս մարդք, յոգնական, որպէս մարդիկ: | E 125 *Եւ պարտ է գիտել, եթէ երկուորականն ըստ լեզուոյ ոչ է, այլ հարստութեան աթենացւոցն եւ նոցին քերդողաց:*

Եւ են ոմանք եզական զծածք ի վերայ բազմաց ասացեալ, այսինքն թէ են ոմանք յանուանց, որք եզական յանկմունս ունին եւ նշանակեն ‹բազումս, հիզան տոհմ, պար, ամբոխ. եւ յոգնականք ի վերայ եզականաց, այսինքն թէ յոգնական յանկմունս ունին եւ նշանակեն› մի ինչ, որպէս Խոյա-

զութիւն իրին || 1—3 **paronymorum** *tractationem* om E, **servavit** J | *յարանունաբարս* J || 2 *ի տիրութենէ*] **om** M | *եւ զխրախճանութիւն*] *խրախճանութենէ* J || 5 *Եւթներորդ* **usque** *ad զբայածականն* om E;—**usque** *ad սիրուն* om M_3 || 6 *ածանցաց դաւէ* M_1 | *զբայածականն*] *զբաւածանցականն* M J || 7 *ի մարթելոյ*] *ի մարթութենէ* M_2 || 9 **commentationem** *de figuris* om E, *habet* J || 11 *ասելոյ*] *post անուանց* M_2 J || 13 *են post ձեւք*] M_2 J || 15 *զարմազանութիւնք* M_2 E J, *զանազանութիւնք* M_1 M_3 || 16 *շարադրացելոյ* M || 19 *Եւ պարտ է* M J, *զոր պարտ է* E || 20 *ըստ լեզուոյ*] *ըստ բնութեան լեզուի* J | *հարստութեան*] *ըստ հարստահարութեան* E J || 22—p. 143_2 *Եւ են ոմանք* **usque** *ad բազումս*] **om** E, J *legit* **usque** *ad որք եզական յանկմունս ունին* || 24 *post նշանակեն* **patet lacunam** *esse*, **quam** *explevi*.

բանք եւ Յբանք: Նոյնպէս եւ երկուքդ յոգնական յանկական յանկմունս ունին եւ երկուս միայն նշանակեն եւ ոչ բազումս:

Հոլովք ‹են› անուանց վեց. ուղղական, սեռական, տրական, առաքական, Հայցական, Հոչական: Յետ չորիցն Հետեւմանց անուանց ասէ եւ զՀինգերորդ Հետեւումն անուան, այսինքն զՀոլովս անուանց, զուղղականն, զսեռականն եւ որ ի կարգին:

E 127 Բայց տարակուսելի է թե ընդէր զուղղականն ի Համար դասեաց Հոլովիցն: Վասն որոյ ասեմք եթե երեք նշանակութիւնք են՝ ընդՀանրական եւ Հասարակական եւ յատկական. եւ ընդՀանրականն զերկուսն պարունակեալ ունի: Արդ ասելով զուղղականն Հասարակականին եւ յատկականին ի Հոլովս, յայտ արար եթե ոչ միայն երկու նշանակութիւնք են անուան, այլ եւ ընդՀանրական անուն պարփակող նոցին, ուստի Հոլովեցան. եւ Հոլովեալ ի նմանէ ուղղորդապէս կառեան: Ապա ուրեմն բարւոք զուղղականն Հասարակականին եւ յատկականին Հոլովս անուանեաց:

Ենթակայ անուամբք ‹եւ› այսք, որք եւ սոքա տեսակք կոչին. իսկդ, առասականդ ասելով մինչեւ ցբացարձակն
E 123 յայտ արար: Յետ ուսուցանելոյ զՀետեւմունս ընդՀանուր անուան, բուռն Հարկանէ զներքոյ անկելոցն նախազաղափար եւ ածանցական տեսակաց անուան. եւ ասէ զքանիսանութիւնն
E 128- անուան եւ զինչ են իւրաքանչիւրքն, | սկիզբն արարեալ ‹1› յիսկէն, ասելով թե ամենայն անուն, որ զինքեան զոյա-

DISCREPANTIAE CODICUM. 3—7 *priorem commentationis de casibus partem usque ad* ի կարգին] *om* E J || 6 զՀոլովս անուանց] զՀոլովս անուանն M_3, զՀոլովմանց M_1 M_2 || 6—7 եւ որ ի կարգին] եւ զայլսն M_3 || 8 Բայց տարակուսելի է] բայց դարձեալ տարակուսելի J, բայց դարձեալ զի տարակուսեցան ոմանք E | ընդէր M J, զիարդ E | ի Համար] ի Հոլովս J (*om* Հոլովիցն) || 10 ընդՀանրական] Հանրական J E || 11 ունի] *add* զՀասարականն եւ զ յատկականն J || 15 Հոլովել M_3 | ուղղորդապէս] ուղղապէս M_1 M_2 J | կառեան] կառեալ J, կառեալն E || 16 եւ յատկականին] *om* E J || 18 Ենթակայ անուամբք] ենթակա անուամբս անուամբք M_1, ենթակայ անուան J, ենթակայ անուամբք E || 19 իսկ զառասականն դասելով M_1 M_2, իսկ զառասականդ ասելով M_3 || 20 անուան] անուանց E J || 21 նախազաղափարական M || 22 տեսակաց] տեսակ M_3; նախազաղափար—անուան] *om* J || 22 եւ ասէ զքանիսանութիւն անուան] *om* M_1 || 23 իւրաքանչիւրքն] *hic collocant* E J *verba* artis, *apud* M *loco superiore posita:* եւ ասէ ենթանկալ անուամբ (զոր եւ ասէ ենթա-

ցուԹիւնն առաջիկայ յառկական իրին յայտ առնէ, այսպիսի անուն իսկ կոչի, որպէս Տիգրան:

‹2› Իսկ որ զհասարակական գոյացուԹիւն յայտ առնէ, որպէս մարդ, առասական կոչի:

‹3› Մակադրական է որ ի վերայ իւկիցն կամ առասականացն եղեալ է եւ յայտէ զով եւ կամ պարսաւ ինչ: Եւ զովդ եւ պարսաւդ անունն յերից իրաց՝ կամ ի մարմնոյ, որպէս տկար կամ հզաւր. եւ կամ յոգւոյ, որպէս ողջախոհ, բղջախոհ. եւ կամ յարտաքնոցն, որպէս փարԹամ, աղքատ: E 129

‹4› Իսկ առինչունակ իբր հայր, ուսոյր, սիրելի, աջողդ: Բայց պարտ է զիտել եԹէ զինչ առինչդ: Առինչ ասի այն, յորժամ որք յասելն զնա եւ յանուանելն հարկաւորաբար յանուանն տայ իմանալ եւ զայլ ինչ, որպէս ԹԷ ասիցէ աջողդ, հարկաւորաբար տայ իմանալ եւ զձախողն: Եւ դարձեալ յասելն սիրելի, հարկաւորաբար իմանի ատելին: E 129-

‹5› Իսկ իբր առինչունակ անուն է, որ ճշմարտապէս առինչ ոչ է, այլ նման է նորին, որպէս տիւ եւ գիշեր:

‹6› Հոմանուն է որ միով անուամբ իրս ինչ նշանակէ, որպէս ի վերայ իւկիցն՝ Տիգրան Երուանդեան եւ Տիգրան Արտաշեսեան. իսկ ի վերայ առասականացն, որպէս մուկն ծովային եւ մուկն երկրային:

‹7› Փաղանուն կոչի, յորժամ մի իր զոլով, բազում անուամբ անուանի, որպէս սուսեր, զի կոչի խաբբ, դալապր, մարտացու, վաղակաւոր, սուսեր, նրան: E 131

‹8› Բերանուն է որ ի պատահմանէ իրաց եղեալ է, որպէս վանեալ եւ մնծաւուզ:

կայ անուան J) այսինքն (որ է որպէս J) ընդ անուամբ անկեալ եւ այսք, որք եւ տոքա տեսակք կոչին || 1 գոյացուԹիւնն] pro գոյուԹիւնն artis, գոյուԹիւն M_3 || 3 գոյացուԹիւն] pro էուԹիւն artis || 6 յայտէ M_2 M_3] յայտնէ M_1 E J || 8 տկար] կար M_2 | յոգւոյ] ի հոգւոյ M_3 || 11 զինչ] add է M_3 J || 13 ab յանուանն usque ad հարկաւորաբար] om M_2 || 14 դարձեալ] om M_3 || 15 հարկաւորաբար] om M_3 | ատելին] ի հարկէ եւ զատելին M_3 || 17 այլ նման] աննման M_3 | տիւ] pro աւր artis || 18—21 *Homonymorum tractatio non legitur apud* E J || 21 երկրային] ցամաքային M_3 || 23 խաբբ] pro խաղ artis || 25 որ ի պատահմանէ իրաց եղեալ է, որպէս Իսաքար, որ է վարձ *apud* E *sub nomine* Այլ, *cui solum exemplum debetur, v. Genes* XXX, 18.

E 131- <9> Երկանուն է, որպէս անուանք երկու եղեալ ի վերայ միոյ մարդոյ, որգոն Եղիազարոս Աւարան. սակայն ոչ անդրադարձի բանս, քանզի ոչ եթէ որ Եղիազարոս, նոյն եւ Աւարան կարէ կոչիլ:

E 132 <10> Մականուն է որ <եւ> երկանուն կոչի, որ հանդերձ այլով իսկիւ ի վերայ եղեալ է մարդոյ, որգոն Բաներգէս Յովաննէս եւ ձայն գոչման յովաննէս:

<11> Ազգական է, որ ազգ յայտ առնէ:

<12> — <23> ...

<ԺԴ> ՑԱՂԱԳՍ ԲԱՑԻ

M 111 E 137- Ցարադրէ մեզ յաղագս բայի եւ զհետեւումն նորին ասելով թէ՝ բայ է բառ անհոլով, ընդունակ ամանակաց: Վասն որոյ խնդրելի է թէ զիարդ ասաց բայ է բառ եւ ոչ ասաց թէ բայ է մասն բանի խոնարհական, որպէս եւ անդ յաղագս անուան՝ եթէ անուն է մասն բանի հոլովական: Ասեմք թէ վասն ստոյգ առնելոյ զվարդապետութիւնն բայի ի հետեւողաց եւ յանհետեւողաց զնա բացատրէ: Եւ զի մասն բանի չասաց, զի յառաջագոյն անդ ի վեր ասաց թէ բանի մասունք են ութ. անուն, բայ, ընդունելութիւն եւ որ ի կարգին է: Արդ զմի անգամ ասացեալն եւ զնոյն ի վերայ անուան կրկնելով, ոչ կամեցաւ ի վերայ բայի ասել, զի մի՛ թախանձեցուսցէ զլսողն. եւ վասն այնորիկ ասաց եթէ բայ է բառ անհոլով:

E 138 Իսկ անհոլովական ասաց, զի ոմանք տարակուսեցան ասելով թէ ինքն իսկ բայ անուն է. յորժամ ասեմք թէ „Դաւիթ գրէ", Դաւիթ-ն անուն է եւ գրէ-ն ազդումն Դաւթին եւ անուանն ազդումն գրէ: Արդ զի յայտ արասցէ թէ չէ ճշմարիտ

DISCREPANTIAE CODICUM. 2 միոյ] post մարդոյ E | Աւարան] Աւարհան M_1, Աւարեան E J || 3 որ] որք M_2 || 7 Յովաննէս] յովաննէս M_2, Յոհանէս M_3 || 9 ***specierum tractatio inde a <12> usque ad finem deest apud*** M *et* E || 11 յարադրէ] յարմարէ M_3 || 17 զի մասն] զմասն M || 19 ընդունելութիւնք M | եւ որ ի կարգին է] եւ այլն M_3 || 23 տարակուսեցին M || 26 անուանն ազդումն M_1 M_2, անուան ազդումնն J, անուան ազդմամբն E, անունն ազդման M_3, ***quod rectius esse videtur.***

անուն բայ, այլ նշանակիչ միայն ազդմանն, ասաց անհոլովական, վասն զի ճշմարիտ անունն, որ ի վերայ իրի դնի, հոլովականէ, իսկ բայ անհոլով է: Վասն զի ոչ մարթի ասել թե՝ գրեմ, գրեմիւ | եւ այս յանհետեւելեացն: Իսկ ի հետեւելեացն E 138- բացատրէ զնա ասելով՝ ընդունակ ամանակաց, ‹դիմաց եւ թուոց› որ ներգործութիւն եւ կամ կիր յարկացոցէ: Քանզի յորժամ ասեն գրեա զներկայ ժամանակս ընդունի եւ է ներգործական: Իսկ յորժամ ասեն գրեցի, զանցեալն ընդունի ժամանակ եւ նոյնպէս ներգործական է. ‹իսկ յորժամ ասեն գրեցից, զապառնի ժամանակն ընդունի նոյնպէս ըստ ներգործութեան›: Իսկ յորժամ ասեն գրիմ, ի ներկայումս ժամանակի եւ կրաւորականին: Իսկ գրեցայ-ն ‹կրաւորական ըստ անցեալ ժամանակին: Իսկ գրեցայց-ն› նոյնպէս կրաւորական է ըստ ապառնւոյն:

Իսկ դիմաց եւ թուոց ասաց, զի յորժամ ասեն գրեմ, E 139 զառաջին դէմն յայտ արար եւ զեզական թիւն: Իսկ յորժամ ասեն գրես եւ կամ գրէ զերկրորդն եւ կամ զերրորդն, նոյնպէս ըստ եզական թուոյն: Դարձեալ, յորժամ ասեմք թե գրեմք կամ գրէք կամ գրեն, զյոգնականն յայտ արար, զառաջին եւ զերկրորդ եւ զերրորդ դէմսն (յայտ արար), զի յոգնականք են:

Եւ հետեւանայ բայի խոնարհութիւնք հինգ այսոքիկ. E 139- սահմանական է, յորժամ ասեմք կոփէ, կոփեմ. աներեւոյթ՝ կոփել. հրամանեան՝ կոփեա. ըղձական՝ կոփիցեմ արդեաւք. ստորադասական՝ թե կոփեմ (յետ սոցա եւ եա:)

DISCREPANTIAE CODICUM. 4 գրեմիւ] գրեմի կամ գրեմիւ J | Իսկ ի հետեւելեացն] om J || 5 բացատրէ] բաղադրէ M_1 M_3 | uncis saepta om M J || 6 եւ կամ] կամ M_2 J, եւ M_3 || 7 ասեն] ասեմք J || 9—11 uncis saepsi quae om M 10 գրեցից] գրեսցես J, գրեա E || 11 գրիմ] գրէին M_1 M_2, գրեիրն M_3 || 11—12 կրաւորական ի ներկայումս ժամանակի E, երկարումն ժամանակի եւ կրաւորականին M || 12—13 uncis inclusa om M || 15 ասաց] om E | ասեն] ասաց M_3 | գրեմ] գրեն M || 16 զեզական թիւն] եզականութիւնն M_3 || 17 գրես] գրեն M | գրէ] գրեա M_1, գրեն E | կամ] om M || 18 թե] om E || 20 զառաջին եւ զերկրորդ եւ զերրորդ] զմի եւ զերկուս եւ զերիս codd (ex falsa lectione զա՛ եւ զբ՛ եւ զգ՛), om M_3 | յայտ արար] om E M_3 || 22—25 Եւ հետեւանայ—յետ սոցա եւ եա] E habet inter scholia Hamami; ultimas voces յետ սոցա եւ եա (legendum եա) ad subse-

Տրամադրութիւնք երեք, ներգործութիւն եւ կիր եւ
E 140 *միջին: Ներգործութիւն է, յորժամ ես ի յայլս ազդեմ: Իսկ*
կիր, յորժամ ես ի յայլոց ազդիմ, որպէս կոփիմ: Իսկ մի-
E 140 *ջին է, | յորժամ ձայնն կրաւորական եւ իրքն ներգործական,*
որպէս տանիմ. եւ կամ յորժամ ձայնն ներգործական եւ
իրքն կրաւորական, որպէս զգենում:

Տեսակք երկու, նախագաղափար եւ ածանցական.
նախագաղափար է ոռոգեմ, իսկ ածանցական է ոռոգա-
E 140- *նեմ: | Եւ պարտ է գիտել եթե ըստ մերումս բարբառոյ նախա-*
գաղափարաւք վարին Կորճայքն միայն: Իսկ ածանցական`
ոռոգանեմ. արդ այսպէս եւ այլքն ամենեքեան:

E 141 *Ձեւք երեք. պարզ, բարդ, յարաբարդ. պարզ` գիտեմ,*
բարդ` ըստ գիտեմ, յարաբարդ` վարդապետեմ, սահմա-
նաբանեմ:

E 141 *Դէմք երեք. նախ` յորմէ բանն, երկրորդ` առ ով*
բան, երրորդ` յաղագս որոյ բանն: Աստուստ գիտասցես թե
զպատճառն ուսուցանէ քանիաւնութեան դիմաց, որպէս ուրուք
հարցեալ, վասն էր են երեք դէմք եւ ոչ չորք կամ երկու: Ասէ
թե զի ամենայն պէտք բանաւորաց երիւքս այսոքիւք կատա-
րին եւ լինին` յորմէ, առ ով եւ վասն որոյ. եւ առնէ յորմէն զառա-
ջին դէմս, իսկ առ ովն` զերկրորդն, իսկ վասն որոյն` զերրորդն,
զի նախ, որ ասացն. երկրորդ, առ ով խաւսեցան. երրորդ,
E 141 *վասն որոյ ճառեցան: | Այլ է առ երեսս եւ միոս բայի առանձ-*
նաւորութիւն:

quentem paragraphum referendas credo, non ad antecedens verbum *թե կոփեմ,* ***ut tradunt codices per veterem errorem, cui iam Hamamus, IX saeculi auctor, obnoxium se praebet, cum, depravatam sui exemplaris lectionem secutus scribit:*** *ստորադասական` կոփեմ, զործեմ, որպէս թէ յետ այլոցն եւ ես զործեմ* || 2 *ներգործութիւն է—ազդեմ*] ***habet*** E ***inter scholia Stephani*** || 3 *ես*] *ասես* M_3 || 5 ***ante*** *ձայն*] *լինի* E | *ներգործական*] *om* M || 10 *Կորճէքդ* M_1 || 8—11 *Իսկ ածանցական—ամենեքեան*] *om* E, *իսկ ածանցականօքդ այլքդ ամ* J || 13—14 *սահմանաբանեմ*] *կամ հակաբանեմ* M_2, *կամ սահակաբանեմ* M_3 || 16 *գիտասցես*] *գոգցես* J || 17 *զքանիծնութիւն* J || 18 *երեք*] *երիր* M_3 | *չորք*] *չորիր* M_3 || 19 *ամենայն պէտք*] *այն են պէտք* J || 21 *զերկրորդն*] *զերկուն* M_1 M_3 | *զերրորդն* J] *զերեքն* ***ceteri*** || 23 *երեսս*] *երես* M || 23—24 *Այլ—առանձնաւորութիւն*] E ***habet inter scholia Davidis:*** *եւ դէմք ասեն ոչ զիրաց, այլ զդիմաց, զի է առ երեսս* *etc* v. 113_2.

Ամանակք երեք. ներկայ, յորում եմքս, անցեալ՝ անցեալն, E 141 ապառնի՝ հանդերձեալն: Եւ զիարդ իցեն երեք ամանակքն. վասն զի ամենայն ազդմունք եւ կիրք կամ տակաւին եւս լինին եւ նշանակեն զներկայ ժամանակն, եւ կամ կատարեալք են եւ նշանակեն զանցեալն, եւ կամ կատարելոց են եւ նշանակեն զապառնին, իբր թե լեալ էիր, լինիս, լինելոց ես:

Եւ անցեալն ունի չորս զանազանակս. այսինքն, անցեալն E 143 չորս զանազանութիւնս ազդմանց ունի՝ զյարածգականն, զյարակայն, զգերակատարն, զանորիշն: Եւ նշանակէ յարածգականն զմասն ինչ ներկային, յորմէ մասն ինչ ‹արարեալ է յիրացն եւ մասն ինչ› առնելոյ կայ, յորում ասէ թե դեռ առնէի եւ նշանակէ զյարածգականն որ չէ բովանդակեալ: Իսկ յարակայն նշանակէ զերկուց աւուրց անցելոց ազդում E 143 կամ զամսոյ միոյ կամ զտարւոյ, իբր թե էգործէի, էկոփէի: Եւ զգերակատարն զքսան ամաց կամ զերեսնից, որգունակ թե էգործեցի, էկոփեցի:

Եւ անորիշն, որպէս անունդ իսկ յայտ առնէ, անորոշաբար զամենայն ժամանակս նշանակէ, զյարածգականն եւ զյարակայն եւ զգերակատարն, որոց բաղազանութիւնք երեք. այսինքն ազգակցութիւնք կամ միաբանութիւնք ներկային ընդ յարա-, ծգին, զի մասն ինչ արարեալ է եւ մասն ինչ առնելոյ կայ: Վասն այնորիկ ունի միաբանութիւն ներկայն առ յարածգականն, յարակայն ընդ զգերակատարին, զի որպէս ներկայն հուպ է ի յարածգականն, այսպէս յարակայն ի զգերակատարն. նմանապէս եւ անորիշն ընդ ապառնույն միաբանութիւն ունի:

DISCREPANTIAE CODICUM. 2 իցեն] են E || 7 չորս] չորք M | զանազանակս] զանազան նշանակս] M_3 || 10—11 quae uncis saepsi om M || 12 չէ] ոչ է E J || 14 էգործէի] գործէի M || 15 կամ զերեսնից] կամ զերեսուն post զքսան M_2 J || 16 էգործեցի, էկոփեցի] գործեցի. կոփեցի M (եթե կոփեցի M_3) || 18 նշանակէ] յայտ առնէ M_3 || 18—19 զյարածգականին եւ զյարակային եւ զգերակատարին M_3 J || 19 բաղանութիւնք M_1 || 22 ունի միաբանութիւն] միաբանին E | առ] ընդ M_3 || 23 ընդ զգերակատարին] ընդ զգերակատարն E || 24 post յարակայն] add ըստ տարւոյ E (non legit J) || 26 ունի] add զի յետ գործելոյն զինչ զա եւ զոր առնելոց է E J.

‹ԺԸ› ՅԱՂԱԳՍ ԼԾՈՐԴՈՒԹԵԱՆ

M 118 E 144- *Լծորդութիւն դատեալ եղեւ ի տաղաչափական կշռոց ուսումնավարժից ոմանց, որք ի մակացութեան դեգերեալս կացին հանապազ, զի զասհմանաչափութիւն բանի. լծորդովն շինեին տեղի: Այլ էր իսկ ճշմարտապէս եւ ի տեսակի խօսիցն, որպէս բազուկ, պազուկ, փազուկ:*

E 147 *Բայց ըստ մերումս եւ այլ ինչ է, որ ոչ է եղեալ զիտ առաջնոցն վասն անծանաւթութեան լեզուոյս, իբր սոցա, նոցա, որ ոչ միայն յառաջի դասեցելումն, այլ եւ յերկրորդիս խոնարհման, որպէս կոփեմ, կոփես:*

‹ԺԹ› ՅԱՂԱԳՍ ԸՆԴՈՒՆԵԼՈՒԹԵԱՆ

M 119 E 154- *Ընդունելութիւն բառ ընդունական բայից եւ անուանց յատկութեան] Արդ ընդունելութիւն յանուանէ եւ ի բայէ ունի զիւրն էութիւն եւ լիցի մասն յութիցն:*

E 154- *Թարց դիմաց] Այլ դէմք ոչ երեւին սորա | եւ այլն ամենայն ըստ գործականին, զի որպէս դերանուն եւ մակբայ ընդ զոյացականին ազդեալ լինին, նոյնպէս եւ սա ընդ ազդեցութեամբ:*

E 155 *Բայց հոլովումն ըստ առաջին մասին բանի, որպէս արարեալ, արարելոյ, արարելում եւ այլն ամենայն: Նոյնպէս շինեալ, բերեալ, կերեալ, տարեալ, այս ամենայն եւ սոյնպիսիք հոլովք անուան եւ ընդունելութեան զոն:*

DISCREPANTIAE CODICUM. 2 *Եւ դատեալ լծորդութիւն* M || 4 *զսահմանս չափութեան* M_3 || 5 *էր իսկ*] *երիս* M_3 || 5—6 *verba: այլ էր իսկ—փազուկ* E *verbis scholiastae Այլ inserit hoc modo: եւ երրորդ երեւի ի տեսակս խօսից... որպէս ասել բազուկ, պազուկ, փազուկ* || 7 *ըստ մերումս* M J] *ըստ հայկական լեզուիս* E || 9 *յառաջի է* M_3; *coniugationis tractatio, quam praebet* M, *apud* E *aliorum interpretamentis interiectis carptim ita affertur, ut singulae particulae et Davidis notam et Anonymi prae se ferant; itaque quid cuique tribuendum sit non liquet; equidem primam partem earum, quae* M_1 *praebet, Davidis* (*v. supra p.* 114), *alteram hic positam Anonymi, ultimam Moysis esse censeo* || 14 *զիւրն էութիւն* | *զիւր էութիւնն* M E | *մասն*] *մի մասն* MS || 15 *Այլ*] *եւ* MS | *եւ այլն*] *եւ այլքն* M E || 17 *զոյացականին* MS | *ազդեալ*] *առեալ* M_2, *եղեալ* MS || 17—18 *ազդեցութեանն* M E || 19 *հոլովումն*] *ժողովումն* M || 19—20 *արարեալ, արարելոյ*] *արա-*

‹ԺԷ› ՑԱՂԱԳՍ ՑԱՒԴԻ

Յաւդս յայլում լեզուի բազում ինչ ունի, | այլ ի մերումս MS E 156
սակաւ, զի հոլովք եւ թիւք միայն լինին, բայց ըստ սերոցն
ոչինչ նշանակէ: Եւ է շրջաբերութիւն այսպէս. այս, ‹այսր›,
այսմ, այսու, զայս, ո՛վ այս:

⸢Եւ ըստ համարականումն՝ միապէս եւն, եւ երկուորաբար
դուն, եւ բազմաւորաբար դուքն, որ յամենայն մասունս գտանի,
բաց ի նախադրէ եւ ի շաղկապէ⸣:

‹ԺԸ› ՑԱՂԱԳՍ ԴԵՐԱՆՈՒՆՈՒԹԵԱՆ

Դերանուն փոխանակ անուան ասի եւ է՝ ըստ աւրինակի M 126
դիմացն առաջնոյ ես, դու, նա. ⸢եւ այս ըստ այսու⸣ ստացեալքն՝
իմ, քո, նորա:

Բայց սերոցն ոչ այլափոխի ձայնիւ, այլ լրութեամբ եւ E 161-
անուամբ նշանակի, եթե արք եւ կանայք եւ մանկունք:

Եւ թիւք. միապէս՝ ես, դու, նա. եւ երկուորական՝ ես եւ
սա, դու եւ դա, նա եւ նա. նաեւ բազմաւորական՝ մեք, դուք,
նոքա: Եւ զոր ունին ինչ թուել, ըստ առանձնաւորութեանն՝ իմ, E 161-

բեւով MS; huius capitis scholiorum eadem est condicio atque scholiorum capitis praecedentis; nam hic quoque pars Anonymi scholiorum apud M post. scholia Davidis, apud E cum illis permixta exstat, quae pars etiam in cod MS legitur exceptis ultimis verbis inde a նոյնպէս usque ad զոն || 2 Յաւդս—ունի] desunt apud E | այլ ի մերումս սակաւ] վասն զի սակաւ ինչ ի մերս նշանակէ E || 4 նշանակէ] նշանակի E | ի շրջաբերութեան E || 5 այսու] այսիւ E | զայս, ով այս] զայսով E || 6 երկուորաբար] երկաւորականն MS || 1—5 Haec articuli tractatio, quam omisit M suis explicationibus eius in locum substitutis, sed praebet E Davidis eiusdem rei tractationi adiectam, praebet etiam MS, Anonymo tribuenda est, quamquam E eius notam apponere neglexit || 6—8 quae uncis saepsi ad articulum spectare non videntur || 10—12 Դերանուն—նորա] om E || 11 նա] add եւ այլն ամենայն նմանապէս M_3, omissis omnibus quae sequuntur usque ad finem pronominis tractationis || 10 ըստ աւրինակի] աւրինակ MS || 11 առաջնոյ] նախկինի MS | voces, quas uncis inclusi, corruptae sunt, quarum loco legit երկիցս այս MS_1 | ստացեալքն] ստացականն MS_1 || 13 սերոցն M | լրութեամբ] իւրութեամբ MS J || 15—17 Եւ թիւք—նորա] non legit E neque MS || 15 ես] են M_1 | եւ ante սա] om M, legit J || 17 Եւ զոր ունին—p. 151_2 եւ նոցայն] praebet E scholio Stephani per incuriam adiuncta, om MS || 17 թուել] թիւ

քո, նորա. եւ շարադրի զուգիցն՝ իմն եւ քոյն, սորայն եւ դորայն, նորայն եւ նորայն. եւ յոլովապէս՝ մերն եւ ձերն եւ նոցայն:

E 162 *Հոլովք] Եւ զանազան նշանակութեանց.*

ուղղապէս՝ ես, դու, նա.

եւ բաժանականին՝ իմոյ, քոյոյ, նորայոյ.

եւ պատուիրականին՝ ինձ, քեզ, նմա.

եւ երթալոյն՝ ինեւ, քեւ, նովաւ. թե քեւ կամ նովաւ ելի այսր:

եւ աղերսականին՝ զիս, զքեզ, զնա.

եւ կոչնականն՝ դու:

Եւ ածանցացն] Եւ սորայքն. իմ, քո, նորա. իմոյն, քոյոյն, նորայոյն. իմումն, քոյումն, նորայումն. իմովն, քոյովն, նորայովն. զիմ, զքո, զնորա:

Ձեւք] Եւ չափաւորութեան. որոշապէս՝ իմ, քո, նորա. եւ զուգաբար՝ անձին իմոյ եւ ըստ այլումն:

E 162- *Եւ տեսակք յոլովք. զանազանակ<ան>ին՝ ես, դու, նա. եւ դարձեալ ըստ սորայոյս՝ յիմոյն, ի քոյոյն, ի սորայոյն, ի դորայոյն, ի նորայոյն: Եւ յոլովիցն՝ ի մերոցն, ի ձերոցն եւ ի սոցայոյն, ի դոցայոյն, ի նոցայոյն:*

Անքաղաւուղք եւ քաղաւուղք] Եւ առանց իրիք՝ ես. եւ իրաւ՝ իմն:

եալ M || 1 նորա] դորա M | շարադրի] շարադրեալ J | իմն եւ քոյն եւ սորայն եւ (եւ om E) դորայն եւ նորայն habent M E, եւ նորայն bis M_2, իմն, քոյն, նորայն J; rectius: իմն եւ սորայն, քոյն եւ դորայն, նորայն եւ նորայն (cfr supra ես եւ սա, դու եւ դա etc) || 2—3 եւ նոցայն] add եւ սոցայն եւ նոցայն եւ նոցայն M_1 || 4—5 Եւ զանազան — նա] om E | նշանակութեանցն] նշանակութիւն J || 6 բաժանողականին MS J || 8 թե քեւ կամ նովաւ] om MS legit J || 9 quae post այսր usque ad finem capitis sequuntur om MS || 11 կոչնականն] կոչականքն E, կոչականն MS, կոչականն, որ է կոչնականն J || 12 սորայքն] նորայքն M, atque E, qui hoc verbum cum verbis praecedentis versus coniungens legit: դու եւ նորայքն: Եւ ածանցացն իմ քո etc; նորայք hic pro artis nomine ածանցացն usurpatum esse ab Anonymo recte intellexit J, qui scribit եւ ածանցացն որ են նորայքն (pro եւ նորայքն որ են ածանցացն) || 15—16 figurarum tractationem om E || 17 զանազանականին M_1, զանազանակք J, զանազանին E, cui lectioni praeferendae priores lectiones quae idem valent ac եզակի || 18 ըստ սորայոյս cfr supra եւ սորայքն | յիմոյն, ի քոյոյն etc sunt formae ablativi quas supra non memoravit || 22 իրաւ] իրաւք E.

‹ԺԹ› ՑԱՂԱԳՍ ՆԱԽԱԴՐՈՒԹԵԱՆ

Նախադրութիւն է]... |||

‹Ի› ՑԱՂԱԳՍ ՄԱԿԲԱՑԻ

Մակբայ է մասն բանի անխաղաց ստոր բայի ասացեալ] Նա եւ մակբայս թեպէտ եւ ըստ երկրորդիս ինչ ձեւանայ, այլ սակայն զանուան ունի զտեղի. եւ զի ոչ զանազանի ըստ խոնարհման բայի մասին, վասն այնր ասի անխաղաց: Բայց է եւ ստորին եւ է առաջին, որպէս թե բերեմ զայս, կամ զայս բերեմ: M 129 E 166-

Եւ են պարզք] Եւ ըստ պարզութեան՝ վաղ կամ նախ, եւ ի ջոկս՛ միութեան՝ վաղվաղ, նախավաղ:

‹1› Եւ են որք ամանակի են յայտնիչք] Եւ որ զժամանակի ունի զցուցումն եւ ընդ ինքեամբք երեւեցուցանեն ի տեսակս զսեռի ունելոյ հատումն, իբր թե այժմ, յայնժամ: Եւ սոցա ստորակայք ըստ յարակայումն՝ սերկ, վաղիւն, ցայս, ցայն, ցայսքան, ցայնքան, մինչեւ:

‹2› Եւ միջակութեանն, որ մի է ըստ մերոյ, ի յերգս զերկուսեան ունի զիմացումն. բարւոք, յայտնապէս, բնաւ, ամենեւին, համաւրէն յաջողեցաւ:

‹3› Եւ քերդութեանն] Նոյնպէս եւ զայլդ իմացիր նմանաբանութեամբ. մուրցացի, բազկացի, աքացի, ողկուզաւրէն, տարմաքար:

DISCREPANTIAE CODICUM. 5—6 ձեւանայ] ձայնեաց J || 6 այլ] om J || 7 ըստ խոնարհման] om M_3 | այնր] այնորիկ J || 11 ի ջոկս միութեան] ջոկամիութեան M_3, ջոկամանութեան J || 12—13 զժամանակ ունի ցուցման M_2 || 13—14 եւ ի տեսակս զսեռի ունի զհատումն M_3 | 14 յայնժամ] om M_3 || 17 ի միջակութեանն M | միջակութիւն ասի J | մի է] om E M_2 J | մերոյ] pro սերոց legit M atque etiam E, apud quem in margine emendatur in սերոցն, quae lectio exstat etiam apud J | ի յերգս] om J || 18 զերկուսեան] յերկուսին J || 19 յաջողեցաւ] add կամ անյաջողեցաւ. նոյնպէս եւ զայլսդ իմացիր նմանութեամբն բանի J, tum legit եւ քերթութեանն որպիսի մուրցացի etc; verba նոյնպէս եւ—բանի, pro quibus M E habent: նոյնպէս եւ զայլ ղիմացդ իրի նմանաբանութեամբ, ad adverbium ‹3› qualitatis referenda sunt || 21 բազկացի] pro ծղացի artis.

‹4› Եւ բանակութեան‹ն›] Եւ չափաորականն՝ բազում անգամ, սակաւ անգամ:

‹5› Եւ թուոյ յայտականն] Եւ ըստ համարողութեանն՝ երկիցս, երիցս, քառորդ:

‹6› Եւ տեղականն] Եւ ըստ կայի՝ ի տանէ ի դուրս զայ, ի ներքս երթայ:

‹7› Եւ ըղձիցն, իցիւ կամ աւշ կամ յէ:

‹8› Եւ խրոխտականն, իշտ:

‹9› Եւ սպառնականն. անա բողոք ան եւ ան լիցի, տիր, տի:

‹10› Եւ դիւրականն, վաշ, յայ:

‹11› Եւ շնորհակալուն, դիւր, արքէն:

‹12› Եւ ողոքելոյն, փոխան, ⸢փարելի⸣:

‹13› Եւ անշնորհակալուն, ծառ, անշնորհ եղէ:

‹14› Եւ աղաւականն կամ ապաշաւելոյն, ո՜հ:

‹15› Եւ եղկականն, վայ, եղուկ:

‹16› Եւ հրաշականն, իհ:

‹17› Եւ քաքասականն]... |||

‹18› Եւ հեգնականն, վահ:

‹19› Եւ ուրացութեանն կամ ապերեւութեանն, չէ, ոչ, ոչիւիք, ոչ միովիւիք:

‹20› Եւ յանձնառութեան, այո:

‹21› Եւ հրաժարականն, չէ, մի, մի լիցի:

‹22› Եւ զգուշացուցանելոյն, զոյշ, զուգէ:

‹23› Եւ մերձակայ ‹կամ› ճշմարտութեանն, որպէս, զիարդ:

‹24› Եւ դիպուածոյն, թերեւս, ինձ թուի, ի դէպ:

DISCREPANTIAE CODICUM. 3 համարողականութեանն M_3 || 7 յէ] *pro* զոյշ-մարտան artis || 9 անա] ապա M_3 || 11 դիւրականն] *pro* հեշտականն artis || 12 շնորհակալուն] շնորհակալին M, շնորհակալոյն E | դիւր] *pro* դէն artis || 13 ողոքելոյն] *pro* ողորմականն artis | փարելի] *om* M || 14 անշնորհակալոյն M E, *pro* ապաշնորհենին artis | ծառ] ծա, ռ M | անշնոհ M || 15 աւաղականն] առասականն M_2 || 18 Եւ քաքասականն] *deest in* codd || 19 վահ] ուահ ars || 21 ոչ միովիւիք *om* M_2] ոչ եզովիւիք ars || 22 Եւ յանձնառութեան *pro* բաղատրաղրութեան artis || 23 Եւ հրաժարականն] *pro* եւ ապասութեանն artis | չէ] *non legit* ars || 24 Եւ զզուշացուցանելոյն] *pro* զզուշականն artis | զոյշ] զզոյշ ars || 25 մերձակայ] մատուրկայ‹ին› ars | զիարդ E] յայրդ այդ M_1, այդը, այդ M_3.

‹25› Եւ դասականն, յետ այսորիկ, զկնի այսորիկ:

‹26› Եւ ժողովոյն, խումբ:

‹27› Եւ մատհրամանոյն, թող, ած, բեր:

‹28› Եւ բաղդատութեանն, առաւել, նուազ:

‹29› Եւ հարցականն, ո՞ւստ, երբ:

‹30› Եւ սաստկութեանն, յորդ, յոյժ:

‹31› Եւ ‹ապ›երդմնականն, քաւ:

‹32› Եւ խուներդմնականն, հա:

‹33› Եւ հաստատութեանն, այո:

‹34› Եւ դրութեանն, կարգ ինչ դնելով թե առնելի է:

‹35› Եւ մոլ(որ)ութեանն, էհ, ըհ, էհը (իմ, հո):

‹ԻԱ› ՑԱՂԱԳՍ ԾԱՂԿԱՊԻ

Ծաղկապս՟ այս զերկուսին ասնէ ի միասին զիմաստս, զի M 133 E 180 միոյ ոչ եղանի կապ, այլ զումբէ եւ յորոց. ապա եւ մեկնու--թիւնն երեւի սովորական խաւսիցն:

‹1› Եւ ջոկամանք են] Եւ է ըստ ջոկոյն միակամութիւն դիմաց. ես եւ դու եւ նա:

‹2› Եւ անջատականք են] Իսկ զատումն դիմաց, այլ ոչ մտաց. իբր թե արս կամ առնեմ:

‹3› Եւ բաղմատք, որ ոչ գոյութիւն, այլ գործ ինչ յայտ- E 182 նեն „թե երկինք եղեն ի սկզբանէ“. զի թե կամիմ հաստու լինել, ոչ կարեմ, թեպէտ եւ բազում անգամ ջանացայց. „զի թեպէտ զիս տկար կարծեն, չէ ոք հզաւր“:

‹4› Տարբաղմատք, որք զգոյութիւնն եւ զգործսն յայտ-

DISCREPANTIAE CODICUM. 1 *զկնի այսորիկ*] *զկնի սորա* ars || 3 *մութ-հրամանոյն* M_1, *մատհրամանոյն* M_3, *մաթհրամանոյն* M_2 | *թող*] *om* M_3 || 4 *բաղ-դատականն* ars || 8 *խուներդմնականն*] *սաւերդմնականն* M_3 || 10 *դրականն* ars || 11 *էհ, ըհ, էը, իը, ըհը* E || 13 *զերկուսին*] *զերկուս* M_2, *զերկուսեան* E | *ասնէ* post] *ի միասին* M_2 | *զի ծաղկապն երկու սաէ դնէ ի մի իմաստ* J || 14 *եղանի*] *եղիցի* E | *զումբրէ, յորոց ապա մեկնութիւնն* J || 14—15 *ապա եւ մեկնութեանցն երեւի* legit E *annexa verbis Davidis* || 15 *երեւի*] *էր եւ ի* M_2 | 18 *զատումն է* J || 20 *այլ գործ*] *սոյն գործոյ* M_1 M_3 (*գործ* M_2) | *ինչ*] post *գոյութիւն* J || 20—21 post *յայտ-նեն*] *որպէս յորժամ ասի* E || 21 *vulgo* «*եթէ երկինք եղեն*» II Petri III 5 || 22 *ջանացա* M_1 M_3, *ջանացայ* M_2 || 23 *կարծեն*] *կարծիցեն* J | 24 *զգործսն* M_1.

E 182- նեն. „քանզի մարդ զինչ ոչ գիտէ, քանզի վերջամուտ աշխարհի, քանզի գոյացեալ յառաջ այլք եղեն“:

E 183- ‹5› Փաստքանականք. զի, որպէս եղեւն. եթե արդ սա վերջինս այլոցն իշխէ. (թե) յաղագս սորա է. վասն որոյ այս գործեցաւ. վասն զի իմաստուն. վասն այր խոնարհի. ըստ որոյ խաբի. ըստ որքան ցանկանայ. որքանի անգամ ճաշակեաց:

‹6› Եւ տարակուսականք՝ ըստ երկբայութեանն. արդեաւք ի մեծ սխալանս յանէր ոք. ապա արդ զինչ, ապաքէն պտուղ էր. ապա ուրեմն (թե) հանել կամէր. իսկ ընդէր էրում, զմէ արար զայն:

‹7› Եւ բաղքանական՝ ի վերայ եկեալ ինչ յայտնութեամբ. արդեաւք զիտաց. ուրեմն այս էր մահու մեռանիցին. այժմ ծանեայ. այլ սակայն յայս բերէր զիմացումն. այսուհետեւ չէ ծածուկ. վասն որոյ ծանեաք. յաղագս որոյ ասացն:

‹8› Եւ թարմատարք] .... ||||

‹9› Եւ—ընդդիմակս] ... |||

‹10› Եւ վարանականք են] ⌜Եւ ընտրէ զերկրորդն զէթ ինչ այն չեղեւ, գոնեա աստէն կէի. փարթար զայս որ ճանէր⌝:

DISCREPANTIAE CODICUM. 1 քանզի մարդ ինչ գիտեմք, քանզի վերջամուտ աշխարհի, քանզի գոյացեալ (add է M_2) յառաջայ յայլս (յառաջայ այլո M_2) եղեն M, քանզի մարդ զինքն ոչ գիտէ, քանզի վերջամուտ է աշխարհ. վասն զի յառաջ այլք գոյացեալք եղեն E (*praebet inter verba Hamami*), քանզի մարդ զի՞նչ գիտէ, զի ի վերջէ եմուտ յաշխարհ J (*cetera om*) || 3 զի որպէս եղենն (pro եղեւն) թէ արդ սա՝ վերջինս այլոցն իշխէ M, ընդեւն, եթե որպէս եղեւն, եթե արդ սա վերջինս այլոցն իշխէ E, թէ որպէս եղեն եթէ զմարդ որ վերջինս է, սա այլոց իշխէ J; E et J *prave intellexisse videntur Anonymum, qui nihil nisi species coniunctionum enumeravit additis verbis* եղեւն, իշխէ etc || 5 վասն զի] վասն M_1, վասն որ J | վասն այր] վասն որոյ E, վասն ոչ M_1, վասն որ ի (խոնարհ | J || 5—6 ըստ որոյ] ըստ որ J || 6 ցանկանայ] յանցանայ J | որքանի անգամ] որքան միանգամ codd || 9 սխալանաց անէր J | արդ ապա M_2 | զինչ է E || 10 պտուղն M | թե] om J | հանել] հայել M_2 | ընդէր] անդէն M || 11 էրում] om M | իսկ զմէ M || 13 արդեաւք] արդ M_3 | զիտաց] add արդեաւք M || 13—14 pro ուրեմն—ծանեայ] ուրեմն (*adiecit antecedenti*). այլ այս է որ ասացաւ J | մեռանիցես M_1 M_3, մեռանիցես M_2 || 14 ծանեա M, ծանեաւ E || 19—21 ‹10› *deest apud* M.

‹ԻԲ› ՅԱՂԱԳՍ ԱՌՈԳԱՆՈՒԹԵԱՆՑ

Առոգանութիւնք են տասն] ....||||

‹ԻԳ› ՅԱՂԱԳՍ ԱՐՈՒԵՍՏԻ

Արուեստ է] ...||||

‹ԻԴ› ՅԱՂԱԳՍ ՈՏԻՑ

Ոտք են պարզք երկոտասանք] ....||||

DISCREPANTIAE CODICUM. 1—6 ***Interpretatio horum capitum, quae sunt supplementa artis, deest in codicibus, deest et tabula coniugationis.***

III

ՄՈՎՍԵՍԻ ՔԵՐԴՈՂԻ

ՄԵԿՆՈՒԹԻՒՆ ՔԵՐԱԿԱՆԻՆ

III

MOYSIS QERDOLI

COMMENTARIUS IN GRAMMATICAM

ՄՈՎՍԵՍԻ ՔԵՐԴՈՂԻ

«ՄԵԿՆՈՒԹԻՒՆ ՔԵՐԱԿԱՆԻՆ»

«Ա» ՑԱՂԱԳՍ ՔԵՐԱԿԱՆՈՒԹԵԱՆ

Քերականութիւն է հմտութիւն որք ի քերդողացն E 44- MS *եւ ի շարագրաց] ⸢Քերդող է, որ զմասունս գիտէ բանին եւ ճանաչէ զդէմս խաւսիցն, զոր ինքն տեղեակն է լեզուին. զի քերումն ի վերայ ողորկութեան բանին ասացաւ, զի քերէ եւ սրբէ ըստ ամենայն դատողական հրամանաց եւ բերէ ի ցանկութիւն լսողաց անընդդիմադրելի բանիւք:*

Քերդողութիւն է առասպելավարժութիւն, զի որպէս հիւսնութիւն բաժանի ըստ տեսակաց, է որ աթոռագործ է եւ է որ տաճար շինէ. այսպէս եւ սա ըստ մասին բաժանի, ըստ զանազան իրաց ինչ, եւ ձայնս ձայնս ընդունի անուանակոչութեան:

Հմտութիւն ասացին զընդելն վիպասանական պատմութեան, զոր շարագիրս անուանեն, զի մի նիւթ զայն ունէին բանաւորական վարժիցն⸣:

DISCREPANTIAE CODICUM M E MS (MS_1 MS_2). 1 ***Huius commentarii titulus et ea pars, quam uncis inclusi, desunt apud*** **M**, ***exstant in codice*** **MS** | *Մովսեսի քերդողի*] *Սուրբ հաւրն մերոյ Մովսէսի* MS_1 || 3 *ՑԱՂԱԳՍ ՔԵՐԱԿԱՆՈՒԹԵԱՆՑ* MS_2, ***om*** MS_1 || 5 *քերթաւղ* MS_1 || 9 ***post*** *բանիւք* ***legitur titulus*** *քերդողութիւն*, ***quem omisi*** || 13 *անուանակոչութիւն* MS_1 || 15—19 *պատմութեանց* MS_1 || 16—17 *բնաւորական* MS_3; ***similia parti uncis saeptae exhibentur et apud*** **E**, ***prolata tamen sub nomine*** *Այլոյ: Եւ այժմ գիտելի է քերթութիւն եւ քերթողութիւն եւ շարագրութիւն, եթե զինչ իւրաքանչիւրն իցէ: Քերթութիւն է առասպելավարժութիւն եւ չափաբերական բանիւք պատմութիւն զանազան իրաց: Զի որպէս հիւսնութիւն բաժանի ըստ տեսակաց, է որ աթոռագործ է եւ է որ տաճարաշէն, այսպէս եւ քերթութիւն ըստ մասին բաժանի, ըստ զանազան ինչ իրաց, եւ ըստ այնմ ընդունի եւ զանուանակոչութիւնն: Եւ քերթաւղք են իմաստասէրքն առաջինք, որ զբանին զտին զմասունս. բանզի քերթողութիւն է ճանաչել զդէմս*

*

Եւ մասունք են նորա վեց] Մասն ի բոլորէ է եւ տեսակ ի սեռէ. զի որպէս տեսութիւն մասն միայն է մարմնոյն եւ մասն ոչ ունի զբոլորին գիտութիւն եւ ոչ տեսակ զսեռի, այսպէս եւ որ ոչ զսորա զվեցեսեան ունի՝ զվերծանելն եւ զգրուցելն եւ զլեզուացն, յորումս եւ զհնագէտ վիպասանութիւնն եւ յարեաց ի նոյն եւ զստուգաբանելն եւ զհամեմատելն եւ զիրաւապէս դատումն ընտրութեան, մասնական ծովագնաց է բանին եւ ոչ անդնդական խորոցն գիտակ եւ ոչ կարէ ստուգապէս զենթադատութիւնսն ճանաչել եւ տրոհել իրաւացի: M 35 E 46- MS

‹Բ› ՅԱՂԱԳՍ ՎԵՐԾԱՆՈՒԹԵԱՆ

Վերծանութիւն է] … ||||

‹Գ› ՅԱՂԱԳՍ ՈՂՈՐԱԿԻ

Աղբեւր արուեստից միտք են, խորհուրդ հանճարեղ՝ արարիչ արուեստից, եւ արուեստ՝ աճեցուցիչ մտաց: Զի զգիտ ողորակիս այս կորովութիւն եգիտ ուսումնասիրաց ոմանց, զի զխաւսս առաւելեալս մանկան առնել սուր հնչման ի վեր փո- M 46 E 78 MS

խտուսիցն, որ ինքն տեղեակ է լեզուին, զոր քերեալ սրբէ եւ բերէ ի ցանկութիւն լսողացն: Իսկ շարագրութիւն կոչէ զպատմութիւնս հրէից եւ հեթանոսաց զհին եւ զնոր, իսկ առ մեզ Մովսէսի եւ մարգարէիցն եւ որք յետ Քրիստոսի: Որ եւ վեց մասամբ քերականին վերծանութեամբն եւ այլովքն եւ զհազներգութիւն եւ զվանգ եւ զոտիցն չափս գիտելով եւ սոքաւք յերկոքինսն յայս կրթելով ի քերթածս եւ ի շարագրածսն եւ ի սոսին հմտանալ, զի մի նիւթ քանաւորական վարժիցն զվիպասանական պատմութիւնս ունեին, այսինքն շարագրացն || 1 է] *om* MS || 2 ի սեռէ] ի սեռակէ MS_2 || 2—3 մասն—զսեռի] մասին միայն (միոյ MS_1) ի մարմնոյն ոչ ունի զգիտութիւն բոլորին MS || 3 *ante* գիտութիւն] *add* տեսութիւն եւ M_2 | եւ ոչ զտեսակ զսեռի] *om* E (*ut* MS || 4 եւ *post* այսպէս] *om* M E | զսորա] զսոսա MS_2 E (*post* զվեցեսին), *om* M | զվեցեսին E M_3 || 5 յորում] *om* M E | վիպասանութիւնն] պատմութիւն MS_1 (*in mg corrigit* վիպասանութիւն) || 6 յարեաց ի նոյն] *om* M E || 7 դատումն ընտրութեան] դատողութեան M E || 7—8 մասնական—գիտակ եւ] *om* M (E *legit*) *ante* բանին] ծովական MS || 8 ստուգապէս] իրաւապէս M || 9 տրոհել] խորհել M_3 || 8—9 եւ ոչ կարէ—իրաւացի] *om* MS || 13 արհեստից MS | միտքն է M_2 || 14 արհեստից MS_2 | զգիտ] գիտ MS_2 || 15 կորովութեան MS_3 | եգիտ] գիտ MS_2, գտաւ M_3 || 16 զխաւսս—p. 161 աղոյն] ի խաւսս առաւելականս առնել (առնուլ MS_2) սուր զոչելովն ի վեր զելս ողոյն MS.

ղելով զելս աւդոյն՝ ասի ոլորակ. եւ մեղկածառութիւն՝ բուլթ. եւ յերկոցունցն՝ պարոյկ, որ ունի զմիջակութեան խորհուրդ. վասն զի ոլորակ չէ, զի ըլթի վերջն եւ բուլթ ոչ է, զի սուր ունի ի սկզբանն իւրում:

‹Դ› ՑԱՂԱԳՍ ԿԻՏԻ

M 51 E 84 MS *Կէտ եւ որոշումն փաղանունաբար զնոյն նշանակեն եւ են սոքա. աւարտեալ՝ ի կատարման խորհրդոյն եւ միջակն՝ ըստ անուանն երեւի առ ստորինն եւ կատարեալն ի միջոցին զոլով ի հասարակել ճանապարհին հանգուցանել զհնչումն ասիցն:*

‹Ե› ՑԱՂԱԳՍ ՀԱԳՆԵՐԳՈՒԹԵԱՆ

M 55 E 88 MS *Հագներգութիւն է ելք չնչոյ հագագին, զոր երաժշտականաւն նուագեին ի տաղս պարանցիկ երգոցն ըստ հաճ եւ դիւրազիտ բանիցն, զորս ձայնիւք ⌜եւ կողմնաւորաւք⌝ իւրաքանչիւրոցն սովորեալ եին մեծաչանապէս յարմարել ձայնս իբր փողարական զոչմամբ առ լսելեացն հեշտութիւն:*

‹Զ› ՑԱՂԱԳՍ ՏԱՌԻ

M 61 E 88- MS *Սկիզբն արարեալ զտառէ, պատմէ զգրոյ, զի տարաժամ համարեցաւ զկատարելագոյն եւ զմեծ արուեստ իմաստութեան*

DISCREPANTIAE CODICUM. 1 *մեղկածառութիւն*] *մեղմածառութիւն* MS_2, *մեղկ ծառաբանութիւն* M E (codd 1316 *մեղմ*) || 2—4 *վասն զի—իւրում*] ***desunt in*** MS || 6 *Կէտ*] *սոյնպէս կէտ* **M E** | *եւ են*] **om** M, *են* E || 7 *աւարտեալ—եւ*] *իսկ* M_3, *աւարտեալ լինին* E | *ի կատարման* (*ի կատարմանէ* MS_4) *խորհրդոյն*] **om** M || 8 *անուանն*] ***add*** *խորհրդոյ* MS | *առ ստորինն եւ կատարեալն* M E, *եւ ի ստորին եւ ի կատարեալն* MS_2, *եւ ի ստորին եւ ի կատարելոյն* MS_1 MS_3; ***fortasse rectius esset:*** *եւ ստոր‹ի›ն՝ ի կատարելոյն ի միջոցին* etc || 9 *ի հասարակել*] *ի հասարակին* MS_1, *ի հասարակ ի* MS_3 | *հանգուցանելով* MS_1 || 10 *ասիցն*] *ասացուածին* M E || 12 *Եւ է հագներգութիւն* M E | *չնչոյ*] *չնչոյն* MS M_3 (***add*** *եւ*) | *երաժշտականութեամբ* M E || 13 *հաճ*] *խաժ* M E || 14 *ձայնիւք*] *ձայն ըստ* M_2 | *եւ կողմնաւորաւք*] **om** M E | *իւրաքանչիւրոցն*] *իւրաքանչիւր ոք* ***post*** *սովորեալ էին* ***positum*** MS || 15 *մեծաչանապէս*] *մեծածայնապէս* **M**, *մեծաչան ձայնապէս* E | *ձայնս*] *ձայն* MS M_2, *զձայնս* E | *իբր*] **om** M E || 16 *փողարական*] *փողորական* E, *զոչողական* MS | *առ լսելեացն հեշտութիւն*] ***desunt apud*** M E || 18 ***ante*** *Սկիզբն*] *Արդ* M_1, *եւ զի* E || 19 *իմաստութեան արուեստ* M_2 | *իմաստասիրութեան* MS.

ի տկարագունիցն արկանել լսելիս, զի զիմանալիսն նախկին քան զտեսանելիսն վերաբերեալ դասեաց: | Եւ ընդ տեսակս E 88 ձայնից ոչ կամեցաւ անցանել, որ ըստ երեւելոյս, ի կենդանիս եւ յանկենդանս. այլ երեք ամենցական եւ նուազական մի է, որ անշունչ ազդեցմամբ ունի հնչումն եւ եղծանելի եւ ընդ նովաւ այլք: Եւ բանաւորն ըստ երից բաժանեալ որոշի, անհատ, անսկիզբն եւ սկսեալ, է որ ի մարմնի եւ այլք արտաքոյ ի նիւթականէ: | Իսկ ի դրոշմածի երից տասնեկաց եւ միոյ եւ հնգեկի E 89 է որ ըստ զաւրութեան եւ է որ ըստ անուան եւ է որ ըստ ձեւոյ եւ է որ ըստ դասու եւ այլք ընդ սոքաւք: Զի դաս ունի այքն նախկին զոլոյ եւ ըստ նմանէքն եւ տեսակ դասելոյն ի յայլս զատուցեալ տանի հանէ ի բանախաւսութիւն:

ՎԱՍՆ ՁԱՅՆԱՒՈՐԻ ԵՒ ԲԱՂԱՁԱՅՆԻ: Ձայնաւորն իբրեւ զգայա- E 90-MS կան իմն, զի ինքն ձայն ընդունի յինքենէ, որպէս ըստ մասին լսականն այն ընդունիչ ազդմանց եւ զուգամասն արեգակնայինցն եւ ընդունիչ որակութեանց հոտոց եւ դրան խորհրդանոցին ելք աւդոյն. զի որպէս սա զգացուցիչ է մարմնոյն, նոյնպէս ձայնաւորն շարաձայնին, զի նա առ մարմին հաւասարի մարդոյ ըստ շարունակութեան քանակին, եւ ձայն առ միտս տարորոշաբար եւ յեւթիցն սալասաւորի իբր թագաւոր եւ ի զոյգս դարձեալ գրոյ անմարմին սեռականազոյն:

ՑԱՂԱԳՍ ԷԻՆ ԵՐԿԱՅՆՈՒԹԵԱՆ: Երկայնութիւն է-ին առ այլոցն M 63 E 91-MS

DISCREPANTIAE CODICUM. 1 *լսելիս արկանել* M_2 | *զի*] *om* MS ‖ 2 *վերաբերել* MS | *ընդ տեսակս*] *զտեսակս* MS ‖ 3 *ըստ*] *add* *զ* MS_3, *երեք* MS_1 ‖ 4 *յանկենդանս* MS_1, *յանկենդանիս* ceteri | *երեք*] *add* *են* MS | *ամենցականք* E | *նուազականք* M E MS_2 | *եւ մի որ է* M E, *եւ մի եւ ըէ* M_2, *եւ մին է որ* MS ‖ 5 *ազդեցութեամբ* MS | *ընդ նովաւ*] *սովաւ* MS ‖ 6 *անհատից* MS ‖ 7—8 *արտաքոյ ի նիւթականէ*] *որ ի նիւթականիս* MS (*exc* MS_3) ‖ 8 *տասնեկաց*] *տասանց* M E | *եւ հնգեկի*] *հնկեկի* M_1, *վեցեկի* MS ‖ 11 *զոլոյ* M, *զոլով* ceteri | *նմանէքն*] *նմա այլքն* MS ‖ 13—14 *Ձայնաւորն—զի*] *որպէս զզայութիւնքն ի մարմնի ընդունին զզայութիւն զգալեացն, նոյնպէս ձայնաւորն ինքն* E ‖ 15 *ազդման* M E ‖ 16 *որակութեան* M E (*-ցն* M_3) | *եւ դրան*] *եւ զրականն* M E ‖ 17 *աւդոյն*] *եւ գրոյն* M E | *սա*] *om* M_1, *զգայարանք* E | *զգացուցիչ*] *ազդեցուցիչ* M E ‖ 18 *շարաձայնին* MS_3, *բաղաձայնին* MS_1, *շարաձայնին* MS_2, *խոշորաձայնին* M E ‖ 19 *ante* *ձայն*] *դարձեալ* MS_2 (*om* MS_1) ‖ 20 (*եւ*) *յեւթնիցն*] *որ յութիցն* M E | *իբր*] *որպէս* M E | *զոյգս* MS ‖ 21 *գրոց* MS | *անմարմին*] *om* M_3 ‖ 22 *titulum habet* MS, *eundem sic tradit* M: *արդ արար է ասել զառաջիկայս յաղագս էին երկայնութեան* | *առ*] *om* MS,

ասի կարճութիւն ձայնաւորացն։ | Բայց ամենայն նիւթ վեցիւ բոլորի ձեւով, ի վեր եւ ի խոնարհ, ի դէմս եւ ի թիկունս, յաջ եւ յահեակ։ Իսկ ի տեսակս իմանալեաց երկարահնչումն եւ սուղ ասել սովորութիւն է յաւղական խաւսից, որ ընդ գրոյն շարադրեալ լինի։ Բայց նա առանձնացեալ ըստ ինքեան կատարէ բան եւ եթե ոչ լիաձայնապէս, այլ ըստ խաւսից ոմանց եւ եչն զնոյն լնու զտեղի փաղանունաբար։

M 65 E 94 MS *Իսկ ոյ-ն ըստ մերումս պատճառի ի սուղսն յայլս։*

ՑԱՂԱԳՍ ՍՈՒՂ ԳՐՈՑՆ։ ‹Սուղքս այս› յաղագս այլոցն դատեալ եղեն ձայնաւորաց՝ ե, ո, ւ. Հնչագործարանաւն առ գրոյ միաւորութիւն եցոյց զաղաձայնութիւն երիցն, որոշելով հոմանուանս ըստ երիցն նշանակութեանց՝ անուան եւ ձեւոյ եւ ձայնի, որոց հոմանունապէս ասին ձայնաւորք։ Եւ դարձեալ բաժանի ըստ սահմանադրութեան կարգին իւրեանց առանձնացուցանելով ըստ անհատանելի բաժանողութեան։

E 94 MS *ՑԱՂԱԳՍ ԵՐԿԱՄԱՆԱԿԱՑ։ Երկամանակքս այս, որք են ա, ը, ի, միջակս իմն երեւեցուցանեն ընդ երկարսն եւ ընդ սուղսն, զի է ուրեք ուր առաւելու եւ է դարձեալ ուր նուազէ, զի հարըստութեամբ լինի երկամանակ եւ աղքատանալով միաժամանակ։ Բայց երեք ժամանակ ոչ ասացին առաջինքն վասն ոչ միանգամայն ունելոյ զաւրութիւն։*

sed ibidem in Stephani ad haec verba Moysis scholio *առ այլոցն* || 3 *երկարահնչումն*] *երկարանայ հնչումն* MS || 4 *սովորութիւն է*] **om** MS | *յաւղաւորական* MS || 5 *նա*] *նա էն* E, *նախ* M_2, *սա* MS || 5—6 *կատարէ բան*] *կատարեալ լինի* MS || 6 *եւ եչն*] *եւ եչ* M_2, *եչ* E, *եջ* M_1 || 7 *փաղանունապէս* MS || 8 *ոյ-ն*, **rectius esset** *ո-ն*, **nisi est pro** *ով-ն* || 8 *titulos hic et deinceps praebet* MS | *Սուղքս այս*] **om** M **ita ut** *յաղագս* **excipiat vocem** *յայլս*: **pro** *Իսկ ոյ-ն—առ գրոյ*] E **habet:** *Ըստ որում եւ ընդ այլսն դասեալ ձայնաւորս սուղք ասին, զի որ հնչէ գործարանաւն* || 10 *ե, ո, ւ* MS_1, *եչ, ոյ եւ ւն* M, *ե եւ ո եւ ւ* MS_2 | *հնչագործարանին* MS, *որ հնչէ գործարանաւն* M E || 10—11 *միաւորութիւն*] *միութիւն* MS || 11 *զաղաձայնութիւն*] *զնեղաձայնութիւն* MS || 11—12 *որոշելով հոմանուանս* (*հոմանունս* E) *ըստ երիցն*] **om** MS || 12 *եւ ձեւոյ*] **om** MS || 13 *որոց—ձայնաւորք*] **om** M_3 | *հոմանունապէս* MS, *հոմանուն այսպէս* M E || 13—15 *Եւ դարձեալ—բաժանողութեան*] **om** MS, **sed ibidem in ad haec verba scholio Stephaniano** *առանձնացուցեալ ըստ անհատ բաժանողութեան* || 16—17 *այբ, եթ, ին* M_1 || 17 *ընդ երկայն եւ ընդ սուղ* MS || 18 **pro utroque** *ուր*] *որ* MS M_2 || 18—19 *հարըստութեամբ*] *հաստատութեամբ* M E || 19 *եւ աղքատանալով միաժամանակ*] **om** M (**legit** E) || 20 *Բայց*] *զոր* E (*առաջինքն ոչ ասացին երեք ժամանակ*) | *առաջինքն*] *վարդապետք* MS | *ոչ*] **om** M_2 M_3 || 21 *միանգամ* MS.

ՅԱՂԱԳՍ ԱՌԱՋԱԴՐԻՐ ՀԱՅԵՆԱԿՈՐԱՑ: Իսկ առաջին ըստ նախկնի E 94- MS ցուցանի սահման, է որ ըստ գոյացութեան եւ է որ ըստ պատույ, եւ այլ ըստ վայելչութեան կամ ըստ զաւրութեան, այլ եւ ըստ երագութեան եւ ըստ այլ տեսակաց: Բայց վեցեքեան սոքա | քան զհինն եւ զին յառաջացեալ զտան ըստ յար- E 94· մարութեան ձայնի հեշտալի առ քանին ծածկութիւն անսղալ ցուցեալ ղատավարժ կրթականացս:

ՅԱՂԱԳՍ ԵՐԿԲԱՐԲԱՌՈՑՆ: Երկբարբառս այս յաղաւորա- E 95 MS զոյն է ըստ ասացուածիս միոյ անձին երկու ելք շնչման լինել: Բայց սա ըստ քանակութեան յերկուց մի աղեցութիւն ունի ձայնի, որպէս եւ կամ իւ. բայց յարմարեալ լինի ըստ չորից՝ իմացականաւն եւ զործովն նորին եւ զոյգ ձայնաւորաւք: Այլ որպէս կարծեմ ըստ առանձնային ձայնիցն ղատեցան այսպէս. ⌜յերկուց տարբերելոց գոյացութեանց ածանցութիւն կամ իր, որ բաղազանութեամբ յերկուց մի առքայութիւն⌝:

ՎԱՍՆ ԲՈՆԱԲԱՐԲԱՌ ԳՐՈՑՆ: Բոնաբարբառս այս ունի տա- MS րակուսանս ի հարստահարութենէ ոմանց: Բայց է սա հոմանուն բաղաձայնակ, որպէս մի, որ ի տեսակս կենդանւոյ առ ոմանս մարդս մեծ զօլ ընկալաւ զօրակս մարմնոյն խաւսման եւ զելս շնչոյն հողմացուցեալ յաւդոյն այլայլել առնէ զքառ ծանաւթութեան: Եւ յարծաթագործականն հատածս սակաւ-

DISCREPANTIAE CODICUM. 1 իսկ] om MS | նախկի MS_2, նախկին M E || 2 ցուցանի սահման]ունի մասանց M E | գոյացութեան M_1, գոյութեան M_2 M_3 E, աւանդութեան M E | եւ է որ] կամ MS || 3 եւ այլ] այլ եւ MS || 4 այլ եւ] եւ է որ MS | եւ] կամ MS || 5 զհինդ MS, զինն M_1 | եւ զին] om M_1 MS | յառաջացեալ զտան] յառաջանան M E || 5—6 ըստ յարմարութեան ձայնի] om M E || 6 հեշտալի] հրաշալի M E | ծածկութիւն] ծանաւթութիւն M E || 6—7 անսղալ ցուցեալ] սխալ ցուցեալ M_2 M_3, սղացուցեալ M_1 || 7 զղատավարժ MS | կրթութեանցն M | ղատավարժութեանցն E || 8 ՎԱՍՆ ԵՐԿԲԱՐԲԱՌ ԳՐՈՑՆ MS_2 || 8—9 յաղաւորազոյն] յարմարազոյն E MS || 9 միոյ MS_1] իմոյ MS_2. մերոյ M, մերում E | շնչման] հնչման M E || 10 աղեցութիւն] ազգակցութիւն MS || 11 եւ կամ իւ] եւ կամ ի‹ւ› M, եւ կամ ըւ կամ ու E; cfr lectiones artis | լինի] լիցի M E || 12 զործեաւ E || 14—15 quae uncis saepsi om M E || 16 Բոնաբարբառութիւն M, -ս E | այս] om M E || 17 ի հարստութենէ MS || 18 բաղաձայնակ, որպէս մի] բազմանշանակապէս մի MS E (բազմաձայնակ M_2) | կենդանոյ MS M || 19 մարդս] om M | մեծ զօլ] om MS E | ընկալաւ զօրակս M_2 MS E, ընկալաւղ որակս M_1 | խաւսման MS E] հոսման M || 20—21 շնչոյն—ծանաւթութեան] շնչոյն նեղացուցեալ ցաւոյն (atque E) եւ յայլեւայլ զործարանին քնի ածէ զծանաւթութիւն MS || 21 յարծաթագործականութեան E

մըխածն նուաղահնչումն լինի եւ ի գրումս եւ, ըւ, իւ եւ այլ նոյնպիսի ինչ, որպէս ըստ անուանն միայն հասարակութիւնք, այլ ոչ ըստ սահմանին. ⌜յորդելակ եւ բանաքարքառն ըստ սահմանի որակութեան տրոհին ի միմեանց շեշտիւ եւ քթով⌝:

E 97 MS *ՑԱՂԱԳՍ ԼԵՐԿԻՑՆ ԵՒ ԹԱՒԱՑ:* *Լերկս այս ի թաւութենէ ոմանց երեւեցաւ, զի առինչունակք սոքա ասին. այլ ոչ ոք նախկին ի սոցանէ երեւի զոլ, զի համանզամայնք են, այլ եւ հոմանունք զուգանունութեամբ եւ առանձնական գոյացութեամբ (բանին): Բայց տեսակ թաւութեան յանզգայից՝ երկիր եւ ի զգայականաց՝ անբան կենդանի անմիասահմանապէս: Եւ լերկին բաժանողութիւն յանկենդանեաց անախտածին նիւթն եւ ի շնչաւորաց ախտախոնաւածինն, այնմ զլաւղակսն եւ որ ի մէջ սոցին համեմատեն: Այլ որ ըստ գրոյն է զհետ երթայ ձայնին ընտրութեամբ, հարթութեամբ եւ հակառակաւն:*

MS *ՑԱՂԱԳՍ ՄԻՋԱԿԱՑ:* *Միջակքս այս դատեալ եղեն յարուեստաւորէն, զձայնն կշռելով առ ոմանս առաւել ունել զհնչումն եւ առ այլս նուազ ըստ աւրինակի չեզոքին, յորս միջակք ասացին:*

E 97- MS *ՑԱՂԱԳՍ ԱՆՁԱՅՆԻՑ:* *Իսկ ⸤անձայն գիրն ունի այսպէս. քանզի⸥ անձայնութիւն սոցա ի ձայնաւորութենէ ոմանց իմացեալ եղեւ: Այլ թեեւ բաղաձայն նախանուանեալ եղեւ վասն զմի*

DISCREPANTIAE CODICUM. 1 *եւ, ըւ, իւ*] *է եւ իւ* MS_2, MS_1, *ե, ւ* M ‖ 2 *որպէս*] *որ ունի հասարակութիւն* MS ‖ 3 – 4 *uncis inclusa om* M E ‖ 5 *ՑԱՂԱԳՍ ԼԵՐԿԻ ԵՒ ԹԱՒԻ ԳՐՈՑ* MS_2, *իսկ լերկքն եւ թաւքն* M E (*om թաւքն*) | *post ԹԱՒԱՑ litteras tenues aspiratasque enumerat* MS_2 | *լերկքս այս*] *քանզի* M | *ի թաւութենէ*] *ի թուականութենէ* M_3 | *ոմանց*] *այլոցն* MS ‖ 6 *առինչունակք*] *առինչ* MS | *սոքա ասին*] *են* E= 5—6 *Լերկս—ասին*] *apud* MS *in scholiis Stephani sic iterantur անցանէ բանիւ քերթւողն Մովսէս խորութիւն ի մէջ ընդդիմակացն առնել զծիցն. «լերկս այս, ասէ, ի թաւութենէ ոմանց երեւեցաւ, զի առինչունակաւն երեւի տեսակ լերկին»* ‖ 6 *ոք նախկին*] *om* MS ‖ 6—7 *ի սոցանէ*] *ի սոսա* MS ‖ 7 *երեւի*] *ասի* M E ‖ 8 *զ<ուգանունութեամբ եւ> զ<առ>անձնական* M | 9 *Բաց(ա)տեսակ* M | *<յան>զգայից* M_3 | *յզգայականացն* M E ‖ 10 *կենդանիք* MS | *եւ*] *նա եւ* MS ‖ 11 *նիւթն*] *է ինչ* MS ‖ 12 *այնմ*] *այն* MS | *զլուղակսն* M E (*զլաւղակս* M_2), *լաւղակք են* MS ‖ 12—13 *եւ որ ի մէջ սոցին համեմատեն*] *om* M MS ‖ 13 *Այլ որ*] *եւ* MS | *երթալով* E ‖ 14 *հակառակին* MS_2, *հակառակն* M_1 ‖ 15 *ՄԻՋԱԿԱՑ*] *add* MS_2 *litteras medias earumque definitionem ex arte sumptam* | *միջակ* M E, *միջակս* MS_2 ‖ 17 *զոր միջակս անուանեցին* MS ‖ 18 *ԱՆՁԱՅՆԻՑ*] *add թ գրոյն* MS_2 *et litteras mutas enumerat* | *quae uncis saepsi om* MS ‖ 19 *ի ձայնաւորութենէ*] *ի ձայնաւորաց* MS ‖ 19—20 *իմացեալ եղեւ*] *երեւեցաւ* MS.

անգամ ասացեալն երկրորդել ոչ կամելով, բայց սոցա քննութիւն վասն չարաճայնութեանն եղեւ. զի խոշորութիւն ինչ ի սոսա ծանուցեալ եղեւ առ վարժաւէրս:

E 97-MS ՑԱՂԱԳՍ ԿԻՍԱՁԱՅՆԻՑ: Կիսաձայնութիւն սոցա ի խոշորաձայնիցն երեւեցաւ եւ ոչ յայլոցն, զի ամենայն որ անձամբ ոչ զաւրացեալ լինի, այլոց աւգնականութեան կարաւտանայ: Կէս է ըստ ինքեան բնութեամբ եւ ոչ լիագոյն. բայց սոքա ոչ համապազապակասք, այլ եւ քաջանան ինչ սակաւուք ի յերգս ընդ ձայնաւորս:

MS ՑԱՂԱԳՍ ԿՐԿՆԱԿԱՑ: Կրկնակից տեսակք յայտնի են, զի երկրորդութիւն ճանապարհի են եւ բանից եւ այլ ինչ այսպիսիք յոլովք: Բայց զի ոչ համանգամայն զայն եւ սէն եւ ղայն զնոյն ինչ նշանակեալ եղեն, այլ ըստ զաւրութեան, վասն այնորիկ ոչ ասին շարադրականք:

⌜Բայց ծեւողացն ողջն այլ աւրինակ զտանին սոքա եւ որք ոչ զնոյն ինչ, այլ ըստ խաւսիցն առանձնութեամբ այլ ինչ ունեին իմացմունս, չէր պարտ ի համարակացն ընդունել աւրինակ, այլ թողացուցանել վասն չափոյն⌝:

E 98 Եւ նայք են չորք] Բայց նայ‹ք›ս ըստ խոնաւութեան եւ ըստ ցամաքութեան համանգամայնք են ⌜եւ եղծագործիչք միմեանց⌝: Բայց ըստ յունին ի խոնարհումն եւ ըստ հայումն ի հոլովման, որպէս արեգակն արեգական, աւր աւուր, անգղ ան-

DISCREPANTIAE CODICUM. 1 կամելով (rectius esset կամելոյ)] կամեցաւ MS || 3 ծանուցեալ եղեւ] ծնեալ եղեւ M, ծանեան MS | առ ի լինել վարժաւէրս M, լինել վարժաւէրք MS || 4 ՑԱՂԱԳՍ ԿԻՍԱՁԱՅՆ Ը-ԻՑՍ ԱՑՍՈՑԻԿ MS$_2$, pro quibus իսկ կիսաձայնքն, բանզի habent M E | խոշորաձայնիցն M$_2$ E, խոշոր ձայնիցն M$_1$ M$_3$ խոշորազունիցն MS, || 5—6 որ անձամբ զաւրացեալ լինի, աւգնականութեան ոչ կարաւտանա M$_1$, որ անձամբ ոչ զաւրացեալ լինի, այլ աւգնականութեան կարաւտանայ E, որ ոչ անձամբ զաւրանայ,այլոց etc MS || 7 է] om M E | լիագոյն] լաւագոյն M || 7—8 համապազապակասք M$_1$ || 8 քաջանան] քաջանուն M E | սակաւութեամբ M E || 9 ընդ] om MS | ձայնաւորս] add ի սուրմունս եւ ի մրմունջս E || 10 տեսակս MS | յայտնի են] յայտնեն M E | են] է M E || 12 յոլովք] add են M$_3$ | զի ոչ] om E | համանգամայնք M E || 13 ոչ եղեն M || 14 ասին] ղասին MS | շարադրական M E || 15—18 uncis inclusa om MS; hic inter scholia Stephani exhibentur verba Davidis: յորժամ մի գիր բաւական լիցի ունել զերկուց զձայն զտեղի որպէս սատուածազգեստ եւ սատուածազգեաց v. supra p. 96 || 19 նայ‹ք›ս] նոքա MS exc MS$_3$ || 20—21 uncis saepta om M E || 22 հոլովման] ի հոլովս անուանց MS.

զեղ, բայց մենս ղժոխազիտ յանուանս, քանզի նա ի եղեալ լինի:

Վախճանականք անուանց] Կամեցեալ արուեստաւորին եւ ոչ մի ինչ առանց քննութեան թողուլ. բայց սա ըստ յունին զսերն ցուցանէ, որով արական եւ իգական եւ անյայտ նշանակութիւն սովաւ իմն երեւեալ լինի: Իսկ ըստ Հայումս եւ այլս առնու վաղճան:

Եւ բազմաւորականս այս՝ այք եւ քէ, որպէս թե սորա, նորա, քաղաքք, պարիսպք:

‹Է› ՅԱՂԱԳՍ ՎԱՆԳԻ

MS Փաղառութիւն է շուրջանակի ձայնորդաց զձայնաւորն պարունակեալ կամ զձայնաւորս, որպէս կար եւ գութ. եւ վանգ, որպէս ա եւ ո. պխտակապէս ա եւ ե:

‹Ը› ՅԱՂԱԳՍ ԵՐԿԱՐ ՎԱՆԳԻ

M 70 E 101 MS Որ քնութեամբ երեք եւ դրութեամբ հինգ. երկարութիւն ութիցս այսոցիկ զատաեւլութիւն ունի ըստ երկայնից եւ ամփոփման երկամանակաց եւ երկքարքառոց. այլ բնականապէս եւ ըստ պատույ ղասեալ սորա, որպէս Մովսէս սիրով, հաւուկ. եւ դրութեամբ՝ աղց, տատրակ, հեզիկ, երկիր, աչ:

DISCREPANTIAE CODICUM. 1 *ղժոխազիտ*] *ղժուարազիտ* E || 22 (*p.* 166)—2 *որպէս արեզակն—լինի*] *om* MS; *hanc liquidarum tractationem, scholiis Anonymi simillimam* (*v. supra p.* 134), *praebet* E *permixtam cum illis, omissis ultimis verbis քանզի նա ի եղեալ լինի. Apud* MS *in eodem capite inter scholia Stephani afferuntur verba quae Davidis sunt* (*v. p.* 96): *տեինս եւ նայի քնութիւն իմանի իբր թե խոնաւազոյն եւ զարուեստ ունի զնամբարանալն եւ զնուաստանալն, atque paulo post iterum նային հարստանալն եւ նուաստանալն իբր թե հողմ յեղեզանէ* || 3—9 *finalium et pluralis tractationem om* MS; *ultima inde ab Իսկ usque ad պարիսպք* E *permixta cum verbis Anonymi exhibet* || 10 ՅԱՂԱԳՍ ՓԱՂԱՌՈՒԹԵԱՆ ԵՒ ՎԱՆԳԻ MS || 11—13 *hanc syllabae tractationem permixtam cum scholiis Davidis et Anonymi habet* M E || 14 *ՎԱՆԳԻ*] *add* ԵՒ ՀԱՄԱՌՕՏ ՇԱՂԱՇԱՐԱՑ MS || 15 *Որ—հինգ*] *om* M E | *երկայնութեամբ* MS || 16 *ունի(ն)*] *om* M E || 17 *ամփոփ* MS M_1, *ամփոփման* E || 18—20 *սորա—աչ*] *om* MS_1 | 18 *Մովսէս*] *om* MS | *exempla connexa sunt cum coniunctione եւ apud* MS M_2; *hic in scholia Stephani inserta est Davidis* (*v. p.* 97) *eiusdem rei explicatio inde a verbis* ‹1› *Արդ ըստ բնութեան* (*սկզբնաւորութեամբ* MS_2) *են ինքնաբաւ եւ անկարաւտ usque ad ձայնաւորին տալ nonnulis omissis.*

‹Թ› ՅԱՂԱԳՍ ՍՈՒՂ ՎԱՆԳԻ

Սուղքս այս երեքեանս երկուս առնեն յեղանակս. ‹1› ‹սուղ› M 71 E 104 MS *եւ մի քաղածայն ընդ սոսա, որ ոչ է կրկնակ, որպէս նետող. ‹2› եւ ըստ ամփոփման երկամանակացն, աղաւտ. քան զայս զերկոսեան աւելի այլ ոչ լինի սուղ:*

‹Ժ› ՅԱՂԱԳՍ ՀԱՄԱՐԱԿ ՇԱՂԱՇԱՐԱՑ

Համարակ վանգ լինի ըստ յեղանակս երիս] Համարակութիւնս այս ըստ երկուց իմն ունի նշանակութիւնս ըստ ծիոյ եւ ըստ շան, որ յանուանն մասին է, որով առանձնանայ էգն ծայնիւ ինչ յարուէն, սոյնպէս եւ արուն: Փաղանունապէս ինչ ի նմանէ այլ ինչ կոչմամբ զնոյն նշանակել նոյնպէս եւ երեքեան սոքա. եւ զի առաջին՝ երկքարբառովն աւարտեալ եւ եչն առ նմին համղիպեալ փոխէ զքնութիւն սղացուցանելով եւ առնէ տեղն զհաւեղն: Երկրորդ՝ նային թողացուցանէ զվատածայնսն երկայնել եւ յաջորդ վանգին նայն արգելու զշարածայնն շուրջ զինքեամբ եւ մեղմացուցանէ զհնչումն: Երրորդ՝ յորժամ նախկինն երկայն լինի եւ ըստ նմանէ սուղ միով բաղածայնիւ եւ բանն զկատարումն առնու եւ միւսն եւս ղարձեալ ի ծայնաւորէ սկսեալ լինի, իշխանութիւն ետ առնել համբոյր:

‹ԺԱ› ՅԱՂԱԳՍ ԲԱՌԻ

Բառ է մասն] .... | | | |

DISCREPANTIAE CODICUM. 1 *ՎԱՆԳԻ] add* ԵՒ ՀԱՄԱՐԱԿԱՑ ՇԱՂԱՇԱՐԱՑ MS || 2 *Սուղք այս երեք են՝ ե, ո, ւ legit* MS *ceteris omissis* || 2—5 *quae hic de syllaba brevi et apud* M E *connexa cum vocibus Anonymi traduntur non eius, sed Moysis esse censenda sunt* || 7 *Իսկ համարակութիւնս* M E || 9 *ըստ շան] շան* MS_1 || 10 *ինչ] om* M E || 13 *սղացուցանելով] ցուցանելով* M || 14 *նային] տաղին* codd, *յերկրորդ տաղին յինքենէ* M E (*որ pro յինքենէ*) || 15 *նայն] տաղն* codd | *որ արգելու* MS || 16 *եւ] om* MS || 17 *նախկինն] նախ ինն* M_1, *նախն* MS || 18 *ղարձեալ] om* E. *Communium haec tractatio apud* MS E *Davidi tribuitur, sed suo loco apud* M *et propter certas causas ad Moysen referenda est* (*v. supra p.* 98 *adnot.* 21) || 21 *huius paragraphi interpretatio deest apud scholiastas; sed quae in* MS *inter scholia Stephani*

‹ԺԲ› ՅԱՂԱԳՍ ԲԱՆԻ

MS *Բան սեռականագոյն սեռ կոչի, զհանուրս յինքն պարունակեալ, ընթակայէ զիսկզբունս եւ զանսկզբունս, զգալիս եւ զիմանալիս:*

‹ԺԳ› ՅԱՂԱԳՍ ԱՆՈՒԱՆ

Անուն է մասն բանի հոլովական, մարմին կամ իր]
M 106 E 114 MS *Անուն յերկուս բաժանի ի տեսանելի եւ յիմանալի. այլ երեքն անյայտք են եւ զոյգ սահմանաւ եւ երկուքն յայտնի ըստ հոմանունութեան եւ ոչ ըստ բանին միաւորութեան:*

Այլ յառաջաղասութիւնս սորա քան զբայ, զի սա զէութեան նշանակութիւն ունի, իսկ բայ զներգործութեան: Եւ այլքն՝ է որ ընդունի, է որ յաւդ է, է որ փոխանակ է, է որ նախսկիզբն է, է որ մակազդ է, է որ կապ է, զի կատարեալն ութ մասամբ աւարտի բանն:

Հասարակաբար եւ յատկապէս] Հասարակութիւն՝ ընդհանուր եւ ոչ մասնական, յատուկ՝ ըստ անհատի եւ ոչ ըստ յոլովից: Բայց հասարակաբար՝ այս ըստ միում տեսակի եւ ոչ ըստ տեսակաց. եւ սեռ՝ ոչ ըստ տեսակաց, այլ եւ տեսակ է առաջին զոյացութեան:

legimus: *այլ եւ այլ ձայնիւ եւ մխոք մի, որպէս զաւր- եւ -ու եւ -թիւն... զաւր որ է վանզ եւ -ու որ է հէզ եւ -թիւն եւ միահամեալ զնոսա առնէ մի զաւրութիւն*, **ex Moysis commentario excerpta esse videntur; cfr infra Comm Steph** || 1—3 **neque orationis tractatio exstat apud** M E; MS **autem nihil praeter ea quae praebemus servavit; cfr** E 113v *զի սեռականագոյն է քան զայլ մասունս... ամենայն զոյքս իմանալիք եւ զգալիք* **in capite de nomine** || 5 *ԱՆՈՒԱՆ*] *add* *ԻՐԻ ԵՒ ՄԱՐՄՆՈՅ* MS_2 || 7 *յերկուս*] *Յիսուս* MS, *այս* MS_2 | *յիմանալի եւ ի տեսանելի* MS || 7—8 *այլ երեք են անյայտ* MS || 9 *միութեան* MS || 10 *յառաջադասութիւնս է քանզի սա* M_1, *յառաջադասութիւն սորա քան զէութեան* M_2,—*քանզի սա* M_3,—*քան զայք* MS || 11 *նշանակ* MS | *իսկ բայ*] *եւ քան* M_1, *եւ քան* M_2 || 11—13 *է* **ubique**] *om* M || 13 *է որ մակազդէ*] *om* MS | *կատարեալն ութ*] *կատարելութիւն* M_3 || 10—14 *Այլ—բանն*] **desunt apud** E || 14 **post** *բան*] MS **habet haec,** *quae apud* M E **Davidi tribuuntur**, (*vide supra* p. 115): *Բայց ութ մասունս ասելով — միով* (*միով մասամբ* MS_2), **quibus** *add զաւրէն սեռի բաժանի — ի պտուղս* (MS_2 *add եւ ինքն մայ*); *et deinde inter scholia* **Stephani:** *մարմին որ շաւշափի եւ իր որ մնաց իմանի*, *quae et ipsa ex Davidis commentario sumpta sunt* || 15—19 *Հասարակութիւն—զոյացութեան*] *om* MS (**habet solum** *ընութեամբ հասարակական եւ ոչ յատուկ*).

ՑԱՂԱԳՍ ԱՐՈՒԱԿԱՆԻ ԵՒ ԻԳԱԿԱՆԻ: Սերքս այս ասին ընտրողութիւնք մտաց եւ առձայնին տեսութիւն, զի յետ անուան եւ զսերսն որոշէ. արականին՝ Տրդատ եւ իգականին՝ Տրդատուհի եւ միջակութեան՝ տղայ:

Եղին ոմանք զհասարակն եւ զմանկաւասարն յաւելուածութեան իմացմունս յաշակերտելոց ոմանց, ոյք ուս<ուց>անէին զզոյգն յառանձնաւորութեան եւ զյատուկն ի զուգութեան, զի հասարակն՝ աքաղաղ եւ մարի եւ մանկաւասարն՝ խորդ, որ թռչնոյ գոլով տեսակ ի յանհատին երեւին բաժանողականքն ընդ մարմնով:

Եւ տեսակք են երկուք] Լինին սորա տեսութիւնք. եր- E 121 կիր եւ երկային քոյսք եւ մարդոյ | ըստ մարդում մակացութիւն եւ զգայական՝ յըզգայականի եւ զգալի՝ զգայութեան եւ թռչնոյ՝ թռչնային, թե եւ ըստ իւրաքանչիւր որակութեան շարժումն:

Եւ տեսակք են ածանցացն եւթն] Եւ ըստ եւթնեկի տեսութեանս այսորիկ.

<1> Հայրանունական] ի հարէ Սահակայ՝ Սահակեան E 121 եւ ըստ պիտոյիցն Խոսրով ոչ Խոսրովեան, այլ Տրդատեան. եւ ըստ Գորդայիցն Սանայն, զի զորդիս քաջացն այսպէս անուանեն:

Եւ իգականացն չորք ոչ ի մարցն, այլ ի հարցն. ի E 122 Վարդանայ՝ Վարդանուհի, որ է նորավարժիցն եւ ոչ վարժապետին Հոմերայ:

DISCREPANTIAE CODICUM. 1 titulum om MS_1 | ընտրութիւնք MS_2 || 2 եւ առ ձայնին] առ քանին MS | յետոյ MS | եւ] ապա MS || 7 զզոյգն] զիզին cod M, զի զոյգն MS | առանձնաւորութիւն M | զյատուկն] ոչ ի յատուկն M, յատուկ MS || 8 խորդ M_2] խորթ ceteri || 9 թռչնոցն M || 11 Լինին etc conectit cum praecedenti մարմնով M; de his rebus scribit MS: հասարակի եւ մանկաւասարի յաւելուածութեան մասունք յաշակերտելոց եւ ոչ որք ուսուցանէինն, զի զոյգն յանձնաւորութեան եւ յատուկ ի զուգութեան, զի հասարակն՝ աքաղաղ եւ մարի եւ մանկաւասարն՝ խորթ որ թռչնոյն գոլով տեսակ յանհատին երեւին տեսանողականքն առ ի մինս իմաստասիրաբար reliquis usque ad specierum nominis tractationem omissis | սորա M_3, սորս M_1 M_2 || 18 ի հարէ] om E | ante Սահակայ] add ի Գրիգորէ՝ Գրիգորեան E || 20—21 եւ ըստ Գորդայիցն—անուանեն] E connexa habet cum scholiis Davidis et Anonymi || 22—24 similia iis, quae de formis femininorum hic traduntur, E praebet sub nomine Այլ.

<2> Եւ ստացականդ՝ պաւղոսեան գիրքն եւ կամ այլ ինչ ստացուած, որ զստացիչն երեւեցուցանէ:

E 123 <3> Եւ բաղդատական է Մովսէս լաւագոյն քան զԱհարովն եւ առ նմանս յոլովս առաւելութիւն միոյ՝ Սամփսոն առաւելագոյն քան զայլազգիսն: Եւ աւրինակք երկու՝ բարձրագոյն եւ խոնարհագոյն, ուժգին կամ անուժգին:

E 123 <4> Եւ գերադրականն՝ միոյ առ բազումս անբաղդատութեամբ ըստ երկուց աւրինակաց՝ արագեղ, յամրեղ, առինչունակ յանքաւելի ինչ իրս. երկուս ըստ իմանալեաց, երկուս ըստ տեսանելեաց եւ ըստ միոյ յերկուց զգալեաց, այլ ի կենդանութենէ չորք են որ շարժին եւ երկու են կենդանիք զնայունք, որ ոչ անսկիզբն առ սկսեալն երեւին ի բանէս եւ ջրոյ առ հողմոյ արագութիւն: Նա եւ միւս ոմն հաճելի եւ անհաճելի, որ ոչ էութիւն ինչ երեւեալ ցուցաւ տեսակագունին, այլ անյայտ մնացեալ ցուցաւ ի խնդրողէն:

E 123 <5> Եւ փաղաքշական է զորովով զթոյ կոչումն մաւր առ որդի կամ զնուաստութիւնն ցուցանելով, այրուկն ասելով:

E 124 <6> Յարանուն է յիշխանութենէն՝ իշխան, յաջողութենէն՝ աջող, ի զաւրութենէն՝ զաւրաւոր, ի մեծութենէն՝ մեծ:

E 124 <7> Եւ բայածական է ի շինութենէ՝ շինաւղ, ի բերածաց՝ բերաւղ, ի գրելոյ՝ գրաւղ, ի կոփելոյ՝ կոփաւղ:

E 124 MS ՅԱՂԱԳՍ ՁԵՒՈՑ: Ձեւքս այս միանունաբար յոլովանշան ցուցանի զոլ. եւ ըստ ինքեան առանձնանայ ի սահմանի: Այլ անթուելի սորայս են տեսակք, զի քառանկիւնն ըստ անկեանցն ոչ է լիագոյն, այլ ձեւ բոլորակին լիապէս յամենայնում ըստ զնդաձեւութեան երկնից կամ ըստ ճառագայթափայլ տունջեանային իշխեցողին բոլորակութեան, որպէս առաջինքն ասացին զայս:

DISCREPANTIAE CODICUM. 2 որ զստացիչն երեւեցուցանէ] *inter scholia Anonymi* E || 3 լաւագոյն] առաւել E || 7 Եւ է E || 12 առ] այլ M_2 || 16 զորով M || 17 կամ զնուաստութիւն—ասելով] ծաղիկ, գառնիկ, լուսիկ E || 20 բայասացական M_2, բաղդատական M_1 M_3 || 22 *titulum om* MS_1 | յոլովանշանակ MS | զոլ] *om* MS || 23 ինքեան] ինքնութեան MS || 25 լիապէս] միապէս MS | յամենայնում] *add* երկրի MS || 27 բոլորութեան MS || 27—28 որպէս—զայս] որ ոչ իմանի մնաց, այլ տեսանի աչաց եւ այլ այսպիսիքս անհասանելի ասին MS.

Ու պարզն՝ Ղեւոն եւ բարդն՝ քաջ Ղեւոն եւ յարաբարդն՝ E 124- քաջ Ղեւոնեան: Ու յարաբարդելոցս այսոցիկ այլայլմունք չորեքբաժանեան երեւմամբք, | ըստ երկուց կատարելոցն՝ E 124- Նորայր, եւ զոյգ անկատարութեամբք՝ իմաստնապատում, եւ լի եւ թերի՝ Մարդիթ, եւ սակաւ եւ բովանդակ՝ սիրամարգ:

Թիւք ըստ ունելութեան չորք են. երկու՝ ըստ աճեկեան կրկնուածոյ մտաց եւ երկու՝ ըստ աջոյն: | Բայց ըստ Հայ լեզ- E 126- ուոյս եզական՝ մարդ, յոգնական՝ մարդիկ. բայց է եւ երկուորական մարդք, այլ եւ յոգնական զմիոյ՝ Խոյարաւնք եւ կամ Ցրաւնք եւ երկուքն հոլովականք զերկուսն եւ ոչ բազումս նշանակեալ ցուցանէ:

Հոլովք վեց են. բայց ի հայումս միով պակաս յայլայլ- E 127 MS մունս երեւի գոլ, զի ուղղականն գոյացութիւն միայն երեւի գոլ անհատապէս՝ Գրիգոր: Ու սեռական եւ տրական Գրիգորի կամ Գրիգորոյ, որոյ տեսակ գոլ որդին է եւ կամ պատուէր ինչ առ նա եղեալ իրաց: Այլ եւ առաքական՝ Գրիգորով, որ ոչ միայն այս, այլ եւ սխալանաց եւ պատուոյ նշանակիչ. ըստ որում մահ մարդով եւ յարութիւն գրէ առաքեալ արտայայտէ, որ ոչ է առաքական այլ ներգործական: Ու հայցականն զԳրիգոր ունի, որ հետեւանայ ըստ մեր աշխարհաց եւ զաղերսականն: Այլ եւ հոչականն է կամ առ ինքն կոչումն ընծայեցուցանէ այսիւ առդանուազ հնչմամբ:

‹1› Իսկ . . . |||| M 109

DISCREPANTIAE CODICUM. 1—6 Ու պարզն—սիրամարգ] om MS || 1 Ղեւոն M_2, Լեւոն ceteri || 2—3 Ու յարաբարդելոցս—երեւմամբ] om E *et quae sequuntur usque ad* սիրամարգ *cum Anonymi scholiis connexa profert* || 7—12 Թիւք—ցուցանէ] om MS, *inter scholia Stephani collocata Davidis numerorum tractatione* || 8—12 Բայց ըստ—ցուցանէ] *praebuit* E *cum aliorum scholiis conglutinata* || 13 ի հայումս] մեզ MS || 14 միայն] *iterum* երեւի գոլ MS_1, ցուցանելով E || 16 *verba* որոյ տեսակ գոլ որդին է E, *pro quibus* MS_1 *habet* հայր տեսակ որդի է, *Stephano, non Moysi sunt tribuenda* || 17 Այլ եւ] *om* E || 18 եւ պատուոյ նշանակիչ] om MS || 19 *pro* արտայայտէ] գրէ *ante* առաքեալ E || 19—20 որ ոչ է առաքական, այլ ներգործական] om MS || 20 ունի] *om* E || 21 որ հետեւանայ—զաղերսականն] om MS || 22 հոչականն է] հոչական յիչ կամ յայք MS || 22—23 այսիւ—հնչմամբ] om MS || 13—23 Հոլովք—հնչմամբ om M, E *praebet apposita nota* Այլուստ || 24—p. 173_2 *Species nominis om* codd; *ultimam memorat* M; *ceterum* MS *exhibet nonnulla quae*

‹23› Բացարձակ ‹է›, որ առանձինն իմանի, այլ ոչ ընդ տեսութեամբ կապի՝ աստուած, քան:

Եւ հաստատ‹ադր›ութիւնք են երկու. ներգործական՝ դատաւոր, ընտրող. եւ կիր՝ դատեալ, դատեցե‹ալ›:

‹ԺԴ› ՑԱՂԱԳՍ ԲԱՑԻ

M 117 MS Եւ զի քայս յետոյ դասեալ լինի քան զանուն, զի նա գոյութիւն ունի զտեղի եւ ոչ զներգործութեան:

Խոնարհմունքս հինգ են. սահմանական՝ անեմ, աներբեւոյթ՝ անել, հրամանեան՝ արա, անիցեմ՝ ստորադասական:

Տրամադրութիւնք երեք են. ներգործութիւն, որ է զանեմ, կիր՝ զանիմ եւ կրաւորական ըստ ներգործականին՝ զգենում:

Տեսակս գործոց ինչ ասին տեսութիւնք եւ ոչ ըստ ինքեան զոլ նախազաղափար եւ է նախաւրինակ՝ ոռոգեմ, ‹ածանցական› ոռոգանեմ:

Ձեւք յոլովահատածք լինին ի զգեստս եւ ի սահմանս. պարզ՝ գիտեմ, բարդ՝ ըստ գիտեմ, յարաբարդ՝ կարի քաջ գիտեմ:

Թիւք ... ||||

Դէմք երեք են, յորմէ եւ առով եւ վասն որ:

Ժամանակ երեք են, անցեալն, ներկայ, ապառնի: Ներկայն ասաց կամ զկայէն:

Եւ անցեալն ըստ չորից ունի զանազանութիւն, յարաձգական, յարակայ, գերակատար, անորիշ: Եւ լսեցուցանէ յա-

Moysis doctrinam redolere videntur: *Իսկի եւ առասականի ի Նորքոյ անկեալ, այս ընդ երկրայնոց ենթակայի (ենթակի MS$_2$) առաջին գոյացութեան, որ Տիմն այլոց եղանի: Իսկ այս՝ Մարկոս, որ յայտատեսակ է եւ յոլովախնդիր. եւ առասականն երկրորդին եւ ոչ նախադասելեացն, որ մերձ է ըստ տեղւոյ կամ պատուոյ եւ ըստ երկուց այսմ իմացմունս մարդ մատուցանէ յանբաժանելին քան զկենդանին* || 3—4 *Եւ հաստատ‹ադր›ութիւնք—դատեցեալ*] om MS E || 8—p. 174_{6} *huius capitis scholia a Խոնարհմունք usque ad լինի*, id est affectionum, specierum, figurarum, numerorum, personarum, temporum explicationes, desunt apud M E, itaque post *զներգործութեան* apud M sequitur *Եւ առոյգ քայլ* etc, quae habet etiam E.

րածզականն մասն ինչ ունել ի ներկայէն բաղազանութիւն, որպէս թէ դեռ առնեի. եւ յարակայն՝ զաւուրց ինչ կամ զամսոց կամ զտարւոյ, էգործէի յասելն. եւ անորիշն զերեսեան ժամանակսն նշանակէ զյարածզականն եւ զյարակայն եւ զգերակատարն, որպէս անունդ նշանակէ, էգործեցի, ըստ այնմ թէ լինի եւ է եւ ի բաղազանութենէ լինի:

Եւ ստոյգ բայ է ներկայն, իսկ անցեալն եւ ապառնին՝ հոլովմունք M 117 E 138- *ազդման. եւ առաւել ծանաւթագոյն մասն բանի, զի անյայտք ի յայտնոցն փայլին իմացմունք եւ տեսանելիք անտարակուսելիք քան զանյայտսն, այլ եւ լսելութիւնք անհաստատարմագոյն առ բազումս քան զտեսութիւն:*

‹ԺԵ› ՅԱՂԱԳՍ ԼԾՈՐԴՈՒԹԵԱՆ

[*Լծորդութիւնս դատեալ եղեւ ի տաղաչափական կշռոց* M 118 E 144- MS *ուսումնավարժից ոմանց, որք ի մակացութեան դեգերանս կացին: Զի զսահմանաչափութիւն բանին լծորդումն չինեին տեղ. այլ էր իսկ ճշմարտապէս ի տեսակին խաւսից որպէս բազուկ եւ մազուկ:* | *Բայց ըստ մերումս եւ այլ ինչ եղեալ է զիտ* E 147 *առաջնոցն իբր սոցա, նոցա, որ ոչ միայն յառաջ դասեցելումն, այլ եւ յերկրորդին խոնարհմանն, որպէս կոփես եւ կոփեմ:*]

Այլ զանազանապէս եւ ոչ անբաժանաբար, որպէս ի զգայութիւնսն զուգատեսութիւնս տեսանելեացն եւ ձայն ազդեցական ընդունող առ բերումն մտաց եւ յերկրագործ տեսակ կենդանւոյն հաստատապէս զուգիցն իմաստասիրել առ ի գլխո կերակրոցն:

DISCREPANTIAE CODICUM. 13—20 *de scholiis ad coniugationem pertinentibus v. supra p.* 149 || 21 *անբաժանաբար*] *add է անուն լծորդութեանս* E || 22—23 *ձայն ազդեցականի*] *եւ ոչ այն ազդեցական* MS || 23 *ընդունողք* MS | *յերկրագործ տեսակ*] *յերկատեսակ* MS || 24 *զուգիցն*] *զի ի յերիցն ի մի* MS | *իմաստասիրի* MS; *huius capitis scholiorum posterior tantum pars Moysis esse notatur apud* E, *prior vero uncis saepta Anonymi censenda est* (*v. p.* 149); *sed cum tota in* MS *prolata sit, non liquet, utrum Moyses ex Anonymo hauserit an commentator Moysis Stephanus.*

‹ԺԶ› ՅԱՂԱԳՍ ԸՆԴՈՒՆԵԼՈՒԹԵԱՆ

M 119 E 154- MS *[Ընդունելութիւն յանուանէ եւ ի բայէ ունի զիւրն էութիւն. եւ լինի մի մասն յութիցն եւ դէմք ոչ երեւին սորա եւ այլն ամենայն ըստ գործականին, զի որպէս դերանուն եւ մակբայն ընդ գոյացականին եղեալ լինին, այսպէս եւ սա ընդ ազդեցութեամբ։ բայց հոլովումն ըստ առաջին մասին բանի, որպէս արարեալով արարելում:]*

Այլ ընդունի եւ տեսակ կենդանւոյ զհամախոհս յինքեան եւ զերկինս աստեղք եւ նիւթք ախտականիս զմարդիկ նա եւ զայլս ոմանս որոշողականն զուգանունապէս կոչմամբ զառանձնացելոյն միութիւն, մանաւանդ թե միացելոյն առանձնաւորութիւն:

‹ԺԷ› ՅԱՂԱԳՍ ՅԱՒԴԻ

E 156 MS *[Յաւդս յայլում լեզուի բազում ինչ ունի, | այլ ի մերումս սակաւ, զի հոլովք եւ թիւք միայն լինին. բայց զսեռոցն ոչինչ նշանակէ: Եւ է շրջաբերութիւն այսպէս. այս, այսմ, այսու, զայս, ո՛վ այս. եւ ըստ համարականումն միապէսն՝ եսն, երկուորապէսն՝ դուն եւ բազմաւորաբարն՝ դուքն, որ յամենայն մասունս գտանի, բաց ի նախադրէ եւ ի շաղկապէ:]*

‹ԺԸ› ՅԱՂԱԳՍ ԴԵՐԱՆՈՒՆՈՒԹԵԱՆ

M 126 E 162 MS *[Դերանունս փոխանակ անուան ասի եւ է ըստ աւրինակի դիմացն նախկնի՝ ես, դու, նա. եւ երկիցս այս ստացեալքն՝ իմ, քո, նորա:*

Բայց սեռոցն ոչ այլափոխի ձայնիւ, այլ լրութեամբ եւ անուամբն նշանակի, եթե արք եւ կանայք եւ մանկունք:

Եւ զանազան նշանակութեանց ուղղապէս՝ ես, դու, նա. եւ

DISCREPANTIAE CODICUM. 9 *նա եւ*] *նախ* M_1 M_2 E (*in marg emendatum in նա եւ*) || 10 *զուգանունանապէս* MS_2 || 11 *միութեամբ* M_1 E; *huius capitis eadem est condicio atque capitis praecedentis* || 14—19 *in haec etiam scholia, quae Anonymi esse putantur* (*v. p.* 150), *valent quae ad p.* 174_{24} *notata sunt* || 21—*p.* 176_5

բաժանողականին՝ իմոյ, քոյոյ, նորայոյ. եւ պատուիրականին՝ ինձ, քեզ, նմա. եւ երթալոյն՝ ինեւ, քեւ, նովաւ եկի այսր. եւ աղերսականին՝ զիս, զքեզ, զնա. եւ հոլովականն՝ դու: Եւ սորայքն՝ իմ, քո, նորա. իմոյն, քոյոյն, նորայոյն. իմումն, ք‹ոյ›ումն, նորայումն. իմովն, քոյովն, նորայովն եւ այլքն:]

‹ԺԹ› ՅԱՂԱԳՍ ՆԱԽԱԴՐՈՒԹԵԱՆ

Նախադիրս առ ի զարդ գեղեցկութեան յաւ‹ր›ինեալ ար- M 128 E 163 MS
ուեստախաւսից, այլ ոչ առանց տեսակաց. եւ որոշեալն սահմանաւ հասարակ անուամբ զանազանի, զի թե ըստ մասին խնդրես, ելս մեր յաշխարհէ ոչ է առաջին, այլ եւ հաւր վերջոյ է որդի: Նա եւ ի յերկս աշխատասիրացն սահմանի սերմանիլն նախ քան հնծիլն եւ իմացեալն յետոյ ազղի բանիւ եւ ըստ գեղեցկապաճոյճ բանաստեղծաց ութն, ըստ քեզ (*եւ*) *ի̅ ի հետեւեալսն եւ յայլ այսպիսի:*

‹Ի› ՅԱՂԱԳՍ ՄԱԿԲԱՅԻ

Եւ մակբայից ոմանք պարզք են, ոմանք ջոկաղրեալք. MS
ոմանք պարզք եւ ուղիղք եւ ոմանք ընդ իրեարս շարեալք: Են պարզք այս՝ վաղ, նախ. եւ ջոկաղիրք՝ վաղվաղ, նախավաղ:

‹1› *Մակբայիցն եւ ժամանակ յայտնի են՝ այժմ, յայն ժամ, դարձեալ: Մակբայի ժամանակ յատկական, ⌜որ որոշի ի հասարականէն⌝:*

‹2› *Եւ միջակութեանն*] .... ||||

etiam huius pronominum tractationis condicio incerta est (*v. p.* 150) || 7 *յաւրինեալ արուեստախաւսից*] *առեալ ի յարուեստախաւսից* MS || 8 *այլ*] *om* M_1, ***habet*** E || 9—10 *ըստ մասին խնդրես*] *ըստ մտին խնդրին* MS || 10 *ելքս* MS || 11 *Նա եւ*] *այլեւ* MS | *սահմանի*] M E | *սերմանի նախ քան Հնծի* M E || 12 *նախ*] *om* MS | *եւ իմացեալն—բանիւ*] *om* MS | *ազղի*] *ասի* M_3 | *ըստ*] *om* M E || 13 *ըստ քեզ*] *զքեզ* M E | *ի̅*] *om* MS || 14 *եւ այլ այսպիսիք* M E || 16 *ջոկաղրեալք*] *անջատականք* MS_2 (MS_1 *emendavit in mg*) || 21 *յատկական*] *falsa lectio pro յարակայական* artis.

<3> <*Եւ քերդութեանն*>, *մուրցացի, ծղացի, աքացի, ողկուզաւրէն, տարմաքար. Հոմերոսի՝ տեսեալ զաւր, զի հանդիսանայր ի պատերազմի եւ ժողովեցին սակաւիկ սակաւիկ:*

<4> *Եւ քանակութեանն, որգոն* (*վասն զի թուի մակբայս*) *բազում անգամ, սակաւ անգամ:*

<5> *Եւ թուոյն յայտական, երկիցս, երիցս.*

<6> *Եւ* (*ներ*)*տեղականի... ի վեր եւ ի ստոր... Նոյնպէս եւ կալն մակբայ է, յորժամ ասեմ ի վայր կաց կամ ի ներտեղւոջ, կամ ընդ տեղի կաց, կամ ընդ տեղ. որգոն ներ տան, ի տան կաց:*

<7> *Եւ ըղձից նշանակք են թէ իցէ, աւշ, զուշ եւ յուշ:*

<8> *Խրոխտական կոչի, որ է իշտ, զմին այլն անգոսնէ:*

<9> *Սպառնական, որ սաստէ միւսումն, տիր, տի, զի տիրդ հիճկալ կոչի:*

<10> *Եւ հեշտականն*] *Եւ որ մեծարէ, վաշ:*

<11> *Շնորհակալոյն, յարքէն, դրուատ, որ է պարգեւ:*

<12> *Եւ ողոքականն*] *փարելի, փոխան:*

<13> *Ապաշնորհենին, ծառաղէմ*

<14> *Եւ աւաղականն*] *վահ, վա ի վերայ բեկմանն:*

<15> *Եւ եղկականն*] *վայ, եղուկ, աղէտ:*

<16>—<34> .... ||||

<ԻԱ> ՅԱՂԱԳՍ ՇԱՂԿԱՊԻ

MS *Շաղկապ է* (*բառ*), *որ շաղկապէ զտրամախոհութիւն: Եւ շաղկապացն ոմանք ջոկամանք են եւ ոմանք անջատեալք:*

<1> *Ջոկամանք են եւն* (*եւ ոչն*):

<2> *Իսկ անջատականք սոքին այլ:*

<3> *Բաղմատք, որ ոճ իմն նշանակեն ի սկզբանցն եւ այսր:*

DISCREPANTIAE CODICUM. 4 *Եւ քանակութիւն* codd || 20 ***haec fragmenta commentarioli in adverbium, perinde atque ea, quae statim de coniunctione, prosodiis, pedibus exponuntur, exstant apud*** MS ***in Stephaniana scholiorum parte; Stephanus autem non ex ipsa arte, sed ex Moysis opere hausisse videtur.***

‹4› Եւ տարբաղմատ, որ իր է միջնորդին (զի թեպէտ):

‹5› Փաստաբանական, պատճառաբանական:

‹6› Տարակուսականք... |||

‹7› Բաղբանականք]... |||

‹8› Թարմատ‹ար›ք, զարդարականք:

‹9›—‹10› ... ||||

‹ԻԲ› ՑԱՂԱԳՍ ԱՌՈԳԱՆՈՒԹԵԱՆ‹Ց›

Առոգանութիւնք են տասն: Ի տասն ժողովեաց զամենայն MS սահման կարդացողութեան. շեշտ՝ վերացման ձայն, բութ՝ հարթ, որ ոչ ի վեր եւ ոչ ի վայր. պարոյկ, որ երկարացուցանէ զմէջ տանն. սուղ, որ սակաւիկ մի դատարումն առնու. թաւ, որ զքան թանձրացուցանէ ի լսելիսս. սոսկ, որ սուր անցանէ. ապաթարց ապրէնն՚ուսոյց. ենթամայն ապրէնս‿ուսոյց. ստորատ ի խոնարհ կայ, որ է յետին (թե արարից զայս):

‹ԻԳ› ՑԱՂԱԳՍ ՈՏԻՑ

Ոտք են պարզք երկոտասան: Ոտք վասն այնորիկ MS ասին, զի որպէս կենդանի մարմին ի վերայ ոտից հաստատուն կայ եւ թռչունք ի վերայ թեւոց եւ զոյք ամենայն ի վերայ միջնողանն.

Առաջինն՝ համբոյր. համ՝ երեք գիր է եւ բոյր-ն երեք, եւ երկուքն եւս երկարք լիագիծք քառամանակ, Մաշդոց. Մաշ- երեք գիր է եւ դոց-ն երեք՝ վեց եւ քառամանակ, զի ‹յ›առաջին վանգն այբն լիաձայն է եւ շայն կիսաձայն, յերկրորդ վանգին -ոց սուղ է եւ ց կէս եւ դոքա քառամանակք կոչին:

բ. Մեծասար՝ երկայնն առաջին, ներկայնէ եւ նադաւտէ, յերկայնէ եւ ի սակաւէ, եռամանակ, որգոն Դաւիթ. զի Դաւ-ն երիք գիր է եւ -իթն երկու, յերկայնէ եւ ի սղէ:

գ. Մեծավերջն, որ վերջն շատ է քան զառաջն. նադաւտէ ‹եւ› ներկայնէ, եռամանակ. որգոն Նորին. վասն զի Նո- սուղ

DISCREPANTIAE CODICUM. որգոն] երկրորդ ոճն codd.

է եւ -րիւնն շատ, վասն այնորիկ նաղաւտէ զառաջն եւ ներկայնէ զվերջն:

դ. Անզայտ] ցանցառ յերկուց աղաւտաց, երկամանակ, երկու ժամանակ. ցանցառ եւ սուղ երկամանակ, Տիկէն Ենոք. զի Են- եւ -ոքն երկու երկուգիր են, յաղագս այնորիկ կոչի անզայտն եւ յերկուց աղաւտաց:

Արդ զերկավանգսն կատարեաց եւ յեռավանգսն փոխեցաւ եւ դնէ <ա.> զԱքրաամ ստեղն (ընդ մէջ Թարգմանի), յերկայն եւ յերկուց աղաւտաց:

բ. Վե՛րջատանջ՝ վերջն աղաւտ է, սակաւանայ եւ նուազէ. (երկայն է մինն, որ առաջին. Սաղոմոն. Սաղ՝ երկայն, ոմ, ոն՝ սուղ եւ սուղ):

գ. Քողաքորք՝ առաջն ներկարէ եւ նաղաւտէ եւ ներկայնէ հինգամանակ, Ամքակում. Ամք-ն երկայն է, -ա- կարճ եւ -կումն երկայն է:

դ. Քողաղաւտ՝ առաջն աղաւտ է, սակաւանայ, եւ ներկարէ եւ նաղաւտէ, քառամանակ, Փիլիպպոս. Փի՝ կարճ, -լիպ(պոս)- երկայն է եւ <-պոս կարճ>:

ե. Հաւեղն, որ է սկիզբն, յերկուց երկարաց եւ նաղաւտէ հինգամանակ, Յովսեպոս. զի Յով-ն երկայն է, -սէ- երկայն եւ -պոսն կարճ:

զ. Աւարտեղ, որ է վերջնաղաւտ, յերկուց երկարաց, հինգաժամանակ, Եղիշա. Եղ- կարճ է, -իշ- երկայն, -ա երկայն:

է. Ներգեւն՝ նուաստք, ներից աղաւտաց, եռամանակ. վասն այնորիկ ասի յերից աղաւտաց, զի երեքեանն կարճ են:

ը. Սոնք, որ է ստուարք, ներից երկարաց, վեցամանակ, որ է Յովհաննէս. եւ երեքեանն երկայն են, զի սովորութիւն է տաղաչափաց զերկայն զվանգսն առաջ ածել:

DISCREPANTIAE CODICUM. 10—12 *per confusionem quandam hic posita sunt quae de dactylo dici poterant* || 13 ներկայնէ] ներգեւ codd || 20—21 սէ կարճ եւ պոսն երկայն codd || 23 Եղ- կարճ եւ շա երկայն codd.

IV

ՍՏԵՓԱՆՆՈՍԻ ՍԻՒՆԵՑԻՈՅ

ՄԵԿՆՈՒԹԻՒՆ ՔԵՐԱԿԱՆԻՆ

IV

STEPHANI SIUNIENSIS

COMMENTARIUS IN GRAMMATICAM

ՍՏԵՓԱՆՆՈՍԻ ՍԻՒՆԵՑԻՈՅ

‹ՄԵԿՆՈՒԹԻՒՆ ՔԵՐԱԿԱՆԻՆ›

M 25 E 32- ‹ՆԱԽԵՐԳԱՆ› .... Իւրաքանչիւր ոք ի նահապետացն ի
բաժանմանն լեզուացն եղեն իբրեւ ստեղծիչ լեզուաց եւ եդաւ
այն աւրէնք եւ սահմանք նոցա յիւրաքանչիւր զաւառս: Իսկ
յառաջնոցն ոչ ունելով գիր տակաւին եւ երկարակեցութեամբ
զմիմեանս աւանդութեամբ ուսուցանեին ուղղախաւսել:

E 32 (Արդ այսպէս եղելոյ յառաջագոյն) յոգունց նախ քան զՀո-
մերոս ջան եղեալ բազում աշխատութեամբ զուղղախաւսութիւն
սերմանել եւ իբրու ոչ ունելով նոցա գիր, (քանզի) զանմարմին
բան բերելով եւ մարմին զգեցուցանելով նմա, զի դիւրաւ
E 33 ըմբռնեսցի այն, որ ոչն ըմբռնի: Զկնի նոցա գտեալ գիր, դրոշ-
մեցին նախ ի վերայ տախտակի եւ ապա ի վերայ քարտի-

DISCREPANTIAE CODICUM. M E J. *Stephanianus hic artis commentarius prolegomena praemissa habuisse videtur, e quibus tamen nihil praeter duas particulas lacuna disiunctas recepta sunt in* codd M E; *simillima legit* E *ordine inverso usus:* ...յարմարեցին գիրս իւրաքանչիւր ազգ, զոր նախ քաղդէացիքն ծեւակերպեցին ինքեանց գիր նշանաւոր ըստ լեզուին իւրեանց յաւղի. յորոց եւ յունականքն յարուեստ անկեալ ըստ իւրեանցն ծայնի, նմանապէս եւ այլք յազգաց. *deinde, insertis nonnullis excerptis e commentatore quodam Geneseos* յարարածոց մեկնիչ, *ut notatum est in margine, sequitur:* եւ յաղագս այսորիկ յոքունք նախ քան զՀոմերոս ջան եղեալ բազում աշխատութեամբ զուղղախաւսութիւն սերմանել վասն թիւրութեան լեզուաց եւ խաւսից, որ եղեւ յետ բաժանման լեզուացն յաշտարակաշինութեանն, զի իւրաքանչիւր ոք ի նահապետացն եղեն իբրեւ ստեղծիչ լեզուաց ի ծնունդս իւրեանց. եւ եդաւ այն աւրէնք եւ սահմանք նոցա յիւրաքանչիւր զաւառս (իւրաքանչիւր զաւառաց M): Եւ զի ոչ ունեին գիր ըստ զանազան բաժանեալ լեզուացն, այլ երկարակեցութեամբ զմիմեանս աւանդութեամբ ուսուցանեին ուղղախաւսել: *postea proferuntur verba Magistri et tum:* եւ արդ այսմ այսպէս եղելոց կամ եղեւ բազմաց յարմարել զիստս արուեստի, զի կարասցեն սերմանել զուղղախաւսութիւն, որպէս ասացաւ. եւ զի եւ ոչ ունեին գիր զանմարմին բանն բերելով եւ մարմին զգեցուցանելով, զի դիւրաւ ըմբռնեսցի այն որ ոչն ըմբռնի: Յաղագս որոյ զկնի սոցա գտեալ եղեւ գիր յազգս եւ ի լեզուս, որպէս եւ ցուցաւ: Դրոշմեցին նախ ի վերայ տախտակի

‹ակ› եւ ածեալ զանմարմինն ի մարմին զգեցուցանեն նմա մարմին զգիր:

Եւ արդ գտեալ զգիր նախ քաղդէացիք եւ ապա հելլենացիք եւ զկնի նոցա այլք մի ըստ միոջէ: E 30

‹Ա› ՅԱՂԱԳՍ ՔԵՐԱԿԱՆՈՒԹԵԱՆ

Քերականութիւն է հմտութիւն] Եւ արդ ստուգաբանեալ լինի քերականութիւնս գրականութիւն: E 42 M 25

Եւ լինի հմտանալն ի նոսա ըստ այսքան յեղանակս. ճանաչել զյեղանակս եւ զվանգի չափս, յարդարելով ըստ ենթադասութեանն զգրուցատրութիւնն եւ զպատմութիւնս նոցա. եւ այն ըստ կարգի յարմարութեամբք եւ պատճառ‹աւ›ք առ ի հաւատալ: Եթե ոչ այսպէս իցէ, ոչ ընթեռնուլ զնոսա գեղեցկապէս ի լսելիս ժողովրդոց զքանս եւ զգործս առաջնոցն եւ կամ թե զաստուածոցն: Եւ ինքեանք ըստ հրամայեալ յեղանակս սորա արարացեն ստեղծումն բանի պիետիկոսաբար: M 32 E 45

Քանզի ոչ այլ ինչ է քերականութիւն եթե ոչ հոծ եւ յարմար շարամանութեամբ եւ ողորկաբանութեամբ եւ խտրութեամբ առոգանութեան եւ դասաւորութեամբ գծի եւ չափա- E 45-

եւ ապա ի վերայ քարտիսի (*քարտի* M_1, *քաղտի* M_2) *եւ ածեալ զանմարմինն ի մարմին եւ զգեցուցանեն նմա մարմին զգիր.* **ultima tantum verba praescriptum sibi habent nomen Stephani, quamquam etiam ea quae antecedunt eius esse censenda sunt; eadem fere hoc modo exposuit J:** *Իսկ անդ ի բաժանել լեզուանց իւրաքանչիւր ի նահապետացն իբր ստեղծիչ եղեւ լեզուի ցեղին իւրոյ. եւ իւրաքանչիւր սերեալքն մի եւ զնոյն ունէին որպէս նախահաւ, նոյնպէս եւ լեզուի սկիզբն... Իսկ այլքն ոչ ունելով գիր, այլ երկարակեցութեամբն ուսուցանէին զմիմեանս աւանդութեամբ ուղղախօսել..... յաղագս որոյ յոքունց նախ քան զհոմերոս չյան եղեալ ուղղախօսութիւն սերմանել եւ իբրու ոչ ունելով նոցա գիր զանմարմինն բան քերելով եւ մարմին զգեցուցանելով զի ղիւրըմբռնելի զայն որ ոչն ըմբռնի արասցեն: Յաղագս այսորիկ զկնի նոցա գտեալ գիր յազգս եւ յազինս դրոշմեցին նախ ի վերայ տախտակի եւ ապա ի վերայ քարտի եւ ածեալ զանմարմինն ի մարմին զգեցուցանեն նմա մարմին զգիր* || 6—7 *Եւ արդ— գրականութիւն*] *Անուն իսկ քերականութեանս գրականութիւն ասի ըստ հոմերոսի* M, *արդ քերականութեանդ անուն գրականութիւն ասի ըստ հոմերոսի* J, *քերականութիւնդ անուն իսկ գրականութիւն ստուգաբանի* *Z* || 8 *ի նոսա*] om E || 9 *յարդարելով*] *յարարրելով* M_3 || 9—10 *ըստ ենթադասութեանն* | *զենթադասութիւնս* E || 10 *զնոցունց պատմութիւնսն* E || 12 *այսպէս իցէ*] om M || 13 *ժողովրդեանն* E || 14 *Եւ*] *Այլ եւ* E || 15 *սորա*] om E | *պիւետիկոսաբար* M_1, *պւետիկոսաբար* M_2, *պոետիկոսաբար* M_3 || 18 *առոգանութեանցն* E | *դասաւորութեամբ* M_3, *դասաւորու-*

քանութեամբ եւ կշռաւք ստեղծանել բանս, եթե գովասանութիւն, եթե պարսաւ եւ եթե այլ ինչ գրեալք, սոյնպէս եւ զայլոցն արութիւնս եւ զառաքինութիւն գրամա(ր)տկութեան անվթար յառաջքերութեամբ: Եւ այսոցիկ բազում պէտք են հին կտակարանաց եւ առասպելավարժութեան հոգ տանել իբրու, ասէ, բազում անգամ ասացելոց:

M 88 E 45- Իսկ զի մասունս ասաց սորա վեց. այն զգրականութենէն ասէ, քանզի կամեցաւ ցուցանել մեզ արուեստաւորս զորչափութիւն սորա, զոր ճառեացն, եւ յայտնել զբաւանդակ զաւրութիւն սորա թե մի զուգէ զութսն իսկ զասացեալսն (զքերականութիւնսն) եւ կամ զիններորդ մասունս բանի, զորս քերդողութիւնս անուանեաց, ըստ այսոցիկ իննամասնեայ զսա կոչեսցես: Այլ աստ կամեցաւ ուսուցանել համառաւտ առնելով զինունսն վեց այսպէս. զլեզուս եւ զհնազէտ պատմութիւնսն մի առնել եւ զհազներգութիւն եւ զվանգ տաղաչափութեան շարադասե(ա)լ, քանզի անդ չէ խտրութիւն վանկիցն երկարացն եւ սղից, թաւացն եւ սոսկաց:

E 47- Իսկ յետ այսորիկ ասէ եւ զանուանս վեցիցն, զմի մի յանուանէ, զի մի խառն զնոսա թողլով եւ առանց վկայութեանց աղաւաղեսցի իմաստն որ ի նոսա, մարմին եւ անդամս կարծելով արուեստիս որպէս զանած մարմին զքարն եւ զերկաթն կամ իբրեւ զանմարմինսն: Եւ արդ բացայայտեաց զանուանսն եթե ոյք արդեւք իցեն:

M 35 E 48 Իսկ ասելն եթե ներկուռ ըստ առոգանութեան. ներկուռ զանդաղար կրթութենէ ասի, ⸢այսինքն ազդողապէս

թեան ceteri || 3 եւ առաքինութիւն] om E M_3 || 4 յառաջքերութեամբ] յառաջարկութեամբ M_1 || 7—8 Իսկ զի—կամեցաւ] Իսկ ասելն թէ մասունք են սորա վեց, կամեցաւ E || 8—9 արուեստաւորս զորչափութիւն սորա զոր ճառեացն եւ յայտնել] om M || 10 իսկ om M_3 | զասացեալ E M_3 | զքերականութիւնսն] զմասունսն E || 14 զինունսն] զիննունսն E M_3 || 17 թաւոցն M_2 | սոսկից E || 19 վկայութեանց] յատկութեանց E || 20 ի նոսա] ի նմա M_2 || 21 արուեստիս] om M_1 M_3 || 22 Եւ արդ] վասն որոյ E | ante զանուանսն] եւ M_1 M_3 | զանուանս M_2 E || 24—25 Իսկ ասելն—ասի] ներկուռ ըստ առոգանութեան. ներդ նախդիր միայն է, իսկ կուռն ասելով զանդաղար կրթութիւն ասէ E, ad verba ներն նախդիր միայն է քան adnotavit J: եւ աստանօր յաղագս դժոխալուր զասացեալսն առնելոյ զայսոսիկ դնէ, որպէս սովորութիւն է նոցա այսորքիւր վարել || 25—186_1 uncis saepta om M.

կոճ(ա)լ եւ կրթել զինքն ընթերցողութեամբ⌉: Իսկ ըստ առոգանութեան ասելն, ⌈զոլորակս շեշտիցն ասէ, որով կարդացողութիւն վայելչանայ,⌉. այսինքն ըստ տասն առոգանութեանցն պահել զխտրութիւնս ոլորակացն եւ ամանակին եւ հագագին եւ կրիցն, քանզի առաջնոցն զատ էին գիտք այսոքիկ Հոմերոսի եւ այլոցն, զորս ընկալաւ եւ կարգեաց յիշխանութեան իւրեանց:

Իսկ երկրորդ մասն զգրուցատրութենէն ասէ, զպատմութենէն ասէ ի ճահ կամ զեղելոց ինչ կամ զոչէից: Իսկ E 48-
ասելն եթե ըստ ներգոյս քերթողական յեղանակս. յեղանակս կամ յեղանակաց զգեղեցկայարմարն ասէ եւ զնմանն եւ զհաւանականն եւ կոչին սոքա եղեալք պատմութիւնք: Իսկ ոչ եղեալք՝ առասպելք. եւ լինի առասպելն ըստ երից յեղանակաց՝ ըստ պիտակութեան, ըստ հազներգութեան, ըստ փոխաբերութեան:

Արդ ըստ պիտականութեանն ամենեւին եւ անպատճառ սուտն, զոր ոչ պիտանի է եւ լսելն, որպէս Պասիփա արեգական դուստրն ցլու տռփիլ, կամ զԴանայէ պահէր ‹Ա›կրիւս‹ի›ոս յերկաթի կուսաստանս:

Իսկ ըստ հազներգութեան որ է եպերականն, որպէս զորտոռն եւ աղուեսուն եւ կամ ճային եւ հաւուցն եւ կամ իշոյն եւ առիւծենոյն եւ կամ ագռաւուն եւ աղուեսուն եւ կամ առիւծուն եւ հարսանեացն:

DISCREPANTIAE CODICUM. 2 *ասելն*] *ասելով* E, *ասել* J | *որով* E, *յորոց* J || 2—3 ***uncis inclusa non legit*** M || 3 *այսինքն*] **om** E | *ըստ տասն*] *զտասն* E J | *առոգանութեանցն*] *առոգանութիւն որ գիտէ* J, *որ են այսոքիկ. շեշտ, բութ, պարոյկ, երկար, սուղ, սոսկ, թաւ, ապաթարց, ենթամայն, ստորատ, գտոսա* M_3 || 5 *զատ*] **om** E J || 6 *զորս*] **om** M | *յիշխանութենէ* E || 7 *իւրեանց*] *իւրում* M_3 || 8—9 *Իսկ—զոչէից*] **om** E J || 9 *զոչէից*] *զանէից* M_3 || 10 *յեղանակաց* M || 9—10 *Իսկ ասելն — զգեղեցկայարմարն*] *որպէս եւ ասէ ըստ ներգոյս քերթողական յեղանակս, (այս է ըստ նոցա յեղանակացն պատկանաւորել եւ նմանաբար առնել), զի քերթողացն յեղանակ զգեղեցկայարմարն* E, *որպէս եւ ասէ ըստ ներգոյս, որ է ըստ կարգի քերդողականացն, յեղանակս զնմանն եւ զգեղեցկայարմար* J || 13—14 *ըստ երիս յեղանակս* E J || 14 *հենգնարկութեան* J, *հազներգութեան* ceteri || 18 *զԴինաէ* codd | *Կրիւսոս* codd || 20 *ըստ հազներգութեան* E, *զհազներգութեան* M, *զհենգնարկութեան* J || 21—22 *եւ կամ ճային—աղուեսուն*] *om* M_1.

Իսկ ըստ փոխաբերութեանն՝ խրատուց աւրինակք, որպէս նապաստակացն եւ զորտուցն եւ կամ կապկացն եւ կամ գայլոցն եւ ոչխարացն:

E 49- Իսկ երրորդ մասն ասէ զլեզուն եւ զհնագէտ պատմութիւնն: Արդ լեզուս ասէ, որ շուրջ զքեւ սահմանակից աշխարհք իցեն, գիտութիւն լեզուաց նոցա, վասն զի կարի աւգտակարք են այս‹ք› առ ստուգաբանութիւն:

E 49- Եւ դարձեալ զքո լեզուիդ գիտելն զքովանդակ զքաոսն զեզերականս, որպէս զՆորճայն եւ զՏայեցին եւ զԽութայինն եւ զՉորրորդ-Հայեցին եւ զԱպերացին եւ զՍիւնին եւ զԱրցախայինն. այլ մի՛ միայն զմիջերկրեայսն եւ զոստանիկսն, վասն զի պիտանիք այսոքիկ են ի տաղաչափութեան, ⸢այլեւ աւգտակարք ի պատմութիւնսն, զի մի՛ վրիպեսցի անընդել զոլով լեզուացն⸣:

Իսկ հնագէտ պատմութեան. պատմութիւն ասէ զհին եւ զնոր, զհեթանոսաց եւ զհրէից եւ զքրիստոնէից, զի տեղեակ իցէ եւ ընդել ամենայն պատմութեանց:

E 50 Բայց սխալանս կարծեմ աստանաւր արուեստաւորիս երրորդ կարգել զլեզու եւ զհնագիտութիւն: Քանզի իրաւ եւ վայելուչ ինձ թուի առաջին զսա ասել եւ երկրորդ մասն զվերծանութիւնն, վասն զի նախակրթութիւն եւ ընտանութիւն հին պատմութեան ի մեզ տրամադրի եւ ապա ընթերցողութեան ասպարէզ:

E 50 Իսկ չորրորդ մասն ասէ զստուգաբանութիւնն, որ է

DISCREPANTIAE CODICUM. 1 ըստ փոխաբերութեանն E, ըստ փոխարկութեանն M J; **praeter has octo fabulas cod Z etiam nonam, quae est de cancris,** խեցգետնացն, *memoravit; omnes sunt ex earum nomero, quae Olympiano tribuuntur;* (*vide* Н. Марръ, *Сборникъ притчъ Вардана, p.* 456) || 6 զլեզուացն M_3 || 5—7 որ (որք E, որ M J) շուրջ—ստուգաբանութիւն] **profert** E **inter verba** Այլ || 6—7 աւգտակարք են այս առ (առ ի M_2) ստուգաբանութիւն] աւգտակարութիւն է M_3 || 11 զմիջերկրայն M_1 M_3 || 12—14 **uncis saepta om** M, **pro quibus** J **habet** այլ եւ ի պատմութիւնն լինի ձեռնտու || 15 Իսկ հնագէտ պատմութեան] **om** M_3 || 19 զհնագիտութիւն M_1 M_2 E J, զհնագէտ պատմութիւն M_3 || 22 ընթերցողութեան M E, վերծանողութեան J || 24—188_{22} **haec etymologiae commentatio,** *quamquam apud* E **nomina** *Stephani* **et Moysis** *praescripta* **habet,** *Stephano* **tribuenda est** | Իսկ—բայից] ստուգաբանութիւն պիտանացու եղեւ յաղագս ուղղութեան անուանց եւ բայից J.

ուղղութիւն անուանց եւ բայից, վասն զի յանհմտութենէ խաւսից թիւրեալ են անուանք եւ բայք ամենից ազգաց բայց ի սակաւուց: Եւ աւրինակ թիւրութեան է այս, որպէս ճանապարհի կտրելն եւ խորանալն ի կոխմանէ ոտից եւ կամ որպէս սանդղամատանց թիւրիլ եւ թափիլ եւ ջարդիլ ի բազմութենէ երթեւակացն: Ըստ այսմ աւրինակի բազումս ընդ ինքեանս անցուցանելով բանիս ի բաժանմանէ լեզուացն մինչեւ ցայսաւր թիւրեցան անուանք եւ բայք ամենից ազգաց բաց ի սակաւուց ազգաց, որք ունողք արուեստիս այսմիկ յոլովք եւ անսպառ լեալք պահեցին ամբողջ եւ ուղիղ զխաւսս ազգաց իւրեանց համանաւ թագաւորաց իւրեանց: Եւ եղեւ թիւրութիւն խաւսիցն այսպէս. զնչուք եւ թոթովատք եղեալ յազգէն որ յառաջ քան զմեզ, որք ոչ կարեին զընտրութիւն առնել լծորդացն ի խաւսս իւրեանց յաղագս մերձաւորութեան լծորդացն առ միմեանս, որպէս բեն՝ մենի պէի եւ փիւրի եւ որք մի ըստ միոջէքն, աւանդեցաւ թիւրութիւն խաւսից նոցա որդւոց իւրեանց որպէս զուղղութիւն յաղագս միայն բնակելոյն եւ ոչ ումեք զոլոյ մերձաւոր առ նոսա: Եւ եին նոքա նահապետք իւրաքանչիւր գաւառաց, յորժամ էրն տակաւին նուազութիւն մարդկան: Իսկ սովորութիւնն վարժեալ պահեցաւ իբրեւ զաւրէնս յիւրաքանչիւր գաւառի եւ եղեալ անուանակոչութիւն անմարմնոց եւ մարմնոց, անճականացն եւ անաճից:

Քանզի ստուգաբանութեան ծեւք են երեք՝ յիրէն, յարուես- E 50
տէն, ի ձայնէն. եւ յարացոյց առաջնումն սափոր եւ երկրոր-
դին փայտհատ եւ երրորդին ճնճղուկ:

(*Եւ յաւելուն*) *եւ այլ եւս* (*մի ի սոսա*), *որպիսի ներքանոց* E 51
եւ վերմակ եւ գլխապատ եւ որք ստուգաբանին փոխադրելով

DISCREPANTIAE CODICUM. 1 *յանհմտութենէ* M E, *ի հնութենէ* J Z || 3 *այս* M E, *այսպէս* J || 5 *սանտղամատանց* M_1 | *թիւրեալ եւ թափեալ եւ ջարդեալ* E J, *թիւրելն եւ թափելն եւ ջարդելն* M_3 || 9 *որք*] *յորս* J || 11 *իւրեանց*] *նոցա* J, *om* M_3 || 17—18 *ոչ ումեք*] *ոչ որ* M_3 J | *նահապետք* M_3 J, *նախապետք* ceteri || 22 *անաճից*] *add ըստ երից դիմաց՝ յիրացն որ է կերպն, յարուեստէն, ի ձայնէն* Z || 23—25 *quae de figuris etymologicis dicuntur Քանզի— ճնճղուկ, Davidis sunt* (*v. supra* 85 15); *eadem vel similia etiam Stephanum legisse concludere licet ex iis, quae statim sequuntur* || 26—189 7 *Եւ յաւելուն—այսպիսիք:*] *Եւ դարձեալ յաւելեալ եւ այլեւս ըստ կերպարանի իւրն սապատ, երկո-*

զլծորդսն եւ զքմակիցսն, քանզի սղոցն սղոց է, պակասեալ եթի եւ յաւելեալ ոյի, եւ կրակն կերակ է ըստ գործոյն, փոխանակեալ զեթ եչի:

‹Եւ այլ եւս ըստ կերպարանի իրին›, որպէս սապատ, երկոտանի, չորքոտանի, թեւաւոր:

Ի ձայնէ, որպէս կռտաք, ագռաւ, կռունկ, հողմ, սիք եւ որք այսպիսիք: Իսկ ըստ արուեստին՝ որպէս քանական, անքան, լուղակ, քերոց, ճեփիչ, կտրոց եւ որք այսպիսիք են: Այսպիսի է զանազանութիւն սոցա:

Արդ ամենայն անուանք ըստ մի ինչ յայսցանէ կերպարանին, զորմէ ասեն թե ոչ է թիւրեալ ի բնականազոյն անուանէն եւ սեռականն եւ տեսականն եւ անճառն, որպէս ասէ Արիստոտէլ եթե «ներձայնոցքն ներանձնիցն ախտիցն նշանակք եւ գրիցեալքն ներձայնոցացն. եւ որպէս ոչ կիրքն ամենեցուն ‹նոյնք› (նոյնպէս) եւ ոչ ձայնքն ‹նոյնք›, որպէս ումեմն ասեն Երակլէս եւ ումեմն Եռակլէս հոմանուն:

Եթե ըստ կերպարանին նշմարեալ, որպէս ասեն եթե դնէր մարդն առաջին ըստ նշմարեցուցանելոյն զանուանսն:

տանի, չորքոտանի, վեցոտանի, թեւաւոր, ներքանոց, վերմակ, գլխապատ եւ որ ինչ այսպիսիքս են յիրէն ունելով զանունն, որպէս սղոց, կրակ. եւ յորժամ ստուգաբանես զլծորդսն փոփոխելով եւ զքմակիցսն պակասել եթի եւ յաւելեալ ոյի (փոխանակեալ M$_2$, փոխան եղեալ M$_3$), որ լինի սղոց եւ կրակն կերակ ըստ գործոյն: Իսկ ըստ ձայնին՝ որպէս ծիծառն, ագռաւ, կռտաք, կռունկ, հողմ, սիք (հողամաղ Z) եւ այսպիսիքս E *sub nominibus St. et Moysis; priorem partem habet etiam* J *reliquis inde a* յիրէն *omissis* || 7—9 Իսկ—սոցա] *om* J || 7 անքան] *add* անասուն, սողուն E || 8 կտրոց] կտրիչ E || 10—15 Արդ ամենայն—հոմանուն] *om* J || 15—16 որպէս—հոմանուն] *haec ita ommittit* E, *ut pro iis post* նոյնք *hanc adnotationem praebeat* զայս բան յԱրիստոտելէ առեալ ի մեկնութիւն քերականիս Մովսէսի քերթողի, *cuius e regione in margine legitur* Այլ, *unde hoc signum Alius cuiusdam non Erzencaiensis esse patet*; (*vide* Պէրիարմէնիաս Արիստոտէլի, *p.* 461 *et* 489) || 17—18 Եթե—զանուանսն] *om* J, *haec praebet* E *sub nominibus Stephani et Moysis:* Որպէս սուրբն Գրիգոր Պարթեւ եւ աստուածաբան ասեն թէ ըստ կերպարանացն նշմարեցուցանէր եւ դնէր անուն մարդն առաջին: Եւ Փիլոն իմաստասէր թէ ընտանեբար եւ ըստ բնութեան դնէր նախաստեղծն զկենդանեացն անուն, մինչ զի բա‹ղ›խեալ ազդէր եւ կենդանին ընդունողութեան յիւր հայէր առ կոչողն, վասն որոյ պարտ է զամենայն անուն ըստ երիցս այսոցիկ ստուգել նմանապէս եւ զբայն. *cfr* Agathang. *p.* 137: ըստ առանձնային կերպարանաց զանունն նշմարեցուցանել; *etiam* Philonis *Genes. p.* 15, մինչեւ զի անդէն միանգամայն առ դնել զանունն եւ կենդանւոյն լսել, բա‹ղ›խեալ իբրեւ յիւրմէ ընտանւոյ եւ յազգակցէ յասացելոյ

Իսկ որք ոչ կարեն ստուգաբանել եւ բացայայտել զմի ոք E 53 *յերից վերասացեալ յեղանակացդ թիւրեալն, զոր պարտէ փոխել զմի գիր յանուանէն եւ ի բայէ, ի ձայնաւորաց կամ յանձայնից, լծորդելովք յայտնեցելովք, մինչեւ պատահեսցէ տեսութեան անուանն, որպէս վերագոյն ասացաք յաղագս կրակի թե կերակ է եւ տրզալն՝ տարզալ եւ սողոցն՝ սղոց, ի փոխել զլծորդսն եւ զքմակիցսն ըստ այսմ մտածութեան, ապա թե ոչ փոխեսցես երկու կամ երիս ի լծորդացն եւ ոչ համդիպեսցիս ստուգաբանութեանն:*

Եւ դարձեալ ասէ զհամեմատութեան տեղեկութիւն. M 40 E 54 *զայս զքանիս մասանց ասէ, ⌜զորս պարտ է համեմատութեամբ առ միմեանս ընտրութիւն առնել լաւին⌝. քանզի ընկալեալ նա զովէ զիմաստս այսոցիկ եւ հրամայէ ըստ նոցա խտրութեանցն եւ աստիճանացն ձեւել եւ համեմատել եւ զամենայն ասացեալսն մերձեցուցանել զանուն առ անուն եւ զբայ առ բայ ⌞եւ զայլսն մի ըստ միոջէ առ միմեանս եւ ընդունել զձեւ ասացելոց պատահմանց անուան եւ կամ բայի⌟, զուղղականն եւ զտապալականն եւ որք եւ այլ եւս ասին զնոցանէ:*

Իսկ վեցերրորդ մասն ասէ զդատումն քերդածաց. E 56 *զայս զոտիցն չափոյ ասէ, որ է տաղաչափութիւն, որ եւ բանաստեղծութիւն ասի, զի ըստ սորին հրամանի ստեղծցի բանն: Եւ յիրաւի զսա ասէ դատումն քերդածաց, քանզի ընդ ստեղծանել բանին սովաւ խնդացեալ զայ սա ընդ մասունս քերականին եւ քերդողութեանն, կոխելով զնոսա ժողովէ ի սոցանէ զտառ եւ զգիր եւ զվանգ եւ զենթադատութիւն եւ զկէտ եւ զանուն եւ զբայ եւ զհետազայս նոցա զվեց մասունսն, որպէս մեղուք զզանազան ծաղկացն զփուշի եւ զաւղս, եւ բերեալ ստեղծանէ մեղր բանական եւ մատուցանէ լսողաց եւ զխոշո-*

անուանն երեւմանէ || 11—12 *uncis saepta om* M, *legit* E J || 14—15 *եւ զամենայն ասացեալսն մերձեցուցանել*] *om* M_3 || 16—17 *quae uncis inclusi legit* M, *om* E J || 17 *եւ կամ*] *եւ որակ* M_3 || 18 *զնոցանէ*] *add* E J: *զի ի համեմատելն զտանելն ստուգութիւն համեմատանցն անուանց եւ բայից խնտրեմանց* || 21 *ստեղծցի* M_2, *ստեղծանի* J (*quae sequuntur usque ad մեղուանեւ omisit*) || 23 *զայ*] *լինի* M_1 || 27 *զաւղս*] *զարդս* M_3, *add եւ ցաւղս* E | *բերեալ* M_2, *բերէ* ceteri.

րութիւնս նոցա ողորկէ ի ձեռն խորութեան գրոյ եւ վանգի,
որպէս նոքա զմաղսն մզնածեւս:

E 57 *Իսկ ասելն եթե նաեւ լաւագոյն է յամենեցունց որք*
ներ արհեստիս են, այսինքն թե զաւրագոյն է քան զամենայն
մասունս արուեստիս: Իսկ ներդ նախդիր է միայն:

⸤Արդ այս է զանազանութիւն քերականութեան եւ քերդո-
E 45- *ղութեան, վասն զի բարձրագոյն է քերդողութիւն քան զքերա-*
կանութիւն, որչափ ոգի քան զմարմին եւ է սա սկիզբն եւ
առաջին ամենայն արուեստի:

Իսկ քերդողութիւն ստուգաբանեալ լինի գիրդելութիւն
կամ գիրթողութիւն, վասն զի յաղագս սորա զտառ գիր եւ
թողաւ յաշխարհի⸥:

‹Բ› *ՑԱՂԱԳՍ ՎԵՐԾԱՆՈՒԹԵԱՆ*

M 43 E 58- *Վերծանութիւն է քերդածաց կամ շարագրածաց*
անվթար յառաջբերութիւն, այսինքն զրիցելոցն, որք ի
քերդողացն չափածոյ ինչ բանի եւ շարագրութեան այնորիկ
անգայտ յառաջբերութիւն:

⸢Եւ արդ յետ ասելոյն զայս, ցուցանէ զաւճառն վերծանու-
թեան ըստ երից յեղանակաց որեն այս՝ ենթադատութիւն,
առոգանութիւն եւ տրոհութիւն:

(*Եւ է ենթադատութիւն ներքսակայ խորհուրդ*) *եւ բաժանի*
ենթադատութիւն ի բազում տեսակս եւ մասունս, որք են այ-
սոքիկ⸣:

DISCREPANTIAE CODICUM. **6—12** *uncis inclusa om* E *praeter haec:* *վասն զի բարձրագոյն է քերականութիւն քան զքերդողութիւն որքան հոգի քան զմարմին* (*cfr Մատմ. փիլ.* 212), *quae tamen non hic habet sed superiore loco ante haec verba Stephani:* *բանզի ոչ այլ ինչ է etc v. supra p.* 184_{16} || **10—12** *interpretationem vocis քերդողութիւն habet etiam Z:* *դարձեալ քերթողութիւն գիրթողութիւն ասի, զի զիր զտառ եւ թողաւ կամ ի գիրն թողու ուսումն իմաստից* (*cfr գիրթողք in fragmento Յաղագս քերականին պատմառի in Op. ed. Davidis p.* 599) || 14 *վերծանու-թիւն է մասն քերդողաց կամ շարագրաց* E || 14—15 *քերդածաց—յառաջբերութիւն* *om* M || 15 *զրելոցն* M || 17 *անգայտ*] *անգայթակղ* M_3 || 18 *զաւճառն*] *զպատճառն* M_2, *զոճ ճառին* J || 21 *uncis rotundis inclusa om* E, *cfr Comm Davidis p.* 87_{19} || 14—23 *cuius sit initium huius capitis usque ad այսոքիկ non constat, nullo auctoris nomine ab* E *in margine notato; priorem tantum partem Stephano tri-*

Գրեցեալք ամենայն՝ զհեթանոսականս ասէ, զհրէից եւ զքրիստոնէից, եւ բաժանի յայսչափ մասունս. նախերգան, [E 68-] պարզ, շարադրեալ, ժամանակեան, թուական, ներտաղական, ըղձական, խրոխտական, խռովական, տրտմական, հրամանեան, յանձնառական, հրաժարական, անյանձնառական, քամահական, եպերական, տրական, շնորհական, ուրացական, խոստովանական, ապաշաւական, եղկական, կսկծական, աւաղական, զգուշական, պատուիրական, նմանական, դիպողական, հրաշական, խմբական, խոհական, բաղդատական, հարցական, յաճախական, յորդորական, զովական, պարսաւական: Արդ որպէս միտք գրեցելոցն ըստ այնքան յեղանակս բաժանեալ են:

Զի յենթադատութենէ զզաւրութիւն, այսինքն ըստ զաւրութեան խորհրդոյն ճանաչել ըստ գերասացեալ մասանցըն, խրոխտական արդեաւք իցէ թե այլ ոք ի վերասացեալ [E 59] մասանց ենթադատութեան:

Իսկ ասելն եթե ի նառոգանութենէն զարուեստն, [M 44 E 59] այսինքն ի գեղեցիկ առնելոյ զոլորակն ըստ հրամանի առոգանութեան յայտնեսցի արուեստաւոր զոլ, այսինքն քերդող, զի ի քերդողաց զտաւ արուեստ առոգանութեան նախ քան զքերականութիւն:

buendam esse verisimile est, at cetera quae uncis angulatis saepsi dubitationem afferunt || 1—10 quae hic quasi partes vel capita, ut E appellavit, recitationis enumerantur, sunt nihil aliud nisi species, in quas adverbium divisum esse docet ars; enumerationis ordine M discrepat ab arte, E autem plane cum ea concinit, quamquam praebet non ubi M, sed inferiore loco et sub titulo Եւ այս են զնուխ վերծանութեան: Նախերգան, պարզ, շարադրեալ, ժամանակեան (pro ամանակի յարակայական artis), միջակաւոր, քերդողական, քանակաւորն, թուականն, ներտեղականն (եւ տեղական cod 13 16), ըղձականն, խրոխտականն (om M_1), սպառնականն, հեշտականն, շնորհական (om M_1), ողոքական, ապաշնորհական, աւաղական, եղկական, հրաշական (om ‹17› բաքասական artis) հեզնական, ուրացական, (յանձնառական), բաղասական (=‹20› artis), (om ‹21› artis), զգուշական, նմանական (=‹23› artis), դիպողական, ղասական, խմբական (=‹26› artis), (om ‹27› artis), բաղդատական, հարցական, յաճախական (=‹30›), երդմնական (=‹31›), հաւանական (=‹32›), իսկական (=‹33›) դրական, յորդորական (=‹35›); cfr Ի. ՑԱՂԱԳՍ ՄԱԿԲԱՅԻ 31—35 || 14 զաւրութեան] զատութեան M_2 || 14—15 մասանցն] մոացն M_2 || 15 խրոխտական արդեաւք իցէ E profert inter verba Այլ, cfr Dav. 881 | վերասացեալ codd, վերոյ ասացեալ M_2 || 21 post զքերականութիւն] add iterum եւ նախ քան զքերականութիւն զտաւ արուեստ առոգանութեան M.

Իսկ ի տրոհութենէն զպարունակ միտսն] ... ||||

E 60 Եւ արդ դնէ զաւրինակ ենթադատութեան մասանցն ⸢եւ զփոփոխումն ձայնիցն⸣ եւ ասէ նախ ի մէջ առեալ զքերդողացն.

M 44 E 60- Զի զողբերգութիւն դիւցազնաբար վերծանեսցուք. ողբերգութիւն զմխիթարական ասէ, զորս ի վերայ մեռելոց եւ կամ այլ ինչ թշուառութիւն կրելոց առնեն: Իսկ դիւցազնաբար՝ զյորդորականն ասէ եւ զքաջալերականն եւ զներբողականն ի կենացս վաղճանեցելոցն:

M 44 E 60- ‹Զկատակերգութիւն աշխարհաւրէն, այսինքն› վասն կենցաղավարելոցն եւ անարի եւ ծուլիցն եւ ընչասիրացն եւ ի վերայ այսպիսեացն զեպերականն եւ զհեգնականն առնել ճառս եւ սոիչս, որպէս ռամիկքն սովորաբար ստեղծանեն առ այնոսիկ. սոյնպիսեաւ վարեսցիս եւ դու յընթեռնուլն զայնոսիկ:

M 45 E 61 ‹Եւ զդամբանականն ուժգնակի, այսինքն› ⸢յընթեռնուլն պարտ է հմտաբար⸣ իբրեւ կսկծողական ձայնիւ մակազանչութեամբ ձայնել ուժգնակի, որպէս զնոյն ինքն զվշտացեալսն:

M 45 E 61- Եւ զտաղն քաջոլորակի, այսինքն յաւդել զքանն որպէս սովորութիւն է վերծանողաց, զի ոչ առնելով զայս, խրամատէ զչափն եւ տզեղ զչափողն այսուիկ ցուցանէ ի ձեռն ապաթարց կամ ստորատ կամ ենթամայն առնելոյ:

M 45 E 67- Եւ զքնարական քերդութիւնն ներդաշնակապէս, այսինքն զզուսանական դայլայլիկսն, նման սմին թեթեւ յընթացուցանել ըստ նմին խորհրդոց. եւ ստեղծանին ամենայն դայլայլիկքն հազներգութեամբ եւ ոչ այն միայն, այլ եւ յաստուածայինսն:

DISCREPANTIAE CODICUM. 2—3 **uncis inclusa om** M, (*legit* J) || 6 **pro** *ողբերգութիւն*] *նաեւ* codd, *այլ ոմանք ասեն թէ ողբերգութիւն* J || 9 *ի կենացս*] *ի կենցաղս* E J M_2 || 12 *առնել*] *առեալ* M_3 || 13—14 *առ այնոսիկ*] *առ այնպիսին* M_2 || 14 *զայնոսիկ*] *om* E, *legit* J || 15—16 *iis quae* **uncis saepsi caret** M || 19 *Եւ*] *add դարձեալ* M | *այսինքն*] *այսպէս* M | *յաւդել*] *յաւդեալ* M_1 || 21 *տզեղ* M E, *տգէտ* J, **quod rectius esse videtur** | *ի ձեռն*] *ի տեղի ուղղակին* E || 22 *ենթամայն*] *ենթամայն* E, *ենթամնա* J, *ենթամնականն* M_2 || 23 *Եւ*] *Դարձեալ* M | *զքերթութիւնսն* M || 24—26 *այսինքն—յաստուածայինսն*] *այսինքն զներդաշնակումն ձայնին ըստ նուագերգացն յարմարութեան. որպէս նորա զզուսանական դայլայլիկսն* E, *quibus*

Իսկ ասելն եթե զխանդաղատական թուլակի եւ աշ- E 67- խարապէս, այսինքն, զգզուողականն եւ զփաղաքշականն, որ լինի զորովական բանք առ տղայս եւ կամ առ սիրելիս եւ առ եղբարս, երբեմն ի կենդանութեան եւ երբեմն ի մահու նոցա. վասն որոյ եւ քերդողացն յընթեռնուլն հանդիպի:

Զի որք ոչ ըստ սոցայն լինին խտրութեան, զքերդո- M 46 E 68 ղացն արութիւնս տապալեն] ⌜Իսկ զքերդաւղսն վասն այնորիկ կոչէ աստանաւր⌝, վասն զի առ քերդողսն է գրեալ զբանս զայսոսիկ եւ զբովանդակ մասունս քերականութեան, զի պանծացեալք եին նոքա բանիւն մասամբք միայն, կոչելով զինքեանս քերդողս, որպէս վերագոյն ասացաք. զբանաստեղծութիւն քերդողացն միշտ ծիծաղելիս ցուցանէ:

‹Գ› ՑԱՂԱԳՍ ՈՂՈՐԱԿԻ

Եւ քանզի ասէ եթե ոլորակ է բացազանչութիւն M 47 E 79 պատկանաւոր ձայնի եւ թե զինչ աւրինակ: Քանզի արդար եւ իսկ ըստ երիցս այսոցիկ յաւդի ձայն բանաւոր կենդանեացս. շեշտ, որ է սուր. եւ բութ, որ է կարճ կամ ծանր. եւ պարոյկ, որ է շրջումն վերուստ ի վայր եւ բեկումն ձայնի եւ ըթիլ ի սրութենէն: Զորոց յետ այսորիկ ցուցանէ զաւրինակ յառոգանութեանցն ճառի:

Եւ դարձեալ յաւդաւոր ձայն ասի մերս սակս տառիցն զանազանութեան եւ բաբախման եւ երիւրման ի գոչման ձայնին մերոյ: Իսկ անասնոցն ոչ զանազանի տառիցն խառնմամբ, այլ մերկ յայսցանէ է: Եւ արդ յերիսս յայսոսիկ զանազանի ձայնս մեր՝ ի շեշտ, ի բութ, ի պարոյկ: Իսկ արդ ասելն եթե

adnexit verba Այլ || 1 ասելն եթե] *om* E || 2 եւ զփաղաքշականն] *om* E || 3—4 եւ առ եղբարս] *om* M || 5 հանդիպի] *om* E || 7—8 *quae uncis saepsi desunt apud* M || 8 առ քերդողսն] առ սոսա E | գրեալ] գրել E || 15—16 արդար եւ իսկ] արդար էր իսկ M_1, եւ արդար իսկ է M_2, արդար եւ M_3 || 16 երիցս] ‹եր›իցս M_1 | յաւդիւ M_3 || 16—17 կենդանեայս M_3 J || 19 Զորոց] յորոց E | այսորիկ] այսոցիկ M || 21 *post* դարձեալ] *add* J *notam* ի վերուստ առեալ ուսուցուք զասացեալս: Արդ յաւդաւոր *etc* || 22 երիւրման] երեւման M_3 | ի գոչման] *om* M_3 || 23 ոչ] *om* M | զանազան ի տառոց խառնման M_2 | տառիւք M_1 E.

ըստ վերասաստութեան շեշտիւն, այսինքն, եթե ըստ վերատրութեան իցէ վանգն, սա շեշտ ասի: Եւ լինի վերատրութիւն ըստ բազում յեղանակս. նախ՝ ընութեամբ վերատրութիւն եւ շեշտք են ձայնաւորք այսոքիկ, ա́, ե́, ի́. եւ ասին սոքա շեշտ վասն յորդելակ ձայնին, որ եւ վերսաստ ասի:

Դարձեալ եւ առնլոյ սոքա ընդ ինքեանս զձայնորդսն, որք ոչ նեղեն զքերանն եւ զձայնն, ասին եւ այս<ք> յորդք եւ են այս<ք>. ա́գ, ա́ղ, ա́զ, ա́ծ եւ կամ զա́գ, ղա́ղ, զա́զ, ծա́ծ, լա́լ, խա́խ, կա́կ, հա́հ, ղա́ղ, նա́ն, շա́շ, չա́չ, ա́ռ, ա́ր: Եւ այսոցիկ սատի եւ անտի ղնէ ձայնաւորացս եւ կամ յանգի միայն վանգացն, որ ասին միայն փաղառութիւնք. յորդ եւ սուր է ձայն վանգացն այնոցիկ:

Իսկ լինի դարձեալ ձայն յորդելակ յոր եւ իցէ ձայնաւորս եւ ի հեգս ըստ ենթաղատութեան տեղւոյն ի բողոքելն ինչ, կամ ի սաստելն, կամ ի հրամայելն, կամ ի թշնամանելն, կամ յողոքելն, կամ ի գովելն, կամ մի ըստ միոջէ, որք մասունք են ենթաղատութեանն:

Իսկ ասելն եթե ըստ հարթութեան բթիւն, այսինքն, որ հարթ ձայնքն են եւ ոչ յորդք եւ սուրք, այն բութք ասին: Եւ լինի հարթ եւ բութ ձայն. նախ առաջին ձայնաւորաւքս այսոքիւք ը́-իւ, ո́-իւ, ւ́-իւ, զի ըստ նեղութեան շրթացն ձայնքն սոցա նեղք եւ տկարք են. իսկ դարձեալ եւ ի փաղառութիւնն նոյն զաւրութիւն է եւ յամենեսին:

Դարձեալ ասելն թե ըստ պարքեկութեան պարուկաւն,

DISCREPANTIAE CODICUM. 1—2 ըստ վերատրութեան] վերսաստութիւն M_3 J, վերսաստ(ր)ութիւն M_2 || 3 յեղանակս] յեղանակաւ M_1 | վերատրութեամբ M_1, վերսաաստութեամբ M_2 || 4 ձայնաւորք] om M_2 || 5 յորդելակ] յորդելականJ, յորդրակ M_3 | վերսաստ] վերսասաստ E || 6 զձայնորդսն M_3 J, զանձայնորդսն ceteri || 10 սատի] ցսատի M_1 | ղնէ M_1 M_2, ղնել M_3, ղնելով J | ձայնաւորացս codd, ձայն լծորդացս M_3, *rectius esset* ձայնորդացս || 11 *post* փաղառութիւնք *et ante* յորդ M_1 M_2 *incuria iterant* յորդ եւ սուր է ձայն վանգացն, որ ասին միայն փաղառութիւնք || 9—12 Եւ այսոցիկ—վանգացն այնոցիկ] Եւ արդ այսոքիկ սատի եւ անտի ղնելով ձայնաւորացս այսոցիկ, ասին միայն փաղառութիւնք. իսկ թէ յանգի միայն, ասի յանգ (*pro* վանգ?). յորդ եւ սուր է ձայն վանգացն այնոցիկ J || 14 եւ հեգս E M_3, եւ հեգս M_1 J || 15 կամ ի հրամայելն] om M_1 || 20 ձայնաւորաւքս] ձայնորդաւքս M_3 J || 21 ըեթիւ, ո-իւ, ւիւն-իւ E, ը-իւ, ս-իւ, ն-իւ M_2, ընիւ, սէիւ, նոյիւ J.

այսինքն թէ ըստ շրջաբերկութեան շրջական ասին նոքա ասացեալք: Եւ այսպէս լինի շրջաբերկութիւն վասն յորդ եւ բարձրացեալ ձայնի նուաղման. եւ լինի յորդ եւ նուաղ ի միում հիգի այսպէս՝ Պա՛ւղոս, քանզի յելանել ձայնին ի վերայ այբին՝ յորդել, իսկ անցանելովն ընդ այբդ ի հինն՝ նեղացեալ շրթունքն, տկարացեալ, ի վայր զնստուցանեն:

Եւ արդ պարուկանայ ձայն ըստ այսքան յեղանակս. նախ՝ բնութեամբ պարոյկ են է եւ ո՛վ. եւ վասն այսորիկ են պարոյկ քանզի յեթն խոնարհին երկոցունցն վաղճանք եւ ելուզանեն զյորդ ձայնն: Վասն սորին եւ երկարք ասին, վասն զի զերկուց ձայնաւորաց զտեղի ունին մի մի սոքա:

Իսկ երկրորդ անգամ պատահմամբ պարոյկ են ամենայն երկբարբառք, որ են այսք. աւ, եւ, էւ, իւ, ու, ով, աի, եի, ովի, վասն բեկանելոյ զձայնն:

Իսկ երրորդ անգամ պարուկանայ ձայնն ի սուր ձայնաւորսդ յա, յե, յի այսպէս. յորժամ բաղաձայնքն դնին ի վերայ սոցա ի հեզսն, որ զշրթունսն նեղեն եւ զձայնն, եթե մի գիր դիցէ, եթե երկու, եթե երեք, պարոյկք են:

Իսկ չորրորդ անգամ պարուկանայ ձայնն ի զաւրութենէ ենթադատութեան ըստ բազում մասանց այսպէս. կամ յաղերսելն, կամ ի մխիթարելն, կամ ի փաղաքշելն, (ի քնցատելն), կամ ի խանդաղատելն, կամ յաւաղելն, կամ յաշխարելն: Արդ այս այսքան:

Իսկ ասելն եթե կէտք են երեք, կէտ աւարտեալ, մի- E 82
ջակ, ստորակէտ. վասն տրոհութեանցն ասէ: Եւ վասն այնորիկ ասէ զփոփոխմունս զայս, զի դժուարահաս մեզ արասցէ զգրեալսն իւր, վասն սորին փոփոխէ զտեղի բանին: Այլ ոչ է պարտ զսկիզբն հետազայ բանիս մաստ դնել, այլ առանձ-

DISCREPANTIAE CODICUM. 1 *շրջական*] *շրջանական* J || 6 *զնստուցանեն*] *նստուցանեն* E. *զնա նստուցանեն* J || 8 **պարոյկ են*] *պարուկին* codd | *է եւ ով*] *է:ը, ով:ը* J || 9 *քանզի յեթն*] *քան զ յեթն* M || 12 **պարոյկ են*] *պարուկին* codd || 13 *էւ*] *ըւ* M_3 | *իի*] *add* *էի* M_3 | *ու, եւ, ըւ, իւ. ով, աւ, էւ, էի, ովի* J || 15—16 *ձայնաւորսդ*] *ձայնորդս* M_1 || 18 *դիցէ*] *դնին* M_3 || 21 *կամ ի փաղաքշելն, ի քնցատելն կամ ի խանդաղատելն*] *om* M_2 | *քնցատելն om omnes exc* M_1 || 27 *զգրեալսն իւր*] *զգրեալս զայս զիւր* M_3 | *է*] *էր* E.

նակի յիշել զկէտս եւ դնել զզանազանութիւն եւ զզաւրութիւն սոցա:

Վասն զի կէտ առաջին այս սահման լսի, որ են տունք: Եւ երեք վասն այնորիկ ասէ, զի արդարեւ իսկ երիւքն կատարի ամենայն ենթադասութիւն: Իսկ ստորակէտ ասէ զսկիզբն բանին զառաջին տունն, իսկ միջակ՝ զմիջինն, իսկ աւարտեալ՝ զկատարումն խորհրդոյն եւ վերջին տուն՝ զկատարումն ենթադասութեան:

Իսկ զվերջինն առաջին վասն խաքելոյ զմեզ դնէ, զի աշխատութեամբ զայսոսիկ գտցուք, քանզի ամենայն քրտամ<ք>ք ստացեալն թուի քաղցր եւ վասն սորին եւ անկորուստ ի ստացողէն եղիցի:

‹Դ› ՅԱՂԱԳՍ ԿԻՏԻ

M 50 E 62 Իսկ ասելն եթե կէտ է տրամախոհութեան անգեցելոյ նշան. զայս զաւարտեալ կիտէն ասէ, զվախճան ենթադասութեան:

Իսկ միջակ՝ նշան ոգի սակս ընդունելոյ. քանզի արդարեւ իսկ որպէս ոգի ի սմա առնու ընթերցողն, ի կախ ունելով զձայնն եւ ոչ ի հանգիստ իջուցանելով, զի այս ի վախճանին եղիցի:

DISCREPANTIAE CODICUM. 3 տունք] տունկք M_1 || 4 իսկ] om M_2 | երիւքն M_1, երեք կէտիւքն ceteri || 12 (inde ab 196_{24}) haec interpunctionis tractatio posita est in capite de accentu secundum eam plurimorum armeniacorum artis exemplarium proprietatem qua primum doctrinae de interpunctione enuntiatum cum praecedente capite connexum exhibent; ita haec legebat in suo artis exemplari etiam Stephanus, qui hanc pravitatem explicare conatur. Argumentationem Stephani improbat J: Արդ ոմանք ասեն, զի կամեցաւ դձուարագոյն զբանս առնել, վասն այնորիկ զսկիզբն հետագայ բանիս ընդ կատարածն խառնէ եւ զկարգն փոխեալ ի կատարածէն զ յիշատակն առնէ: Իսկ մեք ասացուք, զի ասաց զիւրաքանչիւր ի կիտիցն յառաջագոյն արհեստիւ եթէ կէտք գ̃. կէտ աւարտեալ, միջակ, ստորակէտ. նախ՝ զի սահմանաւ զիւրաքանչիւրոցն բնութիւն ծանուցէ. երկրորդ՝ զի տեղեաւն եւ ձայնիւ զաւարտեալն կէտն իբրեւ թագաւոր, իսկ զերկուսն իբրեւ սպասաւորս նորին. օրինակ իմն զպակասեալն եւ զառաւելեալն այնոքիւք կոչէ նշանակութիւնք, իսկ զչափաւորն պարզաբար: Ubi quae contra Stephanum afferuntur verba sunt Davidis (v. supra 91 16—20) falso intellecta et prave conversa ad eandem rem explicandam || 15 կիտէն M_2, կետն M_1, կէտն E J.

Իսկ ասելն եթե ստորակէտ է տրամախոհին չեւ եւս անգեցելոյ, այլ այլեւս կարաւտացելոյ. զայս զառաջին կիտէն ասէ: Իսկ տրամախոհին չեւ եւս անգեցելոյ, այսինքն, ըստ խորհրդոյն չեւ եւս կատարեալ, որ է ենթաղատութիւն, այլ բազում կարաւտութիւն ունի առ ի վախճանել զերկուս եւս հետազայ կէտս:

Իսկ ասելն՝ իւ առանձնանայ կէտ ի ստորակիտէ, ամանակաւ. զայս զմիջին կիտէն ասէ, վասն զի զատուցանէ ի միմեանց զվերինն եւ զոտորին կէտն: Եւ սոյն ասի ամանակ, զի եթե քթիթ մի ական ժամանակ ասի, որչափ եւ առաւել արտաբերութիւն բանին լեզուաւն:

Իսկ ասելն՝ զի ի կիտին կարի յոյժ մեծ է բացատն. իսկ ի ստորակետէն ամենեւին նուազ. բացատ ասէ զմիջին կէտն, իսկ կէտ՝ զաւարտեալն, որ լինի ի շարադրութեան բանիդ այսպէս. յաւարտմանէ խորհրդոյն կարի յոյժ հեռի է ստորակիտին բան վասն միջակ սահմանին եւ ինքն ըստ ինքեան ոչ կարէ յայտնել ստորակէտն զխորհուրդն, քանզի յաւարտեալ կէտն հասանելով ի կարգի շարամանն լինի բացերեւութիւն բանին:

Արդ եղից զաւրինակն նոցա. ստորակէտն նախերգան է, իսկ միջակն՝ պատճառ, իսկ աւարտն՝ խոստումն կամ վճիռ:

Արդ յայտնի ցուցից ասացեալս. ստորակէտ՝ „ժողովուրդ իմ“, «հարկահանք ծեր»՝ միջակ, «ճռաքաղ առնեն զծեզ»՝ աւարտ. իսկ „<եւ> պահանջողք տիրեն ծեզ“ այլ աւարտ. քանզի այսպէս վարին կէտք, երբեմն մի դնելով զկէտն կատարեն զխորհուրդն, երբեմն երկուս, երբեմն երիս երիս, կամ չորս չորս, կամ եւս աւելի:

DISCREPANTIAE CODICUM. 2—3 *այլ այլեւս—անգեցելոյ*] **om** M_2 || 4 *ըստ* M_3, *աստ* ceteri || 10 *քթիթ* M_3, *քթթումն* ceteri || 12 *ի կիտին* **recte legit** M_2 *pro ի կիտէն* codd (*cfr supra p.* 3 *not* 21—22) || 20 *ի ստորակիտէն* codd, **rectius** *ի ստորակետին* || 16 *միջակ սահմանին*] *միջասահմանին* || 13—14 *բացատ ասէ—զաւարտեալն*] *բացատ ասէ զվերջին կէտն, իսկ կէտ՝ զմիջինն* J; **utraque commentatio** *falsa* || 16—17 *եւ ինքն ըստ—զխորհուրդն*] *om* M_2 || 18 *կէտն*] *կետէն* M_1 | *հասանելով*] *հաստատելով* M | *շարամանն լինի*] *շարամանեալ* E, *շարժմանն լինի* J || 22—23 *ստորակէտ՝ ժողովուրդ իմ հարկահանք. միջակ՝ ծեր ճռաքաղ առնեն. աւարտ՝ զծեզ* M_1 E (Jes. III 12) || 26 *երկուս երկուս* E, *երկուք երկուք* J |

‹Ե› ՅԱՂԱԳՍ ՀԱԳՆԵՐԳՈՒԹԵԱՆ

Հագներգութիւն է] ... ||||

‹Զ› ՅԱՂԱԳՍ ՏԱՌԻ

M 60 E 88- *(Դարձեալ) տառ կոչէ զբաբախումն լեզուին եւ զշրթանցն յայլ եւ յայլ տեղիս հանելոյ զանազան ձայնս | եւ ստուգաբանեալ զտառս լինի տարր, վասն զի ուայն զերկուց ըէից ունի զտեղի, վասն այնորիկ ասի տարր ձայնս այս, վասն զի ունին խառնումն եւ միաւորութիւն ընդ միմեանս առ ի շինումն գրոյ եւ հեգի եւ բառի:*

‹Իսկ ասելն եթե գիր ասի, վասն զի քերելով իմն գաղափարի, այսինքն աւրինակի. ուստի յայտ է թե ստուգաբանեալ զգրեալս լինի քերեալ, վասն որոյ ի վերայ քերէ ինքն թե. գրելդ քերել ասիւր առ նախնեաւքն, զոր եւ աստ ասաց եթե գիրն խառնի ընդ միմեանս առ ի մարմնացուցանել զբան գիրն ի վերայ քարտին›:

E 90 *Իսկ ասելն եթե սոցա ձայնաւորք են ութ. ա, ե, է, ը, ի, ո, ւ, ով, այսինքն որպէս հոգի կենդանական ի մարմնի, վասն զի այսոքիկ կարեն արտաքսել ի դուրս զբանն եւ զձայնն առանց խառնման յայլսն: Իսկ այլքն շաւշափիւն միայն առնեն ի բերանն առանց սոցա խառնման եւ ոչ կարեն արտայայտել զձայնն: Իսկ ապա յորժամ ընդ իւր բնական շարժումն յառաջ անցանէ իւրաքանչիւր ոք ի սոցանէ եւ անկանի ի սոսա, լինի ձայն, որպէս բ, գ, դ, զ եւ այլքն ամենեքեան մի ըստ միոջէքն, ումն այքին ձայնաւորի եւ ումն այլովքն:*

E 93- *Եւ ձայնաւորացն երկայնք են երկու] Իսկ երկարքն*

երեք երեք codd | *չորք չորք* M_1, *չորք* M_3 || 4—5 **initium litterarum tractationis** E **praebet inter scholia** *Այլ* || 7—8 *վասն զի – միաւորութիւն] որք խառնին եւ միաւորին* E || 8 *ընդ] առ* M_3 || 10—15 *quae incis saepsi ab Իսկ ասելն եթե* usque ad *քարտին]* om E J || 13 *զրեալդ* M_3 | *քերեալ* M || 16 *սոցա* M_3 E, *ի սոսա* M_1 || 17 *այսինքն որպէս հոգի] իսկ ձայնաւորքս են որպէս զգայութիւնք կամ հոգի* E || 18 *այսոքիկ] սոքա* M_2, *սոքա իսկ* E || 22 *անկանի] յանգի* M_3 || 23 *այլքն ամենայն* E, *այլ ամենեքեան* J, *ամենայն որք* M.

վասն այնորիկ ասեն երկարք, զի յեւթն խոնարհին երկոքեան ձայնիւքդ:

Իսկ սուղք երեք՝ ե, ո, ւ, որ ասին կարճք. ⸢եւ վասն այնորիկ ասին կարճք⸣, զի ոչ ոք խոնարհի ի ձայնս նոցա:

Իսկ ասելն եթե բենն ի մէջ մենի, պէի եւ փիւրի, E 96 *զայս՝ զբարբառակիցսն եւ զքմակիցսն բաղդատէ առ միմեանս եւ զձայնս նոցա ցուցանէ մեզ, զի բեն քան զմեն եւ զպէ ստուար է, եւ քան զփիւր բարակ: Եւ արդարեւ այսպէս է, զի մեն եւ պէ ասելով հանդարտիկ ի միմեանս իջանին շրթունքն եւ թոյլ եւ նուազ եւ կակուղ հանեն զձայնն: Իսկ բեն ասելով, բախիւն ելանէ ի շրթանցն եւ յուժգին բախմանէ նոցա ձայնք նոցա ստուար եւ թանձր մեզ լսին:*

‹Է› ՑԱՂԱԳՍ ՎԱՆԳԻ

Փաղառութիւն է] ...||||

‹Ը› ՑԱՂԱԳՍ ԵՐԿԱՐ ՎԱՆԳԻ

Երկար փաղառութիւն] ...||||

‹Թ› ՑԱՂԱԳՍ ՍՈՒՂ ՎԱՆԳԻ

Սուղ փաղառութիւն] ...||||

‹Ժ› ՑԱՂԱԳՍ ՀԱՍԱՐԱԿ ՇԱՂԱՇԱՐԱՑ

⸢Եւ շաղաշար. իսկ շաղաշարդ զուգաշար ասի: Եւ ասէ M 99 *զայս երիս զոյլ յեղանակս եւ դնէ զաւրինակն ի Հոմերոսի տաղիցն, որ են այս. «ինձ քնաւ ես դու իր-իք պատ-ճառ, արեւ, այլ աստուածքն»: Քանզի -աւ, ես, դու, իր-, -եւ, այլ, -ուածքն ի ձայնաւոր երկայն յանգեցան:*

DISCREPANTIAE CODICUM. 1 *զի յեթն խոնարհին cfr supra p.* 196 9 || 3—4 *uncis inclusa*] *om* M_1 E || 19 *syllabarum tractatio deest in codicibus; quae uncis inclusi fortuito servata invenimus apud* M *in capite de nomine, inde*

Արդ դնելով զեչ եւ զայք ի միում վանգի, որք են սուղք եւ երկար ի միում հեգի. բայց եչն է եզր քանին, իսկ վերաքերականն պատահեաց զոլ այքն, վասն որոյ զաւ եւ զամենեսին զառաջինսն մարթի երկարս ասել եւ սուղ ի ձեռն զատելոյ ի միմեանց⌝:

‹ԺԱ› ՑԱՂԱԳՍ ԲԱՌԻ

M 75 E 108- Բառ կոչէ զնոյն վանգս եւ փոխեաց զանունն սակս ծածկելոյ ի մէնջ:

Արդ ասելն թէ բառ է մասն դուզնաքեայ ըստ բաղդասութեան բանի, այսինքն, հեգ է փոքրիկ ըստ զուգադասութեան բանի: Քանզի արդարեւ իսկ հեգքն կցկցելով ի միմեանս առնեն զքանն, որպէս արքայութիւն կամ նեղութիւն եւ ամենայն այսպիսիք կցեալք յերկարից եւ ի սղից եւ ի հասարակականէն: Քանզի բառն նախադասի անհոլովապէս, որ առ դոյզն իմն նշանակութիւն ունի ըստ միահեգութեանն, որպէս զաւր- եւ -ու- եւ -թիւն, որ է զաւրութիւն, զի որոշողութեամբ երեքս այս մասն բառի եւ զոյգ բառ եւ յութամասանց բանի մի առ կատարելն մակացութիւն եւ որ միացուցանեն յաւղիւք անդամ լինել բանի խորհրդոցն կառավար կամ հեծեալ, այլեւ սղալութեանց ինչ ուղղիչ անդատաւոր ըստ վեց մասանց լաւագունին յամենեցունց արուեստական ասիցն:

‹ԺԲ› ՑԱՂԱԳՍ ԲԱՆԻ

M 98 Այլ ով ամենիմաստ արուեստաւորիս, որ ի հոլովական մասանց յեզական եւ ի յոգնական ի փոքրագունիցն ածեալ

Stephani ea esse suspicans huc transposui; ultima pars depravata est || 7 սակս] յադագս E || 7—21 **verbis ab** ծածկելոյն **usque ad** ‹լաւագուն›-ից **caret** M_2 **folio laeso** || 11—21 Արդ ասելն—ասիցն] om E, **quorum loco in contextu habet:** Եւ դարձեալ դուզնաքիա ասի, այսինքն հեգ փոքրիկ, որ է վանգ, զոր խորհելով ի մէնջ իմաստասէրս բառ ասաց. **neque** J **praebet aliud nisi** զի հեգն կցկցելով եւ շարադասելով ընդ միմեանս առնեն զբառ.... եւ դարձեալ ար-քա-ու-թիւն, նե-ղու-թիւն եւ ամենեքեան այսպիսիքս, կցեալ ի սղից եւ յերկարաց եւ ի հասարակականէն, ասէ բառ: **Exempla** արքայութիւն, նեղութիւն, զաւրութիւն **leguntur etiam apud** E, **sed inter scholia** Այլ || 21 լաւագունին M_3, լաւագունից M_2, լաւագոյն ի M_1 || 23—202 7 **Huius**

կատարեալ ի մեծազոյնն, | զմանրկութիւն մասանց զրոյ եւ E 109- *զփաղառութեան, զհազագի եւ զվանգի, զոր քայ եւ քառ անուանեմք, քանզի շարակածեալ զվերծանութիւն շաղկապիցն կատարեալ ի քան:*

Իսկ անդ ասելն եթէ քան է հետեւակ բառի «շարադրութիւն», քանզի հետեւանայ հոլովելով զբառոն եւ ածեալ յենթադատութիւն միմեանց:

Իսկ ասելն եթէ զտրամախոհութիւն ինքնակատար M 77 E 100- *յայտնելով, այսինքն, հաստատախոհ կատարումն յինքեանց ցուցանէ մեզ ցան եւ տարած բառիցն, որպէս արքայութիւն, նեղութիւն եւ անձկութիւն եւ որք այսպիսիք:*

Բայց ասի տրամախոհութիւնդ եւ փոխադրութիւն, քանզի արդարեւ իսկ փոփոխի խորհուրդ մնացն յայլ եւ յայլս եւ սոյնպէս ծնանի եւ զքանս զանազանս ի միմեանց այլ եւ այլ բառիւքն:

Իսկ ասելն եթէ քանիս մասունք են ութ, քան ասէ E 111 *զյայտնեալ եւ զկատարեալ խորհուրդն, որ առորակիտան եւ միջակիտան եւ ստարտելովն յայտնի եւ դադարէ խորհուրդն: Այլ ոչ եթէ բազմութիւնք անուանց, ոչ միայն եզականքն ոչ են եւ ոչ ասին քանք, որպէս մարդ եւ հաց եւ ջուր, այլ եւ ոչ երկականքն եւ քառականքն եւ մի ըստ միոջէքն:*

Եւ արդ զայսոսիկ ասէ ութամասնեան զոլ, զորոց ասէ եւ անուանս. անուն, բայ, ընդունելութիւն, յաւդ, դերանուն, նախադրութիւն, մակբայ, շաղկապ:

verbi tractationis pars prior ab initio usque ad *միմեանց* ***apud*** M ***non suo loco legitur sed infra in capite de nomine inter Stephaniana;*** *ex quibus* **E** *haec tantum* ***praebet:*** *զմանրկութիւն մասանց զրոյ եւ զփաղառութեան եւ զհազագի եւ զվանգի, զոր քառ եւ քայ ասեմք* (**etiam** M_3 ***pro*** *անուանեմք*) *եւ շարակածեալ զվերծանութիւն շաղկապիցն*, ***quae sub nomine auctoris scholiis Davidis*** *de eadem* ***re inserit; ibidem*** *յոգնիմաստ արուեստաւորս* ***habet pro*** *ամենիմաստ արուեստաւորս*; ***habet*** *etiam* ***verba*** *ածել յենթադատութիւն միմեանց եւ առնել քան ըստ շարադրութեան* ***inserta post*** *զատտարումն* ***Anonymi*** *v. p.* 138 9 || 7 *յենթադատութիւն*] *յենթադրութիւն* M_3 || 10 *ցան եւ տարած* (***cfr*** *ցան եւ գիր*) *quamquam* ***iis scholiis interposita sunt, quae Anonymo ab*** E ***tribuuntur*** (***v.*** *supra* 138 13-14). ***Stephani esse credi*** *possint* || 12 *տրամախոհութիւնդ*] *տրամադրութիւնդ* M_3 || 17 ***post*** *խորհուրդն*] ***inserunt*** E *et* J: *որ զտրամախոհութիւնն յինքն ցուցանէ, այսինքն զատարումն խորհրդոյն, որ* || 18 *յայտնի*] *յայտնէ* M_1 || 19 *բազմութեամբ* M, *բազմութիւնքն* J.

E 111 Եւ սաի անունն անըմբռնելի, վասն զի արդարեւ իսկ անտեղի եւ անժամանակ է:

Իսկ բայղ սաի* ասումն, վասն զի արդարեւ իսկ յայտնելով զտեղի, զժամանակ, զթիւ, զդէմ եւ զայլ եւս պատահս:

Իսկ ընդունելութիւնդ ունելութիւն սաի, քանզի բառս այս ունի խառնումն յանուանէ եւ ի բայէ:

E 112 Իսկ յաւդդ սաի արդարեւ իսկ յաւդ, որ է կցումն զրոյ յանգի անուանն եւ բայի:

Իսկ դերանունդ թերանուն սաի կամ տիրանուն կամ փոխանուն:

Իսկ նախադրութիւնդ առաջադրութիւն սաի, վասն զի են վանգք ինչ, որ ըստ ինքեանց ոչինչ նշանակեն, բայց դնին նախերզանք այլոց մասանց:

Իսկ մակբայդ կրկնաբայ սաի կամ վերնաբայ, զի ունի սոսկ ինչ նշան ժամանակի եւ այլոց:

Իսկ շաղկապդ զուգակապ սաի: Այսոքիկ են մասունք բանի:

DISCREPANTIAE CODICUM. 3 ասումն] ուսումն codd || 9 եւ բայի] add E: որ ցուցանէ զմերձաւորն կամ զհեռաւորն, որպէս յորժամ ասես մարդս, զսէն յաւդելով յանգի անուանն, զմերձաւորն զոլ եցոյցլինել մարդոյն եւ զնուն դնելով զհեռաւորն; quae contracta habet J: որ ցուցանէ զծանօթս զհեռաւորն կամ զմերձաւորս, որպէս մարդս կամ մարդն || 10—11 փոխանուն] add E et J: որպէս յորժամ թողլով զանուանն՝ ես, դու, նա ասեմք || 14 post մասանց] add E J: զի յորժամ զբանն ճոխացուցանել կամիմք, հեզ ինչ փոքրիկ նախ առաջի դասեմք, որպէս յորժամ ասեմք արտածայնեալ ձ ա յ ն ե ա լ ն բան է եւ արտն, հեզ միայն, որ ոչ ունի խորհուրդ, բայց միայն դժոխալուր առնել զբանն, որպէս յորժամ ասեմք շարայարեալ, շարամանեալ, շարդ նախադիր միայն է || 15 կրկնաբայ] կրկնաբար M_1, կրկնակաբայ M_3, կրկնակ բայ J || 16 նշան] նշանակ M_2 || 17 շաղկապդ E, շաղկապ M J | post սաի] inserunt E J: զի անմրութիւն նշանակէ, որպէս միտս ընդ միտս, բան ընդ բան, ձայն ընդ ձայն: Արդ այս են (Այսոքիկ են J) զաւրութիւնք ութ մասանց բանին: Իսկ բաւանդակ բացատրութիւնք սոցին ի կրթական հարցականութիւնսն լինին, յորժամ հարցանէ. այն ինչ ո՞ր մասն է բանի. զորոյ զհետ զան հինգ հետեւանքն՝ կերպ, ձեւ, թիւ, տեսակ, հոլովք, որ յոյժ ընդարձակատարը (ընդարձակ J) բանիւք ներճառելիք (ներ om J) են: Եւ այսոքիկ այսքան, զոր այժմ մի ըստ միոջէ տեսցուք մասունս բանի; omnes hae additiones quamquam E sub Stephani nomine profert, tamen dubito, eiusne sint.

‹ԺԳ› ՑԱՂԱԳՍ ԱՆՈՒԱՆ

Դարձեալ ասելն եթե անուն է մասն բանի հոլովա- M 98 *կան, այսինքն, անուն թաւալական մասն է բանի: Իսկ ասելն եթե մարմին կամ իր նշանակելով, մարմին կոչէ զամենայն տեսանելիս, զոր եւ ինքն ասէ թե մարմին, որպէս քար եւ իր, որպէս խրատ:*

Արդ քար ասելով զամենայն մարմին նշանակեաց, իսկ իր E 114 *զխրատն ասէ: Այս զգալի անմարմինն ասէ՝ զհուր, զջուր, զաւդ, զլոյս, զխաւար, զխաղաղութիւն, զխռովութիւն, զարքայութիւն եւ զայլսն: Եւ բաժանի սա եւ յիմանալիսն, քանզի իմանալի իր են վերին զաւրութիւնքն եւ եւս եւ վերագոյն պատճառն:*

Իսկ ասելն եթե հասարակաբար եւ յատկապէս, հասարակ զազգական անունն ասէ, որպէս հրեշտակ, մարդ, ձի, արջառ եւ այլքն. եւ զյատկական, որպէս Գաբրիէլ, Մովսէս, եզն, խոյ, ճակ եւ այլքն, որպէս եւ ինքն ասէ՝ հասարակ, որպէս մարդ ‹եւ յատկապէս, որգոն Պաւղոս›:

DISCREPANTIAE CODICUM. 2—6 *Դարձեալ ասելն — խրատ*] *om* E *praeter vocem թաւալական insertam inter verba Davidis* || 8 *զգալի*] *om* M_1 | *անմարմինսն*] *զմարմինսն* M_2 || 11 *եւ վերագոյն*] *էագոյն* M_2 M_3 || 15 *զյատկական*] *զատական* M || 17 *post մարդ exspectatur generum et specierum nominis commentatio, quae deest; eius autem in locum ad մարդ adiecta est in* cod M *haec expositio depravata admodumque turbata: այլ ով ամենիմաստ արուեստաւորիս, որ ի հոլովական մասանց յեզական եւ ի յոգնական ի փոքրագունիցն ածեալ կատարեաց* (*կացոյց* M_3) *ի մեծագոյնսն, զմանրկութիւն մասանց գրոյ, զփաղառութեան, զհագագի եւ զվանգի, զոր քա եւ քառ անուանեմք* (*ասեմք* M_3 E). *քանզի շարակածեալ զվերծանութիւն շաղկապիցն, կատարեաց ի բան: Իսկ ասելն եթէ բան է հետեւակ բառի, քանզի հետեւանա հոլովելով զբառսն եւ ածեալ յենթաղատութիւն* (*յենթաղրութիւն* M_3) *միմեանց: Եւ առնել բան ըստ երից յեղանակաց, որ ասի* (*ասէ* M_2) *կոփեմ, կոփեա, կոփէի, որպէս արարեալն, արարեալս, արարաւ կամ լինելոցն եւ ապա շաղկապի բայն: Բառին* (*բառ* M_3) *յարաբարդն, որպէս քաջ Մանուէլ եւ կամ գնդապետ եւ որք այլ ասպիսիք: Եւ ապա յաւդին ստորադասեալ շարադրի: Իսկ յաւդ ասի պատուասա ինչ յանուն կամ ի բա. եւ են տոքա գիր քննողաց յանկի անուան կամ բայի առ ի ցուցական առնել զղէմնն: Եւ է սա հոլովական մասն բանի, քանզի նախադիր եւ անյաւդ անուն է, որպիսի ո. եւ ստորադասեալ եւ յաւդեալ անուն է, յորժամ նոյն ոյդ ‹րէդ› առցէ ի ներքոյ իւրմէ, որպէս որ: Եւ արդ այսպէս յաւդի ամենայն բան եւ բա: Եւ շաղաշար. իսկ շաղաշարդ զուգաշար ասի: Եւ ասէ զայս երիս զոյ յեղանակս եւ դնէ զաւրի-*

Եւ սերք են երեք] ...||||

Եւ տեսակք են երկուք] ...||||

M 100 E 124- *Եւ ճեւք անուանց, աւէ, երեք. պարզ, բարդ, յարաբարդ: Պարզ աւէ զմեկնակ անունն, բարդ՝ զերկուս կցեալս յիրեարս, յարաբարդ՝ զերիս միաւորեալս, որպէս դնէ զաւրինակն: Եւ արդ ամենայն այսպիսիքն սոյնպիսիք կոչին:*

Եւ գտանի սա յոլովագոյն ի Պարսից եւ յԱղուանից եւ ի Սիւնեաց լեզուին, զի երկանունք եւ եռանունք են յոլովք, որպէս՝ Նիւ-դաստ, Նիւ-խոսրով, Ջուան-խոսրով, Վարազ-խոսրով, Վարազ-տրդատ եւ որք այսպիսիք:

E 125 *Աւէ դարձեալ եւ բարդից զանազանութիւնք են երեք, այսինքն, այլեւայլութիւնք. ոմն բարդ | ՝երկուց կատարելոց եղանի անուանց, որպիսի Նորայր, Կորայր, ազատայր, խուլայր, Գազտուր, Վարազ-տրդատ եւ որք այսպիսիք:*

Իսկ ոմանք յանկատարից երկուց, որպիսի իմաստնապատում, կուրապատում, ուղղապատում, ծռապատում, Հիապա

նակն ի Հոմերոսի տաղիցն որ են այս. ինձ քնաւ ես դու իր-իք պատ-ճառ, արեւ, այլ աստուածքն: Քանզի աւ, ես, դու, իր, եւ, այլ, ուածքն ի ծայնաւոր երկայն (երկբարբառք երկայն M$_3$) *յանկեցան: Արդ դնելով զեչ եւ զայք ի միում վանգի, որք են սուղ եւ երկար ի միում հեգի. բայց սակայն եչն է եզք բանին, իսկ վերաբերական պատահեաց զու այքն, վասն որոյ զսա եւ զամենեսին զառաջինսն մարթի (զառաջքն անմարթի* M$_1$) *երկարս ասել եւ սուղ ի ծեռն զատելոյ ի միմեանց: Արդ զքան հետեւակ բառի դնելով, որպէս թէ հոլովումն յինքեան բաղկացուցանել զիրն կամ զմարմինն. եւ լինի նախ բառ եւ բա եւ ապա բան ըստ երից յեղանակաց եւ երից թուոց, որով պատմութիւնք եւ խաւսք յարինին զովական եւ եպերական եւ այլք այսպիսիք:* **Huius expositionis** *priorem* **partem ab** *այլ ով* **usque ad** *միմեանց*, *quam etiam* E *exhibet, ad caput de oratione pertinere credens,* **hinc** *eo transposui* (*v.* 201$_{23}$—202$_{7}$). *Quae tum sequuntur ab Եւ առնել բան usque ad finem om* E *praeter haec, quae excipiunt vocem բառիւքն* (*v.* 202$_{15}$): *Եւ լինի.բան ի բառից եւ ի բայէ ըստ երից յեղանակաց, կոփէի, կոփեմ, կոփեցից եւ ըստ երից թուոց եզական, երկական, յոգնական, որով պատմութիւն եւ խաւսք յարինին զովական, եպերական եւ այլքն. Verba Բառին յարաբարդն—այսպիսիք fortasse textui inserenda sunt post որպէս դնէ զաւրինակն: Quae postea de articulo traduntur ad suum locum reponenda sunt* (*v. infra p.* 214); *fragmentum de syllabis ad suum locum a me iam translatum est* (*vide supra p.* 200$_{20}$) || 5—6 *զաւրինակն vide supra p.* 16 || 6 *այսպիսիքն*] *այսպիսի անուանք* E || 9 *Նիւ-դաստ* M$_3$, *Նիւդազ: զդ* M$_1$, *Նիւդազդ* M$_2$, *Նիւդդաստ* E, *Նիւ-զատմ* J || 13 *Կոր այր* M$_1$, *կոյրայր* ceteri || 14 *խուչ այր* M, *խուլ այր* E J | *Գազտուր*] *Գարդայր* J | *Վարազ—Տրդատ*] *om* M$_3$ || 16 *կուրապատում*] *om* M$_3$ J.

տում, հիասացութիւն, անազնութիւն, Մանայծ, Տիրիճան եւ որք այսպիսիք:

Իսկ ոմանք յանկատարէ եւ ի կատարելոյ, որպիսի սիրամարգ, տիրասպան, տիրասէր, տիրաշատ, գունազեղ, վանաշէն, Տիրախոսրով, Տիրատուր, սիզատուր եւ որք այսպիսիք:

Իսկ ոմանք ի կատարելոյ եւ յանկատարէ, որպէս մարդիթ, մարդոտ, մարդոց, մարդեղ, մարդուտ, հայրիկ, մայրիկ, Դաւթեան, Պաւղոսեան, մայրական, հայրական, եղբայրական, Բագրատունի, Գրիգորեան, Գրիգորիս, Դաւթուկ եւ որք այսպիսիք:

Բայց ի յայն սակս կարես զայսոցիկ զփորձն առնուլ, զորոց ծանիցես զորպիսութիւն, մի զուցէ յաստարոտին աճապարեսցես:

Նշանակին եւ թիւք երեք(դիմ)ի յունական եւ հոռմայական E 125- *լեզուին, զմիաւորական եւ զերկուորական եւ զբազմաւորական, որպէս թէ Պետրոս, Պետրու, Պետրոսք: Իսկ ի հայումս զեզական եւ զբազումս միայն կարեն նշանակել անուանք, որպէս Պետրոս եւ Պետրոսք, մարդ եւ մարդիկ, աստուած եւ աստուածք, եւ ամենայն այսպիսիքս: | Քանզի կեն եւ քէ եւ ցոյ* E 125- *զոլով ի յանգի անուանն զբազումս նշանակեն: Բայց կայ ուրեք յանուան միաւորական նշան ի վերայ բազմաց եղեալ առանց ցոյի եւ քէի, որպէս տոհմ, պար, ամբոխ, հաւտ, անդեայ, ջոլիր, երամ, բարտակ, գունդ, սպայ, զաւր, զեհ, մայրի, այգի, արտ, մարգ, դրախտ եւ որք այսպիսիք:*

Եւ դարձեալ են եւ յոգնական նշանակք ի յանգի ոմանց եզականաց անուանց եւ երկականաց, որք են միաւորական

DISCREPANTIAE CODICUM. 1 *հիասացութիւն*] *հիասացապատում* J | *Մանայծ*] *Միայնած* M_3 || 5 *Տիրախոսրով*] om M_3 | *Տիրատուր* E, *Սիրասուր* M_1, *Սիրատուր* M_2 J, om M_3 | *սիզատուր* om M_3, *ուզատուր* J | *եւ որք այսպիսիք* (etiamJ)] *եւ այլք* E || 7 *մարդոց, մարդեղ, մարդուտ*] om M_3 || 8—9 *մայրական—Գրիգորեան*] om M_3 || 9 *Գրիգորիս*] *Գրիգորիկ* M_3, *Գրիգորիս, Գորգիկ* J | *Դաւթուկ*] *Ստեփաննոսիկ* M_3, *Դաւթուկ* (*-ուն* cod), *Դաւթակ, Խոսրովեան, Խոսրովիկ, Վարդիկ* M_2, *Գագոն, Խոսրովեան, Խոսրովիկ, Վարդիկ* J || 14 *Այլ եւ ի յունական* E J || 16 ante *որպէս*] *զերեքեանն յայտնի նշանակեն* E J || 22—24 *ամբոխ, պարտակ, սպա, զեհ, մայրի, արտ, մարգ*] om M_3, *պարտակ, զեհ* om J || 23 *բարդակ*] *պարտակ* codd.

անուանք այսոքիկ՝ Խոյարաւնք, կալք, ներքնոց, վարդիկ, Ենովք, Ղամէք, Սերուք եւ որք այսպիսիք են. քանզի ամենեքեան սոքա մի մի են, իսկ գոլով քէդ ի վերայ սոցա զքազումս նշանակեաց: Իսկ նշանակեն դարձեալ եւ զերկուսն իբրեւ զքազումս. այսպէս երկու ընտերք, ոտք, ծեռք, աչք, ականջք, բարծք, ծունկք, սրունք, թաթք, բոյթք, ⸢քիթք, ճկոյթք⸣, կաւշիկք, մուճակք եւ որք այսպիսիք, զի ամենեքին սոքա երկու երկու են, իսկ քէդ ի վերայ գոլով զքազումս նշանակեաց:

Եւ թուականք անուանց են վեց, զորս կոչէ իմաստասէրս ուղղական, սեռական, տրական, առաքական, հայցական, հոլովական, զորս մեկնէ ինքն, զխրթնութիւն անուանցս այսոցիկ:

Իսկ ասելն ենթակաւ անուամբ եւ այս‹ք›, որք եւ սոքա տեսակք կոչին եւ են այս. իսկ, առասական, մակդիր, առինչունակ, հոմանուն, փաղանուն, բերանուն, յարանուն, երկանուն, մականուն, ազգական, հարցական, անորիշ, վերբերական, որ եւ նմանական եւ դերհատուցական կոչի, բակծածական, մակբաշխ, պարունակ, քերդեալ, սեռական, յատուկ, դասական, թուական, բացարծակ, զորոց մեկնեալ եւ լուծեալ զհանգոյցս կապեալս, եցոյց մեզ ինքն արուեստաւորս զորպիսութիւն միոյ միոյ ի սոցանէ:

‹1› Իսկ է, որ զինքեան գոյացութիւն յայտնէ, որպիսի Մարկոս, այսինքն, | E 128 մի մի անուն, որ ոչ հատանի ի յայլ ումս, որք ի նմանէն բաժանին կամ ծնանին. ամենեքեան սոքա իսկ ասին եւ են այսոքիկ. Ադամ, Սէթ, Ենովս, Կայինան, Մաղաղիէլ, Յարեդ, Ենովք, Մաթուսաղա, Ղամէք, Նոյ եւ ամենայն սոքա մի ըստ միոջէ, որք ընդհանուր մարդիկ մինչեւ ցայսաւր, սոյնպէս եւ այլ կենդանիք եւ անականք եւ անաւճք, անհատքն ի նոցանէ իսկ ասին:

‹2› Իսկ առասական է, այսինքն, տեսակաւոր անուն, որ զհասարակական ինչ էութիւն ասէ, որպէս մարդ կամ ծի

DISCREPANTIAE CODICUM. 1 ներքնոց, վարտիկ, Ղամէք] om M_3 || 5 երկու ընտերք] երկու ընկերք M_1 J || 6 բարծք, ծունկք] om M_3 || 6—7 քիթք, ճկոյթք, մուճակք] legit E, om ceteri || 11 զորս M_2, զոր ceteri || 18 զորոյ codd || 21 զինքեան] զիւրոյ M_3 || 23 ամենեցուն սոցա իսկ M_3 || 30 կամ om M_3.

կամ ոչխար կամ արջառ եւ այսպիսիք ամենայն ազգ կենդանեաց, անճականաց եւ անաճից: Եւ վասն այնորիկ ասէ հասարակական զայսոսիկ, զի ի սոցանէ բաժանին մի մի անհատ գոյացութիւնք՝ Մարկոս, Ադամ, հայր, որդի, թոռն, խնձորի, տանձի, մանուշակ, շուշան, տլփին, սղոցն, դալն, լոքն, բիլն, կապոյտն, ովկի‹ա›ն: Իսկ սեռականաւ իմն այս ի բազումս կոտորի, որք են առասականք, եւ այսք են սեռքն. կենդանի, տունկ, բոյս, ոչ կենդանի, աճական, անաճ, ցամաքային, ջրային, երկնային, հրային, աւդային, թեւաւոր, թռչուն, զազան, չորքոտանի, սողուն, լուղակ, զեռուն, խոտաքուտ, ծեռնընդեղ, վայրենի, քանզի ամենեքին սոքա ի բազում տեսակս բաժանին, զորս առասական ասէ:

‹3› *Իսկ մակդիր է ‹իսկիցն› կամ առասականացն ի վերայ եղեալ տեսակաց, որ է մարդ կամ ձի, որ զբոլոր ազգէն ասի. ի վերայ սոցա գովական կամ եպերական ինչ անուն դնելով, որ առնու զէականն | ըստ երից դիմաց՝ ըստ մարմնոյ* E 129- *եւ ըստ հոգւոյ եւ ըստ պատահմանց: Ըստ մարմնոյ՝ որպէս արագ, հեզ, քաջամարմին կամ վատամարմին, խարտեաշ կամ թուխ եւ որք են այսպիսիք:*

⌜*Իսկ ըստ հոգւոյ՝ ողջախոհ կամ բղջախոհ, իմաստուն կամ անմիտ, ամբարտաւան կամ հեզ, պարկեշտ կամ զեխեալ եւ որք այսպիսիք: Իսկ յարտաքին պատահմանց՝ ընչեղ կամ աղքատ, առատ կամ ռիշտ, բազմորդի կամ անորդի*⌝:

‹4› *Իսկ առինչունակ է՝ հայր, որդի, մայր, դուստր, եղ-* E 130- *բայր, քոյր, թոռն, հաւ, փեսայ, աներ, հարսն, սկեսուր, տալ, նու, դառն, քաղցր, թթու, ցուրտ, ջերմ, անոյշ, գէշ, դիւր, դժուար, տէր, ծառայ, տիկին, աղախին, կէս, կրկնապատիկ, մեծ, փոքր, անաւսր, թանձր, ստուար, նուրբ եւ որք այսպիսիք:*

DISCREPANTIAE CODICUM. 1 *utrumque* կամ] *om* M_3 || 5 դալն] դալփն M_3 || 6 ովկի‹ա›ն] արծաթն, ոսկին J || 6—7 սեռականաւ—կոտորի *cfr* ‹19› **artis**, *p.* 21 || 13 առասականացն] առասական սոյն M_1M_3 || 13—16 Իսկ մակդիր է—դիմաց] եւ զի յերից է մարդն, յերիցն առնու զովն եւ կամ պարսաւն E J || 18 *ante* խարտեաշ] բարձր կամ խոնարհ E J || 20—23 *quae uncis saepsi om* M, *habent* E J.

‹5› *Իսկ իբր առինչունակ է, իբրեւ տիւ եւ գիշեր, լոյս խաւար, ղալար չոր, լեառն դաշտ, զարուն ամառն, աշուն ձմեռն եւ որք այսպիսիք գոյքն երանգոց իբր առինչունակ:*

E 130· ‹6› *Իսկ համանուն, այս ինչ մի անուն, որ ի վերայ բազմաց մի անուն եղեալ ի վերայ իսկիցն եւ ոմն մարդոյն, որպէս Յով֊հաննէս Զաքարեան եւ Յովհաննէս Զեբեդեան եւ Սիմովն Յու֊նանու եւ Սիմովն Կանանացի եւ այլք, որք պատահին ի մարդ֊կանէ ունել զայսպիսի անուն: Իսկ ի վերայ առասականացն եւ ազգականացն միանունութիւն՝ մուկն ասի եւ ցամաքային եւ ջրային, եւ շուն ցամաքային եւ ջրային, խեցգետի ջրային եւ* E 131 *երկնային, եւ ցուլ եւ խոյ երկրային եւ երկնային եւ | այլք այսպիսիք, որոց անուանք մի, եւ բնութիւնք եւ գոյացութիւնք բաժանեալք եւ զանազանեալք:*

E 131 ‹7› *Իսկ փաղանունք ասին, որ են զոյգ անուանք. անիւ եւ ճղուղ, առեղ եւ աւարտք, հեւան եւ ղանղանք, կունդք եւ ականոց, հեց եւ բոյթ, կապերտ եւ զորգ, ծի եւ ղզի, երամակա֊պան եւ կուտպան, բիր եւ մահակ, որոց բնութիւն մի եւ անու֊անք այլ:*

E 131· ‹8› *Իսկ բերանուն ասի, որ վասն պատահման ինչ ուրեք ասի, որպէս վանեալ, ⸢մեծասուզ, աշխատեալ, տառապեալ⸣, չարչարեալ, ճգնաւոր, մարտիրոս, կապանաւոր, զնդանար֊գել, զունչ, քարց, արբեալ, քաղցեալ եւ այսպիսիքն: Բերա֊նունք ասին, քանզի յոգնազոյն որակութիւնք ի ներքոյ բերա֊նունութեանդ պարփակեալ են, սեռաբար անուն զդա ունելով, այլ ոչ որակութիւն զսա կամ իր անուանեմք:*

E 131· ‹9› *Երկանուն է՝ անուանք երկու ի վերայ միոյ անձին եղեալ, Եղիազարոս Աւարան, եւ Սիմովն Պետրոս, եւ Յովսէփ Մատաթիա, եւ Յովհաննէս Մարկոս եւ որք միանգամ այսպի֊սիք երկու անունք ասին:*

DISCREPANTIAE CODICUM. 3 *ամենայն գոյնք* ˌM_2 E J || 4 *այս ինչ* ***pro*** *այս ինքն* || 5–6 *ի Յովհաննէս* M_1 M_2, *Իովաննէս* J || 6 *Զաքարիեան* M J | *Իովաննէս* codd | *Սիմոն* codd *exc* M_2 || 7 *Կանանացի*] *Կիւրենացի* M_3 || 8 *զայս֊պիսի*] *զմի* M_2 M_3 || 10 *exm շուն*] *om* M_3 || 20 ***uncis saepta om*** M_1 || 20—22 ***enumerationis ordine*** E *discrepat* ***ab*** M || 25 *իր*] *կիր* M_3 || 28 *Մարկոս*] *add* E *Յակովբ եւ Իէլ* || 28–29 *եւ որք—ասին*] *om* E.

‹10› *Մականուն է*] .... ||||

‹11› *Իսկ ազգականք ասին, որ ազգի եւ լեզուաց յատկական է. որպէս ասորի, վրացի, հայ, տաճիկ, յոյն, լատի-* E 132 *նացի եւ այլ բոլոր ազգք:*

‹12› *Հարցական է*] .... ||||

‹13› *Իսկ անորոշ, այսինքն, անյայտ, որ հարցականին* E 132- *հակառակ ասի, որպէս թէ պատասխանի նմա խրոխտական ձայնիւ, որ են այսոքիկ. որպիսի ոք են, որքան են, որչափ կարեն, որչափ բաւեն եւ սոքա այսպիսիք:*

‹14› *Իսկ վերբերական է, որ եւ նմանական եւ դեր-* E 132- *հատուցական կոչի, նմանութիւն իմն ցուցանելով, որպէս այսանակ, այսպիսի, այսչափ, այսքան: Արդ սոքա եւ ամենայն այսպիսիքս ի դերանուանն են եւ լինին սոքա ըստ երից ամանակաց եւ ըստ երից դիմաց եւ ըստ երից թուոց:*

‹15› *Իսկ քակառական է, որ եզական անուամբ զքա-* E 132- *զումս նշանակէ, որպէս տոհմ, պար, հոյլ, ջոկ, գրոհ, գեհ, անդեայ, պառակ, երամ, կոյտ:*

‹16› *Իսկ մակբաշխ է, այսինքն, վերաբաշխ կամ կրկնաբաշխ կամ երկուց, որպէս երկաքանչիւր, իւրաքանչիւր, ամենից, ընդ ամենայնս, ամենեցուն, յոգունց, բազմաց, հաւասար, զոյգ, հարթ, ճիշտ եւ որք այսպիսիք:*

‹17› *Իսկ պարունակ է, որ երեւեցուցանէ ինչ յին-* E 133 *քեան պարփակեալ, այսինքն, որթոց, կուսաստան, մարդաստան, ընկուզուտ, կթոց, այգի, պարտէզ, ծաղկոց, դրախտ, անտառ, մորի, ճաղազ, արտ, մարգ եւ այսպիսիքս:*

‹18› *Իսկ քերդեալ է, որ ըստ հնչման յատկութեան նմա-* E 133- *նակի ասացեալ է, այսինքն, պաճուճեալ բան, խռովական կամ խաղաղական, նման ասացեալ է կամ յառաջնոյն կամ ի մէջ, որք են այս՝ խազմ, վրդով, յոյզ, ամբոխ, աղմուկ, դղրդումն,*

DISCREPANTIAE CODICUM. 2—3 *իսկ—յատկական է*] om E || 4 *այլ*] om M || 6 *Իսկ—անյայտ*] *Եւ դարձեալ անորոշ է* E || 17 *կոյտ*] add E *զումար, խումբ*; *huic paragrapho nullum auctoris nomen apud* E *adscriptum est* | 24 *post ընկուզուտ*] *inserit* E *քաղաք* | 25 *մորի*] *մայրի* M_2 | *այսպիսիքս*] *adnectit* E: *Եւ ցուցանէ որթոցն զծնունդս արջառոցն կամ զփայտի որթոյ ամբարումն եւ կթոցն զընդունելութիւն պտղոյն* || 26 *յատկութեան*] *յայտնութեան* E.

քոմքին, դոփին, որոտ, քաքախին, զանչին եւ այլ այսպիսիք, որք չկարեն զիրսն ստոյգ ասել:

‹19› *Սեռական է*] ... ||||

‹20› *Ցատկական է*] ... ||||

E 134 ‹21› *Իսկ դասական անուն է, այսինքն, կարգական, որ զկարգաւորութեանց ինչ ասէ, որք են այսոքիկ. առաջին, երկրորդ, երրորդ, չորրորդ եւ մի ըստ միոջէք. տոքա եւ դարձեալ այսք. ներքին, միջին, վերջին, աստի, անտի, ի վերջոյ, յառաջոյ, ի կողմանէ, յաջմէ, յահեկէ, ի սնարից, յանոտից, եւ եթե այլ ինչ այսպիսի:*

‹22› *Թուական է*] ... ||||

E 234 ‹23› *Իսկ բացարձակ անուն է, որ առանձինն իմանի, այսինքն անմարմինք եւ անըմբռնելիք, որք բացարձակք ասին, որպէս աստուած, հրեշտակք, հոգիք, շունչք, միտք, բան, խորհուրդ, իմացումն իրիք իրի:*

E 134 · *Իսկ ասելն եթե անուան հաստատադրութիւնք են երկու, այսինքն ըստ երկուս յեղանակս է անուանակոչութիւն ամենեցուն՝ ներգործական եւ կամ կրաւորական, որպէս եւ ինքն իսկ իմաստասէրս դնէ զաւրինակն այսոցիկ:*

E 184 · *Ներգործական ասէ, այսինքն, տիր(ող)ական անուանս ի վերայ այլոցն. դատաւոր, ընտրող, տէր իշխան, թագաւոր, սպարապետ, զնդապետ, հազարապետ, հարիւրապետ, յիսնապետ, տասնապետ եւ այլք ի պատուոց, եւ արարիչ եւ ստեղծիչ եւ կեցուցիչ եւ նորոգիչ եւ այլ անուանք, որ զգերագոյն նշան ունին:*

Իսկ կիր՝ դատեալ, հարեալ, վարեալ, ընտրեալ, տէրունի, իշխանի, թագաւորական, թագաւորութիւն, սպայ, գունդք, հազարք, հարիւրք, յիսունք, տասունք, ծագք, արարածք, եղականք եւ ոչ այսք միայն, այլ եւ ամենայն անուանք նոյնպէս ստուգաբանին:

DISCREPANTIAE CODICUM. 5—7 *Իսկ—միոջէք*] *զի դասական է այս՝ առաջին, երկրորդ, երրորդ եւ որ ի կարգին դասեալ է մի ըստ միոջէ* E (J=M) || 7 *տոքա*] *om* E || 16 *հաստատութիւնք* M_2 || 20 *տիրական* J, *տիրողական* ceteri || 23—25 *եւ արարիչ—ունին*] *apud* E *falso Davidis nomen praescriptum habent* || 26 *հարեալ*] *հատեալ* M_1 || 27 *սպայ*] *սրահ* M_3, *սպառ* M_2.

‹ԺԴ› ՅԱՂԱԳՍ ԲԱՅԻ

Դարձեալ զի ասէ թէ բայ անհոլով մասն է բանի, այսինքն M 114 E 138 ոչ թաւալի, որպէս զանուն: Եւ է բայ ըստ բանիս մեկնութեան, որ է ասութիւն մեր զգործոց միմեանց, զոր ասեմք, կամ զանձանց մերոց թէ զայս ինչ գործեցի կամ գործեաց կամ գործեցին:

Ընդունակ ամանակաց, դիմաց եւ թուոց, այսինքն վասն զի յայտնէ զայսոսիկ:

Եւ յարեւանայ բայի, այսինքն հետեւանք են բայի ութ, E 139 զի ըստ այսքան յեղանակս ունի բայ զասութիւնս եւ զցուցումն: Եւ են հետեւանք ութ այսոքիկ. խոնարհութիւնք, տրամադրութիւնք, տեսակք, ձեւք, թիւք, դէմք, ամանակք, լծորդութիւնք:

Եւ խոնարհութիւնք են հինգ, վասն զի ի հինգ դէմս յանգի բայն. ի սահմանական, յաներեւոյթ, ի հրամանեան, յըղձական, ի ստորադասական: Եւ է սահմանականդ, որպէս կոփեմ, իսկ աներեւոյթ՝ կոփել, իսկ հրամանեանն՝ կոփեա՛, իսկ ըղձականն՝ կոփիցեմ, իսկ ստորադասականն՝ կոփիցիւ:

Իսկ տրամադրութիւնք, այսինքն փոխադրութիւնք երեք. ներգործական եւ կրական եւ միջին:

Եւ է ներգործականդ զաւրութիւն ի վերայ ուրուք, որպէս E 140 զանեմ, կոփեմ, ծամեմ, վարեմ, խլեմ, սպանանեմ եւ որք այսպիսիք:

Իսկ կիր, որպէս պարտիլ ինչ յումեքէ եւ կամ ծառայիլ եւ է այս. զանիմ, մեռանիմ, խլիմ, աւերիմ, տնկիմ, վարիմ, հալածիմ, ծամիմ, սպանանիմ եւ որք այսպիսիք, որք զայլ ումն ցուցանեն իւրեանց գործաւղ բարւոյ եւ չարի:

Իսկ միջին բայք են այսոքիկ, որ երբեմն ներգործութիւն

DISCREPANTIAE CODICUM. 2—3 այսինքն — զանուն] E J *scholiis* ***Davidis inserunt*** || 4 միմեանց M J, մերոց E, մերոց միմեանց M_3 || 7—8 Ընդունակ — զայսոսիկ] *om* E, *legit* J || 16 սահմանականդ M || 17—18 իսկ աներեւոյթ — կոփիցիւ] *apud* E J *permixta cum verbis Hamami* || 18 կոփիցիւ M, կոփեմ E, եթէ կոփեմ J || 19 այսինքն փոխադրութիւնք] *om* M_1 M_2 || 22 սպանանեմ] *om* E, *legit* J.

E 140 եւ երբեմն կիր ցուցանեն նովին վանգիւ | որպէս մեռանեմ, տանիմ, խորհիմ, սփածայ, մոռացայ. քանզի մեռանիմդ՝ կիր, իսկ տանիմդ՝ ներգործութիւն, եւ խորհիմդ՝ նոյն. իսկ սփածայն՝ ներգործութիւն եւ կիր եւ ամենայն այսպիսիքս միջակք ասին, որք վերջին վանգիւն զկրից ասեն եւ ի սկզբանն՝ զներգործութեա՛ց:

Եւ տեսակք են բայի երկու. նախագաղափար եւ ածանցական:

Եւ է նախագաղափարն, որպիսի ոռոգեմ, վարեմ, կարեմ, պատառեմ եւ այսպիսիքն: Եւ ածանցեալն ի սմանէ, որ անց առաջ քան զսա եւ է այս. ոռոգանեմ, վարոտեմ, կտրատեմ, պատառոտեմ, կարոտեմ, քեկոտեմ եւ որք այսպիսիք: Եւ զայս ըստ անուանն կարգի:

E 140 Իսկ ձեւք բայի, որպէս յանուանն երեք. պարզ, բարդ, յարաբարդ:

Եւ է պարզ բայ ամենայն նախագաղափարն, որպէս զխտեմ, կոփեմ, կտրեմ: Իսկ բարդ՝ քաջ զխտեմ կամ զխոռոտեմ կամ կտրատեմ: Իսկ յարաբարդ՝ կարի քաջ զխտեմ, աստուածաբանեմ:

E 141 Եւ թիւք բայի են երեք, որպէս յանուանն. միական, երկական, յոգնական: Եւ է եզական բայ, որպիսի զանեմ, կոփեմ, կտրեմ եւ այսպիսիքն: Իսկ երկուորական բայք, որպիսի զանոմ, կոփոմ, կտրոմ: Իսկ բազմաւորական բայք են այսք. զանեմք, կոփեմք, կտրեմք եւ այսպիսիքն:

E 141 Եւ դէմք բայի են երեք. նախ՝ որ ասէ զքանն, որպէս թե կոփեմ եւ կամ այլ ինչ. իսկ երկրորդ դէմք՝ ընկերին, որպէս թե կոփես. երրորդ դէմք, յորժամ զհեռաւոր ընկերէն ընդ մերձաւորիս ասիցէ, որպէս կոփէ, վարէ, հնձէ, կասու, աղայ, ժողովէ եւ ամենայն այսպիսիքս:

Եւ ժամանակ բայի են երեք. զներկայս, որ է մերձա-

DISCREPANTIAE CODICUM. 2 սփածայ] զփածայ M_1 || 5 ասեն] անուանեն M_3 || 9 կարեմ] կռւեմ M_2 J || 12 կարոտեմ] կարկատեմ M_3 J || 17—18 զխոռոտեմ—զխտեմ] om M_3 || 26 *ընկերին coniectura ex ընգրին M, ընդրին E J || 28 կասու, աղայ] om M_3.

կայ եւ են բայքս այս, կոփեմ, զանեմ, ուտեմ, նստիմ, յառնեմ, խաւսիմ եւ ամենայն այսպիսիքս:

Եւ նշանակէ բայ եւ զապառնի ժամանակն, որ է ապազայ կամ առաջիկայ, այսպէս կոփեցից, կտրեցից, զանեցից, կերայց, արբից, նստայց, յարեայց, խաւսեցայց եւ ամենայն այսպիսիքս ապառնիք ասին:

Եւ ի սոցանէ անցեալն բայ, որ անցելոյ ժամանակին է E 142- *նշան, ունի նա զանազանութիւնս չորս, որ են այսոքիկ. յարածական, յարակայ, գերակատար, անորիշ:*

Իսկ յարածականն այսպիսի՝ կոփեի, տաշեի, հալեի, քե- E 143 *րեի, քանդեի, նկարեի: Իսկ յարակայն այս ինքն՝ էկոփէի, էտաշէի, էհալէի, էքերէի, էքանդէի, էնկարէի, էուտէի, էըմպէի: Իսկ գերակատարն այսպիսի՝ էկոփեցի, էհանի, էհատի, էտաշեցի, էհալեցի, էքանդեցի, էնկարեցի, էկոտորեցի, էսպանի եւ այլ այսպիսիք: Իսկ անորիշ այսպիսիքս՝ կոփեցի, տաշեցի, քերեցի, հալեցի, նկարեցի եւ ամենայն այսպիսիքս:*

‹ԺԵ› ՑԱՂԱԳՍ ԼԾՈՐԴՈՒԹԵԱՆ

.... ||||

‹ԺԶ› ՑԱՂԱԳՍ ԸՆԴՈՒՆԵԼՈՒԹԵԱՆ

.... ||||

‹ԺԷ› ՑԱՂԱԳՍ ՅԱՒԴԻ

Իսկ յաւդ ասի պատուաստ ինչ յանուն կամ ի բայ: Եւ են M 99 *սոքա գիր քննողաց յանգի անուանն կամ բայի առ ի ցուցական առնել զդէմսն:*

Եւ է սա հոլովական մասն բանի, քանզի նախադիր եւ

DISCREPANTIAE CODICUM. 1 *ուտեմ*] om M_3 || 2 *խաւսիմ եւ ամենայն այսպիսիքս*] om M_3 || 4 *կամ առաջիկայ*] om M_3 || 5 *նստայց—խաւսեցայց*] om M_3 || 11 *նկարեի*] om M_3 || 12 *էհալէի et nonnulla exempla om* M_3 || 22 *Quae de articulo traduntur* M *solus praebet; neque vero apud hunc suo loco, sed in capite de no-*

անյաղ անուն է, որպիսի ռ. եւ ստորադասեալ եւ յաղեալ անուն է, յորժամ նոյն ոյղ ‹րէ› առցէ ի ներքոյ իւրմէ, որպէս որ: Արդ այսպէս յաղի ամենայն բան եւ բայ:

‹ԺԸ› ՑԱՂԱԳՍ ԴԵՐԱՆՈՒՆՈՒԹԵԱՆ

M 124 E 112- *Դերանունդ թերանուն ստուգաբանի եւ տիրանուն | որ է բառ ինչ փոխանակ անուան առեալ ի վերայ ամենայն էակացս: Եւ են բառքն այսոքիկ. ես, դու, սա, դա, նա եւ յոգնականք են այս. մեք, դուք, սոքա, դոքա, նոքա. իմ, քո, սորա, դորա, նորա եւ մեր, ձեր, սոցա, դոցա, նոցա. եւ այս, այդ,*
E 160 *այն եւ այսք, այդք, այնք եւ ամենայնք այսպիսիք, | որք զդէմս ուրումն յայտնեն յասելն, այլ զիրն ոչ յայտնեն, եթե զմարդոյ զումեքէ ասեն եւ եթե զայլոյ ուրուք յէակացս:*

Եւ արդարեւ իսկ են սոքա թերանունք, վասն անյայտ դիմացդ թե զումմէ յանհատ գոյացութեանցդ ասին այսք կամ այդք, զմարդոյն կամ զայլոյ ուրուք:

Այլ արդարեւ իսկ են տիրանունք, վասն զի սոքա նախադրին բանք քան զՊետրոս եւ զՌուբէն եւ զամենեսին զՄովսէս եւ զՊաւղոս: Եւ դարձեալ վասն յայտնի զդէմս որոշելոյ զմերձաւորին եւ զհեռաւորին, քանզի ստոյգ եւ անխախտելի կայ այսդ ի վերայ դորա եւ այլք այսպիսիք: Իսկ Պաւղոս եւ Պետրոս եւ Մովսէս եւ Աբրահամ եւ ամենեքին սոքա ոչ կարեն յանեղացն յաղիլ, քանզի անժամանակ եւ անդէմ եւ անտեղի է անուն: Արդ վասն այսորիկ տիրանունք ասին այդոքիկ, վասն որոյ եւ ասէ թե որոշեալ դիմաց յայտնող:

Եւ հետեւին տիրանուան յեղանակք վեց. դէմք, սերք, թիւք, հոլովք, ձեւք, տեսակք. քանզի ըստ այսքան յեղանակս ձեւանայ դերանուն եւ են յեղանակքս ըստ հետեւանաց անուանն:

mine casu servata sunt (*v. p.* 205) || 6 *առեալ*] **add** *լինի* E || 8—10 *իմ քո—այնք*] **om** M_3 || 12 *ասեն*] *յայտնեն* M_3, *յայտնեալ ասեն* M_2 || 13 *արդարեւ*] *արդ եւ* M_1 || 14 *զումմէ* M_1, *զումէ* E M_2 M_3 || 15 *ուրուք*] *իրիք* M_2 || 16 *արդարեւ*] *արդ եւ* M_1 | *այլ—տիրանունք*] om M_2 || 17—18 *զՄովսէս եւ զՊաւղոս*] om M_3 || 27 *են*] *և* M | *յեղանակքս*] *յեղանակաւք* M_2.

Եւ են նախադաղափար դէմք այսք եւ այսպիսիք. ես, դու, E 161 սա, դա, նա եւ այսպիսիքն. եւ ածանցացն նախադաղափար, իմ, քո, սորա, դորա, նորա:

Իսկ սերքդ դերանուանս ի մերում լեզուիս ոչ ունի յայտ- E 161- նութիւն:

Եւ թուական նախադաղափարն. եզական՝ ես, դու, սա, E 161- դա, նա. իսկ երկուորական ինեւ, քեւ, սովաւ, դովաւ, նովաւ. իսկ յոգնական՝ մեք, դուք, սոքա, դոքա, նոքա:

Եւ հոլովք դերանուանս նախադաղափարացն. ուղղական E 162 ես, դու, սա, դա, նա. սեռական, որ է ստացական .... ||||

Ձեւք պարզ] .... ||||

Եւ տեսակք] ....

⸢Եւ նախադաղափարի յոգնական ի վերայ եզականի եւ M 126 երկուորականի, որպիսի մեք, ինձ, նմա: Եւ ապա հոլովականք ձեւք՝ պարով, ազգով, ջոկով. եւ ապա շարակածելով զեչն ի միջի, որպէս զեհ, զետք եւ որք այլ այսպիսի հոլովական բանք: Եւ ապա եզական եւ երկուորական, որպէս եզն, տատրակ, ինձ եւ որ այլ այսպիսիք թիւք են: (Սեռական եւ եզական ի վերայ հազագի եւ կրիցն ասացեալ)⸣:

‹ԺԹ› ՑԱՂԱԳՍ ՆԱԽԱԴՐՈՒԹԵԱՆ

.... ||||

‹Ի› ՑԱՂԱԳՍ ՄԱԿԲԱՅԻ

.... ||||

‹ԻԱ› ՑԱՂԱԳՍ ՇԱՂԿԱՊԻ

.... ||||

‹ԻԲ› ՑԱՂԱԳՍ ԱՌՈԳԱՆՈՒԹԵԱՆ

Իսկ արդ ասելն եթե առոգանութիւնք են տասն, զքա- M 134 E 167-

DISCREPANTIAE CODICUM. 1 Եւ] *add* արդ M_2 | եւ այսպիսիք] *om* M_3 || 2 սա, դա] *om* M_3 | եւ այսպիսիքն] *om* M_3 || 4 դերանուանս] դերանուանու-թեան M_3 || 6—10 Եւ թուական—ստացական] *om* M_3 || 10 *post* ստացական, *ubi aliquam pronominis tractationem intercidisse apparet, sequitur Davidianae illius de etymologia, analogia, aestimatione poematum disputationis, quam supra* (p. 85_{15}) *dedi, pars ab* Քանզի (*hic* իսկ) ստուգաբանութեան ծեւր *usque ad* ընդ միմեանս շաղկապին (p. 86_{9}) *pertinens* || 13—19 *haec, quae uncis saepsi, ad*

նիւանութիւն սորա յայտնեաց հանդերձ անուամբ: Իսկ զզաւրութիւն սորա ես բացայայտեցից:

Ասի շիշտ սուր, բութ՝ ծանր, պարոյկ՝ շուրջառ: Երկար՝ երկայն, սուղ՝ կարճ: Թաւ՝ խոշոր, սոսկ՝ լերկ կամ ողորկ: Ապաղարձ՝ առանց, ենթամայն՝ ներքսաղրական, ստորատ՝ ներքեւահատ:

Իսկ ասելն թե առոգանութիւնք են սեռականք երեք, այսինքն առովասութիւնք ազգականք: Եւ առովասութիւն վասն այնորիկ ասէ, սակս այսր եւ անդր դառնալոյ բանին եւ զբազումս ամփոփելոյ: Իսկ ազգական վասն այնորիկ ասէ, զի ազգ ի բազումս հատանի, յեղբայր եւ ի քոյր եւ ի քեռի եւ կամ որք միանգամ ասին յարենէ քումմէ: Այսպէս եւ սորա եւ բաժանին յերիս տեսակս այսպէս, ոլորակ անուն բաժանի ի շեշտ, ի բութ, ի պարոյկ. ամանակն՝ յերկար եւ ի սուղ. հագագն՝ ի թաւ եւ ի սոսկ: ⸢Իսկ կիրքն՝ յապաթարց, յենթամայ եւ ի ստորատ: Եւ արդ է ոլորակդ ոլորակ⸣. իսկ ամանակդ՝ ժամանակ, հագագդ՝ բառ, իսկ կերքդ պատահումն:

Արդ ոլորակդ, այսինքն դոյն ծնանի զշեշտ եւ զբութ եւ զպարոյկ: Իսկ ժամանակն՝ զկարճն եւ զերկայն: Իսկ բառդ՝ զխոշորն եւ զողորկն: Իսկ պատահումն՝ զբացաբարձումն գրոյ ի միջոյ վանգին, կամ կցեալ զգիրն ի յանգի վանգին, եւ կամ ի բաց բառնալ դարձեալ ի վանգէն:

Արդ ոլորակացդ աւրինակ ասացաւ ի տեղւոջ իւրում: Իսկ զողորկ եւ զխոշոր ի բառ ի գրոց թուացն իմացիս, յորս թաւքն պատահին ի վանգս եւ նոքա թաւք ասին: Իսկ յորս լերկքն, նոքա ողորկք: Իսկ յորժամ գիր ինչ յանգի անուան

pronomen pertinere videntur, sed ita confusa depravataque sunt, ut intellegi nequeant; iisdem caret E || 4 *սուղդ*] add *որ սղացուցանէ* M_3 | *կարճ—ողորկ*] om M_1 M_3 | *լերկ կամ ողորկ* E, *ողորկ կամ լերկ* M_2 || 8 *ազգականք: Եւ առովասութիւն* om M_3 (*առովասացութիւն* M_2) || 15—16 quae uncis circumclusi om M || 18 *Արդ է սեռ ոլորակդ եւ դոյն ծնանի* J | *դոյն*] om M_2 | *որ ծնանի* M_3 || 19 *ժամանակն* M | *բառդ*] *բարդ* M_1 M_2, *հագագդ բարդ* M_2 || 20 *զողորկն*] *զոլորակն* M_1 | *զբացբարձումն* M_3 || 21 *ի յանգի*] *ի վերջոյ* M_3 || 23 *ոլորակացդ*] *ոլորակ, այն* M_1, *ոլորակ, այս* M_2, *ոլորակ այնր աղագաւ* M_3 (om *աւրինակ*), fortasse emendandum *ոլորակ, այնր աւրինակ* || 24 *ի բառ*] *բառ* M_3 J || 26 ante *Իսկ յորժամ* J apponit notam: *Իսկ տեսակ եւ զայս գրեալ իմէ յորժամ* etc.

դիցես յաղագս ցուցական զիրն անձելոյ, որպէս մարդս, մարդդ, մարդն եւ կամ մարդքս, մարդքդ, մարդքն, այսոքիկ ենթամնականք: Արդ այս քեզ յաղագս տասն առոգանութեանցն:

Եւ արդ դարձեալ եւս ասէ զորպիսութիւն եւ զզանազանութիւն ոլորակացդ ճշմարիտ եւս արինակաւք:

Արդ ասէ թե շեշտոլոր անուն է, որ յանգին ունի զոլորակն, որպիսի Սահակ. այսպէս ամենայն անուանք որ ի վերջին հեգին ունին զայբ կամ զեչ կամ զին, ամենեքեան նոքա յանգաշեշտ ասին:

Իսկ ասելն թե յարաշեշտ‹ոլոր› անուն է, որ նախ եզով յանգէն ունի զոլորակն, որպիսի Պետրոս, այսինքն ամենայն անուն, որ միով հեզով յառաջ քան զվերջին հեգն ունի զայբ կամ զեչ կամ զին, ամենեքեան սոքա յարաշեշտք ասին:

Իսկ ասելն եթե նախայարաշեշտոլոր անուն է, որ նախ երկուք յանգէն ունի զոլորակն, որպիսի Դիկղիկոն, այսինքն ամենայն անուն, որ երկու հեգով յառաջ քան զվերջին հեգն ունի զայբ կամ զեչ կամ զին, ամենեքեան սոքա նախայարաշեշտք ասին:

Արդ ասէ եւ յաղագս պարուկին: Եւ արդ ասելն եթե պարոյկ անուն է, որ յանգին ունի զպարոյկն, որպիսի Հերակլէս, այսինքն է ամենայն անուն, որ ի վերջին հեգին ունի զէ կամ զով, ամենեքեան յանգապարոյկք ասին:

Իսկ արդ ասելն թե յարապարոյկն անուն է, որ նախ հեզով յանգէն ունի զպարոյկն որպիսի Պաւղոս, այսինքն ամենայն անուն, որ միով հեզով յառաջ քան զվերջին հեզն ունի զէ կամ զով զմի ոք յերկքարբառոցն, ամենեքեան սոքա յարապարոյկք ասին:

(Իսկ որք միանգամ յառաջ քան զվերջինն երկու հեգաւք

DISCREPANTIAE CODICUM. 2 *մարդդ*] om M | *եւ կամ մարդքս*] om M_3 || 3 *ենթամնայականք* J || 23 *Երակլէս* E M_2 M_3 || 27 *հեզով*] *եզով* M_2 || 30—219₅ *quae uncis saepsi aliena a Stephano censenda sunt* || 30 *հեգովք* M_3.

ասին, Ցովսէպոս եւ կամ Կղաւդիոս, ամենեքեան սոքա յարապարոյկք ասին:

Իսկ չորիքհեգեան կամ հինգհեգեան անուանք, որ այռաջին հեգին ունի զէ կամ զով կամ զմի ոք յերկբարբառոցն, ամենեքեան սոքա նախայարապարոյկք ասին եւ այս ցայսվայր):

Իսկ յաղագս բութ ոլորակին վասն այնորիկ ոչ ետ զաւրինակն, վասն զի դիւրին է գիտութիւն նորա ի սոցանէ, վասն զի ամենայն անուանք, յորս ոչ են շեշտք եւ պարոյկք ծանաւորք կամ երկբարբառքն, այլ եթիւ, ոյիւ են շինեալ, ամենեքեան նոքա բութք են: Այսոքիկ են խրատք վերծանութեան:

DISCREPANTIAE CODICUM. 1 *եւ կամ Կղաւդիոս*] om M_8 || 4—5 *կամ-զմի—սոքա*] *որ* M_8 || 5 *նախայարապարոյկք*] *նախապարոյկք* M_1, *նախայարաշեշտք* J | *եւ այս ցայսվայր*] om M_8 || 9—10 *եթիւ, ոյիւ—վերծանութեան*] *հիւնիւ եւ ոիւ բութ է* M_8.

V

ԳՐԻԳՈՐԻ ՄԱԳԻՍՏՐՈՍԻ ԵՒ ԿԻՏԱՒՆՏԻ

ՈՐԴՒՈՅ ՎԱՍԱԿԱՅ ՄԱՐՏԻՐՈՍԻ

ՄԵԿՆՈՒԹԻՒՆ ՔԵՐԱԿԱՆԻՆ

V

GREGORII MAGISTRI ET CUBICULARII

FILII VASACI MARTYRIS

COMMENTARIUS IN GRAMMATICAM

ԳՐԻԳՈՐԻ ՄԱԳԻՍՏՐՈՍԻ ԵՒ ԿԻՏԱՒՆՏԻ

ՈՐԴԻՈՅ ՎԱՍԱԿԱՅ ՄԱՐՏԻՐՈՍԻ

ՄԵԿՆՈՒԹԻՒՆ ՔԵՐԱԿԱՆԻՆ

ԶՈՐ ԵԴԵԱԼ Է ՁԱՅԼՈՑ ԵՒ ՅԻՒՐՈՑ ՅԱՒԵԼԵԱԼ ՅԻՄԱՍՏԻՑ

‹Ա ՅԱՂԱԳՍ ՔԵՐԱԿԱՆՈՒԹԵԱՆ›

M 25 E 42 *Քերականութիւն է հմտութիւն որք ի քերդողաց եւ ի շարագրաց իբրու բազում անգամ ասացելոց: Անուն իսկ քերականութիւն գրականութիւն ասի ըստ Հոմերոսի, որպէս յառաջ երթեալ ասէ: Իսկ եթէ էր աղագաւ կոչեցաւ քերականութիւն. իբր քերեալ հիւսանց զփայտ եւ զփտեալն ի նմանէ կամ զթիւրեալն կամ զոստոն ճախարակաւք եւ այլ եւս գործարանաւք ջան տարեալ ուղղել զնա եւ մաքրել. նաեւ անաւթս ինչ առնել կամ այլ ինչ գործի կամ կենդանատեսակ եւ այս ի ձեռն քերուածոյ կամ որպէս ի ծողածեւս մորթէ գործք, որք արտաքոյ եւ ներքոյ քերուածովք զմորթն կազմեն, զոմանս արուեստի գրչութեան որպէս մագաղաթ եւ քեմուխտ եւ կամ որպէս ոսկերիչք յոսկի եւ արծաթ եւ կամ ղարքնաց յերկաթ եւ ի պղինձ եւ ի միջէ ենթակայէ բազում տեսակս ստեղծեալ եւ մետաքսագործք կերպասի ի միջէ բազում գոյնս եւ ստեւս պարզ եւ յստակս եւ ծայրագոյնս փողեն աւքսոյն:*

DISCREPANTIAE CODICUM M E J. 1 *Մայկիստրոսի* M_1 M_3, *Մաժիստրոսի* M_2 || 2 *Կիտաւնտի cfr Գրիգոր մագիստրոսին Կիտաւնտին*, Vimacan Taregir p. 23, *կիտաւն‹ի›տ*=κοιτωνίτης *cubicularius* || 4 *յիւրոց—իմաստից*] *զիւրոց յաւելուածոց միտս* M_2 || 5 *հմտութիւն*] *add իմաստից* M_1 M_3 || 6 *եւ ի շարագրաց*] *om* M_1 M_3 || 11 *նաեւ*] *եւ* M_3 J | *առնել կամ այլ ինչ*] *պիտանիս եւ* J || 13 *pro եւ այս ի ձեռն քերուածոյ*] *ինչ կազմեալ* J | *ծողածեւս* M_2, *կողածեւս* M_1, *om* J || 14 *քերուածովք*] *քերածով* E, *քերուածքով* M (*om* M_3) | *յաղագս*] *om* M E || 15—19 *մագաղաթ—փողեն աւքսոյն* M_1 M_2 E, *փողեն ոքսոն* M_3; *vox ոքսոն incerta; ad verba ըստ նմանութեան ոքսոնի իւրքեայ in versione armeniaca Vitae Evagrii* (*ed Venetiana p.* 5) *commentator quidam notat: այնպէս արագագիր էր որպէս այն ճանճքն, որ ի*

Այսպէս ընական եւ մտաւոր կենդանիս այս մարդ ունելով ընութեամբ ենթակայ զքանականութիւն եւ զմտաց եւ մակացութեան ընդունակութիւն, սակայն խառնաղանճ եւ հոծ եւ անյարմար, որպէս յառաջագոյն քան զմեզն ասացին:

ՍՏՆՓ> Իւրաքանչիւր որ—ուղղախասսել: =1833–7.

Որպէս եւ արդ իսկ բազում|մք ի մէնջ ոչ գիտելով զգիր եւ M 26 E 32
զվանգ կամ զչափաւորութիւն եւ զկշիռ, ուղիղ խասսին պարզաբար, եւ ոմանք ի մէջ ամենեւին թիւր եւ անյարմար ղասանութեամբ իբրու զաւրէնս ստացեալ ունին եւ ոչ երբեք զճայնակիցս կամ զձորդս փոխանակեն իբր զմանկանց կամ զպատանեաց, որպէս զխէ փոխանակ հոյի զիտեալք կամ զճա՝ ծայի եւ զայլս ոմանս բազումս, զոր հանդերձեալ եմք ասել: Արդ այսպէս եղելոյ յառաջագոյն, որպէս վերագոյննդ ասացաք,

ՍՏՆՓ> յոգունց նախ քան—մարմին զգիր: =1838–1842.

Եւ ընդէ՞ր անմարմին. քանզի պտուղ է հոգւոյ եւ պարտ է E 33
անմարմնոյն անմարմին լինել ծնունդ առանց հաստուածոյ եւ չարչարանաց. թեպէտ եւ յայլսն անմարմինս հաստանելով մեր չարչարանաւք եւ հաստանելով ի մէնջ տրոհի, քանզի խորհելն չարչարանաւք է եւ ստեղծանելն ինչ խորհրդոց եւ մտածութեանց, իսկ ասելն լեզուաց եւ այլոց գործարանաց. եւ այս է հաստանելն: Սակայն ոչ իբր զմարմնական ծնունդ ախտի եւ վատթարագոյն մոլութիւնս կոչել զսա պարտ է:

վերայ չրին կենան եւ դիհաց դին վազեն, որսոն այն է որ ասեն: Ու այլք թէ դալիս մի կայր ճարտար Աղէքսանդրու հայրապետին, զայն կու ասէ: Ու այլ՝ թէ զորսոն դիպակազործքն, որ փութով զարուեստն յանգին, այնոր նման է, ib; *haec explicationes omnes falsae sunt, nam vocabulum* որսոնի իւրքեայ, *corruptum ex* որս(ոնի) իւր<ոն>քեայ, *reddit graecum* ὀξύρυγχον χαρακτῆρα, *quod speciem scripturae significat. Neque ultima vocis* որսոն *intepretatio, quae ab hoc Magistri commento profecta esse videtur, recte se habet* || 2—3 *եւ զմտաց—ընդունակութիւն*] om E (*legit* J) || 3 *հոծ*] M_2 *corrigit in* անհոծ || 5 *ՍՏՆՓ> hic et deinceps nomina auctorum e latere a me hoc modo addita sunt secundum notationes Erzencaïensis* || 6 *արդ*] *այժմ* M_3 || 7 *ոչ զվանգ* M_3 | *զչափաւորութիւն*] *զփաղառութիւն* J | *ուղեղ* M_1, *ուղիղ* M_2 J, *ուղիւղ* M_3 || 9 *երբեք*] *իբրեւ* M_2 || 10 *փոխանակեն*] *փոխանակել զիտեն* E || 11 *զխէ*] *զի է* M | *զիտեալք*] *զտեալք* M, om M_3 || 12—13 *զոր—ասել*] *զոր ի լծորդութիւնս ուսանիցիս* E || 14 *ad verba* Արդ—զգիր *v. supra* 183 *adnot* || 18 *հաստանելով մեր*] om E J || 20 *ինչ*] *add* դատուսնէ E || 21 *լեզուաց*] *լեզուոյ* M_2 J || 22 *զսա*] *զսոսա* M_2.

ՍՏԵՓ› Եւ արդ գտեալ զգիր—այլք մի ըստ միոջէ: =184 3–4.

M 26 E 42 Եւ որպէս վերագոյն ասացաք, | զքերականութիւնս այս վասն այնորիկ կոչեցաւ քերականութիւն, զի ի բանականէ աստի զվճիտն եւ զմաքուրն եւ զամենեւին առանց բծի եւ կարծեացն արտաքս բերել իբրու ի քրայէ զմաքրագոյնն եւ զհրատեսակն ոսկի, անուանեցին զնա քերականութիւն եւ իբրեւ զարձան ի մահարձանաց կամ զաշտարակ կանգնեալ կամ եթէ նպատակս ինչ եւ դրոշուածս ի ճանապարհի հաստատեալ, զի ծանիցեն զճանապարհն ուղեղ եւ այնու ոչ մոլորեալք երթիցեն ի պաղատն արքունի եւ մի խոտորիցին: Այսպէս քերականութեամբս մտանել յամենայն արհեստս իմաստասիրութեան պարտ է:

E 34 Իսկ եթէ ո ոք եղեւ յարմարիչ քերականութեանս զկնի այնոցիկ, ասեն զՀոմերոս եւ որք առ նովաւ յայնմ ժամանակի զայսոսիկ խոկային: Իսկ պարտ է մեզ ասել զՀոմերոս թէ ուստի եւ կամ յորմէ ազգէ եւ գաւառէ:

Հոմերոս էր որդի Մեղամպոդոսի, այսինքն Սեւոտան, եւ մայր Եւմիտեայ, յազգէ Հոմնիսեայ: Եւ սոքա էին տաղասացք եւ երգեցիկք եւ քերդողք: Եւ էր սա ի գաւառէ Զմիւռնիա ի քաղաքէ յունաց բնակեալ անդ. եւ էր գետ մի, որում անուն յորջորջիւր Մելէս եւ կոչէին զՀոմերոս Մելեսածին:

Եւ յետ այսորիկ պատերազմ եղեալ ընդ Զմիւռնացիսն Կողոփոնեացն եւ պատանի գոլով Հոմերոս ասէ ցԶմիւռնացիսն. „ես կամիմ ձեզ հոմերանալ", այսինքն զլինելոցն գուշակել ձեզ: Եւ բնակեալ ի տան Քիքոսի, կուրացեալ ի պատահմանէ չար

DISCREPANTIAE CODICUM. 3 *ի բանականէ*] *ի բանականութենէ* J || 4 *բծի եւ*] om J || 5—6 *արտաքս—եւ իբրեւ*] *յառաջ եկեալ բանս արձանացեալ իբրեւ* J || 7 *կամ զբարձր կանգնեալ աշտարակ* E || 8 *եւ դրոշուածս*] *եւ ձողս ինչ* M_3 | *հաստատեալ*] *կանգնեալ* E M_3 || 8—10 *զի ծանիցեն—խոտորիցին*] *զի ծանիցեն ճանապարհորդք եւ անմոլար երթիցեն ի պաղատն արքունի* J || 13 *ասեն*] *հռչակաւոր ի յոքունս ասեն*] E J, *cfr p.* 183 8 || 12—13 *Իսկ—զՀոմերոս*] *Բայց նախ ուս<ց>ուք յաղագս Հոմերոնի*] J || 17 *սեաւ ոտան* M_3 J || 18 *Եւմիղեա* M_1, *Եւմիտիղեա* E M_3, *Եւմիտիդայ* M_3, *Միոյիղեա* | *Հոմնիսեա* M_1, *Հոմնիսա* M_2 E J, *Հոմնեսա* M_3 || 20 *յորջորջիւր*] *էր* M_3 | *զՀոմերոս* M_3 J, *Հոմերոսի* M_1 || 21—22 *Կողոփոննեացն* E, *Կոլոփանեացն* M_1, *Կողոփանեացն* M_2 J, *Կողափանեացն* M_3 || 23 *զլինելոցն*] *զեղելոցն* M_2, *զհանդերձելոցն* M_3 || 16 *et sq. quae de Homero aguntur cfr* Suidas v. Ὅμηρος: Μητίου καὶ Εὐμήτιδος μητρός τοῦ δὲ Μελάνωπος, Μέλης, Μελεσιγενής.

ախտից եւ որակութեանց, կոչեցաւ Հոմերոս, քանզի Հոմերոս կուրութիւն թարգմանի: Արդ յաղագս սորա բազում են պատմութիւնք եւ անուանադրութիւնք, սակայն այժմ ոչ պարտ վարկայ ⌜զամենայն ընդ գրով արկանել⌝, զի բաւական է այս: Արդ քերականութիւնս առ ի սմանէ յառաջ եկեալ եւ որք առ սովաւ եին յայնմ ժամանակի իմաստունք:

ԴԱՒԻԹ› (Եւ) թե էր աղագաւ—ինչ որ ոչ լսի բան: 79 3–84 11.

Քանզի բազում անգամ ասացելոցն յայնցանէ ջան տա- M 32 E 44 րեալ եւ յինքենէ յաւելուլ հարազատաբար, քանզի ոչ էր նոցա այլ ինչ եթե ոչ ասել ինչ նորագոյն կամ լսել:

Արդ այս Դիոնիսիոս Թրակացի գտեալ զգիրս զայս, որ- E 43 պէս վերագոյն ասացաք, սակայն անոճ եւ անյարմար զնա կարգեալ մինչեւ յարամանեալ շարագրեաց զսա հանդերձ իւրովքն զիտիւք եւ ասէ քերականութեամբս լինել հմուտ ամենայն իմաստից եւ խորութեամբ մաքրել զբան եւ զբայ եւ զգիր մաքուր եւ վճիտ առասութեամբ:

Վասն որոյ հմտանալն խնդրէ բազում անգամ ասացե- E 45 լովքն որք ի քերդողացն եւ ի շարագրացն բանաստեղծութիւնք եւ առասութիւնք եւ առասպելավարժութիւնք ասին, այսոքիւք հմտանալ եւ յոգնաքեղուն տրոհմամբք եւ յեղանակաւք եւ ներկուռ կրթութեամբք:

ՅՏԵՓ› Եւ լինի հմտանալ—ասացելոց: =184 8–185 6.

ԴԱՒԻԹ› Իսկ ասելն եթե մասունք—ըստ պատույ: =84 11–23.

ՅՏԵՓ› Իսկ զի մասունս ասաց—արդեաւք իցեն: =185 7–23.

DISCREPANTIAE CODICUM. 1 քանզի Հոմերոս] որ M_3 || 3—6 սակայն—իմաստունք] այլ այդորիկ այժմ բաւականացին. յաղագս սքանչելոյ առնն, յորմէ արհեստ քերական բանից ի սմանէ գտեալ եղեւ եւ ապա յայլոց ոմանց, որք եւ յետ սորա եղեն, որպէս եւ այս իմաստասէր, զորոյ զգրեալ զգիրս ունիմք, (զ)որ եւ յիշեսցի ի տեղւոջ իւրում E || 4 **uncis saepta apud J solum** || 8—9 տարեալ] տանել M_3 || 10 եթե—լսել] քան ասել եւ լսել ինչ նորագոյն E || 11—16 Արդ այս Դիոնիսիոս—առասութեամբ] **similia praebet** E, **sed inter scholia** Այլ: Դիոնիսիոս ոմն Թրակացի, գտաւ քերականութեան զեղեցիկ արուեստից եւ զի թեպէտ զգիր եւ զխորութիւնս նորին եւ զոտից զչափ յառաջ քան զսա եգիտ Հոմերոս եւ այլք ոմանք, սակայն թերակատար եւ անյարմար թարց մասանց գտելոցն ի սմանէ: Իսկ սա զատուցանոցն շարադասեաց զկնի միմեանց հանդերձ իւրովքն զիտիւք, զոր եւ կոչէ քերականութիւն, ասելով է հմտութիւն || 16 առասանութեամբ M_2 || 17 ասացելով M_2 || 19 առասասցութիւնք M_3.

M 34 E 46 *Իսկ եթե էր աղազաւ սահմանեցին զսա վեց. քանզի սա է դուռն ամենայն իմաստութեան եւ կրթութեան, քանզի թե ոչ գիտէ զգրականութիւն եւ զգրչութիւն եւ զխտրութիւնս, զիա՞րդ յիմաստասիրութիւն կարիցի ամբառնալ, քանզի պարտ էր աստիճանաւքս այսոքիւք ելանել ի կատարեալ իմաստասիրութիւն, որպէս ասեն իսկ եթե քերականն գիտէ, զի էն եւ աւն ընութեամբ երկարք են, այլ եթե է՞ր աղազաւ երկարք են, ոչ գիտէ: Պարտ էր զծննդական թիւս զայս դնել մայր եւ սկիզբն գիտիցս, զի սոքաւք յանհատոն վարել կարացէ եւ զընական հոգիս այս յարդարել, քանզի որք ոչ գիտեն զքանականութեան մասնկունսն եւ զտրոհմունսն եւ զքաղդատութիւնս, թուի ինձ թե իբրեւ զպղինձ կամ զայլ ոմն գործարան հնչեն:*

Իսկ վեց թիւ յերկուս ճեղքեալ արականս զնոսա գործէ երիս զոլով, իսկ թուականութիւնն երկուս. եւ յերիս ճեղքեալ զնոսա երիս երկուս մասնաւորեալ, իգական զենթակայն ունելով, քանզի երեք երկու են եւ երկու երեք. եւ երկուն թիւ իգական է եւ երեքն թիւ արական: Եւ ահա արական եւ իգական սորա կրելով լինի ծննդական. քանզի ոչ զայլ ոք ի թուոցն, որ ի խոնարհ քան զտասնեակն, զոցես այսպիսի բայց միայն վեցս: Եւ ասեն ոմանք եթե քանզի կատարեալ է թիւս այս եւ բանական կենդանի մարդս, վասն որոյ այս արհեստ է, ի վեցերրորդումն ստեղծանի աւուր: Եւ զի

ՄՈՎՍԷՍ› *մասն ի բոլոր է—տրոհել իրաւացի*: =160 1–9.

ԴԱՒԻԹ› *Իսկ եթե էր աղազաւ—դիւրաւ լուիցի:* =84 23–85 14.

ՍՏԵՓ› *Իսկ ասելն եթե ներկուռ—բայից* (=185 24–188 1)

ՍՏԵՓ (ՄՈՎՍ.)› *վասն զի յանմոութենէ—անաճից:* =188 1–22.

DISCREPANTIAE CODICUM. 2—3 *թե ոչ գիտէ*] *ոչ* M_1 || 4 *կարիցի*] *կարէ* M_1 || 2—4 *քանզի—քանզի*] om E || 5 *այսոքիւք*] *սոքաւք իսկ* E, *այսոցիկ* M_2 || 5—6 *իմաստութիւն* E M_2 || 6—8 *որպէս—ոչ գիտէ*] om E, *cfr Սահմանք փիլիս.* p. 151 || 6 *ասէն* M_2 || 7 *աւն*] *ոմն* M_3 | *այլ*] *բայց* M_3 || 8 *Պարտ էր—զայս*] *Եւ զի ծննդական է թիւս այս, պարտ էր զսա դնել* E || 10 *այս*] *յայս* M_2 | *յորդորել* M_3 || 13—15 *Իսկ վեց—զնոսա*] *Եւ ծննդական զոլով վեց թիւդ, զի յերկուս ճեղքեալ, արականս զսա գործէ, երկու երիս զոլով եւ յերիս ճեղքեալ զսա* E || 15 *երկուս*] *յերկուս* codd || 17 *թիւ* om E M_3 || 19 *ի խոնարհ քան զտասնեակն*] *ի ներքոյ տասնեկին* E || 21 *կենդանիս այս մարդ, որոյ* E || 22 *ստեղծանի*] *ստեղծաւ* E; *cfr* Philonis *Այլաբանութիւն* p. 106; *Լինելութիւն* p. 101; *Սահմ. փիլիս.* p. 152-3.

ԴԱՒԻԹ› *Քանզի ստուգաբանութեան ծեւք—եւ ել:* =85 15–19.

ՍՏԵՓ (ՄՈՎ.)› *Նւ յաւելուն եւ այլեւս—եւ ոչ հանդիպեցիս ստուգաբանութեանն:* =188 26–190 9.

Իսկ են բազում անուանք առ մեզ ընտանեգոյն յայլոց լեզուաց M 39 E 53 *եւ ի մերձակայից, որք ոչ ստուգաբանին: Եւ եթե կամեսցի ոք, ոչ ուղղապէս թեւակոխէ, այլ խորթս ստեղծանէ: Քանզի որ ոչն էր անկ մեզ եւ ոչ գիտ, առեալ յայլ ազգաց, նովին անուամբ պահեցաւ մինչեւ ցայժմ. եւ զայն եւս, յորժամ հարցեալք լինիմք, ասեմք յայլոց լեզուաց—քանզի եւ նոքա ի մէնջ զորս ոչ ունէին զտեւալ մերոյին Արամանեան անուանակոչութեամբ պահեցին—որպէս փակեղն, որ է յունարէն, քանզի ոչ գոյր մեր եւ ոչ էր սովորութիւն. եւ սուտրա, որ է սպիքուռ. եւ կաղամար, որ է կալամառ, այսինքն աման գրչի. եւ այլ ինչ բազում զոր ընտանացեալ մեզ ունիմք. եւ ոչ է բազմաց զսա գիտել բայց իմաստնոց:*

Այսպէս եւ նոքա. զի ոչ էր սովորութիւն յունաց իւղ գործել եւ կիթ եւ ուսեալ ի մէնջ զմածուն եւ նովին անուամբ կոչեն զնա, ոչ գիտելով զստուգաբանութիւն եթե մածուն քանզի մածեալ է, սոյնպէս եւ անուանի: Եւ ոչ ունելով նոցա սովորութիւն զզենուլ կապա, ի մէնջ առեալ, ոչ ուղղախաւսեն, այլ անուանեն զնա կովա: Եւ զգործ մատին ոստայնանկութեան զոր այժմ առ մերս գործի եւ մեսխուր անուանեմք զնա ըստ վրաց,. իսկ նոքա մեսխիկա: Նոյնպէս եւ թռչնոց, սակս ոչ ունելով ճէ նոցա, յորջորջեն զճուռակն ծուռակ, որպէս եւ ոչ եղելոյ լուղակաց որ ի մերում գաւառի նովին ծայնիւ կոչեն զամարն ամառ եւ զայլսն ամենայն. եւ զորսոցն՝ զտուռէճն դուռէծ եւ զտահուճն տահուծ եւ այսոքիկ բազումք եւ ոչ զի-

DISCREPANTIAE CODICUM. 6 *ոք*] **add** *նա եւ թե առաւել եւս ստիպէ* J | *թեւակոխեսցէ* M_3 || 7 *գիտ*] *պիտոյ* M_3 || 8 *նովին*] *նովիմք* M_2 J || 10 *Արամանեան* M_2, *Արամեան* ceteri || 11 *փակեղն* φάχελλος || 12 *գոյր մեր*] *էր* M_3 | *սուտրա* سُدره *sudra* | *սպիքուռ*] *սպիտուռ* M_2M_3 || 16 *գործել*] *om* M_2 || 19 *անուանի*] *զանունն ունի* M_3 || 17 *կապա* قبا *kaba* || 21 *կովա*] *կովատին* M_3 || 22 *մեսխուր*] *մեսխուրան* M_3 || 23 *մեսխիկա* *fortasse e nomine gentis Moschorum* მესხური *մեսխուր*, *graece* μεσχική || 24 *ճուռակ* جُرّه *ğurra*, τζουράκιον || 26 *դուռէճ* تُراج *turağ* || 27 *տահուճ* طاوس ταῶς *pavo*.

տեն զնա: Այսպէս եւ բազում ինչ յարաբացւոցն ունին նոքա, որպէս զայծեամն՝ խազալթան եւ այլ ինչ անուանս:

Իսկ մեր ի պարսից բազում ինչ ընտանեբար ունել զզեստս, որպէս դուռա եւ ռիդէ, մարքաբ, աւազան, որ է ջրոյ անաւթ, զաւազան որ է վարիչ արջառոյ, խարազան որ է վարիչ իշոյ եւ այլք այսպիսի բազում, որ զրեթէ հասարակորդ է լեզուիս մերոյ: Սոյնպէս եւ մեր առ նոսա, զոր եթե ստուգաբանէ ոք, մեծագոյն սխալէ, քանզի բազում անգամ եւ մեր իսկ տեսեալ է ստուգաբանել մերոցս զայսպիսիս, որք յայլոց լեզուաց են, եւ որք իմաստունք կարծեցեալք էին. եւ այն յանհմտութենէ լեզուաց: Քանզի

ԱՆԱՆ> ստուգաբանութեան գիտ — ստուգաբանէ: =128 8–11.

ՄՏԵՓ> Եւ դարձեալ ասէ զհամեմատութեան — թողաւ յաշխարհի: =190 10–191 12.

Եւ այս ցայսքան բաւականացի:

‹Բ› ՑԱՂԱԳՍ ՎԵՐԾԱՆՈՒԹԵԱՆ

‹ԴԱՒԻԹ› Վերծանութիւն նախադասեալ — քաջայայտ է:

ԴԱՒԻԹ> Բայց զարմանալ զոյ — քերողքն: =86 16–87 17.

M 42 E 58 *Երրորդ՝ զի թե ոչ նախ կրթութեամբ զվերծանութիւնս ուսցի եւ տիրապէս զնորայն յառաջբերութիւն, զիարդ կարասցէ շարագրել որում ոչ էր հմուտ: ⌜Ցաղագս այնորիկ նախադասեալ եղեւ վերծանութիւն քան զշարագրութիւն⌝,*

ԴԱՒԻԹ> ըստ որում ապա — ծաղր եկաց: =87 18–88 8.

ՄՏԵՓ> Եւ վերծանութիւն է — մասանց ենթադատութեան: =191 14–192 16.

ԴԱՒԻԹ> Իսկ ոչ ուղիղ տրոհելն — քերողաց: =88 10–17.

ՄՏԵՓ> Իսկ ասելն եթե ի նատոզութենէն — առեալ զքերողացն: =192 17–193 4.

ԴԱՒԻԹ> Իսկ ողքերգութիւն — ըստ իւրում պատշաճի: =89 2–11.

DISCREPANTIAE CODICUM. 2 *խազալթա* غزالة || 4 *ռիդէ* رداء **rida** | *մարքաբ* مركب **merkab** || 5 *վարիչ*] *քշիչ* M_2 || 10 *որք*] *որ* E | *կարծեցեալ* M_1 || 11 *post լեզուաց*] E **habet notam:** *եւ արդ — գիտութեամբ* v. p 85, *adn.* 15—19 || 19 *կրթութեամբ*] *խոկութեամբ* M_2 || 21—22 **uncis inclusa om** E.

ԱՆԱՆ› *Քանզի զողբերգութիւնն—քերդողացն է.* =128 8–12.

ՍՏԵՓ› *Նաեւ մխիթարական—վաղճանեցելոցն:* =193 6–9.

(ԴԱՒԻԹ) ԱՆԱՆ› *Իսկ ասելն եթե զկատակերգութիւն աշխարաւրէն. կատակերգութիւն արարած է քերդողաց, յանդիմանութիւն.*

ՍՏԵՓ› *վատ կենցաղավարելոցն եւ անարի եւ ծուլիցն եւ ընչասիրաց.* =193 10–11.

(ԴԱՒԻԹ) ԱՆԱՆ› *որ ունի խրատս եւ յանդիմանութիւնս, պիտանացու յաշխարհա‹կա›ն ի(ւ)րս.* =128 15–16.

ՍՏԵՓ› *եւ ի վերայ այսպիսեացն—յընթեռնուլն զայնոսիկ:* =193 12–14.

ԱՆԱՆ› *Եւ զդամբանականն ուժգնակի—յընթեռնուլն:* =128 17–20.

ՍՏԵՓ› *Իբրեւ կսկծողական—զվշտացեալսն:* =193 16–18.

ԱՆԱՆ› *Իսկ քաջոլորակի տաղ ասի—տաղուն:* =128 21–129 12.

(ԱՆԱՆ) ԴԱՒԻԹ› *Դարձեալ տաղ ասի—ողբերգակին:* =89 15–22.

ՍՏԵՓ› *Դարձեալ զտաղն քաջոլորակի—առնելոյ:* =193 19–22.

ԴԱՒԻԹ› *Իսկ ասելն զքնարական—ինչ քերիցէ:* =90 2–6.

ՍՏԵՓ› *Դարձեալ զքնարական զքերդութիւնսն—յընթեռնուլն հանդիպի:* =193 23–194 5.

ԴԱՒԻԹ› *Ըստ ասացեալ—երեւեցուցանէ:* =90 9–13.

ՍՏԵՓ› *Վասն զի առ քերդողսն է զրեալ—ցուցանէ:* =194 8–12.

‹Գ› ՑԱՂԱԳՍ ՈՂՈՐԱԿԻ

ՄՈՎՍ.› *Աղբիւր արուեստից—ի սկզբանն իրում:* =160 13–161 4.

ԴԱՒԻԹ› *Իսկ զի ասէ բացազանչութիւն — բարբառոյ է:* =90 16–91 13.

ԱՆԱՆ› *Իսկ ասելն եթե ըստ վերաստութեան—երամոցն:* =129 18–130 3.

ՍՏԵՓ› *Եւ քանզի ասէ եթե ոլորակ է—ի ստացողէն եղիցի:* =194 14–197 12.

Արդ (արար) յաղագս ոլորակի եւ շեշտի եւ բթի եւ ապարուկի, որպէս վերագոյնդ ասացան ․արհեստք ացա եւ տրա- M 49 E 82

DISCREPANTIAE CODICUM. 30 *արար*] om E ‖ 31 *տրամախոհու-*

մախոհութեան նշանակք, բաւական է: Եւ դարձեալ հանդերձեալ եմք ուսանել յառաջիկայումն առոգութեանցն ճառի եւ զարուեստն իսկ եւ զնշանակութիւնն եւ զապացոյցս:

Իսկ եթէ պարտ է ասել յայսմ փութէ զմերս վճեռոտ ազգի ոչ ըստ տրամախոհութեան զաս ուղղապէս վարեցեալ յազգիս: Քանզի ի վախճանելն մերոց թագաւորացն եւ ի սպառելն ազգին Արշակունեացն գտաւ գիրս Արամեան. եւ թեպէտ հզաւր զոլով մերոց թարգմանչացն ամենայն լեզուաց եւ իմաստութեանց, սակս ոչ լինելոյ քաղաքականութիւնս եւ արքունական ապարանս եւ մանկակրթութիւնս (եւ) խնդիրս այսպիսի բարձրագոյն գիտի կրաւնաւորաց միայն եղեւ փոյթ յանձին ունել սակաւուց, իբրեւ զաւանդութիւն հաւատոյ պահել եւ ոչ վարել սոքաւք զդպրութիւն մերոյ լեզուիս. յայսմ պատճառէ, եթէ (ոչ) որք այսմ հետեւեցին, ոչ երբեք սխալեցին:

‹Դ› ՑԱՂԱԳՍ ԿԻՏԻ

Կէտ է պատճառ զծի ոչ ունելով երկայնութիւն եւ ոչ լայնութիւն եւ ոչ խորութիւն:

ՍՏԵՓ› Իսկ ասելն եթէ կէտ է—եւս աւելի: =197_{14}–198_{27}.

ՄՈՎՍ.› Սոյնպէս կէտ եւ որոշումն—ասիցն: =$161_{6–10}$.

ԱՆԱՆ› Եւ զի ասաց եւ անուանեաց — տրամախոհութիւնն: ∓$130_{5–21}$.

ԴԱՒԻԹ› Քանզի հարկաւոր է յասացուածին—եւ դու առ իս զաս: =91_{13}–92_{4}.

‹Ե› ՑԱՂԱԳՍ ՀԱԳՆԵՐԳՈՒԹԵԱՆ

ԴԱՒԻԹ› Ցետ որոյ զհագներգութիւնն ասելի է—անգիտանալովն: =92_{6}–93_{2}.

M 53 E 85 Իսկ հագներգութիւն, ըստ որում ասէ ի հագնելոյ կարկատուն բանս. կարկատուն բանիւք յարամանին շարամա-

թեան] տրոհութեան E || 1 նշանակ E || 6—7 ազգին M_3 *solus* || 9—10 արքայական M_2 || 12 հաւատոյ պահել] պահել հաւատոց M_2 M_3 || 14 եթէ] եթէ ոչ codd *exc* M_3 | հետեւեցին M_3 | երբեք] *om* M_3 | սխալեցին M_2 || 28 յարամանին] յարամա-

նեալ ամենայն մրմունջք եւ երգք գուսանութեան, քանզի բազում բանից պէտք են կարկատել եւ աւարտել զսա, զոր այժմ ի հայումս առաւել քան ի յունականին գտանեմք: Քանզի չափ եւ կշիռ բանի արուեստաւորեալ ներգործեն զայսոսիկ յոյժ չքնաղ եւ դժուարագիւտ եւ հրաշալի առասութիւնս: Քանզի աւարտեն միով գծիւ բազում բանս, եթե գովասանութիւն եւ եթե պարսաւ, երբեմն երիս գիրս յաւարտին ունելով զմիմեանս բախելով եւ երբեմն երկուս. եւ այսպէս ոտանաւորս ստեղծանին վեցոտանիս եւ քառոտանիս:

Եւ թե ուստի այսմ արհեստիս եղեաք տեղեակք. յիսմայելականացն գտեալ զսա բազում ջանիւ կրթեցաք նախ գրոյն եւ լեզուին եւ ապա արհեստին: Քանզի թեպէտ եւ յոյնք զոտանաւորսն ստեղծանեն գիտելով զչափն, այլ ոչ զկշիռն: Իսկ նոքա հմուտ գոլով արուեստին, ամենայն գրեթէ բոլորն Արաբիա սովաւ վարին: Եւ թե ոչ մանկունք նոցա ստեղծանեն նորագոյնս ինչ եւ կատարեալս պատկանաւոր շարամանութեամբ զչափ եւ զկշիռ, ոչ նոցա հրամայեն տալ ամուսին: Եւ այսպիսի բազմաց գրելով ճառս ներբողականս եւ ոչ յայլ ինչ պարապեն քան եթե զայնոսիկ յարմարել նկատեն:

Եւ բազում խնդիր եւ պատուասիրութիւն առ նոսա ցուցանեն թագաւորք եւ պետք նոցա, որ եւ ասեն իսկ եթե միոյ ներբողենի առաւել քան զհնգետասան հազար դենարի տալով արքային Բաբելոնի: Եւ այս ի մերում ժամանակի սակաւ ինչ յառաջ եղեալ, որում արքային անուն կոչի Բեն-ի-խոսրով, իսկ պւետիկոսին Մութանաբի: Եւ այս ոչ մի կամ հարիւր կամ հազարից չափ եղեալ, քանզի եւ նոքա իմաստասիրութեան եւ ամենայն բոլոր արհեստից հզաւր գոլով թուականութեան, երաժշտականութեան, երկրաչափութեան, աստեղաբաշխու-

րին E M_2 || 2 *աւարտել*] *արաւտել* M_2 || 5 *առասանութիւնս* M_2 || 7 *երիս*] *երիրիս* M_1 || 10 *տեղեակ* E M_3 || 14 *գրեթէ*] *om* M_3 || 18 *այսպիսի*] *այսպէս ի* M_2 | *ճառս*] *տառս* M_2 || 19 *պարապել* M_3 | *յարմարեալ* E M_2 || 20—21 *ցուցանեն*] *om* M_3 || 21 *որ*] *որք* M_1, *om* M_3 || 22 *հազար*] *om* M_1 || 22—23 *տալով արքային Բաբելոնի*] *տալով ծիր արքային Բաբիլովնի* M_2 M_3 *post ներբողենի collocata* || 24 *անուն*] *om* M_1 M_3 | *Բեն-ի-*] *Բանի* M_3, *Իպնի-* E || 25 *Մութանապի* E, *poeta X sec.* || 27 *բոլոր*] *բոլորի* E *post արհեստից* | *արհեստից*] *իմաստից* M_2 M_3.

թեան. եւ ոչ միայն այսոցիկ, այլ եւ մասնկանց բոլոր պար առեալ արհեստից՝ բժշկութեան, ոստայնանկութեան: Քանզի յայս միայն են պարապեալ եւ ոչ ունելով այլ ինչ հոգեւոր ընթերցմունս եւ երգս կամ առաքինութիւնս, այլ միայն զոր վերագոյնդ յիշեցաք:

Եւ թե ուստի կամ զինչ պատճառանաւք զսոսա զտին: Սահլ ումն, որդի Շապհոյ, քաղդէացի եւ Ահարոն քահանայ սոքա թարգմանիչք եւ յոյժ տեղեակք յունական լեզուին եւ արաբացւոց թարգմանեցին նախ զբժշկականն: Եւ իբրեւ ոչ եղեն հասու Ասկղեպեայ եւ Հիպոկրատեայ բառիցն, հարկ եղեւ նոցա զքերականութիւն նախ թարգմանել եւ զճարտասանութիւն եւ զկնի այնորիկ զիմաստասիրութիւն եւ ապա մի ըստ միոջէ: Եւ զի քաղաքականք եին եւ հարստութիւն իմայէլական ազգին տակաւին բազում, փոյթ կալեալ յանձին, մինչ զի այսպէս գրեալ է ի մատեանս իւրեանց ստուգութեամբ թե որչափ թուղթս թարգմանեալ ցուցանեին արքային, յոսկւոյն յարաբացւոց յազնուէն պարածածկեալ լինեին: Նոյնպէս եւ ի վարժարանսն եւ ի դպրոցսն ի բազում տեղիս, զոր այժմ մերոյս սակաւ ինչ խափանեալ, յունաց ասեմ եւ մերոյս ազգի, եթե ի ծուլութենէ եւ եթե յառաջնորդաց մերոց քամահելոյ յարուեստիցս յայսցանէ, կաղացեալ եմք յաստեղաբաշխութենէն, որ քաղդէացւոցն էր զիւտ եւ յերկրաչափութենէն, որ յեգիպտացւոցն— քանզի եւ նոցա այժմ տիրեն նոքա — այսպէս եւ բժշկականութեան: Բայց զարմանամ թե զիարդ յերաժշտականէն ամենեւին պակասեալ զտանին, զոր ի Թրակիա զտեալ, եւ միայն զթուականութիւնն պահեալ յաղագս զանծուցն արքունի:

Ի չորիցն յայնց միոյն մնացեալ ամբողջ, զոր առ եթիովպացիսն, զիւտի քերականութեան վասն գրչութեան եւ ճարտա-

DISCREPANTIAE CODICUM. 1 *այլ*] *om* M_3 || 6 *զսոսա*] *զսա* E || 9 *զբժշկականն*] *զերաժշտականն* M_2 || 10 *բառիցն*] *բանիցն* M_2 || 13—14 *իմայելացւոց* M_2 | *տակաւին իմայել ազինն զոյր* M_3 || 15 *ստուգութեամբ*] *ստոյգ* M_3 || 21 *յայսցանէ*] *յայս* M_1 || 22 *զիւտ*] *փոյթ եւ զիւտ* M_2 || 23 *այսպէս եւ*] *այլ եւ* M_3 || 23—24 *բժշկութեան* M_2 M_3 E | 24 *յերաժշտականութենէն* M_2 || 25 *որ ի Թրակիա զտաւ* M_3 || 27 *Ի չորիցն—ամբողջ*] *ղն էանց եւ ա մնաց* M_3 || 27—28 *Եթովպացիսն* M_3.

սանութեանն վասն ղատողութեան, զոր մեր բազում փոյթ յանծին կալեալ ի պարսկականէն եւ յիսմայելականացն ժողովեալ զսա եւ մերոցն ծերոց արձարծեցաք վերստին:

ՍՆՍՆ› *Արդ ասելն հազնեբրգութիւն—ուրախ:* =13024–1316.

ՄՈՂՍ› *Ու է հազնեբրգութիւն ելք—զոչմամբ:* =16112–16.

‹Զ› ՑԱՂԱԳՍ ՏԱՌԻ

ԴԱՒԻԹ› *Արդ մինչեւ ցայս վայր—եղեգան:* =934–939.

ՍՆՍՆ› *Դարձեալ սկիզբն առնէ—մարդիկ:* =1318–13423.

ՄՏՆՓ› *Դարձեալ տառ կոչէ բաքախումն — մեզ լսին:* =1994–20012.

Զայսսիկ զընտրութիւն զրոյս յերաժշտականէ անտի M 61 *ուսեալ եղաք, զքախին եւ զթնդին եւ թե որք են ի տառէ ստի, զոր ծայրիւ լեզուին ասեմք. եւ որք են, որ միջովն. եւ ոյք են որ հպմամբ շրթանցն եւ որ այլք: Քանզի երաժիշտքն զձայնս ստեղծանեն յայնցանէ, որ քախեն զշրթունսն եւ հպին, իսկ զստեղոնսն եւ զկողմունսն յայնցանէ, որ ծայրիւ լեզուին բաղկացեալ են:*

ՄՈՂՍ› *Արդ սկիզբն արարեալ զտառէ—անմարմին սեռականազոյն:* =16118–16221.

Ու եթե զիարդ ութիւքս կարգեցաւ մակազրութեամբ զծի M 62 E 91 *ծայնաւորաց ոչ միայն մերս, այլ եւ բոլոր քանականաց, ամենեցուն յայտնի է. որպէս ա՛ այբին, ե՛ եչին, է՛ էին, ը՛ ըթիւ, ի՛ ինիւ, ո՛ ոյիւ, ւ՛ ‹հ›ւնիւ, ω՛ ովիւ: Ու ամա ոչ յութիցս յայսցանէ զտցէ ոք արտաքոյ ի քանականաց սկսեալ կամ յանգեալ մինչ ցքան մի եւ ցքայ: Քանզի ութիւքս այսոքիւք ամենայն քան պատկանեալ շարադասի եւ ոչ զործարան աղեաց ըստ Ուրիպիդեայ եւ ոչ այլ ինչ արուեստ երաժշտականաց յասպարիսէ ստի արտաքոյ մղիլ կարասցէ, քանզի որք մղինն, որպէս ասէր Ուրիպիդէս թե „ինծ պատուեալ լիցի ութերրեակն", որ*

DISCREPANTIAE CODICUM. 1 ղատողութեան] **add** տարեալ փոյթ M_3 || 2 յիսմայէլականէն M_2 || 20 մակազրութիւն M_1 || 25 մի եւ] մի կամ M_3 || 26—27 Ուրիպիդեայ] Իւրիդիպեա M_1 || 27 երաժշտականութեան M_3 || 29 Իւրիդի-

եւ քուեայ առաջին զսա անուանէ յաղագս ուղղանկեանցն, քանզի յերկուց քառանկիւնից եւ ի չորից լծորդաց է բաղկացեալ ութեակն: Ու զի ոչ արական է ութեակն, քանզի յերկուս ճեղքեալ իգական է եւ ի մի հաւաքեալ դարձեալ ոչ արու, վասն որոյ խանդաղատական եւ փաղաքշական նուազերգութիւնք են, ըստ որում ասէր նախասականս այս եթե „որ արտաքոյ ութերեկիս անցանէ, զքոլորն ապականէ“: Արդ պարտ է ասել զառաջիկայս ՄՌԼՍ› յաղագս է-ին երկայնութեան: Երկայնութիւն է-ին — փաղանունաքար: =162_{22}–163_7.

M 63 E 92 *Սակայն զմերոյս պարտ է զպատճառս իմանալ եթե էր աղագաւ յաղագս է-ի որոշիմք ի յունականէն, իսկ ով-իւ համեմատիմք միմեանց: Ցերաժշտականէ ումեմն է ուսեալ մեր, սակս այնր զայն բերեալ մեզ երկարագոյն. քանզի թեպէտ եւ նայն յերկուց աւարտեալ ըէից բաղկացեալ է, սակայն սակաւաքարքառ ի մերս քան զըէն եղեալ է սա: Այսպէս բազում պէտս է-ն ի մերս լեզու ունել, այսպէս եւ պարսկականին, յորմէ զայս ուսեալ ասեմք: Քանզի այլոցն գծից ծայնաւորաց աւարտեալ երիւք եւ երկրորդիւ յաւդաւորիւ յանգին, որպէս այք, եչ, ին, եըթ, ոյ, ւիւն: Իսկ է-ն առանձին, պարունակէ եւ ոչ զոք, ոչ սկսեալ յումեքէ եւ ոչ աւարտեալ որպէս եըթ ի սկիզբն ունելով եւ ւիւն եւ այլքն յաւարտի: Վասն որոյ սուղ սոքա անուանին իբրեւ երեսանակաւք ուրուք եւ վարչաւք յառաջ բերեալք: Իսկ որ յաւարտն բաղխին իբրեւ դրան դիպելոյ փակեալ կամ հոլովելոյ վիմի եւ պատահեալ դարի նահանջի: Իսկ սորա ոչ ունելով սկիզբն եւ միջութիւն եւ կատարած երկայն է: Քանզի թիւս այս եւթնեակ ասի կոյս եւ ծնեալ զսա*

պէս M_1 || 3 *ճեղքեալ*] *ճեղքի* M_3 || 6 *ութեկիս* M || 7 *անցցէ* M_2 || 13 *զայն բերեալ*] *զըէն քերեալ* M_3 || 16 *է-ն*] *էին* E | *պարսկականին*] *պատասխանականին* M_2 || 18 *աւարտեալ են* M | *յերկրորդիւ* M_1, *յերկրորդիւք* M_2 | *յաւդաւորաւ* M_3 || 19 *եըթ*] *ըթ* M_1 || 17—19 *Քանզի այլոցն—ւ-ն*] *քանզի այլ տառքն երկրորդիւ եւ երրորդ զրով անուանին եւ զրին, որպէս ա՝ այք, ե՝ եչ, ի՝ ին, ը՝ եթ, ո՝ ոյ, ւ՝ ւիւն* J || 20 *զոք*] *ինչ* M_3 | *ի սկիսբունս* M_3 || 22 *երեսանակաւք*] *երեսանակակալաւք* M_3 | *ուրուք*] *ումանք* J || 23 *բաղխին*] *բախին* M_1, *բանին* J || 23—24 *դիպելոյ փակեալ*] *դիպելով փակել* J, rectius esset *դիպեալ փակելոյ* || 24 *հոլովելոյ վիմի*] *հոլովելով ի մի* M, *հոլով* J | *պատահեալ*] *կամ հանդիպեալ* M_2 | *նահանջի*] *հանգչի* J || 26 *եւթնեակ*] *է էակ* M_1, *է-ակ* M_2 || 26—236_1 *թիւս այս—անուանեն*] cfr *եւթն թիւդ կոյս*

ասեն յուղղոյն Արամազդայ, զոր եւ ոմանք Աթենա անուանեն եւ ի բազմաց պատուեալ եղեւ ի Հեթանոսականացն կոյս. եւ յաստեղաբաշխականն յաղագս ելթն վարչացն եւ ըստ Հրէականին ելթն ամն պատուեալ: Եւ մերս տուչութիւն գծի ոչ ճարտարութեամբ. թեպէտ եւ աշխատութեամբ ջան տարեալ եղեն, բայց ոչ գտեալ հնար մինչեւ յաստուածուստ երեւեալ, այսպիսի դասաւորութեամբ զսա գտեալ: Քանզի պարտ էր էին երկայնութիւն, քանզի ոչ արու զսա եւ ոչ էգ ըստ թուոյ սահմանեմք, այլ չեզոք, վասն որոյ եւ յաստուածայինսն իսկ դասաւորի անուանակոչութեամբ, քանզի է միշտ:

Իսկ յաղագս ով-ին զարմանամ զոչ ստեղծանելն զնա իքրեւ զայլսն զերեսուն եւ զվեցսն, քանզի ով ստեղծեալ անուանեն ա: Քանզի յունաց երկուս ունելով ո փոքր եւ ապա յերկուց ոյից կացուցանեն ո(վ) մեծ. ոչ գիտեմ եթե յաղագս բազմութեան գծիցն ոչ յաւելին եւ եթե իքրեւ զյունացն երկու գծիւ սովորեցան ստեղծանել, քանզի ի քերականութեանս ո(վ) մեծ ոյիւ եւ վեվիւ սովորեցան անուանել. իսկ ի շարագրութիւնսն այքիւ եւ հինիւ, որպէս աւրհնեալ, կրաւնաւոր: Բայց միայն յանուանս հնազունիցն շարադասեն զո եւ զվեւ, որպիսի Մովսէս, Ահարովն: Բայց ինձ թուի թէ առանձինն պատկեր գրոյղ ստեղծեալ եին, ոչ ունելով եւ դա սկիզբն յումեքէ եւ ոչ ստարտ յանգական. քանզի անա ըստ քառիս ոչ ունի վախճանական եւ արգելակ բթացուցանել զսա. եւ անա է սա երկայն:

Արդ ի յունականին ոչ է է-ն երկայն ըստ մերումս, այլ ի-ն եւ ոչ սոցա միայն ին-ն առանձին է, այլ եւ նուազագոյն քան զնա ունելով գիծ, որ խաւսա անուանի: Եւ է պատկեր գծին այնմ գիծ մի սուկ եւ յատուկ առանց նկատման. եւ դարձեալ

լսի, որպէս Աթենա... վասն զի ասէին արտաքինքն զԱթենայէ եթէ ի գլխոյն— Արամազդայ ծնաւ: Սհմ. փիլ. ք. 188 || 3 *յաստեղաբաշխութեան* M_3 || 4 *մերս*] add *ստուգու թիւն* M_3 || 5 *թեպէտ եւ*] om M, M_2 || 7 *պարտ էր*] *պարտ է* J, *պատուէր* M_3 | *քանզի*] om M_2 || 9 *այլ—դասաւորի*] *դասիւ եւ* M_3 || 10 *քանզի*] *այլ* J || 15 *իքրեւ զյունացն*] *ըստ յունացն* E J || 16 *քանզի*] *որպէս* J || 22 *ըստ քառիս*] *եւաստ քառիս* E (*ըստ* J) || 25 *երկայն*] *յերկայն* M | *մերումս*]add *եւ պարսիցն* J.

գրեալ է մերձ առ գծիս այս եւ այլս ստեղծանին: Բայց զսոսա ոչ մերձ առ ձայնաւորսն շարադասեն, այլ է նոցա ին երկուս գիծ պատկանեալ մերձ. առ միմեանս եւ լծեալ գծիւ զնոսա, զայնմանէ անուանեալ ասեն երկայն զոլ, սակս յերկուց բաղկացելոցն խաւսայիցն:

ՄՈՎՍ› Իսկ ոյ-ն ըստ մերումս—պարիսպք: =163 8–167 9.

‹Է› ՑԱՂԱԳՍ ՎԱՆԳԻ

ԴԱՒԻԹ› Արդ իբրեւ եգիտ—սովկ ա, ե: =96 13–21.
‹ԱՆԱՆ› Այլ քանզի (ի) վանգ է—այք եւ եչ: =135 2–7.
ԴԱՒԻԹ› Եւ յորժամ ծանոյց—եւ սուղս: =97 3–98 10.

‹Ը› ՑԱՂԱԳՍ ԵՐԿԱՐ ՎԱՆԳԻ

ԱՆԱՆ› Երկար փաղառութիւն—զայքն: =135 9–136 9.
ՄՈՎՍ› Երկարութիւն ութիցս—Տեգիկ, աչ: =167 15–20.

‹Թ› ՑԱՂԱԳՍ ‹ՍՈՒՂ› ՎԱՆԳԻ

ԴԱՒԻԹ› Այսպէս դնելով զըստ—այսպիսի: =98 13–99 3.
ԱՆԱՆ› Սուղ փաղառութիւն լինի—առնէ: =136 11–21.
ՄՈՎՍ› Իսկ Տասարակութիւնս այս—Տամբոյր: =168 7–19.

‹Ժ. ՑԱՂԱԳՍ› ՀԱՍԱՐԱԿԱՑ ԾԱՂԱԾԱՐԱՑ

ԱՆԱՆ› Հասարակ վանգ լինի—ածողեալ զնա: =137 2–13.
ԴԱՒԻԹ› Դարձեալ ասելն, Տասարակ լինի ըստ երիս—տայր նմա =98 19–100 18.

M 74 E 108 ըմպել խաշելոյ իրի ջուր, զոր ասէր թե սեաւ գինի է. իսկ նորա ըմպեալ ծանեաւ եթե ոչ է գինի այլ խաշոյ:

DISCREPANTIAE CODICUM. 1 առ գծիս այս եւ այլս] առ գիծ այս եւ այս J; *hic in mg apud* M_3 E *litterae graecae I et H designatae sunt* || 1—2 ըմպել—խաշոյ] *om* M_2 M_3 *explanatione Davidis substituta.*

‹ԺԱ› ՑԱՂԱԳՍ ԲԱՌԻ

ԴԱՒԻԹ› *Հիմն արական է արդ բանի—ի բանն:* =101 3–12.
ԴԱՒԻԹ› *Եւ արդ կամի ցուցանել—յանգեալ:* =101 14–102 2.
ԱՆԱՆ› *Դարձեալ ասելն թե բառ է — փաղառութեանց.* =137 15–18.
ՍՏԵՓ› *Բառ կոչէ զնոյն վանգս—ասիցն:* =201 7–21.

‹ԺԲ› ՑԱՂԱԳՍ ԲԱՆԻ

ԴԱՒԻԹ› *Բայց զմասունս—պատահման:* =102 3–103 5.
ԱՆԱՆ› *(Վասն որոյ ասէ զբանէ թե բան է հետեւակ բառի), զի բառ շարադրութիւն է փաղառութեանց — լինի բան:* =137 17–138 15.
ՍՏԵՓ› *Իսկ ասելն եթե զտրամախոհութիւն—մասունք բանի:* =202 8–203 18.

‹ԺԳ› ՑԱՂԱԳՍ ԱՆՈՒԱՆ

ԴԱՒԻԹ› *Անուն է մասն բանի — կարողութիւն է յայտնել:* =103 7–24.

Իսկ յաղագս մերոյ լեզուոյ եթե ոչ է ի սոսա արական եւ M 78 E 114
իգական եւ չեզոք շարադասեալ որպէս ի յունականին եւ յոմանց նշանակեալ ունել մեզ: Բայց զայս ոչ իբրու պարսաւանս եղեալ մեզ վարկցիս, զի է եւ մեր սովորաբարբառ. զի եւ ոչ առ նոսա է մի արականն եւ իգականն, քանզի այսոքիկ են արականք յունաց, որք ունին ի սկզբունս բանի ով, որպէս ասելն՝ ով այիոս ապաւստաւլաւս, այսինքն սուրբ առաքեալ(ք) եւ է արական: Իսկ ասելն ի այէ այէ աւղաւկաւս, որ է անուն իգական եւ որք միանգամ ի սկզբունսն ունին ի, նոքա

DISCREPANTIAE CODICUM. 16 *լեզուի* M_3 | *ի նոսա* E || 19 *սովորաբարբառ*] *սովորաբար բարբառ* M_2 || 20 *մի*] *միայն* M_2 || 21—22 *որպէս ասելն ով*] om M_2 | *ովաայիովս ապաւստովլուաս* M_1, *աայիովս ապաւստաւլաւս* M_2, *ովամիի, ովսապ ովտաւլաա* M_3, *ովայի ովսապաւստովլոս* E J (*-լաւս*)=ὁ ἅγιος ἀπόστολος || 23 *իամէ ամէ* (*ամի* M_2) *աւղաւկաւս* codd (*յաւղաւս* M_3) *pro ի այէ այէ depravatae voces* ἡ ἁγία Εὐδοκία *esse videntur* || 24 *անուն*] *նոյնանուն* M_2.

են իգականք: Իսկ որք ունին ի սկզբունսն տաւ քսաւլա եւ ամենայն որ ի սկզբունսն ունին տաւ, նոքա չեզոք են. եւ այլք եւս որք ի վաղճանին ունին զնշանակութիւնս զայսոսիկ, իմաստասիրելով զնոսա, տրոհեալ զմարդս փոքր աշխարհ, որպէս եւ է իսկ: Զի որպէս երկիր բուսուցանէ եւ ծնուցանէ արականս եւ իգականս եւ չեզոքս, սոյնպէս եւ մարդկայինս բուսոյ եւ պտղոյ բանականութեանս խնդրի:

Իսկ ի մերս, յորժամ ասեմք ա՛յ այս անուն, իգական է. ի սկզբունս ա՛յ, դո՛ւք, իգական է եւ այս սկզբանցն նշանակութիւնք: Եւ ասելն ընդ քեզ եմ, արական է. իսկ ասելն աղեա, լսեա՝ չեզոք. ⸢եւ այս սկզբանց նշանակութիւնք յանհատսն⸣:

Իսկ ի յանգին ‹ով› որպէս Խոսրով, արական. ‹հի որպէս› Խոսրովուհի՝ իգական, Խոսրովիդուխտ՝ չեզոք. եւ այսոքիկ թէ զմտաւ ածցէ ոք, յանհունս վարեսցի: Արդ այսոքիկ մարդոյն բաւականասցի յարացոյց, որպէս վերոգրեալ է:

Իսկ չորքտանեացդ ստուգաբար իմացեալ եմք թէ մերոյս բաղդատութիւն եւ նշանակութիւն արականաց եւ իգականաց եւ չեզոքաց յոգնագոյն է քան զյունացն, զոր եւ յայտ արարից ըստ իւրաքանչիւր ընդունելութեան. առն, խոյ, զոնչակ, վիղոն, դուար, մալ, այսոքիկ արականք ի վերայ հաւտից ասացեալք են նշանակութեամբ եւ այլք այսպիսիք, քանզի ուր հանդիպեսցի յանմարտի իգական է եւ ուր հանդիպեսցի ըթ ընդ նու՝ արական է, կամ այբ ընդ րէի, կամ ո ընդ յի:

Արդ որպէս սեռաբար չորքտանեաց վայրենեաց մաքրազունից անուանեալ է սեռաբար երէ, իսկ յատուկ ի նոցունց՝ շիկերիա: Եւ այս թեպէտ եւ զատեալ ի սեռէն, միայն նշանա-

DISCREPANTIAE CODICUM. 1 *ունին*] *ունելով* M_3 | *տաւ քսայլա* M_2= τὸ ξύλον? || 2 *ունին*] *ունելով* M_2 M_3 || 5 *ծնուցանէ*] *սնուցանէ* M_3 E || 6 *չեզոքս*] *չեզոքական* E M_3 || 8 *այ*] *om* M_1 || 10—11 *աղէ, լսէ* M_3 || 11 *uncis inclusa om* M_1 || 14 *ածցէ*] *ածէ* M_2 | *Արդ*] *om* M_3 || 15 *վերոգրեալ*] *վերստին գրեալ* || 16 *իմացեալ եմք*] *իմն ասեմք* M_3 || 16—18 *Իսկ—յոգնագոյն*] *Իսկ չորքտանեացդ անուան նշանակութիւն արականաց եւ իգականաց եւ չեզոքաց յոգնագոյն զտանի ի մերս, զոր եւ յայտ արարեալ է մեծ իշխանին Մագիստրոսի. թէ կամիս, զնորայն ի ձեռն առեալ ուսիր, այլ մեք զհամառօտս սիրեցաք* J (*omissis reliquis*) || 19 *զանչակ* M_2 || 20 *դուար*] *դաւչ* M_3 || 22 *յայնմարտի* M_2 || 23 *ո* M_3, *ոյ* ceteri || 25 *երէ*] *էրէ* E || 26 *շիկերէ* M_3=شکاری | *šikari* | *զատաւ* M_1.

կեաց աւղխս զոլ եւ ոչ եղունք կամ այծեմունք կամ կրկխոք կամ այլքն:

Արդ յորժամ ասեմք ըստ մերում բարբառոյս եւ ուլթին ըստ անուանցդ է անուն չորքոտանեաց հասարակաբար ի կերակուրս տուելոց, այլ ոչ յատուկ նշանակի սեռ իբրու զարջառս. իբրու զարջառն ոչ նշանակեաց զարականն եւ զիգականն եւ զչեզոքն, թե ոչ ասեմք եզն եւ կով եւ մոզի:

Այսպէս եւ ըստ մերում լեզուի երիցս այսոցիկ՝ աւղեաց այծից, խոչից սեռաբար անուն է պատրուճակ. քանզի յորժամ ասեմք՝ երթիցես բերցես պատրուճակ եւ զենցես, զերխաս զայսոսիկ նշանակէ անյայտաբար, այլ ոչ ի դասէ արջառոց երկքայեսցի կրաւորականն եւ այս այսպէս:

Իսկ հասարակաբար նորա, որպիսի՝ ընտանի ոչխար եւ վայրենի՝ շիկերիա. այսոքիկ աւղեաց արական: Իսկ այլ եւս այծից արական՝ քաւշ, քաղ, նոխազ, բզակ. այսպէս եւ որ սոցայս են յանգի՝ արականք, յանգին ունելով լծեալ այբ ընդ ղատի, ո ընդ շայի, այբ ընդ զայի եւ այբ ընդ քէի:

Իսկ արականք արջառոց՝ հասարակաբար արջառ եւ է անունդ արական; լծեալ այբ ընդ ռայի: Իսկ արականք՝ որպիսի եզն, եղջերու, խաչեննեակ, խոյ եւ այլ այսպիսիք, քանզի նոյդ աւարտ միշտ եւ ոյդ եւ ակ արականք են: Եւ ծիոց՝ յովատակ, նժոյգ, փաճլ, երիւար, գեղազատ, այսոքիկ արականք են եւ որ ի սոցանէ սկզբունք:

Իսկ հաւականք հասարակաբար հաւորսաց կամ որսական թռչնոց արականք. կանդ, որ նշանակէ միայն զարու արծուի կամ վարուժանակ եւ ոչ զայլ ոք ի թռչնոցն: Եւ կանդն արու. եւ բազէի արական ճուռակ, որպէս ի յովատակ է ակն արական. իսկ շահենի եւ զաւազի՝ քուպիճ եւ յայտնի նշանակութիւն, զի ոչ ուրուք այլոց հաւուց լինի քուպիճ անուն:

DISCREPANTIAE CODICUM. 1 *ոչ*] *om* M_2 || 3 *եւ ուլթին*] *էուլթիւն* M_3 || 8 *այսոցիկ*] *այս սերից* M_3 || 9 *խոխից* M_1, *խոչից* M_2 M_3 || 10 *երթայցես* M_2 M_3 | *բերիցես* M_1 || 15 *ըծաք* M_2 بُزه || 17 *ո*] *ոյ* M_1 || 20 *խաչեննակ* M_2 E | *փոյ* M_1 | 21 *նոյդ* M_3, *նուղ* M_2, *նոյնդ* M_1, *fortasse* *նոյ ‹ը›նդ* | *ակ*] *om* M_1 M_3 || 21—22 *յովատակ* M_1 || 23 *գեւազատ* M_3 || 28 *զաւազի* گوز *gewez*.

Եւ արդ զայսոցիկ պարտ է մեզ ասել զիգականսն, յորոց սկսայ, մաքի, որոջ, այծ, թալասմեղ. եւ են այսոքիկ իգական, յայտնապէս հասարակաց յաղագս հարկի ծանուցեալ. իսկ չեզոքն ալոջ եւ բուծ:

Իսկ արջառոցն իգականք՝ կով, եղն, երինջ եւ այլքն. իսկ չեզոք, որպիսի մոզի եւ որ այսպիսիք: Իսկ ձիոցն իգականքն՝ մատեան, զամբիկ, ճայիկ, զոր ճակ անուանեն. եւ չեզոքն, որպիսի քուռակ, բաշահատ, մատաղածի, խեշակ, դզի, քոչոյ, անդրավար, փալանիկ:

Եւ թռչնոցդ՝ որպիսի քարովդրոք եւ այս այսքան:

Քանզի մերս հմտութիւն լեզուի ընդ կատարմանն սովորեալ են յանգել, որպէս նախ քան զմեզ յիշատակեալ սահմանեցին զանուն արականացն այսպէս. ի մեն, յեղն, յիթն, ի զենն, յեճն, յակն. եւ ոչ եթե սոքա միայն արականք են եւ կամ սոքա միայն անուանին: Իսկ սովորութիւն է քերդողաց սակաւուք նշանակել զտարեցոյցն:' Իսկ իգականացն՝ ի նինն յուշն, նուրհին, յոցն, այսոքիկ իգականք: Եւ չեզոքացն՝ որպիսի մանուկ, զաւակ, փրզանդ, ժառանգորդ, հարազատ:

Այսպէս եթե հարկ ինչ էր մեզ զսա յարդարել, ոչինչ դժուարադատ լինեաք. եւ մի եւ նոյն նշանակութեամբ զամենայն անուն ի մէնջ սահմանել յերիս յայս կարող եաք, որպէս ակն արական է, ունիմք սովաւ առնել զքամքակ արական, թեպէտ եւ ակն յերկուս քարքառս յանգին նշանակէ մատակ, ճակ, յովատակ: Սակայն ի մենէ սկսեալ սակս այնորիկ առնէ իգական, քանզի թիւն այն ոչ զարականն յանգեալ վեցիւքն կարէ արականս առնել: Իսկ յիդ քանզի արական է եւ կոճատ, սակս այնորիկ լծորդեալ ընդ այլսն առնէ արական: Այսպէս կարող եաք ասել զխնծորիկն իգական եւ զտանձիկն իգական եւ դեղձուկն չեզոք,

DISCREPANTIAE CODICUM. 1 զայսոցիկ] զայսոսիկ codd || 2 սկսայ] սկսաք M_2 || 7 մատեան] մատակք M_3 || 8 քոչոյ بچه || 11 լեզուի] om M_1 || 13 յեն E, ի մենն M, pro նէնն artis || 16 զտարեցոյց M_1, զտարացոյց M_2 || 18 փրզանդ فرزند || 20 եւ մի] եւ զի codd || 22 ունիմք] կարող էաք եւ ունիմք M_3 || 23 յերկուս քարքառս] յերկքարքառս M_3 || 24 մատակ] մատաղ M_1 M_3 | յովատակ M_1 || 29 եւ դեղ-

որպէս ի մէնջ նշանակեալ ծալա արական եւ քալա իգական, զատակ չեզոք, քանզի ոչ նշանակէ սա թէ արական է թէ իգական, որպէս մանկանց նշանակութիւն եւ աննշանակութիւն՝ տղայ դիեցիկ, ստնդեայ, տարրա, խորշ, այս ոչ ունի նշանակութիւն թէ արականք են թէ իգականք եւ ահա են աննշանակք:

Իսկ նշանակեալքն արականացն՝ համքակ, կտրիճ, ուստր:

Իսկ իգականացն ի նոցունց՝ դուստր, աղջիկ, ճաւակեթ եւ այսորիկ իգական առ նորազոյնսն եւ խակազոյնսն տիաւք արականս եւ իգականս եւ չեզոք եւ դարձեալ աննշանակութիւն ի սոսա ասել: Իսկ եպերական մոլի, պղծագործ, վիրագ, այս արանց, արական նշանակութիւնք են ստնամոլեացն եւ անաստուածիցն: Եւ են դարձեալ չիտիտի, տապզէ, անուն իգացելոցն եւ կանացեացն եւ անարական պղծիցն: Իսկ վասաշ, քոքքորիտոն, կաթոտ, քոզ, այսորիկ իգականացն անուանադրութիւնք:

Այսպէս եւ յամենեսեան, որ ինչ մի անգամ էակքն են, նշանակութիւնք են. նախ քան զանունն զովասանութեամբն կամ պարսաւովն ճանաչել, որպէս սակաւուք յայտնեցից: Ոչ ասեմք նախ ծառ, սակայն զովասանութեամբ ծանուցանեմք որպիսի՝ առոյգ, սաղարթացեալ, գեղեցկուղէշ. սոյնպէս բոյսն՝ դալարալայր, կանաչացեալ, ծաղկաւէտ. եւ ջուրն՝ քաղցրաճաշակ, կարկաչասահ, ականակիտ. եւ ահա ոչ նշանակելոյ նախ անուանց ծանուցեալ եղեւ յորմէ քանն: Սակայն ծառն անուն սեռաքար արական է, թեպէտ եւ աննշանակութիւն յինքեան ունի թէ որպէս. իսկ յատուկն բաժանի յարական եւ յիգական եւ ի չեզոք. իսկ ջուր անուն արական է ըստ մերումս, իսկ խոտ եւ խասարտ եւ բանճար չեզոք:

ծուլն—նշանակեալ] om M_1 || 1 որպէս E, որ, M_3, որ եւ M_2 | ծալա [illegible] | քալա [illegible] || 2 ոչ] om M_1 || 4 տարրա M_1, տայարրա M_3 | խորշ] խորս M_2 || 7 ճատակեճ M_2 || 9 աննշանակութիւն M_2, նշանակութիւն ceteri || 10 եպերական] արական M_3 || 12 անաստուածիցն] աստուածամարտիցն M_3, աստուածամոլացն մարտիցն (pro աստուա(ծա)մոլացն <ածա>մարտիցն) | شديد šedid || 17 նշանակութիւնք են] նշանակութիւն է M_2 || 19—20 ծանուցանեմք որպիսի] յայտնեսցի, մինչ ասեմք M_3 || 23 ոչ նշանակելոյ] ի չնշանակելոյ M_3 || 24—25 աննշանակութիւն—ունի] նշանակութիւն յինքենէ ոչ անուանէ M_3 || 26 անուն] անուանի M_2 || 27 է om M_2 | խոտ]

ԴԱՍԻԹ› Եւ եթե որքան տարցի—միայն հանդիպի: =10324—1048.

M 83 € 118· Սակս մակասաարիդ ոչ այդպէս ի յունականին սահմանեալ եղեւ եւ ոչ հոմանունութիւն, քանզի նոքա ասեն մակասաար յաւելեալ ումանց արծուի, ծիծեռն. իսկ մերս՝ ծիծեռն, աքիս եւ ոչ ունին տոքա պէսս առաւել քան զվերագոյնդ ասացեալ թարգմանութեամբ: Քանզի եռակի տարորոշութեամբ զամենայն կենդան եւ զանկենդան եւ զաճականս եւ զանաճս, նաեւ զվերնայինն իսկ զիմանալիսն երիւք այսոքիւք սահմանեն՝ արական եւ իգական եւ չեզոք: Իսկ մակասաարն ի վեր քան զհասարակն յաւելեալ ումանց, ոչ զիտեմ զիարդ ոչ զգտիչ կամ զստեղծող յայտ առնել, եթե խորթ ուրուք զսա ստեղծեալ եւ եթե ի հարկէ իմեմնէ ոչ համարձակեալ: Քանզի եւ այսպէս ստոյգ ի յունականին մակագրեալ է ըստ մերումս բնաքանականն‹ի›ս եւ թարգմանութեան, որ ոչինչ յայտնապէս նշանակէ:

Իսկ մեր գտեալ ի պարսկական դիւանս այսպէս. ըստ մերումս սահմանի ծիծառն եւ աքիս. եւ այս ինչ ամենայն, որ հարթ եւ հաւասար դաշտացեալ է եւ դիւրին տեսականին եւ թեւակոխութեան, իսկ անհոծն եւ անհարթն դիւրաւ արգել լինի ուղղապէս տեսութեան: Սակս որոյ առէ ի վեր քան զհասար. եւ որում ոչ հաւասարել կարիցէ եւ ոչ ի կատարուն ելանել, զիարդ դատեսցի, քանզի արականքդ եւ իգականքդ եւ չեզոքդ սահմանեալ եւ հարթեալ վաղնջուց արուեստաւորին իսկ, որպէս վերագոյնն գրեցաք: Ընթերցաք հզաւրի ումեմն յՈլլադա իմաստնոյ լեալ հարցաքննութիւն եւ ի հակառակել նոցա ասէ իմաստասէրն այն. զիտեմ, զի յոյժ հմտացեալ էք զիտութեամբք, քերականութեամբք, այլ լուայ ես եթե են կենդանիք, յորս ոչ նշանակութիւն ինչ է արուի կամ իգի եւ ոչ են չեզոք. զինչ վասն նոցա իմաստասիրեսցուք: Եւ հարցեալ զի՞նչ եւ ասէ. որպէս արծուի, ծիծեռն:

խոտիզ M_2 || 4 cfr ի յունացն արծիւ է եւ ոչ աքիս, որպէս ի մերս եւ ի պարսիցն J || 10 զգտիչ M_2, ըստ գտիչ M_1 E, ստուգիչ M_3 || 11 ստեղծող M_1 || 14 թարգմանութեանց M_3 || 16 ի պարսկականս M_3 (om դիւանս) || 17 post ամենայն iterum ամենայն ինչ M_1 || 25 հարցաքննութիւն] քննութիւն հարցմանց M_2 || 26 զիտութեամբք] om M_2 M_3 || 28 է] եղէ M_2 | եւ ոչ են] կամ չէ M_3.

Եւ ոչ կարացին եւ հարցեալ զնա բազում ջանիւ, ոչինչ պատասխանեաց, այլ միայն այսչափ եթե ի սերս այս ոչ արական յայտնի եւ ոչ իգական: Եւ ասեն զառնէն Նեթեոպացի զոլ եւ անուն նմա անուանեն Սինա: Ոչ գիտեմ, որպիսի աղագաւ զարծուի համեմատեաց ծիծռան, թեեւ ոչ ի նոս<ա> երեւի նշանակութիւն աքաղաղոյ կամ մարեաց, որպէս յայլսղ հոյլս հաւուց, սակայն ըմբռնեալ ի նոցունց քոյն ճանաչեմք, զի մեծն եւ յաղթանդամն արու է, բայց ոչ զծիծեռն որք ամենեւին:

Արդ եթե յաղագս դաշտականութեան եւ ոչ լինելոյ անճաւս ի բարձրագոյն վէմս, ոչ լինելոյ արծուիս առ Նեթիովպացիսն եւ քոյնս նոցա եւ թռուցեալ զնոսա, ոչ արտաղատեսցէ աչք: Յաղագս որոյ փոխանակեալ մերոցս իմաստասիրաց, աքիս փոխանակ արծուոյ եդաւ, զի անհնարին ի նոցունցն զարուսն եւ զէգսն սահմանել, զի ոչ ունին նշանակութիւնս յայսցանէ եւ ոչ զմիոյ եւ ոչ բնաւ ճանաչի նոցա արու լինել կամ էգ: Եւ ահա բնութիւնն եղեւ խնդիր արտաղրութեան եւ ոչ անուանակրութեան, քանզի ըստ յունականին արծուի արական է անուն յայտնապէս եւ ծիծեռն իգական: Եւ զիարդ ի նոցունց լինէր ղժոխաղատ անուն արականաց եւ իգականաց եւ չեզոքաց կամ ի վեր քան զհաւասար սահմանեալ լինին: Այսպէս եւ ի մերումս աքիս փոխանակ արծուոյ առեալ եղեւ եւ է սա անուն արական, իսկ ծիծառնս իգական: Եւ ահա յայտ է թե ոչ տարակուսանքս այս յաղագս անուան ի պատահմանէ, այլ ենթակայ բնութեան արտաղրութիւն եւ իքրու ոչ վերահասու որք լիցի տիրապէս ի վեր քան զհաւասար է նա:

ԴԱՒԻԹ› *Եւ նախագաղափար իմանալի է — զներգործութիւն էին:* =104_{10}–112_{3}.

ԱՆԱՆ› *Հոլովական, այսինքն ընդունակ — որ ազգ յայտ առնէ:* =138_{17}–145_{8}.

DISCREPANTIAE CODICUM. 3 *զառնէն — Սինա*] *զայրն այն եթիոպացի եւ անուն ասեն նմա Սինա* M_3 || 5 *համեմատեաց*] *հաւասարեաց* E || 8 *որք*] *om* E || 10 *ի*] *եւ* E, *om* M_1 || 11 *թռուցեալ*] *թուեցեալ* M_1 || 15 *զմիոյ*] *զմի որ* M_2 || 16 *արտաղատութեան* M_2 || 19 *ղժոխաղատ*] M_2 *corr in* *ղժուարաղատ* || 24 *ենթակայ*] *ընթանա* M_3 | *արտաղատութիւն* M_2.

ՍՏԵՓ› Դարձեալ ասելն՝ եթե անուն է — ստուգաբանին: =204 2–211 30.

ՄՈՎՍ› (Քանզի) անուն յերկուս բաժանի — դատեալ, դատեցե‹ալ›: =169 7–173 4.

‹ԺԳ› ՅԱՂԱԳՍ ԲԱՅԻ

ԴԱՒԻԹ› Բայց թե որպէս նախադասեցաւ—ընդ իջանելն ծորի: =112 5–113 20.

ԱՆԱՆ› Յարադրէ մեզ յաղագս բայի—միաբանութիւն ունի: =145 11–148 26.

ՍՏԵՓ› Դարձեալ զի ասէ թե բայ—եւ ամենայն այսպիսիքս: 51
=212 2–214 16.

ՄՈՎՍ› Եւ զի բայս յետոյ դասեալ — քան զտեսութիւն: =173 6–174 11.

‹ԺԴ› ՅԱՂԱԳՍ ԼԾՈՐԴՈՒԹԵԱՆ

‹ԴԱՒԻԹ› Առ սովաւ ասելի է—յորժամ =114 3–4.

ԴԱՒԻԹ› Եղեալ մինն—անուանի լծորդութիւն: =114 5–14.

Եւ դարձեալ

ԱՆԱՆ (ԵՒ ԴԱՒԻԹ)› լծորդութիւն դատեալ — կոփեմ, կոփես: =149 2–10.

ՄՈՎՍ› Այլ զանազանապէս—կերակրոցն: =174 21–25.

‹ԺԵ› ՅԱՂԱԳՍ ԸՆԴՈՒՆԵԼՈՒԹԵԱՆ

ԴԱՒԻԹ› Այլ վասն ընդունելութեան—ի կարգին: =114 16–115 10.

ԱՆԱՆ (ԵՒ ԴԱՒԻԹ)› Արդ ընդունելութիւն յանուան—եւ ընդունելութեան զոն: =149 13–22.

ՄՈՎՍ› Այլ ընդունի եւ տեսակ—առանձնաւորութիւն: =175 8–12.

‹ԺԶ› ՅԱՂԱԳՍ ՅԱՒԴԻ

ԴԱՒԻԹ› Յաւդ է մասն բանի հոլովական նախադասեալ ներխոնարհութեան (եւ) անուանց: =11 12–13.

Յաւդդ հաղորդեալ անուան կցորդարար ի բազումս հոլովի, իբրու զդասատակ ինչ սրոյ որ ի գործ արկանէ: Ու է սա ըստ յունականին ի բազումս նախադասեալ, որպէս վերագոյն գրեցաք ի մակաւասարութեանն առասութիւնս. քանզի յորժամ կամին ասել անուն արական զանէ ումեմնէ, այսպէս զյաւդդ նախադասեն՝ ո՛ Կոստանդիանոս, ո՛ Գրիգորիոս. եւ այս արական յաւդեալ ո-իւ նախադասեալ, այս եւ այլ բազումք ի նախադասութենէ յաւդին ծանուցեալ: Ու ըստ մերս նախադասելով յաւդ ոչ եմք սովորեալ բազմաւորական յաճախ զսա վարեցեալ, բայց միայն ասեմք ո՛վ Գէորգ, ո՛վ Գրիգոր, ո՛վ Տրդատ. եւ ահա նախադասեալ եղեւ ովդ առանձին արական: M 120 E 156-

Իսկ ասեմք ո՛ Համունի, ո՛ Մանի, ո՛ Նունի եւ այս(քան) քանզի ովդ արական եւ երկարացեալ է յաւդ, իսկ ո՛ փաղաքշական իմն եւ մանկական:

Սակայն յաւարտս յաւդել զսա ունիմք յոգնագոյն, իբրու ծովային երկնային, ցամաքային, արքայական, իշխանական, տերունեան եւ այսպիսիքս:

Այլ թե էր աղագաւ յոյնք սովորեալ են յաճախ վարիլ նախագաղափարաւն. սակս երագութեանն եւ փոյթ վերահասու լինելոյն, քանզի փոխանակեն զգիծ նախադասելոյն: Ու եթե էր աղագաւ հոլովք ստորադասական ի մեզ յոգնագոյն եւ ուղղական շարամանեալ յանգի, իսկ նախադասականն սակաւ. քանզի յառասութենէ լեզուի մերոյ եւ ի գրոյ յոգնագոյն ոչ այսմ կարաւտանան ղժոխադատութեան, զի յորժամ ասեմք նախադասելով ինի եւ զայի եւ այքի այսպէս զՊղատոն՝ այս հայցական է, իսկ (զ)Պղատոնոյ՝ սեռական, առ Պղատոնով՝ տրական, ո՛վ Պղատոն՝ հոչական: Այս են հոլովք հինգ եզականի եւ այսպէս յայլսն վարեցեալ ըստ քումդ ներկուռ կրթութեան: Քանզի զտցես եւ յայլսդ զթարգմանութիւնն ըստ իւրաքանչիւր հոլովից գրեալ է ի պատճէնն որ յաղագս անուանն. եւ ըստ այսմ աւրինակի նախադասեսցես:

DISCREPANTIAE CODICUM. 17 *տերունեան*] *տէրունական* M_2 || 20 *փոխարկեն* M_3 || 21 *ստորադասական*] *ստորական* M_3 || 23 *քանզի—ի գրոյ*] om. M_2 | *յառասութենէ*] *յառաստութենէ* M_3 || 24 *ղժոխադասութեան* M_3 || 26 *հայցական*] *հար-*

Իսկ ստորադասականք յաւղին այսպիսի ինչ. ուղղական եզականի Պղատոն, սեռական՝ Պղատոնոյ, տրական եւ առաքական՝ Պղատոնով, հայցական զՊղատոն, հոչական ո՛վ Պղատոն: Յոգնական ուղղական Պղատոնք. սեռական (առ) Պղատոնեանց, տրական եւ առաքական Պղատոնաւքն, հոչական ո՛վ Պղատոնու: Իգականի եզական այ Պղատոնուհի, սեռական Պղատոնուհւոյ, տրական առաքական Պղատոնուհով, հայցական զՊղատոնուհի, հոչական ո՛վ Պղատոնուհի: Երկուորականի ուղղական Պղատոնուհւոյ, տրական եւ առաքական Պղատոնուհով, հայցական զՊղատոնուհի, հոչական ո՛վ Պղատոնուհի: Յոգնականի ուղղական Պղատոնուհիք, սեռական Պղատոնուհեանց, տրական եւ առաքական Պղատոնուհաւք, հոչական ո՛վ Պղատոնուհիք:

Չեզոք անուան եզականի ուղղական Պղատոնուկ, սեռական Պղատոնկոյ, տրական եւ առաքական Պղատոնկաւ, հայցական զՊղատոնկէ, հոչական ո՛վ Պղատոնիկ:

Երկուորականի ուղղական (առ) Պղատոնկոյ: Յոգնականի ‹ուղղական Պղատոնուկք, սեռական Պղատոնկաց›, տրական եւ առաքական զՊղատոնկաւք, հայցական զՊղատոնուկք, հոչական ո՛վ Պղատոնուկք:

Եւ յաղագս ոչ ունելոյ մեզ յոգնազոյն զնախադասականն յաւղ, որպէս ասացաւ վերագոյն եւ մի յայսոսիկ թախանձայնս հասցէ հաւանելոցն յայսպիսի բարի մոլորութիւնս:

Քանզի թեպետ եւ յունաց սովորաբար եւ իսմայէլացւոցն նախադասեալ է, բայց ոչ մինչեւ յաւարտ յանգեսցի նշանակէ ուղղապէս եւ այսմ երկուց տրամախոհութեանց ունել պէտս նոցա: Իսկ մերս միով յանգիւ նշանակէ անկարաւտաբար զբոլորն զորեւ կարեւոր են մեզ, քանզի որք ոչ ուսեալ են թուել յարաբարդելով ի վերայ տասնեկին իբրու թե հնգետասան, նա-

ցական codd *hic et porro ubique* | 4—5 *Պղատոնեանց* M_2; *Պղատոնոնց* M_1 M_3 E || 5 *հոչական*] *հռաչական* M_3 *ubique* || 10—13 *հայցական՝—ո՛վ Պղատոնուհիք*] om M_2 || 8—10 *formae dualis apud* M_1 *bis scriptae* || 14 *Չեզոք անուանք*] *Չեզոքական* M_1 || 16 *զՊղատոնիկէ* || 19 *զՊղատոնուկք* codd *pro զՊղատոնուկս* || 23 *մոլութիւնս* E || 25 *յանգեսցի*] *դասիցի* M_3.

խաղասելով զհինգն ասեն տասն եւ հինգ: Այսպէս եւ որք ոչն ասեն երկոտասան‹երորդ›, ասեն տասներորդ երկրորդ եւ անա զնոյն նշանակէ այսպէս թե ասեմք ըստ հայումս Պղատոնենց նշանակէ առ Պղատոնենց բազմաւորական կամ աշակերտս կամ գիրս կամ այլ ինչ ածանցական: Իսկ եթե ասեմք զՊղատոն, զ-ենցն նախադասեցի ց-, ոչ ուղախաւսի, այլ մանաւանդ լինի ի ստոցն եւ ոչ ի կարծեաւք կրողացն, քանզի կարծիք թեպետ եւ ոչ նշանակէ, այլ յերկբայս զմեզ կացուցանէ խուզմանն:

Արդ յունականին ընականագոյն բանականութեան իւրում նա եւ ինձ թուի թե ի բաժանել լեզուացն սահման նախադասականիս այս տուեալ եղեւ ի վերայ յոգնից որպէս եւ մեր ստորադասական: Եւ այս այսքան:

‹ԺԸ› ՅԱՂԱԳՍ ԴԵՐԱՆՈՒՆՈՒԹԵԱՆ

ԴԱՒԻԹ› *Դերանունն գիտելի է—ունելով ի պարզն:* =116_{2}–117_{19}.

ՍՏԵՓ› *Դերանունն թերանուն ստոգաբանի—եւ կրիցն ասացեալ:* =215_{5}–216_{19}.

ԱՆԱՆ› *Դերանուն փոխանակ անուան — եւ իրաւ իմն:* =150_{10}–151_{22} (*cfr* 175_{21}–176_{5}).

‹ԺԹ› ՅԱՂԱԳՍ ՆԱԽԱԴՐՈՒԹԵԱՆ

ԴԱՒԻԹ› *Իսկ նախադրութեան անուն — իբրեւ զայլսն:* =117_{21}–118_{22}.

ՄՈՎՍ› *Նախադիրս առ ի զարդ — եւ ‹չ›այլ այսպիսի(ք):* =176_{7-14}.

‹Ի› ՅԱՂԱԳՍ ՄԱԿԲԱՅԻ

ԴԱՒԻԹ› *Իսկ մակբայդ թեպէտ եւ մեծ է — եւ ողկուզաւրէն:* =118_{24}–120_{3}.

ԱՆԱՆ› *Նա եւ մակբայս թեպէտ եւ — խա. ն:* =152_{5}–154_{11}.

‹ԻԱ› ՅԱՂԱԳ ՇԱՂԿԱՊԻ

ԴԱՒԻԹ› Նա եւ վասն շաղկապին — գեթ բանին ասելի: =120 6–123 10.

ԱՆԱՆ› Շաղկապս այս զերկուսին — յաղագս որոյ ասացն: 154 13–155 16.

‹ԻԲ› ՅԱՂԱԳ ԱՌՈԳԱՆՈՒԹԵԱՆ

ԴԱՒԻԹ› Առոգանութիւնք առասութիւն ասի — ապաղարծ: =123 12–124 13.

ՍՏԵՓ› Իսկարդ ասելն եթէ — խրատք վերծանութեան:* =216 26–219 10.

ՅԱՂԱԳՍ ՈՏԻՑ.

ԴԱՒԻԹ› Ոտք յայն ասկս — շարադրեալք... =124 15–22 (*Պարոյկ առնու — զպարոյկ նշանն:* =123 13–124 5).

ԽՈՍԱՐՀՄՈՒՆՔ ԲԱՅԻՑ

M 138 *Բայ սահմանական ներգործական պարզ լծորդութեան առաջնոյ շեշտոլոր բայից ժամանակի ներկայի ըստ երից դիմաց եւ ըստ երից թուոց:*

եզական. կոփեմ, կոփես, կոփէ.

երկուորական. կոփոմ, կոփոս, կոփոյ.

յոգնական. փոփեմք, կոփէք, կոփեն: =45–56.

VI

ՀԱՄԱՄԱՅ ԱՐԵՒԵԼՑԻՈՅ

ՄԵԿՆՈՒԹԻՒՆ ՔԵՐԱԿԱՆԻՆ

VI

HAMAMI ORIENTALIS

COMMENTARIUS IN GRAMMATICAM

ՀԱՄԱՄԱՅ ԱՐԵՒԵԼՑՒՈՅ
ՄԵԿՆՈՒԹԻՒՆ ՔԵՐԱԿԱՆԻՆ

‹Ա› ՅԱՂԱԳՍ ՔԵՐԱԿԱՆՈՒԹԵԱՆ

. . . ||||

‹Բ› ՅԱՂԱԳՍ ՎԵՐԾԱՆՈՒԹԵԱՆ

. . . ||||

E 61 *Կատակերգութիւնն աշխարհաւրէն*] *Նոյնպէս եւ բարեացն յորդորականսն ըստ իւրաքանչիւրոցն ձեւացուցես. որպէս Կայենին եւ Սեթայն կամ Ղամեքայն եւ երիտասարդին հարելոյ ըստ արդարն եւ սուտն զոյգ ձեւացեալք ըստ ասացուածոյն եւ յընթեռնուլն:*

E 61 *Եւ զղամբանականն*] *Եւ բանք սոցա, որպէս ի վերայ Արտաշեսին եւ Դարեհին դէպք գրեալք եւ զայսպիսի բանքս յընթեռնուլն պարտ է հմտաբար:*

E 62 *Եւ զտաղն քաջոլորակի*] *Այլ եւ ի մերոցս տալով տեղեկութիւն, զի տաղ ասի Դաւթեան քերդութիւնն յարմարական բառք ողբականացն որ զիրս ձայնիցն ունեին, որպէս ոլորակաւք իմն յայտ ածել զմիտս տաղին մերախոհ ունակութեամբ զգիտս իմաստից քերդողականացն բերելով ի դէմս լաւին եւ անլաւին զտաղն վերառոցական ձայնականաց եւ երգականաց ըստ իւրաքանչիւր պատահման ասացեալ, որպէս Ողայն եւ Ողոբիայն ճառքն կրից, կամ Դեբովրային մարգարէական ձայնիւ ասացելոցն ի վերայ Սիսարայ արքային, կամ*

ADNOTATIONES. **Titulum cfr** *Համամ Արեւելցի, որ զվերլուծութիւն Սուականց գրեաց... եւ վերլուծութիւն քերականին.* Asolik III 2; *որ գրեաց մեկնութիւն սուականց եւ քերականին* Vardan *Hist* p. 86 || 22—23 Judices IV—V.

Դաւթին ողբք որ ի վերայ սիրելւոյն Յովնաթանայ եւ արքային Սաւուղայ ի Գեղբուայ լերինն նզովիւք անդալար բուսովք ի չորինս եւ անանձրեւաւք զվայրսն առակէ, եւ զտաղն վերանու քաջոլորակի դիմաւք ի դէպս եղելոցն: Եւ այսոքիկ հանգամանք տաղից ի քերդողաց եւ ի մարգարէականացն բանից:

Եւ զքնարական քերդութիւնն ներդաշնակապէս]
(Եւ ունել ասէ զյարմարումն եւ զդաշնակումն ձայնի աղւոյն եւ
ոտին յիրսն նման եւ ոչ աւտար): Աղւոյն խորին իմն լարացն E 64
որ ի բնութիւնս կրի. եւ ոտին, որպէս կառուցմամբ զհաստատաղրութիւն արուեստիցն հիմնաւորելով ի մեզ զոյգ շարադրել ի կարգի զկենդանին եւ զքանականն քնարական քերդութեամբ իմն առնուլ, որպէս զԱնիտոսն եւ զՄիլիտոսն եւ զծին եւ զծիավարն մարդ ի դէպ ածելով ստորագրէ:

‹Գ.› ՑԱՂԱԳՍ ՈՂՈՐԱԿԻ

Արդ զի ոլորակացդ երեք են զանազանութիւնք, մինն սուր E 81
եւ վերասատեալ եւ միւսն ենթակացեալ եւ միւսումն վերանաւել եւ զիջեալ: Եւ ցուցից զաւրինակ սոցա ի բան եւ յանուն, որ է մասն բանի: Եւ անունն է այսպէս, զի շեշտն յանգի անունսն ունի զոլորակն եւ յարաշեշտն նախեզելով անգիւն ունի զոլորակն, հանգիտաբար նմին եւ պարուկին նոյնք ստորոգին: Եւ զի դիւրահաս լիցի, գիտասջիր, զի անուն որ ի վերջի վանգն ունի զոլորակն շեշտ է եւ թե յերկրորդումն՝ յարաշեշտ եւ թե յերրորդումն՝ նախայարաշեշտ: Ի վերջէ յառաջ կոյս թուէ շեշտ՝ Սահակ, բութ՝ Ղուկաս, պարոյկ՝ Երակլէս: Իսկ ի բանս շեշտ ասի. „ո՛չ այսպէս են ամբարիշտքն“ եւ „ոչ այսպէս“ ի վեր ունել զշեշտն. կամ այսպէս „ո՛չ շունք, ո՛չ զողք“ եւ այլքն:

Ըստ հարթութեան ըթիւն՝ հարթիկ ունելով զձայնն. „ես խոնարհ եղէ եւ տէր կեցոյց զիս“ եւ թե „արդ զամք զհետ քո“ եւ թե „կամք հաւատովք եւ պարծիմք առ աստուած“:

ADNOTATIONES. 1—2 II Reg I || 12 Porphyrii *Isag* XI *p.* 243 || 20 *նախեզելով անգիւն*] *pro նախ եզով նանգէն* artis || 26 Psalm I 1 || 27 I Cornth VI 9 || 30 Psalm CXIV 6 || 31 *cfr* Rom V 2.

Պարուկաւն՝ կացոյց „զոտս իմ ի վերայ պարանոցի թըշնամւոյն“ եւ հանգեայ արագ արագ:

Վասն որոյ երեք են զանազանութիւնք սոցա, զի ոլորակն քատակէ ձեւով եւ ձայնիւ զհամբարձումն. իսկ բութն ըստ փոխաբերութեան բեռնակրացն, որք վասն սաստիկ ծանրութեանն մեղմագոյն առնեն զգնացս եւ սա նմանապէս մեղմագոյն զիջմամբ հարթէ զբանն:

‹Դ› ՑԱՂԱԳՍ ԿԻՏԻ

E 85 *Իսկ կէտքն՝ զի երեք ունի‹ն› զանազանութիւն. աւարտեալ է, յորժամ չափովքն եւ խորհրդովքն աւարտի, յորժամ ասեմ՝ „Պաւղոս ծառայ Յիսուսի քրիստոսի կոչեցեալ առաքեալ“: Իսկ միջակ հանգէտ իմն ոգի սակս առնելոյ. իսկ միջակն, յորժամ ասեմ՝ „աւրհնեալ է աստուած եւ հայր տեառն մերոյ Յիսուսի քրիստոսի, հայր գթութեանց եւ աստուած ամենայն մխիթարութեանց“, որ փոքր ոլորակումն լուր զոգին ոք ի մէջ տանն միջակաւն խառնէ եւ զոճն իմաստիցն բաղադրէ: Իսկ ստորակէտ՝ եթե „ինձ պարտ է քարոզել զբանն աստուծոյ“ եւ թե „զայս պատուիրեմ քեզ, որդեակ իմ Տիմոթէոս:“*

‹Ե› ՑԱՂԱԳՍ ՀԱԳՆԵՐԳՈՒԹԵԱՆ

… ||||

‹Զ› ՑԱՂԱԳՍ ՏԱՌԻ

E 89- *Ասի գիր, որպէս թե քերելով իմն գաղափարի, այսինքն աւրինակի ըստ վկայութեան Հոմերոսի գրոյ գտաւղի: Իսկ ըստ մերում ստուգելոյ եւ վկայութեան աստուածայինն գրոց գիր ասի, վասն զի գծելով իմն կշռի, զի քերելդ ջնջել եւ ապականել ասի, իսկ գծելդ դրոշմել եւ քանդակել, որպէս ի թիթեղանն կամ յականս պատուականս ասացաւ զգծեալն*

ADNOTATIONES. 1 cfr Jesus X 24 || 5 *cfr supra p.* 417 || 11 Rom I 1 || 13—15 II Corinth I 3 || 17 *cfr* Luc IV 43 || 18 I Timoth I 18.

եւ զ̇քանդակեալն գրել, որպէս եւ կնիք մատանւոյ զգծեալ գիրն ընդունի մոմն եւ ցուցանէ զգիրն. որպէս Երեմիայիւ ասաց աստուած՝ „տաց զաւրէնս իմ ի միտս նոցա եւ ի սիրտս նոցա գրեցից զնոսա:“

Նախադասելով զինիւն եւ զիւնիւն] *Նոյնպէս եւ ինդ* E 95 *իւնիդ կարէ լինել նախադիր ըստ ասացելումն աւրինակիդ, որ ասէ. ստորադասք են երկու, այսինքն ներքեւադասք, վասն զի յանգի անուանն դնին իւնդ ուղղականին որպէս եղջերու եւ ինդ սեռականին որպէս եղջե*(ւ)*րուի:*

Իսկ ասելն թե ինդ է ուրեք որ վաղաղասական է քան իւնդ որպէս յիմաստութիւնդ եւ յարդիւնդ. քանզի յորժամ առ միմեանս պատկանին ինդ եւ ի‹ւ›նդ յուղղական անուանսդ միշտ ինդ առաջի դնի վերջի վանգին, որպէս իմաստութիւնդ եւ յարդիւնդ:

. . . ||||

Եւ վախճանականք անուանց] *Յիշել պարտ է յաճումն* E 99 *մտաց ուսումնասիրաց:*

Ողբ բենն է բաղազանել ի դէպ:
Ազգ գիմն է, սերաւորելով զազգս:
Մարդ դայն է սեռաւորել զհասարակաց զձայն:
Բոզ զայն է լուտականացն ի դէպ:
Բազէ էն է ի պայծառական կենդանւոյն:
Բաղթ թոյն է թուլազոյն եւ տխուր:
Վարժ ժեն է հոմերոսեան խոկացս գործի:
Բարի ին է, աւրինակելով զբարս բարուց:
Տալ տիւնն է, լի անուն շնորհականն իմաստնոց:
Խրոխ խեն է խրոխտականն պարուց:
Ինծ ծայն է տարբերաւղն ծննդական կենդանւոյն:
Տունկ կենն է ‹եր›կրադատ բուսական տեսակին:
Մահ հոյն է համբաւելի բաւթք մահուց:
Հանդերձ ձայն է ձեւական զգեստն զարդուց:
Մանուէղ ղատն է վերական աստուծոյ տիպ կոչման:

ADNOTATIONES. 3—4 Jerem XXX 33 || 27 *խրոխ*] pro *խորխ* artis.

Կենճ ճեն է ճաճաւոր եւ ընդդէմ ախտի եւ սատանայի:

Որմ մենն է մեկնազարդ շինողաց:

Խոյ յին է յարադրական արական կենդանւոյն:

Տարաւն նուն է նախադիր անուան եւ զաւառի:

Ուշ շայն է շարունակաւղ ուշայինն մտաց:

Ունչ չայն է անուանական ման անդամոց:

Ամպ պէն է պայծառ էջք հոգւոյն ի վերուստ:

Որջ ջէն է ջատագովին աւանքն մեղաց երկրի:

Կուռ ռայն է ռատ ներկռելոցն քերդողացն ի դէպ անուն կամ ձայն:

Հիւս սէն է ստորաքերաւղ ջայլակոծելոցն աղաքերական ձայնից:

Խուրով վեւն է վառազոչական անուն մարդոյ:

Կոյտ տիւնն է տառաժողովականն հոյլք կուտելոցն թեռվնականաց:

Այր րէն է րաքունականացն դէմք հասարակական անուն ի Հոմերոսէ ասացեալ:

Ոյց ցոյն է ցուցանողական հարցականին. ոյց՝ ոսցա կամ նոցա ի Պիթագորէ ասացեալ:

Իրաւ ւիւնն է գերազարդ կոելոցն յԱրիստոտելէ գիրաւն ներգործողին առնելով:

Թուփ փիւրն է փառացական տունկ ի վայրէ ըստ սարդենի մաճակն Ապողոնի առակեալ:

Կնիք քէն է քմականաց կնիքն ի Պղատոնէ դրմանով անկեալ, երկդիր սեռաւորացն գործի իսկաւորական սահմանաւ առարտեալ զքուլորս հետեւելոցն ի գիրս:

‹Է› ՑԱՂԱԳՍ ՎԱՆԳԻ

. . . ||||

‹Ը› ՑԱՂԱԳՍ ԵՐԿԱՐ ՎԱՆԳԻ

E 101. Ծանիր եւ զայս վասն երկար վանգիս, զի սակս այնորիկ ասի երկար, զի զտարմս յոլովակի զրոյն ի ներքս փակէ: Ցե-

ADNOTATIONES. 16 pro այր] ածր cod.

ղանակս ութ, զի յութ ձեւս եւ ձայնս եւ զնացս ասի. բնութեամբ, զի վաղաժամանակեան է եւ զներկայս եւ զապառնին յինքն բերէ. դրութեամբ կոչէ զբնակաւոր արուեստաւորին զարուեստն ի բնութիւն գոյից, զնզիցն կերպս առ ինքն բերելով յեղանակաւ իբր ներկուռ հանճարով գոլ ծանաւթ նոցա:

‹Թ› ՅԱՂԱԳՍ ՍՈՒՂ ՎԱՆԳԻ

. . . ||||

‹Ժ› ՅԱՂԱԳՍ ՀԱՍԱՐԱԿ ՇԱՂԱՇԱՐԱՑ

. . . ||||

‹ԺԱ› ՅԱՂԱԳՍ ԲԱՌԻ

. . . ||||

‹ԺԲ› ՅԱՂԱԳՍ ԲԱՆԻ

. . . ||||

‹ԺԳ› ՅԱՂԱԳՍ ԱՆՈՒԱՆ

. . . ||||

Իսկ մակաւասարն որ է վեր ի քան զհաւասար, ծիծառն, E 120-
արքիս, որ իգական են անուն ի տեսողացն անգիտելի արուն եւ էգն, որպէս աղաւնին եւ տատրակն իգական անուն, իսկ առիւծ արծուի՝ արական: Նաեւ ի ծաղիկս զվարդ, զմերուշան, զապուզան արական ասացին եւ զշուշան եւ զմանիշակն՝ իգական: Եւ ձեւք սոցա ի բնութիւնս մեր տեսանի, արական պնդութիւնքն ի ձեւ վարդին եւ իգական լուծութիւն ըստ մանիշակին եւ շուշանին:

. . . ||||

Ենթանկեալ ընդ անուամբ] Բայց արդ դառնամ միւս E 135-
եւս յենթանկեալ տեսակացս խաղաղացմունս եւ զեւս պա-

տեսան ի մասանց պարզից իմն առնում ըստ յիս առելոցս քերդելով բան ազդողականաց, ըստ որում մարդս ասիմ

‹1› եւ ըստ իսկին բանական եւ ոմն անուանական պարզ:

‹2› Եւ ըստ առասականին՝ յընդհանրական եղելոցն զհասարակաց կենդանին մակաւասար ի նոսա հրաշափառ իմն հաղորդիմ եւ ասիմ կենդանի եւ զերադրիմ ի վերինսն:

‹3› Եւ ըստ մակադրին՝ զպարսաւն կրեմ եւ զովողաքն ծածկիմ ունակութեամբ:

‹4› Եւ ըստ առինչունակին՝ տիրեմ կամ ծառայեմ կամ յերկուց ներհակացն զոյգ ազատիմ:

‹5› Եւ ըստ իբր առինչունակին՝ մարմին իմ անձառոր եւ չարաքերեմ զեղեցիկ զմիջակսն:

‹6› Եւ հոմանուն եմ ի ծնաւղաց եւ լաւ մտածութեամբք զովիմ կամ դսրովիմ ի յետոյ:

‹7› Եւ փաղանուն եմ ի յոլովակի բաղադրոցն որ յիս փաղինն իմացմանցն ծեւք:

‹8› Եւ բերանուն ասիմ կամ յառաքելութենէ առաքեալ, կամ ի քերականութենէ քերդաւղ, կամ ի քաջութենէ քաջ:

‹9› Եւ երկանուն դրութեամբ եմ ընդ այլում այլ ոք նոյն կոչմամբ, այլ հանճարով եւ ունակութեամբ յաղթեմ նմա կամ յաղթիմ ես ի նմանէ:

‹10› Եւ մականուն՝ ըստ որում պատկեր եմ պատկերի եւ նմանութիւն նմանոյն, կենդանի եւ բանաւոր եւ երկուց կոչմանցն տէր եւ առաքեր լուծողացն:

‹11› Եւ ազգական՝ մարմնով կենդանւոյն եւ հոգւով բանականիս պայծառական:

‹12› Եւ հարցական՝ ըստ որում հարցական իմն թե քերդաւղ եմ կամ ունակ կամ երաժիշտ:

‹13› Իսկ անորիշ՝ ըստ հիմնաւորելոյ գոյացութիւն կամ մարդ:

‹14› Եւ վերբերական՝ զի վեհս եմ հոգւով եւ երկնախոհ դետական. եւ նմանականն՝ հրեշտակի. եւ ցուցականն՝ աստուծոյ. եւ դերհատուցականն՝ ընտրաւղ բարւոյն եւ չարին եղեալ եմ եւ ասիմ:

‹15› *Ու բակձածական՝ ըստ կրկին հանճարոյն, առձեռն լին նախ եւ պակասն յետոյ ի կրից:*

‹16› *Ու մակբաշխն՝ որում յերկուցն բաղկացեալ եւ ի մի համոզեալ բաղազանելով:*

‹17› *Ու պարունակ՝ զի ըստ երկնի եւ երկրի զտեսանելիս եւ զիմանալին լիով իսկ պարունակեալ ունիմ շուրջ ունողաւքս:*

‹18› *Ու քերդելով՝ զբնաւս ըստ իմոյ անձին առնում զձեւս զուգիցն հրաշ:*

‹19› *Ու սեռական եմ ըստ բանականին եւ կենդանի ըստ անմահիցն վեհական:*

‹20› *Ու յատուկ՝ որպէս ծիծաղականն եւ լալականն եւ մահկանացուն լուծաւղ:*

‹21› *Ու ղասական՝ յետ աստուծոյ եւ հրեշտակաց ես բանական եւ սպասաւոր եւ ազատ:*

‹22› *Ու թուական՝ ըստ բաղկացելոցն քառիցս:*

‹23› *Ու բացարձակ՝ ըստ յուսոյ, յորում զաստուածանալն փառաւք մաքրողական գործքն հրաշածայնեցին:*

Ըստ անուանն հաստատաղրեալ է յերկնիցն սարաւոյ ներգործութիւն կամ կիրն. ներգործիմ հոգւովն սրբով ի սուրբս հրաշաքերելով պարզ: Ու կրիմ որականաւքս ի մարմնոյ զպատեհսն եւ զանպատեհսն: Ու ներքերին յիս ղատողական ընտրութիւնք սեռին եւ երկրաւոր իմն ես որպէս ղատեալ իմաստիւք: Ու դարձեալ ի քերդաւղս բառնամ զտեսակացն դիրս անհատ իմն յիս ժողովեալ զընթանկեալսն ի պարունակիս բովանդակ:

Դարձեալ կրկին մեկնութիւն տեսակացն անուան զեղեցիկ իմն արուեստախաւսութեան բանիւ:

‹1› *Իսկն՝ աստուծոյ:*

‹2› *Ու առասականն՝ աստուածայնոցն:*

‹3› *Մակդիրն՝ էութեանց:*

‹4› *Անինչունակն՝ չափոց:*

‹5› *Ու իբր անինչունակն՝ սահմանականաց:*

‹6› *Հոմանունն՝ բանականիս:*

‹7› Եւ փաղանումն՝ հասարակաց:

‹8› Բերանունն՝ քերդողաց:

‹9› Երկանունն՝ սրբոց:

‹10› Մականունն՝ դիպաորաց:

‹11› Ազգականն՝ ճոխաց:

‹12› Հայրցականն՝ խոկաց:

‹13› Անորիշն՝ ճեմականաց:

‹14› Վերբերականն՝ հրեշտակաց. եւ նմանականն՝ հոգւոց. եւ ցուցականն՝ մարդկան. դերհատուցականն՝ դիւաց:

‹15› Բակճաճականն՝ ունակաց:

‹16› Մակքաշխն՝ դատողաց:

‹17› Պարունակն՝ բոլորից:

‹18› Քերդեալն՝ տեսակին:

‹19› Սեռականն՝ կենդանւոյն:

‹20› Յատուկն՝ ինձ:

‹21› Դասականն՝ այլոց:

‹22› Թուականն՝ բազմաց:

‹23› Բացարձակն՝ զոյապետին անճառին աստուծոյ:

‹ԺԴ› ՅԱՂԱԳՍ ԲԱՅԻ

Բայ է բառ անհոլով] ... ||||

E 139- Եւ խոնարհմունք են հինգ] Իբր սահմանաւ եցոյց զի դէպ ժամանակն եւ զդէմս: Աներեւոյթ՝ գործել, կոփել, գրել, դէմս ոչ է ի միջի, այլ սահման դիմին եւ ժամանակին ըստ մտածման: Հրամանեան՝ գործեա, գրեա, որպէս ի տեառն հրամանէ կամ յումեքէ: Ըղձական՝ գործիցեմ արդեաւք, որպէս մեծաւ ցանկութեամբ գործելով զբնաւսն: Ստորադասական՝ կոփեմ, գործեմ, որպէս թե յետ այլոցն եւ ես գործեմ:

E 140- Եւ է նախազաղափար եւ ածանցական, որպէս ոռոգաւղն եւ ոռոգեալն. ոռոգաւղ քերդաւղն կամ շարագիրն եւ ոռոգեալք՝ ազգեալք ի նոցունց: Նոյնպէս տես եւ զայլսն:

E 141 Ձեւք են երեք] Վասն զի ամենայն զխոութիւն ըստ երիցս

ADNOTATIONES. 26 *cfr supra* p. 126 25.

յեղանակի ծեւանայ՝ պարզին եւ անպարզին եւ շարադրելոյն. պարզ՝ մարդ, որ է հասարակաց. ըստ անպարզին՝ գեղեցիկ մարդ. եւ շարադրեալն՝ գեղեցիկ մարդ Պաւղոս, որ է ոմն մարդ:

Եւ կոչի ներկայ, որ այժմս կայ եւ դէմք եւ գործք որ ի E 142 *սմա ցուցանի: Իսկ անցեալն, որ չէ ի միջի եւ ոչ դէմք եւ գործք նոցա, այլ որպէս երազ ընդ մոռացմամբ եւ որպէս գիծք գրոյ ի վերայ ծեան եւ աւազոյ եւ ծեան եւ աւազին կուտելոյ վաղիւն չէ ի միջոյ: Ապառնի զառաջիկայն ասէ, որ յուսով զգործս ըղձիցն ունի յինքն, որպէս եւ հանդիպին չար կամ բարի, փառս կամ անփառութիւն: Եւ աւրինակ երից ժամանակաց բայի այսպէս. ներկայ, որ է մերձակայ եւ են բայքս այս՝ կոփեմ, զանեմ, ուտեմ, նստիմ, յառնեմ, խաւսիմ եւ ամենայն այսպիսիքս: Ցուցանէ եւ զանցեալն ժամանակն այսպէս. կոփեի, կամ կոփեցի, զանեի, ուտեի, ըմպեի, նստեի, յառնեի եւ ամենայն այսպիսիքս: Եւ նշանակէ բայ եւ զապառնի ժամանակն, որ է ապազայ այսպէս. կոփեցից, զանեցից, կտրեցից, կերայց, արբից, վարեցից, խաւսեցայց եւ ամենայն այսպիսիքս:*

Եւ թե ըստ գրոց կամիցիս առնուլ տարացոյցս չորից զա- E 143- *նազանութեան ամանակաց: Ցարածզականն, որ յԱդամայ եւ ի դարս Նոյի եւ ի ժամանակս Փաղեկի եւ յԱբրահամէ եւ այսր գործեցան իրք: Եւ յարակայն, որ ի Մովսիսէ աւրինաւքն եւ մարգարէիւքն հրաշագործեցան: Եւ գերակատարն՝ ելք աւրինացն եւ մուտք շնորհացն, որք ի վեց դարուս, որք սկսեալ ի ծննդենէն քրիստոսի ըստ տարեւոր յեղանակացն չորից տնաւրինութեանն կատարումն: Իսկ անորիշն՝ երկրորդ գալուստն քրիստոսի եւ անժուժելի աւր երեւմանն ըստ իմաստնոյն՝ „երիւք շարժի երկիր եւ չորրորդին ոչ կարէ հանդուրժել:“ Երեք՝ զժամանակս ասէ անցաւորս, յորում տարբերիմքս եւ ․ի չորրորդումն չժուժկալեալ ասէ ըստ այնմ՝ „ա՜հ մեծ է անկանել ի ձեռս աստուծոյ կենդանւոյ“. Դաւիթ՝ „դու ահաւոր ես եւ ո՛ կարէ*

ADNOTATIONES. 29 Prov XXX 21 || 31—32 Hebr X 31.

կալ առաջի քո:" Եւ այս ամենայն ըստ չորից յեղանակաց հասանին յաւուրս կատարման, որպէս զարուն, որ ի սկզբանէ մինչ ի մեզ հրաշաքանեցին զծնունդն քրիստոսի ճեմականքն Սիովնի, մարգարէքն սուրբք: Ամառն, որ պարզեւք շնորհաց եւ հեղմունք բարեաց, առաքելազունդ փիլիսոփայքն ստորոգելով տրոհեցին զբազմաքեր պտուղս: Աշնանային եղանակ զերակատար հունձք տերունի ագարակին ի քաջ գործաւորաց այգւոյն, զքերս պտղոցն ժողովեցին: Իսկ ձմեռն՝ խիստ, անփախուստ եւ անհանդուրժելի, զգալստեանն քրիստոսի աւր ստորադիրք սրբոցն զեկուցին:

‹ԺԵ› ՑԱՂԱԳՍ ԼԾՈՐԴՈՒԹԵԱՆ

E 145 *Լծորդութիւն է—շեշտոլոր բայից]* *Եւ շեշտոլոր այսինքն վերացեալ ձայն զերազարդ պայծառութեամբ յենթակայի ունելով զդէմս բանից ութիցն, զոր տեսանեմք ի կարգի:*

E 145- *Առաջինն՝ բենիւ, մենիւ, պէիւ, փիւրիւ: Բենն ի միջակացն եւ զմենն եւ զպէն իբր ամոլք ի լերկիցն. իսկ զփիւրն ի թաւացն շարայարելով ի մի լծակցութիւն, որք զմի տան ազդումն զաւրութեան բանին, որպէս եւ ասէ. ջամբեմ՝ որպէս թէ զիմաստիցն կերակուր զբանս անուանականին: Ծամեմ՝ որպէս թէ ծակելով իջանի ցխոհականացն հանճարս: Ըմպեմ՝ զտարմն ձայնականին որպէս զջուր ուխից զքերդածս լաւացն: Չափեմ՝ ընդդէմ անուսումնութեանն զանձնաւորական կերակրոյն զչափ եւ թէ հաճոյ քեզ ըստ մարմնոյ կերակուրս վարժէ զբանս:*

Իսկ երկրորդն՝ գիմիւ, կենիւ, քէիւ, խէիւ: Կարգեմ ի շարադրելոցն իմաստից ի մեւրս կարգելով ի միտս: Փակեմ՝ խոհականին շրթամբք ընդդէմ ներհակին: Կնքեմ՝ զմիտս նորազարդիցն ուսմամբ: Ա‹ղ›խեմ՝ փակաղակաւք ի խորս սրտին:

E 146 *Իսկ երրորդն՝ դայիւ, տիւնիւ, թոյիւ. ազդեմ, աւարտեմ, յաղթեմ. դային զառաքինութիւնն չորս ի մասունսն*

ADNOTATIONES. 1 Psalm LXXV 8.

հոգւոյ: Աւարտեմ՝ զիմաստուն զործովք հաստատութեամբ կակղութեամբ տիւնիւն: Ցաղթեմ բնաւ հոլովիցն տառից: Ազդելն առ որ եւ աւարտել զիր կամս եւ յաղթել զաւրելով յուամունսն: Սոքա երեք բառքս զմի զործ ցուցանեն:

Իսկ չորրորդն՝ զայիւ, սէիւ, ծայիւ, ցոյիւ: Կորզեմ՝ իբր զէն յիս կորզեմ զվեց մասունս քերականութեանն: Սսեմ սէիւն զսահման գրական արուեստին: Փորձեմ կրթելով զձայնս բանի ծայնիւն որով տառքն զարդարին: Հայցեմ զցնծութիւնն, որ վեցհազարեակ թուով ցոյին ի հոլովսն զմիտսն խմբելով: Նւ սոքա չորքս զմի իրս նշանակեն, որպէս թե կորզել զմիտս ուրուք սսելով, փորձելով, հայցելով:

Հինգերորդ՝ ժէիւ, շայիւ, չայիւ: Ճարժեմ ժէիւն զտաանեակ զզայութիւնսդ յախորժումն ուսմանցն: Մաշեմ ի հմտութենէ տգիտական մասանց եւ շինեմ շնորհաւք: Կոչեմ ի լաւացն հանդէս: Նւ սոքա առ մի իրս ասին, զի նախ շարժել յայնմանէ յոր հաստատեալ է եւ առ փոքր փոքր մաշել զխամութիւն մտացն եւ կոչել ի կարգս վարժեցելոցն:

Վեցերորդն՝ լիւնիւ, ղատիւ, նոյիւ: Ծալեմ լիւնիւն զլայնատարած ճապաղեալ խորհուրդս: Մաղեմ խիտ իմն քննութեամբ զորակս մասանց հոգւոյդ: Մանեմ նուիւն մեկնողաւլէն մանուածովք արհեստին հիւսեալ զպսակս հրաշիցն որ ի մեզ բաղդատքն ներքին:

Իսկ եւթներորդն՝ ծայիւ, ջէիւ, ճէիւ. կարծեմ, տանջեմ, կարճեմ: Կարծաւղ միտք տանջանաւք բնաւորեալ է ի կարճել զվատթարսն զիւրսն եւ կամ զայլոցն. սոյնպէս եւ երեք լծորդ գիրս ներգործեն:

Ութերորդ՝ երկուորական յատուկքն: Բերեմ րախական րաբունիցն զարհեստ: Վառեմ ի լաւս ոողզելոցն հազարաւոր լուսոյ փայլմանս:

Իններորդ՝ հոկ›իւ. կահեմ զկարգս կանաւորելոյ:

Բայց եւ աւէ տասն‹երորդ› մաքուր եչիւն. դիեմ, գովեմ: Դիեմ ինձ կամ գովեմ բնազարդ եչիւն պայծառ: Նւ մաքուր ասէ, զի միայնակ եւ յստակ ի ձայնս:

Պարոյկ ‹բայից› լծորդ երեք, որպէս սեռն եւ տեսակ եւ

կենդանին, որոց առաջինն արտաքերի յառաջին եւ յերկրորդ դէմս, որ է կենդանին, այքիւ երկայնիւ. որպիսի զամ, զաս, զայ: Գամ-ն՝ որպէս յաւժարական ի հոլովս անուանցն. եւ զաս-ն՝ որպէս ի քերդողականացն լուծս. իսկ զայ-ն՝ որպէս զինքնակամ՛ տրոհաւղս ի պարոյկս բային կահաւորելով:

Եւ յերկրորդումն ոյիւ երկբարբառով. առնում զմիտս արուեստին, առնուս դու առաւել, որ քաջն է եւ կիրթ յառնուլ զբոլորս լծորդացն;

Երրորդն՝ եչիւ եւ այքիւ. զեամ, զեաս: Ծ·եքական է բառս ըստ մթին լեզուաց: Ոյիւ եւ եչիւ՝ զոմ եւ յղոմ. զոմ՝ որպէս խիտ իմաստիւք ընդ լծովն զալ, որ են քերդութիւնք չափուց: Եւ յղոմ-ն՝ առաքողական դիմաւք:

‹ԺԶ› ՑԱՂԱԳՍ ԸՆԴՈՒՆԵԼՈՒԹԵԱՆ

E 155 *Ընդունելութիւն է բառ] Զի ոչ ունի հոլովս որպէս զանուն եւ ոչ զանազանի ի խոնարհմունս որպէս զբայն, որ ի հինգ դէմս խոնարհի, այլ ունի յերկուցն եւ կայ յիւր առանձնութիւն, որպէս թե ոք ասէ մարդկութիւն կամ ձիաւորութիւն, իսկ զմարդն կամ զձին ոչ նշանակէ:*

Այսպէս ընդունելութիւն ոչ զդէմս եւ ոչ զթուութիւն իրիք նշանակէ, որպէս յորժամ ասես շինեալ, տարեալ, բերեալ, գրեալ, ոչ յայտնէ զդէմս, յորմէ արդեաւք իցէ շինեալ, բերեալ կամ տարեալ:

‹ԺԷ› ՑԱՂԱԳՍ ՑԱՒԴԻ

E 158- *Բայց զոր ի բնաբանիդ յիշէ, նոքաւք յայտնեցից զզաւրութիւն յաւդին: Զի յաւդ ցուցանէ զմերձն եւ զհեռին, զշատն եւ զսակաւն. մերձ որպէս զսեռն եւ հեռի որպէս զընդհանրական կենդանին. շատն որպէս զբոլոր տեսակս, սակաւն որպէս զմասնաւորն կամ զոմն մարդ: Նաեւ ամենայն ասելով զայ ի վերայ սեռականի մարդոյն. որպէս թե մարդոյ, որ է հասարակականն եւ մարդն, որպէս ումն յատուկ մարդ. իսկ մարդքս՝*

զյոլովս մերձակայիցն ի պարս. իսկ մարդքն՝ զեւս բազմաւորականն ի հեռաստանէ նշանակելով: Բայց ի յունականին յոլովք են սորա տեսակք: Իսկ ի մերս թարգմանչացն փոքր մի առումն զհարկաւոր պիտոյիցն:

Եւ նախադասական է այս, որգոն ո, որ է հարցական: Եւ ստորադասական՝ որ:

Եւ են սերք, որգոն արարաւղ. որպէս շինաւղ տան եւ տնկիչ բուրաստանի կամ թէ ոք արարաւղ բարույ եւ չարի, որպէս իշխանական: Արարած՝ որպէս արարեալ յումեքէ, ըստ որում եւ մարդն յաստուծոյ. «ձեռք քո արարին եւ ստեղծին զիս»: Արարուած՝ որպէս ի մէնջ արարուած գործոց ի մեզ են կարգեալք լաւին եւ վատթարին, որ ի յետոյ ունին զյայտնութիւնն:

Թիւք երեք: ‹Եզական› այս՝ թէ այս(ն) է զոր խնդրեսն. եւ այս է զոյնն մթին կամ պայծառ: Իսկ երկուորականն ոչ է ի մերս պարզ, այլ ասելովն այս, այսու, այսով. թէ այս է բանն խնդրոյ, կամ այսու ձեւով, այս էր աղբիւրն կամ տունն, կամ թէ այսով աւրինակաւ անցին ընդ ծովն եւ այսու զաւրութեամբ փրկեցան: Յոգնականն՝ այսք, այդք, այնք. որպէս թէ ‹յ›այսմ լերին այսք ժողովք են, կամ յայդ քաղաքի այսք իշխանք, կամ յայսմ հովտի այսք ծաղիկք:

Իսկ հոլովք՝ այս, այսր, այսմ. որպէս թէ ասես՝ այս գործ աստուծոյ է գործ. կամ այսր եկ եւ տես զքանչելիս նորա. կամ թէ այսմ գիտակակից է Դաւիթ. այսու՝ այսու աւրինակաւ դու մարտեար եւ ես մարտնչեմ. զայս ով՝ որպէս թէ զայս ով կարասցէ գիտել, որպէս թէ զի խոր է, կամ թէ զայս ով պատմիցէ եւ ի վերայ ածէ թէ զայս ինքն տէր պատմեսցէ: Այս եզականացն են դէմք:

Երկուորականն՝ այսու թէ բազում ժամանակս կեցցէ:

Ըստ յոգնականին՝ այսք. որպէս թէ այսք յառաջեցին, կամ այսք մտին, փութացուք եւ մեք ընդ նոսին մտանել ի հանգիստն: Իսկ ի հոլովսն՝ այս հանդէսք են աստուծոյ. այսր

ADNOTATIONES. 10—11 Job. X 8.

աշխարհի լոյս ծագեցաւ քրիստոս. այսմ գործոյ տեղեակ եւ քննիչ է հոգին սուրբ: Եւ այս քննութիւն մասանց յաղիս ըստ իւրում ցուցելոյ բնաքանին մասանց, սերոցն եւ թուոցն եւ հոլովիցն:

‹ԺԸ› ՅԱՂԱԳՍ ԴԵՐԱՆՈՒՆՈՒԹԵԱՆ

... ||||

‹ԺԹ› ՅԱՂԱԳՍ ՆԱԽԱԴՐՈՒԹԵԱՆ

E 163 Այլ ըստ իւրաքանչիւր բառիցն հետեւման դիցուք եւ բանս լուծման, գտանելով ի սովորաբար ասիցելոց:

Ներ. որպէս ներգործել, ներունել, ներճայնել:

Արտ. արտակացեալ, արտաբերեալ, արտախուզեալ:

Ատր. ատրախաւսիմ, ատրադատիմ, ատրահաւանիմ դիմաց եւ իրին:

Ապ. ապաւառ, ապաքինիգ, ապաք, յորում գոմս:

Բաց. բացատրել, բացափայել ասոի կամ անտի ի վերուստ:

Նը. նըասեմ, նըփրեմ, նըքոլորիմ ի գոլս կամ յանգոլս:

Ըն. ընդ ինեւ կայք, ընդ ինեւ շաղապատին:

Բար. բարեւորեալ, բարեզանեալ, բարառնութեամբ քերդեմ կամ քերդիմ:

Բաղ. բաղադրել, բաղազանել, բաղարկոցել գիր առ իր:

Շաղ. շաղապատել, շաղամանել:

Շար. շարաբերեմ, շարադրիմ, շարագործեմ ի դէպ խմս ի դէմս եւ ի հոլովս:

Մուշտ. մուշտակեալ ասի մուշտ կամ հաւել ի հոյլս կամս ի ջոկս աւանաց:

Զով. զով որ ասեն յինէն, զով որ ասէք դուք:

Ջոկ. ջոկամանեալք ի խումբս. ջոկք վերնոցն շուրջ կան զնովաւ:

Պար. պարագրաղն վերնոց, պարբ սրբոցն:

Նախ. նախնական զաւրութեամբ հիմնեցաւ աշխարհս. նախկին լոյս, նախաստեղծին պատուիրանն:

Նան. կանխաւ սահման եղ ծովու:

Ուխ. ուխտս դիք. ուխտեաց աստուած Աբրահամու:

Վաղ. „վաղվաղակի ածէք զեզն պար‹արակ›:“

Առ. առաջին աւուրքն, առաջին դասք, առաջին մարդ:

Արդ. արդ ես ինձէն իսկ եկից. արդ եւ դուք մարդիկ լիցէք:

Վեր. վերին զաւրք, վերնական փառք:

Ըստ. ըստ նա գրելոյն զմեզ աստուծոյ. ըստ նորայոցն խորհել մեզ եւ առնել:

Ընդ. ընդ նմա եղէց. ասէ տէր, ընդ ձեզ եմ:

Ստոր. ստորաքերել, ստորանկեալ:

Խոն. խոնաւուտ, խոնարհեցաք:

‹Ունջ. ... ||||

Զկնի. զկնիք սուրբ ընկալաք. զկնի տեառն մերոյ գնացաք:

Յետ. յետնապէս, յետ Նոյին եւ մեք կոչեցաք ի հանդէս:

Տար. տարան զիս յարքունիս, տարաքերիմ:

Մատ. մատնեցաք մեք, մատնեցաւ տէրն:

Յար. յարուցողին յարահետեւիմք:

Քող. քողածեւելով, քողախնդրելով գրերողացն բաղդատելով քողարկութիւն կրիցն:

Գաւ. գաւազանականաւք, գաւիթ սրբութեան:

Թափ. թափանցիկ լոյս, թափանցիկ բանն աստուծոյ:

Պար. պարունակեալ, պարաւորացն հանդէսք առաջի կան քրիստոսի:

Կար. կարաւորք, կար զաւրութեան իմոյ չէ ընդ ինեւ:

Փար. փարագրողին, փարիմք հոգւով շուրջ զնովաւ:

Բակ. բակառեալք ի բանիս, բակականաւք բակծածեալ:

Հիռ(Ն). հիռականագունաւքն հիռալ կամ հիռ զալ:

Թեռ. թեռաղատաւրէն, թեռաւորական թորումն:

Հակ. հակասաքար, հակառակ իմ՛ ես:

ADNOTATIONES. 5 Luc XV 23.

Դեր. դերեւականք խմբից, դերեւս հանեալ, դերաքրիստոս առի նեռն:

Փոխ. փոխանակ քո զՄիոն արարից, փոխահատոյց, փոխանակ տալոց իմ քեզ:

Մակ. մակահրաշական է բանս, մակերեւութանայ մի ոք ի քերողացն:

Քան. քանզի դու ես մեր դէտ. քանզի քեզ նուիրիմք. քանակաւոր է շարադրութիւնն:

Գեր. գերազարդական է խորհուրդս, գերապայծառք ասիմք ի հոլովս բանին:

Աւել. աւելազոյն իմն խորհրդոցն հասի. աւելի շարաբերիմք. աւելազոյն եին հոյլք բանիցս:

Վասն. վասն այնորիկ եկի ի ժամս այս շատ կայ:

Յաղագս. յաղագս Աղամայ եմուտ մահ. յաղագս քրիստոսի կեանք:

Այս ըստ յիսնիցն բան առ բան զի մի ամենեւին դատարկիցէ ընաբանին շարադրութեամբ կերպի եւ դիմի քերողացն:

E 165 Իսկ ստորադասքն երեք, սակս, կից, որդ. ⌜սակս այսորիկ զդէպս արուեստից գտի⌝:

Սակս. սակս այսորիկ Պղատոնական ասեմ. սակս ամենայն մասանց է նախադիրս բազմաթիւ:

Կից. յոգնաձեւ իմն է եւ սա. կիցք ասին ամմունք մեր ի շարս. կից է եւ վերծանելն ծանաւթից:

Որդ(ն). որդն լի ասի անուն եւ կէս զայ ի բանիս, յորժամ իսկաւորեմք զկցորդն. կիցն դրական ասի եւ որդն անուանական առ որս եւ ասի՝ որդն եմ եւ ոչ մարդ. որդն անքուն տանջողական եւ այդ այսպիսիք յոլովք:

Եւ թե ընդէր յիսուն եդ զքանակութիւն սորին թուոց. զի իմաստասիրացն բանք եւ պրակք սահմանեալն եւ չափեալն զեղեցիկ թուին, որպէս քառեակն եւ ութնեակն պիթագորականացն եւ պղատոնականացն վեցեակն եւ զերկեակն ի բազմաւորականսն անելով եւ թէովնականացն երկից եօթնեակն զլուխ ճարտասանութեան եւ արիստոտեղականքն զհիմնացեալ զտասունսն եւ Հոմերոս զքսան եւ երկեակն եւ ութք ի նոցանէ

ասին մասունք բանի, որպէս կրկին քառիքն որ ի մեզն բաղդատին ընութիւնք խառնիցն: Սապէս հնգիցս տասնեակ բաղազանելով զյիսնակն ի նոյն ծեւ ի խորհուրդ խորին դրութեանսդ որ ի քեզ կշռելով սահմանն: Նախդիրս ծննդագործէ բան եւ զծնելոցն չափսն ներառնու եւ ինքնադիր առածութեամբ զարդարեալ ունի զկամաւղսն խոկաց: Այսոքիկ եղիցի ի մեզ առոգմանս գործի եւ քննութեանց զէն եւ քերդողութեանց զգեստք եւ նախակրթութեանցն սեղան եւ խոկացն բաժակ եւ կարողացն ճոխութիւն եւ ճեմականացն իմացական սանծք եւ սիովնականացն հետեւումն ազնիւ եւ եկեղեցականաց վանգ լիաբոլոր սեղանականաւք եւ աստուածաբանականացն մեկնոց փոքր եւ համբակացն վայելուչ զարդ եւ մեզ ստորապայծառ պատմուճանք անգին ի Դաւթէ եւ ի Պաւղոսէ հրաշացան եւ որ ի տերունական ի պսակ ի քրիստոսէ ունիմք զվեցսն յանճառից:

‹Ի› ՅԱՂԱԳՍ ՄԱԿԲԱՅԻ

Մակբայ որ է կրկնաբայ, որ է բայ ի վերայ բայի ասացեալ: Եւ անխաղաց ասի, զի ոչ հոլովս ունի, որպէս զանուն եւ ոչ խոնարհմունս, որպէս բայ: E 169-

Ստոր բայի ասացեալ կամ մակ ասացեալ բայի. զի երբեմն ստոր բայն տրամադրի եւ երբեմն մակբայ, այսինքն ի վերայ եղեալ լինի եւ ի ներքոյ:

Ոմանք պարզք եւ ոմանք ջոկամանք: Որպէս եւ յանուանն պարզ է ոմն մարդ կամ ոմն անասուն եւ բաղազանեալ սեռականն, որպէս կենդանին. նոյնպէս եւ աստ պարզ՝ վաղ, նախ. զի վաղն ասացողական է եւ նախն յիշողական: Եւ պարզք ասին, զի մեկին են. վաղն, որպէս թե վաղ ուրեմն եկի եւ նախ քան զքեզ. իսկ ջոկամանքն՝ վաղվաղ, նախավաղ. թե վաղվաղակի սկսայ գործել: Նախավաղն՝ ամանակի յայտնիչք, որպէս նախավաղ ուրեմն եւ ես դւսայ եւ եթե նախավաղ ստացայ զայս ինչ, զէն կամ զինչ եւ իցէ:

‹1› Իսկ ամանակի յայտնիչք, յայնժամ, այժմ, յայն-

ժամն՝ անցելոյն եւ ապառնւոյն զուգապէս ասին թե զՆոյէ եւ թե զՔրիստոսի զերկրորդն. այժմ, յորում եմք ի միջի:

Ու դարձեալ ընդ սոքաւք իբր տեսակ դասելի է զամանակն յատկական եւ յարակայական. ասացելոցս տեսակք են սոքա, որպէս սերկ, վաղիւ, եգուց, ցայս, ցայն, ցայսքան, ցայնքան, ցայդքան, մինչեւ: Այսաւր եղեւ փրկութիւն տանս այսմիկ. ի վաղիւն տեսանէ զՑիսուս զի գայ, զոր զռեհիկքն յեգուց ասեն. եգուց դառնամք: Իսկ այսչափ անտարորոշ ասի քանակին. այսչափ ժամանակս ընդ ճեզ եմ եւ ոչ ծանեար. նոյնպէս ցայսքան, ցայնքան, աւուրս կամ շաբաթս. մինչ՝ ի վաղն, կամ կիւրակէ աւր, կամ որ եւ իցէ:

‹2› *Ու միջակաւոր է, որ ի նոյն ժամանակ(ան)ացն միջոցն իրս իմն առնեն, որք եւ իցէ որ առնէ ի ժամանակսն. որպէս բարիոք արար աստուած զաշխարհ. ի սկզբանէ բարւոք են զոր արար: Իսկ յատկապէսն՝ որպէս միաւորականաւքն խորհի յատուկ զաշխարհն վերին, կամ զդրախտն յատուկ, կամ զծառն ի միջակին: Իսկ բնաւն զյայտնիսն ցուցանէ: Իսկ ամենեւինն՝ զյայտնիսն եւ զանյայտնիս, որպէս զգալիս եւ զիմանալիս. որպէս յորժամ ասես ամենեւին լոյս էր մարդն, ամենեւին անմահ եւ անապական: Իսկ համաւրէն՝ ի վերայ ընդհանուր սեռիցն. համաւրէն գոյացան սեռքս ընդհանուր. համաւրէն մեռանիմք մեք. համաւրէն յառնեմք:*

‹3› *Ու քերդութեան, որպէս վայելուչ յեղանակաւք զայս բերեալսն ցուցանէ պարզ յարացուցիւք, մուրցացի, ծղացի, աքացի, ողկուզաւրէն եւ տարմաքար: Մուրցացի, այսինքն մրցելն, հարկանելն չարաչար: Ծղացի, բռնցի, բազկացի: Աքացի, առ ոտս արկանելոյ ասի: Ողկուզաւրէն, որպէս ողկոյզք ի հնձան, այնպէս առ ոտն կոխել զթշնամին: Տարմաքար՝ զուգահաւասար տարմիցն, ի վերայ մարախոյ, այնպէս սատակեաց զխողվիչսն:*

‹4› *Ու քանակութեան, որգոն բազում անգամ, կամ սակաւ անգամ, որ համարք եւ թիւք յայտնեն. մակբայ զայն ցուցանէ բազումն, զհազար կամ զբիւր նշանակէ: Ու սակայն զհարիւրաւորսն ի տասանս. „բազումք են որ մարտնչեն ընդ*

իս“. „քազումք են, որ հալածեն եւ նեղեն զիս“: Սակաւագոյնք են կեանք մեր. „ահա չափով եղեր զաւուրս իմ“:

‹5› Եւ թուոց յայտականն, երկիցս, երիցս, քառորդս. սոքա յայտնիք են:

‹6› Եւ տեղականն, որ զտեղին նշանակէ, որպէս վերին, ստորին. որոց կալք գ. յերկուս բաժանէ զտեղին եւ երիս կարգս ասի ունել նոցա. վերին՝ երկին, ստորին՝ երկիր: Եւ յերիս բաժանէ զկալն ի տեղի. զի կամ ի տունն է եւ թե ի տանէ (եւ) զայ եւ թե ի տուն երթայ: Տեղի՝ երկին եւ երկնից երկին. Աստուած մեր յերկինս կամ յերկնից նայեցաւ եւ նստի յերկինս: Տեղի՝ դրախտն. զմարդն ի դրախտն եդ, ի դրախտէն ել, ի դրախտն դարձոյց եւ որ ըստ այսմ: Տեղի ասի Աստուծոյ սիովն Երուսաղէմ. տուն իմանի աշխարհս, տունք ասին տաճարք սրբոցն, տուն զերեզմանն. վարժէ զքանդ ի սոցունց վերայ:

‹7› Եւ ըղձից նշանակք, իցիւ, աւշ, զուշ, մարտան: Ողձն մակբայ է, որ նշանակէ զցանկութիւն ցանկալեացն: Իցիւ, յորժամ ասէ թե լինիցի այդ. իցէ թե տեսանեմ, իցէ՜ թե առնում զպատուականն զայն: Իսկ աւշն, որ երանութեամբ ցանկայ ըղձալոյն. ա՜ւշ թե լինէր ինձ այս ինչ տեսանել կամ գործել. „ա՜ւշ թե յաջողեալ եին ինձ ճանապարհք:“ Իսկ զուշն եւ մարտ‹ա›ն, որ է ինքնախոհ ցանկութեանցն հարկանել ածմունք. զուշ զուցէ լսի ըստ այնմ՝ զուցէ մոլորիմք ի ճանապարհացն Աստուծոյ. զուցէ մեռանիմք ի մեղս, զուցէ զրկիմք ի տեսանէ Աստուծոյ: Իսկ մարտ‹ա›ն յորդորական լսի. մարտիցուք ընդ չարին հաւատոյն զինուք. մարտիցուք զքարիոք մարտն ի դէպ ժամանակի, զի հանգիցուք յայլում ժամանակի:

‹8› Խրոխտականն, ի՛շտ: Խրոխտականն անձնահաճական ասէ կամ սէգ անձն, որ ինքն զինքն զերամքառնայ եւ զոր ինչ ոչ է, ասի ունել կարծեաւք: Դարով նազականն, վրիպաւղ. իշտ այդպէս եղեւ, իշտ ինչգունակ գործեցեր եւ այսպիսիս աստուծոյ վայել է, որպէս եւ ասէ ո՞ր են դիքն ծեր. եւ

ADNOTATIONES. 1 Psalm LV 3 | *ib* CXVIII 157 || 2 *ib* XXXVIII 6 || 21 *ib* CXVIII 5.

թէ զարմացեալ եմ ընդ ամբարշտութիւն տանդ Յուդայ. եւ ահա ես ինձէն խորտակեցից զկուռս ծեր եւ բարձից զձեզ յերեսաց իմոց եւ կորուսից զյիշատակ ծեր յերկրէ եւ որ սոցին նման է, խրոխտական ասի:

‹9› *Սպառնականն, տի՛ր, տի. որպէս ոք ասէ վնասակարին, որ է տի՛րն կա՛ց, մնա՛, զի ահա այդպէս առնեմ զործուղիդ զչար կամ արարի. որպէս եւ տէր ինքն սպառնայ. փոխանակ զի ոչ լուար ինձ, ասէ, ածից ի վերայ քո սով եւ սուր եւ մա՛հ սատակել զմնացորդս քո:*

‹10› *Իսկ հեշտականն, որ դիւրին ասէ. վա՜շ քեզ զեղեցիկդ ինձ, վա՜շ քաջիդ, վա՜շ վայելուչ ես դու ինձ եւ աստուծոյ եւ այլս այսպիսիս: Իսկ յայ, որ է յանձնառական թէ ահա ստուգես թէ յայ ճշմարիտ ես, յայ ահաւոր ես տէր ամենակալ:*

‹11› *Շնորհակալոյն, զոր շնորհակալութեամբ ասեն, դէն, արքէն, դրուատ: Դէնն արդէն է եւ արքէնն ի սէր քո, որպէս թէ ասէ. արդէն ի սէր քո առնեմ զայս. արքէն վասն քո արարի զսիրովն. արքէն, շինեմ զԵրուսաղէմ եւ զՍամարիա: Իսկ դրուատն գով ասի ըստ այնմ՝ „գովեա Երուսաղէմ զտէր“. գովեմք զքեզ միածինդ հաւր. գովելի են եւ սուրբք քո առաջի քո ի բանս քո:*

‹12› *Իսկ ողոքականն, փոխան, փարելի. որպէս ումեք ասէ ոք. առ իս եկ եւ երանելի լինիս, փոխանակելով զիմս առ քոյդ, փոխանակ այսմ տալ քեզ զարժանն. փոխան քո այլ ոչ գոյ ոք առաջի իմ: Իսկ փարելի, յորժամ փարելով ոք զիրկս արկանէ զմեծաւ կամ զփոքու կամ զաստուծով կամ զհոգւով եւ զոյգ բարբառի ըստ այնմ:*

‹13› *Եւ ապաշնորհենին, դժմիտ, ծառաղէմ ապաժամման. որպէս նախատելով թշնամանաբար ասէ ումեք դժմիտ դաժանին եւ վատին եւ յոռոյն: Զառաղէմ կոչէ զխեռաբարոյն եւ զհակառակսն եւ զանխոկս: Եւ ապաղէմ զվատն եւ զվհատեալն: Իսկ ապաժամման զանժամանսն եւ զներգեւեալսն: Որ ըստ մեզ իմն առնուլ զտեսակս չորից բաղկացելոց նորա*

ADNOTATIONES. 18 Psalm CXLVII 12.

կայից: Դժմիտ ասեմք զմարմնոյս սողոսկուտ բնութիւնս: Իսկ Զառաղէմ՝ զինեցելոց մեզ ներհակացն զիճային յածմունք: Իսկ ապաղէմն, որ է անքան ցանկութեանցն հոլովումն խիստ եւ սաստիկ դիմակաւք: Իսկ ապաժամանն՝ իշխանական առաջնորդական դէմք, որ առ չարս եւ առ բարին զոյգ է երագմունք: Եւ դժմիտքն կրաքերին ի չարէն: Եւ Զառաղէմն ոտն առնու ի հաղքս արտաքս: Եւ ապաղէմն դիմաւորի ընդ խաւար: Եւ ապաժամանն պարապորդ է հասաւղ վտանգին, միւն հրոյ եւ միւն ջրոյ, իսկ միւն հողոյ եւ միւն աւդոյ, ի նոյն վտանգաւորացն է, ապաշնորհելոյս է տեսակք:

‹14› Իսկ աւաղականն, զորս ի նոյն խոշորացն ասեն, որ է ուխն եւ ուհն, վախ, վահ ըստ չորից կերպաղրութեանս եղկականս, որ է մասունս զրկելոց. որ է ուխն՝ ի մտաց անդի զվհատելոցն զքանսն ի դէպ ածելով: Եւ ուհն՝ կորուսելոցն եւ անիրաւին. ո՛ւհ, ասէ, զի հանդիպէր այս նմա: Իսկ վախն դիմածայնական է. վախ, որ այսպէս ասեիր դու եւ արդ այսպէս զի՞ ես. ուա՛խ դու եիր հարուստն եւ արդ մուրանաս եղկականդ անձամբ: Իսկ վահն ոտնահարական է եւ մորոսական. „վա՜հ, ասէ, դո՞ւ եիր, որ քակեիր զտաճարն“. վա՜հ, որ ընդ երկինս խորհեիր, արդ ի դժոխս իջեր. վա՜հ, որ ըմբռնեալդ ես կարծաւղդ եւ որ ինչ զոյգ եղկականացն սարասք յուզմանց վատնելոցն, որ ի մեզս են մուտք, գերիչք եւ կորուսիչք բնակաւորին:

‹15› Իսկ եղկականն, որ է զառանցանք ի վերայ կամակորացն ասել. վայ, աւաղ, աղէտ, եղուկ: „Վա՜յ քեզ Քորազին, վայ քեզ Բեթսայիդա“. վա՜յ քեզ ծուր եւ ծայղան. վա՜յ ազգի մեղաւորի: Իսկ աւաղն խռովական է. աւաղ թէ ոչ եի ծնեալ. աւա՜ղ ինձ միայնոյս. աւա՜ղ հերքելոյս, զի արդ կարացից կեալ ի յիրէ: Իսկ աղէտն սրտմտաւղ է եւ տամկացական. աղէտն ի քէն եղեւ չարեացն ասէ. աղխտիցն, ասէ, մուտք պատրողին ի դէմ. աղէտքն վճարեցան կամ վճարին սաստկապէս, ասէ: Իսկ եղուկն աշխարաւական իմն է բան. եղուկ այս անուն

ADNOTATIONES. 19 Math XXVII 40; Marc XV 29 ‖ 25—26 Math XI 21 ‖ 26 *cfr* Jerem XLVII 4.

քաղաքի, որ պաշարեալ է. եղուկ ես կամ դու, եթե ըմբռնիմք ի պարտս գողին կամ շնացելոյն եթե աստ, եթե այլուր:

‹16›, ‹17› *Իսկ հրաշական, ասէ, պայքարական ասի, որ հրաշանալով ասի պա‹յ›քարելոցն վեհից. բէք ասէ, չէք ասէ: Բէք, այսպէս գեղեցիկ էր սկիզբն. բէք, այնպէս պայծառ են հրեշտակք: Բէքն յընքեան անբաւ իմն խորքն աստուծոյ: Իսկ չէքն խրախճանազոյն լսի կամ զաւրազուարճ. չէք(ն), այնքան գեղեցիկ էր պսակն. չէք, պայծառ իմն է լոյսն. չէք, անճառականք են աստուածայինքն եւ հրաշականք. բէքիցն աւանք եւ չէքիցն խումբք սոսկականք են եւ գեղաղէշք:*

‹18› *Իսկ հեգնականն, ուա՜հ, որ նախատական է կամ որպէս հեգնականաւքն ոք ասէ. ուա՜հ, արդ նիստ ի գետնի. ուա՜հ, ահա Ադամ եղեւ իբրեւ զմի ի մէնջ. ուա՜հ, ես ասեի թե աստուածք իցէք դուք ա՛նաւասիկ, որ է զաւրեղականին հեգնականքն ի դէպ:*

‹19› *Իսկ որ ասէ ուրացութեան կամ ապերեւութեան, որ է հաւաստի ուրանալն եւ ապերախտին սուտ քան զճշմարիտն ասացեալ. չէ, ոչ, ոչ իւիք, ոչ եզով իւիք: Ուրանալոյն իրք չէ այդպէս. չէ քո սուտն, այլ իմ է. չէ զոր կարծեսն: Իսկ ոչն. ոչ գիտեմ զծեզ, ուստի էք. ոչ էք դուք յիմոցն. ոչ լսեմ ծեզ: Իսկ ոչ իւիքն. ոչ իւիք նմանիցէք նմա. ոչ իւիք գիտեմ զայդ. ոչ իւիք ունիմ զորս խնդրես յենէն, ով այր դու: Իսկ ոչ եզով իւիք. ոչ մի ինչ վնաս գոյ ի դմա. ոչ մի ինչ բարի կրի ի նմա. ոչ մի ինչ մխիթարութիւն է ինձ ի մասինդ յայդ: Իսկ ոչ իւիքն բնաւ անյանձնառողին է. ոչ իւիք գիտեմ զայդ. ոչ իւիք իմանամ զասացումնդ քո. եւ որ ինչ բնաւ քերդութեանցն է խորք ուրացականք լոկանան ի բանիս, ապերախտքն անհլուք:*

‹20› *Իսկ բաղասացութեան՝ գեղեցիկ դիւրասաւղութիւն, որ քերդենն, այո(յ), հայո(յ), այո(յ). խոստանամ զոր հայցեսդ առ իս է. այո(յ), տեսի զնոյնդ. այո(յ), զճշմարիտն ասեմ, արդարեւ ճշմարիտ ես դու: Իսկ հա՛յո(յ)ն. հա, դու միայն ես բարձր. հա՛, եւ դու տէր գիտես, զի քո եմ. հա աւասիկ*

ADNOTATIONES. **3 ‹16›, ‹17› *cfr* p. 38 *adn* 5—6 |** *պայքարական*] ***pro*** *բաքասական* **artis** || 28 *բաղասացութեան*] ***pro*** *բաղստորադրութեանն* **artis.**

մերձանամ զալ առ քեզ, նուիրական ուխտիւք զկամացն խուզել զձեւս:

‹21› Իսկ ապասութեան, որ յընդդիմադրականն համասար է ասել. մի՛, մի՛ իւիք, մի՛ եզով իւիք: Մի. եւ մի իւիք տացէք պատճառս չարին. մի՛ ստէք, մի՛ սպանանէք: Իսկ մի՛ իւիքն. մի՛ իւիք մոլորիք, մի՛ իւիք խաբէք, մի՛ իւիք յայդպիսիդ խորհիք: Իսկ մի եզով իւիք. մի զով‹ո›ք կարծէք զիս տէր. մի՛ զի ես նոյն եմ որ էն. զի մին անուանական է եւ մակբայ, իսկ զովն նախդիր է եւ հարցական. „զո ոք ասեն զինէն մարդիկն թէ իցեմ“. „զո ոք ասէք եւ դուք“. „զով ոք խնդրէք, ասէ“. „եթէ զիս, ահաւասիկ եմ ես:“

‹22› Իսկ զգուշական, որ զգուշացելոցն պատուիրէ, զգո՛յշ, զուցէ՛, որ է զգոյշն զուցէն նոյն մի պարզ համանունքն, զգուշացողին ասելով զդէպն. զուցէ մեռանիս, զուցէ մոլորիս. զուցէ եկեալ գտանիցէ զքեզ տէր անպատրաստ, որ ասաց, արթուն կացէք, որ է զգոյշն, զուցէ ոչ գիտասջիք զաւրն տեառն:

‹23› Իսկ որ ասէ թէ մարտկացն կամ ճշգրտութեանցն. մարտկացն հարցական լսի, իսկ ճշգրտութեանցն, որ զեւս ստուգագոյնս հարցմամբ ոք կամի ուսանել եւ ասէ. ո՞րպէս, զիպէս, զիարդ, ըստ որոյ, որգոն: Որպէս էր ուղին այն. որպիսի՞ է տուն շինեալ, որպէս եւ շինաւղին ասի: Իսկ զի՞պէսն՝ նոյն եղանակովն հարցողին: Իսկ զիարդն՝ իսկն ենթանկեալ անուանէ. իսկ զին մակբայ եւ արդն նախդիր. եւ ցուցականք են պարզ. զիա՞րդ լուիցիս. զիա՞րդ այսպէս խորհիս. զիա՞րդ կամ այս անուն կամ այն: Իսկ ըստ որոյ. ըստ որոյ զաւրութեան: Իսկ որգոն ո՞րպէս է կամ ի՞բր. ի՞բր է քաղաք, իբր են բնակիչքն, իբր է շահին առուտուրքն վաճառաց նոցա:

‹24› Իսկ որ ասեն թէ դիպուածոյն, որ է ստոյգ դէպ հարցականին զդիպուածոյն զպատասխանիսն, թերեւս, ինձ թուի, ի դէպ: Թերեւս այս ինչ գործ էր իմ. թերեւս հասի անդր. թերեւս լուր ինձ եւ ճշմարիտն ասացից: Իսկ թուին.

ADNOTATIONES. 10 Matth XVI 13—15 || 11 Johan XVIII 4—6 || 16—17 *cfr* Matth XXV 13 || 18 *մարտկացն cfr supra p.* 33.

ի դէպ ինձ թուի թե անքննին են խորքն աստուծոյ. ինձ թուի թե գեղեցիկ էր մարդն ի սկզբանէ եւ անմահ եւ դու ասես թե եւ ինձ թուի թե այդ այդպէս իցէ. որ զքնաւս հարցողին լնու զդէպսն:

‹25› *Իսկ դասականն, որպէս դասութիւն եւ թիւ շարամանեալ ասելով, յետ այսորիկ, զկնի սորա, ըստ որմէ, զատ, առանձինն. որ է յետ այսորիկ եկն Յիսուս ի Հրէաստան. յետ այսորիկ խաւսեցաւ ընդ նոսա առակաւք. յետ այսորիկ աղաչէ զՊիղատոս Յովսէփ: Իսկ զկնի սորա ասելով՝ զկնի սորա եկայք ուղղակի մինչեւ ցայսաւր. զկնի սորա գնասցուք ուր եւ երթիցէ: Իսկ ըստ որմէն. ըստ որմէ ասեմք, ըստ որմէ խաւսիմք, ըստ որմէ գործեմ: Բայց ի հարցանելն ուրուք, ըստ որն նախդիր է եւ մակբայ, յորմէն բայ: Իսկ զատն եւ առանձինն հոմանունք ասին եւ մի է յատուկ դրութեամբ. զատանելն որոշելոյն ասի զատեալ ի յոլովից. եթե ըստ չարի, եթե ըստ բարւոյն պատահմունքն առնուն: Իսկ զատելոյն ասեն առանձինն է, որպէս էութեամբ աստուած առանձինն եւ իսկապէս եւ զատեալ իմն է անճառելեաւք յայժմէ սեռից կենդանեաց, որպէս եւ գրեալ է մարդն եւ կենդանին, բանականն եւ մահկանացուն եւ յատուկ սեռ կենդանի, որ ինքն վեհից վեհապետ:*

‹26› *Իսկ որ ժողովոյն ասի միանգամայն բաղդատեալն, միանգամայն ասելով խումբ, համուռ, հոյլ, որ եզական անուամբ զբոլոր զտեսակսն սեռիւքն համոզէ ի դէպ ասել. միանգամայն գումարեցան բիւրք. միանգամայն թուեցան կաճառք անմարմնոցն: Իսկ խումբն. խմբեցան բոլորքն Իսրայէղի, խմբեցան այլազգիքն ընդդէմ նոցա: Իսկ համուռն միաբանեցին եկին լսի. համուռ կուտեցին, համուռ հասին: Իսկ հոյլն յանքաւք լսին, որպէս է իմն հոյլքն աստեղացն կամ հոյլք հրեշտակաց:*

‹27› *Իսկ մուտհրամանին, որ է ստոյգ կամ պարզ հրամանին ասել, թող, ած, եկ, բեր: Թող, ած առ իս զորդին քո. թող, աստուած ինձ վկայ զայս անուն. ած առ իս զվիհըն Քրիստոսի սիրելին: Իսկ եկն կոչնական է. եկ առ իս եւ*

ուսիր. եկ առ իս եւ կեցցես. եկ առ իս եւ տաց քեզ զիմս ամենայն առձեռն ելով: Իսկ բերն խնդրական է. բերէք ինձ զիրսդ զայդոսիկ. բերէք ինձ զդահեկան հարկին. բերէք ինձ եզն զինական մեծին զմեծն նուիրականս:

<28> *Իսկ բաղդատական ասէ, որ է կշռական չափուց բայ, անուանական սարասոց, առաւել եւ նուազ ասելով. առաւել է աստուած քան զհրեշտակս. առաւել է հրեշտակ քան զմարդ սակս անմահութեան. առաւել եւս է մարդ քան զանասուն բանական իմաստիւք եւ հանճարով: Իսկ նուազն. նուազ է լուսին քան զարեգակն. նուազ է եւ աստղ քան զլուսին. նուազ է Արայն քան զարուսեակն գեղեցիկ:*

<29> *Իսկ հարցականն պարզ իմն զրուցատուական է, ո՞ւստ, ե՞րբ, զի՞արդ, ի՞բր, հիզան. որ է ուստի՞ են դոքա որ ընդ քեզդ. ուստի ածեր զայս: Իսկ երբն ժամանակ իմն ասի. ե՛րբ էր այն այր, զորս ասես. ե՞րբ շինեցաւ. ե՞րբ սկսաւ այս ինչ կամ այն ինչ դիմակք ծեւոց: Իսկ զիարդն ոտնառական նախդիր է. զի՞արդ արդեաւք իմանամ. զի՞արդ ես կապեալ, զիարդ լուծար եւ կամ յումէ:*

<30> *Իսկ յորդութիւնն ասէ յորդ, յոյժ, կարի շատ,* <*սաստիկ, յաւէտ, մանաւանդ*>. *որ է յորդն յոգնականագոյն. յորդ են զաւրքն, յորդ են ջուրքն, յորդ են եկեղեցիքն: Իսկ յոյժն բոլորական իմն է եւ ի յոլորտսն անցանէ. յոյժ խոր է խորհուրդքն աստուծոյ. յոյժ անքաւ են միտք իրիդ. յոյժ հեռի եմք մեք յերկնէ յերկրիս: Իսկ կարի շատն, որ առաւել քան զչափուցն անքաւքն անցանեն. կարի շատ է գիրքն անսահմանականացն բառիցն Արիստոտելի. կարի շատ են առաւաստքն քերդողաց. կարի շատ են առասպելացն գիրք: Իսկ սաստիկն պակուցանողական իմն է. սաստիկ են սպառնալիքն աստուծոյ. սաստիկ եւ այրեցանաւղ նետք որ ի կաղնոյ կայծակնաց մխեալ. սաստիկ եւ հնձաւղքն ագարակին հրեշտակք առ մարդկային բոյսս առակեալ: Իսկ*

ADNOTATIONES. 19 *յորդութիւնն*] *pro սաստկութեան* artis || 29 *vocem այրեցանաւղ cfr eiusdem auctoris յայրեցանող շաւղաց* (Kostaniantz *Համամ Արեւելցի*, p. 20)=*յայրեցական* (*կամ յայրեցան*) *փշոցն* Lex. arm.

յաւէտն առաւելական է եւ ազդաւղ. յաւէտ մեծութեամբ է, յաւէտ զաւրութեամբ, յաւէտ ունակութեամբ կամ փառաւք: Իսկ մանաւանդն յանգական է եւ աւարտական. մանաւանդ աստուծոյն գործ. մանաւանդ տիեզերականն հաւրաւք. մանաւանդ հրեշտակականն կաճառք:

<31> Իսկ որ ասէ թե <ապ>երդմնականն, որ է հաստատական երդմնողին զյաւէտ գործ բանի ի վճարել. տա<,> քաւ: Տաքովն փութով է. որպէս այո(յ) աւրհնելով աւրհնեցից զքեզ. եւ ես երդուայ աջով իմով, զոր ինչ երդուաւն, կենդանի զոլ յաւիտենից զինքն ասէ:

<32> Իսկ խուներդմնական պարզ երդմնական է. խունն նախդիր է, երդն անուն է, իսկ մնականն դերանուն, քննողին կայ դիմակ ասելովն հա. հա, տեսի զնա. հա, սիրեցի. հա, քերդաւղ եմ եւ քերդեմ:

<33> Իսկ հաստատութեան, յայտ, որ պնդութեանն ասի յայտ. յայտնի է անունն աստուծոյ անճառ ասելով. յայտնի էր մարդն ի դրախտին. յայտնի եւ սպանաւղ անձն անիծեալ. եւ որ ինչ բոլորիցս է յայտնութիւն, հաստատութեամբ իմն ասին:

<34> Իսկ դրականն, որ դնելով իմն է եւ ոչ ընութեամբ, որպէս ամուսնանալի, քետաքերելի, տամկացելի. որ է անբաղդատ շարադրութեամբ, ոչ ամուսնանայ կամ ամուսնացեալ, այլ ի վերայ հաւակին ասացելոյ ամուսնանալի, որ առինչունակին յանբաւս անկանի աղիւքն ի գրիս: Իսկ քետաքերելին, որ քերդելով իմն զքնարականսն ոք առնու. քետայն բառ է, որ լսի հետահան, իսկ քերելին գրելի իմն, որպէս հետահանական գրովն զբանս բաղկապելով եւ զոճսն նշանակելով: Իսկ տամկացեալն՝ տրոհարկելով իմն զզուգութիւնս անպարզից տարբերէ եւ զիրս ունակացելոցն անշարաղիր պարբերական իմն տամկացութիւնս անուանեաց:

<35> Իսկ մոլութեան, որ է եհ, ըհ, ըեհ, ըհը, ըստ երկար մոլորութեան մոլորելոցն, զեղանակս աշխարականացն ի դէպ երկայն վանգիւքն առնու մակբայս ի վերջոյ զքերդեցելոցն ի դէպ: Ե՛հ, ասէ, զոր Սողոմոնն՝ „ո՛հ, որ եթող զուսումն մանու-

կուլթեան" եւ գնայ ընդ մոլարս: Ե՛հ, զիարդ կորեաւ: Իսկ ը՛հ լալական իմն է. ը՛հ, ինչ առնեմ. ըհ, զիարդ կամ, զիարդ այրիմս եւ մեռանիմ: Իսկ ըե՛հ աշխարական է. ըե՛հ, վա՜յ զենեւ, վա՜յ չար կամ անդէպ եւ սաստիկ կատարածիս, կամ յոգւոց հանելով զըե՛հ ասէ: Իսկ ը՛հը՛ն ցասողական է եւ դառն. Հ՛հը որքուանաւք զոլորակն ներկուռ խիստ կրիւ որ առնու զը՛հըն ասելով, հեղձամղձուկ խանդիւք եւ ցաւակցական որակաւքն յանգին զհաստ ոլորակն, նուազամասնեայ ստորագրելով ստուգէ զդէպսն ի մաւտոյ եւ զխռովականսն ի համբաւոյ եւ զմոլորականսն ի միջէն զատուցանելով: Եւ արդ զեղեցիկ իմն դրուլթեամբ առ զտեղի իւր մակբայս, քանիւ զքաւղս եւ անխաղաց յատորաքայէն, կայուն հաստատութեամբք զպարզսն եւ զջոկամասնսն վեր առնելով: Պարզն Հոմերոսեան է եւ ջոկամանքն Արիստոտելեանց եւ ամանականքն Թէովնականաց եւ սահմանականքն Պիթագորեանց եւ զեղեցկաբանելն Պղատոնի, զորս ի լաւ մասին ստուգեցաք, քննել պատշաճն, որ ի սմա զՀոմերոսին:

Ինձ փոքր խոկիս խոհեմք ցուցեալս ի պարզ եւ ծեզ յոլովականաց յոռոգումն աւարտեալ եւ ի կնիք զանձից եկեղեցւոյ տամ զսա ծեզ նոր տառ, ի հնմէ զլաւսն առեալ, որք զկնի արհեստիցն էք ծանող, ոչ զառ բուռն քերդեալս ի դէպ, աստուծով սկսեալ եւ խաղաղական իմն ի նոյն յանգելով, զվայելուչ զովութիւնս հատուսցուք միոյն աստուծոյ յաւիտեան:

‹ԻԱ› ՑԱՂԱԳՍ ՇԱՂԿԱՊԻ

‹1› *Եւ ջոկամանք են*] *Եւ-ն. եւ նա արար զմեզ: Երե-* E 180-
միա՝ „եւ մարդ է եւ ո ծանիցէ զնա" եւ այլս բազումս:

Եւ ոչն. զայս յառաքելոյ ուսիր. „եւ ոչ շունք եւ ոչ գողք" եւ յայլ տեղի „եւ ոչ խորութիւնք եւ ոչ բարձրութիւնք" եւ այսպիսիքս:

Գ·ի. զիտեմ, զիտես, զիտէ:

ADNOTATIONES. 1 Prov II 17 || 26 Jerem XVII 9 || 27 Corinth VI 10 || 28 Rom VIII 29.

Իսկ այլ-ն՝ Եսայի ասէ. „այլ նոքա կամեին“:

Դաւիթ՝ „այլ յաւրէնս տեառն“: Պաւղոս՝ „այլ դուք յազատութիւն կոչեցեալ էք“ եւ այլ նմանք սոցին:

Իսկ թեպէտ-ն. թեպէտ տեսի, ոչ գիտացի. թեպէտ լուայ, ոչ իմացայ. թեպէտ քննեցի, ոչ հասի, զի խորք են անհնարին. „թեպէտ եւ գնացից ի մէջ ստուերաց ‹մահու›, եչ երկեայց:“

E 181- ‹2› Եւ անջատականք են] Իսկ որ ասէ՝ ‹յ›իրէ յիր խտրոցին, այսինքն է ի խորհրդենէ իրին ի խորհուրդս ինչ խտրոցին, դնելով զկամն: Եւ այս են ասացեալքն՝ կամ, եւ կամ, եւ կամ թե: Տէրն ասէր. „կամ արարէք զծառն բարի եւ զպտուղ նորա բարի, եւ կամ արարէք զծառն չար եւ զպտուղ նորա ‹չար›“: Եւ կամ թե. ի Յոբ ասէ. „(եւ) կամ թե քո առեալ զհողն կաւ, ստեղծեր կենդանի“. „եւ (կամ թե) քո բացեալ իցէ զպատրուակ Հայկին“. „եւ (կամ թե) դու ազուցեր ձիոյ զաւրութիւն“ եւ այլ որ սոցին նման խրատական քննութիւնք են:

E 186- ‹3› (Դարձեալ) եւ այսպէս իմացիր զբաղմատն, որ գոյութիւն ոչ յայտնէ, այլ ոճ իմն նշանակէ: Նմանապէս նախ‹ա›դրի եւ միջակի. թե սա, թե նա. զի թե նա. թեպէա սա, թեպէտ նա. զի թեպէտ սա, զի թեպէտ նա: Եւ այսոքիկ շաղկապ ի խաւսս երեւին եւ ի գիրս սուրբս, դիւրաւ ճանաչին եւ յիմաստնոցն խաւսեցեալ ճառս:

E 182- ‹4› Եւ տարբաղմատք են] Եւ են ասացեալքն այսոքիկ. քան, քանզի, վասնզի: Եւ է քան-ն քանակաւորին թուոց: Քանզի՝ վերաբերաւղ եւ պարզ: Վասն զի՝ հանդիպական եւ կշռական: Եւ երեւի այսպէս, յորժամ ասես, քանիցս է գիտութիւն մարդոյ: (Քանզի մարդ զինքն ոչ գիտէ. քանզի վերջամուտ է յաշխարհ: Վասն զի՝ յառաջ այլք գոյացեալք եղեն):

‹5› Եւ փաստքանականք են, ոյք ի բացատրութեան սակս բաղայց յարառոցին. այսինքն պատճառա-

ADNOTATIONES. 2 Psalm I 2 || 2—3 II Gal V 13 || 6 Psalm XXII 4 || 10—12 Matth XII 33 || 12—15 Job. XXXVIII 14 *et* 31; XXXIX 19 || 16—21 *classis conditionalium haec comentatiuncula, quam* E *post verba Anonymi* ¿է ոք հզաւր *v. supra p.* 154 20 *praebuit, auctoris nomine in mg ommisso, Hamami (sinon* Այլուստ *aliunde) esse videtur* || 26—27 *quae uncis saepsi Anonymo tribuenda sunt, v. supra p.* 155.

բանականք, որք բացատրին սակս բաղայց, որ է պատճառաց, որ եղելոց իրին անուն ի դէպս: Եւ են այսոքիկ. զի, որպէս, եթե, արդ եթե, վասն, յաղագս, վասն որոյ, վասն զի, վասն ոյր, ըստ որոց, ըստ որքան, որքանի անգամ: Եւ վարժեսցուք զփաստաբանականդ այսպէս: (Յորժամ եկեալ ոք ի ճանապարհէ եւ զյամելոյն կամիցիս գիտել զպատճառս եւ քննէ թե էր աղագաւ յամեց,) նախադրեալ շաղկապի այսպէս. զի՞ եղեւ քեզ. որպէս եղեւ. եթե զինչ պատահեաց. արդ եթե էր. վասն ոյր, յաղագս ում. վասն որոյ իրի. վասն զի զինչ. վասն ոյր են ըստ որոց իրաց. ըստ որքան չափոյ:

⸢Եւ ըստ այսմ մնաց յարմարեսցես ի բնաբանիդ զգրեալսդ: Դարձեալ եւ ըստ այլ ճանապարհի իմասցիս զփաստաբանականդ եւ զտարակուսականդ ի ստեղծումն մարդոյն:⸣

Եւ յայլ միտս վարժեսցուք զասացեալ շաղկապիս մասունք, E 184 *որ զպատճառս իրին յայտնէ հասարակաբար յամենայն իրս եւ ոչ հարցական միայն:*

Զի՝ յորժամ ասէ. զի դու տէր մեր. զի դու հայր. զի դատաւոր մեր:

Իսկ որպէս-ն. „որպէս փափաքէ եղջերու“. „որպէս սիրելի<ք> են յարկք քո տէր“:

Իսկ արդ-ն. „արդ լուր ինձ Յակովբ:“ Արդ ուր են դիքն ձեր:

Իսկ եթե-ն դարձողական է. „եթե քո բացեալ իցէ զպատրուակ Հայկինն“. „եթե ի քումմէ իմաստութենէդ եկաց բազէ տարածեալ:“

Իսկ վասն կոչական է. վասն որոյ „լուր ինձ որդեակ“. վասն որոյ „ուսիր զիմաստութիւն“. վասն զի „ոսկի խնձոր է ընդ սարդիոնի յեռեալ իմաստութիւն առ լսաւղս:“

Իսկ յաղագս նմանական է. ի տեառնէ աստուծոյ յաղագս

ADNOTATIONES. 5—7 ***quae uncis inclusi conferenda cum Davidis verbis, v. supra p.*** 122; ***etiam quae subsequuntur verba*** *զի եղեւ քեզ:* || 11—13 ***et haec verba uncis saepta, quae apud*** E ***inter scholia Davidis prolata sunt. Hamami esse verisimile est*** || 19—20 Psalm XLI 2; LXXXIII 2 || 21 Jes XLIV 1 (=XLVIII 12) || 23—25 Job XXXVIII 31, XXXIX 26 || 26 Prov V 7; ***cfr*** Eccles XVI 24 || 27—28 Parab XXV 11.

քո արարի ես զՍիովն. յաղագս Երուսաղէմի երդուայ աջով իմով:

Իսկ ըստ որոյ-ն ստոր քայ ի Պղատոնէ:

Իսկ որքան-ն դիմանական է ի գոյիցն Արիստոտելեան. որքան զփաղանուն տեսակն. որքան զորակութիւնսն:

Իսկ միանգամ-ն համառատական է ի Հոմերոսէ. միանգամ առաջադրութիւն տաղից. միանգամ արականացն տեսակք. միանգամ անուան եւ բային եւ նոցին մասանցն բանին ի կարգի:

‹6› *Եւ տարակուսականք են*] *Այլ տեսցուք եւ ըստ այլ աւրինակի առանց ծանծրութեան ի զիստս իմաստից ճեպելով: Վեց տարակուսական շաղկապաւքս, որ ի մեզ են խնդիրք ծեւիցն կարծաւղ ներառնու Հոմերոս ի շաղկապիս:*

Ապա կենդանի է. ապա եւ ես կենդանի եմ. ապա եւ այլք զոն կենդանիք:

Իսկ ապաքէն. ապաքէն մարմինք են. ապաքէն մարմին եմ. ապաքէն եւ այլք զոն մարմինք:

Իսկ ապա ուրեմն ժամանակին. ապա ուրեմն բանականաւքն, ապաուրեմն զեղեցիկ եւ ես բանականս, ապա ուրեմն բանականք են եւ էքն:

Իսկ ընդէր-ն հարցականացն. ընդէր ծիծաղականքն. ընդէր յիս ծաղր գոյական իմն ասի. ընդէր միայն բանականիս է յարագոյ ծաղրականն եւ լալականն:

Իսկ էրում-ն սաստկական է, էրումն ցանկականքն. էրում ցանկանամս յոլովակի. էրում եւ չարին ցանկամ:

Իսկ զմէ-ն քննական է. զմէ մեռանելն. զմէ եւ փոյթս մեռանիմ ես. զմէ եւ յոլովք են անմահքն:

Արդ զվեցից շաղկապիս առցուք վերստին, որ ըստ առաջնոյն կենդանի եւ գոյացեալ, ըստ երկրորդին բանական, ըստ երրորդին մնաց եւ մակացութեան ընդունակ եմ, ըստ քառիցն զուգադրեալ եմ ի չորից, ըստ հնգիցն կարգեալ եմ առ բարին կամ առ չարն ի դէպ, ըստ վեցիցն տարակուսական ասիմ ի մեռանելն եւ յոչ կեալն: Իսկ եւթն‹երորդ› մասն է, որ էր ար-

դեաւքն, որ է առաջին, այլ մեր [թողեալ անդ ի վերջոյ զնա պատշաճեալ ասացաք:

Արդեաւքն, որ է եղկական, որպէս պսակ յետ զգեստիցն դնիցի ի գլուխ ուրուք զարդ զարդարեցելումն եւ անդրէ‹ն› պաճուճանին զերակայ պայծառն. արդեաւք զիտացաք քերդեալ. արդեւաք հասցուք ի ծայրսն խմբիցն. արդեաւք ծայն տացուք կոոցն եւ կոփեւլոցն Հոմերոսեան քերդածիցս:

‹7› Իսկ բաղբանականս ի նոյն չափք տարակուսականին զմնասունս ունի եւ են այսոքիկ. արդեաւք, ուրեմն, այլ, այլ սակայն, այսուհետեւ, վասն որոյ, յաղագս որոյ:

Հանգէտ սմին արտադրի. արդեաւք այս է, ուրեմն սա է, այլ սակայն զմանէ, այսուհետեւ ոչ զոք, վասն oյր ասա, վասն oյր զայ, յաղագս որոյ իրի:

Վարեսցիս եւ այսպէս բանիւ. արդեաւք քաղաքաւորիմք, արդեաւք վերագրիմք եւ ի լոյս առնումք:

Իսկ ուրեմն ուղղական է. ուրեմն ազատ ես, ուրեմն անմահ, ուրեմն ճոխ:

• Իսկ այլ-ն սեռական է. այլ ոմն ես դու մարդ, այլ ոմն ես քերդաւղ, այլ ոմն եւ նա բանական եւ բժիշկ:

Իսկ այսուհետեւ-ն տրական է. այսուհետեւ առաքեալ եմ, այսուհետեւ կողոպտեմ:

Իսկ վասն որոյ-ն եւ կրկին վասն որոյ-ն զառաքականն եւ զհարցականն զոյգ ունի. վասն որոյ արտաքս առաքեցայ, վասն որոյ զխաւարին առնուլ զկողմն:

Իսկ յաղագս որոյ-ն հոլովական իմն է. յաղագս անլաւիցն կոչեցելոցն զիս, յաղագս որոյ նախատիմ եւ դատիմ, յաղագս որոյ տուժիմ ի ծածուկս կրից. եւ որ ընդ իս զուգաշարեցան [թիւք է-ից, կամ ի բարին ջոկամանելով, կամ առ չարն զուգա-

ADNOTATIONES. 12 hic *post որոյ* E ***inseruit*** *եւ է բաղբանականդ—համատութեամբ* ***quae Davidis sunt.****=p.* 122_{12-13} || 15 *post իրի* E *inseruit verba* ***Davidis*** *զոր դիւրին է—իրս*, 122_{14-18}.

կապելով, երկակի զշաղկապսն քերելով ըստ իմանալւոյն եւ տեսանելւոյս, բաղդատելով ի բանս ներկուռ քերդոցիմք:

E186- ‹8› *Եւ թարմատարք են*] *Վասն որոյ թարմատարն պատճուճեալ բանք ասին եւ են այսոքիկ մասունք. իգն, մակ, իքր, սիրելի: Իգն եւ մակն ի մերս փոքունք ասին, այլ իքրն եւ սիրելին պայծառապէս. իքրեւ զի զեղեցիկ էր, առաջին մարդն ի դրախտին. իքրեւ զի զեղեցիկ են ոտք աւետարանչացն. իսկ սիրելիք, մի ամենայն հոգւոյ հաւատայք. սիրելիք, սիրեսցուք զմիմեանս, զի սէր յաստուծոյ է:*

‹9› *Ընդդիմակ*] ... ||||

E187- ‹10› *Եւ վարանականք են*] *Եւ են սոքա գ. գեթ, զոնեա, փարթար:*

Գեթն նուազական է. գեթ սակաւ ինչ տացիս, գեթ զոր ունիմս առնուցուս:

Իսկ զոնէ-ն հաւատական է եւ համբուրական. զոնէ դու իցիս որում ցանկայի. զոնէ զտի զքեզ ի պարտիզին առակեալ. զոնէ ելանեմ ես ի լեառն զմոսոյ եւ ի բլուրս կնդրկի: Ի սոյն միտս եւ փարթարն:

Այսոքիկ յաղագս շաղկապիս եւ նորին մասանց պարզապէս մեկնութիւն ընդ բանին դրութեան սակս բանասիրաց ծանաւթական հմտութիւն ի մէնջ հասու եղելոցս ընտրութեան իմաստնոցն բանի:

ՑԱՆԿՔ ԱՆՈՒԱՆՑ ԵՒ ԲԱՌԻՑ

INDICES NOMINUM ET VERBORUM

DIONYSII VERBA A LIBRIS SACRIS ALIENA

ԴԻՈՆԻՒՍԵԱՑ ԲԱՌՔ ԱՒՏԱՐՔ Ի ՍՈՒՐԲ ԳՐՈՑ

DAVIDIS VERBA A BIBLIIS ET DIONYSIO ALIENA

ԴԱՒԻԹԻ ԲԱՌՔ ԱՒՏԱՐՔ Ի Ս. ԳՐՈՑ ԵՒ Ի ԴԻՈՆԻՒՍԵԱՑ

ANONYMI VERBA A BIBLIIS, DIONYSIO ET DAVIDE ALIENA

ԱՆԱՆՈՒՆԻ ԲԱՌՔ ԱՒՏԱՐՔ Ի Ս. ԳՐՈՑ, Ի ԴԻՈՆԻՍԵԱՑ ԵՒ Ի ԴԱՒԹԱՅ

MOYSIS VERBA AB ANTERIORIBUS ALIENA

ՄՈՎՍԷՍԻ ԲԱՌՔ ԱՒՏԱՐՔ Ի ԿԱՐԳԵԱԼՈՑՆ ՅԱՌԱՋ

STEPHANI VERBA AB ANTERIORIBUS ALIENA

ՍՏԵՓԱՆՆՈՍԻ ԲԱՌՔ ԱՒՏԱՐՔ Ի ՆԱԽԱԿԱՐԳԵԼՈՑՆ

1 *մորի* 210] *om* Concord. *legitur apud* Jerem IV 7

STEPHANI VERBA AB ANTERIORIBUS ALIENA

ՍՏԵՓԱՆՆՈՍԻ ԲԱՌՔ ԱՒՏԱՐՔ Ի ՆԱԽԱԿԱՐԳԵԼՈՑՆ

1 *մորի* 210] *om* Concord. *legitur apud* Jerem IV 7

HAMAMI VERBA AB ANTERIORIBUS ALIENA

ՀԱՄԱՄԱՑ ԲԱՌՔ ԱՒՏԱՐՔ Ի ՆԱԽԱԿԱՐԳԵԼՈՑՆ

MAGISTRI VOCABULA RARA SEU HAPAXLEGOMENA

ՄԱԳԻՍՏՐՈՍԻ ԲԱՌՔ ՀԱԶՈՒԱԳԻՒՏՔ ԿԱՄ ԱՆԺԱՄԱՆԻԹՔ ԱՑԼՈՒՍ

NOMINA PROPRIA

ՅԱՏՈՒԿ ԱՆՈՒԱՆՔ

CORRIGENDA ET ADDENDA

Վրիպակք եւ յաւելլիք

2 13	*զզաւրութիւնն*	*corr*	*(զ)զա(ւ)րութիւնն.*
3 *not* 1-2	E_2	»	E_3
» *not* 11-12		*add*	T
5 *not* 24		*corr*	23
not 26		»	25
8 *not* 17		»	18
» » 20		»	26
9 6	*մանուէղ*	»	*Մանուէղ*
16 22	*մարդիթ*	»	*Մարդիթ*
20 *not* 25		*add*	M E E_2
24 10	*չեչուոր*	*corr*	*չեչտուոր*
26 24	*ante քառ*	*add*	*է*
40 7	*դիկղիկոն*	*corr*	*Դիկղիկոն*
82 *not* 23	*վերաւորութիւն*	»	*վիրաւորութիւն*
82 »	*ՍՀՄ. թ.*	»	*ՍՀՄ.* p.
84 2	*առաւեալ*	»	*առաւել*
85 18	*երողին*	»	*երորդին*
85 *not* 2-4	*ի պատերազմ*	*add*	*Նոննոս*, 54.
87 10	*առաւելապես*	*corr*	*առաւելապէս*
87 20	*գործէ*	»	*գործ է*
89 8	*կաղս իկաղ*	»	*կաղ իկաղս*
» *not*	*ի կաղ*] *ի կաղս* E	»	*ի կաղս*] *ի կաղ* M
91 13	E 44	»	E 84
103 6	⟨*ժբ*⟩	»	⟨*ժգ*⟩
112	⟨*ժգ*⟩	»	⟨*ժդ*⟩
107 22	*մենակ*	»	*մեկնակ*
109 11	*ըսա*	»	*ըստ*
114 7	*յանծիր*	»	*յանծնիր*
129 1	*քերթութիւն*	»	*քերդութիւն*
130 9	*փողատեղիցին*	»	*փողատեղեցին*
130 15	*Նախասանմանաւ*	»	*Նախ սանմանաւ*
131 12	*յայտարար*	»	*յայտ արար*
147 18	*ըստ գիտեմ*	»	*ըստգիտեմ*
165 3	*բանաքարբառն*	»	*բնաքարբառն*
165 12	*գլաւղակն*	»	*գլուղակն*

170 5	*զմանկաւասարն*	*corr*	*զմակաւասարն*
186 16	*պիտականութեանն*	»	*պիտակութեանն*
199 18	*արտաքելել*	»	*արտաքերել*
206 23	*քարտակ*	»	*քարղակ*
217 17	*կերքդ*	»	*կիրքդ*
219 8	*չորիքճեզեան*	»	*չորեքճեզեան*
»	*այռաջին*	»	*առաջին*
229 29	*Դաւիթ*>	»	(*Անան*) <*Դաւիթ*>
229	*not*	*add*	*դուռա* دراءة durrā'a
234 29	*ութերրեակն*	*corr*	*ութերեակն*
238 8	*Դաւիթ*>	»	<*Դաւիթ*>
241 10	*քարովղրոք*	*add*	*notam vox corrupta ex perroquet?*
253	*Ողայն եւ Ողոքիայն*	*corr*	*Ոողայն եւ Ոողիքայն*
254 13	*զԱնիտոն եւ զՄելիտոսն*]	*add*	*notam: v.* Isag Porph 243.
258 16	*վեր ի*	*corr*	*ի վեր*
279 8	*փոթով*	»	*փութով*

